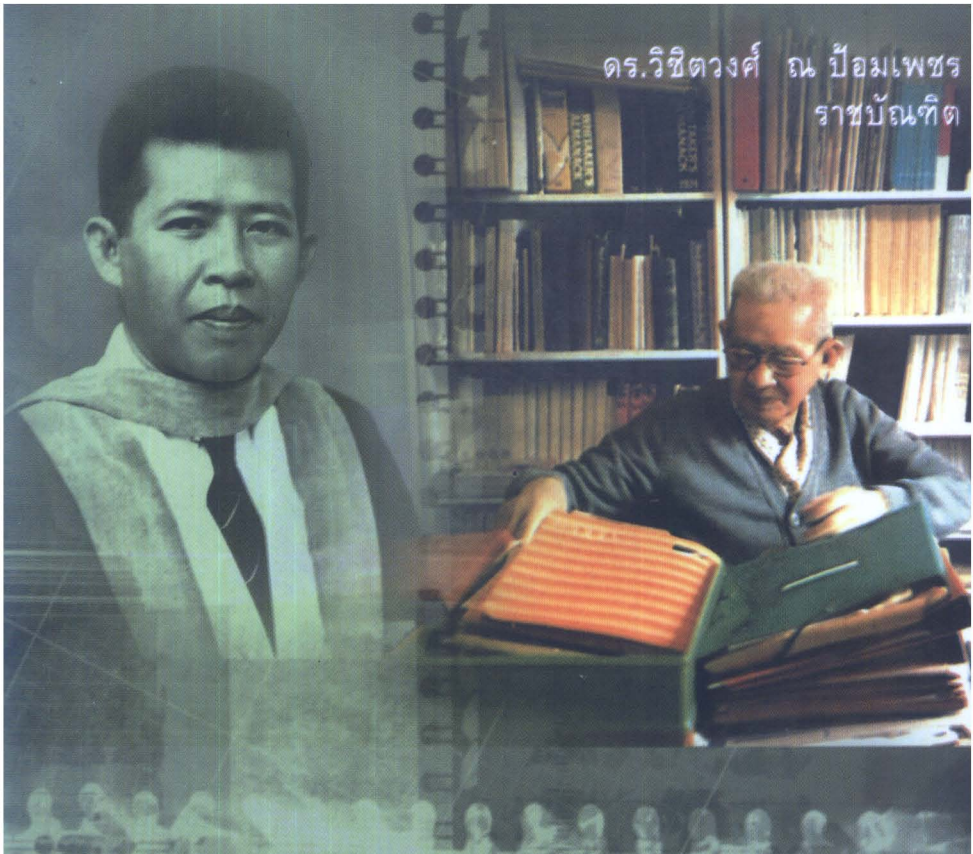

ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร
ราชบัณฑิต

บางหน้าในประวัติศาสตร์ไทย
อัตชีวประวัติของรัฐบุรุษอาวุโส

ปรีดี พนมยงค์

มีผู้กล่าวว่า...
ประวัติศาสตร์โลก เป็นเพียงแค่ชีวประวัติเอกบุรุษเท่านั้น
แล้วคุณจะไม่ลองชมดูหน่อยหรือว่า
เอกบุรุษเขาเป็นกันอย่างไร!

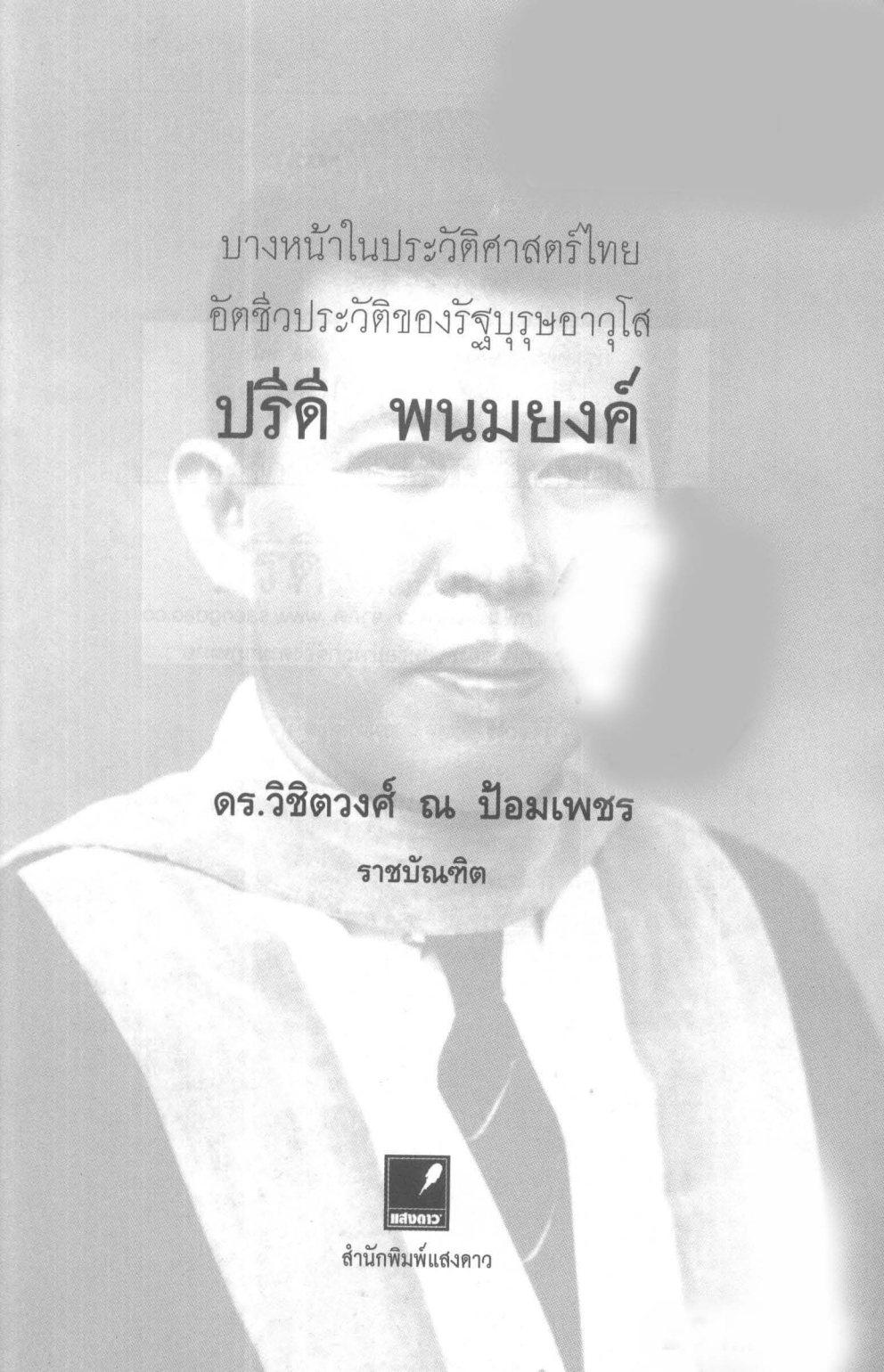

บางหน้าในประวัติศาสตร์ไทย

อัตชีวประวัติของรัฐบุรุษอาวุโส

ปรีดี พนมยงค์

ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร

ราชบัณฑิต

สำนักพิมพ์แสงดาว

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging In Publication Data

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร

บางหน้าในประวัติศาสตร์ไทย อัตชีวประวัติของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์

กรุงเทพฯ : แสงดาว, 2549. - 488 หน้า

1.ปรีดี พนมยงค์, 2443-2526., I.ชื่อเรื่อง.

923.2593

ISBN - 974-9818-83-0

จัดพิมพ์ **บริษัท สำนักพิมพ์แสงดาว จำกัด** www.saengdao.com

ได้รับอนุญาตจากเจ้าของลิขสิทธิ์อย่างถูกต้องตามกฎหมาย

ผู้จัดการ จรัญ หอมเทียนทอง

บรรณาธิการเล่ม นวลวรรณ พุทธสุวรรณ

ศิลปกรรม เอ๋

พิสูจน์อักษร กิฟท์

จัดจำหน่าย บริษัท สำนักพิมพ์แสงดาว จำกัด info@saengdao.com

103/113 หมู่ 6 ซอยราชา 2 ถนนงามวงศ์วาน แขวงทุ่งสองห้อง

เขตหลักสี่ กรุงเทพ 10210 โทรศัพท์ 02-953-3715 โทรสาร 02-953-3719-20

พิมพ์ที่ โสภณการพิมพ์ 0-2899-0308

PRIDI-PHOONSUK ปรีดี - พูนศุข พนมยงค์

www.pridi-phoonsuk.org

ChangeFusion OPENBASE.in.th

เนื้อหาทั้งหมดใน OpenBase ถูกเผยแพร่ภายใต้สัญญาอนุญาต Creative Commons Attribution-Noncommercial-Share Alike 3.0 Unported License ท่านสามารถนำเนื้อหาทุกชิ้นไปใช้และเผยแพร่ต่อได้ โดยต้องอ้างอิงแหล่งที่มา ห้ามนำไปใช้เพื่อการค้า และต้องใช้สัญญาอนุญาตชนิดเดียวกันนี้เมื่อเผยแพร่งานที่ดัดแปลง เว้นแต่จะระบุเป็นอย่างอื่น

บางหน้าในประวัติศาสตร์ไทย

อัตชีวประวัติของรัฐบุรุษอาวุโส

ปรีดี พนมยงค์

ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร

ราชบัณฑิต

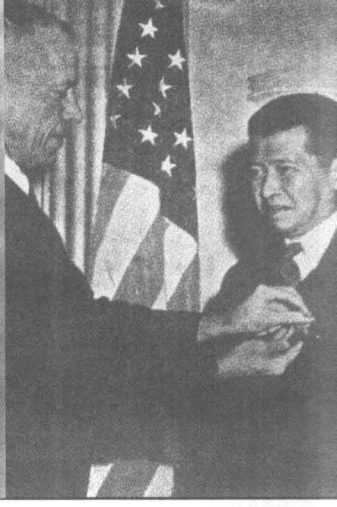

สารบัญ

คำนำ		7
1.	บรรพบุรุษในสกุลพนมยงค์	11
2.	ก่อกำเนิดจิตสำนึกประชาธิปไตย	23
3.	ก่อตั้งคณะราษฎรที่ปารีส พ.ศ.2470	41
4.	เพื่อนร่วมอุดมการณ์	55
5.	การอภิวัฒน์เมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475	71
6.	ระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย	83
7.	เมื่อถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์	97
8.	รัฐมนตรีในรัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนา	117
9.	อัญเชิญพระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นทรงราชย์ พ.ศ.2478	131
10.	การตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ รัชกาลที่ 8	147
11.	เดินทางรอบโลกในราชการแผ่นดินที่สำคัญ	157
12.	แนวทางความคิดในการขุดคลองกระ	171
13.	ยกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาค พ.ศ.2481	179
14.	วางรากฐานธนาคารชาติ	193
15.	สร้างเสถียรภาพทางการเงินการคลัง	209
16.	ประเทศสยามแลพระเจ้าช้างเผือก	221

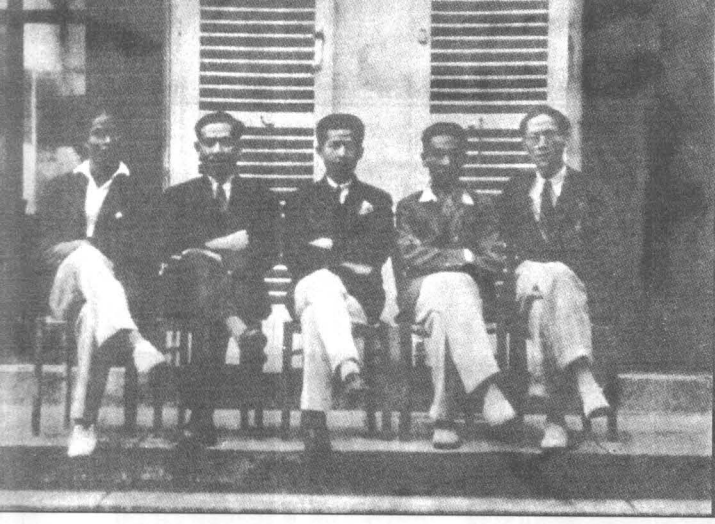

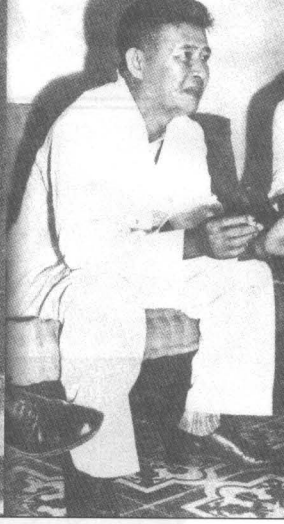

17. เหตุการณ์วันญี่ปุ่นขึ้น 8 ธันวาคม พ.ศ.2484 235
18. จุดเริ่มต้นของภารกิจรับใช้ชาติ 249
19. ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 261
20. ปัญหาเกี่ยวกับจอมพล ป.พิบูลสงคราม 275
21. ปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ 287
22. ท่าทีของรัฐบาลจีนที่จุงกิง 301
23. ยุทธศาสตร์ของขบวนการเสรีไทย 315
24. ประกาศสันติภาพ 16 สิงหาคม พ.ศ.2488 329
25. วีรกรรมกู้ชาติสำเร็จสมบูรณ์ 341
26. ถวายคืนพระราชอำนาจ 357
27. นายกรัฐมนตรีกับรัฐธรรมนูญ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2489 371
28. กรณีสวรรคต รัชกาลที่ 8 387
29. รัฐบุรุษอาวุโส ทูตสันถวไมตรี 405
30. รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 417
31. ขบวนการ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2492 427
32. 21 ปีในเมืองจีน 445
33. ช่วงสุดท้ายของชีวิตที่ชานกรุงปารีส 457

เชิงอรรถ 473

คำนำ

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ (พ.ศ.2443-2526) เป็นสามัญชนผู้ซึ่งมีความสำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ไทย ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา

ชีวประวัติของท่านมีความน่าสนใจที่โดดเด่นใน 2 ด้าน กล่าวคือนอกจากท่านจะมีบทบาทอย่างมากในการ "**สร้างประวัติศาสตร์**" ในระยะเวลาที่กล่าวถึงแล้ว ชีวิตของท่านก็มี "**ความผันผวน**" อย่างไม่น่าเชื่อ ระหว่างการก้าวขึ้นสู่ตำแหน่งอันสูงสุดในราชการแผ่นดินและการถูกให้ร้ายป้ายสีจนกระทั่งสิ้นอายุขัย แต่ภายหลังที่ได้ละสังขารไปแล้ว ท่านกลับได้รับการยกย่องเชิดชูในฐานะ "**นักอภิวัฒน์**" ผู้ยิ่งใหญ่ อีกทั้งในฐานะความเป็นแบบอย่างของเอกบุรุษผู้บำเพ็ญคุณงามความดีแก่ชาติบ้านเมืองเป็นอเนกประการ ซึ่งจะต้องจารึกอยู่ในประวัติศาสตร์ไทยชั่วนิรันดร

เรื่องราวอันเกี่ยวกับท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ แทบทุกแง่ทุกมุมได้มีผู้เรียบเรียงนับร้อยเล่ม ซึ่งรวมทั้งข้อเขียนของท่านเอง ซึ่งมีเป็นจำนวนมากทั้งที่เป็นหนังสือและที่เป็นบทความ คำให้สัมภาษณ์ และสุนทรพจน์ในโอกาสต่างๆ นักวิชาการและนักเขียนหลายท่านได้ให้ความสนใจต่อการศึกษา ค้นคว้าและวิเคราะห์แนวความคิดและผลงานสำคัญๆ ของท่าน จนกระทั่งมีความเป็นไปได้ว่าในภายหน้าอาจจะมีวิชา "**ปรีดีศึกษา**" ในหลักสูตร ไทยคดีศึกษาในสถาบันอุดมศึกษา

ในส่วนที่เป็นชีวประวัตินั้น นอกจากจะได้มีผู้เรียบเรียงเอาไว้มากมายหลายเล่มแล้ว ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเอง ก็ได้เขียนไว้บ้างเช่นเดียวกัน แต่เนื่องจากชีวประวัติของท่านมีความเกี่ยวพันกับประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งการเรียบเรียงให้มีความถูกต้องสมบูรณ์ย่อมจะต้องอาศัยข้อมูลและเอกสารจำนวนมากเพื่อนำมากลั่นกรองอย่างละเอียดรอบคอบ อันเป็นภารกิจที่เกินกำลังสำหรับท่านรัฐบุรุษอาวุโสจะกระทำได้

ในระหว่าง 13 ปี ในช่วงสุดท้ายแห่งชีวิต (พ.ศ.2513-2526) ท่านรัฐบุรุษอาวุโสในวัยชรา ขณะที่พำนักอยู่ในประเทศฝรั่งเศส ได้ใช้เวลาเป็นอันมากในการเรียบเรียงคำฟ้องคดีต่างๆ เพื่อทำความจริงให้ปรากฏ และลบล้างการให้ร้ายป้ายสีของบุคคลต่างๆ ที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่ชื่อเสียงและเกียรติยศของท่าน. ภารกิจดังกล่าวนี้ได้ทำให้ท่านมีโอกาสในการเรียบเรียงเรื่องอื่นๆ น้อยลงไป. อย่างไรก็ตาม "คำฟ้อง" ในคดีหมิ่นประมาทต่างๆ ก็อาจถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของอัตชีวประวัติของท่านรัฐบุรุษอาวุโสเช่นกัน

ข้อเขียนทั้งหลายของท่านปรีดี พนมยงค์นั้นอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ ข้อเขียนลักษณะแรกจะเป็นผลงานทาง "วิชาการ" เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมีทั้งในด้านกฎหมาย ในด้านรัฐศาสตร์ ในด้านเศรษฐกิจ ในด้านประวัติศาสตร์ และในด้านอื่นๆ ของวิทยาศาสตร์สังคม ข้อเขียนเหล่านี้เปรียบเสมือนตำราเรียน ซึ่งผู้อ่านจะต้องศึกษาอย่างจริงจัง อีกทั้งต้องมีความสนใจในเรื่องนั้นๆ จึงจะได้รับประโยชน์จากการอ่านบุคคลทั่วไปย่อมจะไม่อยู่ในฐานะที่จะอ่านข้อเขียนประเภทนี้

อีกลักษณะหนึ่งเป็นข้อเขียนในลักษณะของการบอกเล่าเหตุการณ์และประสบการณ์ของท่านรัฐบุรุษอาวุโสในเรื่องนั้นๆซึ่งมักจะเกี่ยวข้องกับบุคคลต่างๆ ที่อยู่ในเหตุการณ์ ตลอดจนเป็นการสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของท่านผู้เขียนด้วย ในขณะเดียวกัน ท่านปรีดี พนมยงค์มีอารมณ์ขันในการเล่าเรื่องต่างๆ และมีความละเอียดลออในการบรรยายเหตุการณ์ ซึ่งทำให้น่าอ่าน หรือมีความสนุก เพลิดเพลิน ในการอ่านข้อเขียนเหล่านี้มีความสำคัญมากในฐานะที่เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่มีความถูกต้อง เพราะส่วนใหญ่ท่านผู้เขียนบอกเล่า เป็นผู้มีส่วนในการ "**สร้างประวัติศาสตร์**" เอง ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าเรื่องราวต่างๆ ถึงเหตุการณ์และประสบการณ์ของท่านเองย้อนหลังไป ตั้งแต่ชีวิตเมื่อเยาว์จนกระทั่งในช่วง

สุดท้ายแห่งชีวิตอันยาวนาน

หนังสือเล่มนี้เป็นการ "ร้อยเรียง" ข้อเขียนต่างๆ ของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ที่ครอบคลุมเหตุการณ์และประสบการณ์ของท่านเป็นเวลาเกือบศตวรรษ ในลักษณะที่เป็น "**อัตชีวประวัติ**" ที่มีความสมบูรณ์พอสมควร

ผมแน่ใจว่าหนังสือเล่มนี้จะให้ทั้งความรู้ในประวัติศาสตร์ของสังคมไทยและความเพลิดเพลิน ซึ่งบุคคลทั่วไปจะได้รับประโยชน์ อีกทั้งความสนุกในการอ่านอย่างแน่นอน

ดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร
ราชบัณฑิต
วันที่ 7 กุมภาพันธ์ 2549

คำนำสำนักพิมพ์

ปรีดี พนมยงค์ ได้รับการยกย่องเป็นรัฐบุรุษอาวุโส ท่านประกอบคุณงามความดีแก่ประเทศชาติไว้มาก อาทิเช่น มีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครองในพ.ศ.2475 ทำให้ประเทศไทยได้มีระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย การวางรากฐานระบบธนาคารชาติที่เป็นต้นแบบมาถึงปัจจุบัน ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ที่กลายมาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน มีส่วนสำคัญในการร่วมตั้งขบวนการเสรีไทย เพื่อปลดปล่อยประเทศไทยจากการรุกรานของญี่ปุ่น ฯลฯ

สำนักพิมพ์แสงดาวร่วมกับราชบัณฑิตท่านหนึ่ง ได้ทำการรวบรวมอัตชีวประวัติของท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ขึ้น โดยดร.วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร ราชบัณฑิต เป็นผู้รวบรวมเรื่องราวต่างๆ ให้ทางสำนักพิมพ์ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ จึงหวังเป็นที่ยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ไม่มากก็น้อยแก่ท่านผู้อ่านทุกท่าน

สำนักพิมพ์แสงดาว

1

บรรพบุรุษในสกุลพนมยงค์

ในระหว่างที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์พำนักอยู่ในสาธารณรัฐประชาชนจีน (พ.ศ.2492-2513) ท่านได้เรียบเรียงเรื่อง "สกุลพนมยงค์" ขึ้นจากหลักฐานและคำบอกเล่าของญาติผู้ใหญ่ที่ได้รวบรวมและจดจำเอาไว้ เพื่อคนรุ่นหลังจักได้ทราบถึงเทือกเถาเหล่ากอที่มีความถูกต้อง [1]

จุดเริ่มก็คือ "วัดพนมยงค์" ที่ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งท่านปรีดีฯ กล่าวว่าเป็นวัดโบราณที่ "พระนม ประยงค์" ผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณฝั่งใต้ของคลองเมือง ตรงข้ามกับที่ตั้งของวัดดังกล่าว เป็นผู้สร้างขึ้น ผู้ที่สืบเชื้อสายลงมาหลายชั่วคนของพระนมฯ ได้ถือว่าพนมยงค์เป็นวัดของบรรพบุรุษ จึงมีความผูกพันกันมาโดยตลอด

ที่ดินซึ่งเป็นบริเวณบ้านของพระนมประยงค์ได้เป็นมรดกตกทอดมาจนกระทั่ง พ.ศ.2310 เมื่อกองทัพพม่ายกมารุกรานกรุงศรีอยุธยา ซึ่งบรรพบุรุษคนสำคัญท่านหนึ่งของสกุลพนมยงค์ได้ถือกำเนิด ณ ที่นั้น ท่านผู้นี้คือ "นายเกริ่น" บุตรชายของนายกองคนหนึ่งแห่งกองทัพไทยที่ทำการต่อต้านกองทัพพม่า ณ ตำบลสีกุก และได้เสียชีวิตในที่รบ มารดาของนายเกริ่นได้พาบุตรชายหลบหนีพม่า

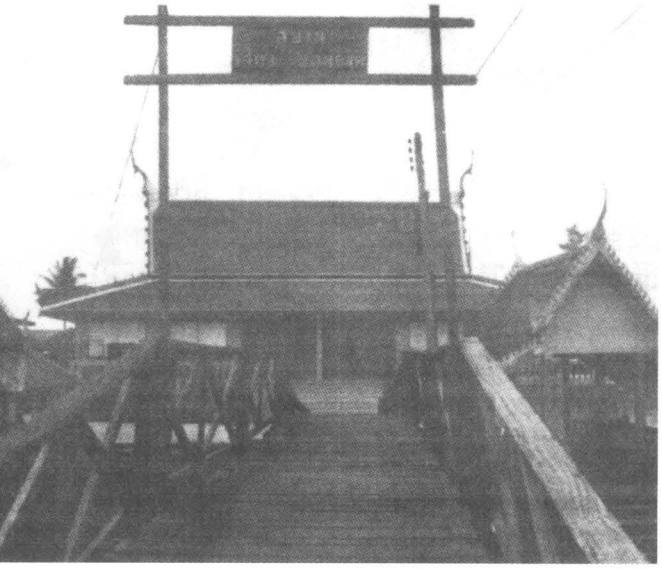

สะพานเสียง พนมยงค์
ที่วัดพนมยงค์

ไปทางแม่น้ำป่าสัก ไปอาศัยญาติอยู่ ณ ตำบลท่าหลวง แขวงเมืองสระบุรี จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกู้ชาติได้สำเร็จ จึงได้กลับมาบ้านเดิมหน้าวัดพนมยงค์

เมื่อนายเกริ่นมีอายุครบปีบวช ก็ได้อุปสมบทจำพรรษาอยู่ที่วัดนั้น เป็นเวลากว่า 10 พรรษา จนกระทั่งได้เป็นสมภาร แล้วจึงลาสิกขาบท แล้วสมรสกับแก้ว บุตรีของหัวหน้าคณะปี่พาทย์ ตำบลสวนพริก มีธิดาด้วยกัน 4 คน

ธิดาคนโตของนายเกริ่นกับนางแก้ว ชื่อ ปิ่น ได้แต่งงานกับนายก๊ก แซ่ตั้ง มีบุตรชายชื่อ บุญเกิด หรือ เกิด

ส่วนบุญมา ธิดาคนรองลงมา แต่งงานกับพระพิทักษ์เทพธานี (ด้วง) ผู้ช่วยผู้รักษากรุง (ซึ่งเทียบกับตำแหน่งรองผู้ว่าราชการจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในสมัยปัจจุบัน)

นายก๊ก แซ่ตั้งเกิดเมื่อ พ.ศ.2337 ที่หมู่บ้านเอ้ตัง แขวงเท่งไฮ้ เขตแต้จิ๋ว ประเทศจีน บิดาชื่อนายเส็ง และปู่ชื่อนายเฮง มารดาของนายเฮงเป็นอาของ "แต้อ๋อง" หรือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (คือเป็นน้องสาวของท่าน

ไหยฮองซึ่งเป็นที่ขุนพัฒน์ นายอากรบ่อนเบี้ย พระราชชนกของพระเจ้าตากสิน)

นายเฮง แซ่ตั้งเดินทางมาเมืองไทยเมื่อนายเส็งผู้เป็นบุตรชายยังเล็กอยู่ โดยเข้ามาในรัชสมัยของพระที่นั่งสุริยามรินทร์พระมหากษัตริย์องค์สุดท้ายของกรุงศรีอยุธยา เมื่อกองทัพพม่ามาล้อมกรุงเมื่อ พ.ศ.2310 นายเฮงได้อาสาสมัครเข้าเป็นทหารในกองกำลังของพระยาตากที่ได้รับมอบหมายให้ป้องกันรักษากรุงเมื่อพระยาตากนำกำลังจีน-ไทย ในบังคับบัญชาตีฝ่ากองทัพพม่าออกไปเพื่อรวบรวมกำลังจากหัวเมืองตะวันออกกลับมากอบกู้เอกราชนั้น ได้เสียทหารไปจำนวนหนึ่งในที่รบ ซึ่งรวมถึง เฮง แซ่ตั้งด้วย มารดาของนายเฮงมาทราบข่าวร้ายอีกหลายปีภายหลัง เมื่อได้มีหนังสือมาถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเพื่อแสดงความชื่นชมยินดีในการที่ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์แห่งชาติไทย

ขณะนั้นนายเส็ง บุตรชายของนายเฮง ก็ได้เติบใหญ่ขึ้นมา แต่เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงพระราชวงศ์ในเมืองไทย ก็เลยไม่ได้มาเมืองไทย โดยมีชีวิตเป็นชาวนาในเมืองจีน จนกระทั่งแต่งงานมีลูกชายคนหนึ่งคือนายก๊ก แซ่ตั้ง นายก๊กได้เดินทางมาเมืองไทยเมื่ออายุได้ 20 ปีเศษใน พ.ศ.2357 ในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นๆ รัชกาล นายก๊กประกอบอาชีพในการทำเต้าหู้ เต้าเจี้ยว และขนมแบบจีน ตามที่มีความรู้และเงินทุนเล็กน้อยมาจากเมืองจีน ได้ไม่นานนักก็สามารถตั้งตัวได้แต่งงานกับปิ่น ธิดาคนโตของนายเกริ่น แล้วก็ช่วยกันทำมาค้าขายจนกระทั่งมีฐานะเป็นปึกแผ่น

ถึงแม้ว่านายก๊กจะเป็นคนจีนแต่เมื่อได้แต่งงานกับสตรีในครอบครัวไทยแท้ก็ได้ปรับตนเองให้เหมาะสมกับวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้นับถือพระพุทธศาสนาและเป็นโยมอุปัฏฐากวัดพนมยงค์ จนกระทั่งถึงแก่กรรมในวัยชรา บุตรชายคนหนึ่งของนายก๊กกับนางปิ่น คือ นายเกิดนั้น ภายหลังจากที่ได้อุปสมบทที่วัดพนมยงค์พรรษาหนึ่งแล้ว ก็ลาสิกขาบทมาช่วยบิดามารดาทำมาหากิน และได้แต่งงานกับนางคุ้ม จากครอบครัวผู้ประกอบอาชีพค้าขายแห่งหนึ่งอำเภอวิเศษชัยชาญ นายเกิดได้เกิดในสมัยรัชกาลที่ 3 และมีชีวิตอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5

นายเกิดกับนางคุ้มมีบุตรธิดาด้วยกันหลายคน โดยมีนายเสียงเป็นบุตรชายคนเล็ก เกิดตอนปลายรัชกาลที่ 4 ในพ.ศ.2409 นายเสียงศึกษาภาษาไทยและ

ภาษาบาลีที่วัดศาลาปูน และมีความสามารถในการแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน ตลอดจนในการเล่นเครื่องดนตรีไทยซึ่งเป็นการรับมรดกทางวัฒนธรรมมาจากท่านบิดา นายเสียงได้อุปสมบทที่วัดพนมยงค์ถึง 3 พรรษา ก่อนที่จะลาสิกขาบทมาแต่งงานกับนางลูกจันทน์ บุตรีหลวงพานิชย์พัฒนาการ

นายเสียงเป็นผู้ได้รับนามสกุล "**พนมยงค์**" ในตอนต้นรัชกาลที่ 6 ท่านมีบุตรชายได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวง 2 คน และมีบุตรเขยเป็นคุณพระอีก 2 คน หากตนเองไม่เข้ารับราชการเพราะชอบอาชีพอิสระ ท่านได้สมัครเรียนการปลูกฝีป้องกันไข้ทรพิษ ณ สำนักหมออาดัมซันและสอบได้ประกาศนียบัตร ทำการปลูกฝีให้แก่ราษฎรหลายราย ต่อมานายเสียง พนมยงค์ได้ประกอบอาชีพทำนา ซึ่งเป็นอาชีพทางกสิกรรมที่มีความสนใจเป็นที่สุด โดยเริ่มที่ตำบลท่าหลวง แต่ต่อมาได้ย้ายไปที่ตำบลอู่ตะเภา

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนยงค์ ได้บันทึกอุปสรรคในการเป็นชาวนาของท่านบิดาเอาไว้ดังนี้

"นายเสียงได้ทำการหักร้างถางพงที่ว่างเปล่าที่ตำบลอู่ตะเภา ในสมัยที่ทุ่งบริเวณนั้นมีช้างป่าก่อนที่ทางราชการจัดตั้งอำเภออุทัยน้อย (ปัจจุบันอำเภอวังน้อย) นายเสียงได้ทำนาในที่หักร้างไว้นั้น โดยต้องทำการต่อสู้ช้างที่มารบกวนคอยกินต้นข้าว การทำนาไม่ได้ผลเพราะฝนแล้งบ้าง หรือบางปีมีน้ำท่วมมากบ้าง อีกทั้งมีเพลี้ยคอยรบกวนต้นข้าว ครั้นต่อมาบริษัทขุดคลองคูนาสยามซึ่งได้รับสัมปทานจากรัฐบาลทำการขุดคลอง ได้ขุดคลองมาถึงบริเวณที่ดินซึ่งนายเสียงหักร้างไว้นั้น นายเสียงก็จำต้องจ่ายเงินให้บริษัทเป็นค่าขุดคลองตามอัตรา นายเสียงไม่มีเงินของตนเอง จึงจำต้องยืมเงินผู้อื่นมาจ่ายให้บริษัท ซึ่งทำให้นายเสียงมีหนี้สินที่มีอยู่แล้วเนื่องจากการทำนาไม่ได้ผลฐานะของนายเสียงได้เปลี่ยนจากนายทุนน้อยในเมือง มาเป็นชาวนาผู้มีทุนน้อยในชนบท ที่กำลังอัตคัดขัดสนมีหนี้สินยิ่งขึ้น นายเสียงต้องต่อสู้กับการอัตคัดมาเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งโครงการชลประทานป่าสักใต้ของรัฐบาลขยายไปถึงบริเวณที่นาของนายเสียง จึงช่วยให้นายเสียงกลับฟื้นเป็นชาวนานายทุนน้อยแห่งชนบท"

ในบันทึกเรื่อง "**ชีวิตและการงานของปรีดี-พูนศุข**" ท่านปรีดีฯ ได้ให้ข้อมูลเพิ่มเติมในเรื่องเดียวกันในข้อความต่างๆ ดังต่อไปนี้ [2]

"ปู่ย่าผมมีบุตรชายหญิงหลายคน ซึ่งได้รับส่วนแบ่งมรดกไปประกอบอาชีพ บางท่านรักษาฐานะคหบดี (เช่นเดียวกับปู่ย่า) ไว้ได้ บางท่านก็ขาดทุนตกเป็นผู้มีทุนน้อย ส่วนบิดาผมเลือกอาชีพทำนา จึงประสบชะตากรรมอย่างชาวนา ซึ่งกระทบถึงความเป็นอยู่ของครอบครัว"

"นายเสียงนั้นไม่ชอบรับราชการ เพราะนายเสียงชอบผจญภัย ดังนั้นภายหลังที่แต่งงานกับแม่แล้ว จึงไปทำป่าไม้ที่บริเวณพระพุทธบาท ถิ่นที่มีไข้ป่าชุกชุมมาก สมัยนั้นการทำป่าไม้ไม่คุ้มกับการต้องป่วยไข้ จึงได้เปลี่ยนไปทำนาที่ท่าหลวง ซึ่งญาติผู้ใหญ่อันดับอาผู้หนึ่งชื่อผึ้ง (ขุนประเสริฐ) เป็นผู้มีหลักฐานในตำบลนั้น สมัยนั้นยังไม่มีการชลประทาน"

"ที่เขาเรียกท่าหลวง เพราะว่าคำว่า ท่าหลวง หมายถึงท่าของพระเจ้าแผ่นดินเดิมแต่ครั้งโบราณ จากท่าหลวงเขาตัดถนน ซึ่งเมื่อผมยังเล็กๆ เขาเรียกถนนฝรั่งส่องกล้องยาว 1 โยชน์ ตัดตรงจากท่าหลวงไปพระพุทธบาท ตำบลนั้นเขาจึงเรียกว่า ท่าหลวง แล้วต่อมาในหลวงเวลาจะเสด็จไปพระพุทธบาท

นายเสียง พนมยงค์

ก็เสด็จจากที่ๆ เวลานี้เรียกว่า ท่าเรือ ตรงนั้นเดิมทีเดียวก็มีทางสุนทรภู่เคยเขียนไว้เหมือนกัน แต่เขาไปช้างกัน ไปจนถึงพระพุทธบาท แล้วต่อๆ มาทางนั้นถูกลบ กรมพระนราฯ ท่านได้สัมปทานรถไฟเล็กจากท่าเรือไปพระพุทธบาท"

"สมัยนั้นยังไม่มีการชลประทาน ฝนแล้งติดต่อกัน 2 ปี ทำนาไม่ได้ผล นายเสียงจึงไปปรับทุกข์กับเจ้าคุณไชยวิชิตฯ (นาค) ถึงการจะหางานทำเพื่อเลี้ยงชีพกับครอบครัว ท่านเจ้าคุณได้ลาออกจากราชการไปก่อนแล้วหลายปี จึงแนะนำว่านายเสียงชอบผจญภัย จึงควรไปบุกเบิกที่บริเวณชายอำเภออุทัย (คืออำเภอวังน้อยในปัจจุบัน) ซึ่งสมัยนั้นเป็นทุ่งช้าง ให้ชวนนายฮ้อพี่ชายนายเสียงไปด้วย (นายฮ้อเป็นพี่ชายถัดขึ้นไป) และท่านจะให้คุณแดง (ต่อมารับราชการเป็นหลวงปราณีตโยธากิจ) บุตรชายของท่านที่เป็นหนุ่ม ออกไปบุกเบิกไล่ช้างด้วย แล้วก็แบ่งที่บุกเบิกให้ระหว่างกัน สามท่านตกลงตามคำแนะนำของท่านเจ้าคุณ เมื่อบุกเบิกต่อสู้ช้างจนโขลงช้างถอยออกจากบริเวณนั้นแล้ว ก็แบ่งที่บุกเบิกระหว่างกัน คุณแดงจับจองแถวลำแดง นายฮ้อกับนายเสียงจับจองแถวลำชะแมก แต่ช้างก็ยังรบกวนอยู่เสมอ โดยเฉพาะเมื่อข้าวออกรวงงอกงาม ช้างก็พากันมาทั้งโขลง กินข้าวที่เพาะปลูกไว้ ต่อมาทางราชการได้ตั้งอำเภอวังน้อยขึ้นจึงโอนบริเวณลำแดงและลำชะแมก ซึ่งเดิมอยู่เขตอำเภออุทัยนั้นขึ้นกับอำเภอวังน้อย ต่อมาบริษัทขุดคลองคูนาสยามได้ขุดคลองมาถึงบริเวณที่คุณแดง นายฮ้อ นายเสียงบุกเบิกจับจองไว้ ในสัมปทานที่รัฐบาลให้แก่บริษัทนั้น มีความว่าถ้าบริษัทได้ขุดคลองไปถึงที่ใด ก็ให้ถือบริเวณ 40 เส้น ตั้งแต่ฝั่งคลองแต่ละฝั่งเป็นของบริษัทนั้น แต่บริษัทก็ให้สิทธิแก่ผู้จับจองไว้ก่อนแล้วที่เสียค่าขุดคลองในอัตราไร่ละ 4 บาท เพื่อให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินที่จับจองไว้ก่อนนั้น เจ้าคุณเกรุง (พระยาไชยวิชิตฯ (นาค)) ในนามคุณแดงกับคุณซัน (บุตรชายอีกคนหนึ่งของเจ้าคุณไชยวิชิตฯ ซึ่งต่อมาได้รับราชการเป็น ขุนวิวัฒนาการ) นายฮ้อ นายเสียง จึงต้องเสียเงินให้บริษัทคนละประมาณ 200 ไร่ นายเสียงมีความคิดที่จะปรับปรุงวิธีการทำนาให้ดีขึ้นหลายอย่าง เมื่อคิดอะไรได้ก็ไปกรุงเทพฯ เพื่อเรียนท่านเจ้าพระยายมราช (มหาอำมาตย์นายก อดีตเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในรัชกาลที่ 6 และผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 8 ผู้ซึ่งเป็นบุตรเขยของพระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา)" ท่านปรีดีฯ บอกว่าท่านได้ทราบความคิดต่างๆ ในการทำนาของท่านบิดาด้วย

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสอธิบายในเรื่องข้างต้นนี้ให้แก่ศาสตราจารย์ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กับ ดร.กาญจนา แก้วเทพ ในระหว่างการสัมภาษณ์ที่บ้านชานกรุงปารีสเมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ.2525 ก่อนที่ท่านปรีดีฯ จะถึงแก่อสัญกรรมเพียง 1 ปี เพื่อขยายความให้ชัดเจนขึ้นดังนี้

"ผมขอพูดให้เข้าใจพื้นฐานของบริษัทขุดคลองสยาม คือสมัยนั้น (พ.ศ. 2433 ในสมัยรัชกาลที่ 5) แถวบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาส่วนที่ห่างฝั่งแม่น้ำไปไกลๆ นั้นยังมีที่ดินรกร้างว่างเปล่า รัชกาลที่ 5 ได้ให้สัมปทานการขุดคลองแก่นายทุนหลายราย นอกจากบริษัทขุดคลองคูนาสยามแล้ว ก็มีผู้ได้สัมปทานขุดคลองพระยาบันลือ ฯลฯ เมื่อขุดคลองแล้ว ที่ดินทั้งสองฝั่งยื่นขึ้นไป 40 เส้น หรือ 30 เส้น ก็ได้ให้แก่เจ้าของบริษัทที่ขุดคลอง ส่วนทุ่งรังสิตทั้งหมดซึ่งเดี๋ยวนี้เจริญแล้ว แต่ก่อนนี้เป็นทุ่งช้างจริงๆ ในปีที่ผมได้ทุนรัฐบาลไปเรียนฝรั่งเศส เมื่อ พ.ศ.2463 นั้น ก่อนจะจากสยามไป ผมได้ไปบ้านที่อยุธยา แล้วสังเกตกลางทุ่งนายังเห็นช้าง จำได้ตะคุ่มๆ โดยมากมันมักจะอยู่กัน 2 ตัว ถึงเวลาที่มีข้าวมันก็มากันหลายตัว บริษัทขุดคลองคูนาสยามนี้ตั้งโดย 3 หุ้นใหญ่ หุ้นหนึ่งคือพระองค์เจ้าสาย สนิทวงศ์ และม.ร.ว.สุวพันธ์ ลูกคนโตของพระองค์เจ้าสาย และพระปฏิบัติราชประสงค์ เป็นชาวเยอรมันชื่อมูลเลอร์ (นายเออร์วิน มูลเลอร์ ผู้ก่อตั้งห้างบี.กริม) แต่ว่าใครที่ไปจับจองอยู่แล้ว เช่นบิดาผม ลุงผม ท่านไปไล่ช้าง ผมก็เกิดแล้ว แต่คลับคล้ายคลับคลา การจับจองที่ดินว่างเปล่าต้องต่อสู้กับช้าง เมื่อบริษัทขุดคลองไปแล้ว ยื่นขึ้นไป 2 ฝั่งคลองก็คือเป็นที่ของบริษัท ใครจับจองอยู่แล้วก็เสีย "ค่ากรอกนา" ไร่ละ 4 บาท เรื่องเป็นเช่นนี้ บิดาผมจึงได้มีที่ดินอยู่ที่นั่น แต่ว่านาตั้ง 200 ไร่ ทำคนเดียวก็ไม่ไหว ก็ให้เขาเช่าไปบางปี ทีแรกก็ทำนาเอง บิดาผมมีควาย 5-6 ตัว ผมยังจำได้ว่าขโมยเอาไปหมดเลย ชาวนาเดือดร้อนหลายอย่าง รวมทั้งขโมยควาย"

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เล่าต่อไปว่า ขณะที่ท่านกำลังเรียนหนังสืออยู่ในชั้นประถมนั้น (ที่โรงเรียนวัดรวก อำเภอท่าเรือ และโรงเรียนวัดศาลาปูน อำเภอกรุงเก่า ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5) "เคยได้ยินบิดาสนทนากับชาวนาที่ปรับทุกข์ถึงความเดือดร้อนในการทำมาหากิน บิดาได้บอกแก่ชาวนานั้นๆ ถึงการที่ท่านได้ยินเจ้าคุณกรุง (พระยาไชยวิชิต (นาค)) เล่าให้ฟังว่า ที่อังกฤษมีสภาผู้แทนราษฎร

คือสภาที่ราษฎรเลือกผู้แทนไปประชุม ผู้ใดมีความทุกข์ร้อนอย่างใด ก็แจ้งแก่ผู้แทนของตนไปขอร้องรัฐบาลได้ ขณะนั้นปรีดี (ซึ่งเป็นบุตรชายคนโตของนายเสียงฯ) ยังเป็นเด็กอยู่มาก (อายุไม่ถึง 10 ขวบ) จึงไม่สนใจเรื่องนี้ พอจำได้เค้าลางๆ เท่านั้น"

พระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา (นาค) ที่กล่าวถึงนี้เป็นบุตรของพระพิทักษ์เทพธานี (ด้วง) ซึ่งเป็นคู่เขยกับนายก๊ก แซ่ตั้งผู้เป็นปู่ของนายเสียง พนมยงค์ ดังนั้นเจ้าคุณไชยวิชิตฯ ก็มีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับนายเกิด บิดาของนายเสียง ซึ่งถือว่าเป็นญาติผู้ใหญ่คนหนึ่งที่นายเสียงมีความเคารพนับถือ

ระหว่าง พ.ศ.2426-2429 พระยาไชยวิชิตฯ เมื่อครั้งยังเป็นหลวงวิเศษสาลี ได้รับแต่งตั้งเป็น "ผู้ช่วยสถานทูต" (แอททะเช่) ประจำสถานอัครราชทูตสยาม ณ กรุงลอนดอน ในขณะกรมพระนเรศร์วรฤทธิ์เป็นอัครราชทูต เมื่อย้ายกลับเมืองไทย ท่านได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระอภัยพลภักดิ์ พระยาเพชรชฎา และพระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา เป็นลำดับ โดยมีตำแหน่งราชการสุดท้ายคือ "ผู้รักษากรุงเก่า" ซึ่งราษฎรที่อยุธยาเรียกท่านว่า "เจ้าคุณกรุง"

ก่อนกลับเมืองไทย เจ้าคุณไชยวิชิตฯ ได้ร่วมลงนามในหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 ถวายความเห็นว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศสยามเพื่อความมั่นคง และความวัฒนาถาวรของชาติ ซึ่งนับว่าท่านเป็นคนไทยที่มีความคิดก้าวหน้าอย่างยิ่งผู้หนึ่งในสมัยนั้น

ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2456 ในสมัยรัชกาลที่ 6 พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา (ขำ) บุตรชายคนโต "เจ้าคุณกรุง" ขณะที่ยังเป็นพระสมุทรบุรานุรักษ์ ผู้ว่า

นางลูกจันทร์ พนมยงค์

ราชการเมืองสมุทรปราการ ได้รับพระราชทานนามสกุล "ณ ป้อมเพชร" ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเรื่องการพระราชทานนามสกุลดังกล่าวนี้ไว้ตามคำบอกเล่าของเจ้าคุณชัยวิชิตฯ ผู้ได้รับพระราชทานดังนี้ [3]

"ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จประทับแรมที่อ่างศิลา (เดือนมิถุนายน-กรกฎาคม พ.ศ.2456) นั้น ท่านเจ้าคุณ (ชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา) ขณะนั้นเป็นผู้ว่าราชการเมือง (ต่อมาเปลี่ยนเรียกว่าจังหวัด) สมุทรปราการซึ่งเป็นเขตติดต่อกับจังหวัดชลบุรี ได้ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทโดยยังมิได้คิดขอพระราชทานนามสกุล เพราะเรื่องนี้ยังมิได้ปรึกษาญาติที่สืบจากบรรพบุรุษเดียวกัน แต่เมื่อได้เข้าเฝ้าถวายบังคมแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงมีพระราชกระแสขึ้นก่อนว่า "ถ้าจะมาขอนามสกุลละกระมัง" (ระหว่างนั้นกำลังทรงพระสำราญในการทรงพระราชดำรินามของสกุลข้าราชการบริพารที่ใกล้ชิด) ท่านเจ้าคุณฯ ก็เลยกราบบังคมทูลสนองพระราชกระแสรับสั่ง

ครั้นแล้วพระองค์ก็ทรงปรารภในท่ามกลางผู้เข้าเฝ้าหลายคน อาทิ พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นมณฑลอยุธยา) ถึงการที่ทรงทราบประวัติบรรพบุรุษของพระสมุทฯ (ขำ) (พระองค์ทรงคุ้นเคยกับพระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา (นาค) อดีตผู้รักษากรุงฯ บิดาของพระสมุทฯ และเสด็จพระราชดำเนินไปทรงรับบิณฑบาตที่บ้านท่านผู้นี้ขณะที่ดำรงพระอิสริยยศมกุฎราชกุมาร ทรงผนวชที่วัดบวรนิเวศน์และทรงคุ้นเคยกับท่านผู้หญิงยมราช (ตลับ สุขุม) พี่สาวของพระสมุทฯ ขณะที่พระองค์ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษ) พระองค์ทรงปรารภว่าบรรพบุรุษของพระสมุทฯ เป็นคนในบ้านสมเด็จพระปฐมฯ (พระราชบิดารัชกาลที่ 1) ตั้งบ้านอยู่บริเวณป้อมเพชร รัชกาลที่ 1 ได้ทรงอุทิศที่บ้านส่วนใหญ่สร้างเป็นวัดสุวรรณดาราราม ที่เหลือยู่ก็ให้ "ข้าหลวงเดิม" ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณป้อมเพชรต่อๆ กันมา และตั้งลูกหลานเป็นผู้ช่วยผู้รักษากรุงฯ บ้าง ผู้รักษากรุงฯ บ้างต่อๆ กันมาหลายชั่วคน

แล้วรับสั่งว่า "จะให้ว่า "ณ อยุธยา" ก็ไม่ได้ เพราะ "อยุธยา" เป็นของฉัน" คือทรงหมายถึงพระองค์เคยทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหลวงเทพทวาราวดีศรีอยุธยา ครั้นแล้วมีพระราชดำรัสให้ราชเลขานุการที่ตามเสด็จ เขียนบัตรตั้ง

นามสกุลโดยพระองค์ทรงลงประปรมาภิไธย "วชิราวุธ ป.ร." พระราชทานแก่พระสมุทบุรานุรักษ์ (ขำ) "ณ ป้อมเพชร์" เขียนเป็นอักษรโรมันว่า na Pombejra

สำหรับบรรดาศักดิ์ต่างๆ ที่พระยาชัยวิชิตฯ ได้รับพระราชทานนั้น ท่านปรีดีฯ ก็ได้ถ่ายทอดจากคำบอกเล่าของท่านเจ้าคุณฯ เช่นเดียวกัน ดังต่อไปนี้

"โดยเฉพาะตำแหน่งผู้ว่าราชการเมืองสมุทรปราการนั้น ตามทำเนียบเก่าผู้ว่าราชการที่มีความชอบสมควรเลื่อนจากพระเป็นพระยา ก็จะต้องเป็นพระยาสมุทบุรานุรักษ์ แต่พระสมุทฯ (ขำ) มีกรณีพิเศษที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทรงดำริชื่อบรรดาศักดิ์ขึ้นใหม่เพื่อเลื่อนพระสมุทฯ (ขำ) เป็นพระยาวรุณฤทธีศรีสมุทปราการ ใจความตามที่จำได้จากคำเล่าของท่านเจ้าคุณฯ มีว่า ในราว พ.ศ.2457 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ เสด็จมาประทับที่พลับพลาสมุทรปราการ บังเอิญมีพายุฝนตกลงมาอย่างหนัก พระสมุทฯ จึงอำนวยการฝ่าพายุฝนพร้อมด้วยข้าราชการแห่งเมืองนั้น ลงแรงลงมือด้วยตนเองป้องกันมิให้ฝนสาดไปถึงข้างในพลับพลาได้ พระมงกุฎเกล้าฯ ได้ทอดพระเนตรการทำงานอย่างแข็งขันของพระสมุทฯ โดยตลอดด้วยความพอพระราชหฤทัย รุ่งขึ้นจึงรับสั่งให้พระสมุทฯ เข้าเฝ้ารับพระราชทานบรรดาศักดิ์ที่พระองค์ทรงคิดขึ้นใหม่นอกทำเนียบเก่าว่า "พระยาวรุณฤทธีศรีสมุทรปราการ" แปลว่าผู้มีฤทธิดังฝนเป็นศรีแก่เมืองสมุทรปราการ ต่อมาบรรดาศักดิ์นี้ได้พระราชทานแก่ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรปราการคนต่อมาด้วย

เมื่อพระยาวรุณฯ (ขำ) จะย้ายไปดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมราชทัณฑ์นั้น ได้พระราชทานบรรดาศักดิ์ใหม่ว่า "พระยาเพชรชฎา" อันเป็นบรรดาศักดิ์ตามทำเนียบเก่าสำหรับกรมพระนครบาลสมัยโบราณ และท่านบิดาของพระยาชัยวิชิตฯ (ขำ) ได้เคยมีบรรดาศักดิ์นี้ก่อนที่จะได้เป็นพระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตราผู้รักษากรุงฯ

เมื่อกรมราชทัณฑ์ย้ายจากสังกัดกระทรวงนครบาลไปขึ้นกระทรวงยุติธรรมนั้น ได้พระราชทานบรรดาศักดิ์ใหม่ โดยเอาบรรดาศักดิ์ของท่านบิดาเจ้าคุณฯ ขึ้นต้นต่อท้ายด้วยบรรดาศักดิ์ที่เหมาะแก่กระทรวงยุติธรรม (คือพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา)"

ก่อนที่จะได้รับทุนกระทรวงยุติธรรมไปศึกษาวิชากฎหมายต่อ ณ

พระยาไชยวิชิตสิทธิสาตรา (นาค ณ ป้อมเพชร)
"เจ้าคุณกรุง" กรุงลอนดอน (พ.ศ.2425)

ประเทศฝรั่งเศสใน พ.ศ.2463 ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งขณะนั้นสอบไล่ได้ชั้นเนติบัณฑิตแล้ว ได้เข้ารับราชการในตำแหน่งเสมียนโท ที่กรมราชทัณฑ์ และเจ้าคุณชัยวิชิตฯ อธิบดีกรมราชทัณฑ์ได้เป็นผู้ให้ความสนับสนุนให้ท่านปรีดี พนมยงค์ได้รับการคัดเลือกไปศึกษาต่างประเทศ ต่อมาเมื่อท่านปรีดีฯ ถูกเรียกตัวกลับขณะที่กำลังเตรียมสอบไล่เพื่อรับปริญญาเอกทางกฎหมายของรัฐบาลในปลายปี พ.ศ.2469 เจ้าคุณชัยวิชิตฯ ก็ได้ช่วยดูแลให้นายเสียง พนมยงค์ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขอให้เลื่อนเวลาเดินทางกลับประเทศไทยภายหลังที่ได้สอบไล่แล้ว ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ก็ได้มีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานให้ตามฎีกา ในเดือนพฤศจิกายน 2471 รองอำมาตย์เอกหลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) ก็ได้เข้าสู่พิธีมงคลสมรสกับนางสาวพูนศุข ณ ป้อมเพชร ธิดาของพระยาชัยวิชิตฯ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์อีกโสตหนึ่งระหว่างสกุล พนมยงค์กับสกุล ณ ป้อมเพชร ที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกันมาถึง 4 ชั่วคน ท่านปรีดีฯ กล่าวว่า "ผมกับภรรยา (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์) สืบมาจากเชียดเดียวกัน (คือนายเกริ่นและนางแก้ว)" [4]

2

ก่อกำเนิดจิตสำนึก ประชาธิปไตย

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์เป็นบุตรชายคนโตของนายเสียงและนางลูกจันทน์ พนมยงค์ ท่านเกิดเมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2443 ตรงกับ ค.ศ.1900 ณ บ้านหน้าวัดพนมยงค์ ตำบลท่าวาสุกรี อำเภอกรุงเก่า จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของอนุสรณ์สถาน ปรีดี พนมยงค์

พี่สาวคนเดียวของท่านได้สมรสกับคุณพระธราทรพิทักษ์ ข้าราชการที่ดิน และน้องสาวคนหนึ่งก็สมรสกับคุณพระนิติทัณฑ์ประภาศ ข้าราชการตุลาการ ขณะที่น้องชายต่างมารดาคือคุณหลวงอรรถกิติกำจรเคยดำรงตำแหน่งเอกอัครราชทูตและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ สำหรับน้องชายและน้องสาวคนอื่นๆ ก็ต่างประกอบสัมมาอาชีพและมีหลักฐานมั่นคง

สำหรับการศึกษาในประเทศไทย ท่านปรีดีฯ ได้บันทึกไว้ว่า "เริ่มศึกษาหนังสือไทยที่บ้านครูแสง ตำบลท่าวาสุกรี แล้วย้ายไปศึกษาต่อที่บ้านหลวงปราณี (เปี่ยม) อำเภอท่าเรือ อ่านออกเขียนได้แล้ว เข้าศึกษาที่โรงเรียนวัดรวก ซึ่งสมัยนั้นเป็นโรงเรียนรัฐบาลประจำอำเภอท่าเรือ สอบไล่ได้ชั้น 1 แห่งประโยค 1 (ตามหลักสูตรกระทรวงธรรมการสมัยนั้นที่จำแนกการศึกษาสามัญออกเป็น 3

ประโยคๆ ละ 4 ชั้น ยังมิได้จำแนกเป็นชั้นมูล ประถม มัธยม ต่อมากระทรวงธรรมการจัดหลักสูตรใหม่ จำแนกเป็นชั้นมูล ประถม มัธยม จึงย้ายไปศึกษาที่โรงเรียนวัดศาลาปูน อำเภอกรุงเก่า สอบไล่ได้ประถมบริบูรณ์ตามหลักสูตรใหม่แล้วย้ายไปศึกษาชั้นมัธยมเตรียมที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร (คือโรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตรในปัจจุบัน) แล้วย้ายไปศึกษาต่อที่โรงเรียนตัวอย่างมณฑลกรุงเก่า (คือโรงเรียนอยุธยาวิทยาลัยในปัจจุบัน) จนสอบไล่ได้ชั้นมัธยม 6 (ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดสำหรับหัวเมือง) แล้วไปศึกษาต่อที่โรงเรียนสวนกุหลาบอีก 6 เดือน จึงลาออกเพื่อกลับไปช่วยบิดาทำนา ซึ่งได้รับความรู้ทางปฏิบัติเป็นอันมากจากชาวนา" [5] ขณะนั้นเป็นช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.2458-2459 ซึ่งท่านรัฐบุรุษอาวุโสมีอายุประมาณ 15 ปี เศษ แม้ว่าจะสำเร็จชั้นมัธยมบริบูรณ์ในสมัยนั้นแล้ว แต่ก็ยังอายุน้อยต่ำกว่าเกณฑ์ที่จะเข้าศึกษาต่อ

พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมดา (ขำ ณ ป้อมเพชร)
เมื่อครั้งเป็นพระยาเพชร์ชฎา และคุณหญิง เพ็ง เมื่อ พ.ศ.2460

กระนั้น จิตสำนึกของท่านที่ตกลงใจทำการ "อภิวัฒน์ หรือเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศไทยก็ได้เริ่มก่อตัวขึ้นมาเป็นลำดับแล้ว ตามที่ได้บันทึกไว้ใน "ชีวิตและการงานของปรีดี-"พนมศุข" ที่ได้ทำขึ้นเมื่อหลายปีก่อนที่ท่านจะถึงอสัญกรรมในพ.ศ.2526 [6]

เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม)

ท่านปรีดี พนมยงค์กล่าวว่าตั้งแต่ท่านจำความได้ ก็ได้เห็นชาวนาผู้ยากจนถูกเบียดเบียนจากบรรดา "นายทุน" อาทิ พ่อค้าข้าวและเจ้าของโรงสีข้าว ตลอดจนเจ้าของที่ดินในกรณีที่ชาวนาไม่มีที่ดินทำกินของตนเอง นอกจากนั้นชาวนาก็ยังต้องประสบภัยธรรมชาติ เช่นการระบาดของโรคพืช ฝนแล้ง น้ำท่วม ฯลฯ อีกทั้งก็ยังได้รับความเดือนร้อนจากโจรผู้ร้ายที่มีอยู่ทั่วหัวระแหง เมื่อชาวนาไม่มีเงินใช้หนี้ ก็จะถูกเจ้าของนายึดทรัพย์ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ย้อนรำลึกในสมัยที่ยังเยาว์วัยว่า "ผมประสบพบเห็นความอัตคัดของบิดามารดา และเมื่อไปอยู่กับบิดา (ตอนที่เรียนจบชั้นมัธยมแล้ว) ก็พบเห็นความอัตคัดขัดสนของชาวนาทั่วไป"

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ขณะที่ท่านเรียนอยู่ชั้นประถม ท่านปรีดีฯ เคยได้ยินบิดาของท่านกล่าวถึงคำบอกเล่าของ "เจ้าคุณกรุงฯ" ถึงระบอบการ

ปกครองแบบประชาธิปไตยในเมืองอังกฤษที่ท่านเจ้าคุณฯ ได้ไปเห็นมาขณะที่รับราชการอยู่ ณ สถานทูตกรุงลอนดอน เมื่อกลับมาเมืองไทย พระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา (นาค ณ ป้อมเพชร) ได้ชี้แจงให้ลูกหลานและญาติมิตรทราบถึงวิธีปกครองแบบมีสภาผู้แทนราษฎรตามที่ท่านเคยเห็นมาว่าเป็นประโยชน์แก่ราษฎร และนายเสียง พนมยงค์ บิดาของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ก็เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับคำชี้แจงจากท่านเจ้าคุณฯ จึงได้นำเรื่องดังกล่าวมาอธิบายชี้แจงต่อ แต่เพราะท่านปรีดีฯ ยังอายุน้อย จึงพอทราบเรื่องเพียงเป็นเค้าลางๆ

ต่อมาเมื่อท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เข้าเรียนในชั้นมัธยม ซึ่งต้องเรียนวิชาภูมิศาสตร์ กว้างขวางขึ้น รวมทั้งประวัติศาสตร์สากลโดยสังเขป ท่านบอกว่าคุณครูสอนว่าการปกครองนั้นมีอยู่ด้วยกัน 3 แบบ คือ แบบที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอยู่เหนือกฎหมาย หรือที่เรียกว่า "สมบูรณาญาสิทธิราชย์" แบบที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอยู่ภายใต้กฎหมาย และแบบที่ราษฎรเลือกตั้งประมุขของประเทศ เรียกว่ารีพับบลิก (สาธารณรัฐ)

ครั้นถึง ร.ศ.130 (พ.ศ.2454) ต้นรัชการที่ 6 ขณะที่ท่านปรีดีฯ มีอายุได้ 11 ปี ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองที่ทำให้ท่านเริ่มสนใจการเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบที่พระเจ้าแผ่นดินทรงอยู่เหนือกฎหมายท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าไว้ดังนี้

"หนังสือพิมพ์ลงข่าวตื่นเต้นกันถึงสงครามในประเทศจีนระหว่างฝ่ายเก็กเหม็ง (สำเนียงแต้จิ๋ว) ภายใต้การนำของซุนยัดเซนกับฝ่ายกษัตริย์ราชวงศ์แมนจู ครูบางท่านที่ก้าวหน้าได้ติดตามข่าวแล้วเอามาวิจารณ์ให้นักเรียนฟังว่า วันไหนฝ่ายใดชนะ ฝ่ายใดแพ้ ซึ่งทำให้ปรีดีและนักเรียนที่สนใจสนุกกับข่าวนั้น ฝ่ายพวกจีนเก็กเหม็งที่อยุธยาก็ได้ใช้วิธีโฆษณา โดยเช่าห้องไว้ที่ตลาดหัวรอไว้เป็นห้องอ่านหนังสือ มีภาพการรบเพื่อแจกจ่ายแก่ผู้สนใจ ส่วนงิ้วที่ศิลปินจีนแสดงประจำที่วัดเชิง (วัดพนัญเชิง) นั้นก็เปลี่ยนเรื่องเล่าใหม่ให้สมกับสมัย คือเล่นเรื่องกองทหารเก็กเหม็งรบกับกองทหารกษัตริย์ จึงทำให้คนดูเห็นเป็นการสนุกไปด้วย ต่อมาในไม่ช้าความปรากฏว่าฝ่ายกษัตริย์แห่งราชวงศ์แมนจูต้องพ่ายแพ้ ครูที่ก้าวหน้าจึงพูดเปรยๆ กับปรีดีว่าระบบสมบูรณาฯ ก็สิ้นไปแล้วในจีน ยังเหลือแต่รุสเซียกับเมืองไทยเท่านั้น ครูไม่รู้ว่าระบบสมบูรณาฯ ใดใน 2 ประเทศนี้ ประเทศใด

จะสิ้นสุดก่อนกัน

ต่อมาปลายปีร.ศ.130 ก็มีข่าวแพร่ไปถึงบ้านปรีดีที่อยุธยาว่า นายทหารจำนวนหนึ่งกับพลเรือนอีกบางคนได้เตรียมการเปลี่ยนการปกครองระบบสมบูรณาฯ เพื่อให้มีการปกครองแบบกษัตริย์ภายใต้กฎหมาย แต่ยังไม่ทันลงมือกระทำ ก็ถูกรัฐบาลจับกุมส่งศาลพิเศษพิจารณาตัดสินลงโทษขนาดหนักปรีดีสนใจในข่าวนี้มาก เพราะเห็นว่าเมืองไทยก็มีคณะ ร.ศ.130 รักชาติกล้าหาญ เตรียมการเลิกระบบสมบูรณาฯ หากแต่มีคนหนึ่งในขณะนั้นทรยศนำความไปแจ้งแก่รัฐบาล ปรีดีจึงพยายามสอบถามแก่ผู้รู้เรื่องเพื่อทราบเรื่องของคณะร.ศ.130 ด้วยความเห็นใจมาก"

นอกจากนั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ก็ยังเคยเล่าประสบการณ์ส่วนตัวของท่านสมัยที่ยังเรียนชั้นมัธยม (เข้าใจว่าขณะที่กำลังเรียนอยู่ที่โรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร) เอาไว้เมื่อ พ.ศ.2515 ดังมีข้อความดังนี้ [7]

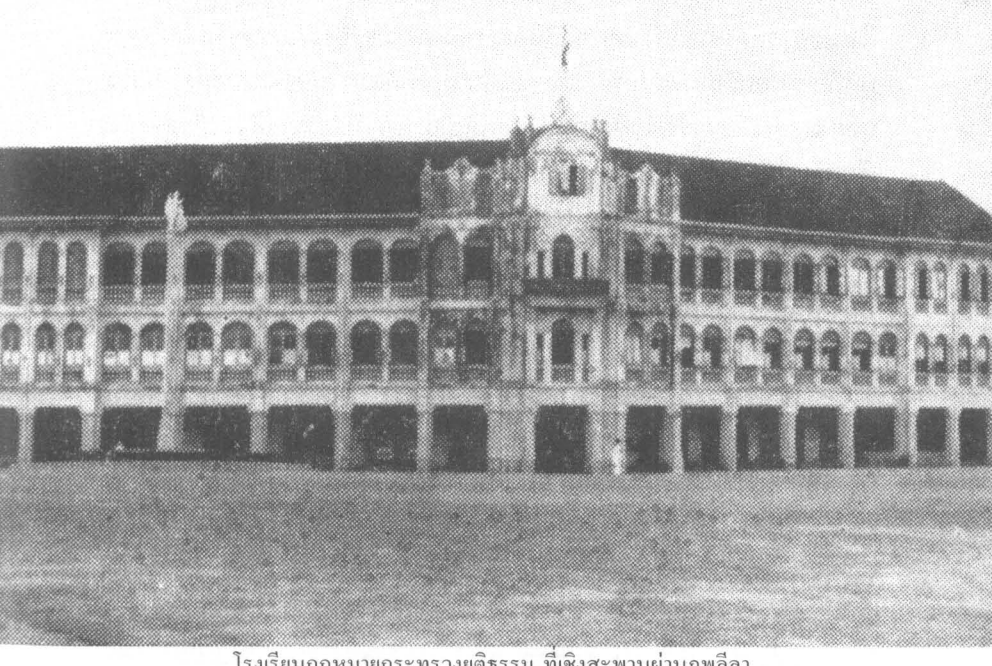

โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม ที่เชิงสะพานผ่านภพลีลา

"เมื่อครั้งข้าพเจ้าเรียนในชั้นมัธยมเบื้องต้นสมัย 60 ปีกว่ามาแล้ว เคยได้ยินและได้อ่าน และได้พบคนธรรมดาสามัญที่มีอายุชราแล้ว 2 คน คือ ก.ส.ร.กุหลาบ ที่ออกนิตยสาร "สยามประเภท" ที่แคะไค้ระบบปกครองสมบูรณาฯ จนมีผู้ใส่ความว่าผู้นี้มีจิตฟุ้งซ่าน แต่เมื่อข้าพเจ้าไปพบ ก็ไม่เห็นว่าท่านฟุ้งซ่าน อีกคนหนึ่งคือ "เทียนวรรณ" ซึ่งมีฉายาว่า "วรรณโก" ท่านผู้นี้มีคติประชาธิปไตยมาก ขณะนั้นท่านหนวดขาวแล้ว ประมาณว่าขณะนั้นมีอายุเกือบ 70 ปี ข้าพเจ้าพบที่ตึกแถวใกล้วัดบวรนิเวศน์ท่านผู้นี้เคยติดคุกเพราะเขียนหนังสือและโฆษณาที่ขัดแย้งระบบสมบูรณาฯ ท่านเห็นว่าท่านไม่ผิดกฎหมายกรณีของท่านจึงเข้าลักษณะมีคำพังเพยโบราณว่า "กฎหมายสู้กฎหมู่ไม่ได้" ซึ่งแสดงถึงการเล่นพวกของตุลาการสมัยโบราณ แต่ท่านเทียนวรรณที่ถูกติดคุก ได้กล่าวลีเติมอีก รวมเป็นดั่งนี้ "กฎหมายสู้กฎหมู่ไม่ได้ กฎหมู่ก็ยังสู้กดคอไม่ได้ กดคอ ก็ยังสู้เจ้าหักคอไม่ได้" นี่ก็แสดงถึงทรรศนะที่ท่านเทียนวรรณมีต่อระบบสมบูรณาฯ ชนรุ่นใหม่หลายคนในสมัยนั้นที่ได้อ่านและสนทนากับท่านเทียนวรรณยังพอจำกันได้ถึงวลีของท่านดั่งกล่าวนี้ แต่ท่านเป็นคนธรรมดาสามัญ จึงไม่ได้รับความสนใจจากผู้ที่ถือทรรศนะตามพลังเก่า และดูเหมือนคนพลังเก่าไม่ยอมกล่าวถึง ก.ศ.ร. กุหลาบและเทียนวรรณ ซึ่งขณะเป็นหนุ่มเมื่อ 100 ปีกว่ามาแล้ว ได้แสดงการเรียกร้องให้เปลี่ยนระบบสมบูรณาฯ"

ก.ศ.ร.กุหลาบ เกิดเมื่อ พ.ศ.2377 และถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2456 เทียนวรรณ เกิดเมื่อ พ.ศ.2385 และถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2458 ดังนั้นเมื่อท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นนักเรียนชั้นมัธยมเมื่ออายุได้สิบกว่าขวบในช่วงต้นๆ รัชกาลที่ 6 นักคิดนักเขียนทั้งสองท่านก็ยังมีชีวิตอยู่ โดยมีอายุกว่า 70 ปีแล้ว

ใน พ.ศ.2460 ท่านปรีดี พนมยงค์ อายุ 17 ปี ได้เข้าศึกษาวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม และในขณะเดียวกันก็ได้แสวงหาประสบการณ์ด้วยการเป็นเสมียนอยู่ที่สำนักงานทนายความพระวิชิตมนตรี (สุด กุณฑลจินดา) อดีตอธิบดีศาลมณฑลชุมพร และอดีตผู้ช่วยเจ้ากรมพระธรรมนูญทหารบก

ที่โรงเรียนกฎหมายท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เรียนรู้จากอาจารย์ผู้สอนว่าในเมืองไทยขณะนั้นมีบุคคลสองกลุ่มที่มีสิทธิพิเศษนอกอำนาจศาลยุติธรรม คือ

"เทียนวรรณ" (พ.ศ.2385-2458)
"บุรุษรัตนแห่งสามัญชน"

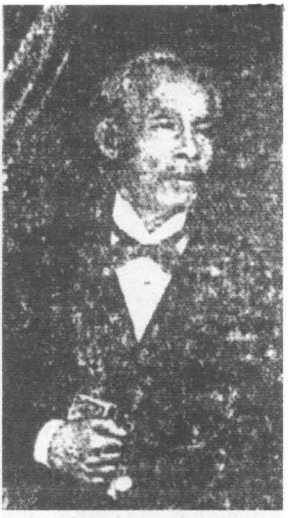

"ก.ศ.ร.กุหลาบ"
(กุหลาบ ตฤษณานนท์)
(พ.ศ.2377-2464)

พระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป และคนสัญชาติต่างประเทศที่มีสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับสยาม ความรู้ดังกล่าวนี้ได้กระตุ้นจิตสำนึกในเรื่องประชาธิปไตยของท่านปรีดี พนมยงค์ในครั้งกระนั้น [8]

ในเวลาเดียวกันท่านปรีดีฯ ก็เริ่มศึกษาภาษาฝรั่งเศสที่เนติบัณฑิตยสภา โดยมีอาจารย์ อี.เลเดแกร์ ที่ปรึกษาศาลต่างประเทศชาวฝรั่งเศสเป็นผู้สอน ในพ.ศ. 2463 เมื่อท่านปรีดีฯ ได้รับทุนกระทรวงยุติธรรมเดินทางไปศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส ท่านอาจารย์เลเดแกร์ก็ได้เดินทางไปด้วย ซึ่งเป็นการเดินทางกลับไปเยี่ยมมาตุภูมิภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าการสนทนากับอาจารย์เลเดแกร์ในโอกาสดังกล่าวไว้ ดังนี้ [9]

"เมื่อ พ.ศ.2463 ขณะที่เรือลำซึ่งข้าพเจ้าโดยสารเพื่อไปยังประเทศฝรั่งเศสได้แล่นผ่านคลองสุเอซนั้น ข้าพเจ้าได้ถามอาจารย์เลเดแกร์ (Eugene Laydeker) (ชาวฝรั่งเศสที่เคยเป็นที่ปรึกษากฎหมายและอาจารย์โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมระหว่าง พ.ศ.2450-2472) ซึ่งเดินทางไปด้วยถึงเรื่องราวของคลองสุเอซ เมื่ออาจารย์ได้เล่าให้ฟังพอสมควรแล้วข้าพเจ้าก็ได้ระลึกถึงเรื่องที่เคยได้ยินมาตั้งแต่ยังเป็นนักเรียนมัธยมอยู่ว่ารัฐบาลไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ดำริที่จะขุดคลองที่คอคอดกระ แต่มีอุปสรรคเนื่องจากปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ข้าพเจ้าได้ถามอาจารย์ผู้นั้นว่า ถ้าประเทศสยามจะฟื้นความคิดขุดคลองคอคอดกระขึ้นมาอีก ต่างประเทศจะว่าอย่างไร อาจารย์ตอบว่าสำหรับฝรั่งเศสไม่มีปัญหา คือถ้าขุดได้ก็เป็นการดีเพราะจะทำให้คมนาคมระหว่างฝรั่งเศสกับอินโดจีนทางทะเลสั้นเข้าอีก อาจารย์ได้เล่าให้ฟังถึงการที่ชาวต่างประเทศเคยเสนอโครงการต่อรัชกาลที่ 5 เพื่อขอขุดคลองดังกล่าวนี้ ท่านแนะว่าถ้าข้าพเจ้าสนใจที่จะทำประโยชน์ให้ประเทศชาติของข้าพเจ้าแล้ว เมื่อข้าพเจ้าอยู่ในฝรั่งเศส ก็ควรค้นคว้าศึกษาถึงเรื่องคลองนั้นและเทียบดูกับเรื่องคลองสุเอซ คลองปานามา คลองคีลของเยอรมัน คลองโครินธ์ของกรีซ"

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสมีความเคารพท่านอาจารย์อิวยีน เลเดแกร์มาก ดังจะเห็นว่าท่านได้มอบความดีของวิทยานิพนธ์ภาษาฝรั่งเศสของท่านเมื่อ พ.ศ.2470 ให้แก่อาจารย์เลเดแกร์ผู้นี้ด้วย

เมื่อท่านปรีดี พนมยงค์ ได้รับการคัดเลือกจากกระทรวงยุติธรรมให้ได้รับทุนไปศึกษาวิชากฎหมายที่ประเทศฝรั่งเศสเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.2463 นั้น ท่านสอบไล่ได้วิชากฎหมายชั้นเนติบัณฑิตมาแล้ว 1 ปี แต่ยังเป็น "เนติบัณฑิตสยาม" ไม่ได้เพราะอายุยังไม่ครบ 20 ปีบริบูรณ์ จึงต้องรอจนกระทั่งเดือนพฤษภาคม 2463 จึงได้เป็นสมาชิกสามัญแห่งเนติบัณฑิตยสภา

ในระหว่างนั้น ท่านได้เข้ารับราชการเป็นเสมียนโท กรมราชทัณฑ์ในสมัยที่พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา (ขำ ณ ป้อมเพชร) ดำรงตำแหน่งอธิบดี ซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเพชรชฎา เจ้าคุณชัยวิชิตฯ เป็นญาติผู้ใหญ่ที่ท่านปรีดีฯ เคารพนับถือ และเป็นผู้ที่ให้ความสนับสนุนในหลายด้านเป็นอย่างมาก ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเมื่อ พ.ศ.2487 ขณะที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ใน

นายปรีดี พนมยงค์ เมื่อเป็นเนติบัณฑิตสยาม พ.ศ.2462

รัชกาลที่ 8 ได้เขียนถึงพระยาชัยวิชิตฯ ผู้ซึ่งเป็นบิดาของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ไว้ดังต่อไปนี้ [10]

"นับตั้งแต่ข้าพเจ้ามีอายุได้ 18 ปี (ขณะที่เป็นนักเรียนกฎหมายใน พ.ศ. 2461) ก็ได้รับความอุปการะคุณจากท่านในทางส่วนตัวเป็นอเนกประการตลอดมา จนกระทั่งท่านถึงแก่กรรม (ในพ.ศ.2487) นอกจากนี้ ข้าพเจ้ายังถือว่าท่านเป็นครู ผู้ให้ความรู้ในเรื่องระเบียบและวิธีปฏิบัติราชการ คือในระหว่างที่ข้าพเจ้าเริ่มเป็นข้าราชการครั้งแรกโดยเข้าเป็นเสมียนในกรมราชทัณฑ์ และได้พักอาศัยในบ้านของท่านนั้น ท่านได้ฝึกฝนสั่งสอนแนะนำความรู้ในราชการหลายอย่าง ซึ่งข้าพเจ้าได้นำความคิดความเห็นของท่านมาใช้เป็นประโยชน์แก่ราชการในภายหลังหลายประการ

ท่านได้เป็นอธิบดีคนแรกแห่งกรมราชทัณฑ์ ดำรงตำแหน่งนี้มาจนกระทั่งยุบเลิกกรมนี้ไปครั้งหนึ่งเมื่อวันต้นปี พ.ศ.2469 และบิดาของท่าน คือพระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา (นาค ณ ป้อมเพชร) ภายหลังที่ได้กลับจากรับราชการ ณ สถานทูตไทยในกรุงลอนดอนแล้ว ก็ได้มีส่วนในการเริ่มจัดระเบียบราชทัณฑ์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงพระราชดำริให้สร้างเรือนจำของรัฐบาลตามแบบต่างประเทศนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา (เมื่อครั้งยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระอภัยพลภักดิ์และพระยาเพชรชฎา) กำกับการก่อสร้างคุกใหม่นั้นด้วย (เรือนจำนี้ต่อมาเรียกว่าเรือนจำกองมหันตโทษ และเปลี่ยนชื่อเป็นลำดับจนปัจจุบันนี้เรียกว่า เรือนจำภาคคลองเปรม) แล้วเป็นผู้บัญชาการ (เวลานั้นเรียกว่า จางวาง) คนแรกของเรือนจำนี้ ก่อนที่จะย้ายไปรับราชการในตำแหน่งอื่น"

พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดามีน้องชายต่างมารดาคนหนึ่งมีอายุอ่อนกว่าท่านประมาณ 10 ปี เกิดภายหลังที่ท่านบิดา (พระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา) กลับมาจากกรุงลอนดอนแล้ว ให้ชื่อว่า "ซัน" ทับศัพท์ภาษาอังกฤษ เพราะท่านบิดามีความเอ็นดูเป็นพิเศษ ท่านปรีดีฯ เรียกท่านว่า "คุณอาซัน" และเป็นญาติผู้ใหญ่ที่ท่านมีความคุ้นเคยมาตั้งแต่เยาว์วัย

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนไว้อาลัย "คุณอาซัน" ของท่านเมื่อเดือนมิถุนายน 2518 ดังนี้

ดร.ปรีดี พนมยงค์ เมื่อสำเร็จการศึกษาได้ปริญญารัฐ
เป็นดุษฎีบัณฑิตทางนิติศาสตร์ฝรั่งเศส พ.ศ.2469

"คุณอาซันไม่เคยไปศึกษาในต่างประเทศ แต่ท่านรู้ระเบียบการรับประทานอาหารฝรั่ง ข้าพเจ้ายังระลึกได้ว่าวันหนึ่งระหว่างที่ข้าพเจ้ายังศึกษาที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมนั้นท่านให้ข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารฝรั่งร่วมกับท่านที่ยุโรปโฮเต็ลสมัยนั้นข้าพเจ้าคิดว่าเป็นวิธีหนึ่งที่ท่านต้องการให้ข้าพเจ้ารู้รสอาหารฝรั่งขนานแท้ และใช้มีดช้อนส้อมให้ถูกต้องตามแบบฉบับอังกฤษ ซึ่งต่างกับรสอาหารฝรั่งสมมติตามร้านคุ๊กช้อป ซึ่งใช้ช้อนส้อมตามสบายอย่างไทยๆ

คุณอาซันรับราชการที่กรมเจ้าท่าด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่เคยฉ้อราษฎร์บังหลวง และไม่เคยขอร้องลาภยศจากผู้บังคับบัญชา แต่ตรงกันข้าม ถ้าผู้บังคับบัญชาให้สิ่งใดที่ท่านเห็นว่าท่านยังไม่ควรได้ ท่านก็ปฏิเสธและส่งกลับคืน อาทิ ระหว่างข้าพเจ้าศึกษาอยู่ในฝรั่งเศสนั้นอยู่มาวันหนึ่งข้าพเจ้าอ่านราชกิจจานุเบกษาที่สถานทูต พบรายนามผู้ที่เลื่อนจากขุนเป็นหลวงนั้นเห็นมีชื่อขุนวิวัฒนาการ (ซัน ณ ป้อมเพชร) ได้เลื่อนเป็นหลวงด้วย (พี่ชายร่วมบิดามารดาชื่อ แดงที่เคยไป "ไล่ช้าง" กับนายเสียง พนมยงค์ รับราชการได้รับบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประณีตโยธารักษ์ ซึ่งเป็นปู่ของ พล.ท.นิยม ณ ป้อมเพชร) ข้าพเจ้าได้เขียนจดหมายถึงคุณอาแสดงความยินดี แต่ท่านไม่ตอบ จนกระทั่งข้าพเจ้ากลับจากฝรั่งเศสแล้วไปเคารพท่าน ท่านชี้แจงว่าท่านยังไม่ควรได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวง จึงได้รายงานไปยังผู้บังคับบัญชาขอให้แจ้งไปยังกรมราชเลขาธิการแก้รายชื่อท่านในจำนวนผู้ที่เลื่อนจากขุนเป็นหลวง อย่างไรก็ตาม ท่านก็ใช้บรรดาศักดิ์ "ขุน" ตามเดิม (รองอำมาตย์เอก ขุนวิวัฒนาการ)

เมื่อรัชกาลที่ 7 ขึ้นครองราชย์สืบสันตติวงศ์พระบรมเชษฐาธิราชรัชกาลที่ 6 นั้น เศรษฐกิจกำลังตกต่ำ งบประมาณรายได้ไม่พอกับรายจ่าย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงทบวงกรมพิจารณาตัดทอนรายจ่ายเพื่อให้งบประมาณเข้าสู่ดุลยภาพ คุณอาซันจึงเสนอไปยังผู้บังคับบัญชาขอให้ยุบตำแหน่งที่คุณอาซันดำรงอยู่ ท่านจึงออกจากราชการโดยได้เบี้ยบำนาญ ซึ่งขณะนั้น ท่านมีอายุประมาณ 38 ปี (ในพ.ศ.2469 ปีเดียวกันกับที่พระยาชัยวิชิตฯ พี่ชายของท่านออกจากราชการเพราะการยุบตำแหน่งเช่นเดียวกัน) เมื่อออกจากราชการแล้ว คุณอาซันประกอบอาชีพชาวนา โดยท่านเช่านาบริเวณหัวตะเข้แปลงหนึ่งอัตราค่าเช่าไร่ละ 50 สตางค์ และเช่าซื้อรถแทร็กเตอร์ไถนาจากห้างเยอรมันที่นำมาแสดงเป็นรุ่น

แรก การไถนาด้วยเครื่องจักรกลนั้น และการหว่านข้าวเปลือกด้วยจ้างแรงคน นับว่าได้ผลสำเร็จพอควร แต่ถึงฤดูเก็บเกี่ยวหาจ้างแรงคนไม่ได้ เพราะชาวนาก็ต้องรีบเก็บเกี่ยวข้าวของตน คุณอาซันก็ต้องขาดทุน จึงเลิกอาชีพชาวนาเปลี่ยนมาประกอบธุรกิจเล็กๆ น้อยๆ อื่นตามอัตภาพ แต่ท่านมิได้คิดเรื่องเฉพาะตัวเท่านั้น หากท่านได้สนับสนุนการเคลื่อนไหวที่เป็นธรรมในการต่อต้านอำนาจปกครองสมัยนั้น

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2478) กรมเจ้าท่าดำริขยายงานไปต่างจังหวัด อธิบดีกรมนั้นชวนให้ท่านกลับเข้ารับราชการอีก เพื่อให้ท่านเริ่มวางงานเจ้าท่าทางปักษ์ใต้ คุณอาซันปรึกษาข้าพเจ้าว่าควรปฏิบัติตามที่อธิบดีได้ชวนไว้นั้นหรือไม่ เพราะท่านก็มีอายุเกือบ 50 ปีแล้ว จะรับราชการได้อีกไม่นานก็จะถึงเกษียณอายุ (สมัยนั้นเกษียณอายุเมื่ออายุ 55 ปี) ข้าพเจ้าจึงได้ให้ความเห็นว่าเมื่อทางกรมต้องการให้ท่านช่วยเช่นนั้นก็ควรช่วย ท่านจึงรับราชการอีกครั้งหนึ่งอยู่ไม่นานท่านก็ออกจากราชการ (เกษียณอายุตอนปลายสงครามโลกครั้งที่ 2)"

ท่านขุนวิวัฒนาการมีอายุยืนถึง 87 ปี ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2518 ซึ่งขณะนั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโสพำนักอยู่ที่บ้านที่เมืองออง โตนี ชานกรุงปารีส ประเทศฝรั่งเศส

เนื่องจากท่านปรีดี พนมยงค์มีความผูกพันกับญาติผู้ใหญ่สกุล "ณ ป้อมเพชร" อยู่มาก และท่านก็ยอมรับว่าจิตสำนึกในเรื่องของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ก่อตัวขึ้นมาตั้งแต่ท่านยังอยู่ในวัยเรียนก่อนไปศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส ส่วนหนึ่งก็เนื่องจากที่ได้รับอิทธิพลทางอ้อมจากท่าน "เจ้าคุณกรุง" ซึ่งเป็นบิดาของพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดาและขุนวิวัฒนาการ ดังนั้นท่านจึงได้จดจำเรื่องราวของ "เจ้าคุณกรุง" และนำมาเขียนเล่าเอาไว้หลายตอนอาทิเรื่องดังต่อไปนี้ ซึ่งเกิดขึ้นภายหลังที่ "เจ้าคุณกรุง" กลับมาจากรุงลอนดอนเมื่อ พ.ศ. 2430 [12]

"สมัยนั้นคนไทยจำนวนน้อยมากที่ได้ไปอยู่หรือไปทัศนาจร หรือได้ศึกษาสภาพการณ์ในประเทศยุโรป เมื่อข้าราชการผู้ใดได้ไปประจำอยู่ในยุโรปหลายปีแล้วกลับมาสยาม ญาติมิตรก็ได้ไปเยี่ยมและถามสภาพความเป็นอยู่และบ้านเมืองของต่างประเทศนั้น

คณะพรรค ร.ศ.130

หลวงวิเศษสาลี (บรรดาศักดิ์ขณะนั้น) จึงได้ตอบชี้แจงความอยากรู้ของญาติมิตรถึงความเจริญนานาประการของอังกฤษที่ก้าวหน้ากว่าสยาม เมื่อญาติมิตรถามว่าอังกฤษเจริญกว่าสยามเพราะเหตุใด หลวงวิเศษสาลีชี้แจงว่า เพราะอังกฤษมีปาเลียเม้นท์ คือมีสภาประกอบด้วยสมาชิกที่ราษฎรเลือกตั้งขึ้นให้เป็นผู้แทนออกกฎหมายเพื่อระงับทุกข์บำรุงสุขของราษฎร พระเจ้าแผ่นดินทรงอยู่ภายใต้กฎหมายการปกครอง คือมีอัครมหาเสนาบดีกับคณะเสนาบดีเป็นผู้ปกครองบ้านเมืองให้เป็นไปตามความเห็นชอบของปาเลียเม้นท์ ญาติมิตรที่ได้ยินคำบอกเล่าของหลวงวิเศษสาลีก็ได้พูดกันต่อๆไป จนถึงหูข้าราชการผู้ใหญ่คนหนึ่ง ข้าราชการผู้นั้นจึงนำความไปกราบทูลพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ว่าหลวงวิเศษสาลีชักชวนผู้คนให้ลดพระราชอำนาจอย่างพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ พระเจ้าอยู่หัวมิได้ระแวงสงสัยหลวงวิเศษสาลีว่าคิดร้ายต่อพระองค์ๆจึงรับสั่งแก่ผู้กราบบังคมทูลว่าเขาเป็นคนหัวนอก เขาก็เล่าไปตามที่เขาเห็นในเมืองนอก จะเรียกเขามาพูดให้เข้าใจว่าในเมืองไทยจะเอาอย่างเมืองนอกนั้น ยังไม่ถึงเวลา

ครั้นแล้วพระองค์ได้ทรงมีพระกระแสรับสั่งให้หลวงวิเศษสาลีเข้าเฝ้า

พระราชทานพระบรมราโชวาท ซึ่งหลวงวิเศษสาลีได้เคยนำมาเล่าให้ลูกหลานที่ใกล้ชิดกับท่านทราบ" ในเรื่องเดียวกัน ท่านปรีดีฯ ได้ถ่ายทอดเหตุการณ์อีกตอนหนึ่งเอาไว้ว่าเมื่อ "เจ้าคุณกรุง" ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรัชกาลที่ 5 คราวหนึ่งในฐานะ "ข้าหลวงเดิม" (ในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 หลวงวิเศษสาลีเคยได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้เป็นผู้แจวเรือพระที่นั่งเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสตามแม่น้ำลำคลองบริเวณอยุธยาหลายครั้ง) ได้มีรับสั่งสัพยอกว่า "ยังไม่มีตำแหน่งเมมเบอร์ ออฟ ปาเลียเม้นท์จะให้ ก็เอาตำแหน่ง ปริวิเคาซิลเล่อร์ (องคมนตรี) ไปก่อน"

เรื่องเก่าๆ อันเกี่ยวกับพระยาไชยวิชิตสิทธิสาสตรา หรือ "เจ้าคุณกรุง" ข้างต้นนี้ ท่านปรีดีฯ คงจะได้รับถ่ายทอดมาจากบิดาของท่าน หรือญาติผู้ใหญ่ท่านอื่นๆ แต่มีเรื่องหนึ่งที่เป็นประสบการณ์ของท่านรัฐบุรุษอาวุโสเอง

ท่านปรีดีฯ เขียนเล่าว่าเมื่อ พ.ศ.2467 ขณะที่ท่านกำลังศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศส ทางกรุงเทพฯ ได้บอกให้ท่านไปรับคุณเข็ม ณ ป้อมเพชร บุตรชายของเจ้าคุณชัยวิชิตฯ (ขำ) ที่จะมาศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส โดยเรือที่โดยสารจะมาถึงเมืองมาร์เซยย์ ขณะนั้นพระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร อัครราชทูตกำลังรับเสด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถซึ่งเสด็จเยือนยุโรปที่เมืองนั้น ท่านปรีดีฯ ได้นำคุณเข็มฯ เข้าเฝ้าเพื่อรายงานตัวต่อท่านอัครราชทูต โดยทูลแนะนำว่าเป็นบุตรของพระยาชัยวิชิตฯ (ขำ) พระเจ้าพี่ยาเธอพระองค์นั้นได้รับสั่งรำลึกถึง "เจ้าคุณกรุง" กับพระองค์เจ้าจรูญฯ ว่า "สมัยที่เจ้านายทั้งสองพระองค์ศึกษาอยู่ที่อังกฤษระหว่างที่หลวงวิเศษสาลี (นาค) เป็นผู้ช่วยสถานทูตรุ่นแรกที่มีสถานทูตสยามประจำกรุงลอนดอนนั้นว่า วันหนึ่งทั้งสองพระองค์ได้รับเชิญจากหลวงวิเศษสาลีให้ไปเสวยอาหารที่ภัตตาคารแห่งหนึ่ง หลวงวิเศษสาลีต้องการปลาเพิ่มขึ้น จึงสั่งบ่อยเป็นภาษาอังกฤษว่า ซัมโมร์ฟีช บ่อยหูไม่ดี ฟังเป็นสมอล์พีช จึงนำปลาตัวเล็กมาให้"

เรื่องดังกล่าวนี้คงจะเป็นเหตุการณ์เมื่อประมาณ 2429 ซึ่งขณะนั้นกรมพระจันทบุรีนฤนาถยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ เพิ่งเสด็จถึงอังกฤษ ส่วนพระองค์เจ้าจรูญฯ ยังเป็นหม่อมเจ้าจรูญศักดิ์ โอรสของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ อัครราชทูต

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เริ่มต้นชีวิตนักเรียนฝรั่งเศสใน พ.ศ.2463 และจะได้ใช้ชีวิตดังกล่าวต่อไปอีกเกือบ 7 ปีจึงสำเร็จการศึกษาได้ปริญญารัฐเป็น "ดุษฎีบัณฑิตกฎหมาย" ก่อนจะเดินทางกลับสยาม ท่านเล่าให้ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภาฟังว่า "เมื่อผมได้ทุนรัฐบาลไปศึกษากฎหมายในฝรั่งเศสนั้น แม้ผมเป็นเนติบัณฑิตสยามแล้ว แต่ผมมีอายุเพียง 20 ปี อาจารย์ของผมจึงแนะนำให้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยตั้งแต่ชั้นต้นเหมือนนักเรียนฝรั่งเศสตามหลักสูตรคณะกฎหมาย" ท่านเริ่มด้วยการเรียนภาษาฝรั่งเศสเพิ่มเติมและความรู้ทั่วไปทั้งที่วิทยาลัยกองและจากอาจารย์เลอบอนนัวส์และจากนั้นก็เข้าศึกษากฎหมายที่มหาวิทยาลัยกอง จนกระทั่งสอบไล่ได้ปริญญารัฐเป็น "บาเชอลิเอร์" กฎหมายและปริญญารัฐเป็น "ลิซองซิเอ" กฎหมายจากมหาวิทยาลัยแห่งนั้น

ต่อจากนั้น ท่านก็มาเข้าศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยปารีส จนสอบไล่ได้ปริญญารัฐเป็น "ดุษฎีบัณฑิตกฎหมาย" ฝ่ายนิติศาสตร์ และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรชั้นสูงทางเศรษฐศาสตร์ด้วย ท่านปรีดีฯ กล่าวกับดร.ฉัตรทิพย์ฯ ในเรื่องที่ท่านสนใจเรียนเศรษฐศาสตร์ด้วยว่า

"ความคิดของผมที่เห็นว่าสยามควรมีโครงการเศรษฐกิจนั้น มิใช่เกิดขึ้นทันใดและมิใช่เป็นตามความนึกคิดเดาๆ โดยไม่มีหลักทฤษฎีเศรษฐกิจ

ผมได้กล่าวแล้วถึงสภาพสังคมไทยที่ผมประสบพบเห็นแก่ตนเองว่า ราษฎรได้มีความอัตคัดขัดสนในทางเศรษฐกิจ และไม่มีสิทธิเสรีภาพกับเสมอภาคในทางการเมือง อีกทั้งตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและอำนาจของหลายประเทศทุนนิยม ผมมีความคิดก่อนที่ได้มาศึกษาในฝรั่งเศสแล้วว่า จะต้องค้นคว้าศึกษาเพิ่มเติมว่ามีวิธีใดที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น

สมัยก่อนสถาปนาสาธารณรัฐฝรั่งเศสครั้งที่ 3 (เมื่อ ค.ศ.1870) นั้น คณะกฎหมายฝรั่งเศสก็สอนเฉพาะกฎหมายเอกชนและกฎหมายรัฐธรรมนูญทำนองหลายประเทศแองโกลแซกซอน แต่ต่อมารัฐบาลแห่งสาธารณรัฐฝรั่งเศสครั้งที่ 3 ได้เพิ่มหลักสูตรคณะกฎหมาย คือนอกจากสอนวิชาประเภทกฎหมายเอกชนแล้ว ก็ให้มีวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ถือว่าเป็นรากฐานของสังคม และให้มีกฎหมายมหาชนอีกหลายสาขาซึ่งถือว่าเป็นโครงสร้างเบื้องบนของสังคม

ผมจึงศึกษาเศรษฐศาสตร์ภาค 1 ในปีที่ 1 และภาค 2 ในปีที่ 2 ในปี

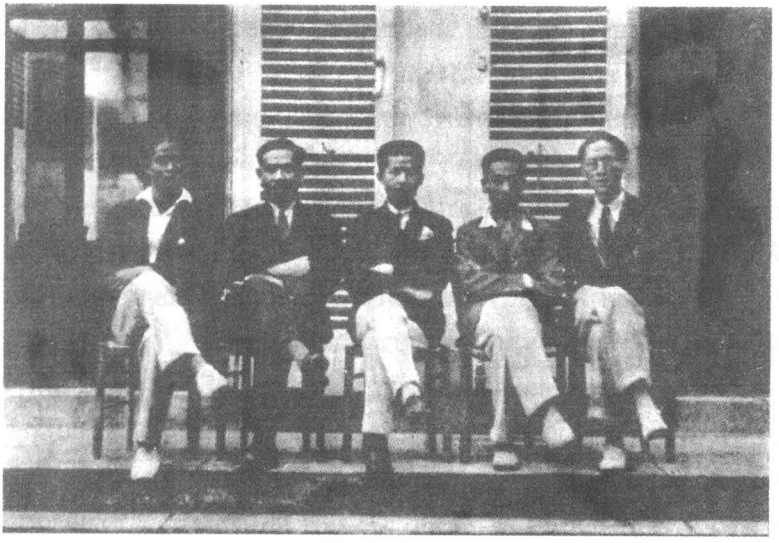

กรรมการสมาคมนักเรียนไทยที่ประชุมกัน
ณ เมือง Chartrettes ประเทศฝรั่งเศส พ.ศ.2470
จากซ้ายไปขวา :- จันทร์ บุนนาค หลวงสนิทรักษ์สัตว์ หลวงประดิษฐ์มนูธรรม
หลวงโกวิทอภัยวงศ์ ดร.ตั้ว ลพานุกรม

ที่ 2 ของปริญญาตรีกฎหมาย และในปริญญา ลิซองซิเอ ปีที่ 3 ก็ได้เรียนกฎหมายการคลังและกฎหมายแรงงานด้วย

โดยที่ผมสนใจในวิชาเศรษฐศาสตร์ ฉะนั้นเมื่อผมสอบไล่ได้ปริญญาเอกกฎหมายฝ่ายนิติศาสตร์แล้ว ผมจึงสอบไล่ได้เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งคือประกาศนียบัตรการศึกษาชั้นสูงทางเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งมีวิชาเศรษฐศาสตร์พิสดาร ประวัติศาสตร์ลัทธิเศรษฐกิจ กฎหมายและวิทยาศาสตร์ การคลัง กฎหมายและวิทยาศาสตร์แรงงาน ผมจึงได้ศึกษาระบบเศรษฐกิจหลายชนิด รวมทั้งระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมที่เกี่ยวกับแผนเศรษฐกิจ" [13]

คุณวุฒิทางการศึกษาของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ที่สำเร็จสมบูรณ์ในต้นปีพุทธศักราช 2470 (นับตามปฏิทินในปัจจุบัน) ทำให้ท่านมีสิทธิ (1) เป็น "ศาสตราจารย์สำรอง" (คงหมายถึง "ผู้ช่วยศาสตราจารย์" หรือ "รองศาสตราจารย์") สอนในมหาวิทยาลัย และ (2) มีสิทธิที่จะสอบแข่งขันสำหรับตำแหน่งศาสตราจารย์ประจำมหาวิทยาลัยต่อไป

ท่านปรีดี พนมยงค์เป็นคนไทยคนแรกที่สอบไล่ได้เป็น "ดุษฎีบัณฑิตของรัฐ" มิใช่เพียง "ดุษฎีบัณฑิตของมหาวิทยาลัย" เพราะท่านปรีดีฯ ได้ศึกษาและสอบไล่ได้ปริญญาตรีทางกฎหมายของฝรั่งเศสก่อนที่จะทำปริญญาเอก

3

ก่อตั้งคณะราษฎร ที่ปารีส พ.ศ.2470

ณ ประเทศฝรั่งเศสในระหว่างพ.ศ. 2463-2470 ที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ในวัยหนุ่มอายุ 20-27 ปี กำลังศึกษาวิชาอยู่นั้น เป็นช่วงภายหลังมหาสงครามโลกครั้งที่ 1 ขณะที่ประเทศผู้ชนะสงครามกำลัง "คิดบัญชี" ในลักษณะของค่าปฏิกรรมสงครามที่เรียกร้องเอาจากประเทศผู้แพ้สงคราม กำลังแสวงหาแนวทางและวิธีการที่จะป้องกันมิให้เกิดสงครามขึ้นอีกในอนาคต โดยผ่านกลไกของสันนิบาตชาติและข้อตกลงจำกัดแสนยานุภาพของประเทศต่างๆ อีกทั้งกำลังฟื้นฟูเสถียรภาพทางการเงินและเศรษฐกิจที่ได้รับความเสียหายจากสงคราม

สยามก็เป็นประเทศหนึ่งที่ได้เข้าร่วมในมหาสงครามที่กล่าวถึง และอยู่กับฝ่ายผู้ชนะสงครามภายหลังสงคราม ดังนั้นสถานอัครราชทูตสยาม ณ กรุงปารีส จึงมีภารกิจทางการเมืองระหว่างประเทศมากเป็นพิเศษ อีกทั้งยังมีภาระต้องดูแลนักเรียนจากเมืองไทย ทั้งนักเรียนทุนรัฐบาล และนักเรียนทุนส่วนตัวที่ทยอยกันเดินทางมาศึกษาในฝรั่งเศส ซึ่งในขณะนั้นมีค่าครองชีพที่ถูกกว่าในอังกฤษและอเมริกา

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากรทรงเป็นอัครราชทูตมาตั้งแต่

พ.ศ.2455 และจะอยู่ในตำแหน่งดังกล่าวไปจนกระทั่ง พ.ศ.2471 พระองค์เจ้าจรูญฯ ทรงเป็นโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ ซึ่งได้ตามเสด็จพระบิดาซึ่งทรงได้รับแต่งตั้งให้เป็นอัครราชทูตประจำอังกฤษใน พ.ศ.2426 ขณะที่ยังทรงพระเยาว์ พระองค์เจ้าจรูญฯ ทรงเป็นคนไทยคนแรกที่เข้าเรียนในโรงเรียนมัธยมแฮร์โร่ว์ของอังกฤษ และเมื่อสำเร็จจากโรงเรียนกินนอนที่มีชื่อเสียงแห่งนั้นแล้ว ก็เสด็จไปเข้าวิทยาลัยทรินิตี้ แห่งมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ก่อนที่จะมาเป็นอัครราชทูตที่ปารีส พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากรทรงได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม

สำหรับนักเรียนไทยในฝรั่งเศสในช่วงเวลานั้นมีประมาณ 50 คน อาทิ นายเทิด บุนนาค, นายอาบ คอมันตร์, นายควง อภัยวงศ์ (หลวงโกวิทอภัยวงศ์), นายถวิล วิสูตร (หลวงวิสูตรวิรัชเทศ), นายศุภวาร วารศิริ หลวงภัทรวาที), นายเอ็จ ณ ป้อมเพชร นายอุภัย พินทุโยธิน, นายทวี บุญยเกตุ, นายเดือน บุนนาค, นายเข็ม ณ ป้อมเพชร, นายชม จารุรัตน์ (หลวงคหกรรมบดี), ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี (หลวงทัศนัยนิยมศึก), ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ (หลวงพิบูลสงคราม), ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี, นายประยูร บูรณศิริฯลฯ สำหรับข้าราชการสถานทูตก็มี พระสารสาสน์พลขันธ์ (ลอง สุนทานนท์), หลวงวิจิตรวาทการ (กิมเหลียง วัฒนปฤดา), และหลวงสิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี)

เนื่องจากกรุงปารีสเป็นศูนย์กลางของทวีปยุโรปในด้านศิลปวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง ตลอดจนเป็นแหล่งท่องเที่ยว ดังนั้นบรรดาคนไทยที่อยู่ในยุโรปจึงได้แวะเวียนมาเยือนฝรั่งเศสเป็นประจำ ทำให้มีความสนิทสนมกันในระหว่างนักเรียนไทยที่ศึกษาอยู่ในอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมันและที่อื่นๆ

นอกจากนั้น แม้ว่าฝรั่งเศสจะมีการปกครองแบบสาธารณรัฐ แต่เจ้านายหลายพระองค์ก็ได้เสด็จมาศึกษาวิชาการต่างๆ ที่ฝรั่งเศสในช่วงเวลาดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสุโขทัยธรรมราชา ก็ได้เสด็จมาเข้าศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการทหารบกฝรั่งเศสระหว่าง พ.ศ.2464-2467

ในระหว่าง พ.ศ.2463 เมื่อท่านปรีดี พนมยงค์ได้เดินทางมาถึงฝรั่งเศส

จนกระทั่ง พ.ศ.2467 เมื่อท่านสอบไล่ได้ปริญญารัฐเป็น "ลิซองซิเอ" ทางกฎหมาย ท่านก็ได้พบปะสมาคมกับบรรดานักเรียนไทยในยุโรป ทั้งที่เรียนอยู่ที่ฝรั่งเศสและที่เรียนอยู่ประเทศอื่นๆ แต่มาพบปะกันในฝรั่งเศส ซึ่งก็คงจะได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับบ้านเมืองกันบ้าง โดยท่านปรีดีฯ ก็คงถือโอกาสพิจารณาเรียนรู้จิตสำนึกและความสนใจในทางการเมืองของผู้ที่ได้คบค้าสมาคมกันแต่ละบุคคล อย่างไรก็ตาม การที่เป็นนักเรียนชั้นสูงและมีความอาวุโสพอสมควร เพราะได้ศึกษาอยู่ในฝรั่งเศสมาแล้วเป็นเวลาหลายปีตลอดจนเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี ท่านปรีดีฯ จึงมักจะได้รับมอบหมายให้ช่วยเป็นพี่เลี้ยงให้แก่นักเรียนที่อ่อนวัย หรือที่เพิ่งจะเดินทางมาจากเมืองไทย อีกทั้งก็มักจะได้รับความนับถือในความรู้และความคิดความอ่าน ดังที่ถูกเรียกว่า "อาจารย์" มาตั้งแต่ครั้งนั้นทั้งๆ ที่มิได้เป็นครูบาอาจารย์และไม่เคยสอนหนังสือแก่ผู้ใด

ต่อมาใน พ.ศ.2468 ก่อนที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสในวัย 25 ปี จะเข้าสอบไล่เพื่อรับปริญญาเอกทางกฎหมายของรัฐ ท่านได้พบกับนักเรียนไทยในวัยที่ใกล้เคียงกันหลายคนที่ท่านเห็นว่ามีความคิดเห็น ความปรารถนา และอุดมการณ์ทางการเมืองในแนวทางเดียวกันอีกทั้งมีความจริงจังและความจริงใจในอันที่จะร่วมเป็นร่วมตายกันล้มการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในประเทศสยามเพื่อได้มาซึ่งการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญที่พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้กฎหมาย โดยราษฎรมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน โดยมีสภาผู้แทนราษฎรมาร่วมกันช่วยแก้ไขชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรให้ดีขึ้น

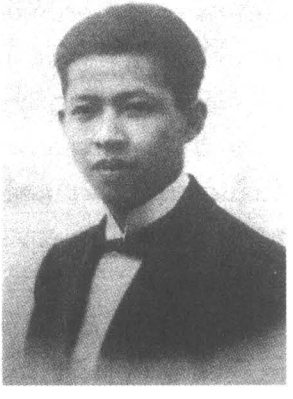

นายปรีดี พนมยงค์
ขณะที่ศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศส

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าความเป็นมาของการก่อตั้ง "คณะราษฎร" ขึ้น ณ กรุงปารีสในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2470 (ขณะนั้นเป็น พ.ศ.2469) เอาไว้ดังนี้ [14]

"ข้าพเจ้ากับเพื่อนอีก 6 คนที่ก่อตั้งคณะราษฎรขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ.1927 นั้น ได้มีจิตสำนึกที่ต้องการเปลี่ยนระบบสมบูรณาฯ มาก่อนแล้ว แต่พ้นจากระดับนี้ไปแล้วยังมีความต้องการพัฒนาสังคมตามวิถีทางและขั้นแห่งการพัฒนาต่างกันไปตามระดับจิตสำนึกของแต่ละคนได้ซึ่งเป็นเหตุให้มีความขัดแย้งระหว่างกันภายหลังได้อำนาจรัฐแล้ว

ร.ท.ประยูร ภมรมนตรีที่เคยเป็นผู้บังคับบัญชาหมวดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์และเป็นมหาดเล็กเคยรับใช้ใกล้ชิดรัชกาลที่ 6 นั้น เมื่อมาถึงปารีสใน ค.ศ.1925 (พ.ศ.2468) และได้พบข้าพเจ้า (ร.ท.ประยูรฯ ออกมาจากสยามเมื่อปลายปี พ.ศ.2465 และได้พำนักอยู่ในอังกฤษ เยอรมนีและสวิส ก่อนที่จะมาศึกษาที่ฝรั่งเศส)ก็ได้เล่าให้ข้าพเจ้าฟังถึงความเสื่อมโทรมของระบบสมบูรณาฯ และเสียงเรียกร้องของราษฎรในสยามที่ต้องการให้เปลี่ยนระบบนั้น ฉะนั้นใน ค.ศ.1925 (พ.ศ.2468) นั้นเอง ภายหลังที่ข้าพเจ้าได้สนทนากับ ร.ท.ประยูรฯ หลายครั้งแล้ว จึงได้ชวนเขาไปเดินเล่นที่ถนนอังรี มาร์แตง ปรารภกันว่าได้ยินผู้ที่ต้องการเปลี่ยนระบบสมบูรณาฯมามากมายหลายคนแล้ว แต่ยังไม่มีใครจะตัดสินใจเอาจริง ฉะนั้นเราจะไม่พูดแต่ปาก คือจะต้องทำจริง จากน้อยไปสู่มาก แล้ววางวิธีการชวนเพื่อนที่ไว้ใจได้ร่วมเป็นหน่วยแรกขึ้น ต่อมาจึงชวน ร.ท.แปลก, ร.ต.ทัศนัย (ซึ่งเดินทางมาถึงฝรั่งเศสพร้อมกันใน พ.ศ.2467) ซึ่งย้ายจากบ้านพักเดิมไปอยู่ถิ่นเดียวกับข้าพเจ้าที่ การ์ติเย่ ลาแตงจึงได้สนทนากันแทบทุกวัน แล้วก็ได้ชวนเพื่อนอื่นๆ ให้ร่วมด้วย

เราได้วางแผนปลุกจิตสำนึกเพื่อนนักศึกษาทั่วไปให้เกิดความรู้สึกถึงความจำเป็นต้องเปลี่ยนระบบสมบูรณาฯ ว่าโอกาสที่เหมาะสมที่สุดคือในระหว่างมีการชุมนุมประจำปี ค.ศ.1925 (พ.ศ.2468) ของสมาคม (สมาคมนักเรียนไทยในฝรั่งเศส หรือ เอส.ไอ.เอ.เอ็ม.) ที่ข้าพเจ้าเป็นสภานายกอยู่นั้น จะได้จัดให้เพื่อนไทยอยู่ร่วมกัน ณ คฤหาสน์ใหญ่ที่ตำบล ชาแทรตส์ ที่สมาคมเช่าไว้เฉพาะการนั้นมีกำหนด 15 วัน เราได้จัดให้มีกีฬาแทบทุกชนิด รวมทั้งการยิงเป้าเพื่อเป็น

พื้นฐานแห่งการฝึกทางอาวุธ ในเวลาค่ำก็มีการแสดงปาฐกถาในเหตุการณ์ระหว่างประเทศ และมีการโต้วาทีในหัวข้อเป็นคติ มีการแสดงละครที่เป็นคติเช่นเรื่อง "โลเลบุรี" ของพระมงกุฎเกล้าฯ ที่แสดงถึงความแหลกเหลวแห่งการศาลและอัยการของบุรีที่พระองค์สมมติว่า "โลเล" มีการดนตรีและขับร้องบ้าง แต่ไม่มีการเต้นรำ ยั่วยวนกามารมณ์ การชุมนุมในฤดูร้อน ค.ศ.1925 ได้ดำเนินไปอย่างได้ผลถึงความสนิทสนมกลมเกลียวของเพื่อนนักศึกษาไทยที่ร่วมประชุมถึงขีดที่เมื่อครบกำหนด 15 วันแล้วหลายคนก็ได้แสดงถึงความอาลัยที่ต่างคนจะต้องแยกย้ายจากกันไป

ครั้นแล้วข้าพเจ้ากับเพื่อนที่ริเริ่มซึ่งออกนามมาแล้ว (คือ ร.ท.ประยูรฯ, ร.ท.แปลกฯ และร.ต.ทัศนัยฯ) จึงได้ปรึกษาตกลงกันว่าในการประชุมประจำปีต่อไป คือในเดือนกรกฎาคม 1926 (พ.ศ.2469) สมควรที่จะพัฒนาจิตสำนึกของเพื่อนนักศึกษาให้สูงขึ้นอีกระดับหนึ่ง ถึงขั้นต่อสู้อัครราชทูต ซึ่งเป็นตัวแทนของระบบสมบูรณาฯ ในต่างประเทศ แต่จะต่อสู้โดยวิธีที่ธรรมเนียมประเพณีอนุญาตไว้คือการทูลเกล้าถวายฎีกาต่อพระปกเกล้าฯ ซึ่งเพิ่งทรงขึ้นครองราชย์สมบัติสืบต่อจากรัชกาลที่ 6 ในการนั้นก็จะต้องถือเอาความไม่พอใจที่นักศึกษาส่วนมากมีอยู่เป็นพื้นฐาน เนื่องจากอัครราชทูตจ่ายเงินกระเป๋าให้น้อยเกินไปทั้งๆ ที่แต่ละคนมีงบประมาณที่ทางรัฐบาลหรือทางบ้านได้มอบไว้ที่อัครราชทูตอย่างเพียงพอ เราถือเอาเศรษฐกิจเป็นรากฐานที่จะพัฒนาจิตสำนึกให้เป็นทางการเมืองตามกฎวิทยาศาสตร์สังคมแห่งการพัฒนาจิตสำนึก"

ความจริงสมาคมที่กล่าวนี้ สมาชิกมิได้จำกัดเฉพาะนักเรียนไทยที่ศึกษาอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเท่านั้น แต่ยังรวมถึงนักเรียนไทยในสวิสและในประเทศอื่นส่วนที่ขึ้นต่อสถานทูตสยามกรุงปารีสด้วย มีชื่อเป็นทางการว่า "สามัคยานุเคราะห์สมาคม" ใช้อักษรย่อ ส.ย.ว.ม. ท่านรัฐบุรุษอาวุโสฯ ร่วมกับเพื่อนนักเรียนไทยในฝรั่งเศส สวิส และอื่นๆ ร่วมกันจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2466-2467 โดยท่านได้รับเลือกตั้งเป็นเลขาธิการสมาคมคนแรก และต่อมาก็ได้รับเลือกตั้งให้เป็นสภานายก 2 ปีต่อเนื่องกันใน พ.ศ.2468 และ พ.ศ.2469

สำหรับเรื่องการแปลงสมาคมให้เป็นองค์กรในลักษณะคล้ายกับ "สหภาพแรงงาน" เพื่อต่อสู้กับอัครราชทูตใน พ.ศ.2469 นั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนเล่าเอาไว้ดังนี้ [15]

พ.ต.หลวงทัศนัยนิยมศึก
(ทัศนัย มิตรภักดี)

"การประชุมประจำปีระหว่างหยุดฤดูร้อนประจำปี ค.ศ.1926 ได้มีขึ้นในเดือนกรกฎาคมกับต้นเดือนสิงหาคม ค.ศ.1926 (พ.ศ.2469) ที่คฤหาสน์ ณ ตำบลชาเตรตต์ และมีกิจกรรมพื้นฐานเช่นเดียวกับการประชุมเมื่อ ค.ศ.1925

ปรีดีเห็นว่าผลสรุปที่ได้จากการประชุมเมื่อปีที่แล้วนั้นแสดงว่าเพื่อนนักเรียนส่วนมากได้ก้าวเข้าสู่แนวทางสมาคมการเมืองเพื่อระบบประชาธิปไตย ฉะนั้นในการประชุมประจำปี ครั้งที่ 3 สำหรับ ค.ศ.1926 นั้น คณะกรรมการ สมาคมฯ จึงได้จัดให้มีการปาฐกถาการเมืองมากขึ้นกว่าปีที่แล้ว เพื่อปรารถนาให้สมาคมก้าวไปอีกก้าวหนึ่งในการร่วมกันต่อสู้ท่านอัครราชทูตซึ่งเป็นตัวแทนของรัฐบาล (สมบูรณาฯ) เพราะท่านปฏิบัติการไม่เหมาะสมหลายประการ

ปรีดีจึงเสนอให้ที่ประชุมอภิปรายถึงกิจกรรมของท่านอัครราชทูตที่เพื่อนนักเรียนเห็นได้ว่าไม่เหมาะสมอย่างไรบ้าง ครั้นแล้วปรีดีจัดให้มีการอภิปรายถึงวิธีจ่ายเงินกระเป๋า (พ็อคเก็ตมันนี่) และเงินค่าใช้จ่ายสำหรับความเป็นอยู่ที่นักเรียนส่วนมากไม่ได้รับเท่าที่ควร เพราะเงินแฟรงค์มีค่าตกต่ำอยู่เรื่อยๆ

นักเรียนส่วนมากทราบอยู่แล้วว่า ขณะนั้นสถานทูตให้ปรีดีเป็นนักเรียนชั้น อาวุโสสูง (ซุปเปอร์ ซีเนียร์) ที่ได้เงินเดือนจากสถานทูตมากกว่านักเรียนอาวุโสธรรมดา และการศึกษาของปรีดีก็จะสำเร็จชั้นปริญญาเอกภายในเวลาอีกไม่กี่เดือนฉะนั้นปรีดีก็จึงไม่มีเหตุผลเฉพาะตัวที่จะก่อเรื่องเกี่ยวกับประโยชน์ส่วนตน

หากปรีดีมีความเห็นแก่ความเป็นอยู่ของนักเรียนส่วนมากที่จะต้องเรียนอยู่ในฝรั่งเศสต่อไปปรีดีจึงเสนอที่ประชุมสมาคมทำหนังสือยืนยันต่อท่านอัครราชทูตเพื่อขอให้พิจารณาเพิ่มเติมเงินค่าใช้จ่ายให้แก่นักเรียนที่ได้เงินกระเป๋าหรือเงินเดือนน้อย และขอให้จ่ายเป็นเงินปอนด์ตามงบประมาณที่สถานทูตได้รับจากกรุงเทพฯ

ท่านอัครราชทูตจึงได้โทรเลขด่วนถึงกระทรวงการต่างประเทศ ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ขอส่งตัวปรีดีกลับสยามโดยด่วน ตามเหตุผลที่ท่านอัครราชทูตกล่าวหาว่าปรีดีทำการประดุจเป็นหัวหน้าสหภาพแรงงาน โดยยุยงให้นักเรียนเรียกร้องเงินกระเป๋าหรือเงินเดือนเพิ่มขึ้น อีกทั้งปรีดีได้ปฏิบัติการโดยขัดคำสั่งท่านอัครราชทูต ฯลฯ ฝ่ายปรีดีกับสมาชิกแห่งสมาคมฯ ก็ได้ถวายฎีกากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ โต้แย้งคำกล่าวหาของท่านอัครราชทูต"

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระบรมราชวินิจฉัยว่าสมาคมฯ ได้เบี่ยงออกจากวัตถุประสงค์ของสมาคมฯ กลายเป็นสหภาพชนิดหนึ่ง มีการอภิปรายการปฏิบัติงานของท่านอัครราชทูตและขัดคำสั่งในการส่งผู้แทนไปประเทศอังกฤษ อีกทั้งมีกิจกรรมของสภานายกที่แสดงการขาดความคารวะ จึงทรงเห็นว่านายปรีดี พนมยงค์ต้องรับผิดชอบอย่างสำคัญ จึงมีพระกระแสรับสั่งให้เรียกนายปรีดี พนมยงค์กลับทันที เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศได้ทราบแจ้งเรื่องดังกล่าวมายังสถานทูตที่กรุงปารีสโดยโทรเลขลงวันที่ 22 ตุลาคม 2469 อย่างไรก็ตามอีกเดือนเศษหลังจากนั้น ก็มีโทรเลขลงวันที่ 25 พฤศจิกายน 2469 และมีหนังสือลงวันที่ 26 พฤศจิกายน ศกเดียวกันตามมา ใจความว่านายเสียง พนมยงค์ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาขอพระมหากรุณาเลื่อนเวลาที่จะเรียกตัวนายปรีดีฯ กลับไปจนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ซึ่งเป็นเวลาภายหลังการสอบไล่ชั้นปริญญาเอกแล้ว ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ อนุเคราะห์ตามนั้น โดยให้นายปรีดีฯ ทำหนังสือขอประทานโทษท่านอัครราชทูต และทำทัณฑ์บนว่าจะอยู่ในถ้อยคำต่อไป

ท่านปรีดี พนมยงค์จึงได้อยู่ในฝรั่งเศสต่อไปเพื่อเข้าสอบไล่ ซึ่งก็เป็นผลสำเร็จตามที่อัครราชทูต ณ กรุงปารีสได้ทรงรายงานผลการศึกษาของท่านปรีดีฯ ให้กระทรวงยุติธรรม เจ้าสังกัดทราบตามหนังสือของสถานทูตลงวันที่

26 กุมภาพันธ์ ซึ่งในขณะนั้นนับเป็นเวลาในปีพุทธศักราช 2469 (ในปัจจุบันนับเป็น พ.ศ.2470) พร้อมกับแจ้งด้วยว่าท่านปรีดีฯ จะออกเดินทางจากฝรั่งเศสโดยทางเรือในวันที่ 5 มีนาคม ศกเดียวกัน

หนังสือฉบับดังกล่าวได้ยืนยันว่าท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้สำเร็จการศึกษาวิชากฎหมายในมหาวิทยาลัยฝรั่งเศส ณ กรุงปารีส โดยได้รับปริญญาเอกทางนิติศาสตร์ ซึ่งเป็นปริญญารัฐ และได้รับประกาศนียบัตรชั้นสูงทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นคุณวุฒิที่ทำให้มีสิทธิเป็นศาสตราจารย์ในมหาวิทยาลัย

ในขณะนั้นมีผู้ร่วมคิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ทั้งหมด 7 คนแล้ว จึงได้จัดการประชุมอย่างเป็นทางการขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อก่อตั้ง "คณะราษฎร" เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ที่หอพัก ณ บ้านเลขที่ 9 ถนน Rue du Sommerard ในกรุงปารีส ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนถึงเหตุการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์ดังกล่าวเอาไว้ค่อนข้างละเอียด ดังนี้ [16]

นายร้อยโท แปลก ขีตตะสังคะ
ที่ฝรั่งเศส (พ.ศ.2468-2469)

"ผู้ร่วมประชุมมี 7 คน คือ

(1) ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี นายทหารกองหนุนซึ่งเคยเป็นผู้บังคับหมวดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์รัชกาลที่ 6

(2) ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ สำเร็จวิชาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบกสยาม แล้วมาศึกษาที่โรงเรียนนายทหารปืนใหญ่ฝรั่งเศส

(3) ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี นายทหารกองหนุน เคยเป็นผู้บังคับหมวดกรมทหารม้าที่ 5 นครราชสีมา แล้วมาศึกษาที่โรงเรียนนายทหารม้าฝรั่งเศส

(4) นายตั้ว ลพานุกรม นักศึกษาวิทยาศาสตร์ในสวิตเซอร์แลนด์ เคยเป็นจ่านายสิบในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ 1

(5) หลวงสิริราชไมตรี นามเดิม จรูญ นามสกุล สิงหเสนี ผู้ช่วยสถานทูตสยามประจำกรุงปารีส เคยเป็นนักเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม และเป็นนายสิบตรีในกองทหารอาสาสงครามโลกครั้งที่ 1

(6) นายแนบ พหลโยธิน เนติบัณฑิตอังกฤษ

(7) ข้าพเจ้า

ที่ประชุมมีมติเป็นเอกฉันท์ให้ข้าพเจ้าเป็นประธาน และเป็นหัวหน้าคณะราษฎรจนกว่าจะมีบุคคลที่เหมาะสมเป็นหัวหน้าคณะราษฎรในกาลต่อไป

การประชุมดำเนินไปเป็นเวลาประมาณ 5 วัน ซึ่งได้ตกลงสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ก. วัตถุประสงค์ของคณะราษฎรคือ เปลี่ยนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีศัพท์สมัยใหม่ว่า "ปฏิวัติ" หรือ "อภิวัฒน์" เพื่อถ่ายทอดคำฝรั่งเศส อังกฤษ "เรฟโวลูชั่น" ดังนั้นเราจึงใช้ศัพท์ธรรมดาว่า "เปลี่ยนการปกครองของกษัตริย์เหนือกฎหมายมาเป็นการปกครองที่มีกษัตริย์อยู่ใต้กฎหมาย" และการดำเนินเพื่อให้สยามบรรลุหลัก 6 ประการ คือ

(1) รักษาความเป็นเอกราชทั้งหลาย เช่น เอกราชในทางการเมือง ในทางศาล ในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ ของประเทศไว้ให้มั่นคง
(2) รักษาความปลอดภัยในประเทศ ให้การประทุษร้ายต่อกันลดลงให้มาก
(3) บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎรในทางเศรษฐกิจ โดยรัฐบาลใหม่จะหางานให้ราษฎรทุกคนทำ จะวางโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยาก
(4) ให้ราษฎรมีสิทธิเสมอภาคกัน
(5) ให้ราษฎรมีเสรีภาพที่ไม่ขัดต่อหลัก 4 ประการดังกล่าวแล้ว
(6) ให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ข. โดยคำนึงถึงสภาพของสยามที่ถูกแวดล้อมโดยอาณานิคมของอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งชาติทั้งสองนี้มีข้อตกลงกันถือเอาสยามเป็นประเทศกันชน แต่เขาอาจพร้อมกันยกกำลังทหารเข้ามายึดครองแล้วแบ่งดินแดนสยามไปเป็นเมืองขึ้นหรืออยู่ใต้อำนาจอิทธิพลของประเทศทั้งสอง ดังนั้นเราจึงเห็นว่า วิธีเปลี่ยนการปกครองดังกล่าวจะต้องกระทำโดยวิธี "coup d' etat" ซึ่งเราเรียกกันด้วยคำไทยธรรมดาว่า **การยึดอำนาจโดยฉับพลัน** เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีผู้ใดตั้งศัพท์ไทยว่า "รัฐประหาร" เพื่อถ่ายทอดศัพท์ฝรั่งเศสดังกล่าวนั้น ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันการแทรกแซงของมหาอำนาจ เพราะเมื่อคณะราษฎรได้อำนาจโดยฉับพลันแล้ว มหาอำนาจก็จะต้องเผชิญต่อสถานการณ์ที่เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า "เฟท์ อัคคอมปลี" คือพฤติการณ์ที่สำเร็จรูปแล้ว

ค. ผู้ที่เข้าร่วมประชุมครั้งแรกเป็นกรรมการกลางของคณะราษฎรไปพลางก่อน กรรมการแต่ละคนเป็นหัวหน้าแต่ละสายที่จะต้องเลือกเฟ้นผู้ที่ไว้วางใจได้ตามระเบียบพิจารณาตัวบุคคล แล้วนำมาเสนอกรรมการกลางของคณะราษฎร ซึ่งจะรับเข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎรได้โดยมติเป็นเอกฉันท์เท่านั้น

ในขั้นแรก ให้หัวหน้าสายหาสมาชิกเพิ่มเติมเพียงสายละ 2 คนก่อน แล้วก็แยกเป็นหัวหน้าสายย่อยใหญ่น้อยแตกกิ่งก้านสาขาออกไป

ง. การเลือกเฟ้นสมาชิกคณะราษฎรเพิ่มเติมนั้น ต้องคำนึงถึงความเสียสละเพื่อชาติอย่างแท้จริง ความกล้าหาญ ความสามารถในการรักษาความลับ

ดังนั้นจึงได้แบ่งบุคคลที่ต้องการเปลี่ยนระบบการปกครองดังกล่าวออกเป็น 3 ประเภท คือ

ดี 1. ได้แก่บุคคลที่สมควรได้รับคำชักชวนให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกคณะราษฎรก่อนวันลงมือยึดอำนาจรัฐ แต่บุคคลประเภทนี้ก็ต้องแยกแยะออกไปอีกว่าผู้ใดควรได้รับคำชักชวนไว้ตั้งแต่เนิ่นๆ หรือชวนต่อเมื่อใกล้เวลาที่จะลงมือทำการยึดอำนาจ มิให้ถือเพียงแต่ว่า บุคคลใดเป็นเพื่อนเที่ยวด้วยกัน กินด้วยกัน แล้วก็จะชวนเข้าเป็นสมาชิกในคณะราษฎรได้ทุกคนในทันทีทันใด ถ้าเพื่อนคนนั้นชอบพูดตลกเกินไป ก็ย่อมเอาเรื่องที่จริงบ้าง ไม่จริงบ้างมาพูดเพียงแต่จะให้ผู้ฟังขบขันเป็นการตลก และอาจเอาเรื่องลับของคณะไปแย้มพรายเพื่อเป็นการตลก เพื่อนบางคนมีลักษณะดีหลายอย่าง แต่เวลากินเหล้าเข้าไปแล้ว กุมสติไว้ไม่อยู่ แล้วพูดเลอะเทอะ ก็อาจพลั้งพลาดเอาเรื่องของคณะไปพูดเวลาเมา จึงมิได้ชวนเข้าร่วมในคณะราษฎรก่อนลงมือยึดอำนาจ แต่เมื่อยึดอำนาจได้ในวันที่ 24 มิถุนายนแล้ว ไม่มีความลับที่จะปิดบัง จึงชวนให้ร่วมมือได้

ดี 2. ได้แก่บุคคลที่จะได้รับคำชักชวนต่อเมื่อได้ลงมือปฏิบัติการยึดอำนาจแล้ว ซึ่งเขาย่อมมีบทบาทเป็นกำลังให้คณะราษฎรได้

ดี 3. ได้แก่บุคคลที่จะได้รับคำชักชวนในวันลงมือปฏิบัติการยึดอำนาจนั้นเอง แต่ภายหลังที่การยึดอำนาจได้มีทีท่าแสดงว่าจะเป็นผลสำเร็จมากกว่าความไม่สำเร็จ

จ. นโยบายที่จะดำเนินภายหลังที่คณะราษฎรได้อำนาจรัฐแล้ว ที่ประชุมได้มอบให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ชี้แจง และเห็นชอบตามหลัก 6 ประการ ซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้เสนอ รวมทั้งหลักการทั่วไปในเค้าโครงการเศรษฐกิจ และได้มอบให้ข้าพเจ้าเตรียมร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจในโอกาสต่อไป

ฉ. ที่ประชุมได้พิจารณาเผื่อไว้ว่า ถ้าการกระทำของคณะราษฎรต้องถูกปราบปรามหรือพ่ายแพ้ ก็ให้มีเพื่อนหัวหน้าสายคนหนึ่งที่เรากันไว้มิให้แสดงออกนอกหน้าว่า เป็นสมาชิกคณะราษฎร โดยไม่ต้องมาประชุมคณะกรรมการหัวหน้าสายบ่อยครั้ง ไม่ว่าจะในฝรั่งเศสหรือเมื่อกลับสยามแล้ว โดยบำเพ็ญตนประดุจเป็นคนอยู่ในบ้านอย่างสงบเงียบ ผู้นี้มีหน้าที่ดำเนินการของคณะราษฎรที่อาจถูกปราบปรามหรือพ่ายแพ้นั้นต่อไปให้สำเร็จ พร้อมทั้งให้มีหน้าที่ดูแลช่วยเหลือครอบครัว

ของเพื่อนที่ถูกติดคุกหรือถึงแก่ความตาย ที่ประชุมเห็นพ้องกันมอบหน้าที่นี้ให้แก่นายแนบ พหลโยธิน ซึ่งเป็นผู้มีทรัพย์สินมากโดยได้รับมรดกจากบิดา

เมื่อเสร็จการประชุมก่อตั้งคณะราษฎรแล้ว ข้าพเจ้ากลับสยามในเดือนมีนาคมปีนั้น แล้วเพื่อนที่ยังอยู่ในปารีสเลือกเฟ้นผู้ที่สมควรชวนร่วมคณะราษฎรต่อไป อีกประมาณ 2-3 เดือนเพื่อนที่ยังอยู่ปารีสได้ชวนนายทวี บุณยเกตุ นักศึกษาวิชาการเกษตร และนายบรรจง ศรีจรูญ ไทยมุสลิมจากอียิปต์ที่มาเยือนปารีส ซึ่งรับภาระจัดตั้งไทยมุสลิมต่อไป อาทิ นายแช่ม มุสตาฟา (บุตรหัวหน้าศาสนาอิสลามในไทยที่รู้จักกันในนามว่า "ครูฟา" ต่อมานายแช่มเปลี่ยนนามสกุลว่า "พรหมยงค์" คล้ายๆ นามสกุลข้าพเจ้า)

ต่อมาได้ชวน ร.ต.สินธุ์ กมลนาวิน ร.น. นักศึกษาวิชาทหารเรือเดนมาร์คที่มาเยือนปารีส ต่อมาพระยาทรงสุรเดชได้มาดูงานในฝรั่งเศส เพื่อนที่ยังอยู่ในปารีสจึงลองทาบทามว่ามีความรู้สึกอย่างไรต่อระบบสมบูรณาฯ ก็ได้ความว่าไม่พอใจระบบนั้น แต่ยังมิได้ถูกชวนเข้าร่วมในคณะราษฎร

ต่อจากนั้นเพื่อนที่ก่อตั้งคณะราษฎรที่ปารีสก็ทยอยกันกลับสยาม ค่อยๆ ชวนเพื่อนนักศึกษาที่เคยสังเกตไว้ในการสนทนากันเพียงคร่าวๆ มิได้จำกัดเฉพาะนักศึกษาในฝรั่งเศสเท่านั้น ฉะนั้นต่อมาในสยาม จึงได้ชวน ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ นักศึกษาจากสวิตเซอร์แลนด์ ม.ล.กรี เดชาติวงศ์, นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา และนายเล้ง ศรีสมวงศ์ นักศึกษาจากอังกฤษ ฯลฯ และเพื่อนทหารบกทหารเรือ พลเรือนคนอื่นๆ ในสยาม ในปลาย พ.ศ.2474 จึงได้ชวนพระยาพหลพลพยุหเสนา, พระยาทรงสุรเดช, พระยาฤทธิอัคเนย์ และมอบให้พระยาพหลฯ เป็นหัวหน้าคณะราษฎร"

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้กล่าวถึงพระสารสาสน์พลขันธ์ (ลอง สุนทานนท์) ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันไว้คราวหนึ่งว่า [17]

"จำได้ว่าเมื่อก่อนที่ข้าพเจ้าจะออกมาจากประเทศฝรั่งเศสเพื่อกลับประเทศไทยในปี 2469 (ในปัจจุบัน พ.ศ.2470) เวลานั้นพระสารสาสน์ฯ เป็นเลขานุการสถานทูต ข้าพเจ้าเป็นนักเรียนจะเดินทางกลับ พระสารสาส์นฯ ได้เชิญไปรับประทานอาหารที่ร้านขายอาหารแห่งหนึ่ง ในครั้งนั้นพระสารสาส์นฯ ก็ได้พยายามพูดจา เพื่อจะล้วงถึงความรู้สึกของข้าพเจ้าเมื่อกลับมาถึงประเทศไทย

สถานที่ประชุมก่อตั้งคณะราษฎร กรุงปารีส

แล้วว่าจะทำอะไร คือเรื่องการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญนั้น ก็ได้เริ่มทำกันที่ประเทศฝรั่งเศส พระสารสาส์นฯ จึงอยากจะล้วงถามข้อความจากข้าพเจ้าในครั้งนั้น ข้าพเจ้าไม่กล้าบอก เพราะเห็นว่าพระสารสาส์นฯ เป็นข้าราชการ ส่วนข้าพเจ้าเป็นนักเรียน แต่อย่างไรก็ตาม นี่เป็นการแสดงว่าพระสารสาส์นฯ สนใจมาก เมื่อข้าพเจ้ากลับมาประเทศไทยแล้วประมาณปีเศษหรือ 2 ปี ได้ทราบว่าพระสารสาส์นฯ ลาออกจากสถานทูตและกำลังเขียนหนังสือ ได้ชักชวนพวกนักเรียนให้ร่วมกันก่อการปฏิวัติ ในระหว่างที่ประเทศไทยเรายังไม่มีระบอบประชาธิปไตย เรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ทราบจากพวกนักเรียนที่กลับมาจากประเทศฝรั่งเศสเล่าให้ฟังว่า บางครั้งได้เชิญพวกนักเรียนไปรับประทานอาหาร และบางคนได้รับการชักชวนตรงๆ ก็มี"

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ใช้ชีวิตนักศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศสเป็นเวลาถึง 6 ปีครึ่ง ตั้งแต่อายุ 20 ปี จนกระทั่ง 27 ปี ซึ่งนอกจากวิชาความรู้และปริญญาชั้นสูงครบถ้วนแล้ว ก็ยังได้ร่วมกับเพื่อนนักศึกษาที่มีอุดมการณ์เดียวกันก่อตั้ง "คณะราษฎร" ขึ้นเพื่อจะทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศ

ไทยจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบราชาธิปไตย ภายใต้รัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตยเยี่ยงประเทศที่พัฒนาแล้วหลายประเทศในโลก

นอกจากนั้น ท่านปรีดีฯ ก็ยังได้เล่าว่า "นอกจากข้าพเจ้าจะรู้จักมักคุ้นกับเพื่อนๆ ชาวไทยด้วยกัน และกับเพื่อนๆ ฝรั่งเศสแล้ว ข้าพเจ้ายังได้รู้จักนักอภิวัฒน์เอเชียกลุ่มหนึ่ง และต่อมาพวกเราได้ก่อตั้งสมาคมเพื่อความสมานฉันท์ และพันธมิตรแห่งเอเชีย" [18]

ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี
สมาชิกคณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน พ.ศ.2475

4

เพื่อนร่วมอุดมการณ์

ท่านปรีดี พนมยงค์ เดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ ในเดือนเมษายน พ.ศ.2470 ซึ่งขณะนั้นเป็นต้นปีของศักราชดังกล่าว ได้รับบรรจุเข้าเป็นผู้พิพากษา และต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยเลขานุการ กรมร่างกฎหมาย และได้เป็นผู้สอนกฎหมายในโรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรมด้วย นักเรียนกฎหมายระหว่างปี พ.ศ. 2470-2474 เป็นนักเรียนกฎหมายที่ได้เรียนวิชาโดยตรงกับท่านปรีดีฯ ซึ่งท่านได้สอนกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 3 กฎหมายระหว่างประเทศ แผนกคดีบุคคล และท้ายสุดได้สอนกฎหมายปกครอง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกฎหมายมหาชน ซึ่งท่านได้เรียบเรียงตำราสำหรับวิชานี้ขึ้น ที่ให้ชื่อว่า "คำอธิบายกฎหมายปกครอง" เมื่อ พ.ศ.2474 ตำราเล่มดังกล่าวนี้คือ คำอธิบายโดยละเอียดเกี่ยวกับการปกครองของประเทศไทยทุกระดับ และทุกแง่มุมรวมถึงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน การคลังและการเศรษฐกิจ ตลอดจนบทบาทขององค์กรที่เรียกในปัจจุบันว่า "ศาลปกครอง"

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นอำมาตย์ตรีหลวงประดิษฐ์มนูธรรม และท่านได้สมรสกับนางสาวพูนศุข ณ ป้อมเพชร ธิดาของพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา อดีตอธิบดีกรมราชทัณฑ์

ร.ท.แปลก ขีตตะสังคะ
ขณะที่ศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศส
พ.ศ.2467-2470

ถึงแม้ว่าจะมีภารกิจในงานราชการ ตลอดจนงานสอนและเรียบเรียงตำรากฎหมาย (ซึ่งจัดพิมพ์จำหน่ายโดยโรงพิมพ์นิติศาส์นของท่านเอง) ท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ยังมีความแน่วแน่ในวัตถุประสงค์ของ "คณะราษฎร" ในการเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยาม และได้ติดต่อพบปะกับเพื่อนสมาชิก อีกทั้งชักชวนบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมเข้าร่วมเป็นสมาชิกของ "คณะราษฎร" ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือผู้ที่เป็นนักเรียนกฎหมาย

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนถึงการตื่นตัวของคนไทยรุ่นใหม่ในทางการเมืองในขณะนั้นไว้

ดังนั้นเมื่อข้าพเจ้ากลับประเทศไทยใน พ.ศ.2470 ภายหลังที่ไปอยู่ในฝรั่งเศสเกือบ 7 ปีนั้นแล้ว ปรากฏว่าชนรุ่นหนุ่มสมัยนั้นชนิดที่ไม่เคยไปเห็นระบบประชาธิปไตยในต่างประเทศ แต่ก็มีความตื่นตัวที่ต้องการเปลี่ยนระบบสมบูรณาฯ ทั้งนี้ก็แสดงถึงว่าผู้ที่มิได้มีความเป็นอยู่อย่างระบบศักดินาเกิดจิตสำนึกที่เขาประสบแก่ตนเองถึงความไม่เหมาะสมของระบบนั้น และอิทธิพลที่เขาได้รับจากสื่อมวลชนที่มีลักษณะก้าวหน้าในสมัยนั้นที่เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนระบบศักดินามาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญ

เพราะเหตุฉะนั้นพวกข้าราชการจำนวนน้อยที่กลับมาจากยุโรปจึงไม่มีความ

นายทวี บุณยเกตุ สมาชิกคณะราษฎร
ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
24 มิถุนายน พ.ศ.2475

ส่วนหนึ่งของผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475
ขณะที่ศึกษาอยู่ที่ฝรั่งเศส พ.ศ.2468-2469

ลำบากมากนักในการชวนผู้ตื่นตัวในเมืองไทยให้เข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎร เพราะเขามีพื้นฐานแห่งความต้องการนั้นอยู่แล้ว การที่ชวนเป็นสมาชิกประเภท ดี 1 เพียง 100 คนเศษ จำนวนนั้นก็เป็นการเพียงพอที่จะลงมือทำการเป็นกองหน้าของราษฎร และเพื่อรักษาความลับในวงจำกัด แต่เมื่อเราได้ยึดอำนาจรัฐในวันที่ 24 มิถุนายนฯ ได้แล้ว ก็ได้รับความสนับสนุนจากราษฎรจำนวนมหาศาล ทั้งที่มาแสดงความยินดีด้วยตนเองที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งเป็นที่ตั้งกองบัญชาการคณะราษฎร และทางจดหมายกับโทรเลข ประจักษ์พยานยังมีอยู่อีก คือ คณะฯ ได้มอบให้นายทวี บุณยเกตุเป็นผู้รับสมัครผู้ที่ขอเข้าร่วมในคณะราษฎรที่สวนสราญรมย์มีผู้ต้องการสมัครมากมายจนถึงกับเรามีใบสมัครเตรียมไว้ไม่พอแจก จึงแย่งกันที่จะได้ใบสมัคร

ดั่งนั้น เราจึงถือว่าเราเป็น คณะราษฎร เพราะเราทำตรงกับความต้องการของราษฎร [20]

นายซิม วีระไวทยะเป็นผู้หนึ่งในบรรดาคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่ได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมในการอภิวัฒน์ของคณะราษฎร ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเกี่ยวกับนายซิมฯ ไว้ดังนี้ [21]

"ผมได้รู้จักนายซิมเมื่อ พ.ศ.2470 (ขณะนั้นนายซิม วีระไวทยะมีอายุได้ 26 ปีและสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตสยามแล้ว) ภายหลังที่ผมได้กลับจากการศึกษาวิชา ณ ประเทศฝรั่งเศส ในระหว่างนั้นผมกำลังเสาะหาผู้ที่มีความคิดร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้รับทราบจากนายกลึง พนมยงค์ (หลวงอรรถกิติกำจร) ว่ามีเนติบัณฑิตพวก ผดุงธรรม อยู่คณะหนึ่งซึ่งเคยได้สนทนาถึงการที่อยากจะเปลี่ยนการปกครองโดยให้ประเทศไทยได้ปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญ ผมจึงได้ทำความรู้จักกับทนายความในสำนักนี้ (สำนักงานทนายความผดุงธรรม มี พ.อ.สุวรรณ เพ็ญจันทร์ (ขุนวิสุทธิจรรยา) และนายทองอินทร์ อุดลเป็นผู้เริ่มจัดตั้ง และนายสงวน ตุลารักษ์ร่วมอยู่ในสำนักงานนี้ด้วย) และทาบทามดูลาดเลาตลอดมา ก็ได้ความสมจริงว่าสำนักนี้มีวี่แววไปในทางที่ต้องการ นายซิมและคณะผดุงธรรมได้จัดการหาสมัครพรรคพวกโดยสอนทบทวนวิชากฎหมายให้แก่นักเรียนกฎหมาย ซึ่งสอบไล่เป็นเนติบัณฑิตได้ประมาณ 30 คน

ใน พ.ศ.2473 ผู้ที่ร่วมสำนักงานผดุงธรรมได้แยกไปรับราชการเป็น

ผู้พิพากษาบ้าง ประกอบอาชีพส่วนตัวอย่างอื่นบ้าง นายซิมจึงได้แยกไปตั้งสำนักงานทนายความส่วนตัว ณ ที่บ้านในเวิ้งท่ากลาง จังหวัดพระนคร ฉะนั้นเพื่อนร่วมสำนักงานที่ยังคงอยู่ในกรุงเทพฯ คงเหลือแต่นายสงวน ตุลารักษ์ กับนายซิม ในปลายปีนี้ เมื่อได้ตกลงกับนายสงวน ตุลารักษ์ เป็นที่เรียบร้อยถึงการที่จะเข้าร่วมเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ผมได้ให้นายสงวน ตุลารักษ์เชิญตัวนายซิมไปพบกับผมที่บ้านถนนสีลม ในการสนทนากับนายซิมครั้งนี้ นายซิมได้ถามผมว่าเมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเสร็จแล้วจะดำเนินการเศรษฐกิจของประเทศในรูปใด ผมจึงได้ชี้แจงให้ทราบตามแนวที่ได้ตกลงในระหว่างพวกก่อการ และได้แนะนำให้นายซิมไปค้นคว้าและศึกษาวิธีการที่จะช่วยประเทศชาติในทางเศรษฐกิจพร้อมทั้งให้ไปชักชวนหาสมัครพรรคพวกต่อไปตามกติกาของคณะก่อการ

ครั้นถึงกำหนดที่จะลงมือกระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงได้กำหนดแยกหน้าที่ว่าผู้ใดทำหน้าที่อะไร นายซิมได้รับหน้าที่ให้ทำการร่วมกับฝ่ายทหาร ซึ่ง ฯพณฯ จอมพล ป.พิบูลสงครามได้กำหนดให้ไปทำการร่วมกับ ฯพณฯ พ.อ.ช่วง เชวงศักดิ์สงคราม

ในวันที่ 25 มิถุนายน 2475 ภายหลังที่คณะราษฎรได้อำนาจการปกครองแล้วคณะราษฎรได้เชิญเสนาบดีและปลัดทูลฉลองมาประชุม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ผมได้ให้นายซิมเข้ามาร่วมประชุมและจดรายงาน ทำหน้าที่เสมือนเลขาธิการเสนาบดีสภา ดังปรากฏในสำเนารายงานการประชุมซึ่งได้โฆษณาในวันที่ 25 มิถุนายน 2475 นั้นแล้ว นับตั้งแต่วันนั้นมา นายซิมพร้อมด้วยพวกก่อการฝ่ายพลเรือนบางคนก็ได้ช่วยเหลือการงานในหน้าที่พลเรือนของคณะราษฎรจนได้รับพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวแล้ว นายซิมก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรผู้หนึ่งในสมัยแรกนี้ด้วย

แม้นายซิมจะอยู่ในเกณฑ์ที่อาจได้รับเลือกให้เป็นผู้พิพากษาฝึกหัดในฐานะที่เป็นเนติบัณฑิตและทนายความชั้นที่ 1 มากว่า 5 ปี ตามกฎหมายว่าด้วยระเบียบข้าราชการตุลาการในเวลานั้น แต่นายซิมได้แสดงความจำนงต่อผมว่า ยังไม่ประสงค์ที่จะเข้าทำราชการในขณะนั้น เพราะอยากดำเนินชีวิตในทางการเมือง โดยเวลานั้นมีคณะการเมืองพรรคอื่นกำลังจะก่อกำเนิดขึ้นก็จำเป็นที่จะต้องมีบุคคลในคณะราษฎรคอยต่อสู้ในด้านการเมืองโดยวิธีอันชอบธรรม เวลานั้นเป็นที่ปรากฏ

ว่ามีบุคคลบางคนในคณะการเมืองอื่นได้ใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือเขียนข้อความไปในทำนองยุยงส่งเสริมที่จะให้มหาชนเข้าใจผิดในคณะราษฎร อันสามารถอาจที่จะนำความไม่สงบเรียบร้อยมาสู่บ้านเมืองได้ นายซิมจึงได้ตั้งหนังสือพิมพ์รายวันขึ้นฉบับหนึ่ง ให้ชื่อว่า "หนังสือพิมพ์ สัจจัง" (หรือ "สัจจา") ทำหน้าที่คอยโต้ตอบกับบทความหรือข้อความซึ่งบุคคลในคณะการเมืองอื่นนั้นได้เขียนหรือตำหนิคณะราษฎร หรือตำหนิรัฐบาลในเวลานั้นโดยไม่เป็นธรรม และเขียนบทความคิดเห็นในทางเศรษฐกิจต่างๆ ที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ แต่เวลานั้นเป็นสมัยที่โลกหวาดสะดุ้งในเรื่องภัยคอมมิวนิสต์ ความคิดเห็นในหนังสือพิมพ์สัจจัง ก็ดี ข้อความที่โต้ตอบกับความเห็นของบุคคลบางคนในคณะการเมืองอื่นก็ดี บังเกิดทำให้มีการถูกป้ายสี ตั้งแต่สีเรื่อๆ จนกระทั่งแดงจัดขึ้นทุกวัน ในที่สุดก็เกิดมีการเข้าใจผิด หาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ โดยผสมผเสเหตุผลหลายอย่างจนกระทั่งเทียบชื่อหนังสือพิมพ์สัจจัง ว่าตรงกับหนังสือพิมพ์ปราฟดา ของโซเวียต ในการที่ให้ชื่อหนังสือพิมพ์ของนายซิมว่า สัจจัง นั้น ก็เพราะนายซิมได้มาปรึกษาผมว่า ข้อความที่หนังสือพิมพ์บางฉบับได้ตำหนิการกระทำของคณะราษฎรและรัฐบาลในขณะนั้น ไม่เป็นความจริง บางเรื่องก็เป็นการเสกสรรกล่าวแกล้งขึ้น นายซิมอยากจะต่อสู้ด้วยความจริง ฉะนั้น จึงขอให้ผมคิดชื่อหนังสือพิมพ์ไปในถ้อยคำที่เกี่ยวกับความจริง ผมนึกได้ว่ามีพุทธภาสิตบทหนึ่งที่ว่า สัจจัง เว อมตา วาจา (ความสัจแลเป็นวาจาไม่ตาย) จึงให้ชื่อว่า สัจจัง โดยหวังว่าเป็นสำเนียงที่เร้าใจและเหมาะสมด้วยพุทธภาสิต หาใช่แผลงหรือจำแลงมาจากหนังสือพิมพ์ปราฟดา ของโซเวียตไม่

นายซิม วีระไวทยะ เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และมีความเห็นในทางที่จะช่วยแพร่พระพุทธศาสนาให้มหาชนเข้าใจในหลักธรรมที่ถูกต้องแน่แท้ จึงได้ปรึกษากับมิตรสหายและสมณะบางรูป และพร้อมใจกันจัดตั้งพุทธมามกะสมาคมขึ้น

ทั้งหนังสือพิมพ์ สัจจัง และทั้งพุทธมามกะสมาคม ซึ่งนายซิมได้มีส่วนเกี่ยวข้องอยู่ด้วยนี้ ก็ได้ทำให้เกิดความเข้าใจผิดสงสัยไปในทำนองที่จะเป็นบ่อเกิดช่วยแพร่ลัทธิคอมมิวนิสต์ นายรัฐมนตรีในสมัยนั้น (พระยามโนปกรณ์นิติธาดา) ได้ขอร้องให้เลิกหนังสือพิมพ์สัจจังเสีย นายซิมก็ยอมตกลงเลิก ส่วน

พุทธมามกะสมาคมก็ต้องเลิกในเวลาต่อมาไม่ช้า

นายซิมคงกลับไปประกอบอาชีพส่วนตัวจนมีการปิดสภาผู้แทนราษฎร (โดยพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2476) และเมื่อผู้ก่อการเปิดสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ.2476 ได้กระทำการสำเร็จแล้ว นายซิมได้ลาออกจากการเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และประกอบอาชีพส่วนตัวตามเดิม

ในระหว่างปราบปรามกบฏ พ.ศ.2476 (เดือนตุลาคม) นายซิมได้อาสาพร้อมด้วยพวกก่อการฝ่ายพลเรือนต่อท่านผู้บัญชาการทหารบก (พระยาพหลพลพยุหเสนา) และท่านผู้บังคับกองผสม (หลวงพิบูลสงคราม) ไปทำการรบและได้รับมอบหมายหน้าที่จากท่านผู้บังคับกองผสมให้ปฏิบัติหน้าที่ในสนามด้วย"

นายปราโมทย์ (บุญล้อม) พึ่งสุนทรก็เป็นคนหนุ่มรุ่นใหม่อีกคนหนึ่งที่ได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกของคณะราษฎรเพื่อร่วมในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ซึ่งท่านรัฐบุรุษอาวุโสปรีดี พนมยงค์ได้เขียนถึงไว้

"ข้าพเจ้ารู้จักปราโมทย์ฯ ตั้งแต่ก่อน พ.ศ.2475 (เมื่อ พ.ศ.2475 นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร มีอายุได้ 27 ปี) ขณะที่ปราโมทย์ฯ เป็นนักเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรมซึ่งข้าพเจ้าเป็นผู้สอนคนหนึ่งแห่งโรงเรียนนั้น

ปราโมทย์ฯ เป็นนักเรียนกฎหมายคนหนึ่งในบรรดานักเรียนกฎหมายอีกหลายคนที่ได้สมัครเป็นสมาชิกคณะราษฎรอุทิศตนเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เป็นระบบปกครองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย

ปราโมทย์ฯ สังกัดสายงานส่วนที่นายสงวน ตุลารักษ์ เนติบัณฑิตกับนายซิม วีระไวทยะ เนติบัณฑิตเป็นหัวหน้า

ปราโมทย์ฯ ได้ปฏิบัติตามวินัยของคณะฯ อย่างเคร่งครัด ด้วยความเสียสละและกล้าหาญ ในตอนเช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ปราโมทย์ฯ ได้ปฏิบัติการตามคำสั่งของคณะฯ ที่กำหนดให้สมาชิกพลเรือนในคณะร่วมกับสมาชิกที่เป็นนายทหารจำนวนหนึ่งไปคุมบ้านบุคคลสำคัญแห่งระบบเก่า เพื่อมิให้บุคคลสำคัญนั้นๆ ออกจากบ้าน ซึ่งอาจจะใช้กำลังต่อต้านคณะราษฎร เมื่อคณะราษฎรได้ยึดพระที่นั่งอนันตสมาคมเพื่อตั้งเป็นกองบัญชาการของคณะฯ เสร็จแล้ว ปราโมทย์ฯ กับสมาชิกคณะราษฎรคนอื่นๆ ที่ปฏิบัติหน้าที่ตอนเช้า

เสร็จแล้ว ก็ได้ไปยังพระที่นั่งอนันตสมาคม เพื่อช่วยงานธุรการของคณะฯ และปฏิบัติการอื่นๆ ตามคำสั่งของกองบัญชาการในระหว่างเหตุการณ์ฉุกเฉิน

ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 2 เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2480 ตามรัฐธรรมนูญฉบับวันที่ 10 ธันวาคม 2475 และต่อมาได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกพฤฒสภาเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2489 ตามรัฐธรรมนูญฉบับวันที่ 9 พฤษภาคม 2489

ปราโมทย์ฯได้ปฏิบัติหน้าที่ผู้แทนราษฎรและพฤฒสมาชิกด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อมวลราษฎรเหมือนดั่งผู้แทนที่ดีของราษฎรทั้งหลาย

ในระหว่างที่ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย และต่อมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในรัฐบาลที่นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี (กันยายน 2477-ธันวาคม 2481) นั้น ข้าพเจ้าได้ตั้งผู้ทรงคุณวุฒิหลายคนเป็นเลขานุการรัฐมนตรีแห่งตำแหน่งที่ข้าพเจ้าดำรงอยู่นั้น. นอกจากนั้น ข้าพเจ้าได้ขอให้ปราโมทย์ฯ ช่วยกิจการเสมือนเป็นเลขานุการส่วนตัวของข้าพเจ้า

ต่อมาเมื่อวันที่ 20 ธันวาคม 2481 ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในรัฐบาลซึ่งพันเอกหลวงพิบูลสงคราม (บรรดาศักดิ์ขณะนั้น) เป็นนายกรัฐมนตรี ข้าพเจ้าเห็นว่าปราโมทย์ฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 และเคยปฏิบัติหน้าที่เลขานุการส่วนตัวของข้าพเจ้ามาแล้ว ปราโมทย์ฯ จึงทราบวิธีปฏิบัติราชการและวิธีดำเนินการเมืองทางรัฐสภาพอสมควร ประกอบด้วยปราโมทย์ฯ แสดงให้ประจักษ์ว่าเป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริตต่อหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมาย ข้าพเจ้าจึงได้แต่งตั้งปราโมทย์ฯ เป็นเลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ปราโมทย์ฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่อันเป็นการแบ่งเบาภาระของข้าพเจ้าได้หลายประการ

เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2484 สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติแต่งตั้งให้ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ข้าพเจ้าจึงพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และปราโมทย์ฯ ก็ต้องพ้นจากตำแหน่งเลขานุการรัฐมนตรีซึ่งข้าพเจ้าดำรงอยู่นั้นด้วย แต่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังคนใหม่ก็ได้แต่ง

ตั้งให้ปราโมทย์ฯ เป็นเลขานุการรัฐมนตรีคนใหม่ต่อไปด้วย

เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 จอมพล ป.พิบูลสงคราม (ยศและชื่อขณะนั้น) ได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรไม่อนุมัติพระราชกำหนดระเบียบบริหารนครบาลเพชรบูรณ์ และพระราชกำหนดจัดสร้างพุทธบุรีมณฑล

วันที่ 31 กรกฎาคม ปีนั้น ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ) ทรงลาออกจากตำแหน่ง รุ่งขึ้นวันที่ 1 สิงหาคม สภาผู้แทนราษฎรจึงประชุมลงมติแต่งตั้งข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผู้เดียว (ประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎรลงวันที่ 1 สิงหาคม 2487) ครั้นแล้วข้าพเจ้าในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จึงแต่งตั้งนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีกับเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และแต่งตั้งนายเล้ง ศรีสมวงศ์เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง

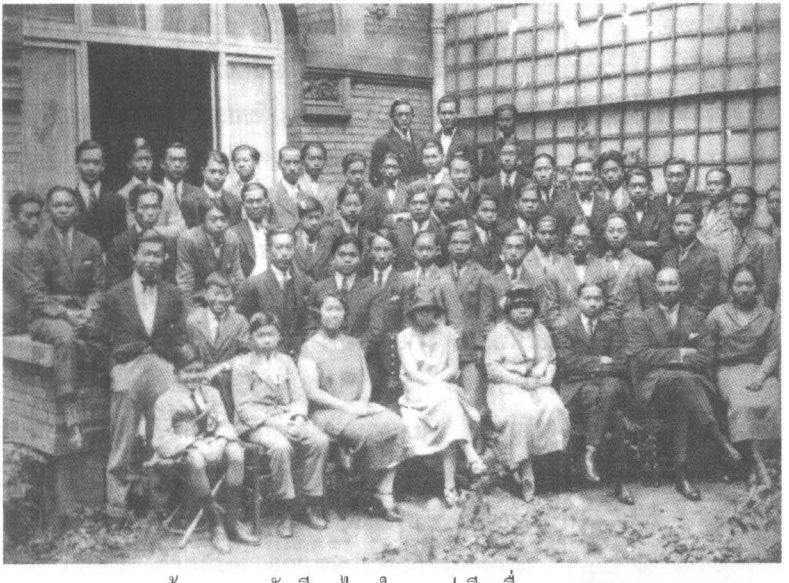

เจ้านายและนักเรียนไทยในกรุงปารีสเมื่อ พ.ศ.2466

ข้าพเจ้าได้ตกลงกับนายควงฯ และนายเล้งฯ เป็นการลับถึงการสมควรแต่งตั้งให้ปราโมทย์ฯ ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยผู้อำนวยการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เพื่อช่วยเหลือข้าพเจ้าในงานเสรีไทย เพราะองค์การเสรีไทยจำเป็นต้องอาศัยสถานที่และยานพาหนะกับพัสดุหลายอย่างของทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ เป็นการลับ กระทรวงการคลังจึงมีคำสั่งที่ 50548/2487 แต่งตั้งปราโมทย์ฯ ดำรงตำแหน่งดังกล่าว และให้ฟังคำสั่งของข้าพเจ้าเกี่ยวกับงานเสรีไทย" [22]

ในจำนวน "ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง" เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 จำนวนทั้งหมด 99 นายนั้น เป็นบุคคลใน "สายพลเรือน" ที่มีอำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นหัวหน้า 46 นาย ได้แก่ อำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์), อำมาตย์ตรี หลวงศิริราชไมตรี (จรูญ สิงหเสนี), รองอำมาตย์เอก หลวงโกวิทอภัยวงศ์ (ควง อภัยวงศ์), เสวกตรี หลวงนฤเบศร์มานิตย์ (สงวน จูฑะเตมีย์), รองอำมาตย์เอก หลวงชำนาญนิติเกษตร (อุทัย แสงมณี), รองอำมาตย์เอก หลวงอรรถสารประสิทธิ (ทองเย็น หลีละเมียร), รองอำมาตย์เอก หลวงอรรถกิติกำจร (กลึง พนมยงค์), รองอำมาตย์เอก หลวงสุนทรเทพหัสดิน (สพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา), รองอำมาตย์เอก หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์ (ม.ล.กรี เดชาติวงศ์), รองอำมาตย์เอก ตั้ว ลพานุกรม, รองอำมาตย์เอก ประจวบ บุนนาค, รองอำมาตย์เอก ม.ล.อุดม สนิทวงศ์, นายแนบ พหลโยธิน, รองอำมาตย์โท ทวี บุณยเกตุ, นายร้อยโท ประยูร ภมรมนตรี,นายวิลาศ โอสถานนท์, รองอำมาตย์โท จรูญ สืบแสง, นายเล้ง ศรีสมวงศ์, นายดิเรก ชัยนาม, นายวิเชียร สุวรรณทัต, รองอำมาตย์โทชุณห์ ปิณฑานนท์, นายสวัสดิ์ โสตถิทัต, นายจิตตะเสน ปัญจะ, นายยงค์ เยอร์เกนส์, นายเอก สุภโปฎก, นายสุรินทร์ ชิโนทัย, นายศิริ ชาตินันทน์, นายเฉลียว ปทุมรส, นายบรรจง ศรีจรูญ, นายประเสริฐ ศรีจรูญ, นายแช่ม มุสตาฟา, นายการิม ศรีจรูญ, นายสงวน ตุลารักษ์, นายซิม วีระไวทยะ, *นายหงวน ทองประเสริฐ, นายบุญล้อม พึ่งสุนทร, นายเจริญ ปัณฑโร,* นายทองเปลว ชลภูมิ, นายบุญเจือ อังศุวัฒน์, นายชุบ ศาลยาชีวิน, นายกลิ่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา, นายสอน บุญจูง, นายยล สมานนท์, นายยิน สมานนท์, นายร้อยตำรวจโท เชย กลัญชัย และนายร้อยตรี เที่ยง เฉลิมศักดิ์

ผู้ก่อการสายพลเรือนทั้ง 46 นายดังกล่าวนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผู้ร่วมก่อตั้งคณะราษฎรที่กรุงปารีส คือท่านปรีดี พนมยงค์, ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี, หลวงศิริราชไมตรี, ดร.ตั้ว ลพานุกรม และนายแนบ พหลโยธิน กล่าวคือ 5 คนในจำนวน 7 คน อีก 2 คน คือ หลวงพิบูลสงคราม กับหลวงทัศนัยนิยมศึกอยู่ในสายทหารบก

หลายคนเป็นนักเรียนที่ศึกษาอยู่ในยุโรปขณะที่มีการก่อตั้งคณะราษฎรแต่ได้รับการชักชวนให้เข้าร่วมในคณะราษฎรภายหลังซึ่งบางคนก็ได้เข้าร่วมตั้งแต่ยังอยู่ต่างประเทศ อาทิ นายทวี บุณยเกตุ, นายบรรจง ศรีจรูญ และนายแช่ม มุสตาฟา ขณะที่หลายคนได้รับการชักชวนให้เข้าเป็นสมาชิกคณะราษฎรเมื่อกลับมาประเทศไทยแล้ว อาทิ หลวงสุนทรเทพหัสดิน, หลวงเดชาติวงศ์, นายเล้ง ศรีสมวงศ์, ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ และหลวงโกวิทอภัยวงศ์

ที่เหลือนอกนั้นส่วนใหญ่จะเป็นนักเรียนกฎหมายลูกศิษย์ท่านปรีดีพนมยงค์

ผู้ก่อการสายพลเรือนบางคนเมื่อกาลเวลาผ่านไปและมีความขัดแย้งทางการเมืองภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ทำให้มีการแบ่งพรรคแบ่งพวก ได้กลายเป็นปรปักษ์ทางการเมืองที่มุ่งทำลายท่านรัฐบุรุษอาวุโสทั้งต่อหน้าและลับหลัง ขณะที่มีบางคนซึ่งขาดการติดต่อกันไปช้านาน จนกระทั่งเข้าใจผิดว่าท่านปรีดีฯ อาจจะขัดเคืองในบางเรื่องโดยที่ไม่มีโอกาสได้ชี้แจง นายเล้ง ศรีสมวงศ์เป็นผู้หนึ่งในกรณีหลัง เมื่อต้นปี พ.ศ.2524 นายเล้ง อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในรัฐบาลควง อภัยวงศ์ ซึ่งมีอายุ 81 ปีและกำลังป่วย ได้มีจดหมายส่วนตัวถึงท่านปรีดี พนมยงค์เพื่อขออโหสิกรรม ท่านรัฐบุรุอาวุโสได้มีจดหมายตอบด้วยลายมือของท่านเอง มีข้อความดังนี้ [23]

นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา
(พจน์ พหลโยธิน)

ชานกรุงปารีส
วันที่ 4 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2524

คุณเล้ง ศรีสมวงศ์ เพื่อนรัก

ผมได้ทราบข่าวว่าคุณป่วย จึงเขียนจดหมายฉบับนี้มาเพื่อขออวยพรให้คุณหายป่วย และมีสุขภาพสมบูรณ์โดยเร็ว

ตามที่คุณเขียนจดหมายมาถึงผมขออโหสิกรรมเรื่องที่แล้วๆ มานั้น ผมขอให้คุณอย่ามีความวิตกกังวลเลย เพราะผมมิได้รู้ตัวว่าคุณได้กระทำผิดหรือล่วงเกินต่อผม ผมจึงถือว่าคุณเป็นเพื่อนที่รักคนหนึ่งของผมตั้งแต่เราเริ่มรู้จักกันในค.ศ.1922-1923 ซึ่งเราพักอยู่ที่บ้านสาธุคุณ อาร์.เอส.ดอดดส์ ที่ไรสลี่ วิคาเรดจ์ ประเทศอังกฤษ และต่อมาได้ร่วมรับใช้ชาติและราษฎรไทยในการเปลี่ยนแปลงระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย

ถ้าสมมติว่าคุณรู้สึกว่าคุณได้กระทำผิดหรือล่วงเกินต่อผมโดยผมมิได้รู้ตัวนั้น ก็แสดงว่าคุณเป็นผู้มีคุณธรรมสูงที่ขออโหสิกรรม ผมจึงขอสรรเสริญและขอให้ความรู้สึกของคุณต่อเรื่องนั้นๆ จงปราศนาการไปสิ้น และขอให้คุณเล้ง ศรีสมวงศ์เพื่อนรักของผมเป็นผู้บริสุทธิ์ทุกประการ

ด้วยความรักและคิดถึง

ปรีดี พนมยงค์

. . . . . .

นายเล้ง ศรีสมวงศ์ได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2524 และต่อมาอีก 2 ปีเศษ ในวันที่ 2 พฤษภาคม 2526 ท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็อำลาจากโลกตามไป ท่านทั้งสองเกิดปีเดียวกัน โดยท่านปรีดี พนมยงค์แก่กว่า 4 เดือน

คณะราษฎรได้ใช้เวลาถึง 5 ปีคัดเลือกและชักชวนบุคคลที่มีอุดมการณ์และความปรารถนาดีต่อบ้านเมืองที่ตรงกันอีกทั้งมีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่คณะผู้ก่อตั้งได้ตกลงกันไว้ที่กรุงปารีสจนกระทั่งได้จำนวนผู้ที่จะทำหน้าที่เป็น "กองหน้า" จำนวน 99 นาย ทั้งทหารและพลเรือนในสัดส่วนครึ่งต่อครึ่งโดยประมาณ และที่สำคัญก็คือได้นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์ พหลโยธิน) เป็น

หัวหน้าคณะฯ และมีนายทหารผู้ใหญ่ชั้นนายพันเอกอีก 2 ท่านคือพระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน) และพระยาฤทธิอัคเนย์ (สละ เอมะศิริ) ร่วมคณะ ท่านนายพันเอกทั้ง 3 ท่านได้รับเชิญเข้าร่วมกับคณะราษฎรประมาณปลายปี 2474 (นับอย่างในขณะนั้น)

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงเวลาที่จะลงมือกระทำการยึดอำนาจ ก็มีปัญหาขัดแย้งว่าจะกระทำการในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ในกรุงเทพฯ หรือควรจะเป็นในเวลาที่ทรงแปรพระราชฐานไปประทับที่วังไกลกังวล หัวหิน. อันเนื่องจากความพยายามที่จะแสวงหาทางเลือกที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในยุทธวิธีดังกล่าวนี้ จึงทำให้ท่านปรีดี พนมยงค์ได้รู้จักชื่อนายเรือเอกหลวงสังวรยุทธกิจ (สังวร สุวรรณชีพ) ผู้ก่อการคนหนึ่งในสายทหารเรือเป็นครั้งแรก

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าเรื่องดังกล่าวไว้ดังนี้

"ข้าพเจ้ารู้จักอุดมคติเพื่อชาติของคุณหลวงสังวรฯ ก่อนที่รู้จักตัวท่านผู้นี้ในเช้าวันที่ 24 มิถุนายน 2475 เพราะระเบียบและวินัยของคณะราษฎรมีอยู่ว่าเฉพาะผู้รับผิดชอบในศูนย์กลางของคณะเท่านั้น จึงสามารถรู้ชื่อสมาชิกที่สำคัญของสายต่างๆ ได้ แม้กระนั้นเพื่อความปลอดภัย ก็จะต้องไม่มีการพบปะกันตัวต่อตัว คงปล่อยให้เป็นหน้าที่หัวหน้าสายและหัวหน้าหน่วยที่จำแนกย่อยลงไปเป็นผู้ทำความรู้จักกันตัวต่อตัวโดยเฉพาะ งานของแต่ละหน่วยจึงไม่ก้าวก่ายกัน ไม่มีสมาชิกคนใดที่จะไปสอดรู้งานของหน่วยอื่น การประสานงานอยู่ที่ศูนย์กลางจำนวนน้อยเท่านั้น สายใหญ่มีสามสายคือ สายทหารบก สายทหารเรือ สายพลเรือน คุณหลวงสังวรสังกัดสายทหารเรือ ซึ่งนาวาตรี หลวงสินธุ์สงครามชัยเป็นหัวหน้าสาย

ตามความเป็นจริงนั้น ผู้รับผิดชอบในสายต่างๆ ที่คิดทำการอภิวัฒน์นั้นได้ใช้ความคิดค้นหาวิธีอภิวัฒน์เพื่อเอามาปรึกษาหารือกันในศูนย์กลาง มิใช่ว่าคิดอภิวัฒน์ทั้งที แต่ปล่อยให้คนเดียวหรือสายเดียวคิดวิธีอภิวัฒน์ ดังนั้นวิธีอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 จึงมีหลายแผน

ก่อนที่จะกล่าวถึงแผนตลิ่งชัน ซึ่งคุณหลวงสังวรฯ จะต้องรับภาระด้วยเต็มใจถึงกับได้เล่าให้หลายคนฟังตลอดมาภายหลัง 24 มิถุนายน ว่าเป็นแผน

"สนุกดี" ที่คุณหลวงสังวรฯ ชอบมากนั้น ข้าพเจ้าขอย้อนกล่าวว่าภายหลังที่ ร.ท.ประยูร ภมรมนตรีกับข้าพเจ้าได้ตกลงรวบรวมมิตรบางท่านที่ปารีสจัดตั้งคณะราษฎรนั้นเราได้ปรึกษาหารือถึงวิธีการอภิวัฒน์ระหว่างกันเท่าที่เราจะค้นคว้าและนึกคิด มีผู้เข้าใจผิดว่าจอมพลป.พิบูลสงครามได้อาศัยหนังสือชื่อ "เทคนิครัฐประหาร" แต่งโดย เซ.มาลาปาร์เตอร์ (C.Malaparte : Technique du Coup d'etat) ซึ่งเมื่อประมาณ 10 ปี มานี้ (ประมาณ พ.ศ.2506) คุณจินดา จินตนาเสรี ได้แปลเป็นภาษาไทย

อันที่จริงหนังสือเล่มนั้นเพิ่งพิมพ์ออกในฝรั่งเศสเมื่อค.ศ.1931 (พ.ศ.2474) คือก่อนอภิวัฒน์ มิถุนายน 2475 ไม่กี่เดือน อันเป็นสมัยที่ประยูร, แปลก, ทัศนัย, ตั้ว แนบ ข้าพเจ้ากลับสยามแล้ว การที่เราได้หนังสือเล่มนี้เข้ามาในสยาม คือข้าพเจ้าได้อ่านหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสที่ข้าพเจ้ารับประจำนั้นเห็นแจ้งความขายหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าจึงซื้อดราฟธนาคารอินโดจีนส่งเงินไปยังสำนักพิมพ์ตัวแทนข้าพเจ้าให้จัดซื้อหนังสือเล่มที่กล่าวปนมาด้วย เมื่อหนังสือนั้นมาถึง ข้าพเจ้าได้ฉีกปกออกเผาไฟ คงเหลือแต่เรื่องข้างใน ข้าพเจ้าอ่านแล้วก็มอบให้ ร.ท.แปลก ซึ่งมียศและบรรดาศักดิ์เป็นพันตรี หลวงพิบูลสงคราม รับไปอ่านต่อๆ กันไป (ถ้าหนังสือเล่มนั้นยังอยู่ที่ทายาทท่านผู้นี้ ก็คงจะพบว่า หนังสือนั้นไม่มีปกหน้า เพราะข้าพเจ้าฉีกเผาไฟแล้วเพื่อความปลอดภัย)

ในบรรดาแผนที่เราค้นคว้ากันที่ปารีสก่อนมีหนังสือเล่มที่กล่าวนั้น มีอยู่แผนหนึ่งซึ่งประยูร (ภมรมนตรี) อาจระลึกได้คือ ในการสนทนาในค่ำวันหนึ่งข้าพเจ้าได้แจ้งให้รู้ถึงความคิดที่ข้าพเจ้าเกิดขึ้นขณะได้ฟังคำบรรยายประวัติศาสตร์กฎหมายพิสดารในชั้นปริญญาเอก ศาสตราจารย์ได้บรรยายถึงประวัติศาสตร์สมัยโบราณที่เจ้าแคว้นแห่งหนึ่งใช้วิธียึดเจ้าแคว้นอีกฝ่ายหนึ่งเป็นตัวประกันเพื่อบังคับให้ปฏิบัติตามข้าพเจ้าก็เกิดความคิดขึ้นมาทันทีว่าวิธีอภิวัฒน์ของเรานั้นน่าจะทำได้โดยมิให้เลือดตกยางออก คือใช้วิธียึดตัวผู้มีอำนาจทางการเมืองและการทหารสมัยนั้นเป็นตัวประกัน เพื่อแลกกับคำขอของคณะราษฎรให้พระมหากษัตริย์พระราชทานรัฐธรรมนูญชนิดราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญซึ่งขณะนั้นเราเรียกว่ากษัตริย์ใต้กฎหมาย ข้าพเจ้าได้อธิบายตามหลักปรัชญาทางสังคมว่า ทุกสิ่งมีด้านบวกกับด้านลบ แม้ว่าระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มีอำนาจมากซึ่งเป็นด้านบวก

แต่ก็มีด้านลบ คือการที่ระบบนั้นมีคนจำนวนน้อยกุมอำนาจไว้ในมือ ซึ่งถ้ายึดตัวคนจำนวนหยิบมือเดียวที่กุมอำนาจแล้วการอภิวัฒน์ของเราก็จะสำเร็จโดยไม่เสียเลือดเนื้อ ความคิดนี้ศูนย์กลางคณะราษฎรในระยะต่อมาก็รับไว้เพียง พิจารณาเป็นส่วนประกอบเท่านั้น แต่ยังเห็นควรใช้แผนที่ใช้กำลังทหารมากเป็นหลัก

เมื่อได้เชิญเจ้าคุณพหลฯ เจ้าคุณทรงฯ เจ้าคุณฤทธิ์ฯ เข้าร่วมคณะราษฎรก่อน 24 มิถุนายน ประมาณ 4-5 เดือนแล้ว ศูนย์กลางได้มอบให้เจ้าคุณทรงฯ เป็นผู้วางแผนยึดอำนาจ การปรึกษากันเกิดขัดแย้งระหว่างฝ่ายเจ้าคุณทรงฯ ที่ต้องการลงมือทำการขณะพระปกเกล้าประทับในกรุงเทพฯ กับฝ่ายเจ้าคุณฤทธิ์ฯ ที่ข้าพเจ้าเห็นด้วยว่าควรลงมือทำการขณะพระปกเกล้าไม่ประทับอยู่ในพระนคร ถึงกับเจ้าคุณฤทธิ์ฯ ขอถอนตัวจากคณะราษฎร เมื่อผู้ใหญ่ฝ่ายทหารบกเกิดขัดแย้งกันเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงปรึกษาเพื่อนฝ่ายพลเรือนบางคนรวมทั้งประยูรฯ และหัวหน้าฝ่ายทหารเรือให้พิจารณาแผนการจับเสนาบดีทั้งคณะที่โดยสารรถไฟไปประชุมที่วังไกลกังวล หัวหินทุกๆ ปลายสัปดาห์ระหว่างพระปกเกล้าประทับที่นั่น

สมัยนั้นการคมนาคมจากกรุงเทพฯไปหัวหินมีแต่ทางรถไฟที่สะดวกสำหรับเสนาบดี รถไฟทุกขบวนต้องหยุดที่ชุมทางตลิ่งชัน ซึ่งติดกับคลองที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางกอกน้อยดังนั้นถ้าได้ทหารเรือเพียงหมวดเดียวคอยดักรถไฟหยุด แล้วเชิญเสนาบดีทั้งคณะไปกักไว้บนเรือรบก็จะสำเร็จได้ง่าย และเพื่อความแน่ใจว่ารถไฟจะไม่ด่วนรีบถอยออกจากสถานีตลิ่งชันข้าพเจ้าได้ปรึกษาเพื่อนก่อการฝ่ายรถไฟ อาทิหลวงเดชาติวงศ์ (ม.ล.กรี เดชาติวงศ์) และม.ล.อุดม สนิทวงศ์ ว่า ในฐานะที่ ม.ล.อุดมฯ เป็นนายช่างกล ก็ขึ้นรถจักรดีเซลของขบวนรถไฟเสนาบดีไปด้วย เมื่อถึงสถานีตลิ่งชันก็หยุดจอดตามปกติ แล้วไม่เคลื่อนต่อไป เปิดโอกาสให้ทหารเรือทำการจับกุมเสนาบดีทั้งคณะ เชิญลงเรือกลไฟทหารเรือ (สมัยนั้นเรียกกันว่า "กองเรือกลชั้นสี่") ไปกักไว้บนเรือรบเพื่อรอการเจรจากับพระมหากษัตริย์ต่อไป

หัวหน้าฝ่ายทหารเรือ (น.ต.หลวงสินธุ์สงครามชัย) เสนอว่าเรือเอก หลวงสังวรยุทธกิจ ผู้บังคับการเรือหลวงพาลีรั้งทวีป เป็นผู้เหมาะสมรับหน้าที่นี้ และเรือลำนั้นก็จอดคุมเชิงอยู่ที่หน้าวังบางขุนพรหมแล้ว วิธีการก็เป็นอย่างที่ข้าพเจ้าเสนอ คือขอให้หลวงสังวรฯ รายงานผู้บังคับบัญชาตามทางการว่าขอเอาทหารเรือพาลีฯ

ไปฝึกแบบทหารราบบริเวณตลิ่งชัน โดยขอเรือกลไฟบรรทุกทหารจากเรือพาลีฯ ไปขึ้นบกบริเวณตลิ่งชันเพื่อทำการฝึกซ้อมแบบยกพลขึ้นบกชายฝั่ง แต่ก็ชุมพลอยู่ข้างทางรถไฟบริเวณนั้น ข้าพเจ้ารู้จักชื่อหลวงสังวรยุทธกิจ แต่ยังไม่รู้จักตัว รู้ว่าหลวงสังวรฯ เต็มใจรับหน้าที่นี้ โดยกล่าวว่า "สนุกดี"

ต่อมาฝ่ายหัวหน้าทหารบกตกลงที่จะวางแผนทำการระหว่างพระปกเกล้าประทับที่หัวหิน. เจ้าคุณฤทธิ์ฯ กลับตกลงร่วมมือกับคณะราษฎรอีก ดั่งนั้นแผนอภิวัฒน์ 24 มิถุนายน 2475 จึงเป็นไปตามแผนที่เจ้าคุณทรงฯ ร่างโดยรับเอาวิธีจับตัวบุคคลที่มีอำนาจจำนวนน้อยประกอบด้วยแล้วก็ได้ปฏิบัติเป็นผลสำเร็จ

ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้รู้จักตัวหลวงสังวรฯ เมื่อเช้าวันที่ 24 มิถุนายน 2475 แล้ว เราทั้งสองมีความรักอย่างมิตรที่ซื่อสัตย์ต่อกันตลอดมา ข้าพเจ้ามีงานที่รับใช้ชาติ ก็ได้ขอร้องความร่วมมือจากคุณหลวงสังวรฯ อีกหลายครั้ง ซึ่งท่านผู้นี้ก็ได้ร่วมมือและเสียสละเพื่อชาติด้วยความเต็มใจ" [24]

นายพันเอก พระยาทรงสุรเดช (เทพ พันธุมเสน)

5

การอภิวัฒน์ เมื่อ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475

การอภิวัฒน์เพื่อเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศไทย ได้เริ่มขึ้นด้วยการยึดอำนาจรัฐโดยคณะราษฎร เมื่อเช้ามืดของวันศุกร์ที่ 24 มิถุนายน 2475 โดยนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ได้อ่านคำประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครอง ณ ลานพระบรมรูปทรงม้า ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ร่างขึ้น ข้อความในประกาศฉบับนั้นได้ตำหนิติเตียนการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างรุนแรงโดยกล่าวว่ารัฐบาลเก่ามิได้ปกครองประเทศซึ่งเป็นของราษฎร เพื่อราษฎร ถือเอาราษฎรเป็นทาส ไม่ทำนุบำรุงชีวิตความเป็นอยู่และปกปิดมิดชิดไม่ให้การศึกษาอย่างเต็มที่เพราะเกรงว่าจะรู้เท่าทัน ดังนั้นจึงต้องเปลี่ยนแปลงการปกครองให้มีสภาผู้แทนราษฎรเพื่อช่วยกันปรึกษาหารือหลายๆ คน โดยให้พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญและลงท้ายด้วยการแถลงหลัก 6 ประการซึ่งเป็นนโยบายในการบริหารประเทศของคณะราษฎร ซึ่งรวมถึงการให้ประเทศไทยมีเอกราชอันสมบูรณ์ เศรษฐกิจของราษฎรมีความสมบูรณ์พูนสุข ไม่อดอยาก ราษฎรมีเสรีภาพเสมอภาคและความปลอดภัย ตลอดจนได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง

ต่อมาเมื่อคณะราษฎรซึ่งท่านปรีดีฯ เป็นผู้แทนคนหนึ่งเข้าเฝ้าฯ ขอพระราชทานขมาโทษต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้กราบทูลว่า

"การที่พวกข้าพระพุทธเจ้าได้ประกาศข่าวข้อความในวันเปลี่ยนแปลงด้วยถ้อยคำรุนแรงกระทบกระเทือนถึงใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทและพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ด้วยมุ่งถึงผลสำเร็จทันทีทันใดเป็นใหญ่.....จึงได้ขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสนี้ กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษอีกครั้งหนึ่ง"

ในวันที่ 24 มิถุนายนนั้นเอง ภายหลังที่หัวหน้าคณะราษฎรได้ประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ลานพระบรมรูปทรงม้าแล้วก็ได้เข้าไปตั้งกองบัญชาการในพระที่นั่งอนันตสมาคมและเชิญธงไตรรงค์ขึ้นสู่ยอดโดมของพระที่นั่งฯ ขณะที่แต่งตั้งพระยาพหลฯ พระยาทรงฯและพระยาฤทธิ์ฯ เป็นผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร โดยมีเจ้าคุณพหลฯ หัวหน้าคณะราษฎร เป็นหัวหน้า

คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ ณ วังไกลกังวล หัวหิน ขออัญเชิญกลับสู่พระนครเพื่อทรงเป็นพระมหากษัตริย์ต่อไปภายใต้รัฐธรรมนูญ ขณะเดียวกันคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารก็ได้สั่งให้นายนาวาตรีหลวงศุภชลาศัย (บุง ศุภชลาศัย) ผู้ก่อการฯสายทหารเรือ นำเรือหลวงสุโขทัยไปยังหัวหิน เพื่อกราบบังคมทูลให้เสด็จพระราชดำเนินกลับโดยเรือรบลำนั้น เมื่อหลวงศุภชลาศัยได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในตอนกลางวันของวันเสาร์ที่ 25 มิถุนายน 2475 แล้วก็ได้ส่งโทรเลขแจ้งมายังผู้รักษาพระนครฯ ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี พร้อมด้วยกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินจะเสด็จกลับจากหัวหินโดยทางรถไฟและไม่มีกองทหารติดตาม

ที่พระที่นั่งอนันตสมาคม คณะราษฎรได้เชิญประชุมเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ เมื่อเวลา 16 น. ของวันศุกร์ที่ 24 มิถุนายน 2475 เมื่อการยึดอำนาจรัฐได้เป็นผลสำเร็จแล้ว พระยาพหลฯ หัวหน้าคณะราษฎร ได้ขอให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์) เป็นผู้แถลงแทนคณะราษฎร การประชุมซึ่งใช้เวลา 2 ชั่วโมง จนถึง 18 น. มีรายงานที่บันทึกไว้ดังนี้ [25]

นายพันเอก พระยาฤทธิอัคเนย์
(สละ เอมะศิริ)

"1. พระยาพหลฯ กล่าวว่า การที่เชิญท่านเสนาบดีและปลัดฉลองมาวันนี้เพื่อปรึกษาถึงกิจการซึ่งจะต้องกระทำร่วมกัน และขอให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นผู้แถลงแทนคณะราษฎร

2. หลวงประดิษฐ์ฯ แถลงว่า บัดนี้การที่คณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองไว้ได้ และได้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์มาประทับ ณ ที่นี้แล้ว ทั้งนี้เพื่อเป็นประกันความปลอดภัยของคณะฯ คณะฯหาได้มุ่งร้ายที่จะทำการทารุณแต่อย่างใดไม่ ระหว่างที่ท่านประทับอยู่ คณะราษฎรได้แสดงความเคารพ สิ่งสำคัญที่คณะราษฎรประสงค์ก็เพื่อจะต้องการให้ประเทศได้มีธรรมนูญการปกครอง จึงได้กราบบังคมทูลเชิญเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับพระนครเป็นกษัตริย์อยู่ใต้การปกครองสืบไป

3. ธรรมนูญการปกครองนี้จะจัดทำขึ้นในเร็วๆ นี้ แต่ในเวลานี้เป็นการจำเป็นที่คณะทหารจะต้องมีอำนาจเหนือพลเรือน เหตุฉะนั้นจึงต้องมีคณะผู้รักษาการฝ่ายทหาร ส่วนธรรมนูญการปกครองนี้ คณะฯ ได้เตรียมร่างขึ้น และจะได้นำเสนอสภาผู้แทนราษฎรโดยเร็วที่สุดที่สามารถทำได้

สภาผู้แทนราษฎรนั้น ตามปกติควรจะได้รับเลือกตั้งตามความเห็นชอบของราษฎร แต่จะกระทำโดยเร็ววันยังมิทัน จึงได้คิดไว้ว่าในชั้นต้นจะมีบุคคลที่ได้ร่วมกิจการครั้งนี้เป็นสมาชิกชั่วคราวก่อน ซึ่งจะอยู่ในตำแหน่งในเวลาอันเร็ว แต่รู้สึกอยู่ว่า พวกที่ร่วมกิจการครั้งนี้ แม้จะได้รับการศึกษามาบ้าง อย่างไรก็ดี คณะฯ ก็ยังเป็นเด็กหนุ่มอยู่เป็นส่วนมาก จึงปรึกษากันที่จะอัญเชิญผู้ใหญ่ในทางราชการและผู้ที่ประกอบอาชีพในทางอื่น ซึ่งเป็นผู้ที่เห็นแก่ชาติบ้านเมืองมาเป็นสมาชิกร่วมในสภาด้วยต่อไป ในสมัยที่ 2 คือเมื่อบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว ก็จะให้ราษฎรเลือกตั้งผู้แทนของตนมาเป็นสมาชิกในสภา และคณะราษฎรก็จะได้ตั้งผู้แทนเข้าเป็นจำนวนเท่ากันทั้งนี้เพื่อที่จะระวังให้นโยบายของราษฎรได้ดำเนินไปเพื่อราษฎร และในสมัยที่ 3 คือเมื่อราษฎรได้รับการศึกษา ซึ่งจะได้กำหนดตามหลักสูตรใหม่ มีจำนวนมากเกินกว่ากึ่งหนึ่งของจำนวนพลเมืองทั้งประเทศ และก็ไม่เกินกว่า 10 ปี ราษฎรก็จะได้เลือกตั้งผู้แทนของตนฝ่ายเดียวเท่านั้น ไม่ต้องมีผู้แทนคณะราษฎรกำกับ ความคิดนี้จะได้นำเสนอสภาเพื่อหารือกันต่อไป

เหตุฉะนั้นคณะราษฎรจึงขอให้ท่านเสนาบดีและปลัดทูลฉลองช่วยกันรักษาความสงบ และขอให้แจ้งไปยังพนักงานกรมกองต่างๆ ที่ขึ้นอยู่ ให้ปฏิบัติการไปตามเดิม สิ่งใดที่เป็นงานเคยปฏิบัติ ก็จะพิจารณาให้เสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทำไป สิ่งใดที่เคยเป็นปัญหานโยบายก็จะต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร สิ่งสำคัญที่จะต้องทำโดยด่วนก็คือ กิจการที่เกี่ยวแก่การต่างประเทศ ว่ารัฐบาลคราวใหม่นี้ไม่คิดที่จะล้างผลาญชีวิตและทรัพย์สมบัติของคนในบังคับต่างประเทศ สิ่งใดที่เคยกระทำมา ตลอดจนสัญญาทางพระราชไมตรี ก็จะได้ดำเนินต่อไป ขอให้ช่วยกันระวังอย่าให้มีการแทรกแซงของการต่างประเทศได้ ไม่ว่าในประเทศใดๆ ปัญหาในทางการต่างประเทศ คณะการเมืองต่างๆ ก็มีความเห็นลงรอยกัน ทุกประเทศอื่นย่อมไม่เกี่ยวข้องกับกิจการภายในของอีกประเทศหนึ่งตามกฎหมายระหว่างประเทศ ภายหลังสงครามนี้ที่ได้มีสันนิบาตชาติขึ้น การแทรกแซงไม่ใช่นโยบายของสันนิบาตชาติ แต่อย่างไรก็ดี การแทรกแซงของต่างประเทศนั้น ถ้าหากมีขึ้นย่อมกระทบถึงคนไทยทุกชั้น ไม่ว่าเจ้านายหรือราษฎรสามัญ จะถือว่ายุ่งแต่เฉพาะราษฎรสามัญไม่ได้

เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ (กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย) ทรงแถลงว่า

ก่อนอื่นอยากจะทราบว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตอบมาอย่างไรในเรื่องรัฐบาลใหม่นี้

4. หลวงประดิษฐ์ฯ กล่าว ในเวลานี้ยังไม่ได้รับตอบ แต่การแจ้งไปให้คณะทูตทราบในปัญหาของชาติทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะ ซึ่งจะต้องจัดการโดยเร็วที่สุด หาเกี่ยวข้องธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน เพราะเกรงว่าอาจมีการแทรกแซงได้ อาศัยที่ประเทศเราเป็นประเทศที่เล็ก

5. เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศกล่าวว่า เวลานี้เข้าใจว่าคงไม่มี

6. หลวงประดิษฐ์ฯ กล่าวว่า อย่างไรก็ตาม การแจ้งไปให้คณะทูตทราบถึงกิจการและทางดำเนินของคณะรัฐบาลใหม่เป็นสิ่งสำคัญที่จะต้องกระทำโดยเร็วที่สุดเพื่อให้ประเทศทั้งหลายทราบถึงความประสงค์อันดีของรัฐบาลใหม่ที่ได้ตั้งขึ้นนี้

7. เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศทรงถามว่า จะให้แจ้งถึงพฤติการณ์ที่ได้เป็นไปอันไม่เกี่ยวแก่การขอให้รับรอง หรือจะขอให้รับรองรัฐบาลใหม่ด้วย

8. หลวงประดิษฐ์ฯ กล่าวว่า ต้องการขอให้รับรองรัฐบาลใหม่ด้วย

9. เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศกล่าวว่า การขอให้รับรองรัฐบาลคณะใหม่นั้น ถ้าเป็นการขอให้รับรองเดอยือร์แล้ว ก็จะต้องได้รับตอบจากพระเจ้าอยู่หัวก่อนหรือมิฉะนั้นข้าพเจ้าก็ลาออก

10. หลวงประดิษฐ์ฯ ขอให้แจ้งไปว่าเวลานี้เสนาบดีได้ทำการไปด้วยความเห็นชอบของคณะราษฎร และขอให้แจ้งวิธีดำเนินการของรัฐบาลใหม่ต่อสถานทูตทุกประเทศ

11. เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศรับรองที่จะแจ้งไปยังคณะทูตทราบ

12. พระยาพหลฯ กล่าวว่าในเรื่องนี้ได้คิดกันมานานและได้พยายามที่จะใช้วิธีละม่อมที่สุดซึ่งจะหาวิธียอดเยี่ยมกว่านี้ได้

13. พระยาศรีวิสารฯ (ปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ) กล่าวว่าถ้ารัฐบาลชั่วคราวได้จัดการระวังอย่างเต็มที่แล้ว การแทรกแซงไม่มี

14. หลวงประดิษฐ์ฯ กล่าวว่าเรื่องจัดการรักษาความเรียบร้อยของประชาชนนี้ ทางคณะราษฎรได้จัดการทุกทางที่จะมิให้มีเหตุร้ายเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ผู้รักษาตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจภูธรได้จัดการระวังอย่างเต็มที่ ส่วนตามหัวเมืองก็ขอให้

ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย (พระยาราชนุกูล) แจ้งไปให้ทางฝ่ายบ้านเมืองรักษาความสงบเรียบร้อยไปตามเดิม

15. ปลัดทูลฉลองกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม (พระยาพิพิธสมบัติ) แถลงว่าเวลานี้มีกิจการบางอย่างซึ่งปลัดทูลฉลองไม่มีอำนาจลงนามเพราะเสนาบดีไม่ได้มอบอำนาจไว้

16. หลวงประดิษฐ์ฯ กล่าวตามที่เข้าใจในระเบียบการปกครอง เห็นว่าเมื่อเสนาบดีไม่อยู่ ปลัดทูลฉลองก็มีอำนาจเซ็น แต่ถ้าปลัดทูลฉลองไม่ได้รับมอบอำนาจจากเสนาบดีไว้ก็มีอำนาจทำได้โดยคำสั่งของคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร"

ในวันรุ่งขึ้น คือวันเสาร์ที่ 25 มิถุนายน พร้อมกับที่ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารได้รับโทรเลขจาก น.ต.หลวงศุภชลาศัย แจ้งเรื่องการเสด็จพระราชดำเนินกลับกรุงเทพฯ จากหัวหินโดยทางรถไฟ ก็ได้รับพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับคำอัญเชิญเสด็จกลับพระนครเป็นพระมหากษัตริย์ภายใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินด้วย ทางคณะราษฎรจึงได้เตรียมการที่จะเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเพื่อกราบบังคมทูลเรื่องราวต่างๆ

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ดังนี้

"ต่อมาในตอนค่ำวันที่ 25 มิถุนายนนั้น พระยาพหลฯ จึงเชิญพระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (วัน จามรมาน) อดีตอธิบดีกรมกฤษฎีกาแห่งกระทรวงมุรธาธร ซึ่งเคยเป็นเจ้าหน้าที่ พิจารณาตรวจร่างกฎหมายก่อนที่พระมหากษัตริย์ทรงพิจารณานั้น ไปร่วมพิจารณากับคณะราษฎร 3 คน (พระยาพหลฯ พระยาทรงฯ พระยาฤทธิ์) และปรีดีฯ หัวหน้าฝ่ายพลเรือน เรื่องร่างพระราชกำหนดนิรโทษกรรมและร่างธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ซึ่งปรีดีฯ เป็นผู้ร่างเบื้องต้นไว้เพื่อจะนำไปถวายพระมหากษัตริย์ในวันที่ 26 เดือนนั้น ณ วังสุโขทัย พระยานิติศาสตร์ฯ ยืนยันว่าในหลวงเคยมีพระราชดำริที่จะพระราชทานธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน แต่ถูกอภิรัฐมนตรีและนายสตีเวนส์ (เรย์มอนด์ บ. สตีเวนส์ ที่ปรึกษาการต่างประเทศ) กับพระยาศรีวิสารวาจา (ปลัดทูลฉลอง) ได้คัดค้านไว้ หัวหน้าคณะราษฎรจึงปรารภแก่พระยานิติศาสตร์ฯ ว่า เป็นน่าเสียดายที่ในหลวงมิได้ประกาศพระราชดำริให้ประชาชนทราบ ถ้าคณะราษฎรทราบก่อนแล้ว

ก็จะไม่เอาชีวิตมาเสี่ยงในเรื่องที่จะได้อยู่แล้ว

พระยานิติศาสตร์ฯ ได้ขอให้ฝ่ายคณะราษฎรกล่าวไว้ในอารัมบทภา (ของพระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พุทธศักราช 2475) ตามใจความที่ในหลวงรับสั่งในพระราชหัตถเลขาลงวันที่ 25 มิถุนายน 2475 ว่า

อันที่จริงการปกครองด้วยวิธีมีพระธรรมนูญการปกครองนี้ เราก็ได้ดำริอยู่ก่อนแล้ว ที่คณะราษฎรคณะนี้กระทำมาเป็นการถูกต้องตามนิยมของเราอยู่ด้วย และด้วยเจตนาดีต่อประเทศชาติ อาณาประชาชนแท้ๆ จะหาการกระทำหรือเพียงเจตนาชั่วร้ายแม้แต่น้อยก็มิได้

ฝ่ายคณะราษฎรได้ตกลงตามที่พระยานิติศาสตร์ฯ เสนอ

เมื่อผู้แทนคณะราษฎรได้นำร่างพระราชกำหนดดังกล่าวทูลเกล้าฯ ถวาย แต่พระหัตถ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ที่วังสุโขทัยเมื่อ 26 มิถุนายน 2475 นั้น พระองค์ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ลงพระปรมาภิไธยพระราชทานทันที

แต่รายละเอียดของพระราชดำริที่จะพระราชทานธรรมนูญการปกครองแผ่นดินนั้น คณะราษฎรเพิ่งทราบเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน พ.ศ.2475 จากพระราชกระแสที่พระราชทานแก่ผู้แทนคณะราษฎร 5 คนที่มีรับสั่งให้เข้าเฝ้า คือพระยามโนปกรณ์ฯ พระยาศรีวิสารฯ พระปรีชาชลยุทธ พระยาพหลฯ หลวงประดิษฐ์ฯ โดยมีเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ เป็นผู้จดบันทึก" [26]

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ ได้เสด็จจากหัวหินกลับกรุงเทพฯ โดยขบวนรถไฟพิเศษเมื่อวันเสาร์ที่ 25 มิถุนายน เวลา 19.45 น. เสด็จลงที่สถานีรถไฟจิตรลดาวันอาทิตย์ที่ 26 มิถุนายน เวลา 0.37 น. แล้วเสด็จตรงไปประทับที่วังสุโขทัย แล้วมีพระราชกระแสรับสั่งให้คณะราษฎรเข้าเฝ้าที่วังสุโขทัยเวลา 11.00 น. ของวันที่ 26 มิถุนายนนั้น

เวลา 9.11 น. ของเช้าวันนั้น เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ เสนาบดีกระทรวงวังได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้นำรถยนต์หลวง 2 คัน เชิญนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท พระยาพหลฯ ได้ให้นายพลเรือตรี พระยาศรยุทธเสนี นายพันโทพระประศาสน์พิทยายุทธ นายพันตรี หลวงวีระโยธา พร้อมด้วยรถยนต์หุ้มเกราะ 2 คัน นักเรียนนาย

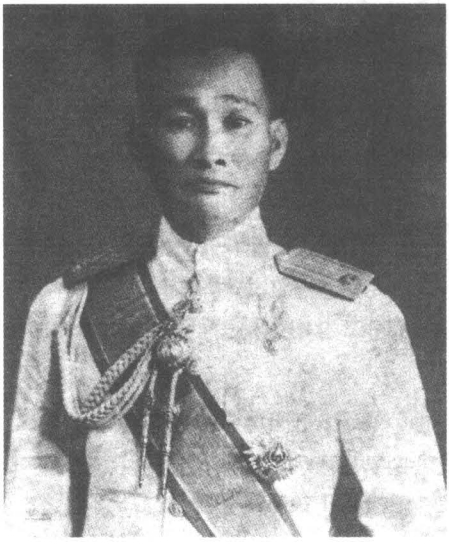

พลเรือตรี สังวร สุวรรณชีพ
(หลวงสังวรยุทธกิจ)

ร้อย 2 หมวด และหลวงประดิษฐ์มนูธรรม รองอำมาตย์เอก ประยูร ภมรมนตรี นายจรูญ ณ บางช้าง นายสงวน ตุลารักษ์ ผู้แทนคณะราษฎร จากพระที่นั่งอนันตสมาคม ถึงพระราชวังสุโขทัยเมื่อเวลา 11.05 น.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จออกท้องพระโรงเมื่อเวลา 11.15 น. พอคณะผู้แทนคณะราษฎรขึ้นท้องพระโรง พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ได้เบิกตัวนายพลเรือตรี พระศรยุทธเสนี หลวงประดิษฐ์มนูธรรม และคณะราษฎรเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้กราบบังคมทูล ขอพระราชทานพระราชกำหนดนิรโทษกรรมในคราวเปลี่ยนแปลงการปกครอง พุทธศักราช 2475 ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้

ครั้นแล้วหลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้ยืนขึ้นอ่านพระธรรมนูญการปกครองแผ่นดินถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงสดับฟัง และทรงพยักพระพักตร์เป็นคราวๆ ด้วยความพอพระราชหฤทัย เมื่อหลวงประดิษฐ์ฯ ได้อ่านถวายสิ้นกระแสความแล้ว จึงทูลเกล้าฯ ขอพระราชทานพระบรมนามาภิไธย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสว่า พระธรรมนูญการปกครองแผ่นดินมีข้อความ

นายพันโท พระประศาสน์พิทยายุทธ์
(วัน ชูถิ่น)

ยืดยาว เพียงแต่ทรงสดับยังไม่เข้าใจดี จึงขอทอดพระเนตรเองอีกครั้งหนึ่ง แล้วหลวงประดิษฐ์ฯ ได้น้อมเกล้าถวายพระธรรมนูญการปกครอง ครั้นแล้วเวลา 12.15 น. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้น

ครั้นเวลา 12.40 น. พระยาอิศราธิราชเสวีได้นำพระกระแสพระบรมราชโองการมาว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงให้คำตอบในวันที่ 27 เดือนนี้ เวลา 17 น. ตามทางราชการ

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เล่าเสริมความบางตอนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ดังกล่าว ดังนี้ [27]

"อันที่จริงธรรมนูญฉบับที่ทูลเกล้าฯ ถวายในวันนั้น พระยาพหลฯ ได้อนุญาตให้ข้าพเจ้าเชิญพระยามโนปกรณ์ฯ และพระยานิติศาสตร์ฯมาช่วยพิจารณาตั้งแต่คืนวันที่ 25 มิถุนายน 2475 แล้วได้นำเสนอพระยาพหลฯ พระยาทรงฯ พระยาฤทธิ์ฯ เห็นชอบด้วยก่อน แล้วจึงนำมาถวายในวันที่ 26 มิถุนายน 2475 ถ้ากรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรียังเก็บแฟ้มธรรมนูญฉบับนั้นก็จะเห็นลายมือของพระยามโนฯ ที่แก้ไขร่างรัฐธรรมนูญนั้น"

และอีกตอนหนึ่ง

"ในวันนั้น เมื่อในหลวงเสด็จขึ้นแล้ว พระยาอิศราธิราชเสวีได้เชิญผู้แทนคณะราษฎรออกไปนั่งที่ระเบียงพระตำหนักเพื่อรอคอยพระกระแสรับสั่ง" และเมื่อมีพระกระแสพระบรมราชโองการมาว่าจะทรงให้คำตอบในวันรุ่งขึ้น คณะผู้แทนของคณะราษฎรก็เดินทางกลับ ต่อมาในวันจันทร์ที่ 27 มิถุนายน คือวันรุ่งขึ้น เวลา 17 น. เจ้าพระยามหิธรฯ เสนาบดีกระทรวงมุรธาธรก็ได้นำธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้ทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วังสุโขทัยในวันอาทิตย์ที่ 26 มิถุนายน ซึ่งได้ทรงลงพระปรมาภิไธยแล้ว มาพระราชทานคณะราษฎรที่พระที่นั่งอนันตสมาคม

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้อธิบายเรื่องการลงพระปรมาภิไธยในธรรมนูญการปกครองฯ ฉบับดังกล่าวเอาไว้ดังนี้

"การปกครองแผ่นดินสยามตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นไม่มีบทกฎหมายกำหนดอำนาจการปกครองแผ่นดิน เพราะพระมหากษัตริย์ทรงอยู่เหนือกฎหมาย มีพระราชอำนาจเด็ดขาดในการปกครองแผ่นดินตามพระราชอัธยาศัย

เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 คณะราษฎรได้ยึดอำนาจรัฐเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย

วันที่ 26 มิถุนายน คณะราษฎรได้ส่งคณะผู้แทนเข้าเฝ้าขอพระราชทาน "ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินตามที่คณะราษฎรได้ร่างถวาย" พระมหากษัตริย์ทรงรับไว้พิจารณา

ต่อมาในวันที่ 27 เดือนนั้น ขณะที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ยังทรงมีพระราชอำนาจสมบูรณ์ทำการแทนปวงชนชาวสยามได้นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯลงพระปรมาภิไธยพระราชทานธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับที่กล่าวถึงข้างต้นนั้น โดยทรงเติมคำว่า "ชั่วคราว" ไว้ต่อท้ายคำว่า "ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" ทั้งนี้มีพระราชกระแสรับสั่งแก่คณะราษฎรว่าให้ใช้ธรรมนูญนั้นไปชั่วคราวก่อน แล้วให้เสนอสภาผู้แทนราษฎรตั้งอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฯ ฉบับถาวรขึ้นใช้ต่อไป

ข้อสังเกตุ

(1) ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินชั่วคราวฉบับ 27 มิถุนายน 2475 ตราขึ้นโดยถูกต้องทั้งทางนิตินัยและพฤตินัยตามหลักนิติศาสตร์ทุกประการ

(2) ธรรมนูญฯ ฉบับ 27 มิถุนายน 2475 ได้สถาปนาระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ในระยะหัวต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ปกครองสยามเป็นเวลาหลายพันปี กับระบอบประชาธิปไตยที่เพิ่งเริ่มขึ้น"

กฎหมายทั้งสองฉบับดังกล่าวนี้เป็นกฎหมายฉบับท้ายสุดแห่งการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไม่ต้องมี "ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ"

ธรรมนูญฉบับ 27 มิถุนายน 2475 มีสาระสำคัญบางประการดังนี้

มาตรา 1 อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย

มาตรา 2 ให้มีบุคคลและคณะบุคคลเป็นผู้ใช้อำนาจแทนราษฎร คือ

1. กษัตริย์
2. สภาผู้แทนราษฎร
3. คณะกรรมการราษฎร
4. ศาล

มาตรา 3 กษัตริย์เป็นประมุขสูงสุดของประเทศ พระราชบัญญัติ คำวินิจฉัย ของศาลก็ดี การอื่นๆ ก็ดี จะต้องกระทำในนามกษัตริย์

มาตรา 4 ผู้เป็นกษัตริย์ของประเทศ คือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว การสืบมรดกให้เป็นไปตามกฎมนเทียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พ.ศ.2467 และด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา 7 การกระทำการใดๆ ของกษัตริย์ต้องมีกรรมการราษฎรผู้หนึ่งผู้ใดลงนามด้วย โดยได้รับความยินยอมของคณะกรรมการราษฎรจึงจะใช้ได้มิฉะนั้นเป็นโมฆะ

มาตรา 8 สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจออกพระราชบัญญัติทั้งหลาย พระราชบัญญัตินั้นเมื่อกษัตริย์ได้ประกาศให้ใช้แล้ว ให้เป็นอันใช้บังคับได้

มาตรา 9 สภาผู้แทนราษฎรมีอำนาจดูแลควบคุมกิจการของประเทศและ

มีอำนาจประชุมกันถอดถอนกรรมการราษฎร หรือพนักงานรัฐบาลผู้หนึ่งผู้ใดก็ได้

มาตรา 10 คณะราษฎร โดยคณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารเป็นผู้ใช้อำนาจแทนจัดตั้งผู้แทนราษฎรชั่วคราวขึ้นเป็นจำนวน 70 นาย เป็นสมาชิกสภา เมื่อราษฎรทั่วพระราชอาณาจักรได้สอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง และอย่างช้าไม่เกิน 10 ปี สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะต้องเป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น

มาตรา 28 คณะกรรมการราษฎรมีอำนาจและหน้าที่ดำเนินการให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของสภาผู้แทนราษฎร

มาตรา 31 ให้เสนาบดีกระทรวงต่างๆ เป็นผู้รับผิดชอบต่อคณะกรรมการราษฎรให้กิจการทั้งปวง

มาตรา 32 คณะกรรมการราษฎรประกอบด้วยประธานคณะกรรมการราษฎร 1 นาย และกรรมการราษฎร 14 นาย รวมเป็น 15 นาย

มาตรา 33 ให้สภาผู้แทนราษฎรเลือกสมาชิกสภาฯผู้หนึ่งเป็นประธานกรรมการราษฎร และให้ผู้เป็นประธานนั้นเลือกสมาชิกสภาฯ อีก 14 นายเป็นกรรมการราษฎร โดยความเห็นชอบของสภาฯ

6

ระบอบราชาธิปไตย ภายใต้รัฐธรรมนูญ ประชาธิปไตย

ในวันอังคารที่ 28 มิถุนายน 2475 คณะผู้รักษาพระนครฝ่ายทหารได้แต่งตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรชั่วคราว 70 นาย และได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระที่นั่งอนันตสมาคมให้แก่สภาผู้แทนราษฎร

ผู้แทนราษฎรชุดแรกนี้เป็นสมาชิกคณะราษฎร 33 คน และเป็นบุคคลอื่นๆ อีก 37 คน

บุคคลอื่นๆ ซึ่งมิใช่สมาชิกของคณะราษฎรประกอบด้วย "เจ้าพระยา" 3 ท่านคือเจ้าพระยาวงศานุประพันธ์ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และเจ้าพระยาพิชัยญาติ และ "พระยา" 21 ท่าน อาทิพระยาเทพวิทุรฯ พระยามโนปกรณ์ฯ พระยามานวราชเสวี พระยาศรีวิสารวาจา พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ พระยาประเสริฐสงคราม พระยาปรีชาชลยุทธ ฯลฯ

สภาผู้แทนราษฎรได้ประชุมเป็นครั้งแรก ณ ห้องโถงชั้นบน พระที่นั่งอนันตสมาคมเริ่มเมื่อเวลา 14.00 น. โดยหลวงประดิษฐ์มนูธรรมอ่านรายนามผู้ที่ได้รับแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาแล้วขอให้สมาชิกในที่ประชุมทุกคนยืนยันกล่าวคำปฏิญาณตนต่อที่ประชุม ความว่า ขอให้คำปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์ต่อคณะราษฎร

และจะช่วยรักษาหลัก 6 ประการของคณะราษฎรไว้ให้มั่นคง จากนั้นเจ้าพระยามหิธร เสนาบดีกระทรวงมุรธาธร ก็ได้เชิญกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเปิดประชุมสภาฯ

ต่อมา นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรและผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ก็ได้กล่าวมอบงานการปกครองแผ่นดินที่คณะราษฎรได้ยึดไว้ ให้แก่สภาผู้แทนราษฎร

ที่ประชุมสภาฯ ได้เลือกมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ ก็ได้ขออนุมัติที่ประชุมสภาฯ ให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร

จากนั้นก็ได้มีการเลือกประธานคณะกรรมการราษฎรและกรรมการราษฎรตามมาตรา 33 ของธรรมนูญการปกครองฯ ได้มีการเสนอชื่อมหาอำมาตย์โทพระยามโนปกรณ์นิติธาดา (ก้อน หุตะสิงห์) อธิบดีศาลอุทธรณ์ เป็นประธานคณะกรรมการราษฎร ซึ่งได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุม พระยามโนฯ ได้เสนอรายชื่อกรรมการราษฎรจำนวน 14 นายต่อที่ประชุม ซึ่งได้รับความเห็นชอบเช่นเดียวกัน อำมาตย์ตรี หลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้เป็นกรรมการราษฎรด้วยผู้หนึ่งพร้อมด้วยสมาชิกคณะราษฎรอีก 9 คน

วันที่ 28 มิถุนายน 2475 ก็เป็นอีกวันหนึ่งที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐ์มนูธรรมต้องรับหน้าที่เป็น "เจ้าภาพ" ตัวจริง ซึ่งต้องรับผิดชอบในการดำเนินงานด้านพลเรือนทุกอย่างในนามของคณะราษฎร การที่ได้รับแต่งตั้งเป็นกรรมการราษฎรทำให้ท่านมีภารกิจเพิ่มขึ้นอีก ขณะที่ยังต้องทำหน้าที่เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรไปจนกระทั่งได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 ที่ได้พระราชทานเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ศกเดียวกัน จึงพ้นจากตำแหน่งดังกล่าว

ต่อจากการเลือกประธานคณะกรรมการราษฎรและกรรมการราษฎรแล้ว ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรในการประชุมครั้งแรกเมื่อวันที่ 28 มิถุนายน 2475 นั้นก็ได้พิจารณาแต่งตั้งอนุกรรมการร่างพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินใหม่ให้เรียบร้อยบริบูรณ์ โดยหลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้แถลงว่า "ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินฉบับนี้ (คือฉบับ 27 มิถุนายน 2475) เป็นธรรมนูญชั่วคราว

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์)
กับ นางสาว พูนศุข ณ ป้อมเพชร ในงานมงคลสมรส
เมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2471

เพราะว่าเราได้สร้างขึ้นด้วยเวลาฉุกละหุกกะทันหัน อาจจะยังมีที่บกพร่องอยู่บ้างก็ได้ จึงควรที่จะได้มีผู้มีความรู้ความชำนาญในการนี้เป็นอนุกรรมการตรวจแก้ไขเพิ่มเติมเสียใหม่ให้เรียบร้อยบริบูรณ์"

สภาผู้แทนราษฎรในการประชุมคราวนั้นได้ตกลงเลือกอนุกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่งจำนวน 7 นาย และต่อมาได้เลือกเพิ่มขึ้นอีก 2 นาย รวมเป็น 9 นาย มีพระยามโนปกรณ์ฯ เป็นประธานอนุกรรมการประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งมิใช่สมาชิกของคณะราษฎร โดยมีหลวงประดิษฐ์ฯ เป็นผู้ก่อการ 24 มิถุนายน 2475 เพียงผู้เดียว การร่างรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวใช้เวลาประมาณ 5 เดือน ซึ่งพระยามโนปกรณ์ฯ ได้แจ้งต่อสภาฯ ว่า "อนุกรรมการได้ติดต่อกับสมเด็จ

พระเจ้าอยู่หัวตลอดเวลา จนถึงอาจจะกล่าวได้ว่าได้ร่วมมือกันทำข้อความตลอดในร่างที่เสนอมานี้ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายและทรงเห็นชอบด้วยทุกประการแล้ว และที่กล่าวได้ว่าทรงเห็นชอบนั้น ไม่ใช่แต่เพียงทรงเห็นชอบด้วยอย่างข้อความที่กราบบังคมทูลเกล้าขึ้นไป ยิ่งกว่านั้นเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก"

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนเล่าประสบการณ์บางประการในระหว่าง 5 เดือนที่ท่านได้ร่วมอยู่ในคณะอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญฉบับที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ดังนี้ [28]

"บางคนได้ฟังกระเส็นกระสายจากศัตรูของคณะราษฎรทำให้เข้าใจผิดไปว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ เพียงแต่ลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 ตามที่รัฐบาลสมัยนั้นเสนอมาเท่านั้น ประดุจพระองค์ทรงเป็นเพียงพระราชลัญจกรสำหรับประทับบนรัฐธรรมนูญและพระราชบัญญัติ ความจริงพระองค์ได้ "ทรงพระราชวิจารณ์ถี่ถ้วนทั่วกระบวนความ" ตามที่จารึกไว้ในพระราชปรารภแห่งรัฐธรรมนูญฉบับนั้น คือได้พระราชทานพระราชหัตถเลขามายังรัฐบาลบ้าง รับสั่งให้ พระยามโนปกรณ์ฯ และพระยาพหลฯ กับข้าพเจ้าไปเฝ้าฯ รับพระกระแสพระราชดำริเกี่ยวกับร่างรัฐธรรมนูญฉบับนั้น โดยเฉพาะพระราชปรารภ อันเป็นความมุ่งหมายสำคัญของรัฐธรรมนูญนั้น คณะราษฎรได้ขอพระมหากรุณาธิคุณทรงยกร่างขึ้นโดยพระองค์เองเพื่อให้สมตามพระราชประสงค์ พระองค์ก็ทรงรับพระราชภาระนี้ เมื่อได้ทรงยกร่างเสร็จแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) นำต้นร่างของพระองค์มาพระราชทานข้าพเจ้าว่า จะมีความเห็นประการใดบ้าง ข้าพเจ้าก็ขอให้พระสารประเสริฐนำความกราบบังคมทูลว่าข้าพเจ้าเห็นพ้องด้วยพระราชดำริทุกประการแล้ว คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญก็เห็นพ้องด้วยว่า เป็นพระราชปรารภที่ต้องตามความมุ่งหมายของปวงชนและพระราชปณิธานแล้ว พร้อมทั้งได้อรรถรสไพเราะยิ่งนัก สภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาแล้วลงมติพร้อมเพรียงกัน"

ในอีกกรณีหนึ่ง ท่านปรีดีฯ ได้เขียนเล่าไว้ว่า "วันหนึ่งมีรับสั่งให้ข้าพเจ้ากับพระยาพหลฯ ไปเฝ้าที่พระตำหนักจิตรลดา มีพระราชกระแสว่า ที่เขียนว่า "กษัตริย์" นั้น ยังไม่ถูกต้องเพราะคำนั้นหมายถึงนักรบเท่านั้นที่ถูกจะต้องเขียนว่า "พระมหากษัตริย์" คือเป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่ ผู้ถืออาวุธปกป้องบ้านเมือง อันเป็น

ราชประเพณีแต่โบราณกาล พระยาพหลฯ กับข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยพระราชกระแส แล้วกราบบังคมทูลว่า มิเพียงแต่จะเขียนไว้ว่า ประมุขเป็นพระมหากษัตริย์เท่านั้น หากจะถวายให้ทรงเป็นจอมทัพ ทรงมีพระราชอำนาจเหนือบรรดาทหารทั้งหลาย ด้วย จึงรับสั่งว่าถูกต้องแล้ว เพราะพระราชาธิปไตยของประเทศต่างๆ ก็ทรง เป็นผู้บังคับบัญชาเหนือทหารทั้งปวง ซึ่งเป็นสิ่งคู่พระราชอำนาจในการป้องกัน ประเทศและในการพิทักษ์รัฐธรรมนูญ เพราะพระองค์มีพระราชอำนาจบังคับบัญชา กำลังทหารให้ปฏิบัติการได้ด้วย จะได้สั่งให้ทหารประพฤติในสิ่งที่ควรประพฤติ ละเว้นในสิ่งที่ควรละเว้น" [29]

ครอบครัวเจ้าคุณและคุณหญิงชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา
บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2474

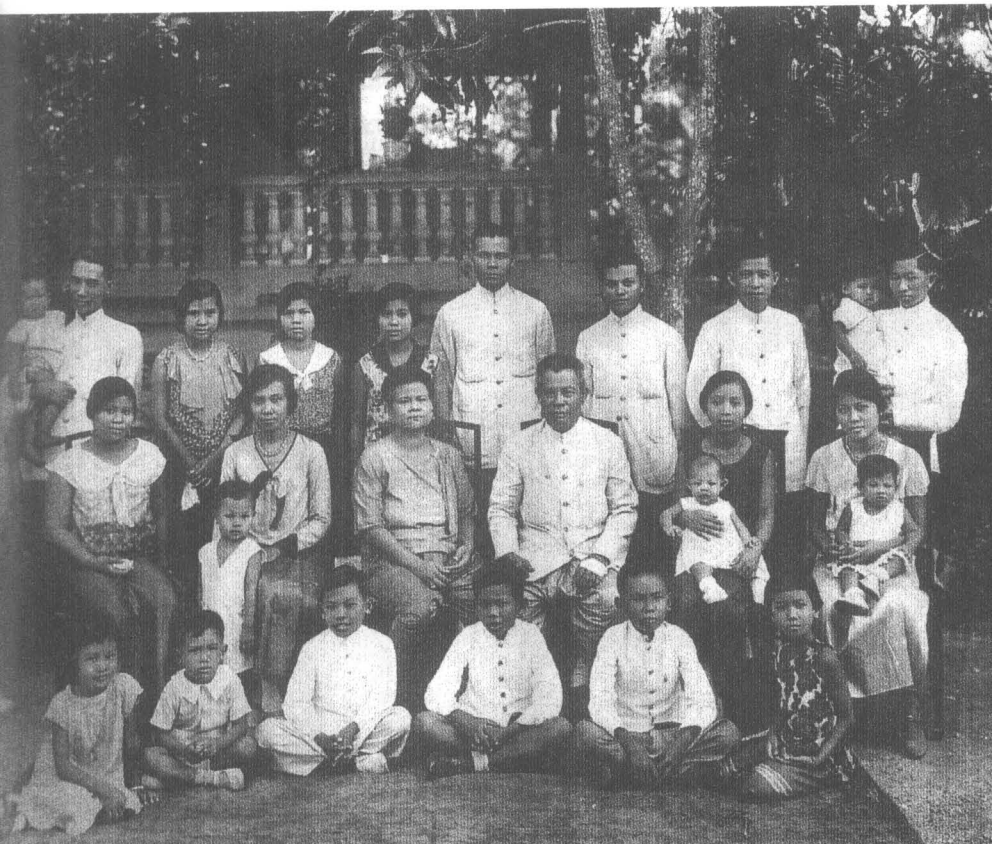

มาตรา 5 ในรัฐธรรมนูญฯ ฉบับ 10 ธันวาคม 2475 เขียนว่า "พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพ" ซึ่งในร่างของคณะอนุกรรมการใช้ว่า "จอมทัพสยาม" แต่ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ตัดคำว่า "สยาม" ออกไป เพราะเห็นว่าเป็นรัฐธรรมนูญของสยามอยู่แล้ว แต่รัฐธรรมนูญอีกหลายฉบับต่อมา ตลอดจนรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้ใช้ข้อความว่า "พระมหากษัตริย์ทรงดำรงตำแหน่งจอมทัพไทย"

นอกจากนั้นก็ยังมีอีกประเด็นหนึ่งซึ่งมีความสำคัญ ซึ่งท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าไว้ดังนี้ [30]

"ในระหว่างร่างรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม มีปัญหาว่า จะควรเขียนไว้ในรัฐธรรมนูญหรือไม่ว่าพระมหากษัตริย์มีหน้าที่พิทักษ์รัฐธรรมนูญพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาพหลฯ และข้าพเจ้าเข้าเฝ้าที่พระตำหนักจิตรลดา มีพระราชกระแสรับสั่งว่า รัฐธรรมนูญของหลายประเทศที่ประมุขของรัฐเป็นประธานาธิบดีนั้นได้เขียนไว้ว่า ประมุขแห่งรัฐมีหน้าที่

สมาชิกคณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 24 มิถุนายน 2475 สายพลเรือน ส่วนหนึ่ง

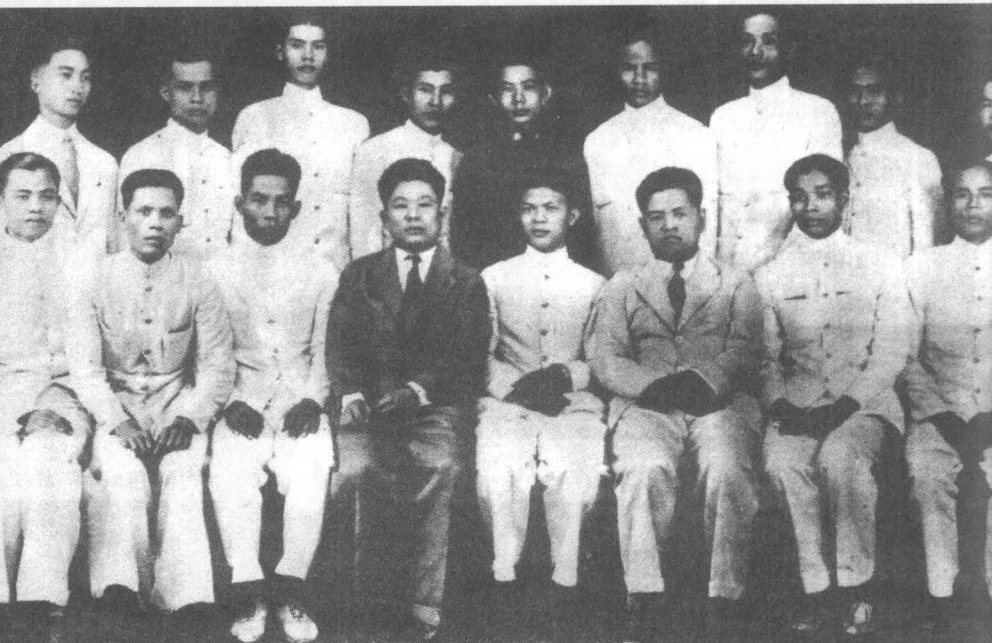

พิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญและต้องปฏิญาณตนก่อนเข้ารับหน้าที่ว่าจะพิทักษ์รักษารัฐธรรมนูญไว้ ส่วนสยามนั้นรับสั่งว่าไม่จำเป็นต้องเขียน เพราะเมื่อพระองค์พระราชทานแล้วก็เท่ากับให้สัตยาธิษฐาน และยิ่งกว่านั้นตามพระราชประเพณี ได้ทรงสัตยาธิษฐานในพิธีราชาภิเษก ข้าพเจ้ากราบทูลว่า เมื่อได้เปลี่ยนการปกครองมาเป็นราชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญแล้วจะโปรดเกล้าฯสำหรับพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปให้มีความใดเดิมไว้ในพระราชสัตยาธิษฐานในพิธีราชาภิเษกบ้าง รับสั่งว่ามีความในพระราชปรารภที่ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์สมัครสมานกับประชาราษฎร์ในอันที่จะรักษาปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญอยู่แล้วเจ้านายที่จะทรงเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อๆ ไปก็เป็นพระบรมวงศานุวงศ์จึงมีหน้าที่พิทักษ์รัฐธรรมนูญ

ครั้นแล้วได้รับสั่งให้มหาดเล็กนำราชกิจจานุเบกษาฉบับพิเศษ พ.ศ. 2468 มาพระราชทานให้ข้าพเจ้าอ่านดูความตอนพระราชสัตยาธิษฐานดังต่อไปนี้

แล้วจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคำไทย ตามความภาษามคธดั่งนี้

ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชภาระครองแผ่นดินโดยธรรม สม่ำเสมอเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชนเราแผ่ราชอาณาจักรเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติเป็นที่พึ่งจัดการปกครองรักษาป้องกันอันเป็นธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเทอญ"

พระราชครูรับพระบรมราชโองการเป็นปฐมว่า

ข้าพระพุทธเจ้าขอรับพระบรมราชโองการพระบัณฑูรสุรสิงหนาทปฐมธรรมมิกราชวาจา ด้วยเกล้า ด้วยกระหม่อมขอเดชะ

เสร็จแล้ว

ทรงตั้งสัตยาธิษฐานตั้งพระราชหฤทัยดำรงทศพิธราชธรรมจักรวรรดิวัตรจรรยาและอื่นๆ ตามพระบรมราชประสงค์

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงอธิบายว่า พระราชประสงค์ตอนท้ายนี้ก็ชัดอยู่แล้ว คือพระมหากษัตริย์องค์ต่อไปต้องรักษารัฐธรรมนูญ

ต่อมาพระราชพิธีราชาภิเษกได้มีขึ้นอีกในรัชสมัยของรัชกาลปัจจุบัน

พระราชปรารภแห่งรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 มีความตอนท้ายว่า

ขอให้พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการทั้งทหาร พลเรือน ทวย

อาณาประชาราษฎร จงมีความสมัครสโมสรเป็นเอกฉันท์เป็นอันจะรักษาปฏิบัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามนี้ ให้ยืนยงอยู่คู่กับสยามรัฐราชสีมาตราบเท่ากัลปาวสาน สมดั่งพระบรมราชปณิธาน ทุกประการเทอญ

พระยาพหลฯ กราบบังคมทูลว่า การทรงพิทักษ์รัฐธรรมนูญนั้น จะทรงทำอย่างไร พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ รับสั่งว่า ถ้ารัฐบาลเสนอเรื่องใดที่ขัดรัฐธรรมนูญ พระองค์จะส่งกลับคืนไปโดยไม่ทรงลงพระปรมาภิไธยให้ พระยาพหลฯ กราบทูลต่อไปว่า คณะราษฎรเป็นห่วงว่านายทหารที่ถูกปลดกองหนุนไปจะคิดล้มล้างรัฐบาลขึ้นมาแล้วจะทูลเกล้าถวายรัฐธรรมนูญใหม่ของเขาให้ทรงลงพระปรมาภิไธย จะโปรดเกล้าฯ อย่างไร รับสั่งว่าพระองค์จะถือว่าพวกนั้นเป็นกบฏ และในฐานะจอมทัพพระองค์จะถือว่าพวกนั้นเป็นราชศัตรูที่ขัดพระบรมราชโองการถ้าพวกนั้นจะบังคับให้พระองค์ทรงลงพระปรมาภิไธย พระองค์ก็จะทรงสละราชสมบัติ ให้พวกเขาหาเจ้านายองค์อื่นลงพระปรมาภิไธยให้

ต่อมาใน พ.ศ.2476 นายทหารกองหนุนจำนวนหนึ่งภายใต้การนำของพระองค์เจ้าบวรเดช ได้ยกกำลังทหารหัวเมืองบางส่วนเข้ามาประชิดกรุงเทพฯ เพื่อล้มรัฐบาล พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้มีพระบรมราชานุญาตให้รัฐบาลเรียกพวกนั้นว่า "กบฏ" และมิได้ทรงยอมลงพระปรมาภิไธยอย่างใดให้แก่พวกกบฏนั้นเลยทั้งนี้เป็นพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงพิทักษ์รัฐธรรมนูญที่พระองค์ได้พระราชทานไว้ และทรงพร้อมที่จะใช้พระราชอำนาจจอมทัพ ถ้าทหารฝ่ายรัฐบาลไม่อาจปราบกบฏได้

สำหรับผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น ต่างกับองค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงสัตยาธิษฐานในพิธีราชาภิเษกดังกล่าวข้างต้น ฉะนั้นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงต้องปฏิญาณตนต่อรัฐสภาก่อนเข้ารับตำแหน่งมีความว่า

จะรักษาและปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาราจักรสยาม (ไทย)

ในวันพฤหัสบดีที่ 30 มิถุนายน 2475 เวลา 17.15 น. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประธานกรรมการราษฎรและกรรมการราษฎรอีก 4 นาย คือพระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา พระยาปรีชาชลยุทธ พระยาพหลพลพยุหเสนาและหลวงประดิษฐ์มนูธรรม มาเฝ้าที่วังสุโขทัย "มีพระราชดำรัสว่า อยากจะสอบถามความบางข้อและ

บอกความจริงใจ" ซึ่งรายละเอียดปรากฏในบันทึกลับซึ่งเจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ เป็นผู้จด

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในวันดังกล่าวในสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2489-14 ปีภายหลัง ดังนี้ [31]

"คณะราษฎรเพิ่งทราบเมื่อ 6 วันภายหลังที่ได้เปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว คือเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน ได้มีพระราชกระแสรับสั่งให้พระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาปรีชาชลยุทธ พระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา พร้อมทั้งข้าพเจ้า ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และเจ้าพระยามหิธร ซึ่งเป็นราชเลขาธิการขณะนั้นเป็นผู้จดบันทึก มีพระราชกระแสรับสั่งว่า มีพระราชประสงค์จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ แต่เมื่อได้ทรงปรึกษาข้าราชการมีตำแหน่งสูงในขณะนั้นก็ไม่เห็นพ้องกับพระองค์ ในสุดท้าย เมื่อเสด็จกลับจากประพาสอเมริกาได้ให้บุคคลคนหนึ่ง ซึ่งไปเฝ้าในวันนั้นพิจารณา บุคคลนั้นก็ถวายความเห็นว่ายังไม่

สมาชิกคณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองสายพลเรือน ส่วนหนึ่ง

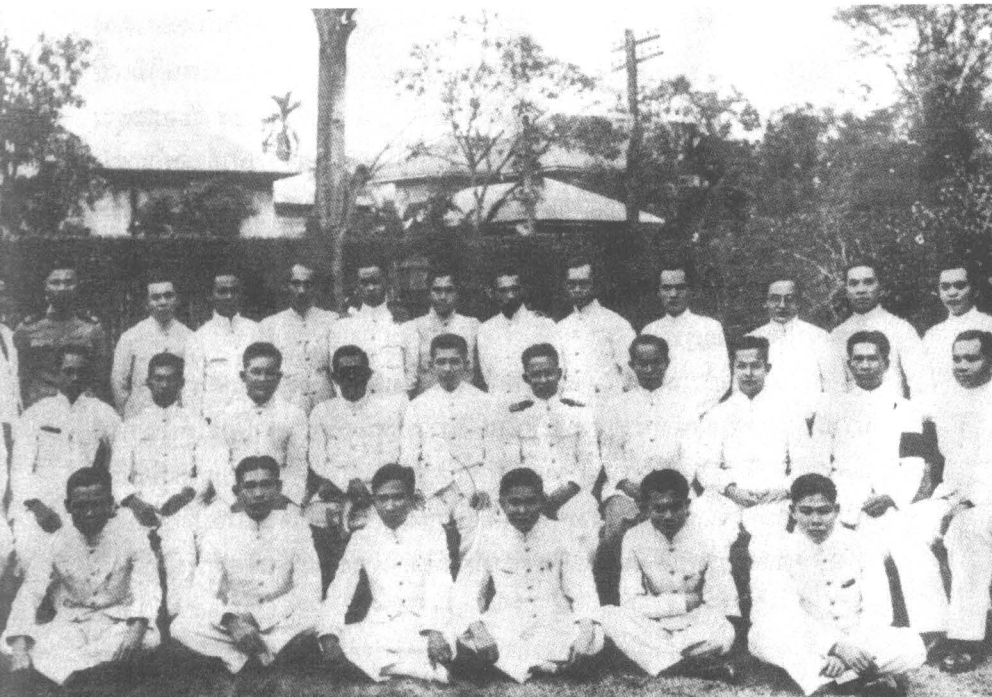

ถึงเวลา และที่ปรึกษา (ชาวอเมริกัน) ก็กลับเห็นพ้องด้วยบุคคลนั้น คณะราษฎรมิได้รู้พระราชประสงค์มาก่อน การเปลี่ยนแปลงได้กระทำโดยบริสุทธิ์ ไม่ได้ช่วงชิงดังที่มีผู้ปลุกเสกข้อเท็จจริงให้เป็นอย่างอื่นๆความจริงทั้งหลายปรากฏในบันทึกการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันนั้นแล้ว และโดยที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชประสงค์มาก่อนแล้ว หากมีผู้ทัดทานไว้ ฉะนั้นเมื่อคณะราษฎรได้ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ พระองค์จึงพระราชทานด้วยดี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ชาวไทย ข้าพเจ้าจึงขอให้ท่านทั้งหลายที่อยู่ ณ ที่นี้ และบรรดาชาวไทยทั้งหลาย จงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณและเทอดพระเกียรติของพระองค์ไว้ชั่วกัลปาวสาน"

ต่อมาเมื่อพ.ศ.2515 ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ขยายความในเหตุการณ์เดียวกันนี้ในข้อเขียนของท่านชิ้นหนึ่ง ความว่า

"ข้าพเจ้าจำภาพประทับใจในวันเข้าเฝ้านั้นได้ว่าทรงตรัสด้วยน้ำพระเนตรคลอเมื่อชี้พระหัตถ์ไปยังพระยาศรีวิสารวาจาที่ไปเฝ้าด้วยในวันนั้นว่า ศรีวิสาร ฉันส่งเรื่องไปให้เกพิจารณา แกก็บันทึกมาว่ายังไม่ถึงเวลา แล้วส่งบันทึกของสตีเวนส์ (ที่ปรึกษาการต่างประเทศ เป็นชาวอเมริกัน) มาด้วยว่าเห็นพ้องกับแก" และเพิ่มเติมว่า "พระองค์ได้พระราชทานพระราชกระแสว่า พระองค์ประสงค์จะพระราชทานธรรมนูญการปกครองที่ละขั้นๆ ชั้นแรกก็จะให้เสนาบดีมีการประชุมโดยพระองค์จะไม่ประทับเป็นประธาน คือให้เสนาบดีมุรธาธร เป็นประธาน ท่านผู้นี้คือเจ้าพระยามหิธรซึ่งได้เปลี่ยนจากตำแหน่งราชเลขาธิการมาดำรงตำแหน่งนี้ ส่วนรัฐสภานั้นพระองค์จะได้ปรับปรุงสภากรรมการองคมนตรีที่ได้ทรงทดลองตั้งขึ้นไว้ก่อนนั้นให้มีสภาพเป็นรัฐสภา ในวันนั้นพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระราชทานกระแสเป็นหลักการทั่วไปในสาระรัฐธรรมนูญของพระองค์เพียงที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว" [32]

ในวันเดียวกันนั้น พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรก็ได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษอีกวาระหนึ่งที่คณะราษฎรได้ประกาศข้อความในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ด้วยถ้อยคำที่รุนแรง กระทบกระเทือนถึงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เพราะมุ่งความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างทันทีทันใด ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมี

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชดำรัสตอบว่าทรงให้อภัยโทษมานานแล้ว เพราะเห็นว่าคณะราษฎรได้กระทำการเพื่อประโยชน์ของชาติจริงๆ ทรงยินดีที่ในคำขอขมาได้ยอมรับความจริงว่าพระมหากษัตราธิราชและเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีได้ทรงมีส่วนในการนำความเจริญมาสู่ชาติบ้านเมือง ซึ่งการนี้จะทำให้มีความสมานฉันท์ระหว่างสมาชิกพระราชวงศ์จักรีกับคณะราษฎรนอกจากนั้นก็ทรงยินดีที่คณะราษฎรกล้ารับผิดเมื่อรู้สึกว่าพลาดพลั้งไป ซึ่งแสดงความมีน้ำใจกล้าหาญและความสุจริตใจ

ต่อมาในวันที่ 2 กรกฎาคม พระยามโนปกรณ์นิติธาดา ประธานคณะกรรมการราษฎรก็ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาฯ ขอพระราชทานอภัยโทษยืนยันเป็นลายลักษณ์อักษรไปอีกครั้งหนึ่งซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้โปรดเกล้าฯ เป็นหนังสือทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่คณะราษฎรในวันที่ 4 กรกฎาคม ศกเดียวกัน ก่อนหน้านั้นในวันที่ 1 กรกฎาคม 2475 หลังจากที่ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและได้ทราบความจริงทั้งหลายแล้ว คณะราษฎรก็ได้ออกแถลงการณ์ให้ประชาชนทราบว่าตามที่คณะราษฎรได้ประกาศเกี่ยวกับการกระทำของกษัตริย์ต่างๆ เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน ซึ่งคณะราษฎรได้ยึดอำนาจการปกครองและต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานธรรมนูญการปกครองแผ่นดินแก่ราษฎรแล้วนั้น เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน กรรมการราษฎรได้ไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงรับสั่งถึงความจริงที่ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะพระราชทานธรรมนูญการครองแผ่นดินแก่ราษฎรอยู่แล้ว แต่มีเหตุทำล่าช้าไป ซึ่งเป็นความปรารถนาดีต่อราษฎรของพระองค์

ต่อมาเมื่อการร่างรัฐธรรมนูญเสร็จเรียบร้อยแล้ว โดยได้กำหนดวันพระราชทานในวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ในวันที่ 7 ธันวาคม พระยาพหลพลพยุหเสนาและคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้รับพระราชทานพระบรมราชวโรกาสเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ทูลเกล้าฯ ถวายดอกไม้ธูปเทียน ขอพระราชทานขมาโทษอย่างเปิดเผยอีกครั้งหนึ่งด้วยความสำนึกที่ได้แถลงการณ์ล่วงเกินพระมหากษัตริย์เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475

อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่ได้สร้างความไม่สบายใจให้แก่ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็คือคำเล่าลือที่ผู้ไม่หวังดีต่อคณะราษฎรได้แพร่ออกไปว่าคณะราษฎรรู้อยู่แล้วว่า

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกำลังจะพระราชทานรัฐธรรมนูญแก่ราษฎร แต่ได้ช่วงชิงทำการอภิวัฒน์เสียก่อน ท่านปรีดีฯ ได้ปฏิเสธเด็ดขาดว่าเป็นเรื่องที่ไม่เป็นจริง เพราะสมาชิกของคณะราษฎรไม่มีทางที่จะรู้พระราชดำริของรัชกาลที่ 7 ในเรื่องดังกล่าวนี้ พระยาพหลฯ แม้จะเป็นราชองครักษ์เวร ก็ไม่มีโอกาสได้ฟังข้อราชการ ส่วนนายทหารสมาชิกคณะราษฎรคนอื่นๆ ก็มีตำแหน่งห่างองค์ในหลวง สำหรับตัวท่านปรีดีฯ เอง ก็เป็นข้าราชการชั้นผู้น้อยในตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมาย ซึ่งยืนยันได้ว่ากรมร่างกฎหมายไม่เคยได้รับร่างรัฐธรรมนูญมาพิจารณาเลย ส่วนร่างพระราชบัญญัติเทศบาลที่กระทรวงมหาดไทยนำเสนอและกรมร่างกฎหมายมีส่วนในการพิจารณาเพื่อเทียบเคียงกับประเทศอื่นๆ นั้น ก็เป็นเรื่องที่เปิดเผย เป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ มีการแสดงความคิดเห็นที่ไปในทางที่ไม่เห็นด้วย เพราะเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศทรงคัดค้านว่าการเลือกตั้งสภาเทศบาลจะไปเอื้อประโยชน์แก่คนต่างด้าวที่คุมอำนาจเศรษฐกิจในท้องถิ่น ดังนั้นที่มีผู้กล่าวว่าท่านปรีดีฯ ทราบเรื่องกฎหมายเทศบาล แต่ปิดบังมิให้ผู้ก่อการคนอื่นทราบ จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ [33]

พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ (วัน จามรมาน)

7

เมื่อถูกกล่าวหาว่าเป็น คอมมิวนิสต์

ในฐานะหัวหน้าสายพลเรือนของคณะราษฎร ท่านปรีดี พนมยงค์ ในบรรดาศักดิ์หลวงประดิษฐ์มนูธรรมและเพิ่งจะมีอายุครบ 32 ปี ต้องมีหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างหนักหน่วงในการอภิวัฒน์เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศสยามจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 เป็นเวลาที่ต่อเนื่องประมาณ 10 วันหลังจากการยึดอำนาจรัฐเป็นผลสำเร็จ ที่ท่านปรีดีฯ ต้องปฏิบัติภารกิจอันยากยิ่งในกระบวนการทางการเมืองอันจารึกถาวรในประวัติศาสตร์ของชาติไทยครั้งนั้น นับตั้งแต่เขียนและพิมพ์แถลงการณ์ของคณะราษฎรที่บอกกล่าวสาเหตุของการอภิวัฒน์ ตลอดจนแนวทางที่คณะราษฎรจะพัฒนาบ้านเมืองทั้งทางการเมือง, เศรษฐกิจ, สังคมเพื่อความวัฒนาถาวรของประเทศชาติ, การยกร่างกฎหมายสำคัญ คือพระราชกำหนด นิรโทษกรรม และพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินซึ่งเปลี่ยนแปลงการปกครองของประเทศสยาม, การเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรและการวางแนวทางการบริหารราชการแผ่นดินในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อ ตลอดจนการสร้างความสมานฉันท์กับสถาบันพระมหากษัตริย์

ซึ่งยังคงดำรงความเป็นประมุขสูงสุดในระบอบรัฐธรรมนูญ

ก่อนวันที่ 24 มิถุนายน ท่านปรีดีฯ ได้บอกกับครอบครัวว่าจะเดินทางไปเตรียมการอุปสมบทที่อยุธยา บ้านเกิด ดังนั้นทางครอบครัวจึงไม่มีใครทราบว่าหลวงประดิษฐ์ฯ ร่วมอยู่ในคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เพราะไม่เคยแพร่งพรายให้ทราบเลยแม้แต่น้อย ต่อมาในตอนดึกของคืนวันศุกร์ที่ 24 มิถุนายน ท่านปรีดีฯ ได้ให้นายซิม วีระไวทยะมาขอเครื่องแต่งกายสำหรับใช้ในการประชุมเสนาบดีและในการงานต่างๆ และได้ขออาหารไปรับประทานด้วย จากนั้นทุกวัน ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ ก็ต้องจัดอาหารส่งไปที่พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งท่านปรีดีฯใช้เป็นที่พักและที่ทำงานเพราะเป็นกองบัญชาการของคณะราษฎรในขณะนั้น

จนกระทั่งวันที่ 3 กรกฎาคม ท่านรัฐบุรุษอาวุโสจึงสามารถหาเวลาเขียนจดหมายเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้ภริยาทราบ ซึ่งมีข้อความบางตอนดังนี้

"ขอโทษอย่างมากที่ต้องพูดปดในวันนั้นว่าจะไปอยุธยา เพราะถ้าบอกความจริงก็เกรงว่าจะมาจากบ้านไม่ได้ และผลร้ายก็จะเกิดขึ้นเป็นแม่นมั่น คือทางเจ้าหน้าที่ได้คิดที่จะทำการจับกุมฉันในวันรุ่งขึ้น เวลา 10 นาฬิกา เท่าที่ได้ทราบมา การที่ทำอะไรไปทั้งนี้ก็เพื่อเห็นแก่ชาติและราษฎรเป็นส่วนมาก เห็นว่าเกิดมาครั้งเดียว เมื่อมีโอกาสทำได้ก็ควรทำ ไม่ควรบำเพ็ญตนให้เป็นคนหนักโลก ที่ไม่บอกมาแต่ต้น ก็เพราะกลัวว่าจะตกใจ และเมื่อข่าวตกใจแพร่งพรายออกไป ก็จะเสียการที่คิดไว้ทั้งหมด ทุกสิ่งทุกอย่างก่อนลงมือกระทำก็ได้เป็นห่วง และได้คิดว่าถ้าตายลงไป ก็พอมีเงินเลี้ยงลูกและเธอ โดยมีประกันชีวิตและเงินสดในธนาคารที่ได้โอนให้ (15,000 บาท) เมื่อก่อนหน้ากระทำการสักสองสามวัน ..... ต่อไปการโรงพิมพ์ (นิติศาส์น) ทั้งหมด เธอจะต้องดูแลบัญชาการทั้งนั้น ที่ไม่บอกมาแต่ต้น เพราะฉันไม่มีเวลาจริงๆ งานเหลือมือทำแทบไม่ไหว เผอิญขณะนี้ว่างลงหน่อย ก็มีเวลาพอเขียนหนังสือมา คิดถึงเธอและลูก ตั้งใจจะมาบ้าน แต่เห็นว่าเวลานี้ควรอยู่ที่นี่ (พระที่นั่งอนันตสมาคม) กับทหารดีกว่า ขอให้เธอนึกว่าฉันบวช เพราะก่อนลงมือได้เคยถามแล้วว่า ถ้าฉันบวชสัก 4 เดือนเธอจะว่าอย่างไร เธอก็ตอบเต็มใจ การที่ทำทั้งนี้ยิ่งกว่าการบวช เราได้กุศลผลบุญที่ทำในชาตินี้ย่อมได้สืบต่อไปจนบุตรหลาน ภรรยาก็มีส่วนร่วมอยู่ด้วย ความจริง

บ่นถึงทุกวันกับหัวหน้าที่นี่ว่าเธอคงโศกเศร้า แต่จะทำอย่างไรได้เมื่อเราทำการเพื่อชาติ และในชีวิตของคนอีกหลายร้อยล้านคนหามีโอกาสไม่ ไม่ช้าเมื่อเรียบร้อยแล้วเราคงอยู่กันเป็นปกติต่อไป ขอให้คิดถึงชาติและราษฎรให้มากๆ การทั้งหลายฉันได้เริ่มมาแต่ปารีส เมื่อมุ่งทางนี้อยู่แล้ว จะสละเกียรติยศทิ้งเสียอย่างไรได้ การเมืองก็การเมือง การส่วนตัวก็ส่วนตัว ....."

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้พำนักอยู่ที่พระที่นั่งอนันตสมาคมในช่วงระยะหนึ่ง ซึ่งในระยะนั้นท่านผู้หญิงพูนศุขฯ ก็ได้จัดอาหารให้คนนำไปส่งให้ ณ ที่นั้น แต่ในเดือนกรกฎาคมนั้นเอง ภายหลังที่สถานการณ์ของบ้านเมืองได้เข้าสู่ความเรียบร้อยแล้ว ก็ได้ย้ายมาพำนักที่วังปารุสกวัน และได้รับครอบครัว คือภรรยา, ลูกคนโตอายุ 3 ขวบและพี่เลี้ยง เข้าไปอยู่ด้วย จนกระทั่งกลางเดือนมีนาคม จึงได้ย้ายมาอยู่บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม [34]

4 ทหารเสือ ณ กองบัญชาการพระที่นั่งอนันตสมาคม 24 มิถุนายน 2475

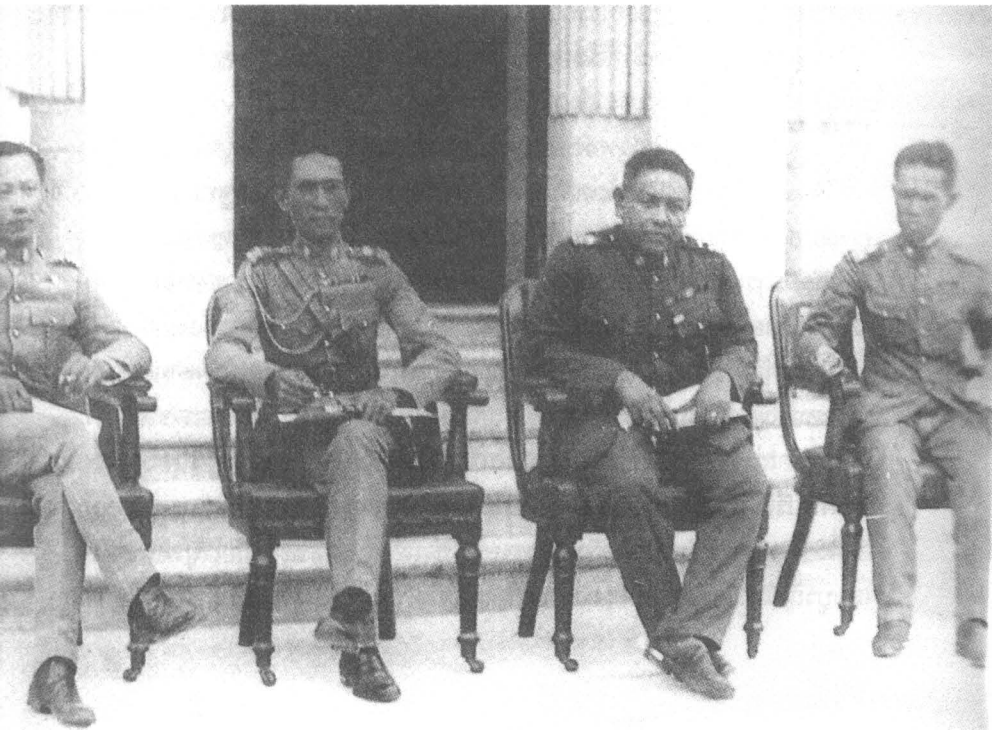

ในระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงเดือนธันวาคม 2475 ซึ่งเป็นเวลาประมาณ 6 เดือนนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ก็ยังคงมี "งานเหลือมือทำแทบไม่ไหว" ต่อไปอีกเช่นเดิม ท่านเป็นเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎรคนแรก จึงมีภารกิจที่จะต้องเป็นแกนให้แก่สภาผู้แทนราษฎรเพื่อทำหน้าที่องค์กรสูงสุดของประเทศภายใต้ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน โดยเจ้าหน้าที่ของสำนักงานสภาฯ เริ่มต้นด้วยอัตรากำลังเพียง 7 นาย ทั้งนี้จนกระทั่งภายหลังที่ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฯ เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ศกเดียวกัน และท่านปรีดีฯได้รับโปรดเกล้าฯแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรี นอกจากนั้นท่านก็ยังเป็นกรรมการราษฎรด้วยผู้หนึ่งซึ่งมีหน้าที่กำกับดูแลการบริหารประเทศในช่วงรอยต่อของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ท่านปรีดีฯ ได้เสนอให้จัดตั้ง "กรมพัสดุแห่งชาติ" ขึ้นเพื่อประหยัดงบประมาณและให้พัสดุต่างๆ ที่ใช้ในราชการต่างกระทรวงทบวงกรมมีมาตรฐานเดียวกัน โดยให้หน่วยงานดังกล่าวนี้เป็นผู้จัดหาพัสดุมาสำรองไว้เพียงแห่งเดียว

อย่างไรก็ตาม งานซึ่งเป็นภารกิจอันสำคัญยิ่งของท่านปรีดีฯ ในช่วงเวลานั้นก็คือการร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับ 10 ธันวาคม ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น สำหรับภารกิจที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการจัดทำ "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ซึ่งเป็นนโยบายหลักในการอภิวัฒน์การปกครองแผ่นดินของคณะราษฎรที่ได้ประกาศไว้เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475

ในวันที่ 10 ธันวาคม 2475 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จออก ณ พระที่นั่งอนันตสมาคมในพระราชพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พุทธศักราช 2475 เวลา 10.00 น รัฐธรรมนูญ "ฉบับถาวร" นี้มีหลักการเดียวกับ "ธรรมนูญการปกครองแผ่นดิน" ที่พระราชทานเมื่อวันที่ 27 มิถุนายน ศกเดียวกัน หากแต่มีความรัดกุมและความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ในวันเดียวกัน คณะกรรมการราษฎรก็ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเพื่อให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ และได้มีพระบรมราชโองการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรี ซึ่งมีพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเป็นนายกรัฐมนตรี และมีท่านปรีดี พนมยงค์ หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นรัฐมนตรีร่วมอยู่ด้วยผู้หนึ่ง พร้อมกับอดีตกรรมการราษฎรท่านอื่นๆและข้าราชการผู้ใหญ่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อีกบางท่าน คณะรัฐมนตรีได้แถลงนโยบายด้านเศรษฐกิจ

ว่าการวางแผนเศรษฐกิจจะต้องกระทำอย่างรอบคอบ จึงต้องขอเวลารวบรวมสถิติข้อมูลและการวิเคราะห์ระยะหนึ่ง

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้ไปยกร่างโครงการเศรษฐกิจมาพิจารณา ซึ่งเมื่อการยกร่างเสร็จเรียบร้อย ที่เรียกว่า "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ผนวกด้วยเค้าร่าง พ.ร.บ. ว่าด้วยการประกอบเศรษฐกิจฯ และเค้าร่าง พ.ร.บ.ว่าด้วยการประกันความสุขสมบูรณ์ของราษฎรฯ นายกรัฐมนตรีก็ได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นมาชุดหนึ่ง จำนวน 14 นาย มีพระยามโนปกรณ์ฯนายกรัฐมนตรีเองเป็นประธาน เรียกว่า "คณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจแห่งชาติ"

ท่านปรีดีฯชี้แจงว่า "การที่ข้าพเจ้าเสนอร่างโครงการเศรษฐกิจช้าไปก็เพราะภายหลัง 24 มิถุนายน 2475 จนถึงธันวาคม 2475 นั้น ข้าพเจ้าได้รับภาระมากมายหลายอย่างจากรัฐบาลในการยกร่างเบื้องต้นแห่งรัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 และเร่งรัดร่างประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ค้างอยู่กับร่างกฎหมายว่าด้วยเทศบาลและระบบบริหารใหม่ และงานธุรการที่พระยาพหลฯ หัวหน้าคณะราษฎรได้มอบหมายให้ จึงไม่มีเวลาพอที่จะร่างโครงการเศรษฐกิจให้ได้เร็วเสร็จก่อนต้นเดือนมีนาคม 2475 (นับอย่างปัจจุบันเป็น 2476) ข้าพเจ้ามุ่งรับใช้คณะราษฎรและชาติไทยเป็นส่วนรวมอย่างเต็มกำลัง มิใช่ใช้เวลาประจบสอพลอผู้ใหญ่ในคณะราษฎรและในคณะรัฐบาลเพื่อหวังประโยชน์ส่วนตัว หรือใช้เวลาไปในทางสำมเลเทเมาพาผู้หญิงไปนั่งรถเที่ยวเล่น" [35]

คณะกรรมการได้ประชุมพิจารณา "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ของท่านปรีดีฯ ที่วังปารุสกวัน เมื่อวันที่ 12 มีนาคม 2475 จากรายงานการประชุมจะเห็นว่าพระยามโนปกรณ์ฯผู้เป็นประธานได้ถามความเห็นของกรรมการเป็นรายบุคคลว่าเห็นด้วย หรือไม่เห็นด้วยกับเค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯ ซึ่งเสียงข้างมากก็แสดงความเห็นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นายทวี บุณยเกตุ หลวงคหกรรมบดี นายแนบ พหลโยธิน หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์ นายวิลาส โอสถานนท์ ม.จ.สกลวรรณกร วรวรรณ และหลวงเดชสหกรณ์ซึ่งแถลงว่าเห็นด้วยในหลักการ สำหรับผู้ที่ไม่เห็นด้วยก็มีพระยามโนปกรณ์นิติธาดา ขณะที่พระยาศรีวิสารวาจาไม่ค่อยจะเห็นด้วยนัก ส่วนพระยาราชวังสันกับพระยาทรงสุรเดชแบ่งรับแบ่งสู้

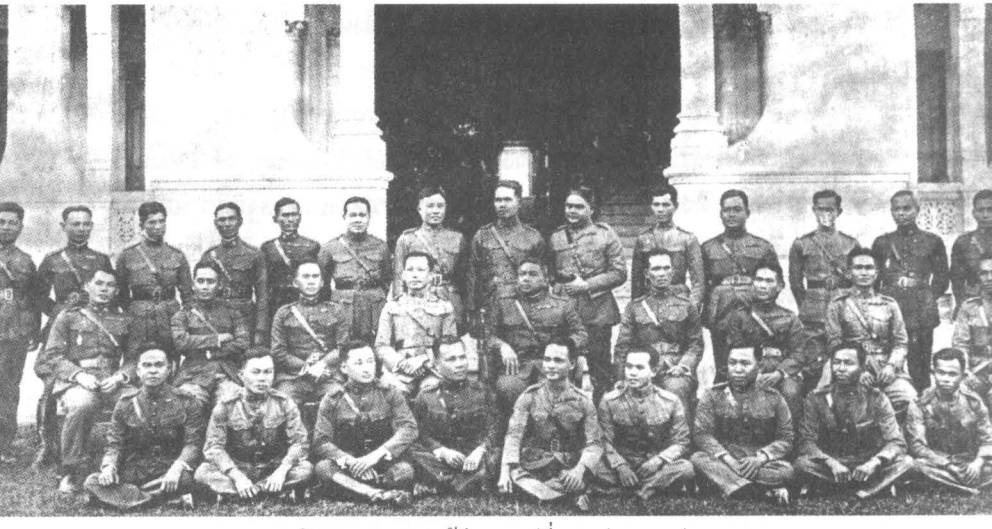

สมาชิกคณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
24 มิถุนายน 2475 สายทหารบก

ในที่สุดที่ประชุมก็ตกลงว่า ให้เสนอรายงานการประชุมต่อผู้ก่อการ แล้วเสนอคณะรัฐมนตรี ถือว่าความเห็นแตกเป็นสองทาง คือทางพระยามโนฯให้ดำเนินนโยบายเศรษฐกิจอย่างรัฐบาลเก่า แต่อาจมีการทำบางสิ่งที่แปลกออกไปตามโอกาสอำนวย โดยไม่มีการวางนโยบายเศรษฐกิจ,โครงการเศรษฐกิจหรือแผนเศรษฐกิจ ส่วนทางหลวงประดิษฐ์มนูธรรมให้วางหลักที่จะทำและดำเนินนโยบายตามเค้าโครงการ ซึ่งเมื่อตกลงในนโยบายใดแล้ว ก็ให้จัดตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติทำการศึกษา, สำรวจเศรษฐกิจเพื่อการวางแผนต่อไปตามกำลังของทรัพยากรที่มี นอกจากนั้นก็ยังตกลงว่า ถ้าหากรัฐบาลเห็นทางพระยามโนฯก็ให้หลวงประดิษฐ์ฯประกาศว่าเป็นโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์ฯ ซึ่งรัฐบาลไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามนั้น

จากรายงานการประชุมของคณะกรรมการดังกล่าว เป็นที่ชัดเจนว่าพระยามโนปกรณ์นิติธาดากับท่านปรีดี พนมยงค์มีความขัดแย้งกันอย่างแน่นอน ซึ่งส่วนหนึ่งก็อาจเป็นเรื่องของความคิดเห็น แต่อีกส่วนหนึ่งน่าจะมาจากความระแวงและอคติที่ท่านเจ้าคุณนายกรัฐมนตรีในขณะนั้นมีต่อหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ท่านปรีดีฯเองก็ดูจะมีความเชื่อว่ามีบุคคลใกล้ชิดบางคนนำเรื่องที่ไม่เป็นความจริง

สมาชิกคณะราษฎร ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
24 มิถุนายน 2475 สายทหารเรือ

ไปใส่ความ ทำให้พระยามโนปกรณ์ฯสับสนและเกิดอคติ จนกระทั่งนำไปสู่การกระทำที่เปรียบเสมือนการหมุนเข็มนาฬิกากลับคืน "โดยการปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญฉบับ 10 ธันวาคม 2475 โดยการสถาปนาระบบการปกครองที่มีลักษณะเป็นเผด็จการศักดินากับเผด็จการทหาร คือคณะรัฐมนตรีตั้งขึ้นใหม่นั้นมีอำนาจบริหารและอำนาจนิติบัญญัติ และออกฎหมายว่าด้วยคอมมิวนิสต์ อีกทั้งใส่ความว่าข้าพเจ้าเป็นคอมมิวนิสต์ แล้วบีบบังคับให้ข้าพเจ้าต้องเนรเทศไปอาศัยอยู่ในฝรั่งเศส" [36]

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนไว้ในอีกหลายปีต่อมาว่า "ข้าพเจ้ามีหลักฐานเรื่องหนึ่งที่พระยามโนฯหลงเชื่อคำบอกเล่าของผู้ที่เขม่นนายสงวน ตุลารักษ์กับนายซิม วีระไวทยะ ถึงกับพระยามโนฯนำมากล่าวในที่ประชุมคณะกรรมานุการพิจารณาเค้าโครงการเศรษฐกิจเมื่อวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ.2475 (ปีปฏิทินไทยขณะนั้น) ปรากฏในบันทึกคณะกรรมานุการตอนหนึ่งดังต่อไปนี้

พระยามโนฯ การประกาศโครงการ (เศรษฐกิจ) ออกมานั้น ขอให้ฟังเสียงข้างนอกบ้างว่าหลวงประดิษฐ์ฯ นั้นเป็นผู้บงการในวงการรัฐบาลนี้ และ

หมุดคณะราษฎร
ที่ลานพระบรมรูปทรงม้า

นายสงวน นายซิม เป็นโมคคัลลาสารีบุตรของหลวงประดิษฐ์ฯ แยกกันไม่ออก"

ข้าพเจ้าเห็นว่าเป็นโอกาสดีที่จะเรียนพระยามโนฯ ถึงการที่ท่านหลงเชื่อผู้ใส่ความนายสงวนฯ และนายซิมฯ ว่าเป็นสานุศิษย์ขวาซ้ายของข้าพเจ้านั้นว่าเป็นความไม่จริง ข้าพเจ้าจึงได้เรียนพระยามโนฯดังปรากฏในบันทึกของคณะกรรมานุการฯต่อไปนี้

หลวงประดิษฐ์ฯ ว่าที่จริงนั้นสงวนกับซิมเป็นลูกศิษย์ของใต้เท้า ขอให้ไปเปิดดูทะเบียนที่โรงเรียนกฎหมาย จะเห็นได้ว่าสงวนสอบไล่ได้ในปี พ.ศ.2467 เวลานั้นผมยังไม่ได้สอนและใต้เท้าเป็นครูสอนกฎหมายมรดก"

พระยามโนฯ จึงได้สติ แล้วท่านกล่าวต่อไปว่า

พระยามโนฯ จริง ควรจะเป็นลูกศิษย์ข้าพเจ้ามากกว่า [37]

อีก 40 ปีภายหลังเหตุการณ์ปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญฯ เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2476 ท่านปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวถึงพระยามโนปกรณ์นิติธาดาเอาไว้ดังนี้

"ข้าพเจ้ายอมรับว่า ข้าพเจ้าผู้เดียวที่ทำผิดในการเสนอคณะราษฎร ให้เชิญพระยามโนปกรณ์ฯเป็นหัวหน้ารัฐบาล เพราะสมาชิกคณะราษฎรอื่นๆมิได้คุ้นเคยกับพระยามโนปกรณ์ฯมาก่อนเท่ากับข้าพเจ้าที่ได้ร่วมงานกับท่านผู้นี้ใน

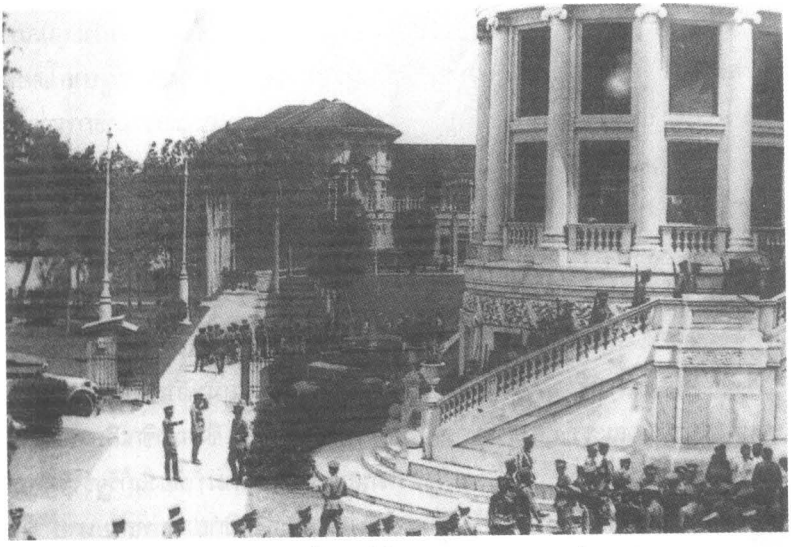

กองบัญชาการของคณะราษฎรที่พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ 24 มิถุนายน 2475

กรมร่างกฎหมาย และในการร่วมเป็นกรรมการสอบไล่นักเรียนกฎหมายหลายครั้งจึงได้มีการสนทนากับท่านผู้นี้ที่แสดงว่าท่านนิยมประชาธิปไตยและการปฏิบัติของท่านในระหว่างเป็นอธิบดีศาลอุทธรณ์นั้นแสดงว่า ท่านกล้าตัดสินคดีโดยมิได้เกรงกลัวอำนาจสมบูรณาฯ ซึ่งนักเรียนกฎหมายหลายคนสมัยนั้นนิยมชมชอบท่าน ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าท่านมีลักษณะต่างกับหยวนซีไขที่เคยทรยศพระจักรพรรดิกวงสูของจีนที่ประสงค์จะพระราชทานระบบรัฐธรรมนูญให้แก่จีน ข้าพเจ้ามีความผิดที่มิได้วิจารณ์ลึกซึ้งว่าพระยามโนปกรณ์ฯ เป็นบุคคลที่มีซากความคิดแห่งระบอบเก่าเหลืออยู่มาก แต่ข้าพเจ้าขอให้ความเป็นธรรมแก่พระยามโนปกรณ์ฯ ว่า ถ้าโดยลำพังท่านผู้เดียวแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะกระทำการโต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยได้ หากท่านได้รับความสนับสนุนจากบางส่วนของคณะราษฎรเองที่มีทรรศนะอันเป็นซากตกค้างมาจากระบอบเก่า และบุคคลอื่นๆ ที่เป็นขุนนางเก่าที่ได้รับเชิญให้เข้าร่วมรัฐบาล" [38]

ในครึ่งหลังของเดือนมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของพุทธศักราช 2475 (ตามปฏิทินขณะนั้น) บรรยากาศการเมืองค่อนข้างจะตึงเครียด สำหรับเรื่องที่

เป็นความก้าวหน้าของการปกครองในระบอบใหม่ก็มีเรื่องข้อบังคับการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นผู้ร่างและเป็นผู้ชี้แจงแทนรัฐบาล โดยที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรก็ลงมติรับไว้เพื่อนำไปพิจารณาในคณะกรรมาธิการต่อไป และเรื่องแผนการศึกษาชาติที่ให้ประถมศึกษา 4 ปีเป็นการศึกษาภาคบังคับ ซึ่งรัฐบาลต้องจัดการให้โดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน สำหรับชั้นมัธยมศึกษามี 8 ปี แบ่งเป็นมัธยมตอนต้น 4 ปีและมัธยมตอนปลาย 4 ปี และจากนั้นขึ้นไปก็เป็นชั้นอุดมศึกษา

แต่เรื่องที่สร้างความตึงเครียดก็คือเรื่องที่รัฐบาลได้มีคำสั่งห้ามมิให้ข้าราชการและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภท 2 เป็นสมาชิกสมาคมการเมือง รวมทั้งสมาคมคณะราษฎร โดยหากเป็นอยู่ก็ให้ลาออกเสีย ซึ่งสมาชิกเสียงข้างมากมีความเห็นว่าการห้ามเช่นนั้นขัดต่อรัฐธรรมนูญ แต่ถ้าจะห้าม ก็ต้องแก้รัฐธรรมนูญเสียก่อน ส่วนอีกเรื่องหนึ่งที่สร้างความไม่พอใจแก่สมาชิกสภาฯหลายนาย คือการที่พระยามโนปกรณ์ฯนายกรัฐมนตรีสั่งให้ทหารทำการตรวจค้นอาวุธสมาชิกก่อนเข้าประชุม ซึ่งมีสมาชิกซักถามรัฐบาลและอภิปรายติเตียนรัฐบาลอย่างรุนแรงในการประชุมสภาฯเมื่อวันศุกร์ที่ 31 มีนาคม ต่อมาในรุ่งขึ้น คือวันเสาร์ที่ 1 เมษายน 2475 ก็ได้มีพระราชกฤษฎีกาให้ปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร และห้ามมิให้เรียกประชุม ให้ยุบคณะรัฐมนตรีชุดเดิมและตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ซึ่งไม่มีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมรวมอยู่ด้วยและให้คณะรัฐมนตรีชุดใหม่เป็นผู้ใช้อำนาจต่างๆที่รัฐธรรมนูญได้ให้ไว้ แก่คณะรัฐมนตรีในการบริหารประเทศ สำหรับอำนาจนิติบัญญัตินั้นพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ใช้ตามคำแนะนำและความยินยอมของคณะรัฐมนตรี ทั้งนี้จนกว่าจะมีสภาผู้แทนราษฎรขึ้นมาใหม่ พระยามโนปกรณ์นิติธาดาได้รับโปรดเกล้าฯเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป และมีคณะรัฐมนตรีชุดใหม่

รัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ว่าเสียงข้างน้อยในคณะรัฐมนตรี "ปรารถนาที่จะวางนโยบายเศรษฐกิจไปในทางอันมีลักษณะเป็นคอมมิวนิสต์" ขณะที่ความเห็นส่วนข้างมาก "เห็นว่านโยบายเช่นนั้นเป็นการตรงข้ามแก่ขนบประเพณีของชาวสยาม และเป็นที่เห็นได้โดยแน่นอนทีเดียวว่า นโยบายเช่นนั้นจักนำมาซึ่งความหายนะแก่ประชาราษฎร และเป็นมหันตภัยแก่ความมั่นคงของประเทศ"

ต่อมาในวันรุ่งขึ้น ก็ได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์

พระยามโนปกรณ์นิติธาดา
(ก้อน หุตะสิงห์)

ตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี ภายหลังจากนั้นก็ได้มีการเผยแพร่เอกสาร "พระบรมราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว" ต่อ "เค้าโครงการเศรษฐกิจของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม" ที่เรียกว่า "สมุดปกขาว" ขณะที่เอกสาร "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" เรียกว่า "สมุดปกเหลือง" [39] ต่อมาในวันที่ 12 เมษายน 2476 ท่านปรีดี พนมยงค์และท่านผู้หญิงพูนศุขก็ถูกรัฐบาลบังคับให้เดินทางออกไปจากประเทศไทย โดยทางรัฐบาลได้ออกหนังสือเดินทางให้ในฐานะพลเมืองสามัญเดินทางไปดูงานด้านเศรษฐกิจในต่างประเทศ แต่ขอให้ได้รับความเอื้อเฟื้อและความสะดวกทุกอย่างตามอัธยาศัย รัฐบาลได้จัดค่าใช้จ่ายให้เป็นจำนวน 1,000 ปอนด์สำหรับเวลา 1 ปี

ท่านปรีดีฯเดินทางออกจากรุงเทพโดยเรือเดินทะเลชื่อโกลาจากท่าเรือบีไอ (บริติช-อินเดีย) มีผู้ไปส่งอย่างล้นหลามประมาณ 2,000 คนทั้งรัฐมนตรี สมาชิกสภาผู้แทนฯ ข้าราชการ ทหาร ตำรวจ พลเรือน พ่อค้า คหบดี พระภิกษุ นักบวชและนักเรียนนักศึกษา ตลอดจนผู้ใช้แรงงาน โดยมีพระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร เป็นประธาน ผู้ซึ่งได้ขึ้นไปส่งถึงบนเรือโกลา

บุคคลสำคัญอื่นๆที่ไปส่งที่ท่าเรือบีไอในวันนั้นก็มีอาทิ พระยาฤทธิ์อัคเนย์, พระยามานวราชเสวี, พระประศาสน์พิทยายุทธ์, หลวงศุภชลาศัย, พระยาศรยุทธเสนี, พระสารสาสน์ประพันธ์ และหลวงวิจิตรวาทการ ฯลฯ

ส่วนผู้ที่ได้เดินทางไปส่งถึงสิงคโปร์โดยร่วมลงเรือไปด้วยก็คือ พ.ต.หลวงทัศนัยนิยมศึก, ร.ท.ทวน วิชัยขัทคะ และนายจรูญ สืบแสง ที่สิงคโปร์ ท่านปรีดีฯได้เปลี่ยนไปขึ้นเรือเดินสมุทรของญี่ปุ่นชื่อ "ฮากูซานมารู" ซึ่งแล่นอ้อมแหลมมาลายูขึ้นมาปีนัง ซึ่งมีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์รอส่งอยู่ ผู้ที่มาด้วยกันจากกรุงเทพฯก็ขึ้นบกกันที่ปีนังกลับกรุงเทพฯ ส่วนเรือเดินสมุทรที่ท่านปรีดีฯและท่านผู้หญิงพูนศุขฯโดยสารไปก็มุ่งต่อไปยุโรป ขึ้นบกที่เมืองท่ามาร์เซยย์ ใช้เวลาเดินทาง 3 สัปดาห์ ในขณะที่พักอยู่ที่เมืองนิซ ภายหลังจากที่ขึ้นจากเรือแล้วไม่กี่วัน ท่านปรีดีฯ ก็ได้รับโทรเลขจากหลวงสิริราชไมตรีว่าหลวงทัศนัยฯได้ถึงแก่กรรมเสียแล้วเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2476 หลวงทัศนัยฯ, หลวงสิริราชไมตรี และท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ร่วมกันก่อตั้งคณะราษฎร ณ กรุงปารีสเมื่อ 6 ปีเศษก่อนหน้านั้น

ท่านปรีดีฯกับท่านผู้หญิงพูนศุขฯพำนักอยู่ที่ปรุงปารีสได้เพียงเดือนเศษก็ได้รับแจ้งข่าวจากทางกรุงเทพฯว่าพระยาพหลพลพยุหเสนาได้เป็นหัวหน้าทำการยึดอำนาจอีกครั้งหนึ่งเป็นผลสำเร็จเมื่อวันที่20 มิถุนายน 2476 และจากนั้นท่านเจ้าคุณฯก็ได้รับโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากพระยามโนปกรณ์นิติธาดาซึ่งได้ลาออกจากตำแหน่งและเดินทางไปพำนักอยู่ที่ปีนังจนกระทั่งวาระสุดท้ายของชีวิต

ในระหว่างเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม 2476 นั้น ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาแห่งการปรับเปลี่ยนตัวบุคคลสำคัญๆทั้งในระดับการเมืองและในระดับข้าราชการประจำหลายตำแหน่ง อาทิ การยืนยันให้พระยาพหลฯเป็นนายกรัฐมนตรีและการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่, การลาออกและการแต่งตั้งซ่อมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร อีกทั้งเรื่องการเปิดสภา, การออกกฎหมายนิรโทษกรรมแก่คณะผู้ยึดอำนาจ 20 มิถุนายน 2476, การยกเลิกพระราชกฤษฎีกาลงวันที่ 1 เมษายน 2476 ฯลฯ ซึ่งใช้เวลาพอสมควรกว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะเป็นที่เรียบร้อย จนกระทั่งการบริหารราชการแผ่นดินภายใต้รัฐธรรมนูญสามารถดำเนินไปได้เป็นปรกติดังนั้น

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับถาวร
เมื่อ 10 ธันวาคม 2475

ท่านปรีดี พนมยงค์จึงมิได้เดินทางกลับสยามโดยทันที แต่ต้องรออยู่อีกประมาณ 2 เดือน รัฐบาลจึงแจ้งมาให้เดินทางกลับกรุงเทพฯ [40]

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียน (เป็นภาษาฝรั่งเศส) ถึงเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นในพ.ศ.2476 ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวท่านไว้ดังนี้

ในปี พ.ศ.2476 ข้าพเจ้าได้เสนอเค้าโครงการเศรษฐกิจต่อรัฐบาล โดยหวังที่จะแก้ไขสภาพปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำลงอย่างน่าใจหายในสมัยนั้น สภาพดังกล่าวมีผลกระทบอย่างร้ายแรงต่อความเป็นอยู่ของราษฎร โดยเฉพาะกสิกร ข้าพเจ้าเสนอให้รัฐซื้อที่ดินจากเจ้าของเดิมด้วยพันธบัตร มีดอกเบี้ยให้ประจำปีในอัตราที่เป็นธรรม ก่อตั้งสหกรณ์ต่างๆขึ้นอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐโดยให้ราษฎรได้ทำงานอย่างเต็มที่ เพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของตน และเพื่อป้องกันและกำจัดอาชญากรรมต่างๆด้วย

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนใหญ่สนับสนุนร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจอย่างเต็มที่ แต่ในคณะรัฐมนตรีมีผู้ที่นิยมการปกครองแบบเก่า รวมทั้งเพื่อนบางคนของข้าพเจ้าที่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มนี้ ได้คัดค้านร่างโครงการดังกล่าว เมื่อบุคคลกลุ่มนี้เห็นว่าที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรจะต้องลงมติเห็นชอบกับร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของข้าพเจ้า และจะต้องมีการจัดตั้งรัฐบาลประชาธิปไตยขึ้นมาแทนรัฐบาลผสม (คือผสมกับบุคคลในระบอบเก่า) อย่างแน่นอน จึงได้คบคิดกันวางแผนร่วมกับกลุ่มสมาชิกฝ่ายทหารในคณะรัฐมนตรี ทหารกลุ่มหนึ่งได้ล้อมที่ทำการสภาผู้แทนราษฎรและที่พักของข้าพเจ้า นอกจากนี้ยังได้ดำเนินการให้ในหลวงรัชกาลที่ 7 ออกพระราชกฤษฎีกาประกาศงดใช้รัฐธรรมนูญและปิดสภาตลอดจนออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์เพื่อปราบปรามความคิดและกิจกรรมทุกรูปแบบที่มีลักษณะเป็นสังคมนิยม ซึ่งพวกเขาตีความว่าเป็นคอมมิวนิสต์ สำหรับส่วนตัวข้าพเจ้านั้น พวกเขาบีบบังคับให้ข้าพเจ้าออกจากประเทศ โดยกล่าวหาว่าข้าพเจ้าเป็นคอมมิวนิสต์ที่ไม่พึงปรารถนา ข้าพเจ้าจึงถูกเนรเทศมาอยู่ในประเทศฝรั่งเศส

ประมาณ 2 เดือนต่อมา นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ซึ่งเป็นบุคคลที่ข้าพเจ้าเคารพนับถือ ได้ทำการยึดอำนาจได้สำเร็จ และกราบบังคมทูลขอให้ในหลวงรัชกาลที่ 7 นำรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2475 กลับมาใช้ใหม่ พระองค์

เจ้าพระยาพิชัยญาติ
ประธานสภาผู้แทนราษฎร
2 กันยายน 2475- 10 ธันวาคม 2476

ทรงรับคำขอนั้น โดยมีเงื่อนไขให้คงพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ เมื่อตกลงกันตามเงื่อนไขของพระองค์แล้ว จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งรัฐบาล โดยมีพระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรี พระยาพหลฯ ขอให้ข้าพเจ้ากลับประเทศ โดยมิให้กล่าวถึงร่างเค้าโครงการเศรษฐกิจของข้าพเจ้าเป็นการชั่วคราว[41]

ท่านปรีดี พนมยงค์กับท่านผู้หญิงฯได้ออกเดินทางกลับสยามในเดือนกันยายน 2476 เมื่อถึงสิงคโปร์โดยเรือเดินสมุทรญี่ปุ่นชื่อ ฮาโคเน มารู ก็มีเพื่อนผู้ก่อการ 24 มิถุนายน 2475 และลูกศิษย์ลูกหาบางคนไปคอยรับ คือ หลวงเสรีเริงฤทธิ์, หลวงสัมฤทธิ์สุขุมวาท, ร.ต.ท.ฉัตร หนุนภักดี, ร.ต.แสง จุลจาริตต์, นายเอก สุภโปฏก, นายทวี ตะเวทิกุล และนายดาบศิริ คชหิรัญ ขณะนั้นพระมิตรกรรมรักษา (นัดดา บูรณะศิริ) เป็นกงสุลใหญ่ประจำสิงคโปร์ ทั้งหมดได้ลงเรือโกลาลำเดิมกลับกรุงเทพฯพร้อมกันพอเรือถึงปากแม่น้ำเจ้าพระยา เรือยามฝั่งของราชนาวีซึ่งมีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ เลขาธิการคณะรัฐมนตรีเป็นผู้แทนรัฐบาลไปคอยรับ ก็พาท่านปรีดีฯเข้าสู่กรุงเทพฯ

ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐมนตรีตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2476 และในวันที่ 28 เดือนเดียวกัน พระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรีก็เสนอขอให้ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรลงมติให้ความไว้วางใจแก่หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ต่อจากนั้น ท่านปรีดีฯก็ได้แถลงต่อสภาฯว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯให้กลับประเทศสยาม และโปรดเกล้าฯ

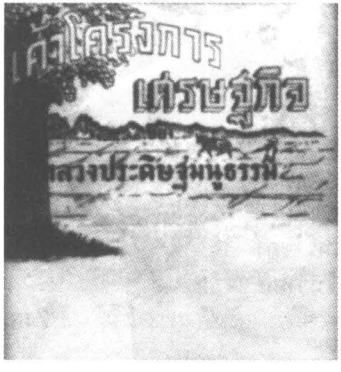

ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีด้วย ท่านชี้แจงว่าคำกล่าวหาต่างๆไม่เป็นความจริงแต่ประการใด และก่อนจบคำชี้แจงก็ได้กล่าวคำปฏิญาณว่า "จะไม่ดำเนินวิธีการแบบคอมมิวนิสต์เป็นอันขาด" ที่ประชุมสภาฯได้ลงมติให้ความไว้วางใจเป็นเอกฉันท์ [42]

ก่อนหน้านั้นในวันที่ 11 ตุลาคม ศกเดียวกัน นายพลเอก พระองค์เจ้าบวรเดชกับนายทหารนอกราชการบางนายได้นำกำลังทหารจากหัวเมืองเคลื่อนพลมายึดดอนเมือง และยื่นคำขาดให้รัฐบาลยอมแพ้ แต่ทหารฝ่ายรัฐบาลซึ่งมีนายพันโทหลวงพิบูลสงครามเป็นผู้บังคับกองผสม สามารถปราบปรามได้ภายในเวลารวดเร็ว

อย่างไรก็ตาม ฝ่าย "กบฏบวรเดช" ได้กล่าวหารัฐบาลพระยาพหลฯว่านำหลวงประดิษฐ์มนูธรรมกลับเข้ามาเพื่อปกครองประเทศสยามแบบคอมมิวนิสต์ ดังนั้น ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2476 ซึ่งพระยาพหลฯได้รับเลือกโดยที่ประชุมสภาฯและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกวาระหนึ่งตั้งแต่วันที่ 16 ธันวาคม 2476 ท่านปรีดี พนมยงค์จึงได้ขอให้มีการสอบสวนในเรื่องข้อหาเป็นคอมมิวนิสต์ก่อนที่ท่านจะรับตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ ซึ่งมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้เสนอญัตติต่อสภาฯไว้

สภาผู้แทนราษฎรได้แต่งตั้งคณะกรรมาธิการผู้ทรงคุณวุฒิ พร้อมด้วยผู้ชำนาญชาวต่างประเทศทำการสอบสวนท่านปรีดีฯ โดยมีหม่อมเจ้าวรรณไวยากรวรวรรณ (ต่อมาคือ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ทรงเป็นประธาน

คณะกรรมาธิการได้วางกรอบการสอบสวนไว้ว่าคำกล่าวหาหลวงประดิษฐ์ฯว่าเป็นคอมมิวนิสต์เป็นคำกล่าวหาทางการเมืองซึ่งคณะกรรมาธิการจะต้องพิจารณาว่าหลวงประดิษฐ์เป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ เป็นประเด็นหลัก ซึ่งผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศทั้ง 2 ท่านจักได้ทำบันทึกร่วมกันวางบทวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของ "คอมมิวนิสต์" และคณะกรรมาธิการจะพิจารณาว่าหลวงประดิษฐ์ฯมีความคิดเห็นทางการเมืองในลักษณะนั้นๆหรือไม่ แล้วจึงจะวินิจฉัยว่าหลวงประดิษฐ์ฯเป็นคอมมิวนิสต์หรือไม่ตามข้อกล่าวหาทางการเมือง

คณะกรรมาธิการได้ประชุมกัน 4 ครั้งตลอดเดือนมกราคมและเดือน

กุมภาพันธ์ 2476 (นับตามปฏิทินในสมัยนั้น) แล้วทำรายงานเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรว่าคณะฯลงมติเป็นเอกฉันท์ว่าหลวงประดิษฐ์ฯไม่มีมลทินเป็นคอมมิวนิสต์ ดังที่กล่าวหานั้นเลย ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรในการประชุมเมื่อวันที่ 10 มีนาคม ศกเดียวกันก็ได้ลงมติรับคำพิจารณาของคณะกรรมาธิการตามที่เสนอมา

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวขอบคุณสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและกรรมาธิการตลอดจนผู้เชี่ยวชาญที่ได้ลงมติดังกล่าว และว่า "ข้าพเจ้าขอปฏิญาณให้สัตย์อีกครั้งหนึ่งว่า ความคิดเห็นของข้าพเจ้านั้นไม่ได้มีไปในทางคอมมิวนิสต์เลย แม้แต่ในเรื่องโครงการเศรษฐกิจที่ได้พูดกันเมื่อกี้นี้ก็ตาม ถ้าหากว่าท่านได้เทียบดูกับรายงานของท่านกรรมาธิการแล้ว ท่านก็คงจะวินิจฉัยได้เอง" [43]

จากนั้นท่านเจ้าคุณนายกรัฐมนตรีก็ได้กล่าวความในใจของท่านอย่างเปิดเผย อันเกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์ในเรื่องทั้งหลายที่ผ่านมา พระยาพหลพลพยุหเสนาได้กล่าวในสภาผู้แทนราษฎรดังต่อไปนี้

"เรื่องที่หลวงประดิษฐ์ฯต้องหานี้ ที่จริงข้าพเจ้ารักษาความเป็นกลางไว้ ข้าพเจ้ารู้ดีในเรื่องเหล่านี้ แต่ข้าพเจ้าไม่อยากแสดงออกไปให้มหาชนเห็นว่า ข้าพเจ้าเข้าข้างหลวงประดิษฐ์ฯ หรือข้าพเจ้ามีใจเอนเอียงไปในทางนั้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงปิดเนื้อความเอาไว้ในใจให้เป็นไปในทางที่บริสุทธิ์ที่ข้าพเจ้ารู้สึกว่าความยุติธรรมหนีความยุติธรรมไม่พ้น ความยุติธรรมต้องเป็นความยุติธรรม เพราะฉะนั้นจะต้องกระจ่างแจ้งออกมาให้แลเห็นชัดในวันหนึ่ง เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะรู้เต็มใจ ข้าพเจ้าก็ไม่ขยายให้แลเห็นให้ฟัง นี่ท่านจะแลเห็นได้ว่าเมื่อวันที่หลวงประดิษฐ์ฯไปจากพระนคร ในเวลาที่ลงเรือ ข้าพเจ้าไปส่ง ข้าพเจ้าได้แสดงกิริยาอะไรหนังสือพิมพ์ก็ลงแล้ว ทำไมข้าพเจ้าจึ่งแสดงกิริยาอย่างนั้น เพราะข้าพเจ้ารู้เต็มใจว่าไม่เป็นไปดังนั้น เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึ่งกล้าทำ ถ้าว่าจะมีใครมาฆ่าข้าพเจ้าตาย ข้าพเจ้าก็ยอมตาย คือแสดงให้แลเห็นจริงใจว่าคนดีๆ แล้วก็เป็นไปเสียอย่างนั้น เพราะฉะนั้นเรื่องนี้ข้าพเจ้าจึ่งกล้าทำ กล้ายอมให้พร่าชีวิตของข้าพเจ้า แล้วก็แสดงให้คนเห็นว่าได้เข้าไปจูบ เข้าไปกอด อะไรกันในที่นั้น ทำไมจึ่งกล้าทำเช่นนั้น ที่ทำเช่นนั้น เขาจะหาว่าข้าพเจ้าเป็นพวกเสียอีกคนหนึ่ง ข้าพเจ้าก็ยอมความยุติธรรมต้องมี ต้องแลเห็น เพราะฉะนั้นจึงกล้าทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าอยากจะให้ท่านผู้เป็นประมุขรู้สึกว่าเป็นอย่างไรจนกระทั่งมีคนถามว่าที่ทำดังนั้นไม่กลัว

ในเรือ HAKUSAN MARU
ระหว่างเดินทางไปฝรั่งเศส
เมษายน พ.ศ.2476

นายพลเอก พระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าบวรเดช กฤดากร

หรือ แต่เพราะเหตุที่ว่าคนไม่ผิด และคนดีๆ แท้ๆ แต่ทว่าพูดไม่ออก เพราะไม่รู้จะเอาอะไรแสดงให้แลเห็นว่าคนดีถูกกล่าวหาถูกเอาดินหม้อทาหน้า เพราะฉะนั้นข้าพเจ้านิ่งไว้จนให้มหาชนแลเห็นให้ขาว แต่ว่านั่นแหละเรื่องอย่างนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกในใจ ข้าพเจ้าบอกกับหลวงประดิษฐ์ฯ ทีหลัง บอกว่า นี่คุณหลวงมีความรู้ดี แต่คุณหลวงขาดความชำนาญในเรื่องรู้จักมักคุ้นนิสัยของพวกเราในราชการยังไม่ดีแท้ ข้าพเจ้าโดนอย่างนี้มาหลายครั้งหลายหน จึ่งได้รู้สึก แต่หลวงประดิษฐ์ฯ เป็นคนมีความรู้ แต่หาได้เคยชำนิชำนาญเช่นกับเรื่องที่จะทำไปในทางการเมืองก็ดี, คนทำราชการก็ดี, จึ่งได้พลาดท่าลงนอนหงายทีเดียว เพราะฉะนั้นเรื่องนี้ข้าพเจ้าชี้แจงให้ท่านเห็นเสียวันนี้ โดยที่ว่าคณะกรรมาธิการลงความเห็นบริสุทธิ์แล้ว ข้าพเจ้าจึ่งได้แสดงมา ข้าพเจ้าไม่ได้ไปเกี่ยวข้องกับหลวงประดิษฐ์ฯ ไม่ได้เข้าข้างหลวงประดิษฐ์ฯ แต่ว่าเมื่อสามารถแล้ว ข้าพเจ้าต้องเปิดเผย" [44]

ณ บัดนี้ บรรดาอุปสรรคต่างๆที่ขวางกั้นได้ผ่านพ้นไปแล้ว ท่านปรีดี พนมยงค์ ในวัย 34 ปี ได้รับโอกาสให้สามารถรับใช้บ้านเมืองได้อย่างเต็มที่ในฐานะสมาชิกในคณะรัฐบาลอย่างต่อเนื่องถึง 8 ปีเต็ม

8

รัฐมนตรีในรัฐบาล พระยาพหลพลพยุหเสนา

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้รับโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรี ในรัฐบาลของพระยาพหลพลพยุหเสนาตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2476 จนกระทั่งมีการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน ศกเดียวกัน และมีการเปิดประชุมสภาฯสมัยสามัญในวันที่ 10 ธันวาคม โดยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินทรงกระทำพิธีเปิดประชุมต่อมาในการประชุมสภาฯครั้งแรกในวันที่ 15 ธันวาคม 2476 คณะรัฐมนตรีก็ต้องลาออกจากตำแหน่งตามรัฐธรรมนูญ แต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯแต่งตั้งให้นายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกวาระหนึ่งตั้งแต่วันที่ 16 ธันวาคม 2476 และได้มีการแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีในวันเดียวกัน โดยไม่มีชื่อท่านปรีดีฯร่วมอยู่ด้วย แต่ท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทที่ 2 ตั้งแต่วันที่ 9 ธันวาคมที่ผ่านมา

จนกระทั่งวันที่ 29 มีนาคม ศกเดียวกัน ท่านปรีดี พนมยงค์จึงได้รับโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

ในระหว่างเวลา 6 เดือนก่อนที่จะเข้ารับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวง

มหาดไทยนั้น ท่านปรีดีฯก็ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบในภารกิจที่มีความสำคัญและเป็นคุณประโยชน์แก่บ้านเมืองหลายอย่าง ขณะที่ได้ช่วยแบ่งเบาภาระอันหนักหน่วงของท่านเจ้าคุณนายกรัฐมนตรีไปได้อีกมาก อาทิการชี้แจงเรื่องต่างๆแทนท่านนายกรัฐมนตรีในที่ประชุมสภาฯ การช่วยพิจารณาวินิจฉัยปัญหาต่างๆ ที่เข้ามาถึงนายกรัฐมนตรี และการศึกษาข้อมูลและรายงานต่างๆ ทั้งนี้นอกเหนือไปจากเรื่องที่ท่านปรีดีฯ ริเริ่มขึ้นมาเอง

ความรู้ความสามารถเฉพาะตัว อีกทั้งการได้รับความไว้วางใจอย่างมากจากผู้เป็นหัวหน้ารัฐบาลอย่างเปิดเผย ตลอดจนความสำเร็จในภารกิจการงานที่มีความสำคัญได้ทำให้ท่านปรีดีฯ หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรมมีชื่อเสียงและบารมีที่โดดเด่นในระดับผู้บริหารประเทศในขณะนั้น จนกระทั่งมีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าความดีเด่นของท่านน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้มีผู้อิจฉาริษยาตามธรรมชาติของสังคม

งานชิ้นสำคัญที่ท่านปรีดี พนมยงค์รับผิดชอบในขณะนั้นก็คือ งานจัดระเบียบราชการบริหารของประเทศ และการปรับปรุงกระทรวงกรม ซึ่งจะต้องออกมาเป็นกฎหมาย ซึ่งรวมไปถึงการร่างกฎหมายว่าด้วยคณะกรรมการกฤษฎีกาและคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินซึ่งเป็นองค์กรที่มีความสำคัญในการปกครองระบอบใหม่

เมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2476 ท่านปรีดี พนมยงค์ได้รับมอบหมายให้เป็นผู้แถลงแทนรัฐบาลในการนำเสนอร่างพ.ร.บ.ระเบียบราชการบริหาร (ไม่ใช่ระเบียบบริหารราชการ) แห่งราชอาณาจักรไทยต่อสภาผู้แทนราษฎร

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส แถลงว่า

"ร่างพระราชบัญญัตินี้ เดิมทีเดียว ได้ทำกันมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 แต่ต่อมาได้มีพระราชบัญญัติเรียกว่า พระราชบัญญัติธรรมนูญราชการฝ่ายพลเรือน ซึ่งได้ออกเมื่อสมัยรัฐบาลพระยามโนฯ (ระหว่างที่ปิดสภาฯ) ภายหลังเมื่อข้าพเจ้ากลับจากประเทศฝรั่งเศส คณะรัฐมนตรีจึงได้ตั้งคณะกรรมาธิการขึ้นคณะหนึ่ง คณะกรรมาธิการคณะนี้ได้เชิญเจ้าหน้าที่ของกระทรวงต่างๆ มาเป็นผู้ชี้แจงแสดงความเห็นเพื่อประกอบพิจารณายกร่างพระราชบัญญัตินี้ ข้อความทั่วไปคือว่า การต่อไปเราจะจัดรูปราชการให้เข้าตามลักษณะการปกครองดั่งที่เขานิยมใช้กันในประเทศต่างๆ คือเราจัดเป็น

ส่วนกลาง เป็นภูมิภาคและเป็นท้องถิ่น สำหรับส่วนกลางนั้นคือคณะรัฐมนตรี รับมอบหมาย เช่นมีกระทรวงทบวงกรม ส่วนภูมิภาคหมายถึงจะส่งข้าราชการไปประจำ แต่เดิมมีมณฑล จังหวัด อำเภอ การมีมณฑลทำให้การงานช้า.....เพราะฉะนั้นจึงมีความเห็นว่า ถ้าเลิกมณฑลเสีย คงมีราชการรวมเป็นภาค จังหวัดและอำเภอ ซึ่งอาจจะตั้งข้าหลวงไปประจำได้ หรือเป็นครั้งคราวก็ได้ ให้ถือเป็นส่วนกลาง....สำหรับเรื่องราชการบริหารส่วนท้องถิ่นนั้น หมายถึงเรื่องเทศบาล...เพราะฉะนั้นจึงแบ่งราชการออกเป็น 3 ประเภทคือ (1) ราชการบริหารส่วนกลาง (2) ราชการบริหารส่วนภูมิภาค (3) ราชการบริหารส่วนท้องถิ่น" [45] ระเบียบราชการบริหารดังกล่าวนี้ได้ใช้มาจนกระทั่งในปัจจุบัน

นายพันโท หลวงพิบูลสงคราม (แปลก ขีตตะสังคะ) พ.ศ.2476

สำหรับร่างพ.ร.บ.ปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมนั้น ท่านปรีดีฯ ก็ได้ทำความเข้าใจในหลักการว่า "ความจริงกระทรวงทบวงกรมที่ได้ตั้งขึ้น ก็เนื่องจากความจำเป็นที่รัฐบาลจะได้บริหารราชการแผ่นดินให้เป็นไปโดยเรียบร้อยตามกาลสมัย ฉะนั้นบางครั้งรัฐบาลอาจจะมีความประสงค์จะให้มีจำนวนกระทรวงน้อยหรือมากก็ได้ตามพฤติการณ์"

ในเรื่องของคณะกรรมการกฤษฎีกา ซึ่งได้เสนอจัดตั้งเป็นพ.ร.บ.โดยเฉพาะ ซึ่งท่านรัฐบุรุษอาวุโส หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรมในขณะนั้น ก็ได้ชี้แจงว่า

"เรื่องคณะกรรมการกฤษฎีกานี้เป็นเรื่องที่ค้างมาตั้งแต่รัฐบาลที่ได้ตั้งขึ้นภายหลังพระราชทานรัฐธรรมนูญแล้ว ว่าเราจะยกฐานะของกรมร่างกฎหมายให้มีสภาพเป็นศาลปกครองอย่างที่เขาทำมาแล้วหลายประเทศ ความคิดอันนั้นมาภายหลังนี้ เราก็ได้กลับนำเอามาใช้อีกในเวลาปัจจุบันนี้ คือเรามีความประสงค์อยากให้มีคณะกรรมาธิการขึ้นคณะหนึ่ง ให้มีหน้าที่จัดร่างกฎหมาย สำหรับหน้าที่อื่นๆ ทั่วไป จะให้มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีปกครอง เวลานี้เรายังไม่มีกฎหมายวางไว้ ว่าอะไรคือคดีปกครอง เราเพียงแต่ทำเช่นนี้ให้เป็นรูปขึ้นว่า ถ้ามีกฎหมายบัญญัติไว้ว่าเป็นคดีปกครองที่จะให้ว่ากล่าวทางคณะกรรมการกฤษฎีกาแล้ว คณะกรรมการกฤษฎีกาก็มีหน้าที่ต่อไป เมื่อยังไม่มีกฎหมาย คณะกรรมการกฤษฎีกาก็ทำหน้าที่ในทางกฎหมาย หน้าที่ปกครองจะทำเมื่อมีกฎหมายอีกอันหนึ่งตลอดจนวิธีพิจารณาที่ศาลปกครอง ที่เราใช้ว่าคณะกรรมการศาลปกครองนี้ ก็เพราะสัญญาทางพระราชไมตรีวางอำนาจศาล ถ้าเราเรียกว่าศาลปกครองแล้ว อาจเปิดช่องให้เขา (ต่างประเทศ) มีหนทางเกี่ยวข้องได้ แต่ความจริงถึงแม้ว่า จะเรียกตรงๆก็เกี่ยวข้องไม่ได้ แต่ก็เพื่อป้องกัน เราจึงให้นามว่า คณะกรรมการกฤษฎีกา วิธีนี้เราประสงค์อยากให้ราษฎรได้รับความยุติธรรมจริงๆ ....."[46]

จากคำแถลงข้างต้นนี้ จะเห็นได้ชัดเจนว่าท่านปรีดี พนมยงค์คือผู้ให้กำเนิด "คณะกรรมการกฤษฎีกา" และ "ศาลปกครอง" ซึ่งเป็นองค์กรที่สำคัญอยู่ในปัจจุบัน

เช่นเดียวกันคือการจัดตั้งคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน ซึ่งทำขึ้นเป็นกฎหมายโดยท่านปรีดีฯได้แถลงในสภาผู้แทนราษฎรว่า

"ความประสงค์ที่ให้มีคณะกรรมการตรวจเงินนี้ก็เพราะเดิมเรามีกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน แต่เราจัดไปในทำนองทบวงการเมือง (ส่วนราชการที่เป็น

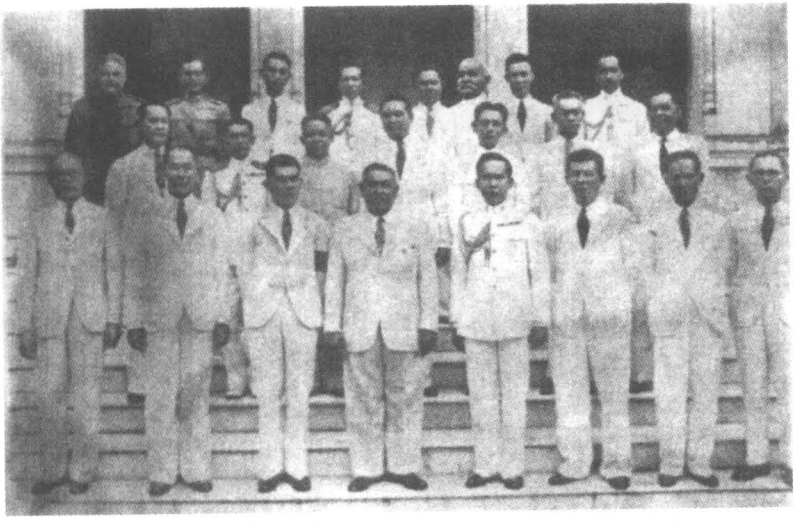

คณะรัฐมนตรีของพระยาพหลพลพยุหเสนา
พ.ศ.2478-2479

นิติบุคคล) หาใช่กรรมการที่ควรจะเป็นไม่ ถ้าหากว่าขืนเป็นอยู่เช่นนี้แล้ว แม้ที่สุดจะให้กรมไปตรวจเงินกระทรวง ฐานะก็ไม่สมกัน กรมไปตรวจกระทรวงไม่ควรทำ เพราะกระทรวงมีฐานะใหญ่กว่ากรมมาก แต่อย่างไรก็ตามเมื่อเราอยากให้มีกรมตรวจเงินแผ่นดินตามทำนองบางประเทศ เขาให้มีคณะกรรมการบ้าง เช่น ทางอังกฤษ ให้คณะกรรมการมีฐานะและหน้าที่ตรวจบัญชี เหตุฉะนั้น เราควรเดินวิธีให้มีคณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินนี้ขึ้น ขั้นแรกเราจะปล่อยให้คณะกรรมการนี้มีอำนาจเหมือนคนตรวจบัญชี ชั้นนี้เรายังขาดคนชำนาญอีกมาก เรายังเตรียมไม่พร้อม เพราะฉะนั้น เราจะเดินเป็นขั้นๆ ไปก่อน ต่อไปภายหน้าถ้าเราเห็นว่า คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินนี้ เมื่อเรามีผู้คนพอแล้ว จะยกฐานะให้เป็นอิสระเหมือนทุกๆประเทศ" [47]

ในปัจจุบัน คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดินและสำนักงานฯเป็นองค์กรอิสระตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะเห็นได้ว่าจุดเริ่มต้นก็มาจากท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์นั่นเอง

ก่อนที่สภาผู้แทนราษฎรในสมัยประชุมสามัญ พ.ศ.2476 จะปิดประชุม

วันเปิดประชุมราชบัณฑิตยสถาน 8 มิถุนายน 2478

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สถาปนาเมื่อ พ.ศ.2477

รัฐบาลของพระยาพหลพลฯ ได้เสนอร่างพ.ร.บ.สู่การพิจารณาของสภาฯที่สำคัญอีกฉบับหนึ่ง คือร่างพ.ร.บ.จัดระเบียบเทศบาล ซึ่งนายกรัฐมนตรีได้ขออนุมัติต่อที่ประชุมให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มร่างกฎหมายฉบับนี้ เป็นผู้ชี้แจงรายละเอียดแทนรัฐบาล

ท่านปรีดีฯ ได้แถลงต่อสภาฯมีความตอนหนึ่งดังนี้

"ร่างพระราชบัญญัติเทศบาลที่รัฐบาลเสนอมานี้ รัฐบาลได้มอบให้คณะกรรมการพิจารณาและยกร่างพระราชบัญญัติขึ้น เรื่องนี้เห็นว่ามีข้อที่ควรคำนึงอยู่หลายอย่าง ด้วยเหตุว่าการเทศบาลนั้น เราจำเป็นที่จะต้องกระทำกิจการหลายอย่าง ไม่ใช่แต่การสุขาภิบาลอย่างในครั้งก่อน ซึ่งทำกันแต่อย่างเดียวเท่านั้น กล่าวคือเราจะต้องพิจารณาตลอดจนกระทั่งในเรื่องภาษีอากรที่เราจะแบ่งสันปันส่วนกันในระหว่างรัฐบาลกับเทศบาลอย่างหนึ่ง โดยจะต้องพิจารณาถึงในเรื่องกิจการที่เทศบาลจะต้องกระทำเช่นเดียวกัน ในเรื่องสาธารณสุขก็ดี ในเรื่องรักษาความสงบเรียบร้อยในพระราชอาณาจักรก็ดี และในกรณีอื่นๆ ดังที่ได้เห็นแล้วในร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ แต่การที่จะทำให้ครบถ้วนเช่นนั้น ก็จะต้องเสียเวลาอีกนาน เหตุฉะนั้นจึงได้หยิบเอารูปการของเทศบาลนั้นขึ้นเป็นร่างพระราชบัญญัติและเสนอรัฐบาลเสียชั้นหนึ่งก่อน ขอให้เทศบาลได้มีโอกาสที่จะเริ่มจัดตั้งหรือจัดทำขึ้นได้ในปีหน้า คือในพ.ศ.2477 และในต้นปี 2477 นี้ ก็คงจะได้เริ่มการนั้นได้นั้น. แต่ว่าการที่จะกระทำให้ครบถ้วนบริบูรณ์ เราก็จำเป็นที่จะต้องออกกฎหมายอีกหลายฉบับ...นอกจากนั้นแล้ว สิ่งที่ต้องทำอีกก็มีเช่น กฎกระทรวง ที่เราจะต้องออกพระราชบัญญัตินี้ ....คือดำเนินการคล้ายๆ กับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามเหมือนกัน (สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นขั้นๆ) กล่าวคือจะเห็นได้จากเทศบาลตำบล คณะมนตรีตำบลและสภาตำบล เพื่อให้ราษฎรได้รู้จักวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญไปในตัว คือราษฎรจะได้ฝึกการปกครองไปในตำบลย่อยๆ ของตนเพื่อประโยชน์แก่การที่จะเข้ามาเป็นผู้แทนราษฎรในสภานี้ต่อไป ..." [48]

แต่กฎหมายฉบับท้ายสุดจริงๆ ของสภาผู้แทนราษฎรสมัยประชุมดังกล่าวนี้ก็คือพระราชบัญญัติว่าด้วยราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งสภาฯได้ลงมติรับเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2476 (นับตามปฏิทินในสมัยนั้น) เวลา 23.22 น. การจัดตั้ง "ราชบัณฑิตยสถาน" เป็นความดำริของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมซึ่งเป็นผู้ริเริ่ม

แต่เนื่องจากในขณะนั้นท่านมีภารกิจในการยกร่างกฎหมายที่สำคัญๆ หลายฉบับ ดังกล่าวข้างต้น จึงได้มอบหมายให้หลวงวิจิตรวาทการช่วยแบ่งเบาภาระ โดยทำเป็น 2 ขั้นตอน กล่าวคือทำเป็นโครงร่างขึ้นมาก่อน ซึ่งอาศัยหลักและระเบียบของฝรั่งเศส แล้วนำเสนอให้ท่านปรีดี พนมยงค์กับกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ซึ่งขณะนั้นยังทรงเป็นม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ พิจารณาปรับปรุงแก้ไข จนเป็นที่พอใจแล้ว หลวงวิจิตรวาทการก็ยกเป็นร่างพ.ร.บ.เสนอให้รัฐบาลนำเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร เมื่อสภาฯได้ลงมติรับหลักการแล้ว ก็ได้แต่งตั้งคณะ

ผู้ประศาสน์การ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

กรรมาธิการวิสามัญเพื่อพิจารณาจำนวน 5 ท่านประกอบด้วย ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ, หลวงประดิษฐ์มนูธรรม, เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ, พระสารสาสน์ประพันธ์ และพระเรี่ยมวิรัชชพากษ์ เมื่อร่างกฎหมายได้ผ่านความเห็นชอบของคณะกรรมาธิการแล้ว สภาผู้แทนราษฎรก็ได้ผ่านการพิจารณาในวาระที่ 2 และที่ 3 [49]

ก่อนหน้านั้น 2 สัปดาห์ สภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 17 มีนาคม 2476 ได้ลงมติเห็นชอบและอนุมัติร่างพระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองให้เป็นกฎหมาย ซึ่งโดยกฎหมายฉบับดังกล่าวนี้ มหาวิทยาลัยแห่งที่ 2 ของเมืองไทยก็ได้ถือกำเนิดขึ้น

คำปรารภแห่งพระราชบัญญัติฉบับนี้มีข้อความดังนี้

"โดยที่สภาผู้แทนราษฎรถวายคำปรึกษาว่า เมื่อได้มีการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญแล้ว ก็เป็นการสมควรที่จะรีบจัดบำรุงการศึกษาวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ให้ได้ระดับมหาวิทยาลัยในอารยประเทศ และให้แพร่หลายยิ่งขึ้นโดยเร็วจึ่งเป็นการสมควรที่จะจัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองขึ้นเป็นพิเศษ"

ท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้ซึ่งเป็นผู้ดำริ ริเริ่มการก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้ขึ้นมา ได้รับโปรดเกล้าฯให้ดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยเมื่อวันที่ 11 เมษายน 2477 โดยคำแนะนำของสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งเป็นตำแหน่ง "ผู้บริหารสูงสุด" ของสถาบันอุดมศึกษาดังกล่าว ท่านอยู่ในตำแหน่งดังกล่าวนี้จนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายว่าด้วยมหาวิทยาลัยฯในพ.ศ.2495

เมื่อวันสถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ณ ที่ตั้งโรงเรียนกฎหมาย เชิงสะพานผ่านพิภพลีลา ในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ. 2477 ซึ่งพระยาพหลพลพยุหเสนานายกรัฐมนตรีและหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ผู้ประศาสน์การ เฝ้ารับเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ (พระอิสริยยศ สมเด็จกรมพระฯในขณะนั้น) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 7 นั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ได้กราบบังคมทูลถวายรายงาน มีความตอนหนึ่งว่า

"....ประชาชนชาวสยามจะเจริญในอารยธรรมได้ก็โดยการอาศัยการศึกษาอันดี ตั้งแต่ชั้นต่ำ ตลอดจนถึงการศึกษาชั้นสูง เพราะฉะนั้นการที่จะอำนวย

ประสงค์และประโยชน์ของราษฎรในสมัยนี้ จึงจำเป็นต้องมีสถานการศึกษาให้ครบบริบูรณ์ทุกชั้นมหาวิทยาลัยย่อมอุปมาประดุจบ่อน้ำบำบัดความกระหายของราษฎรผู้สมัครแสวงหาความรู้อันเป็นสิทธิและโอกาสที่เขาควรมีควรได้ตามหลักแห่งเสรีภาพในการศึกษา รัฐบาลและสภาผู้แทนราษฎรเห็นความจำเป็นในข้อนี้ จึงได้ตราพระราชบัญญัติจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้น

สมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก

ในปัจจุบันนี้ ประเทศสยามมีความประสงค์อันยิ่งใหญ่ที่จะปรับระดับการศึกษาของราษฎรให้ถึงขนาดเหมาะแก่กาลสมัย ถ้าระดับการศึกษายังไม่เจริญถึงขนาดตราบใด ความก้าวหน้าของประเทศก็ยังจะเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นอีกนานยิ่งในสมัยที่ประเทศของเราดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้เปิดโอกาสให้แก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้นเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป"[50]

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเขียนคำกราบบังคมทูลฯ ดังกล่าวนี้เอง เช่นเดียวกับสุนทรพจน์อื่นๆของท่าน (แม้กระทั่งเมื่อเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และนายกรัฐมนตรีในเวลาต่อมา) จากความรู้สึกและกรอบความคิดที่ลึกซึ้งในเรื่องของการศึกษาของชาติ

คำว่า "ธรรมศาสตร์และการเมือง" นั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ น่าจะนำมาจากชื่อของสำนักๆหนึ่งของ "สถาบันแห่งประเทศฝรั่งเศส" ซึ่งทำหน้าที่คล้ายกับราชบัณฑิตยสถานของไทย ท่านปรีดีฯได้นำชื่อนี้มาตั้งเป็นชื่อของมหาวิทยาลัยที่ท่านก่อตั้งขึ้น และเป็นชื่อของสำนักหนึ่งแห่งราชบัณฑิตยสถาน คือ "สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง" ซึ่งเป็นสถาบันที่ท่านดำริให้มีขึ้น และได้ดำรงตำแหน่งเป็นประธานสำนักดังกล่าวเป็นคนแรก

ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2514 ขณะที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสพำนักอยู่ที่บ้านชานกรุงปารีสและมีโอกาสได้ต้อนรับบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กลุ่มหนึ่งที่ไปเยี่ยมคารวะท่านได้กล่าวถึงการวางหลักสูตรทั้งของโรงเรียนเตรียมปริญญาและของนักศึกษาในระดับปริญญาแห่งมหาวิทยาลัยดังกล่าว มีความบางตอนดังนี้

"...มีบางคนเคยกล่าวไว้ว่าผมได้นำหลักสูตรของฝรั่งเศสมาวางไว้ในแผนกเตรียมปริญญาและการศึกษาปริญญาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง ผู้ที่เคยกล่าวนั้นไม่พิจารณาให้รอบคอบ ในประเทศฝรั่งเศสมีหลักสูตรอย่างใดและที่ผมได้นำไปสำหรับมหาวิทยาลัยของเรานั้น เป็นการเอาอย่างฝรั่งเศสหรือประเทศใดมาทั้งดุ้น ผมได้กล่าวแล้วว่าสิ่งใดของอังกฤษหรือฝรั่งเศส หรือของประเทศใดซึ่งเป็นวิธีการที่ดี เราก็ย่อมที่จะเอามาแต่เพียงเป็นเยี่ยง แล้วปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพท้องที่ กาลสมัยของไทย และมีส่วนที่เราเห็นว่าเหมาะสมของ

เราเองปรุงแต่งขึ้นเพื่อของไทยเราโดยเฉพาะ ก็ผู้ที่เคยกล่าวตำหนิเช่นนั้น รังเกียจหลักสูตรที่อ้างว่าเอามาจากฝรั่งเศส เขาจะให้เอาหลักสูตรอะไรที่มิได้มีตัวเยี่ยงมาจากประเทศอื่นบ้าง

แต่ใครจะว่าอย่างไรก็ช่างเถิด ปัญหาอยู่ที่ว่าผู้ที่สำเร็จการศึกษาเตรียมปริญญาก็ดี ผู้ที่เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตก็ดี มีความพอใจในความรู้ที่ได้ศึกษามาจากหลักสูตรนั้นหรือไม่ และได้ใช้ความรู้นั้นๆ ประกอบอาชีพได้หรือไม่ เท่าที่ผมได้ทราบจากท่านทั้งหลายที่มาในวันนี้ และจากเพื่อนของท่านที่มิได้มาในวันนี้ ก็แสดงความพอใจ ซึ่งมิใช่แสดงความพอใจเพื่อเอาใจผม แต่ความสำเร็จในการงานที่ท่านได้บรรลุผลสำเร็จเป็นเครื่องพิสูจน์คำพูดอันจริงใจของท่าน ในส่วนผมซึ่งเป็นผู้ประศาสน์การ ได้วางหลักสูตรโดยคำนึงที่จะให้นักศึกษาที่สำเร็จการศึกษา มีโอกาสประกอบอาชีพได้อย่างกว้างขวาง โดยมิให้จำกัดอยู่เพียงกฎหมายแต่อย่างเดียว เพราะอาชีพนี้มีอยู่จำกัด ดังนั้นในขั้นเตรียมปริญญาจึงพยายามให้ได้ศึกษาวิชาหลายๆอย่าง ซึ่งไม่มีในมหาวิทยาลัยฝรั่งเศส แต่เพื่อที่จะให้ผู้สำเร็จเตรียมปริญญา แม้จะมิได้เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิต ก็ไปประกอบอาชีพลูกจ้างในวิสาหกิจ หรือไปประกอบอาชีพอิสระได้ ซึ่งผมมีความยินดีที่หลายคนได้มีความสำเร็จในการค้าและการเศรษฐกิจต่างๆ และบางคนก็อาศัยวิชาดนตรีที่ตามหลักสูตรเตรียมปริญญาบังคับให้เล่นเครื่องดนตรีได้อย่างน้อยคนละหนึ่งอย่างนั้น. เมื่อนักศึกษาผู้นั้นไม่สามารถเรียนชั้นปริญญาตรีได้สำเร็จก็ไปเล่นเครื่องมือดนตรีร่วมกับวงดนตรี แล้วในที่สุดก็เป็นหัวหน้าวงดนตรี. คือเอาการดนตรีเป็นอาชีพสำคัญ ส่วนผู้สำเร็จชั้นปริญญาตรี ซึ่งมีการเรียนทั้งกฎหมายเอกชนและกฎหมายมหาชน รวมทั้งเศรษฐศาสตร์ด้วยนั้น นอกจากเป็นผู้พิพากษา อัยการ และทนายความแล้ว ก็เป็นนายอำเภอ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายตำรวจ สหกรณ์ และเจ้าหน้าที่ในกระทรวงการคลัง การเศรษฐกิจ การทูต และอื่นๆ อีกมากหลาย ดังนั้น ถ้าผมจะให้นักศึกษาชั้นปริญญาตรีเรียนแต่กฎหมายอย่างเดียว ก็คงจะต้องคอยตำแหน่งว่าง ซึ่งมีอยู่จำกัดเฉพาะในทางกฎหมายเท่านั้น ที่กล่าวมาแล้วนี้เป็นบทพิศูจน์ในทางปฏิบัติ ซึ่งท่านทั้งหลายเป็นผู้แสดงให้ประจักษ์แก่ราษฎรไทยแล้ว

การที่ผมได้กำหนดให้นักศึกษาชั้นปริญญาตรีเรียนเศรษฐศาสตร์ด้วยนั้น

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ 8
พ.ศ.2478

ก็มีเหตุผลว่ามนุษยชาติที่ร่วมกันอยู่เป็นมนุษย์สังคม ก็โดยต้องมีเศรษฐกิจเป็นรากฐาน คือจำเป็นต้องมีปัจจัยในการดำรงชีวิต และออกแรงงานทางกายหรือทางสมองเพื่อผลิตปัจจัยในการดำรงชีพนั้นขึ้นมา และในการนั้น ก็จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ระหว่างกันในการผลิตชีวปัจจัยเศรษฐกิจจึงเป็นรากฐานสำคัญของมนุษย์สังคม ส่วนสังคมใดจะเป็นไปโดยวิธีใดนั้นก็สุดแท้แต่ความสำคัญในการผลิตชีวปัจจัย คือถ้าเป็นความสัมพันธ์ฉันพี่น้อง อย่างระบบปฐมสหการ สถาบันการเมืองก็เป็นไปเช่นนั้น ถ้าเป็นไปตามระบบทาส หรือระบบศักดินา ระบบทุน สถาบันของสังคมนั้นๆ ก็เป็นไปตามความสัมพันธ์ในทางเศรษฐกิจของเขา ประเทศจำต้องมีกฎหมาย ซึ่งกฎหมายนั้นก็บัญญัติขึ้นตามระบบของแต่ละสังคม ซึ่งมีรากฐานมาจากระบบเศรษฐกิจของสังคม" [51]

9

อัญเชิญพระองค์เจ้าอานันทมหิดล ขึ้นทรงราชย์ พ.ศ.2478

ท่านปรีดี พนมยงค์เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยเมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2476 และอยู่ในตำแหน่งดังกล่าวจนกระทั่งวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2478 (นับตามปฏิทินในขณะนั้น) รวมเวลาทั้งสิ้นเกือบ 2 ปีเต็ม คือทั้ง พ.ศ.2477 และ 2478 จากนั้นท่านก็ย้ายไปเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ตลอดเวลาที่ท่านปรีดีฯ เป็นรัฐมนตรีมหาดไทยและรัฐมนตรีต่างประเทศ นายกรัฐมนตรีคือนายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเคยกล่าวถึงท่านเจ้าคุณนายกรัฐมนตรีผู้นี้ในข้อเขียนชิ้นหนึ่งว่า "ความจริงนั้น สมาชิกคณะราษฎรที่เป็นทหารยังมีอีกหลายคนที่ซื่อสัตย์ต่ออุดมคติประชาธิปไตยของราษฎร อาทิ พระยาพหลพลพยุหเสนา ที่ในระหว่างเป็นผู้บัญชาการทหารบกก็ดี เป็นนายกรัฐมนตรีก็ดี ไม่เคยกระทำการใดขัดต่อระบอบประชาธิปไตย และไม่เคยเกาะแน่นในการครองตำแหน่งนั้นๆ คือเมื่อถึงกำหนดออกตามวาระในรัฐธรรมนูญ ก็ลาออกโดยดุษณียภาพ" [52]

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
กับสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

ในระหว่างปี พ.ศ.2477 ในเดือนกันยายน รัฐบาลของพระยาพหลฯ กราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่งตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ ภายหลังที่สภาผู้แทนราษฎรลงมติไม่อนุมัติการให้สัตยาบันแก่สัญญาจำกัดยางพาราที่รัฐบาลไปลงนามไว้ ในการประชุมภายในของสภาฯ สมาชิกเห็นควรให้พระยาพหลฯเป็นนายกรัฐมนตรี แต่พระยาพหลฯไม่ยอมรับ จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งขณะนั้นประทับอยู่ในต่างประเทศทรงพระกรุณาให้ส่งโทรเลขมาขอให้พระยาพหลฯรับตำแหน่งอีกครั้งหนึ่ง พระยาพหลฯจึงยอมรับ

ต่อมาในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยสามัญครั้งแรกในวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ.2477 ได้มีสมาชิกเสนอให้หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและสมาชิกประเภทที่ 2 เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนต่อไป โดยผู้เสนอให้เหตุผลว่าเมื่อมีปัญหาข้อโต้เถียงใดๆ เกิดขึ้นในสภาฯ ก็มักจะถามหลวงประดิษฐ์มนูธรรมอยู่เสมอ จึงเห็นควรให้หลวงประดิษฐ์ฯ ลองเป็นประธานสภาฯ บ้าง อาจจะเป็นผลดี ขณะเดียวกันก็วิงวอนขอร้องอย่าให้ผู้ถูกเสนอชื่อขอถอนตัว

ท่านปรีดีฯ หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ชี้แจงต่อสภาฯว่า ครั้งก่อนเมื่อยังไม่ได้เป็นรัฐมนตรี เคยมีผู้เสนอให้เป็นประธานสภา ก็ได้ขอถอนตัว แต่คราวนี้ที่ไม่ถอนตัว ก็เพราะขณะนี้ได้เป็นรัฐมนตรี ซึ่งเงินเดือนรัฐมนตรีมากกว่าเงินเดือนประธานสภาฯ ดังนั้นถ้าถอนตัวก็เกรงว่าจะมีผู้เข้าใจผิดไปว่าอยากอยู่ในตำแหน่งรัฐมนตรีที่มีเงินเดือนมากกว่า

แต่ในที่สุดพระยาพหลฯนายกรัฐมนตรีก็ไม่ยอมให้หลวงประดิษฐ์ฯ ไปเป็นประธานสภา โดยบอกว่าได้เลือกคนทำงานเป็นทีมไว้แล้ว และตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการเป็นตำแหน่งที่สำคัญ

ในช่วงเวลาที่เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ดำเนินการหลายประการซึ่งเป็นคุณประโยชน์ต่อบ้านเมือง ซึ่งท่านได้บันทึกไว้ดังนี้ [53]

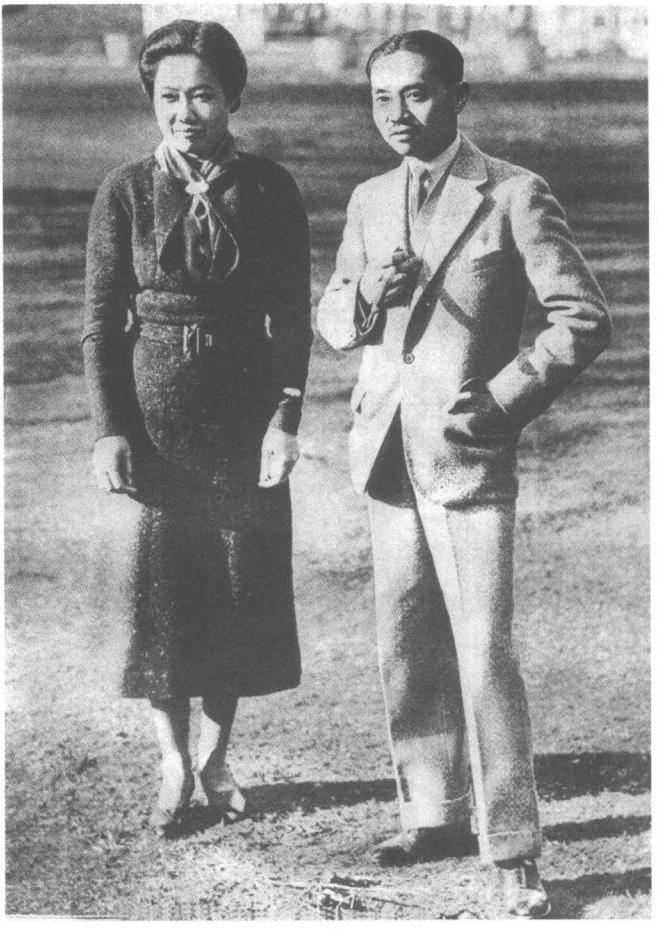

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินี
ณ ประเทศอังกฤษ

"(1) ปรีดีได้ปฏิบัติการเพื่อให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการปกครองท้องถิ่นและท้องที่ คือ

(ก) ได้ตั้งเทศบาลทั่วราชอาณาจักรสยามตามพ.ร.บ.เทศบาล ซึ่งปรีดีเป็นผู้ร่างให้รัฐบาลพระยาพหลฯเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่อการปกครองท้องถิ่นเป็นไปตามระบบประชาธิปไตย

(ข) ได้กวดขันให้มีการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านและกำนันตามพ.ร.บ. ปกครองท้องที่

(2) ได้จัดตั้งกรมโยธาเทศบาลเพื่อสอดคล้องกับการปกครองเทศบาลและสร้างทางท้องที่หลายจังหวัด

(3) ป้องกันและปราบปรามการประทุษร้ายระหว่างมนุษย์ด้วยกันให้ลดน้อยลงกว่าสมัยก่อน

(4) สร้างโรงพยาบาลหลายแห่ง รวมทั้งจัดตั้งให้มีเรือพยาบาลตามลำน้ำโขง โดยใช้สลากกินแบ่งของท้องที่

(5) สร้างฝายและพนังหลายแห่งเพื่อช่วยชาวนาและเกษตรกร

(6) สร้างทัณฑนิคมเพื่อให้ผู้พ้นโทษแล้วมีที่ดินของตน

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ "

ต่อมาในปลายปี พ.ศ.2477 ขณะที่ท่านปรีดี พนมยงค์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในรัฐบาลพระยาพหลฯ มาได้หนึ่งปี ก็ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองไทยขึ้นอีกครั้งหนึ่ง นั่นคือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละราชสมบัติ เมื่อวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) ขณะที่ประทับอยู่ในประเทศอังกฤษ

ภายหลังที่รัฐบาลพระยาพหลฯได้ปราบปรามฝ่าย "กบฏบวรเดช" ที่เคลื่อนกำลังจากต่างจังหวัดเข้ามาใกล้กรุงเทพฯ และยื่นคำขาดหลายข้อต่อรัฐบาล เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก็ได้ออกกฎหมายจัดตั้งศาลพิเศษขึ้นเพื่อพิจารณาพิพากษาบรรดาคดีที่เกี่ยวข้องกับการกบฏและการจลาจลที่เกิดขึ้น

ในขณะเดียวกันพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงพระราชปรารภมายังรัฐบาลว่าใคร่จะเสด็จพระราชดำเนินไปรักษาพระเนตร ณ ต่างประเทศเป็นครั้งที่ 2 ซึ่งครั้งแรกเมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐบาลเห็นว่าบ้านเมืองยังไม่สู้เป็นปกติเรียบร้อยดีนัก เกรงว่าการเสด็จต่างประเทศในเวลานั้นจะเป็นที่ว้าเหว่แก่ประชาชน จึงกราบบังคมทูลว่าควรประทับรับการรักษาอยู่ในกรุงเทพฯ โดยรัฐบาลจะเชิญแพทย์ผู้เชี่ยวชาญมาถวายการรักษาจากต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ มีพระบรมราชวินิจฉัยโดยเด็ดขาดว่าจำเป็นต้องไปรักษายังต่างประเทศ และได้เสด็จออกจากประเทศไทยเมื่อวันที่ 12 มกราคม 2476 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) ภายหลังที่ได้เสด็จประพาสยุโรปหลายประเทศแล้ว ก็ได้เสด็จไปประทับรักษาพระเนตรที่ประเทศอังกฤษ

ต่อมาเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2477 รัฐบาลได้นำร่างพระราชบัญญัติอากรมรดกและการรับมรดก ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยออกประกาศใช้เป็นกฎหมาย พระองค์ได้ทรงทักท้วงในบางประการ แต่เมื่อรัฐบาลได้กราบบังคมทูลพระกรุณาจนเป็นที่พอพระราชหฤทัยแล้ว ก็ได้ทรงลงพระปรมาภิไธย ประกาศใช้เป็นกฎหมาย ต่อมารัฐบาลได้นำร่างพ.ร.บ. 3 ฉบับ คือร่างพ.ร.บ.แก้ไขลักษณะอาญา, ร่างพ.ร.บ.แก้ไขเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาญา และร่างพ.ร.บ.แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายอาญาทหาร ซึ่งสภาฯ ได้ลงมติแล้ว ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย แต่พระองค์ไม่ทรงพอพระราชหฤทัยในหลักการบางอย่าง จึงพระราชทานกลับคืนมายังสภาฯ ซึ่งเมื่อสภาฯลงมติยืนยันมติเดิม รัฐบาลจึงได้นำร่างพ.ร.บ.ดังกล่าวขึ้นทูลเกล้าฯถวายเพื่อทรงลงพระปรมาภิไธยอีกครั้งหนึ่ง แต่ก็ไม่ทรงลงพระปรมาภิไธย พระราชทานคืนกลับมายังสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งต่อมาก็ได้ประกาศใช้เป็นกฎหมายตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ

ในเดือนตุลาคม ศกเดียวกัน พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงปรารภมาทางสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนริศรานุวัตติวงศ์

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ว่ามีพระราชประสงค์จะสละราชสมบัติด้วยไม่ทรงเห็นด้วยกับรัฐบาลหลายประการ ซึ่งแม้ว่าทางรัฐบาลจะได้กราบบังคมทูลว่าการกระทำใดๆ ของรัฐบาลและของสภาผู้แทนราษฎรนั้นเป็นการกระทำโดยบริสุทธิ์ใจ เพื่อให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ หาได้มีเจตนาที่จะขัดพระราชหฤทัยประการใดไม่ ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน 2477 รัฐบาลก็ได้ตั้งให้เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ประธานสภาผู้แทนราษฎร น.ต.หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ รัฐมนตรีและเลขาธิการคณะรัฐมนตรี และนายดิเรก ชัยนาม เป็นเลขานุการเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ณ ประเทศอังกฤษ เพื่อกราบบังคมทูลเรื่องต่างๆ ให้ทรงหายความข้องพระราชหฤทัย แต่ในที่สุดก็ไม่เป็นผลสำเร็จ รัฐบาลและสภาฯ ไม่สามารถที่จะสนองพระราชประสงค์ในเรื่องต่างๆ ได้ ดังนั้นการสละราชสมบัติจึงได้บังเกิดขึ้น ณ วันที่ 2 มีนาคม 2477 (เป็นพ.ศ.2478 ตามปฏิทินปัจจุบัน)

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนแสดงความสำนึกในความพลั้งพลาดบกพร่องในส่วนของรัฐบาลที่ทำให้เหตุการณ์ที่อยู่ในวิสัยที่ควรจะหลีกเลี่ยงได้กลับอุบัติขึ้น ดังนี้

"ข้าพเจ้าและเพื่อนคณะราษฎรหลายคนรู้สำนึกถึงความพลั้งพลาดบกพร่องอันเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯต้องสละราชสมบัติ ดังนั้นเราจึงยอมรับสภาพและได้พยายามแก้ไขความพลั้งพลาดบกพร่อง อาทิ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เริ่มเกิดขึ้นในยุโรปก่อนที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ สวรรคตนั้น พระองค์ก็เคยได้มีพระราชหัตถเลขาถึงรัฐบาลในขณะนั้น ที่มีพระราชประสงค์จะเสด็จกลับมาประทับที่จังหวัดตรังตามฐานะแห่งพระราชอิสริยยศสมเด็จเจ้าฟ้าประชาธิปกซึ่งพระองค์ได้สงวนไว้ในการสละราชสมบัติ รัฐบาลกำลังพิจารณาพระราชประสงค์นั้น แต่ก็ยังมิทันกราบบังคมทูลไป ครั้นแล้วพระองค์ก็เสด็จสวรรคต จึงเป็นที่น่าเสียดายของข้าพเจ้าและเพื่อนหลายคนในคณะราษฎร มหาดเล็กชั้นต่ำที่มิได้ตามเสด็จไปอยู่กับพระองค์ในอังกฤษ ไม่มีทางรู้เรื่องนี้ ข้าพเจ้าจำได้ว่าพระ

ราชหัตถเลขานั้นเป็นลายพระหัตถ์ของพระองค์เองมีถึงจอมพล ป. ที่ได้นำมาอ่านในที่ประชุมคณะรัฐมนตรี

เมื่อเสร็จสงครามแล้ว ข้าพเจ้าได้สถาปนาพระเกียรติของพระองค์ท่านให้คืนคงเป็นพระมหากษัตริย์ของประเทศไทยอย่างเต็มที่ ดังปรากฏในลายพระหัตถ์ของหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์ สวัสดิวัตน พระเชษฐาในสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ดังต่อไปนี้ (ข้อความตอนหนึ่ง)

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ.2477
พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ (ประธาน)
เจ้าพระยายมราช

".....สมเด็จ (พระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ) ขอบพระทัยคุณหลวง (ท่านปรีดีฯ หรือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม) และคุณพูนศุข (ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ) มากที่ส่งเครื่องสักการะมาถวายพระบรมอัฐิ (ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ) และพอพระทัยมากที่คุณหลวงได้ช่วยเหลือยังพระเกียรติของสมเด็จพระปกเกล้าฯ ให้คืนคงเป็นกษัตริย์ของประเทศเราอย่างเต็มที่ ทั้งความตั้งใจที่คุณหลวงจะพยายาม justify action ของท่านด้วย เป็นอันว่าพวกเรานั้น appreciate คุณหลวง ..."

การสละราชสมบัติของสมเด็จพระปกเกล้าฯนั้นพระองค์ได้ทรงชี้แจงไว้ในเอกสารสละราชสมบัติแล้วว่าพระองค์ทรงไม่ค่อยเห็นด้วยกับรัฐบาลสมัยนั้นอย่างไรบ้างรัฐบาลได้พยายามที่จะกราบบังคมทูลชี้แจงข้อข้องพระทัยของพระองค์ จึงได้แต่งตั้งเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศรัฐมนตรีในรัฐบาลนั้น (เจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศได้พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังเนื่องจากได้รับเลือกเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 22 กันยายน 2477) ซึ่งเคยเป็นเสนาบดีของพระองค์มาก่อนให้เป็นตัวแทนรัฐบาลไปกราบบังคมทูล แต่พระองค์ก็ตัดสินพระทัยสละราชสมบัติ

มีผู้วิจารณ์ว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯไม่ควรสละราชสมบัติเพราะพระองค์ไม่ทรงต้องรับผิดชอบอย่างใดในการลงพระปรมาภิไธยตามที่รัฐบาลเสนอมา ข้าพเจ้าตอบผู้วิจารณ์ว่ารัฐบาลสมัยนั้นก็เสียดายเป็นอย่างยิ่งที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯทรงสละราชสมบัติ แต่ถ้าคิดทางด้านพระองค์แล้ว เราก็ควรเคารพสักการะพระองค์ท่านที่มีพระราชประสงค์รักษาศักดิ์ศรีแห่งราชขัตติยะไว้คือเมื่อทรงเห็นว่ารัฐบาลสมัยนั้นทำการที่ไม่ต้องด้วยพระราชประสงค์ พระองค์ก็ทรงสละความสุขสำราญส่วนพระองค์ในการสละราชสมบัติยิ่งกว่าการต้องลงพระปรมาภิไธยในเรื่องที่ขัดต่อความบริสุทธิ์ใจของพระองค์ ดั่งนี้ปวงชนชาวไทยต้องเคารพสักการะและเทิดพระเกียรติศักดิ์ศรีอันสูงยิ่งของพระองค์ไว้ชั่วกาลนาน" [54]

ในพระราชหัตถเลขา ทรงสละราชสมบัติลงวันที่ 2 มีนาคม

พ.ศ.2477 นั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสว่า "ข้าพเจ้าไม่มีความประสงค์ที่จะตั้งผู้ใดเป็นผู้สืบราชสมบัติแทนข้าพเจ้า ซึ่งตามกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ข้าพเจ้ามีสิทธิที่จะกระทำได้" ดังนั้นรัฐบาลในขณะนั้นจึงมีเรื่องสำคัญที่จะต้องพิจารณาดำเนินการให้เป็นไปตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญฯ มาตรา 9 ที่มีความว่า "การสืบราชสมบัติท่านว่าให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบสันตติวงศ์ พ.ศ. 2467 (พระราชทานไว้ในช่วงปลายรัชกาลที่ 6) และประกอบด้วยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร"

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ซึ่งนำไปสู่การอัญเชิญพระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นทรงสืบราชสันตติวงศ์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 8 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เอาไว้โดยละเอียด ซึ่งมีข้อความอันเป็นสาระสำคัญดังนี้

คณะรัฐมนตรี (ซึ่งมีพ.อ.พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี) จึงได้ปรึกษากันในระหว่างเวลา 5 วันตั้งแต่วันที่ 2 ถึงวันที่ 7 มีนาคม (พ.ศ.2477 ตามปฏิทินขณะนั้น) เพื่อพิจารณาว่าเจ้านายในพระราชวงศ์จักรีพระองค์ใดสมควรที่รัฐบาลจะเสนอขอความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรเพื่อเป็นพระมหากษัตริย์องค์ต่อไป เพราะในรัฐธรรมนูญนั้นได้กล่าวไว้ว่า "โดยนัยแห่งกฎมณเฑียรบาล ฯลฯ" ในขณะนั้นก็มีเจ้านายหลายพระองค์ที่ทรงศักดิ์ "พระองค์เจ้า" พระโอรสแห่งสมเด็จเจ้าฟ้าหลายพระองค์ รัฐมนตรีหลายท่านก็มิได้ศึกษากฎมณเฑียรบาลนั้นให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ส่วนข้าพเจ้าเองเคยศึกษาไว้บ้าง โดยนำไปสอนในวิชากฎหมายปกครองที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม เมื่อพ.ศ.2474 ก็ช่วยอธิบายหลักการใหญ่ของกฎมณเฑียรบาลนั้นที่ได้กำหนดลำดับชั้นผู้ควรสืบราชสันตติวงศ์ไว้หลายกรณีคือ

(1) กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสหรือพระราชนัดดา

(2) กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชนัดดา

แต่ทรงมีสมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระอนุชา

(3) กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชนัดดากับทั้งไร้สมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนี แต่ทรงมีสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชาต่างพระราชชนนี หรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชานี้

(4) กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชนัดดากับทั้งไร้สมเด็จพระอนุชาที่ร่วมพระราชชนนี และไร้สมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชาต่างพระราชชนนี แต่ทรงมีพระเจ้าพี่ยาเธอหรือพระเจ้าน้องยาเธอหรือพระโอรสของพระเจ้าพี่ยาเธอหรือพระเจ้าน้องยาเธอ

(5) กรณีซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงไร้พระราชโอรสหรือพระราชนัดดา, พระอนุชาร่วมพระราชชนนีและพระอนุชาต่างพระราชชนนี พระเจ้าพี่ยาเธอน้องยาเธอ แต่ทรงมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอและพระเจ้าบรมวงศ์เธอหรือพระโอรส

แต่รายละเอียดในการลำดับอาวุโส (ที่เจ้านายเรียกว่า "โปเจียม") ของพระบรมวงศานุวงศ์นั้น รัฐมนตรีแทบทุกคน ยกเว้นเจ้าพระยาวรพงษ์ (ม.ร.ว.เย็น อิศรเสนา) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวังที่รู้เรื่องแล้ว นอกนั้นไม่รู้ละเอียดว่าพระโอรสและพระธิดาของเจ้านายองค์ใดทรงพระอิสริยยศเป็นหม่อมเจ้า พระองค์เจ้า สมเด็จเจ้าฟ้า โดยสังเกตว่าพระราชโอรสบางองค์ของพระมหากษัตริย์เป็นพระองค์เจ้าก็มี เป็นสมเด็จเจ้าฟ้าก็มี พระโอรสของพระองค์เจ้าเป็นพระองค์เจ้าก็มี เป็นหม่อมเจ้าก็มี พระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้าทรงสมภพมาเป็นพระองค์เจ้าก็มี เป็นหม่อมเจ้าก็มี จึงต้องใช้เวลาศึกษาจนได้ความว่าตามพระราชประเพณีท่านได้คำนึงถึงศักดิ์ทางฝ่ายมารดาประกอบด้วย คือถ้าพระโอรสพระมหากษัตริย์ทรงมีพระมารดาทรงศักดิ์ตั้งแต่พระอัครชายาเธอขึ้นไป พระโอรสนั้นก็ทรงศักดิ์เป็นสมเด็จเจ้าฟ้า และในบรรดาสมเด็จเจ้าฟ้าก็ทรงมีอาวุโสต่างกัน สุดแต่พระมารดาเป็นสมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวี พระนางเจ้า พระราชเทวี พระนางเธอ พระ

อัครชายาเธอ

ส่วนพระโอรสสมเด็จเจ้าฟ้านั้นก็คำนึงถึงพระมารดา ซึ่งถ้าเป็นพระองค์เจ้าหญิง พระโอรสนั้นก็เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ถ้าพระมารดาเป็นคนสามัญ พระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้านั้นเดิมทรงเป็นหม่อมเจ้า แต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯได้ประกาศเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2470 ให้ยกหม่อมเจ้าที่ประสูติแล้ว และที่จะประสูติต่อไปในสมเด็จเจ้าฟ้าหลายพระองค์ เป็น "พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า" อันเป็นฐานันดรที่ลดหลั่นจาก "พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า"

ส่วนพระโอรสของพระเจ้าลูกยาเธอแห่งพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระราชสมภพเป็นพระองค์เจ้านั้น ถ้าพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าหญิง ก็ดำรงพระอิสริยยศตั้งแต่สมภพเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า อาทิ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร ในกรมพระกำแพงเพชรฯ และพระองค์เจ้าหญิงประภาวสิทธิฯ ถ้าพระมารดาเป็นคนธรรมดาสามัญ ก็ทรงเป็นเพียงหม่อมเจ้า

นอกจากนั้นยังมีหม่อมเจ้า พระองค์เจ้า ในกรมพระราชวังบวรฯ (วังหน้า) และเจ้านายสูงศักดิ์อื่นๆ อีก

คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาในประเด็นแรกว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระเชษฐาร่วมพระราชชนนี ที่มีพระโอรสทรงพระชนม์ชีพอยู่ คือ

(1) พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ซึ่งเป็นพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถที่ทรงเป็นรัชทายาทในรัชกาลที่ 6 ครั้นแล้วจึงพิจารณาคำว่า "โดยนัย" แห่งกฎมณเฑียรบาล 2476 นั้น พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์จะต้องยกเว้นตามมาตรา 11(4) แห่งกฎมณเฑียรบาลนั้นหรือไม่ เพราะพระมารดามีสัญชาติเดิมเป็นชาวต่างชาติ ซึ่งตามตัวบทโดยเคร่งครัดกล่าวไว้แต่เพียงยกเว้นผู้สืบราชสมบัติวงศ์ที่มีพระชายาเป็นคนต่างด้าว (ขณะนั้นพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ยังไม่มีชายาเป็นนางต่างด้าว) รัฐมนตรีบางท่านเห็นว่าข้อยกเว้นนั้นใช้สำหรับรัชทายาทองค์อื่นแต่ไม่ใช่ในกรณีสมเด็จเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ซึ่งขณะที่สมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯสถาปนาเป็นรัชทายาทนั้น ก็ทรงมีพระชายา

เป็นนางต่างด้าวอยู่แล้ว และทรงรับรองเป็นสะใภ้หลวงโดยถูกต้อง แต่ส่วนมากของคณะรัฐมนตรีตีความว่าคำว่า "โดยนัย" นั้นย่อมนำมาใช้ในกรณีที่ผู้สืบสันตติวงศ์มีพระมารดาเป็นนางต่างด้าวด้วย

(2) พระองค์เจ้าวรานนท์ฯ เป็นพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้าจุฑาธุชฯ ที่เป็นพระเชษฐาร่วมพระราชชนนีของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ แต่คณะรัฐมนตรีเห็นว่าพระมารดาของพระองค์เจ้าวรานนท์ฯ เป็นคนธรรมดาสามัญ ซึ่งเป็นหม่อมชั้นรองของสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นที่ทรงมีพระชายาเป็นหม่อมเจ้าได้รับพระราชทานเสกสมรสแต่ไม่มีพระโอรส ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีจึงได้ผ่านการพิจารณาพระองค์เจ้าวรานนท์ฯ

ครั้นแล้วจึงได้พิจารณาเสมือนว่ากรณีที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงสละราชสมบัตินั้น เป็นกรณีที่ "พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไร้พระราชโอรสและพระราชนัดดา กับทั้งไร้สมเด็จพระอนุชาร่วมพระราชชนนี แต่ทรงมีสมเด็จพระเชษฐาหรือสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนีหรือพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐาหรืออนุชานี้"

ขณะนั้นสมเด็จเจ้าฟ้าบริพัตร กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ทรงมีพระชนม์อยู่แต่พระองค์เสด็จไปประทับในต่างประเทศโดยคำร้องของคณะราษฎร คณะรัฐมนตรีจึงไม่ผ่านการพิจารณาถึงพระองค์ท่านและพระโอรสของพระองค์ท่านที่มีอยู่หลายพระองค์ โดยอาศัยคำว่า "โดยนัย" ดังนั้นจึงได้พิจารณาว่าพระโอรสของสมเด็จพระเชษฐา หรือสมเด็จพระอนุชาต่างพระชนนีกับพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯมีท่านผู้ใดบ้าง ก็ได้ความจากเจ้าพระยาวรพงษ์ฯว่ามีพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯและสมเด็จเจ้าฟ้ายุคลฯ

ในระหว่างสมเด็จเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์นั้น พระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมราชเทวี ซึ่งทรงสูงศักดิ์กว่าพระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้ายุคลฯ (พระอัครชายาเธอ) แต่ในชั้นพระโอรสของสมเด็จเจ้าฟ้าแต่ละพระองค์ดังกล่าวนั้น พระโอรสของสมเด็จ

เจ้าฟ้ายุคลฯ มีพระมารดาเป็นพระองค์เจ้าหญิง ส่วนพระโอรสในสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ มีพระมารดา คือหม่อมสังวาลย์ (เรียกพระนามในขณะนั้น) แต่ก็ได้รับพระราชทานเสกสมรสเป็นสะใภ้หลวงโดยชอบแล้ว และสมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นก็ได้ทรงยกย่องให้เป็นพระชายาคนเดียวของพระองค์ โดยคำนึงถึงสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ ที่ได้ทรงทำคุณประโยชน์แก่ราษฎร และเป็นเจ้านายที่บำเพ็ญพระองค์เป็นนักประชาธิปไตยเป็นที่เคารพรักใคร่ของราษฎรส่วนมาก คณะรัฐมนตรีจึงเห็นชอบพร้อมกันเสนอสภาผู้แทนราษฎรขอความเห็นชอบที่จะอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้ทรงประกาศเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2470 ให้ยกหม่อมเจ้าอานันทมหิดลและหม่อมเจ้าในสมเด็จเจ้าฟ้าหลายพระองค์เป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ไว้แล้วนั้น ดังนั้นเมื่อวันที่ 7 มีนาคม 2477 (ปีอย่างเก่า) สภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติเห็นชอบตามคำเสนอของรัฐบาลในการอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ขึ้นทรงราชย์ย้อนหลังไปก่อนวันลงมติคือให้ถือว่าขึ้นทรงราชย์ตั้งแต่วันและเวลาที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงสละราชสมบัติ คือตั้งแต่วันที่ 2 มีนาคม 2477 เวลา 13.45 น. (เวลาในประเทศอังกฤษ)

ในการประกาศว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลขึ้นทรงราชย์ย้อนหลังไปเช่นนั้นโดยถือตามคติสากลนิยมแห่งราชาธิปไตยที่ถือว่าราชบัลลังก์ไม่สั่นสะท้อนไม่ว่ากรณีใดๆ แม้ในกรณีที่พระมหากษัตริย์สวรรคตและมีพระมหากษัตริย์องค์ใหม่สืบราชสันตติวงศ์ราษฎรในหลายประเทศก็ได้เปล่งอุทานถวายพระพรว่า The King Is Dead Long Live The King ซึ่งแปลว่าพระมหากษัตริย์สวรรคต ขอให้พระมหากษัตริย์ทรงพระเจริญ ดังนี้ประกอบกันไป" [55]

ในบัญชีลำดับสืบราชสันตติวงศ์ ตามกฎมณเฑียรบาล ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ (ต่อมาเป็นกรมพระยา) นริศรานุวัติวงศ์ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ซึ่งทรงพ้นจากตำแหน่งพร้อมกับการสละ

ราชสมบัติฯ) ได้ทรงตรวจแล้ว ที่เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ รัฐมนตรี ว่าการกระทรวงวังนำเสนอต่อพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 4 มีนาคม 2477 ระบุว่าในขณะนั้นมี "พระองค์เจ้า" ซึ่งเป็นโอรสสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอและพระเจ้าพี่ยาเธอ รวมทั้งสิ้น 8 พระองค์ ดังนี้คือ

(1) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล (โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์)

(2) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภูมิพลอดุลยเดช (โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช กรมหลวงสงขลานครินทร์)

(3) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฬภฏพงศ์บริพัตร (โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต)

(4) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคล (โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์)

(5) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร (โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์)

(6) พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอนุสรมงคลการ (โอรสสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์)

(7) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา (โอรสพระเจ้าพี่ยาเธอ พระองค์เจ้าอาภากรเกียรติวงศ์ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์)

(8) พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร (โอรสพระเจ้าพี่ยาเธอ พระองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร กรมพระกำแพงเพ็ชรอัครโยธิน)

ส่วน พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ โอรสสมเด็จพระอนุชาธิราช (ในรัชกาลที่ 6) เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระนามมิได้อยู่ในบัญชีลำดับสืบราชสันตติวงศ์

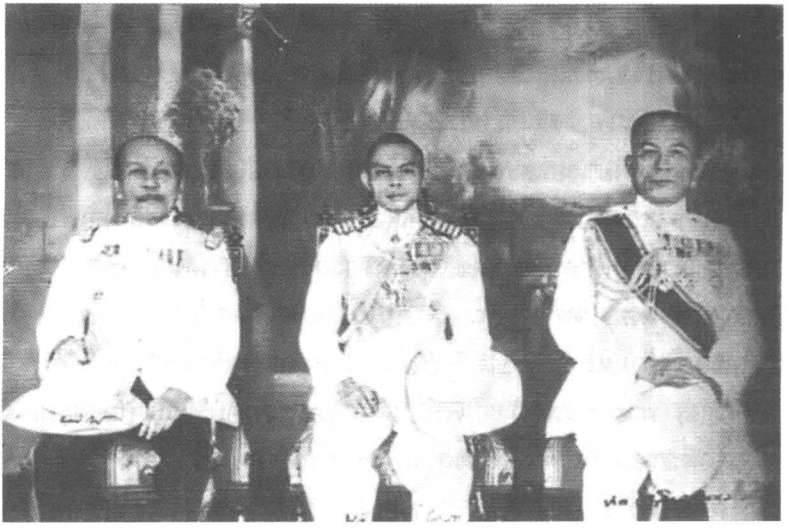

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พ.ศ.2478
เจ้าพระยายมราช พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา (ประธาน)
พลเอกเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน)

10

การตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ รัชกาลที่ 8

เมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้ให้ความเห็นชอบในการที่จะอัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นทรงราชย์แล้ว ก็ได้มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี โดยนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 7 มีนาคม 2477 มีข้อความว่า "จึงขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ได้ขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ตั้งแต่วันและเวลาที่ว่านี้ (2 มีนาคม 2477 เวลา 13.45 น. เวลาในอังกฤษ) เป็นต้นไป"

ในวันเดียวกัน ก็ได้มีประกาศโดยประธานสภาผู้แทนราษฎร (พระเรี่ยมวิรัชชพากย์ รองประธานสภาฯคนที่ 1 ลงนามแทนประธานสภาฯ คือเจ้าพระยาศรีธรรมาธิเบศ ผู้ซึ่งยังไม่กลับจากต่างประเทศ) ตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นคณะ ประกอบด้วย นายพันเอก พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ เป็นประธาน, นายนาวาตรี พระวรวงศ์เธอ (ต่อมาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ) พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) โดยมีข้อตกลงว่า ในการลงมติวินิจฉัยนั้น ให้ถือเอาเสียงข้างมากเป็นประมาณ และการลงนามในเอกสารราชการนั้น ให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อย่างน้อย 2 ท่าน เป็นผู้ลงนาม

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนเล่าเบื้องหลังการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เอาไว้เป็นข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังนี้

"ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลมีพระชนมพรรษา 9 พรรษา เศษ (บรมราชสมภพ พ.ศ.2468) ยังทรงพระเยาว์อยู่ จะทรงบริหารพระราชภาระไม่ได้ และจะทรงตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ไม่ได้ ดังนั้นจึงจะต้องมีบุคคลหนึ่งหรือหลายคนเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตามมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ.2475 ซึ่งได้อนุญาตไว้ด้วยว่าถ้าสภาผู้แทนราษฎรยังมิได้ตั้งผู้ใดเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ก็ให้คณะรัฐมนตรีกระทำหน้าที่นั้นชั่วคราว

คณะรัฐมนตรีในขณะนั้นมีนายพันเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรีและรวมทั้งเป็นผู้บัญชาการทหารบกด้วย นายพันเอก หลวงพิบูลสงครามเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและรองผู้บัญชาการทหารบก นายนาวาเอก หลวงสินธุ์สงครามชัยเป็นรัฐมนตรีลอยและเสนาธิการทหารเรือ ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีหน้าที่บังคับบัญชากรมตำรวจด้วยเพราะขณะนั้นนายพันตำรวจเอก หลวงอดุลเดชจรัสเป็นรองอธิบดีกรมตำรวจ และมีรัฐมนตรีอื่นๆที่ไม่เกี่ยวกับการควบคุมกำลังอาวุธ (คือพระยามานวราชเสวี พระสารสาส์นประพันธ์ พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ พระยาศรยุทธเสนี, พระดุลยธารณปรีชาไวทย์ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ หลวงนฤเบศร์มานิต หลวงศุภชลาศัย ขุนสมาหารหิตะคดี พระสิทธิเรืองเดชพล ขุนสุคนธวิทศึกษากร และพระยาสุริยานุวัตร)

คณะรัฐมนตรีชุดนี้มิได้ช่วงชิงโอกาสอย่างหนึ่งอย่างใดตามที่รัฐธรรมนูญฉบับนั้นเปิดทางไว้เพื่อเพิกเฉยไม่เสนอชื่อผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยจะกระทำหน้าที่เป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เสียเองเหมือนดั่งที่ในสมัยต่อมา คือในระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชกำลังเสด็จประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งจากสิงคโปร์อยู่ในอ่าวสยามก่อนถึงกรุงเทพพระมหานครในระหว่างปลายเดือนพฤศจิกายนกับต้นเดือนธันวาคม พ.ศ.2494 นั้น ได้เกิดมีรัฐประหารทางวิทยุอันเป็นเหตุให้คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งได้ทรงพระกรุณาแต่งตั้งไว้ต้องพ้นจากตำแหน่งแล้วคณะรัฐมนตรีซึ่งมีจอมพลป.พิบูลสงคราม

เป็นนายกรัฐมนตรีทำหน้าที่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ดังนั้นจอมพล ป.พิบูลสงครามจึงได้กราบทูลถวายพระพร ณ ท่าราชวรดิษฐ์ 2 ครั้งคือในฐานะคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ครั้งหนึ่ง และในฐานะคณะรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง (ขณะนั้นข้าพเจ้าอยู่ที่ปักกิ่ง ได้เปิดเครื่องรับวิทยุกรุงเทพฯ ได้ความตามที่ยังจำได้ดังกล่าวนี้ หวังว่าผู้ที่อยู่ในกรุงเทพฯ คงยังพอจำกันได้บ้าง)

คณะรัฐมนตรี ขณะที่นายพันเอก พระยาพหลฯเป็นนายกรัฐมนตรีดังกล่าวแล้ว พิจารณาเห็นว่าสมควรเสนอสภาผู้แทนราษฎรตั้งผู้สำเร็จราชการในทันใดภายหลังที่สภาผู้แทนราษฎรให้ความเห็นชอบในการอัญเชิญพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นทรงราชย์ในวันที่ 7 มีนาคมนั้น ในการนี้ก็จะต้องทาบทามท่านที่คณะรัฐมนตรีเห็นว่าสมควรเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไว้ล่วงหน้า ดังนั้นจึงได้มอบให้นายกรัฐมนตรีและข้าพเจ้าในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยไปเฝ้าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัตติวงศ์ (ต่อมาเป็นกรมพระยา) เพื่อกราบทูลขอให้ทรงรับเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่ด้วย แต่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศราฯรับสั่งว่าพระองค์เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯถ้าจะรับเป็นผู้สำเร็จราชการสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่แล้ว ก็จะมีผู้ติฉินนินทาว่าพระองค์ต้องการจะเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตลอดกาล จึงขอให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาพระบรมวงศ์องค์อื่นและข้าราชการผู้ใหญ่ที่สมควรเถิด

คณะรัฐมนตรีจึงประชุมกัน (คงจะเป็นวันที่ 4 หรือ วันที่ 5 มีนาคม 2477) สมควรมีผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ 3 ท่าน ประกอบเป็นคณะผู้สำเร็จราชการ โดยมีพระบรมวงศ์องค์หนึ่งเป็นประธาน อีกองค์หนึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการในคณะ และอีกท่านหนึ่งเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ที่มีความรู้ความชำนาญในราชการแผ่นดิน

ในการพิจารณาพระบรมวงศ์ที่สมควรเป็นประธานผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้นปรากฏว่าพระบรมวงศ์ส่วนมากในขณะนั้นได้เสด็จไปประทับอยู่ในต่างประเทศภายหลังกรณีที่เรียกว่า "กบฏบวรเดช" ส่วนท่านที่ยังทรงอยู่ในสยามนอกจากสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศราฯก็มีเจ้านายที่ทรงกรมอยู่องค์หนึ่ง คือ

พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าออศคาร์นุทิศ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ซึ่งเป็นโอรสในสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ ซึ่งนายพันเอกพระยาพหลฯ คุ้นเคยกับท่าน เพราะรับราชการเป็นราชองครักษ์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ด้วยกัน ส่วนข้าพเจ้านั้นพระองค์ท่านทรงรู้จักข้าพเจ้าตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นนักศึกษาอยู่ในปารีส คือเมื่อครั้งพระองค์ท่านตามเสด็จสมเด็จเจ้าฟ้าหญิงวไลยอลงกรณ์ฯ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรซึ่งเป็นพระภคินีร่วมพระชนกและพระชนนีของสมเด็จเจ้าฟ้ามหิดลฯ เมื่อครั้งสมเด็จเจ้าฟ้าหญิงทรงไปรักษาพระองค์ในประเทศฝรั่งเศส เสด็จในกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ได้รับสั่งให้ข้าพเจ้านำพระองค์ท่านทัศนาจรกรุงปารีสหลายครั้ง ข้าพเจ้านับถือท่านมากที่ได้เห็นพระจริยาวัตรเยี่ยงนักประชาธิปไตย ไม่ทรงถือพระองค์ว่าเป็นเจ้านายที่สูงศักดิ์ บางครั้งทรงลงพระหัตถ์ทำพระกระยาหารที่ครัวสถานทูตด้วยพระองค์เอง ข้าพเจ้ายังจำได้ว่ามีอาหารเสวยบางอย่างที่โอชะ ซึ่งข้าพเจ้าศึกษาจากพระองค์ โดยรับเป็นผู้ซื้ออาหารสดถวายตามที่ทรงวาน แล้วเป็นลูกมือท่านส่วนหนึ่งเท่านั้น

เมื่อนายพันเอกพระยาพหลฯและข้าพเจ้าไปเฝ้าเสด็จในกรมองค์นั้น เพื่อขอประทานอนุญาตเสนอพระนามท่านต่อสภาผู้แทนราษฎรให้ลงมติเห็นชอบในการตั้งท่านเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ท่านก็ได้ประทานอนุญาต

ครั้นแล้วพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ราชเลขานุการในพระองค์ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้เสด็จมาพบ พ.อ.พระยาพหลฯ และข้าพเจ้าที่วังปารุสกวัน ได้ทรงนำเอาเอกสารต่างๆ มาให้พ.อ.พระยาพหลฯ และข้าพเจ้าพิจารณา พ.อ.พระยาพหลฯ และข้าพเจ้าเห็นว่าพระองค์ได้ทรงร่วมมือกับรัฐบาลเป็นอย่างดี จึงได้ทาบทามท่านที่จะขอเสนอพระนามเป็นผู้สำเร็จราชการอีกองค์หนึ่ง พระองค์ทรงยินดี (ในส่วนที่เกี่ยวกับข้าพเจ้านั้นพระองค์ทรงรู้จักข้าพเจ้าตั้งแต่พระองค์ศึกษาในประเทศอังกฤษและได้มาเยือนปารีสหลายครั้ง ซึ่งได้กรุณาให้ข้าพเจ้าเป็นมัคคุเทศก์ของพระองค์บางครั้ง ข้าพเจ้าเห็นว่าพระองค์ท่านไม่ถือองค์ว่าสูงศักดิ์ แต่ทรงบำเพ็ญองค์เยี่ยงนักประชาธิปไตย ต่างกับพวกปลายแถวราชวงศ์บางคนที่อวดอ้างเป็นเจ้ายิ่งกว่าหม่อมเจ้า)

ในส่วนข้าราชการผู้ใหญ่นั้น คณะรัฐมนตรีเห็นว่า มหาอำมาตย์นายกเจ้าพระยายมราชชาติเสนางคนรินทร์ฯ ซึ่งเคยรับราชการเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย

ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯในตำแหน่งสำคัญๆ อาทิเป็นอุปทูตรักษาการสถานทูตสยาม กรุงลอนดอนระหว่างที่สยามพิพาทกับฝรั่งเศสเมื่อร.ศ.112 ต่อมาเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครศรีธรรมราช กระทรวงนครบาล ครั้นถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ซึ่งทรงยกย่องเจ้าพระยายมราชในฐานะพระอาจารย์ระหว่างทรงศึกษาในประเทศอังกฤษ ดังปรากฏความพิสดารในสุพรรณบัตรที่พระราชทานบรรดาศักดิ์สูงนั้นแล้ว ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมกระทรวงนครบาลเป็นกระทรวงเดียวกับกระทรวงมหาดไทย แล้วโปรดเกล้าฯให้พระยายมราชเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยที่จัดระบบใหม่นี้ ท่านรับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อมาจนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ แล้วกราบบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง ท่านผู้นี้จึงมีอาวุโสสูงสุดในบรรดาข้าราชการผู้ใหญ่ พ.อ.พระยาพหลฯขอให้ข้าพเจ้าไปกราบเรียนทาบทามท่าน แต่ข้าพเจ้าขอตัว เกรงว่าจะมีผู้ครหาว่าข้าพเจ้าลำเอียงญาติผู้ใหญ่ของข้าพเจ้า (เจ้าพระยายมราชเป็นน้าของคุณหญิงเพ็ง ชัยวิชิตฯ และท่านผู้หญิงตลับ ภรรยาของท่านเป็นพี่สาวของพระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา มารดาและบิดาของท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์) ดังนั้นจึงขอให้พ.อ.พระยาพหลฯทาบทามท่านเอง เมื่อทาบทามแล้วท่านยินดีอนุญาตให้เสนอนามท่านต่อสภาผู้แทนราษฎรเพื่อลงมติตั้งท่านเป็นคนหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ครั้นเมื่อสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติเห็นชอบตามข้อเสนอของรัฐบาลให้อัญเชิญพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลเป็นพระมหากษัตริย์แล้ว ต่อมาในวันที่ 7 มีนาคมนั้นเองสภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติเห็นชอบในการตั้งคณะผู้สำเร็จราชการ ประกอบด้วย

พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ประธาน
พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ผู้สำเร็จราชการ
มหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ผู้สำเร็จราชการ" [56]

เสด็จในกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ทรงมีพระชนมายุ 51 พรรษาในขณะนั้น ทรงเป็นโอรสในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงศ์ พระอนุชาร่วมพระชนกและพระชนนีกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้รับราชการทหารบกในตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ตลอด

จนได้สนองพระเดชพระคุณในหน้าที่ราชองครักษ์ตลอด 3 รัชกาล ตั้งแต่ รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ.2463 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ เสด็จในกรมพระองค์นี้ทรงอยู่ในตำแหน่งประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้เพียง 5 เดือนเศษ ก็สิ้นพระชนม์

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ในขณะนั้น และการเสนอแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 8 ชุดต่อมาเอาไว้ดังนี้

"ข่าวที่ทำให้ข้าพเจ้าสลดใจเป็นอันมาก คือขณะที่เรือเดินสมุทร "กองด์แวร์เด" ซึ่งข้าพเจ้าโดยสารไปยุโรปเพื่อเจรจาลดดอกเบี้ยเงินกู้ของรัฐบาล และทาบทามนานาประเทศในการที่จะแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคนั้น ได้เทียบท่าเมือง "บรินดิซี" ประเทศอิตาลีเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ.2478 เพื่อนโดยสารชาวต่างประเทศคนหนึ่งซื้อหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษมาอ่านพบข้อความพาดหัวเรื่องว่าพรินซ์อนุวัตร ผู้สำเร็จราชการสยามปลงพระชนม์เอง คนต่างประเทศนั้นจึงเอาหนังสือพิมพ์นั้นมาให้ข้าพเจ้าอ่านดู ข้าพเจ้าไม่เชื่อว่าข่าวนั้นจะเป็นจริง จึงบอกเขาว่าข่าวนั้นไม่น่าเชื่อ เพราะเมื่อก่อนข้าพเจ้าจากสยามก็ได้ไปทูลลา ไม่เห็นท่านทรงมีพระอาการอย่างใดที่จะทำให้ท่านปลงพระชนม์เอง คนต่างประเทศนั้นตอบว่าข่าวที่ส่งมาโดยสำนักสื่อข่าวที่เชื่อถือได้นั้นต้องเป็นความจริง ข้าพเจ้าโดยสารเรือลำนั้นต่อไปจนถึงเมือง "เตรียสท์" เพื่อเยี่ยมอู่ต่อเรือที่มีนายทหารเรือประจำอยู่ แล้วขอเลื่อนการพบมุสโสลินีไว้ก่อน โดยข้าพเจ้ารีบโดยสารรถไฟตรงไปยังเมือง "โลซานน์" เพื่อเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล และสมเด็จพระอนุชา (รัชกาลที่ 9) และพระราชชนนี (พระนามขณะนั้น) ข้าพเจ้าขอให้หลวงสิริราชไมตรี ราชเลขานุการในพระองค์ เอาโทรเลขที่รัฐบาลกราบบังคมทูลมาให้ดู ปรากฏข้อความตามข่าวที่ข้าพเจ้าได้อ่านจากหนังสือพิมพ์ฉบับที่กล่าวแล้ว ไม่มีรายละเอียดว่าปลงพระชนม์ด้วยวิธีใดและเหตุใด ข้าพเจ้าจึงรีบมากรุงปารีส แล้วได้รับรายงานจากนายพันตำรวจเอกหลวงอดุลเดชจรัสว่าหลวงอดุลฯเองได้เป็นผู้ทำการชันสูตรพระศพเสด็จในกรมหมื่นอนุวัตรฯ ปรากฏว่าพระองค์ทรงใช้ปืนสั้นปลงพระชนม์เอง โดยทรงอมปากกระบอกปืนไว้ที่พระโอษฐ์แล้ว ใช้นิ้วของพระองค์เองลั่นไกกระสุนเจาะเพดานพระโอษฐ์ ทำให้สิ้นพระชนม์ สอบสวนพระชายาและคนในวังได้ความว่าก่อนสิ้นพระชนม์เคยรับสั่งว่า"เวลานี้เราจะทำอะไร

แม้แต่กระดิกนิ้ว ก็มีคนเขาว่า" ได้ความต่อไปอีกว่ามีเจ้าบางองค์ค่อนขอดท่านในการเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการ โดยคณะราษฎรสนับสนุน มีคนเขียนบัตรสนเท่ห์ประนามท่านต่างๆ (ถ้ากรมตำรวจยังรักษาสำนวนการสอบสวนไว้ ก็อาจเปิดเผยได้แล้ว ในเวลานั้นมีหนังสือพิมพ์ในกรุงเทพฯแทบทุกฉบับลงรายละเอียดในการปลงพระชนม์ของเสด็จในกรม แต่ผู้สันทัดในการตะโกนตามโรงภาพยนตร์ยังไม่ปรากฏตัวในสยาม)

ต่อมาในวันที่ 20 สิงหาคมปีนั้น คณะรัฐมนตรีจึงเสนอสภาผู้แทนราษฎรให้ลงมติเห็นชอบในการตั้งเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินเป็นผู้สำเร็จราชการในตำแหน่งที่ว่างอยู่ ซึ่งสภาผู้แทนราษฎรเห็นชอบด้วย คณะผู้สำเร็จราชการต่อจากนั้นจึงประกอบด้วย

พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ	ประธานคณะผู้สำเร็จราชการ
เจ้าพระยายมราช	ผู้สำเร็จราชการ
เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน (อุ่ม อินทรโยธิน)	ผู้สำเร็จราชการ"

เยือนอิตาลีเมื่อปี พ.ศ.2478

โดยเฉพาะเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินนั้น ท่านสืบเชื้อสายจากเจ้าฟ้าทองอินทร์ซึ่งเป็นพระราชโอรสของสมเด็จพระเจ้าตากสินแห่งกรุงธนบุรี ท่านมิได้ร่วมในคณะราษฎร แต่บังเอิญในตอนเช้าวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 ท่านซึ่งออกจากราชการแล้ว ได้ไปเดินเล่นเวลาเช้าตามปรกติ เมื่อท่านเดินมาถึงหน้ากำแพงรั้วเหล็กพระที่นั่งอนันตสมาคม ท่านเห็นพ.อ.พระยาพหลฯ ที่ได้ประกาศยึดอำนาจในนามคณะราษฎรแล้วนั้น กำลังใช้เหล็กงัดโซ่ที่ล้อมประตูกำแพงรั้วเหล็กใส่กุญแจเหล็กไว้นั้น ทั้งนี้เพราะพ.อ.พระยาพหลฯมีข้อกำยำแข็งแรงนัก เจ้าพระยาพิชเยนทรจึงเดินเข้าไปดู พลางท่านก็ปรารภว่า "พวกนี้มันสามารถ" แล้วท่านก็จากไป ต่อมาเวลาคณะราษฎรมีงานทำบุญ ท่านก็อุตส่าห์มาร่วมบ่อยๆ ท่านจึงได้รับความนับถือจากคณะราษฎร" [57]

พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินเมื่อได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพ.ศ.2478 มีอายุได้ 63 ปี อ่อนกว่ามหาอำมาตย์นายก เจ้าพระยายมราช 9 ปี ท่านได้รับสถาปนาเป็นเจ้าพระยาฯเมื่อพ.ศ.2472 ในรัชกาลที่ 7 ขณะที่ดำรงตำแหน่งสมุหราชองครักษ์ ขณะที่เจ้าพระยายมราชเป็นเจ้าพระยาฯเมื่อพ.ศ.2451 ในรัชกาลที่ 5

เจ้าพระยาพิชเยนทรสำเร็จโรงเรียนนายร้อยทหารบกและรับราชการตั้งแต่ยศนายร้อยตรีจนกระทั่งเป็นนายพลเอก ในระหว่าง พ.ศ.2437 ถึงพ.ศ.2445 ขณะที่เป็นนายร้อยเอกหลวงสรสิทธิยานุการ ท่านได้รับโปรดเกล้าฯให้ออกไปรับราชการเป็นราชองครักษ์ประจำพระองค์สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ตลอดเวลาที่ทรงศึกษาอยู่ในยุโรป ซึ่งเป็นโอกาสได้เข้าศึกษาวิชาทหารบางหลักสูตร อีกทั้งได้ตามเสร็จฯไปราชการในหลายประเทศ เมื่อกลับมาเมืองไทย ท่านก็ได้รับราชการทหารในตำแหน่งที่สูงขึ้นเป็นลำดับ อาทิ ผู้บังคับการโรงเรียนนายร้อยทหารบก ผู้บัญชาการกองพล จเรทหารบก และสมุหราชองครักษ์ตามลำดับ ก่อนได้รับสถาปนาเป็นเจ้าพระยา ท่านมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเทพอรชุน

เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินรับราชการใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาททั้งในรัชกาลที่ 6 และต่อมาในรัชกาลที่ 7 ในปี 2474 ท่านก็ได้รับโปรดเกล้าฯ ให้โดยเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯเสด็จประพาสญี่ปุ่น สหรัฐอเมริกาและ

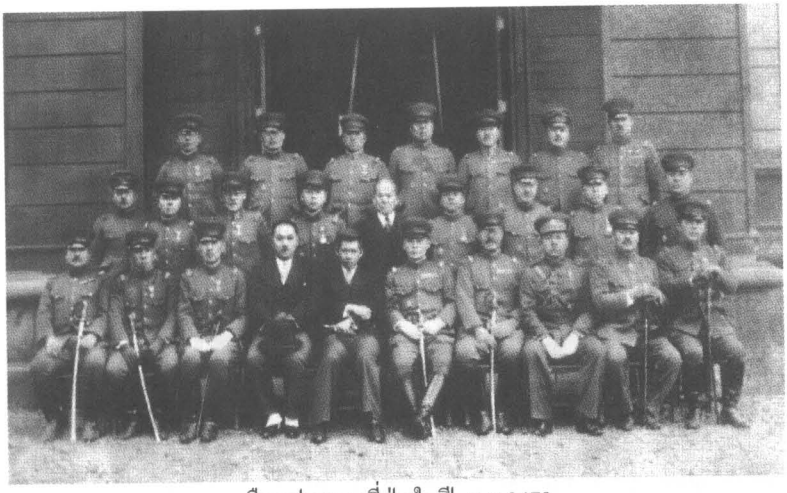

เยือนประเทศญี่ปุ่นในปี พ.ศ.2479

คานาดา ท่านเพิ่งออกจากราชการเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2475 ด้วยอายุ 60 ปี ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ 2 เดือนเท่านั้น

เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินถึงอสัญกรรมในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2485 อายุได้ 70 ปี ส่วนเจ้าพระยายมราชได้ถึงอสัญกรรมไปก่อนหน้านั้น 3 ปีเศษ คือเมื่อปลายเดือนธันวาคม พ.ศ.2481 เมื่ออายุใกล้ 76 ปี

สำหรับพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น เมื่อเข้ารับตำแหน่ง ทรงมีพระชนมายุเพียง 30 ปี และทรงอยู่ในตำแหน่งต่อเนื่องถึง 10 ปี ในพ.ศ.2489 ภายหลังที่ทรงลาออกจากตำแหน่งประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯเพียง 2 ปี ก็สิ้นพระชนม์เมื่อพระชนมายุ 42 ปี พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯทรงเป็นพระโอรสในเสด็จกรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ได้เสด็จไปศึกษาในสหรัฐอเมริกาก่อนที่จะไปเข้าโรงเรียนมัธยม แฮร์โรว์ที่อังกฤษ จากนั้นทรงเข้าศึกษาที่โรงเรียนนายเรือของราชนาวีอังกฤษ แล้วเสด็จไปศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ จนกระทั่งได้รับปริญญาเกียรตินิยม จึงกลับสยาม รับราชการเป็นนายทหารเรือยศนายนาวาตรี ก่อนที่จะย้ายไปเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดนครปฐมและจังหวัดภูเก็ต

พุฒภาจังหวัดอุดรธานี
วันที่ ๒๗ มกราคม ๒๔๙๘

11

เดินทางรอบโลกในราชการแผ่นดินที่สำคัญ

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์อยู่ในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยได้ประมาณเกือบปีครึ่ง จนกระทั่งต้นเดือนสิงหาคม 2478 ท่านจึงได้รับมอบหมายจากรัฐบาลให้เดินทางไปต่างประเทศ คือยุโรป สหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น รวมเวลาการเดินทางทั้งสิ้น (ขณะนั้นต้องเดินทางโดยทางเรือ) ประมาณ 6 เดือน กลับถึงกรุงเทพฯประมาณปลายเดือนมกราคม (นับอย่างในปัจจุบันก็ต้นพ.ศ. 2479) [58]

ภารกิจที่รัฐบาลนายพันเอก พระยาพหลฯมอบหมายให้ท่านปรีดีฯ ไปปฏิบัติในต่างประเทศ คือ (1) เจรจาลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ต่างประเทศที่รัฐบาลสยามได้ทำสัญญากับธนาคารในประเทศอังกฤษ กู้เงินจำนวน 3 ล้านปอนด์เมื่อพ.ศ.2466 ในสมัยรัชกาลที่ 6 อัตราดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี เพื่อประหยัดงบประมาณรายจ่ายประจำปีและทำให้รัฐบาลมีเงินสำหรับพัฒนาประเทศมากขึ้น และ (2) พบบรรดาผู้นำของประเทศมหาอำนาจเพื่อทาบทามการที่รัฐบาลไทยจะขอเปิดการเจรจายกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศเหล่านั้น

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลมิได้เปิดเผยให้สาธารณชนได้ทราบถึงภารกิจที่ได้

มอบหมายให้ท่านปรีดีฯไปปฏิบัติด้วยเห็นว่าควรจะปกปิดเอาไว้ก่อนเพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของประเทศชาติ ท่านปรีดี พนมยงค์ออกเดินทางจากสยามในระหว่างที่สภาผู้แทนราษฎรปิดสมัยประชุม แต่พอเปิดสมัยประชุมเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2478 ก็มีสมาชิกตั้งกระทู้ด่วนถามรัฐบาลเรื่องการเดินทางไปต่างประเทศของหลวงประดิษฐ์มนูธรรม เนื่องจากผู้ไม่รู้ความจริงได้นำไปเล่าลือกันต่างๆ เพราะในสมัยรัฐบาลพระยามโนปกรณ์ฯ ก็เคยมีเหตุการณ์คล้ายกันเกิดขึ้น

กระทู้ด่วนดังกล่าวมี 3 ประเด็นคือ (1) หลวงประดิษฐ์ฯ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยจะต้องไปต่างประเทศจริงหรือไม่ (2) ถ้าเป็นจริง จะไปส่วนตัวหรือราชการ และ (3) มีกำหนดกลับแน่นอนหรือไม่

เจ้าคุณพหลฯ นายกรัฐมนตรีได้ตอบกระทู้ดังกล่าวว่า (1) ข้าพเจ้าได้ใช้ให้รัฐมนตรีมหาดไทยไปต่างประเทศจริง (2) เป็นการไปราชการ มิใช่ส่วนตัว และ (3) ให้ไปประมาณ 6 เดือน หรืออาจจะนานกว่านั้นได้เล็กน้อย

นอกจากนั้นท่านเจ้าคุณนายกรัฐมนตรีก็ยังชี้แจงเพิ่มเติมให้เป็นที่สบายใจโดยทั่วกันทำนองว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็น "หัวเรี่ยวหัวแรง" ของท่าน จึงต้องเลือกส่งไปดูงานและความก้าวหน้าในต่างประเทศ เพื่อจะได้กลับมาปรับปรุงการงานต่างๆ ให้ก้าวหน้า ในขณะเดียวกัน พระยาพหลฯก็กล่าวเป็นนัยๆ ว่าประสงค์ที่จะให้ต่างประเทศรู้จักหลวงประดิษฐ์มนูธรรมผู้ซึ่งจะต้องให้รับหน้าที่ซึ่งมีความสำคัญต่อไป และเป็นหน้าที่ซึ่งต่างประเทศจะต้องเชื่อถือจึงจะปฏิบัติได้ลุล่วงไปด้วยดี [59]

อีก 6 เดือนต่อมาเมื่อหลวงประดิษฐ์ฯเดินทางกลับถึงเมืองไทยพร้อมกับความสำเร็จในภารกิจที่ได้รับมอบหมายไปก็ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศรับผิดชอบในการทำให้ประเทศไทยมีเอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์

สำหรับการเดินทางไปต่างประเทศดังกล่าวข้างต้นนั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าเอาไว้เป็นภาษาฝรั่งเศสเมื่อพ.ศ.2515 ดังคำแปลภาษาไทยดังต่อไปนี้

"ตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 จนถึงพ.ศ.2482 นั้น ประเทศสยามเป็นเอกราชแต่เพียงในนามเท่านั้น แท้จริงแล้ว ประเทศสยามเป็นประเทศกึ่งอาณานิคมอยู่

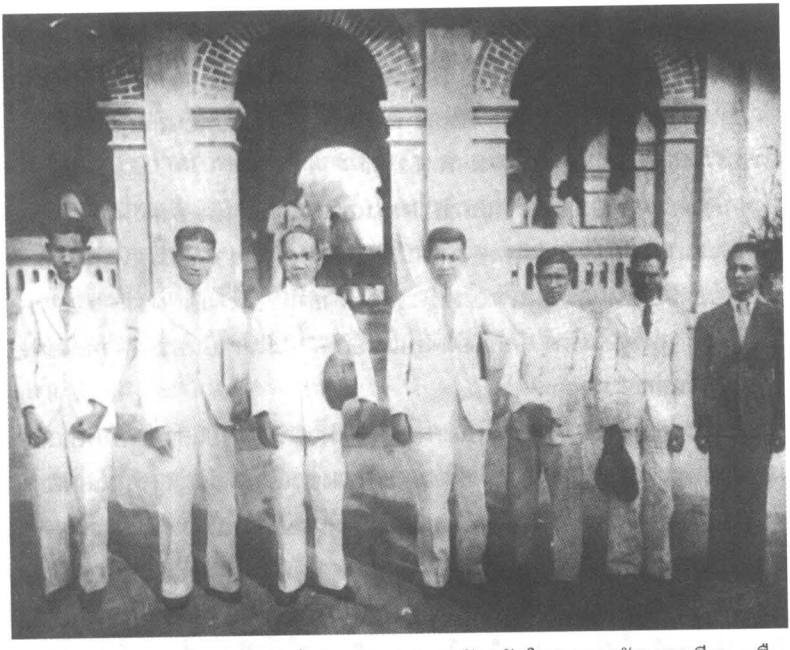

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยตรวจราชการจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในปี พ.ศ.2479

ภายใต้อำนาจอิทธิพลของมหาอำนาจซึ่งมีอภิสิทธิ์ และได้รับสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทั้งนี้เป็นผลมาจากการทำสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคบางฉบับ ศาลไทยไม่มีอำนาจเหนือบุคคลในบังคับของประเทศมหาอำนาจเหล่านั้นตามข้อตกลงในสนธิสัญญา ศาลกงสุลของต่างประเทศหรือศาลต่างประเทศมีเอกสิทธิ์ทางการศาลเหนือประเทศสยาม ประเทศสยามไม่มีสิทธิ์กำหนดอัตราภาษีอากรบางประการสูงเกินกว่าที่กำหนดไว้ในสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคนี้ และภาษีอากรที่กำหนดไว้แต่เดิมนั้นต่ำมาก

อย่างไรก็ตาม สนธิสัญญาไม่เสมอภาคที่ทำไว้กับประเทศมหาอำนาจบางฉบับนั้น ก็สิ้นสภาพไปในเวลาต่อมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งสนธิสัญญาที่ทำไว้กับจักรวรรดิเยอรมันและจักรวรรดิออสเตรีย-ฮังการี เนื่องจากประเทศสยามได้เข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งเป็นสงครามระหว่าง 2

อาณาจักรนี้กับประเทศสัมพันธมิตร โดยอาศัยหลักของกฎหมายระหว่างประเทศ สนธิสัญญาใดๆ ก็ตามที่ทำไว้กับประเทศที่มีสงครามจะสิ้นสภาพไปทันที สนธิสัญญาที่ได้ลงนามไว้กับประเทศรัสเซียสมัยพระเจ้าซาร์เป็นอันสิ้นสุดลงเมื่อเกิดการอภิวัฒน์ขึ้นในเดือนตุลาคม พ.ศ.2460

ในระหว่างอภิวัฒน์ประชาธิปไตยในปีพ.ศ.2475 นั้น ยังคงมีสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคกับ 13 ประเทศ ในบรรดาประเทศทั้ง 13 นี้ มี 5 ประเทศซึ่งเป็นที่ยอมรับกันในสมัยนั้นว่าเป็นประเทศมหาอำนาจ ได้แก่ ฝรั่งเศส สหราชอาณาจักร สหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น อิตาลี และอีก 8 ประเทศเป็นประเทศทุนนิยมในยุโรปตะวันตก

ปีพ.ศ.2478 หลังจากได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแล้ว รัฐบาลในสยาม "คณะราษฎร" เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่ควรจะหาทางยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคที่รัฐบาลภายใต้ระบอบการปกครองแบบเก่าได้ถูกบังคับให้ลงนามไว้ ตลอดจนหาทางลดอัตราดอกเบี้ยในการกู้ยืมเงินที่รัฐบาลเก่าได้ทำสัญญาไว้กับธนาคารอังกฤษแห่งหนึ่ง ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลในขณะนั้นจึงได้มอบหน้าที่ให้ข้าพเจ้าไปพบผู้นำประเทศมหาอำนาจต่างๆในยุโรป อเมริกาและเอเชีย เพื่อเจรจาอย่างสันติกับประเทศเหล่านี้ การที่เราคิดเจรจากับประเทศมหาอำนาจดังเช่น ฝรั่งเศส สหราชอาณาจักร อิตาลี อเมริกาและญี่ปุ่นก่อน เพราะเห็นว่าถ้าประเทศดังกล่าวมีท่าทียินยอม ประเทศอื่นๆก็จะทำตามอย่างแน่นอน ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงเริ่มออกเดินทางรอบโลก (โดยทางเรือสมัยนั้นยังไม่มีเส้นทางคมนาคมทางอากาศทั่วโลก) เพื่อไปพบกับมุสโสลินี ปิแอร์ ลาวาล (ผู้นำรัฐบาลฝรั่งเศสในขณะนั้น) ฮจาล์มาร์ ชาคท์ เสอร์แชมมวล ฮอร์ (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษในขณะนั้น) คอร์เดล ฮัลล์ (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาในขณะนั้น) จักรพรรดิ ฮิโรฮิโต นอกจากนั้นยังได้พบปะกับบุคคลสำคัญๆ อื่นๆของแต่ละประเทศ

รัฐบาลสยามได้มอบหมายให้ข้าพเจ้าไปประเทศเยอรมันด้วย เพื่อสังเกตความเป็นไปในระยะเวลา 3 ปีภายหลังที่เกิดลัทธินาซีขึ้น และโดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อศึกษาหาความรู้เรื่องระบบเศรษฐกิจแห่งชาติที่ตั้งขึ้นใหม่ แต่รัฐบาลมิได้ให้ข้าพเจ้าเดินทางไปยังสหภาพโซเวียตเพราะเราไม่รับรองรัฐบาลใหม่ของโซเวียต

จนกระทั่งปีพ.ศ.2482 จึงได้มีข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามและโซเวียต เพื่อสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูต และเพื่อให้ทั้งสองประเทศมีผู้แทนของแต่ละฝ่ายประจำในแต่ละประเทศ การดำเนินการตามข้อตกลงดังกล่าวได้หยุดชงักลงเมื่อเกิดสงครามระหว่างสหภาพโซเวียตและเยอรมัน จนกระทั่งภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศไทยและสหภาพโซเวียตจึงได้สถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตอีกครั้ง สำหรับประเทศจีนนั้น แม้ว่าผู้แทนทางการทูตของรัฐบาลจีนที่กรุงโตเกียวจะได้เชื้อเชิญข้าพเจ้าให้ไปเยือนนานกิง (เมืองหลวงของจีนสมัยนั้น) ก็ตาม ข้าพเจ้าไม่อาจรับคำเชิญได้ เพราะในระหว่างนั้น ประเทศจีนมีสงครามกลางเมือง ทั้งยังทำสงครามต่อต้านญี่ปุ่นอีกด้วย

ข้าพเจ้าโดยสารเรืออิตาเลียน ซึ่งเป็นเรือโดยสารระหว่างเอเชียกับยุโรปที่แล่นเร็วที่สุดในยุคนั้น ข้าพเจ้าเดินทางถึงเมืองเตรียสท์ (หรือตริเอสเต) ในเดือนตุลาคม พ.ศ.2478 ซึ่งเป็นเมืองที่กำลังต่อเรือรบให้แก่กองทัพเรือสยาม เลขานุการของมุสโสลินีซึ่งดำรงตำแหน่งประธานบริษัทการต่อเรือด้วย (อู่กันติเอริริอูนิติ เดลลัดดริอาติโก อยู่ที่ตำบลฟัลโกเน เมืองตริเอสเต ประเทศอิตาลี ขณะนั้นกำลังต่อเรือตอร์ปิโดใหญ่ คือ ร.ล.ตราดและร.ล.ภูเก็ตใกล้จะเสร็จ) ได้จัดเลี้ยงอาหารกลางวันข้าพเจ้า เลขานุการของมุสโสลินีได้นำคำตอบของมุสโสลินีว่าด้วยเรื่องการยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคระหว่างสยามและอิตาลีมาแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบ เขาได้รับมอบหมายให้แจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่ามุสโสลินียินดีต้อนรับข้าพเจ้า ณ กรุงโรม แต่ขอให้ข้าพเจ้ารอจนถึงวันที่ 4 พฤศจิกายน ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าทำไมจึงต้องเลื่อนเวลานานออกไปขนาดนั้น เท่าที่ข้าพเจ้าทราบก็คือระยะนั้นสถานการณ์ระหว่างอิตาลีกับสหราชอาณาจักรเกี่ยวกับปัญหาเอธิโอเปียตึงเครียดมาก เลขานุการของมุสโสลินี ซึ่งมีท่าทีแบบพวกราชสำนักในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือกล่าวคำยกย่องเยินยอมุสโสลินีไม่ขาดปาก เขาบอกข้าพเจ้าว่าในโลกนี้มีบุคคล 2 คนเท่านั้นที่มีความสามารถที่จะเอาชนะคนอังกฤษได้ คือนโปเลียนและมุสโสลินี นโปเลียนได้พลาดโอกาสเช่นนั้น แต่ "ท่านผู้นำ" (ดูเช่) ผู้ซึ่งมีความทรหดอย่างหาที่เปรียบมิได้ จะสามารถเอาชนะชาวอังกฤษได้อย่างแน่นอน

เลขานุการของมุสโสลินีได้อธิบายให้ข้าพเจ้าฟังถึงเรื่องการแข่งขันกับบริษัท

ญี่ปุ่นในกิจการการต่อเรือว่า เมื่อรัฐบาลสยามมีโครงการที่จะปรับปรุงและเพิ่มประสิทธิภาพของกองทัพเรือ บริษัทญี่ปุ่นได้เสนอราคาที่ต่ำที่สุด ดังนั้นบริษัทอิตาเลียนที่ต้องการแข่งขันกับบริษัทญี่ปุ่นจึงเสนอขอให้มุสโสลินีอนุมัติเงินช่วยเหลือพิเศษที่จะทำให้บริษัทสามารถเสนอราคาต่อประเทศสยามให้ถูกลงไปอีก เหตุนี้ทางบริษัทจึงขาดทุนมากกว่าที่จะได้กำไรเลขานุการได้นำรูปถ่ายของมุสโสลินีให้ข้าพเจ้าดู และกล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า"นี่ไง ท่านผู้นำอันเป็นที่รักยิ่งของพวกเรา"

เมื่อเห็นว่ายังมีเวลาเหลือถึง 10 วันก่อนจะได้พบกับมุสโสลินี ข้าพเจ้าจึงได้เดินทางไปเมืองโลซานน์โดยทางรถไฟ เพื่อเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งทรงศึกษาอยู่ที่นั่น จากนั้นข้าพเจ้าเดินทางมายังกรุงปารีสอยู่ที่นั่น 2-3 วันและกลับมายังกรุงโรมทันวันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ.2478 พอดี

เมื่อมาถึงกรุงโรม ข้าพเจ้าได้พบว่าวันที่ 4 พฤศจิกายนนี้เป็นวันที่ยิ่งใหญ่ เนื่องด้วยมุสโสลินีได้สั่งรวมพลบรรดาประชาชน เพื่อที่ตนจะได้กล่าวสุนทรพจน์ต่อหน้าประชาชนให้ต่อต้านสหราชอาณาจักร และกล่าวหาประเทศเอธิโอเปียว่ามีท่าทีเป็นศัตรูต่อประเทศอิตาลี ตอนท้ายสุนทรพจน์มุสโสลินีได้สั่งให้กองทัพบกและอากาศซึ่งรวมพลกันอยู่แล้วที่เอรีเทร ชายแดนอาณานิคมของอิตาลี (ในอาฟริกา) ให้เข้าแทรกแซงเอธิโอเปียได้ทุกเวลา และโจมตีเอธิโอเปียนได้ในฉับพลัน (ผู้บัญชาการรบทางอากาศของอิตาลีในตอนนั้นคือ เคานท์ซีอาโน บุตรเขยของมุสโสลินี)

กงสุลใหญ่กิตติมศักดิ์ของสยามซึ่งเป็นคนอิตาลี แต่ได้มาอยู่เมืองไทยเป็นเวลานาน ได้มาเยี่ยมข้าพเจ้าและกล่าวขออภัยที่มิได้มารับข้าพเจ้าที่สถานีรถไฟในทันทีที่ข้าพเจ้ามาถึง ท่านกงสุลกล่าวแก่ข้าพเจ้าว่า ในฐานะที่เป็นคนอิตาเลียนเขาจำเป็นต้องเข้าร่วมเป็นสมาชิกพรรคฟาสซิสต์ด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ แต่ที่จริงแล้ว. เขามีใจต่อต้านฟาสซิสต์

2 วันต่อมา มุสโสลินีได้เชิญให้ข้าพเจ้าไปพบที่ "ปาลาสโซ เวเนเซีย" ซึ่งเป็นที่ทำงานของมุสโสลินี ในวันนั้นเราได้สนทนากันหลายเรื่องเป็นเวลา 2 ชั่วโมง ข้าพเจ้าได้รับทราบถึงความรู้สึกของมุสโสลินีที่ดูหมิ่นประเทศญี่ปุ่นข้าพเจ้าทราบดีว่ามุสโสลินีต้องการมีอิทธิพลเหนือประเทศจีนจึงได้ส่งบุตรเขยของตนไปเป็นกงสุลใหญ่ที่นครเซี่ยงไฮ้เพื่อพยายามช่วยรัฐบาลจีนคณะชาติในการต่อต้านญี่ปุ่นผู้รุกราน

และในการแข่งขันกับสินค้าญี่ปุ่นที่กำลังจะเข้ามาแทนที่อิตาลี (โดยเฉพาะกระดาษ) เพื่อเป็นการเอาใจข้าพเจ้ามุสโสลินียืนยันต่อข้าพเจ้าว่าเขาไม่ได้เป็นปฏิปักษ์ต่อชาวเอเชีย เพราะเขาเชื่อว่าจักรพรรดิโรมันองค์แรกก็สืบเชื้อสายมาจากเอเชีย ส่วนระบบนาซีที่เพิ่งเกิดขึ้นและกำลังมีข้อขัดแย้งกันในเรื่องของประเทศออสเตรีย (พ.ศ.2477) นั้น ฮิตเล่อร์ได้ออกคำสั่งแก่ทหารให้ก่อรัฐประหารและล้มรัฐบาล ซึ่งผลก็คือนายดอลฟุส คนของมุสโสลินีตายไป จากการสนทนาในวันนั้น ข้าพเจ้าสังเกตว่ามุสโสลินีไม่พอใจฮิตเล่อร์มาก

สำหรับสยาม มุสโสลินีได้แสดงความเห็นใจและต้องการโน้มน้าวข้าพเจ้าให้เชื่อว่าสหราชอาณาจักรเป็นศัตรูร่วมของเรา โดยยกข้อเท็จจริงที่ว่า อังกฤษได้ผนวกดินแดนส่วนหนึ่งของสยามเข้ากับจักรวรรดิอังกฤษ แต่มุสโสลินีไม่ได้กล่าวถึงกรณีประเทศฝรั่งเศส และมิได้บอกกล่าวเลยว่าเมื่อ 2 วันผ่านมา เขาก็ได้ออกคำสั่งให้รุกรานประเทศเอธิโอเปีย

ตอนท้ายของการสนทนา มุสโสลินีได้ให้คำมั่นสัญญาแก่ข้าพเจ้าว่าจะไม่คัดค้านโครงการของเราที่จะขอยกเลิกสัญญาไม่เสมอภาคระหว่างสยามกับอิตาลี เพราะมุสโสลินีเองก็เป็นผู้รับผิดชอบฝ่ายกิจการต่างประเทศด้วย

จากอิตาลี ข้าพเจ้าเดินทางไปปารีสอีกครั้ง เพื่อพบปิแอร์ ลาวาล นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น

นายปิแอร์ลาวาลได้เปรียบเทียบข้าพเจ้ากับตัวเขาเองว่าเมื่อตอนที่อายุเท่ากับข้าพเจ้านั้น (ท่านปรีดีฯขณะนั้นมีอายุเพียง 35 ปี) เขาเกือบจะได้เป็นรัฐมนตรีในคณะรัฐบาลของปอล แปงเลอเว (จากพรรคสาธารณรัฐสังคมนิยม) ส่วนเรื่องการขอเปิดเจรจายกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคระหว่างประเทศฝรั่งเศสและประเทศสยามนั้น นายปิแอร์ ลาวาลมิได้สัญญาอย่างแน่นอนลงไป เพียงแต่ย้ำกับข้าพเจ้าว่าจะยกเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณา

จากปารีส ข้าพเจ้าเดินทางไปกรุงปราก เวียนนา วอร์ซอร์และเบอร์ลิน ที่เบอร์ลินเจ้าหน้าที่ฝ่ายนาซีได้อำนวยความสะดวกแก่ข้าพเจ้าในการเข้าเยี่ยมสถาบันต่างๆ ของนาซี เช่น กระทรวงโฆษณาการ ยุวชนนาซี เป็นต้น

เจ้าหน้าที่ประสานงานได้แจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่าฮิตเลอร์เองนั้นอยากต้อนรับข้าพเจ้า แต่เนื่องจากเขาพูดไม่ได้ทั้งภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ดังนั้นการ

สนทนาระหว่างเราทั้งสองคงไม่น่าสนใจเป็นแน่ เพราะต้องอาศัยล่าม อันที่จริงแล้ว ไม่มีสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคระหว่างประเทศสยามกับประเทศเยอรมนีอีกแล้ว สิ่งที่เราสนใจคือการสถาปนาความสัมพันธ์ทางด้านการพาณิชย์และเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้ ฮิตเลอร์จึงได้มอบหมายงานนี้ให้นายฮจาลมาร์ ชาคท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจแห่งชาติ ข้าพเจ้าจึงได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดกับนายฮจาลมาร์ ชาคท์ ในเรื่องการดำเนินการแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางการพาณิชย์และเศรษฐกิจระหว่าง 2 ประเทศ ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากลำบาก เพราะรัฐบาลนาซีเป็นผู้ควบคุมดูแลการติดต่อแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ดังกล่าว การสนทนาของเราครั้งนี้ไม่บรรลุผลเท่าใดนัก

จากเบอร์ลิน ข้าพเจ้ากลับมายังปารีส และเดินทางต่อไปยังกรุงลอนดอน เพื่อพบปะกับเสอร์แซมมวล ฮอร์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ท่าทีของเสอร์แซมมวล ฮอร์เหมือนๆกับท่าทีของปีแอร์ ลาวาลในเรื่องเกี่ยวกับการขอเปิดการเจรจาเพื่อยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค

ส่วนการขอลดอัตราดอกเบี้ยที่รัฐบาลไทยภายใต้ระบอบการปกครองเก่าได้ลงนามในสัญญากู้เงินไว้กับธนาคารอังกฤษ (เนชั่นแนล โปรวินเซียลแบงก์ และชาเตอร์แบงก์) นั้น เราสามารถลงนามในข้อตกลงใหม่เพื่อลดอัตราดอกเบี้ยลง จากร้อยละ 6 เหลือร้อยละ 4

จากลอนดอน ข้าพเจ้ากลับมายังฝรั่งเศส โดยพักอยู่ที่ปารีส 2-3 วัน ก่อนจะลงเรือเดินทางต่อไปยังสหรัฐอเมริกา ที่กรุงวอชิงตัน ข้าพเจ้าได้พบกับนายคอร์เดล ฮัลล์ รัฐมนตรีต่างประเทศ ซึ่งได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะสนับสนุนการเจรจายกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคในอนาคต

จากสหรัฐอเมริกา ข้าพเจ้าเดินทางไปประเทศญี่ปุ่น จักรพรรดิฮิโรฮิโต ทรงโปรดเกล้าฯให้ข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้า แต่เนื่องจากพระองค์ไม่มีพระราชอำนาจในการบริหาร การเข้าเฝ้าของข้าพเจ้าจึงมีลักษณะที่เป็นไปตามอัธยาศัยไมตรี พระองค์ทรงถามถึงพระพลานามัยของพระมหากษัตริย์ไทย ถามถึงสุขภาพและการเดินทางของข้าพเจ้า อย่างไรก็ตาม โดยคำแนะนำของรัฐบาลญี่ปุ่น พระองค์ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ อาทิตย์อุทัยชั้นที่ 1 แก่ข้าพเจ้า

ข้าพเจ้าได้สนทนาเรื่องกิจการทางการเมืองและเศรษฐกิจระหว่างประเทศสยามและประเทศญี่ปุ่นกับนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น (พลเรือเอก เคซูเกะ โอกาดะ) ซึ่งคณะรัฐมนตรีประกอบด้วยกลุ่มนายทหารหรือผู้สนับสนุนทหาร นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นได้พยายามชักจูงให้ข้าพเจ้าเห็นด้วยกับการรวมตัวกันของประชาชาติเอเชียเพื่อต่อต้านชนผิวขาว ข้อนี้ข้าพเจ้าได้ปฏิเสธที่จะเข้าร่วมด้วย เพราะในความเห็นของข้าพเจ้า เราไม่ควรมีความคิดเรื่องถือผิวหรือเชื้อชาติ แต่ควรยึดมั่นในความคิดที่ให้ชนทุกชาติอยู่ร่วมกันอย่างสันติในโลกได้ โดยไม่มีการถือผิวหรือเชื้อชาติ อีกประการหนึ่ง ทหารญี่ปุ่นเองกลับรุกรานประเทศจีน (ซึ่งเป็นคนผิวเดียวกันกับคนญี่ปุ่น) และเริ่มรุกรานประเทศในเอเชียอาคเนย์ ข้าพเจ้าจึงต้องระมัดระวังท่าทีของข้าพเจ้าระหว่างการสนทนากับคนญี่ปุ่นเป็นอย่างยิ่ง สิ่งที่ข้าพเจ้าสนใจมากในส่วนที่เป็นภารกิจที่ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายจากรัฐบาลสยามก็คือท่าทีของรัฐบาลญี่ปุ่นที่จะมีต่อการขอเปิดการเจรจาในอนาคต แต่ในที่สุดญี่ปุ่นก็ได้แสดงความเห็นใจต่อการขอยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคนั้น" [60]

หลวงประดิษฐ์มนูธรรมกับเจ้าแก้วนวรัตน์ ที่จังหวัดเชียงใหม่

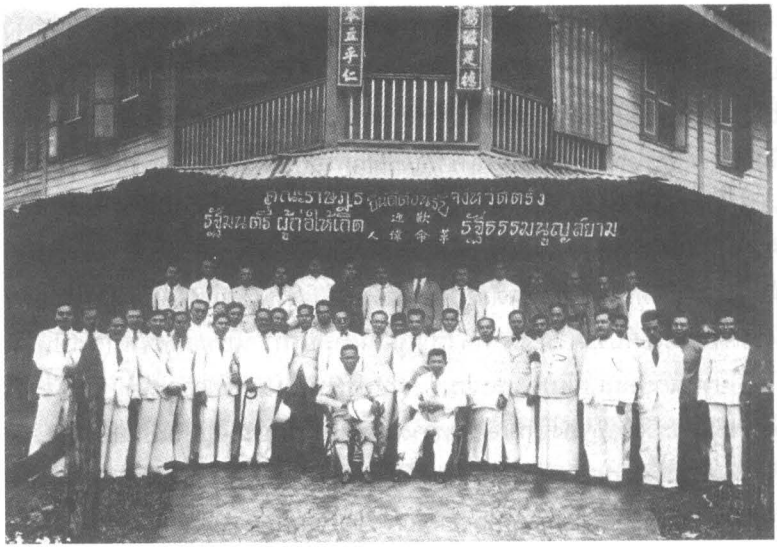

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยที่จังหวัดตรัง พ.ศ.2479

เมื่อท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ เดินทางข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกจากสหรัฐอเมริกามาถึงประเทศญี่ปุ่นนั้นอยู่ในเดือนมกราคม พ.ศ.2478 (นับตามปฏิทินในสมัยนั้น) และภายหลังจากนั้นไม่กี่วัน ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์กับผู้ติดตามคือนายปพาฬ บุญ-หลง (เนติบัณฑิต พ.ศ.2474-เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย) และเด็กในบ้าน ก็เดินทางโดยเรือสินค้าญี่ปุ่นจากกรุงเทพฯเพื่อมารับ ท่านปรีดีกับท่านผู้หญิงฯได้พักที่สถานอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว ซึ่งขณะนั้นพระมิตรกรรมรักษา (นัดดา บุรณศิริ) เพิ่งย้ายมาเป็นอัครราชทูต เป็นเวลาประมาณ 2 สัปดาห์ แล้วก็เดินทางกลับกรุงเทพฯพร้อมกันโดยเรือสินค้าญี่ปุ่นลำเดิม มาถึงเมืองไทยในช่วงต้นเดือนกุมภาพันธ์ [61]

ในวันที่ 1 กุมภาพันธ์ นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีได้กล่าวคำปราศรัยต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งมีความตอนหนึ่งเกี่ยวกับการเดินทางไปต่างประเทศของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมและสามารถเจรจาลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ต่างประเทศเป็นผลสำเร็จ ดังนี้

"การที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (หลวงประดิษฐ์ฯ) ได้ไปราชการ

ยังประเทศต่างๆได้เป็นการเจริญความสัมพันธ์สนิทสนมยิ่งขึ้นด้วย ราชการสำคัญที่ได้จัดการเป็นผลสำเร็จอย่างหนึ่งก็คือการแปลงเงินกู้ต่างประเทศรายดอกเบี้ยร้อยละหกต่อปี โดยลดอัตราดอกเบี้ยลงมาเป็นร้อยละสี่ต่อปี ทั้งนี้ถ้าจะพูดเฉพาะงบประมาณประจำปีพุทธศักราช 2479 ก็ประหยัดเงินได้ประมาณ 800,000 บาทแล้ว โดยที่เรื่องนี้มีสภาพจำต้องตกลงในทันท่วงทีรัฐบาลจึงได้จัดการออกพระราชกำหนดตามความในมาตรา 52 แห่งรัฐธรรมนูญ และได้เสนอร่างพระราชบัญญัติขออนุมัติสภาผู้แทนราษฎรตามความในมาตรานั้นมาแล้ว" [62]

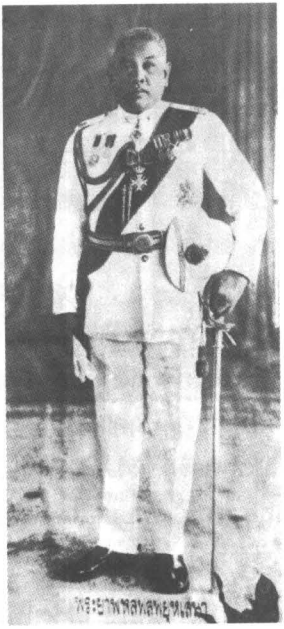

พระยาพหลพลพยุหเสนา

จากนั้นพระยามไหสวรรย์ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลังได้แถลง *เหตุผลในการขออนุมัติพระราชกำหนดดังกล่าวต่อสภาฯ ว่า*

"ด้วยเมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2466 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) รัฐบาลสยามได้ทำสัญญากับเนชั่นแนล *โปรวินเชียลแบงก์และชาเตอร์แบงก์ ณ ลอนดอน* กู้เงิน 3 ล้านปอนด์ ดอกเบี้ยร้อยละหกต่อปี มีอายุสี่สิบปี คือถึงปีพ.ศ.2506

มีกำหนดการไถ่ถอนคืนด้วยการจับฉลากเป็นปีๆ ไป แต่มีเงื่อนไขว่า ถ้าพ้นกำหนดสิบปี คือพ้นวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2476 ไปแล้ว รัฐบาลสยามจะไถ่ถอนต้นเงินคืนได้ โดยบอกล่วงหน้าสามเดือน ณ บัดนี้รัฐบาลอยู่ในฐานะที่จะไถ่ถอนเงินกู้รายนี้ได้ (คิดเป็นเงินไทยตามอัตราแลกเปลี่ยนขณะนั้น ประมาณ 30 ล้านบาท) ด้วยมีเงินทุนสำรองลดหนี้เงินกู้ซึ่งได้สะสมไว้หลายปีมาแล้ว แต่รัฐบาลมาคำนึงเห็นว่าประเทศสยามยังต้องการได้รับการทำนุบำรุงอีกมาก เฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจ เช่น สร้างทางรถไฟ ทางหลวง ชลประทาน และการโยธาอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากจำต้องแสวงหาทุนสำหรับใช้จ่ายขยายการงานของประเทศให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลจึงหาทางที่จะแก้ไขชำระหนี้สินรายนี้ และปลดเปลื้องดอกเบี้ยที่จ่ายอยู่สูง ให้ลดต่ำลงตามโอกาสที่สภาพตลาดเงินและเครดิตของประเทศสยามจะพึงกระทำได้ในเวลานี้ จึงได้เจรจาตกลงกับธนาคารในกรุงลอนดอนจัดการแปลงหนี้สินรายนี้ให้มีอัตราดอกเบี้ยต่ำลง ประโยชน์ของการแปลงหนี้รายนี้ที่เป็นจุดสำคัญก็คือ จะได้แบ่งเบาภาระจำนวนเงินงบประมาณที่ต้องตั้งจ่ายสำหรับการชำระหนี้ประจำปี ลดน้อยลงได้ปีละประมาณ 6-7 แสนบาท การที่ต้องออกพระราชกำหนดก็โดยความจำเป็นฉุกเฉินที่จะต้องรีบจัดการเป็นการด่วน เพราะตลาดเงินมีสภาพเคลื่อนไหวอยู่เนืองนิตย์ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง ถ้าไม่ตกลงบอกล่วงหน้าสามเดือนภายในวันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2478 นี้ (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) ให้เวลาการชำระหนี้ไปตกพอดีกับงวดจ่ายดอกเบี้ยในวันที่ 15 เมษายน พ.ศ.2479 แล้ว หากล่วงเลยเวลาไป รัฐบาลก็จะต้องจ่ายค่าดอกเบี้ยพันธบัตรเพิ่มขึ้นอีกงวดหนึ่ง เป็นเงินไม่ต่ำกว่า 8 แสนบาท" [63]

ต่อจากนั้น ขุนวรสิษฐ์ดรุณเวทย์ (นารถ อินทุสมิต) ผู้แทนราษฎรจังหวัดหนองคายก็ได้กล่าวยกย่องรัฐบาลและหลวงประดิษฐ์มนูธรรมในเรื่องดังกล่าวนี้มีความตอนหนึ่งว่า

"ในการที่เราได้ผลประโยชน์หรือคุณประโยชน์มานี้ ก็อาศัยความสามารถของรัฐบาลนี้ คือว่าท่านได้จัดสรรบุคคลไปถูกกาละเทศะ โดยเฉพาะคือหลวงประดิษฐ์มนูธรรม ท่านได้ใช้ความสามารถอันนี้ทำให้เราได้เงิน ทุ่นเงินที่จะต้องใช้จ่ายปีละ 8 แสนบาท เพราะฉะนั้นคิดจำนวน 30 ปีซึ่งเราจะต้องกู้ต่อไป (จนถึงพ.ศ.

2506) คงลดเงินได้ 2 ล้าน 4 แสนบาท นี่เรียกว่าหลวงประดิษฐ์มนูธรรมได้ทำงาน คือทำเงินให้สยาม 2 ล้าน 4 แสนบาท ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงเห็นว่าควรจะบันทึกไว้เป็นประวัติการณ์" [64]

ต่อมาในวันที่ 12 กุมภาพันธ์ ก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรัฐมนตรี โดยท่านปรีดี พนมยงค์ได้พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ไปดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

ม.ล. กรี เดชาติวงศ์

สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

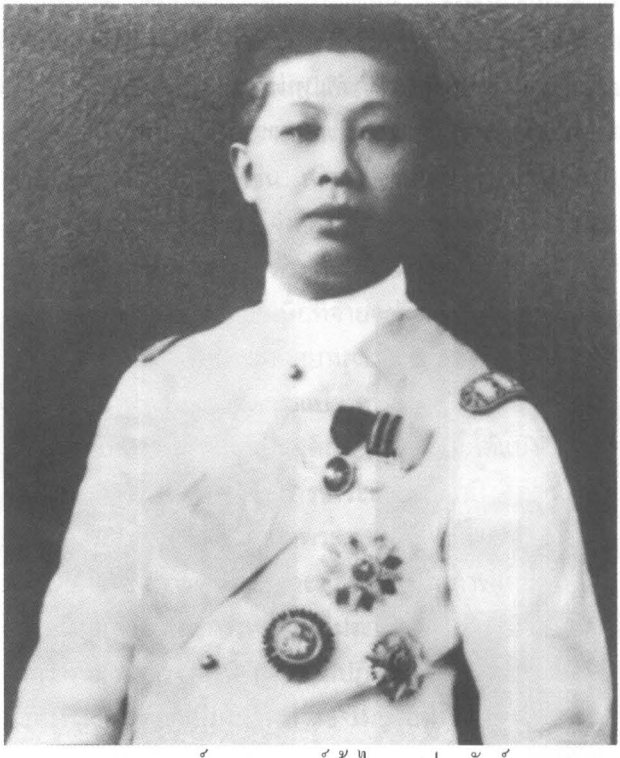

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์
กรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย

12

แนวความคิดในการขุดคลองกระ

ในระหว่างที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยในปีพ.ศ.2478 ก่อนที่จะเดินทางไปราชการรอบโลกเป็นเวลา 6 เดือนนั้น ท่านได้ศึกษาค้นคว้าเรื่องการขุดคลองที่คอคอดกระที่จะเชื่อมทะเลอันดามันกับอ่าวไทย ซึ่งเคยดำริกันมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 หากมีอุปสรรคเนื่องจากปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ

ท่านปรีดีฯ เขียนเล่าว่าเมื่อท่านเดินทางไปศึกษา ณ ประเทศฝรั่งเศส เมื่อพ.ศ.2463 ขณะที่เรือโดยสารกำลังแล่นผ่านคลองสุเอซ ท่านได้ถามอาจารย์อิวยีน เลเดแกร์ นักกฎหมายชาวฝรั่งเศสว่าหากสยามขุดคลองกระบ้าง จะเป็นอย่างไร ซึ่งอาจารย์เลเดแกร์ก็แนะนำให้ท่านปรีดีฯไปค้นคว้าศึกษาเรื่องราวการขุดคลองสุเอซ คลองปานามา คลองคีลของเยอรมันและคลองโครินธ์ของกรีซ เพื่อการเปรียบเทียบ ซึ่งท่านก็ปฏิบัติตามคำแนะนำนั้น

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเรื่องการขุดคลองกระขณะที่ท่านพำนักอยู่ในประเทศจีนเมื่อพ.ศ.2501 ย้อนเล่าไปในสมัยที่ท่านเป็นรัฐมนตรีมหาดไทยเอาไว้อย่างละเอียดดังที่จะได้นำข้อความอันเป็นสาระสำคัญบางตอนมาแสดงไว้ดังนี้[65]

"ผลแห่งการศึกษาค้นคว้าของข้าพเจ้าในสมัยนั้น ทำให้ข้าพเจ้าเห็นว่าในแง่การช่างนั้น การขุดคลองที่คอคอดต่างๆ ซึ่งแม้ภูมิประเทศจะเป็นภูเขาก็สามารถทำได้เช่นคลองปานามา เป็นต้น. แต่ปัญหาอยู่ที่แรงงาน ทุน การเมืองระหว่างประเทศ

ในเรื่องแรงงานนั้น.....ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าจะขุดคลองกระแล้ว ก็ต้องใช้วิธีจ้างคนงานและมีเครื่องมือทุ่นแรงที่ทันสมัยกว่าแต่ก่อน และต้องระวังเรื่องโรคภัยไข้เจ็บของคนงานซึ่งรัฐบาลมีทางแก้ปัญหาเหล่านี้ได้

ในเรื่องเงินทุนนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่าการขุดคลองคีลและคลองโครินธ์ ได้ใช้จ่ายเงินของประเทศนั้นๆ เอง จึงไม่มีปัญหาอันใดที่ต่างประเทศจะแทรกแซงในธุรกิจอันเป็นไปตามอธิปไตยของชาตินั้น แต่สำหรับคลองสุเอซนั้นก็รู้กันอยู่ทั่วไปแล้วว่าต้องใช้ทุนของหลายประเทศ อันทำให้อียิปต์ (อิยิปต์) ต้องเสียอธิปไตยในเขตคลองนั้นไป

ในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ.....ถ้าหากเราไม่ระมัดระวังให้ดี และถ้าคิดหาทุนโดยการกู้เงินจากต่างประเทศแทนที่จะเอาทุนของเราเองแล้วจะทำให้มีภาระหลายอย่างติดตามมา

ในระหว่างพ.ศ.2478 ขณะที่ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยนั้น กรมโยธาเทศบาลสมัยนั้น (ที่ได้ตั้งขึ้นโดยรวมกรมทางกับกรมนครทรเข้าเป็นกรมเดียวกัน มีหน้าที่ในการทางทั่วราชอาณาจักรและการคมนาคมส่วนท้องถิ่น)ได้จัดร่างโครงการทางทั่วราชอาณาจักรตามคำสั่งของข้าพเจ้าเสร็จแล้ว ได้เสนอร่างโครงการนั้นมายังข้าพเจ้าเพื่อพิจารณา เมื่อข้าพเจ้าพิจารณาถึงการสร้างทางจากชุมพรผ่านกระบี่เพื่อไปยังระนองและพังงานั้น ข้าพเจ้าได้หวนระลึกถึงการขุดคลองที่คอคอดกระว่าสมควรที่จะได้ฟื้นขึ้นมาอีก แทนที่จะสร้างทางอย่างเดียวซึ่งจะเป็นวิถีทางอย่างหนึ่งในการช่วยให้ชาติไทยมีความเป็นเอกราชทางเศรษฐกิจสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามอุดมการณ์ของคณะราษฎร แต่ปัญหาการขุดคลองกระนี้เกินขอบเขตของกระทรวงมหาดไทยโดยเฉพาะ ข้าพเจ้าจึงได้นำเรื่องไปเสนอเจ้าคุณพหลฯนายกรัฐมนตรี เจ้าคุณพหลฯตอบว่า ถ้าขุดได้ก็เป็นการดี เพราะท่านเองเคยผ่านคลองสุเอซมาเหมือนกัน และเคยอยู่ในประเทศเยอรมันที่มีคลองคีลเชื่อมทะเลเหนือกับบอลติกที่คอคอดใกล้กับประเทศเดนมาร์ก จึงอยากให้เรามี

คลองที่คอคอดกระบ้าง ท่านถามว่าเราจะเอาเงินมาจากที่ไหน กับต้องระวังต่างประเทศ ข้าพเจ้าเรียนตอบท่านเจ้าคุณว่า ข้าพเจ้าก็มีความวิตกอย่างท่าน, แต่ก่อนอื่นทีเดียวเราจะขุดคลองนั้นต่อเมื่อเรามีทุนของเราเอง เพราะถ้าขืนใช้วิธีกู้ยืมจากต่างประเทศแล้ว ก็จะทำให้เราต้องผูกพันกับเจ้าหนี้ทั้งทางนิตินัยและพฤตินัย

ข้าพเจ้าจะปรึกษากับหลวงเดชาติวงศ์ (ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ เพื่อนร่วมก่อการวันที่ 24 มิถุนายน ย้ายจากกรมรถไฟมาเป็นนายช่างในกรมโยธาเทศบาล ซึ่งเป็นผู้ร่างโครงการทางทั่วราชอาณาจักร) ว่าการขุดคลองกระจะสิ้นค่าใช้จ่ายสักเท่าใด แล้วจะพิจารณาว่ากระทรวงการคลังจะมีเงินให้หรือไม่

ข้าพเจ้าเรียนท่านเจ้าคุณพหลฯต่อไปว่า ปัญหาต่างประเทศนั้น นอกจากการป้องกันโดยไม่กู้เงินเขามาขุดคลองแล้วเราจะต้องระมัดระวังไม่เพียงแต่อังกฤษเท่านั้น แต่ต่างชาติที่เป็นมหาอำนาจทั้งหมด เราจะต้องเอาเยี่ยงคลองคีลของเยอรมันและคลองโครินธ์ กรีซ ซึ่งอยู่ภายใต้อธิปไตยของชาตินั้นเด็ดขาด ไม่ใช้วิธีการอย่างคลองสุเอซหรือคลองปานามา

ข้าพเจ้าเรียนท่านเจ้าคุณพหลฯว่า ประเทศอังกฤษย่อมถูกกระทบกระเทือนโดยเฉพาะ ถ้าเราชี้แจงแก่เขาว่า แม้สิงคโปร์จะขาดรายได้เนื่องจากการผ่านสินค้าของไทยก็ตาม แต่อินเดียกับพม่าของอังกฤษย่อมได้ประโยชน์จากคลองนี้ด้วย แม้พ่อค้าที่ลอนดอนเองก็ได้ประโยชน์ เพราะปีหนึ่งๆ บริเตนซื้อสินค้าหนักๆ เช่น ไม้สักและข้าวจากประเทศไทยเป็นจำนวนมาก เมื่อค่าขนส่งถูกลง พ่อค้าอังกฤษเองก็ได้ประโยชน์คุ้มหรือเกินกว่าที่ได้ทางสิงคโปร์

การที่เราจะขุดคลองกระตามอธิปไตยของเราได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับปัญหาแห่งการรักษาอธิปไตยและความเป็นเอกราชทั้งมวลของชาติ ข้าพเจ้าเห็นว่าวิธีการที่สำคัญก็คือ เราต้องรักษาดุลยภาพแห่งอำนาจไว้ให้ได้ โดยไม่ลำเอียงถ่วงตามตาเต็ง หนักไปทางชาติใดชาติหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นว่ารัฐบาลที่ท่านเจ้าคุณฯเป็นหัวหน้าอยู่นั้น ก็ได้รักษาดุลยภาพแห่งอำนาจไว้เป็นอย่างดีและถ้าเราช่วยกันประคองรักษาต่อไป เราจะรักษาความเป็นเอกราชของชาติอยู่ไว้ได้ ท่านเจ้าคุณฯตอบว่า "จริง" แล้วท่านเสริมต่อไปว่า ถ้าเราเสียดุลยภาพแห่งอำนาจแล้วดุลยภาพอื่นๆก็เสียตามไปด้วย บ้านเมืองก็จะพังทะลาย

ข้าพเจ้าเรียนท่านเจ้าคุณฯอีกว่าสิ่งที่ข้าพเจ้าเป็นห่วงอยู่ก็คือการเจรจาแก้ไขสัญญาที่ไม่เสมอภาค (เวลานั้นยังไม่มีศัพท์สนธิสัญญากับต่างประเทศ) คือถ้าเราลงมือขุดคลองก่อนแล้ว ก็จะทำให้การเจรจาแก้ไขสัญญาเช่นนั้นขลุกขลักได้ เราต้องจัดการแก้ไขสัญญาให้เรามีเอกราชสมบูรณ์ก่อน

เจ้าคุณพหลฯเห็นด้วยในหลักการตามที่ข้าพเจ้าเสนอแล้วท่านสั่งให้ข้าพเจ้ากลับไปพิจารณากับหลวงเดชาฯเรื่องการช่าง และให้ข้าพเจ้าคิดหาเงินทุนต่อไป

ข้าพเจ้าได้เชิญหลวงเดชาติวงศ์มาปรึกษากะประมาณการกันอย่างคร่าวๆ ว่า ถ้าเราจะขุดคลองที่คอคอดกระ ยาวประมาณ 50 กิโลเมตร ขนาดกว้างและลึกอย่างคลองสุเอซ รวมทั้งการแต่งร่องน้ำจากปากคลองไปสู่ทะเลลึก ก็คงใช้เงินในขณะนั้นประมาณ 10 ล้านบาท นอกจากนั้นเราจำเป็นต้องสร้างเขื่อนและท่าเทียบเรือ โรงคลังสินค้า เขื่อนกันคลื่นในทะเล ถนนและทางรถไฟริมคลอง สะพานรถไฟและสะพานต่างๆ ข้ามคลอง โรงไฟฟ้า การโทรเลขโทรศัพท์ กระโจมไฟ อาคารและอุปกรณ์อื่นๆ อันเกี่ยวแก่ความจำเป็นและความสะดวกแก่การเดินเรือผ่านคลองนี้ จึงได้กะกันไว้อย่างคร่าวๆว่าคงจะใช้เงินอีกราว 8 ล้านบาท รวมทั้งสิ้นประมาณ 18 ล้านบาท

หลวงเดชาฯ ถามข้าพเจ้าว่าจะเอาเงินมาจากไหน ข้าพเจ้าตอบว่าเงินคงคลังกับสำรองใช้หนี้เงินกู้ที่อยู่ในกระทรวงการคลัง ซึ่งเก็บไว้เฉยๆ นั้น สมควรขอเอามาใช้จ่ายในการลงทุนของประเทศชาติได้ประมาณ 35 ล้านบาท ส่วนหนึ่งก็เอามาสร้างทาง อีกส่วนหนึ่งก็เอามาสร้างคลองกระ แต่กระทรวงการคลังหวงเงินนั้น ข้าพเจ้าเห็นจะต้องอาสาไปเจรจาขอลดดอกเบี้ยเงินกู้ (หนี้จำนวน 3 ล้านปอนด์ซึ่งรัฐบาลไทยกู้จากธนาคารอังกฤษ ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี) เพื่อรัฐบาลจะได้อนุญาตให้ใช้เงินคงคลังและเงินสำรองใช้หนี้ได้สะดวก

หลวงเดชาฯ ได้ถามถึงปัญหาระหว่างประเทศข้าพเจ้าได้ตอบตามที่ได้เรียนเจ้าคุณพหลฯ ดังกล่าวแล้ว

การสร้างคลองนี้ เราก็จะต้องมีประกาศหวงห้ามที่ดินในบริเวณประมาณ 2 แสนไร่ และโดยเฉพาะที่ดินในบริเวณนั้นเป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์ แต่ยังรกร้างว่างเปล่า มิได้มีผู้ใดทำประโยชน์ เมื่อขุดคลองขึ้นแล้ว ที่ดินสองฝั่งคลองต้องเจริญแน่ ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงบอกหลวงเดชาฯว่าจะให้รัฐบาลลงทุนอีก 2 ล้านบาทเพื่อจัดการ

ปรุงแต่งที่ 2 แสนไร่นั้นให้เป็นสวน คือที่ดินบางแห่งเหมาะ ก็ทำเป็นสวนผลไม้ได้ เช่นบริเวณ หลังสวน ที่ขึ้นชื่อว่าเป็นที่ดินอุดมสมบูรณ์สำหรับสวนผลไม้ นอกนั้นก็ปลูกยางพาราและมะพร้าว ต้นโกโก้และไม้ยืนต้นอื่นๆ ข้าพเจ้าคิดว่าเมื่อพ้นกำหนด 5 ปีแล้ว ที่สวนเหล่านั้นก็จะมีราคา (เมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง) ไม่น้อยกว่าไร่ละ 100 บาท และถ้าเป็นสวนผลไม้ ก็มีราคามากขึ้นไปอีก ที่สวนสองแสนไร่ก็คงเป็นเงินยี่สิบล้านบาท ซึ่งเมื่อหักค่าใช้จ่ายในการสร้างสวนแล้ว รัฐบาลก็จะได้กำไรคืนทุนที่จะขุดคลอง

เราเห็นกันว่าจะไม่ใช้วิธีถางป่าแบบเผาป่าที่ทำกัน โดยโค่นต้นไม้ลงมาแล้วใช้ไฟเผา เพราะเราเสียดายไม้ของชาติ เราจะปรุงแต่งที่ดินสองฝั่งคลองอย่างประณีต เช่น ไม้ใหญ่ต้นใดสามารถทำเป็นซุง เพื่อใช้ทำเขื่อนได้ ก็ต้องประคองให้เป็นซุง ไม้ใดที่เลื่อยเป็นแผ่นกระดานปลูกอาคารได้ ก็ต้องเลื่อย ไม้ใดที่ทำเป็นเสาเข็มได้ ก็ต้องเอามาเป็นเสาเข็ม ส่วนไม้ที่ใช้อย่างอื่นไม่ได้ จึงเอามาเผาเป็นถ่าน ไม่ใช่เผาทิ้งให้เป็นขี้เถ้า ในการนี้รัฐบาลก็จะมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกในการถางป่า

เราได้พิจารณากันว่า ที่สวนที่สร้างขึ้นใหม่นั้น จะให้กรรมกรที่มาช่วยการขุดคลองมีสิทธิซื้อก่อนผู้อื่น เพื่อให้เขาเหล่านั้นมีที่ดินอันเป็นที่สวนอย่างอุดมสมบูรณ์เป็นกรรมสิทธิ์ของแต่ละคน โดยให้ชำระเงินผ่อนเป็นงวดๆ กรรมกรเหล่านี้อาจมาจากภาคอื่นทั่วราชอาณาจักร และเมื่อเขาได้ช่วยขุดคลองสำเร็จแล้ว ก็จะได้มีที่ดิน พร้อมด้วยอาคารที่สร้างให้ด้วยราคาถูกอย่างผาสุก กรรมกรแต่ละคนก็เพียงแต่จะบำรุงพืชผลที่เราลงไว้ให้ และต่อเติมตามที่เขาเห็นสมควร เขาก็จะเก็บผลไม้อย่างสบาย และนำไปส่งกับตลาดค้าต่างประเทศ ซึ่งอยู่ที่ปากคลองขุดใหม่นั้นซึ่งเขาจะได้ราคาดีขึ้นกว่าที่ต้องผ่านเมืองท่าของประเทศอื่น ที่ดินส่วนที่เหลือขายแก่กรรมกร ก็จะได้ขายให้แก่คนไทยซึ่งเป็นคนยากจน หรือคนที่ไม่มีหลักทรัพย์เป็นของตนเอง ตามที่กรรมการขายที่ดินจะได้ตรวจสอบพิจารณาถี่ถ้วน เพื่อป้องกันมิให้คนมั่งมีเอาเงินไปซื้อที่ดินจากกรรมกรหรือคนยากจนดังกล่าวแล้ว เราก็จะต้องมีข้อกำหนดว่าที่ดินซึ่งกรรมกรและคนยากจนรับซื้อไปนั้นจะซื้อขายหรือโอนโดยวิธีอื่นๆ ไม่ได้ นอกจากโอนทางมรดกเท่านั้น

ข้าพเจ้าได้เสนอเรื่องที่ปรึกษากับหลวงเดชาฯ ต่อเจ้าคุณพหลฯ แล้วเดินทางไปเจรจาขอลดดอกเบี้ยเงินกู้สำเร็จ แล้วกลับมาประเทศไทย ได้รับมอบหมาย

ให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ และได้แก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาค ซึ่งเป็นอุปสรรคต่ออธิปไตยและเอกราชแห่งชาติไทย แล้วย้ายไปรับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง"

โดยที่ข้อเขียนที่เกี่ยวกับแนวความคิดในการขุดคลองกระเมื่อพ.ศ.2478 เกิดขึ้นในสมัยที่พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี เป็นข้อเสนอของท่านปรีดีฯ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยต่อท่านเจ้าคุณฯ นายกรัฐมนตรีผู้นั้น ดังนั้นท่านรัฐบุรุษอาวุโสจึงได้กล่าวยกย่องนโยบายในการบริหารประเทศของพระยาพหลฯ เอาไว้ให้ประจักษ์แก่คนรุ่นหลัง ดังมีข้อความบางตอนดังนี้

"ข้าพเจ้าคิดว่านักการเมืองปัจจุบันนี้ (เมื่อพ.ศ.2501) จำนวนมากเคยเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาเจ้าคุณพหลฯ มาโดยตรง คงจะระลึกถึงเจ้าคุณพหลฯ บ้างว่าในระหว่างที่ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น ราษฎรได้รับความร่มเย็นเป็นผาสุก เอกราชและอธิปไตยของชาติเท่าที่มีอยู่ในขณะนั้นมิได้เสื่อมลงไป แต่ได้เพิ่มพูนยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะท่านเจ้าคุณได้นำราษฎรรักษาดุลยภาพแห่งอำนาจไว้ได้เป็นอย่างดี การงานของประเทศชาติสมดุลไปทุกส่วน

ภายหลังสงครามครั้งที่แล้ว (สงครามโลกครั้งที่สอง) หลายรัฐบาลไทยที่มีอยู่ก่อนรัฐประหาร พ.ศ.2490 ก็ได้นำหลักนโยบายอันสุขุมคัมภีรภาพของเจ้าคุณพหลฯ มาใช้เพื่อรักษาความเป็นเอกราชตามนิตินัยและตามพฤตินัยของชาติ โดยรักษาดุลยภาพแห่งอำนาจของมหาประเทศไว้ได้ แม้ว่ารัฐบาลเหล่านั้นจะมีข้อบกพร่องบางอย่าง แต่ก็ไม่บกพร่องในเรื่องความเป็นเอกราชของชาติ ซึ่งสำคัญกว่าบุคคลหรือสิ่งใดทั้งนั้น

ดุลยภาพแห่งอำนาจซึ่งเป็นนโยบายที่เจ้าคุณพหลฯ นำราษฎรมาสมัยหนึ่งในการรักษาอธิปไตยและเอกราชของชาติไว้ได้อย่างมั่นคงและทวียิ่งขึ้น เพราะท่านไม่เอาชาติไปเป็นเดิมพันถ่วงน้ำหนักข้างหนึ่งข้างใดสิ่งที่ท่านเอาเป็นเดิมพันคือการรักษาชาติด้วยกาย วาจา ใจ ท่านเทอดทูนชาติไทยเหนือบุคคลใดๆ ข้าพเจ้าจึงหวังว่าท่านที่เคยอยู่ใต้บังคับบัญชาโดยตรงของเจ้าคุณพหลฯคงสามารถเจริญรอยตามได้ นโยบายของเจ้าคุณพหลฯ ดังว่านี้เท่านั้น เป็นเกราะที่แข็งแกร่งในการป้องกันอิทธิพลของต่างชาติ ...." [66]

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศกับพระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าพีรพงศ์ภาณุเดช พ.ศ.2481

เรื่องการขุดคลองกระข้างต้นนี้ ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเป็นจดหมายถึง นายกสมาคมหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย ในเดือนกุมภาพันธ์ 2501 ขณะที่ท่านลี้ภัยการเมืองอยู่ ณ เมืองกวางเจา สาธารณรัฐประชาชนจีน ขณะนั้นจอมพลถนอม กิตติขจรเป็นนายกรัฐมนตรีและมีข่าวว่ารัฐบาลในขณะนั้นดำริจะรื้อฟื้นเรื่องการขุดคลองกระท่านปรีดีฯ ให้ความสนับสนุนต่อความดำรินั้นเต็มที่ เพราะเป็นโครงการที่ท่านเคยดำริมาก่อนเมื่อพ.ศ. 2478 อีกทั้งมีความสนใจมานานก่อนหน้านั้น แต่ท่านขอให้รัฐบาลไทยลงทุนเอง โดยไม่ไปนำทุนในการขุดคลองมาจากภายนอกประเทศ ด้วยจะทำให้มีผลกระทบต่อเอกราชและอธิปไตยของชาติ นอกจากนั้นท่านปรีดีฯ ก็ยังได้แนะนำด้วยว่าอาจนำทุนของไทยเราเองมาจากที่ไหนได้บ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือทองคำแท่ง "ส่วนที่ไม่กระทบกระเทือนถึงเสถียรภาพของเงินตรา" ที่ท่านเข้าใจว่ามีอยู่ในประเทศเป็นอันมาก

แต่โครงการขุดคลองกระ แม้จะได้มีการรื้อฟื้นขึ้นมาพิจารณากันหลายครั้งหลายหนในระหว่างครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา แต่ก็เลื่อนลอยไปในที่สุด

13

ยกเลิกสนธิสัญญา ไม่เสมอภาค พ.ศ.2481

"เมื่อข้าพเจ้ากลับมาเมืองไทย คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ลงนามแต่งตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (นายนาวาตรี หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยสืบแทน) ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งนี้เป็นเวลาเกือบ 3 ปี (ตั้งแต่ 12 กุมภาพันธ์ 2479 ถึง 15 ธันวาคม 2481) และในระหว่างนี้ข้าพเจ้าได้เริ่มดำเนินการยกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาค และในที่สุดก็ได้ลงนามในสนธิสัญญาใหม่ที่ทำขึ้นโดยยึดหลักของความเสมอภาคของกันและกัน นับแต่นั้นมาสยามจึงมีเอกราชโดยสมบูรณ์" ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเขียนย้อนไปอดีต เมื่อกาลเวลาได้ผ่านไปแล้ว 25 ปี

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนย้อนอดีตต่อไปว่า

"ต่อมาข้าพเจ้าได้ย้ายไปดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง (ระหว่าง 16 ธันวาคม 2481 ถึง 16 ธันวาคม 2484) และในเมื่อสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคไม่เป็นอุปสรรคในเรื่องข้อกำหนดพิกัดอัตราภาษีศุลกากรอีกต่อไปแล้ว ข้าพเจ้าได้ก่อตั้งระบบการคลังในส่วนที่เกี่ยวกับภาษีศุลกากร หรือภาษีอากรของ

รัฐขึ้นใหม่ประเทศสยามจึงสามารถจัดระบบภาษีศุลกากรและประมวลรัษฎากรใหม่ได้โดยอิสระ"

จากนั้นท่านปรีดีฯก็ได้กล่าวถึงนโยบายการต่างประเทศของประเทศไทยซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของท่านโดยตรง

"หลังจากที่ข้าพเจ้าเดินทางกลับมาประเทศสยามแล้ว ข้าพเจ้าเกิดความรู้สึกเช่นเดียวกับนักการเมืองชาติอื่นๆ ในสมัยนั้น คือความขัดแย้งที่ใช้อาวุธได้เริ่มขึ้นในญี่ปุ่น อิตาลี และเยอรมนี และได้แผ่ขยายออกไปทั่วโลก เหตุนี้เอง ข้าพเจ้าจึงคิดว่าในฐานะที่ประเทศเราเป็นเพียงประเทศเล็กๆ เราควรมีนโยบายต่างประเทศที่กอรปด้วยเหตุผล โดยการวางตัวเป็นกลางหรือที่เราเรียกในปัจจุบันว่า นโยบายไม่ฝักฝ่ายกับประเทศใดๆ ก็ตามที่มีภาวะขัดแย้งอยู่ และวิธีที่ดีที่สุดก็คือ ควรพยายามที่จะยึดหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับทุกประเทศที่มีระบอบการปกครองทั้งทางการเมืองและสังคมที่แตกต่างกัน

ระหว่างที่ข้าพเจ้าปฏิบัติหน้าที่ในกระทรวงการต่างประเทศนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวสุนทรพจน์ทางวิทยุหลายครั้ง ได้เขียนเผยแพร่เอกสารหลายชิ้น ที่แสดงอุดมคติที่ข้าพเจ้ายึดถือในเรื่องการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ตลอดจนสันติภาพแห่งโลก ดังเช่นที่ข้าพเจ้าได้บรรยายไว้ในหนังสือเกี่ยวกับประเทศสยามที่รักสงบ และในบทภาพยนตร์เรื่อง "พระเจ้าช้างเผือก"

อันที่จริงแล้ว ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ประมุขแห่งรัฐของประเทศต่างๆที่มีระบอบการปกครองทางการเมืองและสังคมที่แตกต่างกัน ได้แสดงความพึงพอใจในนโยบายเป็นมิตรกับประชาชนในประเทศนั้นๆ และในมิตรภาพเช่นนี้ประเทศเหล่านี้ได้แสดงออกซึ่งความพอใจ โดยมอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงแก่ข้าพเจ้า ในฐานะที่ได้สร้างความสัมพันธฉันมิตรระหว่างประเทศสยามและประเทศที่เกี่ยวข้อง

ที่น่าประหลาดใจอย่างยิ่งก็คือ ในบรรดาประเทศทั้งหลายที่ได้แสดงความชื่นชมข้าพเจ้า ดังเช่นประเทศฝรั่งเศส (ได้มอบเครื่องอิสริยาภรณ์แห่งเซ็นต์ไมเคิล เดอ ลา เลชียง ดอนเนอร์), สหราชอาณาจักร (ได้มอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์แห่งเซ็นต์โมรีสและเซ็นต์ ลาซาร์), ประเทศญี่ปุ่น (ได้มอบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ อาทิตย์อุทัย ชั้นที่ 1), ประเทศเยอรมนี (ได้มอบเครื่องอิสริยาภรณ์

เอกเกลอ ดู เมรีธ แห่งอาณาจักรไรซที่ 3) นั้น กล่าวได้ว่าบางประเทศกำลังมีข้อพิพาททางการทหารกันและยิ่งไปกว่านั้นคือบรรดาผู้นิยมลัทธิทหารของญี่ปุ่นหลายคน, มุสโสลินี และฮิตเล่อร์ ซึ่งต้องการยึดครองดินแดนของผู้อื่น กลับแสดงว่าปรารถนาที่จะเป็นมิตรกับเรา ด้วยท่าทีที่ต่างก็แสดงน้ำใจไมตรีเช่นนี้ใครเล่าจะคิดว่าสงครามโลกกำลังจะเกิดขึ้นในไม่ช้า" [67]

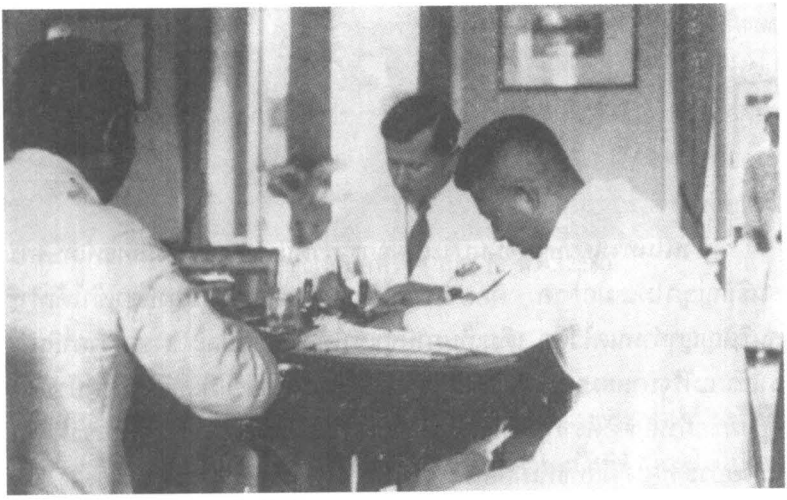

ลงนามในสนธิสัญญากับฝรั่งเศส เมื่อ 7 ธ.ค. 2480

สำหรับในเรื่องการเจรจาให้ประเทศไทยได้มีเอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์โดยการยกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาค และทำสนธิสัญญาฉบับใหม่บนพื้นฐานของความเสมอภาคระหว่างไทยกับบรรดาประเทศคู่สัญญานั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ได้สรุปความเป็นมาเอาไว้ดังนี้

"ในสมัยสมบูรณาฯนั้น สยามถูกจักรวรรดินิยมหลายประเทศบังคับให้จำต้องทำสัญญาไม่เสมอภาคโดยยอมให้หลายประเทศจักรวรรดินิยมมีสิทธิพิเศษเหนือประเทศไทยหลายประการ อาทิ คนในบังคับต่างประเทศเหล่านั้นทำผิดในดินแดนไทย แต่ศาลไทยไม่มีอำนาจตัดสิน หากรัฐบาลไทยต้องส่งตัวคนต่าง

ประเทศที่ทำผิดนั้นไปให้ศาลกงสุลของต่างประเทศชำระคดี แม้ต่อมาบางประเทศ อาทิ อังกฤษและฝรั่งเศสยอมผ่อนผันให้ไทยตั้งศาลต่างประเทศและศาลคดีต่างประเทศซึ่งประกอบด้วยผู้พิพากษาไทยและที่ปรึกษากฎหมายชาวยุโรปร่วมกันพิจารณาพิพากษาคดีคนในบังคับอังกฤษและฝรั่งเศสนั้นก็ตาม แต่ในสนธิสัญญาก็ได้กำหนดไว้อีกว่า ถ้าความเห็นของผู้พิพากษาไทยขัดแย้งกับที่ปรึกษาชาวยุโรป ก็ให้ถือเอาความเห็นของที่ปรึกษาชาวยุโรปนั้นเป็นใหญ่กว่าความเห็นของผู้พิพากษาไทยโดยไม่ต้องคำนึงว่าผู้พิพากษาไทยมีจำนวนมากกว่าที่ปรึกษาชาวยุโรป แม้กระนั้นในสนธิสัญญาก็ยังได้กำหนดไว้อีกว่าคดีที่อยู่ในศาลต่างประเทศนั้น กงสุลอังกฤษก็ยังมีอำนาจที่จะถอนคดีไปชำระที่ศาลกงสุลอังกฤษได้ สถานกงสุลหลายประเทศมีศาลและมีคุกสำหรับคนในบังคับของตนโดยเฉพาะ และมีสิทธิพิเศษอื่นๆ ที่เรียกตามศัพท์กฎหมายระหว่างประเทศว่า "สภาพนอกอาณาเขต"

ส่วนในทางเศรษฐกิจนั้นประเทศจักรวรรดินิยมดังกล่าวมีสิทธิพิเศษตามสนธิสัญญาไม่เสมอภาค คือประเทศไทยถูกบังคับให้เก็บภาษีขาเข้าได้เท่าที่สนธิสัญญากำหนดไว้คือ เดิมเก็บภาษีขาเข้าได้เพียงร้อยละ 3 ของราคาสินค้าขาเข้า แม้รัฐบาลสมบูรณาฯ ได้แก้ไขสนธิสัญญาให้สยามมีสิทธิมากขึ้นบ้าง แต่ก็ยังมีข้อกำหนดอัตราภาษีศุลกากรไว้อีกหลายประการ อีกทั้งจักรวรรดินิยมหลายประเทศได้มีสิทธิพิเศษอื่นๆ อีก อาทิ ได้สัมปทานป่าไม้ เหมืองแร่ การเดินเรือ ฯลฯ และมีอำนาจกับอิทธิพลในทางการเมืองเหนือประเทศไทย

เมื่อปรีดีฯ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในรัฐบาลพระยาพหลฯ แล้ว พระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรีจึงมอบหน้าที่ให้ปรีดีฯ เป็นผู้ปฏิบัติการเพื่อเจรจาสนธิสัญญาฉบับใหม่กับนานาประเทศเพื่อให้สยามมีเอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์ ปรีดีฯ จึงใช้ยุทธวิธีบอกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับประเทศจักรวรรดินิยมต่างๆ นั้น และได้ยื่นร่างสนธิสัญญาฉบับใหม่ที่สยามได้เอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์นั้นแก่ประเทศจักรวรรดินิยมพิจารณา ปรีดีฯ ได้ใช้ความอุตสาหะพยายามเจรจาโดยอาศัยหลัก "ดุลยภาพแห่งอำนาจ" ซึ่งทำให้จักรวรรดินิยมแต่ละประเทศนั้นๆ ยอมทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ที่สยามได้เอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์ ในที่สุดจักรวรรดินิยมทุกประเทศก็ได้ยอมทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ที่สยามได้เอกราชและอธิปไตยสมบูรณ์ ทั้งเอกราชทาง

ลงนามในสัญญากับสหรัฐฯ เมื่อ 13 พ.ย. 2580

การเมือง ในทางศาล และในทางเศรษฐกิจ ฯลฯ"

นอกจากนั้น ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ท่านปรีดีฯ ได้เจรจากับรัฐบาลอังกฤษให้โอนดินแดนของสยามส่วนหนึ่งที่อังกฤษได้ไปจากสยามตามสนธิสัญญาฉบับปักปันเขตแดนระหว่างสยามกับอังกฤษ ค.ศ.1868 (สมัยรัชกาลที่ 4) ที่ปากน้ำจั่นระหว่างจังหวัดระนองกับวิกตอเรียพอยท์ของอังกฤษ ซึ่งมีดินงอกทางฝั่งไทย และอีกแห่งหนึ่งที่มีดินแดนริมฝั่งไทยด้านริมแม่น้ำสายจังหวัดเชียงราย รัฐบาลอังกฤษได้ตกลงยินยอมให้ดินแดนที่งอกที่ฝั่งไทยนั้นเป็นดินแดนของไทย [68]

นอกจากนั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโสยังได้เพิ่มเติมข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพของประเทศไทยที่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของมหาอำนาจจักรวรรดินิยมเป็นเวลาถึง 80 ปีนับตั้งแต่ได้ทำสนธิสัญญากับชาติตะวันตกในพ.ศ.2398 มาจนถึงขณะนั้น

"นอกจากสิทธิพิเศษดังกล่าวแล้ว จักรวรรดินิยมอังกฤษและฝรั่งเศสมีอำนาจเศรษฐกิจและทางการเมืองเหนือประเทศไทยโดยตรงบ้าง และโดยทางปริยายบ้าง สยามเคยถูกอังกฤษและฝรั่งเศสบังคับให้จำต้องโอนดินแดนหลายส่วน

ไปเป็นอาณานิคมของจักรวรรดินิยมดังกล่าว อีกทั้งยังถูกคุกคามจากอังกฤษและฝรั่งเศสที่จะพร้อมใจกันยึดเอาสยามไปเป็นอาณานิคมของ 2 ประเทศนั้นในแหลมอินโดจีน ดังปรากฏตามข้อตกลงระหว่างอังกฤษกับฝรั่งเศสฉบับค.ศ.1896 (พ.ศ.2438) ซึ่งอังกฤษและฝรั่งเศสยินยอมให้สยามเป็นเอกราชเพื่อเป็น "ประเทศกันชน" (buffer state) ระหว่างอาณานิคมของ 2 ประเทศในแหลมอินโดจีน โดยกำหนดเงื่อนไขไว้ในข้อตกลงว่า ข้อตกลงนั้นไม่ตัดสิทธิที่ 2 ประเทศจะยกกองกำลังมายึดเอาสยามไปเป็นอาณานิคมของแต่ละประเทศนั้นได้

คนไทยที่เคยอยู่หรือเคยรับราชการในจังหวัดริมแม่น้ำโขงสมัยก่อน พ.ศ.2480 (ก่อนสนธิสัญญาใหม่ พ.ศ.2480 ซึ่งรัฐบาลคณะราษฎรได้ทำกับหลายประเทศทุนนิยม) ซึ่งยังมีชีวิตอยู่ในขณะนี้ และยังมีความทรงจำดีอยู่นั้น ก็คงระลึกได้ว่า แม้ดินแดนริมฝั่งแม่น้ำโขงเป็นส่วนหนึ่งของประเทศสยามก็ดี แต่สยามไม่มีอธิปไตยที่จะตั้งด่านศุลกากรในท้องที่ภายในเขต 25 กิโลเมตรจากฝั่งขวาของแม่น้ำโขง บริเวณนั้นจึงมีสินค้าจากอินโดจีนฝรั่งเศสเข้ามาขายได้อย่างเสรีโดยไม่ต้องเสียภาษีศุลกากร ทั้งนี้เป็นไปตามสนธิสัญญาไม่เสมอภาคที่สยามจำต้องทำไว้กับฝรั่งเศสเมื่อ ร.ศ.112 (พ.ศ.2436)

ควรทราบไว้ด้วยว่า แม้อังกฤษและฝรั่งเศสมิได้ตั้งเจ้าหน้าที่ไปปกครองสยามเหมือนดังอาณานิคมของเขาก็ตาม แต่เขาก็มีข้อตกลงกับสยาม ให้สยามจำต้องจ้างคนสัญชาติจักรวรรดินิยมเป็นที่ปรึกษาแต่มิใช่เป็นที่ปรึกษาที่ให้ความเห็นธรรมดา หากแต่เป็นที่ปรึกษาชนิดที่มีอำนาจเหนือราชการไทย เช่นกรณีที่ปรีดีฯ ได้กล่าวไว้แล้วถึงที่ปรึกษาชาวยุโรปที่สยามจ้างมาประจำศาลต่างประเทศและศาลคดีต่างประเทศนั้น

นอกจากสยามจำต้องทำสัญญาโดยตรงกับอังกฤษและฝรั่งเศสเพื่อจ้างที่ปรึกษาที่มีอำนาจพิเศษดังกล่าวในวรรคก่อนแล้ว สยามก็ยังต้องจ้างที่ปรึกษาชนิดที่มีอิทธิพล (influence) ทั้งนี้สืบมาจากสยามถูกคุกคามที่จะตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษและฝรั่งเศสตามข้อตกลงระหว่าง 2 ประเทศนั้นฉบับค.ศ.1896 (พ.ศ.2438) ฉะนั้นรัฐบาลสยามจึงต้องมี "ความเข้าใจต่อกัน" (understanding) ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรโดยตรงกับอังกฤษและฝรั่งเศส หากต้องปฏิบัติเพื่อมิให้กระทบผลประโยชน์ของประเทศทั้งสองในทางการเมืองและเศรษฐกิจ ในการ

นั้น รัฐบาลจึงต้องจ้างคนอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นที่ปรึกษาที่มี "อิทธิพล" เกี่ยวกับราชการส่วนที่ประเทศนั้นๆมีผลประโยชน์ อาทิ การคลัง (Finance) รวมทั้งการธนาคารนั้น ซึ่งเป็นกุญแจสำคัญทางเศรษฐกิจ สยามจำต้องจ้างชาวอังกฤษเป็น "ที่ปรึกษาการคลังของรัฐบาลสยาม" เรียกชื่อตำแหน่งเป็นภาษาอังกฤษว่า "Financial Adviser to the Government of Siam" ซึ่งมีฐานะสูงกว่าที่ปรึกษากระทรวงที่ขึ้นต่อเสนาบดีกระทรวงนั้น แต่ที่ปรึกษาของรัฐบาลสยามมีฐานะถวายความเห็นตรงต่อพระมหากษัตริย์ได้ เพราะตามระบบสมบูรณาฯ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขของรัฐและพระประมุขของรัฐบาล" [69]

สำหรับวิวัฒนาการของความพยายามแก้ไขสนธิสัญญาที่จำกัดเอกราชและอธิปไตยของประเทศไทยซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้วนั้น เนื่องจากยังมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องในข้อเท็จจริง หรือเป็นการกระทำที่ประสงค์ที่จะบิดเบือนประวัติศาสตร์ดังนั้นท่านปรีดีฯจึงได้เขียนอธิบายความเป็นจริงในบางประเด็นดังนี้

"ปรีดีขอสรรเสริญรัฐบาลสมัยสมบูรณาฯ รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7

ลงนามในสนธิสัญญากับอังกฤษ เมื่อ 23 พฤศจิกายน 2480

ที่ได้พยายามหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ในการเจรจาแก้ไขสนธิสัญญาซึ่งสยามถูกผูกมัดไว้ตั้งแต่สมัยก่อนๆ ส่วนผลสำเร็จมีมากน้อยเพียงใดนั้นก็จะต้องพิจารณาจากหลักฐานแท้จริงคือตัวบทสนธิสัญญากับข้อตกลงและเอกสารประกอบหลักฐานเหล่านั้นที่ได้ตกลงกับหลายประเทศในสมัยสมบูรณาฯ ในรัชกาลที่ 6 และในรัชกาลที่ 7 นั้น

บางคนนำเอาคำบอกเล่า (hearsay) ที่พูดกันต่อๆ มานั้นไปโฆษณาทางวิทยุกระจายเสียงบ้าง ทางขีดเขียนบ้าง ใจความว่าโดยเหตุที่สยามเป็นฝ่ายสัมพันธมิตรในการทำสงครามกับเยอรมนีและออสเตรีย-ฮังการี ฉะนั้นสยามจึงได้เอกราชอธิปไตยโดยสัญญาแวรซายส์ (Versailles) ฉบับพ.ศ.2462 ตรงกับค.ศ.1919

สัญญาสันติภาพแวรซายส์และฉบับแซงต์-แยร์แมงฯ ไม่มีข้อความใดๆ เลยว่าสัมพันธมิตรตกลงให้สยามมีเอกราชอธิปไตยสมบูรณ์

ทั้งนี้มิใช่ว่ารัฐบาลสยามละเลยที่จะหาทางได้ประโยชน์จากสัมพันธมิตรหากรัฐบาลสยามได้พยายามทาบทามขอให้มหาประเทศที่เป็นฝ่ายสัมพันธมิตรด้วยกันกับสยามนั้น เติมข้อความในสัญญาแวรซายส์และสัญญาแซงต์-แยร์แมงฯ ที่ให้เอกราชอธิปไตยสมบูรณ์แก่บรรดาประเทศที่เป็นสัมพันธมิตร ซึ่งรวมทั้งสยามด้วย แต่มหาประเทศไม่เห็นด้วย โดยอ้างว่าสัญญาแวรซายส์และสัญญาแซงต์-แยร์แมงฯ เป็นเรื่องสัญญาสันติภาพระหว่างสัมพันธมิตรกับฝ่ายศัตรูฉะนั้นการแก้ไขสนธิสัญญาระหว่างสัมพันธมิตรด้วยกันจึงต้องทำต่างหาก

แม้ไม่ต้องอ่านสัญญาสันติภาพ 2 ฉบับนั้น แต่ถ้าอ่านสารบัญของปีที่รัฐบาลสมบูรณาฯ สมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ได้ทำสนธิสัญญา (Treaties) ใหม่กับนานาประเทศจักรวรรดินิยม 12 ประเทศ ก็จะสังเกตได้ว่าสยามต้องใช้เวลาประมาณ 7 ปี นับตั้งแต่ประกาศใช้สัญญาสันติภาพ 2 ฉบับเมื่อพ.ศ.2462 นั้น จนกว่าจะลงนามกับทุกๆ ประเทศได้ครบถ้วนในพ.ศ.2469 ทั้งนี้แสดงว่าประเทศทุนนิยมต่างๆ เหล่านั้นได้เหนี่ยวรั้งไว้อย่างเหนียวแน่นที่จะรักษาอำนาจและสิทธิพิเศษของตนที่มีอยู่เหนือสยามไว้อีกหลายประการ

ในเรื่องอำนาจศาลต่างประเทศ (ตามสนธิสัญญาใหม่ข้างต้น) ส่วนมาก (ของประเทศคู่สัญญา) ยังมีสิทธิถอนคดีที่คนชาติของเขาเป็นจำเลยไปจากศาลฝ่ายไทย นอกจากศาลฎีกา เพื่อเอาไปพิจารณาพิพากษาในศาลกงสุลได้ ทั้งนี้จนกว่า

จะได้ประกาศเป็นประมวลกฎหมายครบถ้วนไปแล้วเป็นเวลา 5 ปี

แม้จะประกาศใช้ประมวลกฎหมายครบถ้วนแล้ว 5 ปี แต่ก็ยังมีเงื่อนไขอยู่ในเอกสารต่อท้ายสัญญา เช่น กรณีสนธิสัญญาฯ กับสหรัฐอเมริกาเมื่อพ.ศ. 2463 (ซึ่งเป็นสนธิสัญญาใหม่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ฉบับแรก) ก็ยังระบุว่าถ้าสหรัฐฯ เห็นว่ามีข้อรังเกียจอยู่ในประมวลกฎหมายของไทยฉบับใดฉบับหนึ่ง รัฐบาลไทยจะต้องพยายามที่จะแก้ไขข้อรังเกียจนั้นๆ"

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนสรุปประเด็นดังกล่าวนี้ไว้ว่า

"จะเห็นได้ชัดว่า ฝ่ายสยามต้องเสียอธิปไตยให้แก่อเมริกาคือ จำต้องแก้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ได้มีอยู่แล้วนั้น ให้เป็นไปตามที่ฝ่ายอเมริกาเสนอ ส่วนในทางปฏิบัติสยามก็ได้ปฏิบัติตามคำเรียกร้องของอเมริกาและประเทศจักรวรรดินิยมดังกล่าวนั้น คือเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2466 สยามได้ประกาศใช้ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1 และ 2 โดยให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2467 แต่รัฐบาลของประเทศจักรวรรดินิยมได้ตั้งข้อรังเกียจบทบัญญัติหลายมาตรา สยามจึงต้องจัดทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-2 ขึ้นใหม่โดยประกาศใช้เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2467 และให้ใช้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2468 ส่วนบรรพ 3 ประกาศครั้งแรกเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2467 ก็ต้องยกเลิกและจัดทำขึ้นใหม่และประกาศเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2471 ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2472 ซึ่งแสดงว่าสยามเสียอธิปไตยสมบูรณ์ที่จำต้องทำประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ บรรพ 1-2 และ 3 เพื่อให้เป็นไปตามความต้องการของฝ่ายอเมริกาและประเทศจักรวรรดินิยมอื่นๆ

ปรีดีฯขอถวายพระเกียรติแด่สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ และกรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย อดีตเสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศสมัยรัชกาลที่ 6 และที่ 7 ซึ่งทรงมีวิริยะอุตสาหะแก้ไขสนธิสัญญากับนานาประเทศระหว่าง 7 ปี (ตั้งแต่พ.ศ.2462-2469) อันเป็นผลให้นานาประเทศลดหย่อนผ่อนอำนาจและสิทธิพิเศษหลายประการที่มีอยู่เหนือสยาม และปรีดีฯขอความเป็นธรรมให้แก่พระยากัลยาณไมตรีคนแรก ซึ่งมีนามว่า "เวสเตนการ์ด" ที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ (ตำแหน่งทางราชการคือ "ที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน" หรือ "ที่ปรึกษาทั่วไป")

ภายหลังรัฐประหาร พ.ศ.2490 (ค.ศ.1947) ปรีดีฯต้องลี้ภัยจากประเทศ

ไทยไปอาศัยอยู่ในต่างประเทศเป็นเวลา 36 ปีนั้น ได้มีบุคคลในสถานศึกษาและในหลายวงการว่า ดร.แซร์ (ฟรานซิส บี.แซร์) ซึ่งได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยากัลยาณไมตรี (ภายหลังที่พระยากัลยาณไมตรีคนแรกได้ถึงอนิจกรรมไปหลายปีก่อนหน้านั้น) เป็นผู้มีบุญคุณสำคัญแก่ชาติไทยในการแก้ไขสนธิสัญญาเลิกสภาพสิทธินอกอาณาเขตที่นานาประเทศมีอยู่เหนือประเทศนั้นให้หมดสิ้นไป ผู้สอนบางสถาบันได้ชักจูงให้นักเรียนรำลึกถึงบุญคุณของท่านเจ้าคุณฯ คนนั้น

ปรีดีฯขอชี้แจงว่า ปรีดีฯมีมิตรภาพอันดีกับดร.แซร์ ตั้งแต่ปรีดีฯ พบท่านที่กรุงวอชิงตันเมื่อพ.ศ.2478 (มกราคม) คือปรีดีฯ ได้ไปพบมร.คอร์เดล์ ฮัลล์ รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ส.ร.อ. (เรียกชื่อตำแหน่งเป็นภาษาอังกฤษว่า "Secretary of State") เพื่อขอทาบทามถึงความปรารถนาของรัฐบาลสยามที่จะทำสนธิสัญญาใหม่ เพื่อยกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาค ร.ม.ต.ว่าการต่างประเทศอเมริกาจึงมอบให้ดร.แซร์ ขณะนั้นเป็น "ผู้ช่วยปลัดกระทรวงการต่างประเทศ" เป็นผู้ติดต่อกับปรีดีฯ ถึงหลักการในการเจรจานั้น ดร.แซร์ได้รับข้อเสนอของปรีดีฯที่ขอให้ส.ร.อ.ยอมตกลงทำสนธิสัญญาใหม่เพื่อให้สยามได้คืนการเป็นเอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ที่ถูกจำกัดตามสนธิสัญญาที่ทำไว้กับส.ร.อ. เมื่อพ.ศ.2463 รายละเอียดปรากฏในโทรเลขของปรีดีฯ ส่งจากวอชิงตันรายงานพระยาพหลฯ นายกรัฐมนตรี ปรีดีฯจึงขอให้ท่านผู้ปรารถนาสัจจะ สังเกตว่าถ้าสยามได้เอกราชสมบูรณ์แล้วตามสนธิสัญญากับ ส.ร.อ. ฉบับ พ.ศ.2463 ดร.แซร์ก็คงปฏิเสธข้อเสนอของปรีดีฯ แต่ท่านได้รับข้อเสนอของปรีดีฯไว้พิจารณาด้วยดีพร้อมทั้งให้คำแนะนำบางประการ ปรีดีฯจึงขอชี้แจงต่อท่านที่ปรารถนาสัจจะดังต่อไปนี้

(1) ที่ปรึกษาชาวอเมริกันซึ่งเป็นที่ปรึกษากระทรวงต่างประเทศ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตร "พระยากัลยาณไมตรี" นั้นมี 2 คน คือ

(ก) คนแรกชื่อ "Westengard" (เวสเตนการ์ด) ได้เข้ามารับราชการในรัชกาลที่ 5 และรับราชการต่อมาในรัชกาลที่ 6 จึงกราบถวายบังคมทูลลาออกจากราชการกลับไป ส.ร.อ.

(ข) คนที่สองชื่อ "Sayre" (แซร์) ได้เข้ามารับราชการเมื่อ ค.ศ.1923 (พ.ศ.2466)

(2) ปรีดีฯขอให้ท่านที่มีใจเป็นธรรมโปรดให้ความเป็นธรรมแก่พระยา

กัลยาณไมตรีคนที่หนึ่ง (เวสเตนการ์ด) ซึ่งเป็นผู้เบิกทางก่อนที่ดร.แซร์จะเข้ามารับราชการในสยาม และขอให้ถวายพระเกียรติแด่สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการซึ่งเป็นเสนาบดีการต่างประเทศตั้งแต่พ.ศ.2429 จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ในสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อพ.ศ.2466 ซึ่งเป็นประวัติการณ์ที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเป็นเวลานานถึง 37 ปี ซึ่งทรงรอบรู้ในวิชาการระหว่างประเทศและทรงชำนาญการระหว่างประเทศเป็นเวลาช้านานนั้นก็ย่อมจะมีความรู้ความชำนาญสูงหรือเหนือกว่าดร.แซร์มาก ส่วนกรมหมื่นเทววงศ์วโรทัย (พระองค์เจ้าไตรทศประพันธ์) ก็ได้ทรงมีความรู้ในวิชารัฐศาสตร์ทางการทูตและเคยเป็นอัครราชทูตอีกทั้งดำรงตำแหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวงการต่างประเทศ แล้วทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศสืบต่อสมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ดร.แซร์อาจมีอิทธิพลในรัฐบาลอยู่บ้างเพราะเป็นลูกเขยของอดีตประธานาธิบดีวิลสัน แต่ในขณะที่รัฐบาลสยามจ้างดร.แซร์เป็นที่ปรึกษานั้นประธานาธิบดีวิลสันได้พ้นตำแหน่งไปแล้ว" [70]

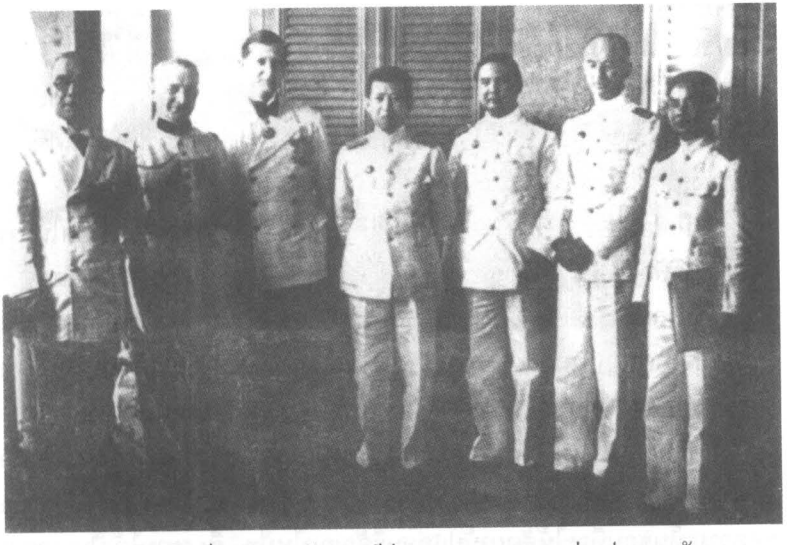

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศกับ
หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ที่ปรึกษาฯ พ.ศ.2480

นอกจากนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ก็ยังได้เขียนเล่าถึงประสบการณ์ของท่านในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการทำสนธิสัญญาฉบับใหม่เสมอภาคมีความสำคัญบางตอนดังนี้

"ตามปรกตินั้น สนธิสัญญาจะใช้บังคับได้ก็ต่อเมื่อได้แลกเปลี่ยนสัตยาบัน (exchange of ratifications) ระหว่างประเทศคู่สัญญาแล้ว

แต่เกิดประวัติการณ์ขึ้นในสยามที่ก่อนจะได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสนธิสัญญาใหม่กับอังกฤษนั้น เซอร์โจไซอา ครอสบี้ (Josiah Crosby) อัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ได้ไปพบปรีดีฯ ที่กระทรวงการต่างประเทศ แจ้งว่าได้รับคำสั่งจากรัฐบาลอังกฤษให้เสนอปรีดีฯว่า รัฐบาลอังกฤษคำนึงถึงมิตรภาพอันดีระหว่างอังกฤษและสยาม และโดยเฉพาะรัฐบาลสยามประชาธิปไตยซึ่งปรีดีฯ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเป็นตัวแทน ได้ส่งเสริมมิตรภาพระหว่าง 2 ประเทศให้พัฒนาก้าวหน้ายิ่งขึ้นนั้น รัฐบาลอังกฤษจึงให้อัครราชทูตนำของขวัญที่ปรีดีฯ อาจคาดคิดไม่ถึง (surprise) มามอบให้สยาม ของขวัญนั้นคือ อังกฤษสละอำนาจถอนคดีจากศาลสยามไปชำระที่ศาลกงสุลนั้น ตั้งแต่วันที่อัครราชทูตฯไปพบปรีดีฯ ที่กระทรวงฯ แจ้งเรื่องนั้นเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2480 โดยไม่ต้องรอคอยการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสนธิสัญญาฉบับใหม่ ซึ่งจะต้องใช้เวลาอีกหลายเดือน เพราะจะต้องได้รับอนุมัติจากรัฐสภาของ 2 ประเทศ อัครราชทูตอังกฤษกับปรีดีฯ จึงลงนามในข้อตกลงที่อังกฤษสละอำนาจถอนคดีจากศาลของสยามทันใดในวันนั้น

เมื่อมร.ยอร์ซ ปิโกต์ อุปทูตฝรั่งเศสซึ่งเป็นผู้แทนรัฐบาลฝรั่งเศสในการเจรจาสนธิสัญญาฉบับใหม่ ทราบเรื่องดังกล่าว ได้รายงานรัฐบาลฝรั่งเศสโดยด่วน รัฐบาลฝรั่งเศสจึงอนุมัติให้อุปทูตฝรั่งเศสลงนามในข้อตกลงขอสละอำนาจถอนคดีจากศาลสยามก่อนมีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสนธิสัญญาฉบับใหม่ ต่อจากนั้นประเทศจักรวรรดินิยมอื่นๆ ก็ปฏิบัติทำนองอังกฤษและฝรั่งเศส

ครั้นถึงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2480 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) รัฐบาลได้นำสนธิสัญญาที่ได้ลงนามแล้วกับ 13 ประเทศ เสนอสภาผู้แทนราษฎร เพื่อขอความเห็นชอบที่จะให้สัตยาบันแก่สนธิสัญญาใหม่ฯ ซึ่งสยามได้เป็นเอกราชสมบูรณ์ทุกประการนั้น

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
ทำพิธีเปิดสำนักงานธนาคารชาติไทย ในวันชาติ 24 มิถุนายน 2483

เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2480 สภาฯได้พิจารณาสนธิสัญญาฯ เหล่านั้นแล้วลงมติเห็นชอบในสนธิสัญญาฯเหล่านั้นทุกฉบับ" [71]

สำหรับผลงานในการได้กลับคืนมาซึ่งเอกราชและอธิปไตยอันสมบูรณ์ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้รับพระราชทานเหรียญดุษฎีมาลา เข็มราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2481 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) พร้อมกับหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ (ต่อมาสถาปนาเป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีและที่ปรึกษาฝ่ายไทยในกระทรวงการต่างประเทศซึ่งทรงช่วยเหลือในภารกิจสำคัญยิ่งนั้นมาโดยตลอด

14

วางรากฐาน ธนาคารชาติ

เมื่อการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยเริ่มจะเข้ารูปเข้ารอยภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาแล้ว 4-5 ปี ก็ได้เกิดวิกฤติทางการเมืองในหลายลักษณะ ในระหว่างปี พ.ศ.2480-2481 ขณะที่นายพันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนา ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ก่อนหน้านั้นในวันครบรอบ 4 ปี แห่งการปกครองระบอบใหม่ ในวันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2479 ท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งในขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ได้กล่าวสุนทรพจน์ทางวิทยุกระจายเสียง มีข้อความบางตอนที่เน้นคุณค่าและสาระสำคัญของระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ดังนี้

"ระบอบรัฐธรรมนูญได้สถาปนาขึ้นเป็นระบอบประชาธิปไตยซึ่งเคารพในมนุษย์ว่าเป็นมนุษย์ เคารพในความเป็นไทยของชาวสยามว่าเป็นไทย ไม่ใช่ทาส ยอมรับว่าอำนาจอธิปไตยมาจากปวงชนชาวสยาม มีพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นประมุขอันเราเคารพสักการะ

รัฐบาลรัฐธรรมนูญได้ทำงานด้วยความพยายามและระมัดระวัง ค่อยก้าวค่อยทำด้วยความรอบคอบหนักแน่น ระบอบรัฐธรรมนูญไม่ใช่ระบอบโลดโผน

แต่เป็นระบอบที่ต้องการความมั่นคงถาวร และดำเนินการด้วยความสุขุม ละเอียดลออ งานบางอย่างอาจทำได้ช้า แต่สิ่งไรที่ทำไปแล้วย่อมเป็นแน่ใจว่าเราได้พินิจพิเคราะห์โดยรอบข้าง การก้าวหน้าทุกก้าว เราควรก้าวไปอย่างหนักแน่น และเลือกก้าวไปในพื้นที่ที่ไม่มีโคลนตม อันจะเป็นเหตุให้เราลื่นล้มด้วยความประมาท ทางใดที่เราเดินไป เราได้แผ้วถางให้สะอาด ทำถนนถาวรไว้เพื่อให้ชาติทั้งชาติได้ใช้เดินต่อมาโดยราบรื่น ชาติเป็นของประชาชนชาวสยามทั้งหมด มิใช่จะเป็นของบุคคลในรัฐบาลเท่านั้นก็หาไม่

ระบอบรัฐธรรมนูญยิ่งมั่นคง ประชาชนยิ่งมั่งคั่งสมบูรณ์ สยามรัฐจะมีสิทธิเทียมบ่าเทียมไหล่กับนานาประเทศ ความสุขที่ได้รับจากระบอบรัฐธรรมนูญเป็นความสุขและประโยชน์อันแท้จริง ไม่ใช่ประโยชน์ในทางความคิด ในทางความฝัน"[72]

สำนักงานธนาคารชาติไทย
อยู่ในบริเวณพระบรมมหาราชวัง

ต่อมาในวันที่ 7 พฤศจิกายน 2480 ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งโดยตรง คือให้ราษฎรเลือกผู้แทนราษฎรเองเป็นครั้งแรก (การเลือกตั้งครั้งแรกเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2476 เป็นการเลือกตั้งทางอ้อม คือกรมการอำเภอเลือกตั้งผู้แทนตำบล และให้ผู้แทนตำบลเลือกตั้งผู้แทนราษฎร) ในเดือนกันยายน 2481 รัฐบาลแพ้มติสภาเรื่องวิธีการเสนอร่างพระราชบัญญัติงบประมาณ นายกรัฐมนตรีจึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง แต่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไม่ยอมรับใบลา เห็นควรให้คณะรัฐมนตรีบริหารราชการต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยุบสภาฯ และมีการเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2481 (สภาผู้แทนราษฎรที่ได้รับเลือกตั้งครั้งนี้ได้อยู่ในตำแหน่งไปจนกระทั่งยุบสภาฯ เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2488 ตลอดระยะเวลาสงครามโลกครั้งที่ 2) พระยาพหลฯ ไม่ยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป ดังนั้นสภาฯ จึงมีมติให้นายพันเอกหลวงพิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป

ก่อนที่จะได้ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2481 หลวงพิบูลฯ ซึ่งต่อมาก็คือจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ถูกลอบทำร้ายเกือบถึงแก่ชีวิต 3 ครั้ง ครั้งแรกถูกยิงที่สนามหลวงเมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2477 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) ครั้งที่ 2 ถูกยิงที่บ้านพักในกรมทหารเมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2481 และครั้งสุดท้ายถูกลอบวางยาพิษเมื่อวันที่ 9 ธันวาคม 2481 ก่อนได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเพียงสัปดาห์เดียวเท่านั้น

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในรัฐบาลของหลวงพิบูลสงคราม และอยู่ในตำแหน่งดังกล่าวนี้จนกระทั่งเกิดสงครามแปซิฟิกเมื่อญี่ปุ่นบุกประเทศไทยในวันที่ 8 ธันวาคม 2484

ในระหว่าง 3 ปีเต็มที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีคลัง ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้สร้างผลงานอันเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองไว้มากพอสมควร ท่านปรีดีฯ ได้บันทึกไว้ในชีวประวัติย่อของท่านว่าท่านได้ปฏิบัติภารกิจเกี่ยวกับความเป็นธรรมทางสังคมหลายประการ อาทิ

"(1) ยกเลิกเงินภาษีรัชชูปการซึ่งเป็นซากตกค้างจาก "เงินส่วย" ซึ่งราษฎรที่เป็นไพร่ของเจ้าศักดินาต้องเสียให้เจ้าศักดินา

(2) ยกเลิกอากรค่านาที่เป็นซากของการบรรณาการซึ่งราษฎรที่ทำนาต้อง

ส่งบรรณาการให้แก่เจ้าศักดินาสูงสุดที่ถือว่าที่ดินทั้งหลายทั่วราชอาณาจักรเป็นของประมุขของสังคม

(3) ปรับปรุงภาษีอากรให้เป็นธรรมแก่สังคม คือผู้ใดมีรายได้มากก็เสียภาษีมาก ผู้ใดบริโภคฟุ่มเฟือยมากก็เสียภาษีทางอ้อมมาก และถ้าผู้ใดบริโภคเครื่องบริโภคที่ไม่จำเป็นแก่การดำรงชีพ ก็ต้องเสียภาษีอากรมากตามลำดับ

(4) สถาปนา "ประมวลรัษฎากร" เป็นแบบฉบับครั้งแรกในประเทศไทย ซึ่งรวมบทบัญญัติเกี่ยวกับภาษีอากรทางตรงที่เป็นธรรมแก่สังคม

(5)เมื่อสงครามใหญ่ได้เริ่มขึ้นในยุโรปก่อนที่จะลุกลามไปทั่วโลกนั้น ปรีดีฯ ได้จัดการป้องกันทรัพย์สินของชาติไทยซึ่งมีอยู่ในต่างประเทศได้ทันท่วงที คือ

เมื่อครั้งระบบสมบูรณาฯได้ใช้วิธีมีเงินปอนด์สเตอลิงค์เป็นทุนสำรองเงินตราฝากธนาคารอังกฤษไว้ในประเทศอังกฤษ ปรีดีฯ คาดคะเนว่าเงินปอนด์สเตอลิงค์จะต้องลดค่าลงตามลำดับ ฉะนั้นจึงได้จัดการเอาเงินปอนด์ที่เป็นเงินทุนสำรองเงินตราจำนวนหนึ่งซื้อทองคำเป็นจำนวนน้ำหนักประมาณ 1 ล้านเอานซ์ (35 ล้านกรัม) ในราคาประมาณเอานซ์ละ 35 เหรียญสหรัฐอเมริกา และได้นำทองคำนั้นมาเก็บไว้ในห้องนิรภัยกระทรวงการคลัง ซึ่งยังคงรักษาไว้เป็นทุนสำรองเงินบาทอยู่จนทุกวันนี้ บัดนี้ทองคำในตลาดโลกมีราคาประมาณเอานซ์ละ 350 เหรียญสหรัฐฯ (ใน พ.ศ.2548 ประมาณ 450 เหรียญ) ฉะนั้นต้นทุนที่ปรีดีฯ ในฐานะรัฐมนตรีคลังได้ใช้จ่ายเพื่อซื้อทองคำเข้ามาเก็บในห้องนิรภัยของกระทรวงการคลังเป็นราคา 35 ล้านเหรียญสหรัฐฯ นั้น บัดนี้ทองคำดังกล่าวของชาติไทยมีค่า 350 ล้านเหรียญสหรัฐฯ

นอกจากนี้ยังมีทองคำที่ปรีดีฯ ได้เรียกร้องให้ญี่ปุ่นนำทองคำมาแลกกับเงินตราไทยอีกจำนวนหนึ่งก่อนที่ญี่ปุ่นจะเปิดฉากสงครามมหาเอเชียบูรพา และทองคำอีกจำนวนหนึ่งที่ปรีดีฯ ในฐานะหัวหน้าเสรีไทยได้เรียกร้องให้รัฐบาล ควง อภัยวงศ์ที่จะให้เงินญี่ปุ่นกู้ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้นต้องเอาทองคำของญี่ปุ่นที่ธนาคารชาติญี่ปุ่นกันไว้ว่าเป็นทรัพย์สินของรัฐบาลไทย ซึ่งสัมพันธมิตรได้มอบให้รัฐบาลไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2" [73]

ภายหลังที่รัฐบาลชุดใหม่ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรแล้ว ในวันที่ 12 มกราคม 2481 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) รัฐมนตรีคลังก็ได้แถลง

คณะรัฐมนตรีของหลวงพิบูลสงคราม พ.ศ.2483

เหตุผลในการที่รัฐบาลได้เสนอร่าง พ.ร.บ. วิธีการงบประมาณ 2481 ต่อสภา ซึ่งมีสาระสำคัญในการเปลี่ยนปีงบประมาณใหม่จากวันที่ 1 เมษายน มาเป็นวันที่ 1 ตุลาคม (อย่างในปัจจุบันนี้) "ทั้งนี้โดยคำนึงถึงดินฟ้าอากาศของประเทศสยาม" และสิ้นสุดในวันที่ 30 กันยายน อย่างไรก็ตาม เมื่อได้มีการเปลี่ยนวันขึ้นปีใหม่จากวันที่ 1 เมษายนเป็นวันที่ 1 มกราคม ในปี พ.ศ.2483 ท่านรัฐมนตรีคลังคนเดียวกันก็ได้แถลงเหตุผลว่าเนื่องจากปีปฏิทินกับปีงบประมาณแตกต่างกันเพียง 3 เดือน จึงให้เริ่มปีงบประมาณ ณ วันที่ 1 มกราคมไปพร้อมกับปีปฏิทินเสียเลย

ถึงแม้ว่าในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ จะได้มีโอกาสรับใช้บ้านเมืองในการรักษาเสถียรภาพทางการเงินและการคลัง ตลอดจนจัดการดูแลทรัพยากรทางการเงินให้รัฐบาลสามารถพัฒนาประเทศให้มีความเจริญก้าวหน้าในหลายด้านก็ตาม หากผลงานโดดเด่นที่ไม่อาจปฏิเสธได้ก็คือ การวางรากฐานสำหรับการจัดตั้งธนาคารกลางแห่งประเทศไทยขึ้น ซึ่งก็คือธนาคารแห่งประเทศไทยตราบจนทุกวันนี้

ความคิดที่จะให้มี "ธนาคารกลาง" หรือ "ธนาคารชาติ" ขึ้นในประเทศไทยนั้น ปรากฏมาตั้งแต่ในสมัยรัชการที่ 5 แต่เนื่องจากยังมีความไม่พร้อมในหลายๆ ด้าน อีกทั้งก็ยังเป็นการขัดแย้งทางผลประโยชน์กับธนาคารพาณิชย์ของ

อังกฤษและฝรั่งเศสที่ดำเนินการอยู่ในเมืองไทยในขณะนั้นความคิดดังกล่าวจึงต้องระงับไว้ก่อน โดยกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ จึงทรงจัดตั้งสถาบันการเงินของไทยทรงให้ชื่อว่า "บุคคลภัย" ขึ้นมาก่อนเมื่อ พ.ศ.2447 ดำเนินธุรกิจแบบธนาคารพาณิชย์ ต่อมาอีก 2 ปี สถาบันการเงินแห่งนี้ ก็ได้พัฒนาขึ้นเป็นบริษัทจำกัด มีชาวต่างประเทศร่วมถือหุ้นด้วย คือ บริษัท แบงก์สยามกัมมาจลทุนจำกัด และต่อมาก็คือธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) จากนั้นก็ได้มี "ธนาคารพาณิชย์" ดำเนินการโดยคนไทย-จีนเกิดขึ้นอีกหลายราย ซึ่งมิช้ามินานก็เลิกไป ขณะที่แบงก์สยามกัมมาจลฯ ได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาล ซึ่งในรัชกาลที่ 6 ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระคลังข้างที่รับซื้อหุ้นของธนาคารดังกล่าว

ในช่วงต้นรัชกาลที่ 6 นั้นได้มีความคิดที่จะปรับเปลี่ยนฐานะของธนาคารสยามกัมมาจลให้เป็น "ธนาคารชาติ" แต่ก็ยังไม่มีความชัดเจนว่าขอบเขตและอำนาจหน้าที่ของ "ธนาคารชาติ" ที่จะตั้งขึ้นนั้นควรจะเป็นอย่างไร นาย ดับเบิล ยู.บี.ฮันเตอร์ ผู้เชี่ยวชาญการธนาคารชาวอังกฤษ ที่รัฐบาลไทยว่าจ้างมาศึกษาความเป็นไปได้ที่จะปรับเปลี่ยนฐานะของธนาคารสยามกัมมาจล ให้เป็น "ธนาคารชาติ" ก็เห็นว่าควรที่จะทำได้ โดยได้ให้ข้อแนะนำต่างๆ ในการดำเนินงาน รวมถึงการฝึกอบรมบุคลากรที่จะปฏิบัติงานในสถาบันการเงินดังกล่าว แม้ว่าทางกระทรวงพระคลังฯ จะมีความสนใจในแนวความคิดเรื่อง "ธนาคารชาติ" แต่รัฐบาลก็มิได้พิจารณาดำเนินการแต่อย่างใดจนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้น

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ก็ได้มีชาวต่างประเทศแสดงความสนใจที่จะขอจัดตั้งธนาคารเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยภายใต้การควบคุมและด้วยการสนับสนุนของรัฐบาลไทยซึ่งเรียกว่าเป็น "ธนาคารชาติ" โดยมิได้มีบทบาทและหน้าที่ของ "ธนาคารกลาง" รัฐบาลไทยมิได้ให้ความสนใจต่อข้อเสนอดังกล่าว เพราะขณะนั้นประเทศไทยได้เข้าร่วมทำสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร และติดพันอยู่กับภารกิจในการขอแก้ไขสนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับนานาประเทศ

นอกจากนั้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 การผลิตข้าวได้รับผลกระทบจากความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ทำให้การส่งออกข้าวต้องถูกระงับไปช่วงหนึ่ง มีผลทำให้ขาดรายได้ ตามมาด้วยสภาวะการขาดดุลของงบประมาณแผ่น

ดิน เพราะรายจ่ายสูงกว่ารายได้ ต่อมาสมัยต้นรัชกาลที่ 7 โลกก็เผชิญกับภาวะ "เศรษฐกิจตกต่ำ" ซึ่งมีผลกระทบมาถึงประเทศไทยหลายด้าน ดังนั้นความคิดในเรื่องการจัดตั้ง "ธนาคารชาติ" หรือ "ธนาคารกลาง" จึงเลือนรางไป จนกระทั่งภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 [74]

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้เสนอ "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ซึ่งกำหนดให้ "ธนาคารชาติ" มีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นสถาบันการเงินหลักของชาติและของราษฎร ซึ่งนอกจากจะทำหน้าที่เป็น "ธนาคารกลาง" ซึ่งเก็บรักษาทุนสำรองออกธนบัตรและพันธบัตร และให้รัฐบาลกู้เงินแล้ว ก็ยังรับฝากเงินจากราษฎรและข้าราชการ ตลอดจนเป็นสถาบันการเงินที่ให้บริการทางการเงินและการธนาคารแก่สหกรณ์และสมาชิกของสหกรณ์ด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวคิดอันเกี่ยวกับ "ธนาคารชาติ" มีความชัดเจนเป็นครั้งแรกใน "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ของหลวงประดิษฐ์มนูธรรมที่รู้จักกันว่า "สมุดปกเหลือง" [75]

"บ้านป้อมเพชร" ถนนสีลม เมื่อ พ.ศ.2482

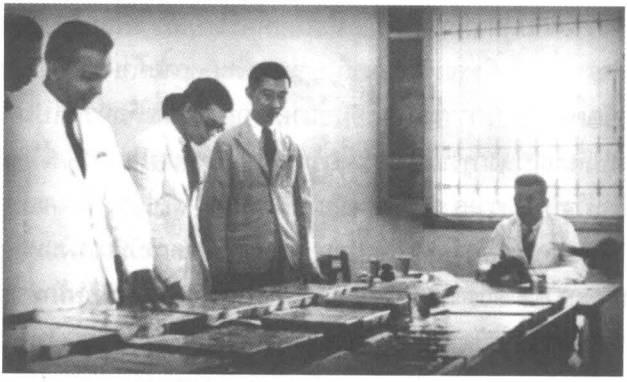

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง
แสดงทองคำแท่งที่รัฐบาลได้ซื้อไว้ให้ผู้แทนหนังสือพิมพ์ต่างๆชม

หากบังเอิญเมื่อมีการพิจารณาเอกสารสำคัญดังกล่าวในปลายปี พ.ศ.2475 (หรือต้นปี พ.ศ.2476 ตามปฏิทินปัจจุบัน) พระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น และบุคคลสำคัญในคณะรัฐบาลบางคน เกิดอุปทานขึ้นมาว่า "สมุดปกเหลือง" เป็นแนวทางแบบคอมมิวนิสต์ อีกทั้งผู้เรียบเรียงก็เป็น "คอมมิวนิสต์" ก็เลยปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญเสีย จนกระทั่งเมื่อพระยาพหลพลพยุหเสนาได้รับโปรดเกล้าฯ โดยคำแนะนำของสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่กลางปี พ.ศ.2476 จึงได้มีการรื้อฟื้นเรื่อง "ธนาคารชาติ" ขึ้นมาพิจารณาอีกครั้งหนึ่ง ในคราวนี้ผู้ที่เสนอความเห็นให้จัดตั้ง "ธนาคารชาติ" คือพระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) รัฐมนตรีท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นอดีตอัครราชทูต ณ กรุงปารีส และเสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าคุณสุริยาฯ เคยกล่าวถึง "ธนาคารชาติ" มาครั้งหนึ่งในสมัยที่เป็นทูตอยู่ที่ฝรั่งเศส แต่ใน พ.ศ.2477 นี้ ท่านได้เสนอเป็น "โครงการของธนาคารชาติ" ซึ่งธนาคารดังกล่าว นอกจากจะดำเนินกิจการแบบธนาคารพาณิชย์ตามปรกติแล้ว ก็ยังมีอำนาจออกธนบัตรแต่เพียงธนาคารเดียวอีกด้วย ทั้งนี้ให้อยู่ในความควบคุมดูแลของคณะกรรมการที่มาจากรัฐบาลครึ่งหนึ่ง และจากผู้ถือหุ้นของธนาคารอีกครึ่งหนึ่ง สำหรับเงินทุนจดทะเบียนจำนวน 20 ล้านบาท

นั้น ให้รัฐบาลมีส่วนครึ่งหนึ่ง โดยที่เหลือนำออกขายแก่สาธารณชน โครงการฯ ของพระสุริยาฯ ดังกล่าวนี้มีทั้งผู้ที่เห็นด้วยและผู้ที่ไม่เห็นด้วยผู้ที่เห็นด้วยอย่างมากก็คือ พ.ท.พระสารสาสน์พลขันธ์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐการ ผู้ซึ่งมีความเห็นว่าระบบการธนาคารมีความสำคัญยิ่งต่อเศรษฐกิจของประเทศ แต่ระบบดังกล่าวจะเกิดขึ้นไม่ได้หากปราศจากธนาคารกลางเป็นแกน

สำหรับผู้ที่แสดงความไม่เห็นด้วยกับโครงการของเจ้าคุณสุริยานุวัตรก็มี นายเจมส์ แบกซเตอร์ ที่ปรึกษาการคลังชาวอังกฤษ และ ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยยันต์ ผู้ซึ่งขณะนั้นอยู่ในตำแหน่งอธิบดีกรมสรรพากร ซึ่งเหตุผลที่ไม่เห็นด้วยก็คือการขาดความพร้อมในหลายเรื่อง อีกทั้งแม้กระทั่งกรอบความคิดก็ยังไม่ครบวงจร ต่อมาใน พ.ศ.2478 ก็มีการเสนอร่างกฎหมายจัดตั้งธนาคารชาติในสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งทางกระทรวงการคลังได้พิจารณาแล้ว มีความเห็นว่าเรื่องดังกล่าวนี้เป็นเรื่องสำคัญจะต้องพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบเสียก่อน ดังนั้นร่างกฎหมายฉบับดังกล่าวจึงไม่ผ่านสภาฯ

ขณะนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ กำลังเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมิได้มีความรับผิดชอบในเรื่องการเงินการธนาคารโดยตรง อีกทั้งก็มีภารกิจสำคัญๆ ที่จะต้องปฏิบัติให้ลุล่วงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ การแสวงหาทางที่จะยกเลิกสนธิสัญญาไม่เสมอภาค ที่ต้องเดินทางไปรอบโลก ดังนั้นจึงมิได้เกี่ยวข้องกับเรื่องการจัดตั้งธนาคารชาติ ทั้งนี้จนกระทั่งได้เข้าดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2481

เมื่อเข้ารับตำแหน่งดังกล่าว ท่านปรีดีฯ ก็ได้รื้อฟื้นเรื่องธนาคารชาติมาดำเนินการโดยมิชักช้า เพราะเรื่องนี้อยู่ในแนวคิดของท่านมาตั้งแต่ต้น ท่านปรีดีฯ ได้โอนม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์ อธิบดีกรมศุลกากรในขณะนั้นมาดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาฝ่ายไทยของกระทรวงการคลัง ซึ่งแต่ก่อนมามีแต่ที่ปรึกษาชาวอังกฤษ

ท่านปรีดี พนมยงค์ ใช้เวลาในตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังประมาณ 9 เดือน ก็สามารถเสนอร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทยเข้าสู่การประชุมคณะรัฐมนตรีได้ ดังปรากฏในหนังสือด่วนที่ น.724/2482 ลงวันที่ 21 กันยายน 2482 ถึงนายกรัฐมนตรี ซึ่งมีข้อความดังต่อไปนี้

"ด้วยการจัดตั้งธนาคารชาติไทยซึ่งข้าพเจ้าได้เคยแถลงต่อคณะรัฐมนตรีเมื่อครั้งจัดตั้งรัฐบาลชุดนี้นั้นต่อมาข้าพเจ้าได้ปรึกษาหารือกับที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรี (ม.จ.วรรณไวทยากร วรวรรณ) และที่ปรึกษาของกระทรวงการคลังทั้งสอง (ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยยันต์ และนายดับเบิลยู.เอ.เอ็ม.ดอลล์) และที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ (นายเฟรเดริคอาร์. ดอลแบร์) ด้วยแล้ว

ก่อนที่นายดอลล์ ที่ปรึกษากระทรวงการคลังจะได้ออกเดินทางจากประเทศไทยไปนั้น นายดอลล์ได้ร่างพระราชบัญญัติธนาคารชาติไทยไว้ให้ข้าพเจ้าฉบับหนึ่ง เป็นร่างพระราชบัญญัติที่ให้อำนาจรัฐมนตรีเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทย ส่วนการจัดตั้งธนาคารชาติไทยโดยสำเร็จรูปนั้น จะได้รอพิจารณาความเห็นของผู้ชำนาญธนาคารชาติอังกฤษ ซึ่งนายดอลล์จะไปปรึกษาหารือ

บัดนี้สถานการณ์อันเนื่องแต่สภาพการสงครามได้กระทำให้เกิดความจำเป็นที่จะเริ่มเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทยเสียแต่ในบัดนี้ (ฮิตเล่อร์บุกโปแลนด์เมื่อวันที่ 1 กันยายน 2482 และอังกฤษกับฝรั่งเศสได้ประกาศสงครามกับเยอรมันในวันเดียวกันนั้น ซึ่งเป็นการเริ่มขึ้นของสงครามโลกครั้งที่ 2) ทั้งนี้ก็เพราะประเทศอังกฤษและจักรภพของอังกฤษได้มีการควบคุมการแลกเปลี่ยนเงินตรา และในประเทศไทยนี้เอง ได้มีผู้ไปถอนเงินจากธนาคารซึ่งตั้งอยู่แล้ว ณ บัดนี้เป็นจำนวนมาก ทำให้ฐานะของธนาคารนั้นทรุดโทรมลงไป ถ้าได้ตั้งธนาคารชาติขึ้น ก็จะเป็นทางที่ช่วยค้ำจุนธนาคารเหล่านั้น และแทนที่จะให้ผู้ถอนเงินมาเก็บไว้เฉยๆ ผู้ที่ถอนเงินก็อาจนำเงินมาฝากยังธนาคารชาติ และธนาคารชาติจะได้จัดการทำให้เงินทุนนั้นหมุนเวียน นอกจากนี้ ในส่วนความต้องการของกระทรวงทบวงกรมต่างๆที่จะประกอบกิจการในทางอุตสาหกรรม และทางพาณิชยกรรม ตลอดจนการเดินเรือนั้น ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดเตรียมเครดิตไว้

เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดต่อนานาประเทศอันเกี่ยวด้วยธนาคารชาติไทย ข้าพเจ้าได้ให้นายดอลแบร์ ซึ่งรักษาการในตำแหน่งที่ปรึกษากระทรวงการคลังด้วยนั้น ได้ไปติดต่อและชี้แจงกับธนาคารต่างประเทศที่สำคัญๆ ในกรุงเทพฯนี้ ให้ทราบว่าการเตรียมการจัดตั้งธนาคารชาติไทยก็ดี หรือการจัดตั้งธนาคารชาติไทยก็ดี ได้กระทำไปโดยมิได้คิดที่จะข่มเหงธนาคารต่างๆ แต่กลับจะเป็นการตรงกันข้าม คือในยามที่เครดิตระหว่างประเทศฝืดเคืองเช่นนี้ ธนาคารชาติไทยก็ดี

หรือสำนักงานธนาคารชาติอันเริ่มตั้งขึ้นในระยะเตรียมการนี้ก็ดี จะเป็นพี่เลี้ยงให้ธนาคารทั้งหลายในกรุงเทพฯ นายดอลแบร์ ได้มารายงานว่าธนาคารที่สำคัญๆ ในกรุงเทพฯ ได้เข้าใจวัตถุประสงค์นี้ดีแล้ว ข้าพเจ้าจึงเห็นเป็นการสมควรที่เสนอร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทย พุทธศักราช 2482 มาพร้อมหนังสือนี้

ในการจัดตั้งธนาคารชาติไทยนั้น จะต้องเตรียมการเป็น 2 ระยะ คือ

1. ในระยะแรก จัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติขึ้นเป็นทบวงการเมือง สังกัดกระทรวงการคลัง โดยยังมิให้มีบุคคลภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง ถือว่าเป็นส่วนราชการอย่างหนึ่ง หรือถ้าจะสมมติให้ง่ายขึ้น ก็คล้ายกับเป็นการตั้งองค์การของรัฐบาล โดยโอนหน้าที่บางอย่างอันเกี่ยวแก่กิจการธนาคารมาให้สำนักงานนี้ และเปิดรับฝากและจ่ายเงินขึ้นบ้าง โดยค่อยทำค่อยไป แต่ส่วนใหญ่จะกระทำต่อทบวงการเมือง หรือต่อเทศบาล

2. เมื่อการเตรียมการนี้ได้ลุล่วงไป ประกอบจนฝึกหัดเจ้าหน้าที่ เห็นว่าจะตั้งเป็นรูปธนาคารชาติไทยได้แล้วในกรณีนั้นก็จะต้องจัดตั้งธนาคารชาติไทยเยี่ยงทำนองธนาคารชาติทั้งหลายในโลก โดยตราพระราชบัญญัติว่าด้วยธนาคารชาติไทย

ในเรื่องเงินทุนสำหรับสำนักงานธนาคารชาตินั้น เห็นว่าในชั้นนี้ รัฐบาลได้มีกำไรเนื่องจากการซื้อทองคำใน พ.ศ.2482 และผลดอกเบี้ยอันเกิดแต่ทุนสำรองเงินตรา สมควรที่จะเอาเงินนั้นมาเป็นเงินทุนแห่งสำนักงานธนาคารชาติแทนที่จะเอาเงินภาษีอากร

เหตุนี้จึงขอความกรุณาท่านได้โปรดนำร่างพระราชบัญญัตินี้เข้าปรึกษาในคณะรัฐมนตรีโดยด่วน จะเป็นพระคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถืออย่างยิ่ง

หลวงประดิษฐ์มนูธรรม [76]

คณะรัฐมนตรีได้พิจารณาร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการเตรียมจัดตั้งธนาคารชาติไทยที่ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังได้เสนอมา เห็นชอบด้วยในหลักการ จึงส่งให้คณะกรรมการกฤษฎีกาพิจารณา โดยคณะกรรมการกฤษฎีกาได้เปลี่ยนชื่อร่าง พ.ร.บ.จากเดิมเป็น "ร่าง พ.ร.บ.จัดตั้งสำนักงานธนาคาร

พระวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าวิวัฒนไชย

ชาติไทย" อีกทั้งได้ปรับปรุงหลักการ เหตุผลและข้อความบางตอนให้รัดกุมขึ้น ซึ่งรัฐบาลได้นำเสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรในการประชุมเมื่อวันที่ 29 กันยายน 2482 ที่ประชุมได้ลงมติรับหลักการ และได้ตั้งคณะกรรมมาธิการวิสามัญเพื่อแปรญัตติต่อมาสภาฯก็ได้ลงมติอนุมัติร่างกฎหมายฉบับดังกล่าว โดยนำขึ้นเสนอต่อคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ลงนามประกาศใช้เป็นกฎหมายเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม ศกเดียวกัน

กฎหมายซึ่งมีทั้งหมดเพียง 7 มาตราเท่านั้น มาตรา 4 ระบุให้ "สำนักงานธนาคารชาติไทย" มีอำนาจและหน้าที่ประกอบการอันเป็นกิจธุระของธนาคารกลางตามที่ระบุไว้ในกฎกระทรวง และเตรียมการจัดตั้งธนาคารชาติไทย เพื่อจัดระเบียบการเงินตราและรักษาทุนสำรองไว้ให้เป็นหลักแห่งความมั่นคงในการเงินและดำเนินวิธีเงินตราและเครดิตของประเทศ" นายพลตรี หลวงพิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

พระยาทรงสุรรัชฎ์ (อ่อน บุนนาค) อธิบดีกรมบัญชีกลางในขณะนั้น ได้รับ

แต่งตั้งเป็นผู้รักษาการในตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานธนาคารชาติไทยอีกตำแหน่งหนึ่ง เนื่องจากงานของสำนักงานฯ ต้องเกี่ยวข้องกับงานของกรมบัญชีกลางอย่างใกล้ชิด สำหรับผู้รักษาการในตำแหน่งรองผู้อำนวยการฯได้แก่ นายเล้ง ศรีสมวงศ์ ผู้ก่อการ 24 มิถุนายน 2475 ซึ่งขณะนั้นเป็นหัวหน้ากองในกรมบัญชีกลาง ซึ่งดูแลกองธนาธิการ กองสำรวจรายได้และกองประมวลบัญชี ในส่วนของพนักงานและเจ้าหน้าที่ก็มีอาทิ นายประยูร วิญญูรัตน์ นายจำรัส จตุรภัทร์ นายพิสุทธิ์ นิมมานเหมินท์ นายเมธี ดุลยจินดาและนายสำรวย สุทธสิทธิ์ ซึ่งโอนมาช่วยราชการจากกรมต่างๆ ในกระทรวงการคลัง

ในพิธีเปิดสำนักงานธนาคารชาติไทยเป็นทางการในวันที่ 24 มิถุนายน 2483 ท่านปรีดีฯ ในฐานะรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้กล่าวเปิดสำนักงานฯ ดังกล่าว มีความตอนหนึ่งว่า

"สำนักงานธนาคารชาติไทยนี้จะเป็นที่ก่อให้เกิดธนาคารชาติไทยขึ้นในอนาคต นับตั้งแต่ประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยเป็นต้นมา คณะรัฐบาลในระบอบรัฐธรรมนูญมีความปรารถนาอันแรงกล้า ในอันที่จะสถาปนาการเงินของประเทศให้วัฒนาถาวรเช่นเดียวกับอารยประเทศทั้งหลาย ทั้งนี้ก็ด้วยความมุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดเครดิตหมุนเวียนเพิ่มขึ้นตามกำลังของประเทศ ที่จะพึงกระทำได้ และการจะบรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ได้ ก็จะต้องจัดให้มีธนาคารชาติไทยทำหน้าที่เป็นธนาคารกลางขึ้น"

ก่อนจบ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้แสดงความขอบพระทัยและขอบคุณบรรดาบุคคลซึ่งได้ช่วยเหลือให้งานของชาติชิ้นนี้เป็นผลสำเร็จ

"ในการก่อตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทยขึ้นนี้ ข้าพเจ้าขอขอบพระทัยหม่อมเจ้าวิวัฒนไชย ไชยันต์ ที่ปรึกษากระทรวงการคลังฝ่ายไทย และนายดับบลิว.เอ.เอ็ม. ดอลล์ ที่ปรึกษากระทรวงการคลัง ซึ่งได้ช่วยเหลือและเหน็ดเหนื่อยในการจัดตั้งและวางระเบียบของสำนักงานนี้ และขอขอบพระทัยพระองค์เจ้าวรรณไวทยากรที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ ที่ได้ช่วยเหลือให้คำปรึกษาหารือแก่ข้าพเจ้า"[77]

สำนักงานธนาคารชาติไทยได้ดำเนินการตามอำนาจและหน้าที่ซึ่งระบุไว้ในกฎกระทรวง อาทิ การรับฝากเงิน การให้กู้ยืมเงิน การออกพันธบัตร และการจัดเตรียมการก่อตั้งธนาคารชาติ หรือธนาคารกลางขึ้นจนกระทั่งเกิดสงคราม

พลเอก เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ
(พระบริภัณฑ์ยุทธกิจ)

มหาเอเชียบูรพาเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ญี่ปุ่นได้ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลไทยจัดตั้งธนาคารกลางขึ้นเป็นเจ้าหน้าที่เงินตราของประเทศโดยมีที่ปรึกษาและหัวหน้างานหน่วยต่างๆ เป็นชาวญี่ปุ่น เพื่อรักษาอธิปไตยทางการเงินของประเทศเอาไว้ รัฐบาลได้สั่งให้ ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์ เสนอร่างกฎหมายจัดตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยขึ้น ตามแบบอย่างของต่างประเทศ ซึ่งได้ผ่านความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ประกาศใช้เป็นกฎหมายได้เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2485 และต่อมาในวันที่ 4 ธันวาคม ศกเดียวกันก็ได้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนดกิจการธนาคารแห่งประเทศไทย โดยแต่งตั้งให้ ม.จ.วิวัฒนไชยฯ ซึ่งขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักงานธนาคารชาติไทยอยู่เป็นผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยคนแรก ขณะนั้นท่านปรีดี พนมยงค์ ได้พ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และสภาผู้แทนราษฎรได้มีมติเห็นชอบให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้วตั้งแต่วันที่ 16 ธันวาคม 2484

ในพิธีเปิดธนาคารแห่งประเทศไทยเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2485 พลตรี เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในขณะนั้น ได้กล่าวรายงานต่อจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ผู้มาเป็นประธานในพิธี

ดังกล่าว มีความตอนหนึ่งว่า

"การตั้งธนาคารกลางขึ้นในประเทศไทย เป็นความดำริที่รัฐบาลของ ฯพณฯ ได้มีมาแล้วช้านาน เมื่อ พ.ศ.2483 ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง จึงได้วางรากฐานลงไว้ โดยจัดตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทย เป็นทบวงการเมืองสังกัดขึ้นอยู่ในกระทรวงการคลัง เพื่อประกอบธุรกิจอันอยู่ในหน้าที่ของธนาคารกลางไปก่อนบางประเภท และเตรียมการจัดตั้งธนาคารกลางขึ้นต่อไป การงานของสำนักงานธนาคารชาติไทยได้เจริญมาเป็นลำดับ ด้วยอาศัยปรีชาสามารถของท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังผู้นั้นเป็นลำดับ....."

ในคำกล่าวตอบของนายกรัฐมนตรี ก็มีข้อความที่สอดคล้องกับคำกล่าวรายงานข้างต้นว่า

"จึงขอขอบคุณท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังคนก่อน ที่ได้วางรากฐานแห่งธนาคารกลางไว้เป็นอย่างดี และขอขอบใจเจ้าหน้าที่กระทรวงการคลังที่ได้ทำการสร้างต่อมา" [78]

พระยาสุริยานุวัตร

ผู้อำนายการสร้างภาพยนตร์ "พระเจ้าช้างเผือก"

15

สร้างเสถียรภาพ ทางการเงินการคลัง

เมื่อก่อนที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์จะถึงอสัญกรรม (พ.ศ.2526) ที่ประเทศฝรั่งเศสไม่นาน ท่านได้เขียนเรื่อง "การบุกเบิกวางรากฐานธนาคารกลางของชาติไทย" ขึ้น ส่วนหนึ่งก็เพื่อให้เป็นภาคผนวกในหนังสือชีวประวัติย่อที่ท่านได้เรียบเรียงขึ้น และอีกส่วนหนึ่งก็เพื่อ "ชี้แจงให้ประชาชนไทยทราบความจริง" เพราะปรากฏว่ามี "เกจิอาจารย์โฆษณาจูงใจให้คนหลงเชื่อว่าธนาคารแห่งประเทศไทยมิได้/สืบมาจากสำนักงานธนาคารชาติไทย เพราะใช้ชื่อต่างกัน ธนาคารแห่งประเทศไทยจึงก่อตั้งขึ้นโดยพระองค์เจ้าวิวัฒน์ฯทรงเป็นบุคคลสำคัญอย่างยิ่งที่ได้วางรากฐานธนาคารฯ นั้นไว้อย่างมั่นคง และอ้างว่าพระองค์ได้ทรงเจรจากับญี่ปุ่นเป็นผลสำเร็จ ให้ญี่ปุ่นยอมปล่อยให้ฝ่ายไทยตั้งธนาคารฯได้โดยไม่ต้องใช้ที่ปรึกษาและหัวหน้าหน่วยงานเป็นชาวญี่ปุ่น ฯลฯ" [79]

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ให้ความกระจ่างต่อ "เบื้องแรก" ของธนาคารแห่งประเทศไทยเอาไว้ ตามที่จะได้นำความบางตอนมาไว้ ณ ที่นี้

"ปรีดีมิได้ลบหลู่พระองค์เจ้าวิวัฒน์ฯ ปรีดีเคยร่วมรับราชการกับพระองค์ตั้งแต่ปรีดีเข้ารับตำแหน่ง ร.ม.ต.คลังเมื่อ 16 ธันวาคม 2481 ขณะนั้นพระองค์

ทรงพระอิสริยยศ "หม่อมเจ้า" ดำรงตำแหน่ง "อธิบดีกรมศุลกากร" ปรีดีเห็นความสามารถของพระองค์ จึงได้ขออนุมัติคณะรัฐมนตรีย้ายพระองค์จากอธิบดีกรมฯนั้น ไปดำรงตำแหน่ง "ที่ปรึกษากระทรวงการคลัง (ฝ่ายไทย)" ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ปรีดีขออนุมัติรัฐบาลตั้งขึ้นใหม่เพื่อทัดทานอิทธิพลของ "ที่ปรึกษากระทรวงการคลัง (ชาวอังกฤษ)" ที่รัฐบาลจำต้องจ้างโดยเหตุผลพิเศษทางการเมืองและเศรษฐกิจ (สานุศิษย์ของเกจิอาจารย์บางคนเข้าใจผิดว่าพระองค์เจ้าวิวัฒน์ฯทรงดำรงตำแหน่งที่ปรึกษากระทรวงการคลังก่อนที่ปรีดีดำรงตำแหน่ง ร.ม.ต.คลัง)

พระองค์ได้ทรงช่วยเหลือปรีดีเกี่ยวกับราชการของกระทรวงการคลังปรีดีได้ขอบพระทัย และสรรเสริญพระองค์ตามรูปธรรมที่พระองค์ทรงปฏิบัติเพื่อชาติหลายประการ

โดยเฉพาะเรื่องที่พระองค์ได้ร่วมกับที่ปรึกษาคนอื่นๆ ช่วยเหลือปรีดีในการก่อตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทยนั้น ปรีดีได้อ้างความดีความชอบของพระองค์ไว้พร้อมกับที่ปรึกษาคนอื่นๆ ในสุนทรพจน์เปิดสำนักงานฯนั้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2483

แม้ว่าเกจิอาจารย์ไม่ยอมกล่าวถึงสำนักงานธนาคารชาติไทยว่าเป็นต้นกำเนิดที่เป็นรากฐานของธนาคารแห่งประเทศไทยก็ตาม แต่ในการกล่าวถึงรากฐานของธนาคารแห่งประเทศไทยนั้น เกจิอาจารย์อ้างว่าพระองค์เจ้าวิวัฒน์ฯเป็น "บุคคลสำคัญอย่างยิ่ง" ที่ได้วางรากฐานธนาคารฯนั้นไว้อย่างมั่นคง โดยเกจิอาจารย์อ้างพระนามของพระองค์ทับถม "พลตรี เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ" ร.ม.ต.คลังให้เป็นบุคคลที่ตามบาลีเรียกว่า "โมฆบุรุษ" (อ่านออกเสียง "โมฆะบุรุษ") คือเป็นบุคคลว่างเปล่าที่ไม่มีความสามารถพัฒนาธนาคารแห่งประเทศไทยจากรากฐานมั่นคงของสำนักงานธนาคารชาติไทยที่มีอยู่ก่อนนั้น ทั้งๆ ที่พลตรี บริภัณฑ์ฯ ได้อุตสาหะพยายามเหน็ดเหนื่อยในการพัฒนาธนาคารฯนั้น และนายกรัฐมนตรีได้แสดงความขอบใจไว้ในสุนทรพจน์ตอบ ร.ม.ต.คลัง ในพิธีเปิดธนาคารแห่งประเทศไทยเมื่อ 10 ธันวาคม 2485

แต่เกจิอาจารย์โฆษณาชวนเชื่อว่าพระองค์เจ้าวิวัฒน์ฯทรงเป็น"บุคคลสำคัญอย่างยิ่ง" ในการวางรากฐานธนาคารฯนั้น

ถ้าถือตามแนวทางเกจิอาจารย์เช่นนั้นแล้ว นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบกิจการรัฐบาลและกิจการของกระทรวง แต่มีที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีและที่ปรึกษากระทรวงนั้น ก็จะกลายเป็นคนไร้ความหมาย คือกลายเป็น "โมฆบุรุษ" เพราะความสำคัญอย่างยิ่งตกอยู่ที่บุคคลซึ่งเป็นที่ปรึกษา

โปรดสังเกตว่าหนังสือของธนาคารแห่งประเทศไทย (หนังสือที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานธนาคารแห่งประเทศไทย 12 กรกฎาคม 2525 หน้า 77) ได้กล่าวถึงวิธีศึกษาค้นคว้าของ ม.จ.วิวัฒน์ฯไว้ตอนหนึ่ง ดังต่อไปนี้

การจัดร่างและออกกฎหมายดังกล่าว (กฎหมายก่อตั้งธนาคารแห่งประเทศไทย) ดำเนินการสำเร็จลงอย่างรวดเร็วทันความต้องการ กล่าวคือ ม.จ.วิวัฒนไชย ได้ทรงร่างเค้าโครงการธนาคารกลาง โดยอาศัยตำราและกฎหมายธนาคารกลางในต่างประเทศเป็นหลัก ประกอบกับรายงานของเสอร์เบอร์นาร์ด ฮันเตอร์ เสนอพลตรี เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง โดยบันทึกที่ 76/2485 ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2485.....

ฉะนั้นพลตรี บริภัณฑ์ฯก็มีความสามารถพอที่จะพัฒนาสำนักงานธนาคารชาติไทยเป็นธนาคารแห่งประเทศไทยได้ เพราะท่านผู้นี้ขณะเป็นนายร้อยตรีเมื่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ 1 นั้น ได้รับทุนกระทรวงกลาโหมไปศึกษาวิชาในยุโรปตะวันตก (สำเร็จจากโรงเรียนนายร้อยเยอรมัน) ครั้นเมื่อสยามประกาศสงครามกับเยอรมนี นายทหารไทยผู้นี้สมัครประจำกองทหารอาสาไทย

เสร็จสงครามนั้นแล้ว ได้ยศนายร้อยโท และได้ทุนศึกษาต่อที่โรงเรียนนายทหารพลาธิการชั้นสูง (หลักสูตรนายพันของฝรั่งเศส) ซึ่งย่อมศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์ทั่วไปและเศรษฐกิจการทหารที่ต้องติดต่อกับแนวหลัง และการออกธนบัตรทหาร (Military Bank-note) สำหรับกองทัพนำไปใช้ในเขตที่ยึดครองได้

นายทหารไทยผู้นี้ศึกษาและปฏิบัติการในยุโรปรวมเป็นเวลาประมาณ 9-10 ปี (ความจริง 12 ปีระหว่าง พ.ศ.2452-2464) พลตรีบริภัณฑ์ฯสามารถอ่านตำราเศรษฐศาสตร์ภาษาเยอรมัน ภาษาฝรั่งเศส และภาษาอังกฤษ เข้าใจได้ไม่น้อยกว่าพระองค์เจ้าวิวัฒน์ฯ (ทรงศึกษาที่อังกฤษและฝรั่งเศสระหว่าง พ.ศ.2454-2463 สำเร็จได้รับปริญญาเกียรตินิยมทางประวัติศาสตร์จากเคมบริดจ์และ

ประกาศนียบัตรทางรัฐศาสตร์จากปารีส)

ปรีดีเชื่อว่าพระองค์วิวัฒน์ฯไม่มีพระนิสัยชิงดีชิงเด่นฉะนั้นการที่เกจิอาจารย์โฆษณาทับถมพลตรีบริภัณฑ์นั้น จึงขัดต่อพระประสงค์ของพระองค์

พระองค์เจ้าวิวัฒน์ฯทรงทราบว่าปรีดีได้บุกเบิกโดยต่อสู้อุปสรรคนานาประการเพื่อวางรากฐานธนาคารกลางของชาติไทย อาทิ

พระองค์ทรงเป็นผู้ร่างรายงาน ด้วยความเห็นชอบของพนักงานธนาคารฯ แล้วนำเสนอพลตรี บริภัณฑ์ฯซึ่งนำไปอ่าน "ในนามของธนาคารแห่งประเทศไทย" (เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2485)

พระองค์ได้ทรงติดตามเรื่องเค้าโครงการเศรษฐกิจที่ปรีดีได้เสนอรัฐบาลมโนฯ เมื่อ พ.ศ.2475 ("สมุดปกเหลือง") ซึ่งมีเรื่องเสนอให้ก่อตั้งธนาคารชาติด้วย แต่รัฐบาลนั้นหาว่าเป็นโครงการคอมมิวนิสต์ รัฐบาลฯจึงปิดสภาผู้แทนราษฎรและงดใช้รัฐธรรมนูญหลายมาตรา อีกทั้งเนรเทศปรีดีจากสยามไปลี้ภัยในฝรั่งเศส แม้กระนั้นปรีดีก็มิได้ละทิ้งการต่อสู้คือ ได้ต่อสู้มาจัดวางรากฐานก่อตั้งสำนักงานธนาคารชาติไทย ซึ่งเป็นรากฐานของธนาคารแห่งประเทศไทย

ต่อมาในสมัยที่พระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี ภายหลังการเลือกตั้งผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 ในเดือนธันวาคม 2476 แล้วนั้น ครั้นถึงวันที่ 16 มิถุนายน 2477 พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) อดีตอัครราชทูตสยามประจำกรุงปารีส และอดีตเสนาบดีคลังในรัชกาลที่ 5 นั้น ได้เสนอ "โครงการของธนาคารชาติ" ต่อมานายกรัฐมนตรีเสนอให้คณะรัฐมนตรีพิจารณา

ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีลงมติให้รัฐมนตรีคลัง รับไปพิจารณาก่อน รัฐมนตรีคลังจึงส่งเรื่องให้นายแบกซเตอร์ ที่ปรึกษาการคลังชาวอังกฤษ และ ม.จ.วิวัฒน์ฯ ขณะดำรงตำแหน่ง "อธิบดีกรมสรรพากร" (ก่อนย้ายไปกรมศุลกากร) เสนอความเห็นนำไปพิจารณาในคณะรัฐมนตรี

นายแบกซเตอร์ ที่ปรึกษาการคลังชาวอังกฤษ ได้ทำบันทึกแสดงความเห็นคัดค้านการตั้งธนาคารชาติไทย โดยเชิงขู่ว่าถ้าสยามตั้งธนาคารชาติขึ้นแล้ว ธนาคารอังกฤษจะไม่ร่วมมือด้วย ปรีดีได้ต่อสู้กับนายแบกซเตอร์จนกระทั่งเขาต้องลาออกจากตำแหน่ง ซึ่งเป็นเรื่องยืดยาว

ส่วน ม.จ.วิวัฒน์ฯ นั้นก็ได้ทรงแสดงความเห็นไม่ให้รัฐบาลพิจารณาโครงการ

ของพระยาสุริยานุวัตร

ปรีดีจึงเสนอความเห็นในคณะรัฐมนตรีมีใจความสำคัญว่า พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค) เป็นนักปราชญ์ไทยคนแรกที่แต่งตำรา "อิโคโนมิคส์" ซึ่งท่านให้ชื่อเป็นภาษาไทยว่า "ทรัพย์ศาสตร์" (ต่อมารัชกาลที่ 6 จึงทรงใช้ศัพท์ไทยว่า "เศรษฐวิทยา") โครงการธนาคารชาติที่พระยาสุริยานุวัตรเสนอ จึงมีรายละเอียดมากพอสมควร

ส่วนความเห็นของ ม.จ.วิวัฒน์ฯที่ว่า โครงการของพระยาสุริยานุวัตรเป็น "วงจรที่เหตุนำไปสู่ผล และผลนั้นกลับไปก่อเหตุอีก" นั้น ม.จ.วิวัฒน์ฯ ทรงใช้คำรุนแรงเกินไป ปรีดีไม่เห็นว่าโครงการของพระยาสุริยาฯมีลักษณะดังนั้น เพราะการวางโครงการจัดตั้งธนาคารชาติหรือธนาคารกลางของชาตินั้นก็ต้องมีเหตุผลเกี่ยวพันกันทุกๆ แขนงงานของธนาคารทั้งสิ้น และในชั้นแรกนี้ควรพิจารณาหลักการก่อนว่าสมควรรับหลักการตั้งธนาคารชาติซึ่งพระสุริยานุวัตรเสนอมานั้นหรือไม่ เมื่อรับหลักการแล้ว ก็ตั้งคณะกรรมการพิจารณารายละเอียด

แต่รัฐมนตรีคลังซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่โดยตรงแถลงว่ายังไม่พร้อมที่จะรับหลักการโครงการจัดตั้งธนาคารของชาติไทยที่พระยาสุริยาฯเสนอนั้น จึงถูกระงับไป

เมื่อปรีดีได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้ตั้งตำแหน่งที่ปรึกษาฝ่ายไทยของกระทรวงการคลังดังกล่าวข้างต้นแล้ว ปรีดีจึงได้ขอให้ ม.จ.วิวัฒน์ฯทรงรับตำแหน่งที่ตั้งขึ้นใหม่นั้น ในชั้นแรกพระองค์ทรงปฏิเสธโดยอ้างว่า ถ้าพระองค์จะต้องประทานคำปรึกษาให้จัดตั้งธนาคารชาติไทย ก็จะขัดกับที่พระองค์ประทานความเห็นคัดค้านโครงการของพระยาสุริยานุวัตร ปรีดีจึงทูลพระองค์ว่า ความเห็นที่ประทานคัดค้านนั้นเป็นเรื่องของอดีตไปแล้วแต่ต่อมาสยามก็ได้มีสนธิสัญญาใหม่กับนานาประเทศบนรากฐานแห่งความเสมอภาคและเอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ การวางรากฐานก่อตั้งธนาคารชาติก็จะไม่ถูกต่อต้านจากมหาประเทศทุนนิยม ม.จ.วิวัฒน์ฯจึงทรงรับตำแหน่งใหม่นั้น [80]

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ดำเนินการเพื่อการรักษาเสถียรภาพของเงินตราอีกบางประการ นอกเหนือไปจากการเตรียมการจัดตั้งธนาคารชาติหรือธนาคารกลางดังกล่าวข้างต้น

เมื่อปลายปี พ.ศ.2481 (หรือต้นปี พ.ศ.2482 นับตามปฏิทินในปัจจุบัน)

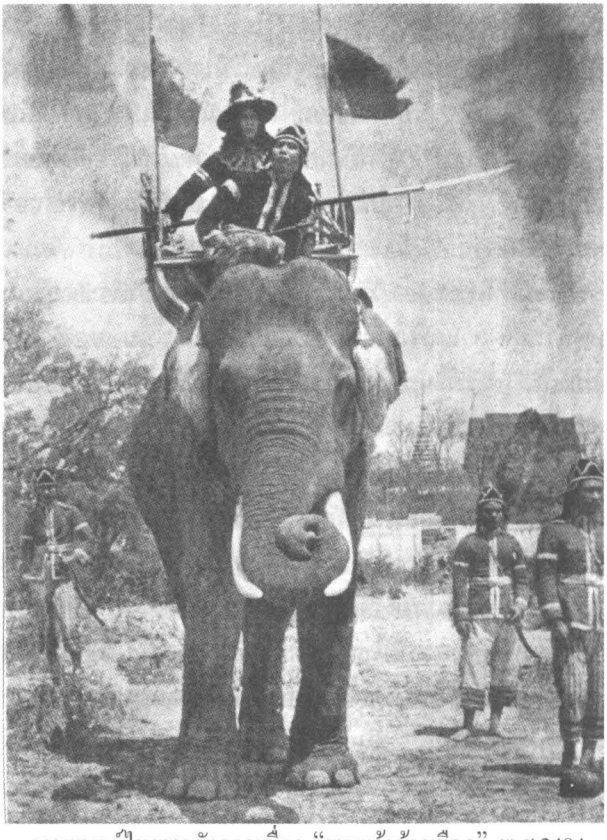

ภาพยนตร์ไทยพูดอังกฤษเรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” พ.ศ.2484

กระทรวงการคลังได้ยุบหลอมเหรียญบาทที่ยังมีอยู่ในประเทศไทยแล้วขนโลหะเงินน้ำหนักประมาณ 22 ล้านเอานซ์เศษ ส่งไปขายที่สหรัฐอเมริกา ได้รับเงินสุทธิมาประมาณ 9.5 ล้านดอลล่าร์สหรัฐฯ ซึ่งเป็นการขายก่อนที่กระทรวงการคลังสหรัฐฯจะเลิกซื้อโลหะเงิน ซึ่งมีผลทำให้ราคาโลหะเงินลดลงจากเอานซ์ละ 43 เซนต์เป็น 35 เซนต์เพียง 3-4 เดือนเท่านั้น เงินจำนวน 9.5 ล้านดอลล่าร์นี้ท่านปรีดีฯได้สั่งให้นำไปซื้อทองคำแท่งฝากเอาไว้ในสหรัฐอเมริกา และยังมีเงินดอลล่าร์อีกประมาณ 2 ล้านเหรียญในธนาคารสหรัฐฯ ซึ่งเงินจำนวนนี้จะได้เป็นค่าใช้จ่ายในงานเสรีไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

ในขณะเดียวกัน ท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ยังได้สั่งการให้ใช้ทุนสำรองของรัฐบาลไทยที่เป็นเงินปอนด์สเตอลิงซื้อทองคำแท่งในกรุงลอนดอนแล้วขนมาเก็บไว้ในห้องนิรภัยของกระทรวงการคลังในพระบรมมหาราชวัง ตามที่กล่าวถึงข้างต้นแล้ว

ต่อมาในวันที่ 1 กันยายน 2482 สงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ได้อุบัติขึ้นในทวีปยุโรป ซึ่งเป็นผลทำให้เสถียรภาพทางด้านเงินตราของโลกได้รับความกระทบกระเทือน หากทว่าเงินบาทของไทยก็ยังมีเสถียรภาพ เพราะไทยมีทุนสำรองที่มั่นคงเป็นทองคำ

ในปี พ.ศ.2483 กองทัพเยอรมันได้รับชัยชนะต่อฝ่ายสัมพันธมิตร โดยฝรั่งเศสขอสงบศึก และกองทัพอังกฤษซึ่งเป็นพันธมิตรได้ถอยกลับไปป้องกันเกาะอังกฤษ และในขณะเดียวกัน ญี่ปุ่นก็เริ่มเคลื่อนกำลังจากประเทศจีนลงมาสู่อินโดจีนของฝรั่งเศส รัฐบาลไทยเห็นว่าฝรั่งเศสจะไม่สามารถรักษาอาณานิคมในอินโดจีนไว้ได้จึงเจรจาขอคืนดินแดนส่วนที่ฝรั่งเศสเอาไปจากไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 และปรับปรุงเขตแดนระหว่างไทยกับอินโดจีนเสียใหม่ให้มีความถูกต้องตามหลักสากลและมีความเป็นธรรม เมื่อฝรั่งเศสปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าว รัฐบาลภายใต้การนำของพลตรีหลวงพิบูลสงคราม ด้วยความสนับสนุนของประชาชนชาวไทยจำนวนมาก ก็ได้ตัดสินใจที่จะเอาดินแดนคืนโดยการใช้กำลัง

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในช่วงนั้นในส่วนที่ท่านได้เกี่ยวข้องในจดหมายถึงท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม โดยขณะนั้นท่านยังพำนักอยู่ในประเทศจีน และเป็นเวลาภายหลังที่ท่านจอมพลป.พิบูลสงครามได้ถึงอสัญกรรมไปแล้ว มีข้อความบางตอนดังนี้

"เมื่อประเทศฝรั่งเศสได้ยอมแพ้แก่เยอรมันแล้ว (ฝรั่งเศสทำสัญญาสันติภาพกับเยอรมันเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2483 ภายหลังที่กองทัพนาซียาตราเข้ากรุงปารีสได้ 8 วัน) เวลานั้นผมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง เห็นว่ามีช่องทางที่ประเทศไทยจะได้ดินแดนที่ได้เสียไปคืนมาเป็นของไทยโดยวิธีกฎหมายระหว่างประเทศ ผมจึงได้พบท่านจอมพลป.พิบูลสงครามที่วังสวนกุหลาบแสดงทรรศนะของผมว่าเป็นการสมควรที่รัฐบาลไทยจะนำเรื่องนี้ขึ้นสู่ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศหรือศาลโลกในสมัยนั้น ให้วินิจฉัยว่าดินแดนที่ฝรั่งเศสได้ไปจากไทยตั้งแต่ ร.ศ.112 เป็นต้นมา ต้องคืนมาเป็นของประเทศไทย เพราะประเทศ

ไทยได้โอนดินแดนเหล่านั้นให้ฝรั่งเศส เพื่อให้อยู่ในอารักขาของฝรั่งเศส เมื่อฝรั่งเศสยอมแพ้เยอรมันและบ้านเมืองระส่ำระสาย ก็เป็นการแสดงว่าประเทศฝรั่งเศสไม่สามารถจะอารักขาดินแดนที่ประเทศไทยได้โอนให้ไปนั้นอีกได้ ประเทศไทยจึงมีสิทธิโดยชอบธรรมที่จะได้คืนดินแดนนั้น (ทั้งนี้เป็นเหตุผลที่ฝ่ายไทยมีทางชนะได้ในสมัยที่ฝรั่งเศสยังเป็นรัฐอารักขาดินแดนเหล่านั้น ซึ่งต่างกับเหตุผลที่รัฐบาลสฤษดิ์อ้างต่อศาลโลกในกรณีเขาพระวิหารภายหลังที่กัมพูชาเป็นเอกราชแล้ว)

แต่ความเห็นของผมมิได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลคือรัฐบาลได้ใช้วิธียื่นบันทึกให้รัฐบาลวิชี (รัฐบาลฝรั่งเศสที่ตั้งขึ้นภายหลังสงบศึกกับเยอรมัน) คืนดินแดนให้แก่ไทย เมื่อรัฐบาลวิชีไม่คืนให้ รัฐบาล (ไทย) ก็ได้ดำเนินวิธีการเอาดินแดนคืนโดยวิธีทางทหาร ในฐานะที่ผมเคารพเสียงข้างมากในรัฐบาล ก็ได้ปฏิบัติตามนโยบายส่วนรวม คือในฐานะรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง ได้จัดหาเงินเพื่อค่าใช้จ่ายในการทหารเป็นจำนวนมาก ให้อย่างสมบูรณ์รวดเร็ว โดยมิได้มีการขาดตกบกพร่องแต่อย่างใดในการทหาร และไม่กระทบถึงเสถียรภาพของเงินตราไทยในสมัยนั้น

เมื่อครั้นสงครามอินโดจีนได้เริ่มไประยะหนึ่ง ประเทศญี่ปุ่นได้สอดเข้ามาโดยเรียกร้องให้ฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสหยุดรบ และให้ต่างฝ่ายส่งผู้แทนไปเจรจาที่กรุงโตเกียว โดยญี่ปุ่นเป็นคนกลาง (หัวหน้าผู้แทนไทย คือพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร ซึ่งบัดนี้ทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นนราธิปฯ)

การเจรจาต้องใช้เวลาช้านานประมาณ 2-3 เดือน เพราะฝรั่งเศสเกิดทิฐิมานะไม่ยอมคืนดินแดนตามคำเรียกร้องของฝ่ายไทย ในที่สุดฝ่ายญี่ปุ่นก็ได้ใช้วิธีการอันเป็นผลให้ฝรั่งเศสยอมตกลงคืนดินแดนบางส่วนที่ได้ไปจากประเทศไทย แต่ในข้อตกลงมีกำหนดไว้ว่า ญี่ปุ่นเป็นผู้ค้ำประกันให้การเป็นไปตามข้อตกลงนั้น และกำหนดไว้ว่าฝ่ายไทยและฝ่ายฝรั่งเศสจะต้องไม่ทำสัญญาทางเศรษฐกิจหรือทางการทหารใดๆ กับประเทศอื่นใดซึ่งญี่ปุ่นถือว่าเป็นที่เสียประโยชน์แก่ญี่ปุ่น

ทางฝ่ายฝรั่งเศสเสรี ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นฝรั่งเศสต่อต้าน ภายใต้การนำของนายพลเดอร์โกลส์ ได้แถลงไม่รับรองข้อตกลงใดๆ ที่รัฐบาลวิชีได้ทำไว้เกี่ยวกับเรื่องดินแดน 4 จังหวัด ผมจึงได้ไปเตือนท่านจอมพล ป.พิบูลสงครามว่าต้อง

พิจารณาท่าทีของเดอร์โกลส์กับสัมพันธมิตรของเขาในสมัยนั้นให้มาก เพราะถ้าสัมพันธมิตรในขณะนั้นเป็นฝ่ายชนะสงครามแล้ว ข้อตกลงที่ฝ่ายรัฐบาลไทยทำไว้กับรัฐบาลวิชีที่ญี่ปุ่นเป็นผู้ค้ำประกันนั้นก็จะต้องถูกยกเลิก และฝรั่งเศสก็จะได้ดินแดนกลับคืนไป ผมยังได้ชี้แจงว่าถ้าได้ใช้วิธีตามที่ผมได้เสนอไว้ในครั้งแรก คือนำเรื่องขึ้นสู่ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศแล้ว ถ้าศาลยุติธรรมระหว่างประเทศตัดสินให้เราชนะคดี เพราะเรามีทางชนะ ก็ย่อมเป็นการตัดสินผูกพันประเทศฝรั่งเศสทั้งมวล ต่างกับข้อตกลงที่ทำไว้กับรัฐบาลวิชี ที่ฝ่ายนายพลเดอร์โกลส์กับฝ่ายสัมพันธมิตรของเขาไม่รับรอง

อยู่ต่อมาอีกไม่ช้า ญี่ปุ่นก็ได้กรีฑาทัพเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งรัฐบาลไทยได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกา แต่ในเวลาที่วันประกาศสงครามนั้น ผมอยู่ที่อยุธยา ผู้สำเร็จราชการบางท่านเป็นผู้ลงนาม (ซึ่งผมถือเอาเหตุนี้เป็นข้ออ้างว่า การประกาศสงครามนั้นเป็นโมฆะ เพราะผู้สำเร็จราชการมิได้ลงนามครบถ้วน)

เมื่อรัฐบาลไทยประกาศสงครามร่วมกับญี่ปุ่นเช่นนั้นแล้ว ก็เป็นธรรมดาว่าถ้าญี่ปุ่นเป็นฝ่ายชนะสงคราม ฝ่ายไทยก็เป็นฝ่ายชนะสงครามด้วย ดินแดน 4 จังหวัดก็คงเป็นของไทยอย่างสมบูรณ์ แต่ถ้าญี่ปุ่นเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ฝ่ายไทยก็ต้องเป็นฝ่ายแพ้สงคราม และผลที่จะตามมาก็คือประเทศไทยจะมิเพียงแต่ต้องคืนดินแดน 4 จังหวัดเท่านั้น ดินแดนของไทยเท่าที่มีเหลืออยู่ จะต้องเปลี่ยนฐานะไปอย่างไร ก็เป็นเรื่องที่น่าวิตก

ขบวนการเสรีไทยได้พยายามทำการเพื่อที่จะป้องกันมิให้ประเทศไทยเป็นฝ่ายแพ้สงคราม การเจรจาระหว่างขบวนการเสรีไทยกับฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นการลับเพื่อประโยชน์ดังกล่าวแล้ว ได้ดำเนินมาเป็นเวลาหลายปี แต่ก็ยังไม่ได้รับผลที่ทำให้สหรัฐอเมริกาและอังกฤษรับรองว่าการประกาศสงครามเป็นโมฆะ และประเทศไทยมิใช่คู่สงครามของเขา จนกระทั่งเมื่อไม่กี่เดือนก่อนที่สงครามโลกจะยุติลง ผมในฐานะที่สัมพันธมิตรรับรองเป็นหัวหน้าเสรีไทย ได้แจ้งไปยังฝ่ายสัมพันธมิตรว่า ขบวนการเสรีไทยพร้อมที่จะเริ่มใช้อาวุธต่อสู้ทหารญี่ปุ่นอย่างเปิดเผย ทั้งนี้มีความมุ่งหมายในทางการเมือง เพื่อแสดงให้โลกเห็นว่าราษฎรไทยมิใช่เป็นคู่สงครามกับพันธมิตร เมื่อผมได้ส่งโทรเลขไปยังฝ่ายสัมพันธมิตร

เช่นนั้นแล้ว ก็ได้รับการตอบจากรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาว่าให้ขบวนการเสรีไทยรอการปฏิบัติตามแผนร่วมกัน โดยอย่าเพิ่งลงมือกระทำการใดๆ และรัฐบาลสหรัฐอเมริกาเข้าใจเจตนารมณ์ของขบวนการเสรีไทยเป็นอย่างดีแล้ว ฉะนั้นรัฐบาลสหรัฐอเมริกาจึงยอมรับว่าประเทศไทยไม่ได้เป็นคู่สงครามกับสหรัฐอเมริกา ดังนั้นเมื่อเสร็จสงครามแล้ว สหรัฐอเมริกาก็ได้ปฏิบัติตามที่รับรองไว้ และสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตเหมือนอย่างเดิมโดยไม่ถือว่าไทยเป็นคู่สงครามหรือฝ่ายแพ้สงคราม

ส่วนประเทศอังกฤษนั้นแจ้งว่า โดยคำนึงถึงการช่วยเหลือร่วมมือของขบวนการเสรีไทย จึงยอมที่จะยกเลิกภาวะสงครามกับประเทศไทย โดยมีเงื่อนไขว่าประเทศไทยจะต้องตกลงทำสัญญาสมบูรณ์แบบ (การอ้างถึงการช่วยเหลือร่วมมือของขบวนการเสรีไทยนั้นปรากฏอยู่ในคำปรารภสัญญาสมบูรณ์แบบ) ในขั้นแรกอังกฤษเรียกร้องให้ประเทศไทยต้องปฏิบัติหลายประการรวมทั้งได้ยื่นคำเรียกร้องของฝรั่งเศสให้คืนดินแดน และขอพระแก้วมรกตกลับไปที่เวียงจันทน์ด้วย ทางฝ่ายผมกับรัฐบาลในขณะนั้นก็ได้พยายามต่อสู้ อันเป็นผลให้อังกฤษระงับข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสไว้ แล้วเจรจาสัญญาสมบูรณ์แบบที่เกี่ยวกับอังกฤษโดยเฉพาะ คงปล่อยให้ปัญหาดินแดน 4 จังหวัดเป็นเรื่องที่ฝรั่งเศสจะดำเนินการต่อไปโดยวิถีทางต่างๆ รวมทั้งวิถีทางสหประชาชาติ การทำสัญญาสมบูรณ์แบบได้ทำให้ประเทศไทยพ้นจากการเป็นฝ่ายแพ้สงครามอังกฤษ และฟื้นความสัมพันธ์ทางการทูตกับอังกฤษเหมือนเดิม ซึ่งต่างกับญี่ปุ่นที่ต้องถูกฝ่ายชนะยึดครองอยู่หลายปี

ต่อมาเมื่อพล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อมาจากผม รัฐบาลฝรั่งเศสที่ถูกต้องตามกฎหมาย โดยได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาลประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรของเขา ได้เร่งเร้าจะให้ประเทศไทยคืนดินแดน 4 จังหวัดที่ได้ไปโดยข้อตกลงระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลวิชี พร้อมกันนั้นก็มีปัญหาที่ประเทศไทยต้องชำระสภาพตนให้หมดจากผู้แพ้สงครามอย่างสิ้นเชิง คือ จะสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติ แต่จะต้องถูกยับยั้งโดยประเทศฝรั่งเศสที่เป็นสมาชิกแห่งคณะมนตรีความมั่นคง รัฐบาลธำรงฯได้นำเรื่องดินแดน 4 จังหวัดขึ้นปรึกษารัฐสภาและรัฐสภาได้ลงมติตั้งคณะผู้แทนไปเจรจากับผู้แทนฝรั่งเศสที่กรุงวอชิงตัน โดยมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นหัวหน้าคณะ และมีกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์

(ที่เคยเป็นผู้แทนไปเจรจาเรื่องดินแดน 4 จังหวัดกับรัฐบาลวิชีกับญี่ปุ่น ที่โตเกียว) กับสมาชิกรัฐสภาแห่งพรรคกลุ่มอื่นๆ อีก คณะผู้แทนฝ่ายไทยได้ตกลงกับฝรั่งเศสให้คณะอนุญาโตตุลาการขึ้นวินิจฉัยชี้ขาด ข้อตกลงนั้นได้รับความเห็นชอบจากรัฐสภา

ต่อมาได้มีการประกอบองค์คณะของอนุญาโตตุลาการ คือรัฐบาลไทยได้แต่งตั้งกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ที่เคยเจรจาเรื่องดินแดนนั่นเอง เป็นอนุญาโตตุลาการฝ่ายไทย และตั้ง ม.จ.สกลวรรณากร วรวรรณ พระเชษฐาของกรมหมื่น นราธิปพงศ์ประพันธ์นั่นเองเป็นผู้แทนรัฐบาลไทย ส่วนฝ่ายฝรั่งเศสก็ตั้งอนุญาโตตุลาการ ซึ่งผมก็จำชื่อไม่ได้ และก็ยังมีอนุญาโตตุลาการชาติเป็นกลางที่จำได้ว่ามีคนอเมริกัน 1 คน และชาติเปรู 1 คน ชื่อของคนชาติอื่นผมจำไม่ได้ จำได้แต่ฝ่ายไทย คณะอนุญาโตตุลาการดังกล่าวแล้วได้วินิจฉัยชี้ขาดให้รัฐบาลไทยคืนดินแดน 4 จังหวัดให้แก่ฝรั่งเศส อันเป็นเวลาภายหลังที่ผมออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้วหลายเดือน ผมเห็นว่ารัฐบาลธำรงฯได้พยายามอย่างดีแล้วในการป้องกันรักษาผลประโยชน์ของชาติไทย หากแต่มีเหตุสุดวิสัยดังได้กล่าวมาแล้ว

ประเทศที่เป็นฝ่ายอักษะหรือฝ่ายญี่ปุ่นนั้นไม่อาจสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติได้ จนกว่าจะได้ชำระสภาพการแพ้สงครามให้หมดสิ้นไป แต่สำหรับประเทศไทยนั้น ขบวนการเสรีไทยและรัฐบาลที่ผมเป็นนายกรัฐมนตรีกับรัฐบาลธำรงฯได้พยายามกระทำการเพื่อประโยชน์ของชาติไทยหลายอย่างหลายประการ จึงเป็นเหตุให้สหประชาชาติรับประเทศไทยเข้าเป็นสมาชิกในปี พ.ศ.2489 ทั้งๆ ที่มีอีกหลายประเทศซึ่งยื่นใบสมัครในปีนั้น หรือในปีต่อๆ มา ต้องถูกปฏิเสธถูกยับยั้งไว้ ขอให้โปรดให้ความเป็นธรรมว่าขบวนการเสรีไทยและรัฐบาลที่ผมเป็นนายกรัฐมนตรีกับรัฐบาลธำรงฯได้กระทำการเพื่อให้ชาติไทยเข้าสู่ความเป็นเอกราชสมบูรณ์" [81]

นายกรัฐมนตรี กล่าวปราศัยแก่บรรดานักศึกษา
แห่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืน
หน้ากระทรวงกลาโหม 8 ตุลาคม 2483

16

ประเทศสยามและ พระเจ้าช้างเผือก

ในปีพุทธศักราช 2482 ซึ่งเป็นปีแรกที่นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยมีหลวงประดิษฐ์มนูธรรมเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังนั้น ได้มีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นในเมืองไทยหลายประการ

ท่านนายกรัฐมนตรี พิบูลสงคราม ผู้ซึ่งได้เลื่อนยศเป็นนายพลตรีในเดือนเมษายน ศกนั้น เสนอร่าง พ.ร.บ.รัฐธรรมนูญขนานนามประเทศต่อสภาผู้แทนราษฎร พร้อมกับแถลงว่าชื่อของประเทศที่เรียกกันว่า "ประเทศสยาม" นั้น ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นชื่อที่ตั้งขึ้นเมื่อใดเรียกชื่อดังกล่าวกันมาด้วยความเคยชิน และใช้แต่ในวงราชการและในวงการต่างประเทศ ส่วนประชาชนคนไทยโดยทั่วไปใช้คำว่า "ไทย" มากกว่า "สยาม" นอกจากนั้น เรามีเชื้อชาติเป็นชาติไทย แต่ชื่อประเทศกลับเป็นว่า "สยาม" ซึ่งขัดกันอยู่ ซึ่งต่อไปในภายหน้า คนต่างด้าวที่อาศัยอยู่ในเมืองไทย ก็อาจจะถือว่าประเทศสยามเป็นประเทศของเขาไปด้วย ฯลฯ

รัฐบาลได้ประกาศ "รัฐนิยม" (ฉบับที่ 1) เรื่องชื่อประเทศ ประชาชน และสัญชาติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2482 ซึ่งเป็น "วันชาติ" มหาชนก็มิได้คัดค้านดังนั้นจึงเห็นสมควรออกกฎหมายเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทย

เสียเพื่อความเป็นสิริมงคล

ที่ประชุมสภาฯ ลงมติรับหลักการ และต่อมาก็ให้ประกาศใช้เป็นกฎหมาย เมื่อวันที่ 28 กันยายน 2482

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนเล่าเรื่องดังกล่าวเอาไว้ดังนี้

"สาเหตุแห่งการเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทยนั้นสืบเนื่องมาจากเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2481 นายพันเอก หลวงพิบูลสงคราม (ยศและบรรดาศักดิ์ในขณะนั้น) ได้รับแต่งตั้งจากคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นนายกรัฐมนตรี ในบรรดารัฐมนตรีแห่งรัฐบาลนั้นมีข้าพเจ้าด้วยผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และมีหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากร เป็นรัฐมนตรีลอย (ไม่ว่าการกระทรวง)

ต่อมาประมาณอีก 4-5 เดือน หลวงวิจิตรวาทการได้เดินทางไปฮานอยเพื่อกิจการโบราณคดีของสำนักตะวันออกไกลฝรั่งเศส เมื่อหลวงวิจิตรฯกลับมาจากฮานอย ได้นำแผนที่ฉบับหนึ่งซึ่งสำนักฝรั่งเศสนั้นได้จัดทำขึ้น แสดงว่ามีคนเชื้อชาติไทยอยู่มากมายหลายแห่งในแหลมอินโดจีน ในประเทศจีนใต้ ในพม่าและในมณฑลอัสสัมของอินเดีย

ครั้นแล้วผู้ฟังวิทยุกระจายเสียงได้ยินและหลายคนยังคงจำกันได้ว่าสถานีวิทยุกรมโฆษณาการ (ต่อมาปัจจุบันคือ กรมประชาสัมพันธ์) ได้กระจายเสียงเพลงที่หลวงวิจิตรฯ รำพันถึงชนเชื้อชาติไทยที่มีอยู่ในดินแดนต่างๆ และมีการโฆษณาเรื่อง "มหาอาณาจักรไทย" ที่จะรวมชนเชื้อชาติไทยในประเทศต่างๆ เข้าเป็นมหาอาณาจักรเดียวกัน ทำนองที่ฮิตเล่อร์กำลังทำอยู่ในยุโรป ในการรวมชนเชื้อชาติเยอรมันในประเทศต่างๆ ให้เข้าอยู่ในมหาอาณาจักรเยอรมัน

ในการประชุมวันหนึ่ง นายกรัฐมนตรีได้เสนอให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาปัญหาด่วนนอกระเบียบวาระ โดยให้หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้แถลง ให้เปลี่ยนชื่อ "ประเทศสยาม" เป็น "ประเทศไทย" โดยนำสำเนาแผนที่ฉบับที่สำนักตะวันออกไกลฝรั่งเศสทำไว้ว่าด้วยแหล่งของชนเชื้อชาติไทยต่างๆ มาแสดงในที่ประชุมด้วย โดยอ้างว่า "สยาม" มาจากภาษาสันสกฤต "ศยามะ" แปลว่า "ดำ" จึงไม่ใช่ชื่อประเทศของคนเชื้อชาติไทยซึ่งเป็นคนผิวเหลือง ไม่ใช่ผิวดำ และอ้างว่า "สยาม" แผลงมาจากจีน "เซี่ยมล้อ"

ข้าพเจ้าได้คัดค้านว่า โดยที่ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ได้ค้นคว้ากฎหมายเก่าของไทย โดยอาศัยหลักฐานเอกสารที่จารึกไว้โดยพระมหากษัตริย์แต่ปางก่อน รวมทั้ง "กฎหมายตราสามดวง" ซึ่งรัชกาลที่ 1 (พระพุทธยอดฟ้าฯ) ได้โปรดเกล้าฯ ให้สังคายนา และมิใช่คำว่า "สยาม" แผลงมาจากคำจีนแต้จิ๋ว "เซี่ยมล้อ" แต่จุดประสงค์เบื้องหลังของนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีส่วนหนึ่งต้องการเปลี่ยนชื่อประเทศว่าประเทศไทย เพื่อรวมชนชาติไทยในดินแดนต่างๆ เข้าอยู่ในมหาอาณาจักรไทย ดังนั้นรัฐมนตรีส่วนมากจึงตกลงตามร่างรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็น "ประเทศไทย" ข้าพเจ้าเป็นฝ่ายข้างน้อยในคณะรัฐมนตรี

ต่อมาสภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติเห็นชอบในการเปลี่ยนชื่อประเทศ ซึ่งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ลงนามให้ตราเป็นรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติม เมื่อวันที่ 3 ตุลาคม พ.ศ.2482

เมื่อได้ตรารัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทยแล้วก็เกิดปัญหาว่าในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ต้องเขียนชื่อประเทศไทยนั้น จะใช้คำอังกฤษและฝรั่งเศส อย่างไร

ผู้ที่ได้รับคำยกย่องว่ามีความรู้ในภาษาต่างประเทศ รวมทั้งหลวงวิจิตรวาทการ ได้เสนอให้เรียกประเทศไทยเป็นภาษาอังกฤษว่า "Thailand" และภาษาฝรั่งเศสว่า " Thaïlande " และพลเมืองของประเทศนี้ เรียกเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า " Thaïlandais " ซึ่งฝรั่งพากันงง

ข้าพเจ้าได้เสนอว่าควรให้เรียกชื่อประเทศไทยเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสว่า "Siam" ตามที่คนทั่วโลกได้รู้จักชื่อประเทศเราในนามนั้นอยู่แล้ว ทั้งนี้ก็มีตัวอย่างอยู่เช่น ประเทศเยอรมัน ซึ่งเรียกชื่อประเทศเป็นภาษาเยอรมันว่า "Deutschland" นั้น เขาก็มิได้กำหนดให้เรียกชื่อประเทศของเขาเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสตามชื่อภาษาเยอรมัน หากเรียกชื่อประเทศของเขาเป็นภาษาอังกฤษว่า "Germany" และภาษาฝรั่งเศส "Allemagne" ตามที่คนอังกฤษและฝรั่งเศสเคยเรียกและเคยรู้จักชื่อประเทศของเขาในนามนั้น

ข้าพเจ้าได้ให้ความเห็นต่อไปว่า การที่จะเอาคำว่า "land" ต่อท้ายคำว่า "Thai" เป็น "Thailand" ก็ดี ก็ย่อมทำให้คล้ายกันกับประเทศเมืองขึ้นในแอฟริกา

ของอังกฤษ (สมัยนั้น) และเมืองขึ้นของฝรั่งเศส (สมัยนั้น) ที่ลงท้ายด้วยคำว่า "land" หรือ "lande" ข้าพเจ้าได้ให้ข้อสังเกตว่าประเทศ "Ireland" ใต้เมื่อได้เป็นเอกราชจากอังกฤษแล้ว ก็ตัดคำว่า "land" ออก โดยเรียกชื่อประเทศของตนว่า "Eire" ส่วนในประเทศยุโรปบางประเทศที่มีคำท้ายว่า "land" เช่น "Iceland" ก็เพราะภาษาของเขาอยู่ในตระกูลเดียวกันกับภาษาอังกฤษ จึงไม่จำเป็นที่เราจะต้องเอาตัวอย่างนี้ แต่ความเห็นส่วนข้างมากในคณะรัฐมนตรีให้เปลี่ยนชื่อประเทศไทยในภาษาอังกฤษด้วย ตามที่มีผู้เสนอให้เปลี่ยนเป็น "Thailand" ในภาษาอังกฤษ และ "Thaïlande" ในภาษาฝรั่งเศส

ข้าพเจ้าได้เสนอต่อไปอีกว่า ถ้าส่วนมากต้องการให้ชาวโลกเรียกชื่อประเทศไทยเป็นภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศส โดยมีคำว่า "Thai" เป็นสำคัญแล้ว ก็ขออย่าเอาคำว่า "land" หรือ "lande" ไปต่อท้ายไว้ด้วยเลย คือให้ใช้ภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศสทับศัพท์ตามที่สามัญชนคนไทยเรียกชื่อประเทศของตนว่า "เมืองไทย" เป็นภาษาอังกฤษ "Muang Thai" ฝรั่งเศส "MuangThai" แต่ส่วนมากในคณะรัฐมนตรีไม่เห็นด้วย

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สิ้นสุดลง รัฐบาลทวี บุณยเกตุเห็นว่ารัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติมซึ่งเปลี่ยนชื่อประเทศสยามมาเป็นประเทศไทยนั้นใช้บังคับเฉพาะชื่อประเทศไทยในภาษาไทยเท่านั้น รัฐบาลนั้นจึงได้ประกาศให้ใช้ชื่อประเทศไทยในภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสว่า "Siam" ตามที่เกือบทั่วโลกรู้จักประเทศไทยในคำนั้นมาหลายศตวรรษแล้ว

ฉะนั้นเอกสารทางราชการที่เขียนเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสจึงเรียกชื่อประเทศไทยว่า "Siam" รวมทั้งหนังสือเดินทาง ให้เขียนเรียกชื่อประเทศในภาษาไทยว่า "ประเทศไทย" ส่วนในภาษาฝรั่งเศส ให้เขียนว่า "Siam" และสัญชาติของผู้ถือหนังสือเดินทางให้เขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสว่า "Siamois"

เมื่อได้เกิดรัฐประหาร 8 พ.ย.2490 แล้ว นายควงฯ เป็นนายกรัฐมนตรีประมาณ 3 เดือนเศษ รัฐบาลนี้คงเรียกชื่อประเทศไทยเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสว่า "Siam" ต่อไปอีก

ต่อมาในเดือนเมษายน 2491 รัฐบาลพิบูลสงครามเข้ารับตำแหน่งแทนรัฐบาลควง แล้วก็ได้กลับเปลี่ยนชื่อประเทศไทยในภาษาอังกฤษว่า "Thailand"

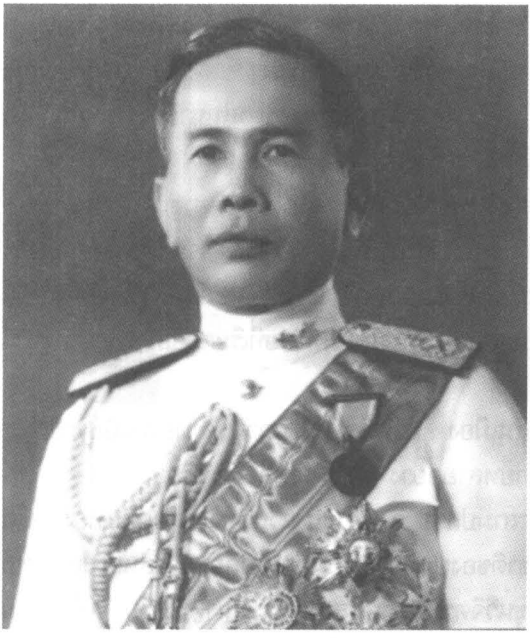

จอมพล ป.พิบูลสงคราม
นายกรัฐมนตรีและ
ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

และในภาษาฝรั่งเศส " Thaïlande " ซึ่งรัฐบาลต่อๆ มาก็ได้ใช้ตราบจนปัจจุบันนี้" [82]

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ให้ความสำคัญในเรื่องชื่อของประเทศค่อนข้างมาก และได้ค้นคว้าหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์มายืนยันความถูกต้องของคำว่า "สยาม" อาทิ

"อันที่จริง จีนส่วนมาก หลายร้อยล้านคนในประเทศจีนนั้นพูดภาษากลาง หรือใกล้เคียงกับจีนกลาง เรียกชื่อประเทศสยามมาตั้งแต่โบราณกาลว่า "เซียนโล๋" มิใช่ "เซี่ยมล้อ" (ซึ่งเป็นภาษาแต้จิ๋ว)

ส่วนชาวยุโรปที่เดินทางเรืออ้อมแหลมอาฟริกามายังอินเดียตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 แล้วเดินทางต่อมายังประเทศสยามนั้น ได้เรียกและเขียนชื่อประเทศสยามว่า "Siam" มิใช่เขาเดินทางเรือไปประเทศจีนก่อน แล้วจึงวกกลับมาประเทศสยาม ดั่งนั้นชาวยุโรปสมัยนั้นและสมัยต่อมาจึงเรียกชื่อประเทศสยามตามที่

ชาวอินเดียใต้ ชาวสิงหฬ ชาวมลายู เรียกว่า "เซียม" และตรงกับที่พระมหากษัตริย์สยามได้เรียกชื่อประเทศของพระองค์ในพระราชสาส์นที่มีไปยังประมุขประเทศต่างๆ จึงทำให้นานาประเทศรู้จักประเทศสยามในนามว่า "Siam" มาหลายศตวรรษ

การศึกษาประวัติศาสตร์ทางนิรุกติศาสตร์ก็ดี นิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ก็ดีนั้น จำต้องอาศัยเอกสารทางราชการเป็นหลักอ้างอิง ด้วยในบรรดาเอกสารทางราชการนั้นมีบทกฎหมายที่พระมหากษัตริย์สยามตั้งแต่สมัยโบราณได้จารึกไว้เท่าที่ค้นได้ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีจารึกไว้ในสมุดข่อยที่เรียกชื่อประเทศสยามเป็นภาษาบาลีว่า "สามปเทส"

"เทส" แปลว่า บ้านเมือง แว่นแคว้น มีความหมายตรงกับ "ปเทส"

"สาม" มีความหมายหลายอย่าง เช่น "สีเหลือง" "สีทอง"

ตามความหมายนี้ "สามปเทส" จึงหมายถึงแว่นแคว้นแห่งเมืองทอง หรือ "สุวรรณภูมิ" ดังที่เพลงชาติของประเทศสยามก่อนเปลี่ยนชื่อเป็นประเทศไทยมีเนื้อร้อง (ประพันธ์โดยขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์)) ตั้งต้นด้วยประโยคว่า "ประเทศสยามนามประเทืองว่าเมืองทอง ..."

ข้าพเจ้าเห็นว่ายังมีความหมายที่อาจแผลงมาจากคำบาลี "สม" (สะมะ) ที่แปลว่า "ความสงบเรียบร้อย" "ความเสมอภาค" ถ้าพิจารณาถึงชื่อ "กรุงศรีอยุธยา" ที่แปลว่ากรุงแห่งไม่มีการรบอันประเสริฐ คือสันติภาพอย่างยิ่งแล้วก็ควรเชื่อได้ว่าพระมหากษัตริย์แต่ปางก่อนได้ใช้คำว่า "สยาม" โดยแผลงมาจากคำว่า "สม" ทั้งในความหมายของ "เมืองทอง" และในความหมายที่แผลงมาจาก "สม"(สะมะ) ที่แปลว่าความสงบเรียบร้อยและความเสมอภาค เพราะพระมหากษัตริย์แต่ปางก่อนทรงทราบเป็นอย่างดีว่าราชอาณาจักรที่พระองค์ทรงเป็นประมุขนั้น แม้ประกอบด้วยชนเชื้อชาติไทยเป็นส่วนมากก็ตาม แต่ก็ยังมีคนเชื้อชาติอื่นๆ รวมอยู่ด้วย จึงทรงเห็นเป็นการเหมาะสมที่จะเรียกราชอาณาจักรนี้ว่า "สยาม" หมายความว่าทุกชนชาติที่รวมอยู่ในประเทศของเรานี้มีความเสมอภาคกันและมีอุดมคติสันติภาพ ตั้งอยู่ในแว่นแคว้นแห่งเมืองทองหรือสุวรรณภูมิ"[83]

อีกตอนหนึ่ง ท่านปรีดีฯได้อ้างถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

"ส่วนผู้จงรักภักดีแท้จริงในสถาบันพระมหากษัตริย์ ก็คงศึกษาพระราช

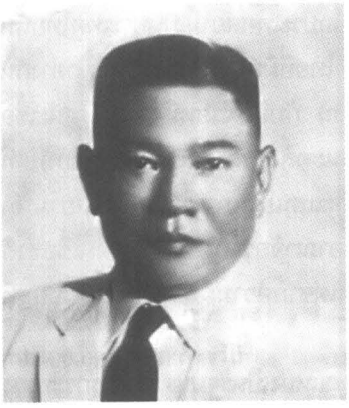

นายทวี บุณยเกตุ

นายดิเรก ชัยนาม

ประวัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ (รัชกาลที่ 4) หรือได้ยินพระภิกษุสงฆ์ที่รอบรู้เล่าให้ฟังบ้างว่า พระจอมเกล้าฯทรงพระปรีชาสามารถ รอบรู้ภาษาไทย ภาษาบาลี-สันสกฤต ภาษาลาติน ภาษาอังกฤษ ซึ่งไม่ปรากฏว่าคนในสยามจนถึงปัจจุบันนี้จะมีความรู้นั้นเท่าเทียมพระองค์ได้ ดังนั้นเราจึงควรใช้ความคิดว่าถ้าพระองค์เห็นว่าคำว่า "สยาม" ซึ่งพระมหากษัตริย์แต่ปางก่อนใช้เรียกราชอาณาจักรของพระองค์ไม่ถูกต้องในทางภาษาและนิรุกติศาสตร์แล้วพระองค์ก็คงจะได้เปลี่ยนชื่อราชอาณาจักรก่อนชนรุ่นหลังแล้ว ส่วนคำอังกฤษ ฝรั่งเศส "Siam" นั้น พระองค์ก็ใช้ต่อมาในการเรียกชื่อราชอาณาจักรตามภาษานั้น ยิ่งกว่านั้น พระองค์ยังได้ทรงลงพระปรมาภิไธยเป็นภาษาลาตินตามมูลศัพท์ "Siam" ว่า "Rex Siamensis" แปลว่า "พระราชาแห่งสยาม" ซึ่งตรงกับ "สยามินทร์" หรือ "สยามินทราธิราช" ซึ่งมีคำนี้อยู่ในพระปรมาภิไธยเต็มของพระมหากษัตริย์รวมทั้งองค์ปัจจุบัน ดังต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดีจักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร" [84]

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสสรุปว่า "การเปลี่ยนชื่อประเทศสยามเป็นประเทศไทยนั้น สืบเนื่องมาจากความขัดแย้งระหว่างคนเชื้อชาติไทยที่มีทัศนะทางสังคมแตกต่างกัน คือฝ่ายหนึ่งถือ "ทัศนะรักชาติ" (Patriotism) กับอีกฝ่ายหนึ่งถือ "ทัศนะเชื้อชาตินิยม" (Racism) ประกอบด้วย "ทัศนะคลั่งชาติ" (Chauvinism) ที่เกินขอบเขตยิ่งกว่าทัศนะคลั่งชาติฮิตเล่อร์และแสนยานุภาพญี่ปุ่น ในสยามนั้น ความฝันของเชื้อชาตินิยมที่จะสถาปนามหาอาณาจักรไทยรวบรวมคนเชื้อชาติไทยต่างๆ ในเอเชียนั้น ไม่มีทางเป็นไปได้ แต่ซากความฝันนั้นก็ยังคงมีอยู่ ที่เป็นมรดกตกทอดมา" [85]

ในระหว่างที่ท่านปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังในรัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงคราม เมื่อก่อนสงครามมหาเอเชียบูรพานั้น ท่านได้สังเกตเห็นความโน้มเอียงของการบริหารประเทศไปสู่ระบอบเผด็จการแบบนาซีของฮิตเล่อร์และระบอบฟาสซิสต์ของมุสโสลินี ซึ่งวิเคราะห์ได้ว่าเป็นเพราะมีผู้ที่หนุนให้ผู้มีอำนาจทางการเมืองเกิดความสับสนในกรอบความคิดและสถานภาพแห่งตน แนวโน้มดังกล่าวนี้ได้ปรากฏชัดเจนขึ้นเป็นลำดับจนกระทั่งมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในกลางปี พ.ศ.2487 เมื่อจอมพลป.พิบูลสงครามได้ลาออกจากตำแหน่งผู้นำรัฐบาลไป

ท่านปรีดีฯได้เขียนเล่าเอาไว้ดังนี้

"ในระยะแรกที่พันเอกหลวงพิบูลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น ได้ดำเนินกิจการบ้านเมืองตามระบอบประชาธิปไตย มีอยู่อย่างหนึ่งที่ปฏิบัติผิดไปจากอุดมคติเดิมของคณะราษฎรที่นายทหารในยามปกติมียศอย่างสูงเพียงชั้นนายพันเอกเท่านั้น แต่หลวงพิบูลฯได้รับแต่งตั้งจากคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้เป็นนายพลตรี

ครั้นอยู่ต่อมาไม่นาน ก็มีบุคคลที่มีทัศนะสืบเนื่องจากระบบทาสสนับสนุนให้หลวงพิบูลฯ ปกครองประเทศตามระบอบเผด็จการนาซีและฟาสซิสต์ ซึ่งเป็นการปกครองราษฎรอย่างทาส คนสมัยนั้นได้กล่าวขวัญกันถึงว่า มีบางคนได้เข้าไปกราบไหว้ว่า ได้แลเห็นแสงรัศมีอันเป็นอภินิหารออกจากกายหลวงพิบูลฯ คำเล่าลือนั้นอาจขยายมากเกินไป ความจริงมีเพียงว่าในค่ำวันหนึ่งมีการแสดงละครที่วังสวนกุหลาบ (ขณะนั้นเป็นทำเนียบนายกรัฐมนตรี) ในโอกาสวันเกิดของหลวง

พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ

พิบูลฯ ข้าพเจ้ากับเพื่อนก่อการหลายคนได้รับเชิญไปในงานนั้นด้วย ซึ่งผู้ที่มีชีวิตอยู่ในขณะนี้ยังคงจำกันได้ว่า หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้นำละครมาแสดง และในบางฉาก ท่านผู้นี้ก็แสดงเองด้วย มีฉากหนึ่งแสดงถึงระบำ-ฝูงไก่ (หลวงพิบูลฯ เกิดปีระกา) ระบำฝูงนั้นแสดงว่าคนมีบุญได้จุติมาเกิดในปีระกา ซึ่งเป็นมิ่งขวัญของชาติไทย อีกฉากหนึ่ง หลวงวิจิตรวาทการแสดงเป็นชายชราง่อยเปลี้ย เมื่อได้ออกมาเห็นหลวงพิบูลฯ ผู้มีบุญแล้ว ได้กราบอภิวาทวันทา ความง่อยเปลี้ยของชายชรานั้นก็หมดสิ้นไป หลวงพิบูลฯ ได้หันหน้ามาทางข้าพเจ้า แสดงอาการขวยเขิน แล้วได้หันไปประนมมือรับไหว้หลวงวิจิตรวาทการ ข้าพเจ้าเห็นว่าขณะนั้นหลวงพิบูลฯ ก็ยังไม่คิดที่จะเป็นผู้เผด็จการ แต่ต่อมาเมื่อซากทัศนะเก่าของบุคคลอีกหลายคนได้สนับสนุนบ่อยๆ ครั้งเข้า รวมทั้งมีพวกที่ได้ฉายาว่า จตุสดมภ์ ที่คอยยกยอปอปั้น ก็ทำให้หลวงพิบูลฯ ซึ่งเดิมเป็นนักประชาธิปไตย ได้เคลิบเคลิ้มเปลี่ยนจากแนวทางเดิมไปได้

เมื่อได้มีการสงบศึกกับอินโดจีนฝรั่งเศสแล้ว มีผู้สนับสนุนให้หลวงพิบูลฯ

ขอพระราชทานเลื่อนยศสูงขึ้น หลวงพิบูลฯได้พูดกับข้าพเจ้าและอีกหลายคน ว่าจะคงมียศเพียงนายพลตรีเท่านั้น แต่คณะผู้สำเร็จราชการฯ ซึ่งเวลานั้นประกอบด้วยพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ และเจ้าพระยาพิชเยนทร์ฯ ในพระปรมาภิไธยพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้เลื่อนยศหลวงพิบูลฯ จากนายพลตรีเป็นจอมพล โดยขอให้หลวงอดุลเดชจรัสช่วยเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ เรื่องนี้หลวงพิบูลฯ มิได้รู้ตัวมาก่อน แต่เมื่อได้ทราบจากประกาศในราชกิจจานุเบกษา ก็ยังไม่สมัครใจที่จะรับยศจอมพลนั้น และไม่ยอมไปรับคทาจอมพลจากคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลาหลายเดือน ต่อมาพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯจึงได้นำคทาจอมพลไปมอบให้จอมพล ป.ที่ทำเนียบวังสวนกุหลาบ

ต่อมาคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งให้จอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด อันเป็นโอกาสให้จอมพล ป.พิบูลสงครามดำเนินการปกครองประเทศตามระบอบเผด็จการยิ่งขึ้น แล้วนำประเทศเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่ 2" [86]

ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกันและในห้วงเวลาซึ่งใกล้ๆ กัน ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เล่าถึงเหตุการณ์บางตอนเมื่อก่อนจะเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาในปลายปี พ.ศ.2484

"เมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2484 ได้มีพระราชกฤษฎีกา โดยจอมพลพิบูลฯ รับสนองพระบรมราชโองการ แต่งตั้งให้จอมพลพิบูลฯ ดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด และพลโทพรหมโยธี (หลวงพรหมโยธี) เป็นรองผู้บัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งตามระเบียบทั่วไปของการทหารนั้น ถ้าจอมพลพิบูลฯ มีเหตุจำเป็นที่จะสั่งการไม่ได้ รองผู้บัญชาการทหารสูงสุดก็สั่งการแทนได้

แต่จอมพลพิบูลฯ ก็มิได้พอใจเพียงได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดตามพระราชกฤษฎีกา 12 พฤศจิกายน 2484 คืออีก 6 วันต่อมา กล่าวคือในวันที่ 18 พฤศจิกายนนั้น จอมพลพิบูลฯ ได้เสนอคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาและเจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน) ให้ลงนามในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตราพระราชกฤษฎีกาขึ้นอีกฉบับหนึ่ง มีความดังต่อไปนี้ "ให้จอมพลหลวงพิบูลสงคราม (แปลก ขีตตะสังคะ) นายกรัฐมนตรี ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด ตามประกาศลงวันที่

นายสงวน ตุลารักษ์

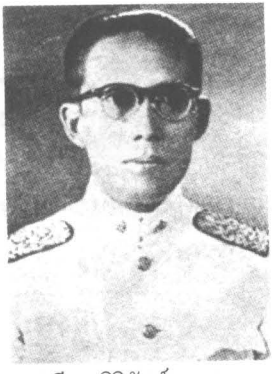

นายเตียง ศิริขันธ์

12 พฤศจิกายน 2484 มีอำนาจสิทธิขาดบังคับบัญชาแม่ทัพบก แม่ทัพเรือ แม่ทัพอากาศ และแต่งตั้งข้าราชการได้ตามที่เห็นสมควร" (และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้จอมพล หลวงพิบูลฯ ผู้บัญชาการทหารบกเป็นแม่ทัพบก อีกตำแหน่งหนึ่งด้วย)

โดยพระราชกฤษฎีกาฉบับ 18 พฤศจิกายนนั้น จอมพลพิบูลฯมี "อำนาจสิทธิขาด" ผู้เดียวในการบังคับบัญชาทหารทั้งสามเหล่าทัพ ยิ่งกว่านั้นมีอำนาจ "สิทธิขาด" แต่งตั้งข้าราชการได้ตามที่เห็นสมควรอีกด้วย

จอมพลพิบูลฯ จึงมีอำนาจสูงสุดเป็นพิเศษยิ่งกว่าผู้บัญชาการทหารสูงสุดทั่วไป ตราบใดที่ยังใช้พระราชกฤษฎีกานั้นอยู่ รองผู้บัญชาการทหารสูงสุดหรือรองนายกรัฐมนตรี ไม่มีอำนาจสั่งการทหารได้ [87]

จากนั้นก็มาถึงเรื่องการยกเลิกบรรดาศักดิ์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์หนึ่งในช่วงเวลาเดียวกันนั้น ที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เล่าไว้

"ครั้นต่อมาในปลายเดือนพฤศจิกายนนั้นเองคือก่อนที่ญี่ปุ่นรุกรานประเทศไทยในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 จอมพลพิบูลฯ ได้เสนอที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้บัญญัติกฎหมายยกเลิกบรรดาศักดิ์ไทยเดิม (ขุน หลวง พระ พระยา เจ้าพระยา) โดยสถาปนา "ฐานันดรเจ้าศักดินา (Lordship) ตามแบบฝรั่งขึ้นใหม่ คือ ดยุค มาควิส เคานท์ ไวสเคราน์ท บารอน ฯลฯ โดยตั้งศัพท์ไทยใหม่

ขึ้นใช้สำหรับฐานันดรเจ้าศักดินาใหม่ คือสมเด็จเจ้าพญา ท่านเจ้าพญา เจ้าพญา ท่านพญา พญา ฯลฯ ส่วนภรรยาของฐานันดรเจ้าศักดินาใหม่นั้น ให้เติมคำว่า "หญิง" ไว้ข้างท้าย เช่น "สมเด็จเจ้าพญาหญิง" แต่หลวงวิจิตรวาทการเสนอให้เรียกว่า "สมเด็จหญิง" ฐานันดรเจ้าศักดินานี้มีคำว่า "แห่ง" (of) ต่อท้ายด้วยชื่อแคว้นหรือบริเวณท้องที่ เช่น "สมเด็จเจ้าพญาแห่งแคว้นนั้นๆ ฯลฯ ทำนองฐานันดรเจ้าศักดินายุโรป เช่น "ดยุค ออฟ เบดฟอร์ด" ฯลฯ ฐานันดรเจ้าศักดินาใหม่นี้ให้แก่รัฐมนตรีและข้าราชการไทยตามลำดับสูงตำแหน่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์สายสะพาย เช่น จอมพลพิบูลฯได้รับพระราชทานสายสะพายนพรัตน์ฯ ก็จะได้ดำรงฐานันดรเจ้าศักดินาเป็น "สมเด็จเจ้าพญาแห่ง ....."

รัฐมนตรีที่เป็นผู้ก่อการฯ (24 มิถุนายน 2475) จำนวนหนึ่ง (รวมทั้งท่านปรีดีฯ) ได้คัดค้านจอมพล พิบูลฯ ว่าขัดต่ออุดมคติของคณะราษฎร อันเป็นเหตุให้จอมพล พิบูลฯไม่พอใจ ท่านจึงเสนอให้ที่ประชุมเลือกเอาสองทาง คือทางหนึ่ง ตกลงตามแผนสถาปนาฐานันดรเจ้าศักดินาอย่างใหม่ ทางที่สองเวนคืนบรรดาศักดิ์เดิมทุกคน. รัฐมนตรีส่วนมากจึงลงมติให้ทางเวนคืนบรรดาศักดิ์เดิม เมื่อจอมพล พิบูลฯแพ้เสียงข้างมากในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีแล้ว ท่านจึงเสนอว่าเมื่อเวนคืนบรรดาศักดิ์เก่าแล้ว ผู้ใดจะใช้ชื่อและนามสกุลเดิม หรือจะเปลี่ยนนามสกุลตามชื่อบรรดาศักดิ์เดิมก็ได้ (ท่านปรีดีฯ) กับรัฐมนตรีส่วนหนึ่งกลับใช้ชื่อและนามสกุลเดิม แต่จอมพล พิบูลฯเปลี่ยนนามสกุลเดิมของท่านมาใช้ตามราชทินนามว่า "พิบูลสงคราม" และรัฐมนตรีบางท่านก็ใช้ชื่อเดิม โดยเอาสกุลเดิมเป็นชื่อรอง และใช้ราชทินนามเป็นนามสกุล ซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งชื่อและนามสกุลยาวๆ แพร่หลายจนทุกวันนี้" [88]

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังใน พ.ศ.2482 ได้เกิดสงครามขึ้นในยุโรปโดยเยอรมนีบุกโปแลนด์ และอังกฤษกับฝรั่งเศสได้ประกาศสงครามกับเยอรมนีเมื่อวันที่ 1 กันยายน ศกนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ผลักดันให้มีประกาศพระบรมราชโองการให้ประเทศไทยวางตัวเป็นกลาง ความว่า "ให้บรรดาข้าราชการและอาณาประชาราษฎรไทย และบรรดาบุคคลซึ่งมีถิ่นที่อยู่ในประเทศไทย ปฏิบัติตามความเป็นกลางอย่างเคร่งครัดและเที่ยงธรรมในระหว่างที่มีสถานการณ์สงครามอยู่นี้ และปฏิบัติตามบรรดากฎหมายแห่งราช

ถวิล อุดล ส.ส.ร้อยเอ็ด

นายวิจิตร ลุลิตานนท์ เลขาธิการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

อาณาจักรนี้ กับทั้งผูกพันตามสนธิสัญญาและกฎหมายระหว่างประเทศว่าด้วยความเป็นกลางด้วย" [89]

นอกจากนั้นเพื่อเป็นการเตือนภัยของมหาสงครามที่ใกล้เข้ามา ซึ่งประเทศไทยจะต้องเตรียมตัวเพื่อรับสถานการณ์ที่อาจหลีกเลี่ยงไม่พ้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ดำเนินการสร้างภาพยนตร์ไทยพูดภาษาอังกฤษในฟิล์มขึ้นมาเรื่องหนึ่งคือ ภาพยนตร์เรื่อง "พระเจ้าช้างเผือก" (The King of the White Elephant) ซึ่งใช้เวลาสร้างไม่ถึงปี เสร็จนำออกฉายได้ก่อนเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาเพียงเล็กน้อย

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนคำนำ "นวนิยาย" เรื่อง "พระเจ้าช้างเผือก" ซึ่งเป็นวรรณกรรมเพียงชิ้นเดียวของท่านในรูปแบบนวนิยาย ไว้เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2483 เมื่อท่านมีอายุครบ 40 ปีบริบูรณ์ ดังนี้

"นวนิยายเรื่อง พระเจ้าช้างเผือก นี้มีพื้นเรื่องเดิมมาจากเสี้ยวหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยอันเป็นที่รู้จักกันดี คือ การรุกรานของประเทศเพื่อนบ้านซึ่ง

มักจะยกเรื่องช้างเผือกจำนวนไม่กี่เชือกมาบังหน้า แต่แท้ที่จริงก็เพื่อขยายบารมีและอานุภาพส่วนตัว ความปราชัยของเจ้าผู้ครองนครที่เปี่ยมไปด้วยความทะเยอทะยาน, กระหายอำนาจ, ก้าวร้าว ในการต่อสู้ตัวต่อตัวกับขุนศึกของไทยที่ยิ่งใหญ่และเพียบพร้อมด้วยคุณธรรมอันสูงส่ง ชัยชนะอันเด็ดขาดของธรรมะเหนืออำนาจ การปฏิบัติตามกรุณาธรรมและเมตตาธรรมอันปรากฏในคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งแม้นกาลเวลาจะล่วงเลยมากว่าสองพันสี่ร้อยปี ก็ยังคงเป็นประดุจประทีปแห่งความกรุณาที่ฉายแสงนำทางจิตใจมนุษยชาติทั้งมวลให้หลุดพ้นจากความหายนะ

พระเจ้าช้างเผือก เป็นการจำลองเรื่องราวในสมัยโบราณของบรรดาประเทศแถบตะวันออก ยุคที่คนทั้งชาติจะลุกฮือขึ้นจับอาวุธ เพียงแต่เมื่อพระเจ้าแผ่นดินมีบัญชา โดยไม่จำเป็นต้องรู้สาเหตุ นอกจากจะต้องปฏิบัติตามบัญชานั้น อาณาประชาราษฎรเหล่านี้แหละ ที่ปัจจุบันได้พบกับแสงสว่างจากคำสอนของสมเด็จพระพุทธองค์ และได้ตระหนักถึงโมหจริตของบรรพบุรุษ พวกเขาได้ซาบซึ้งถึงการให้อภัยและการลืมเรื่องราวในอดีตกาล และไม่ว่าจะเป็นผู้ถูกรุกราน ผู้รุกราน ผู้ชนะ หรือผู้แพ้ ก็ได้หันมาร่วมแรงร่วมใจกันสมัครสมานฉันท์เพื่อกิจการอันเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งปวง

เนื้อเรื่องกล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินซึ่งครองกรุงอโยธยาเมื่อ 400 ปีที่แล้ว พระองค์ทรงปกป้องราชอาณาจักรด้วยพระแสงดาบ และทรงเสี่ยงพระองค์เพื่ออาณาประชาราษฎร์ โดยที่แผ่นดินนี้อุดมไปด้วยช้างจำนวนมากมาย และในจำนวนนี้ ช้างเผือกได้รับการยกย่องว่าเป็นช้างที่มีคุณค่าเป็นมงคลประเสริฐสุด ดังนั้น ประชาราษฎร์จึงพร้อมใจกันให้สมญากษัตริย์ผู้กล้าหาญของตนว่า "พระเจ้าช้างเผือก" พระเจ้าช้างเผือกมีพระนามจริงว่า จักรา พระองค์มิได้ทรงสนพระทัยต่อความไร้สาระของพระราชสำนักแต่อย่างใด แต่ทรงอุทิศพระองค์เองเพื่อประโยชน์สุขของชาติบ้านเมือง พระเจ้าจักราทรงกล้าหาญยิ่งในการรบ แต่ทรงรักสันติภาพ นวนิยายเรื่องนี้จึงเขียนขึ้นเพื่ออุทิศให้แก่ "สันติภาพ" เพราะว่า "ชัยชนะแห่งสันติภาพนั้นมิได้มีชื่อเสียงลือนามน้อยไปกว่าชัยชนะแห่งสงครามแต่อย่างใด" [90]

17

เหตุการณ์วันญี่ปุ่นขึ้น 8 ธันวาคม พ.ศ.2484

ในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายน 2484 นั้น คณะรัฐมนตรีเริ่มที่จะรับทราบกันแล้วว่ามีความเป็นไปได้ที่ญี่ปุ่นจะทำสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ซึ่งในขณะนั้นโลกกำลังติดตามการเจรจาที่กรุงวอชิงตันระหว่างผู้แทนของรัฐบาลญี่ปุ่นกับรัฐบาลสหรัฐฯ

ในการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 พฤศจิกายนและในวันที่ 3 ธันวาคม 2484 จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้กล่าวในที่ประชุมฯ ถึงเรื่องความเป็นไปได้ของสงครามดังกล่าว อีกทั้งได้อธิบายผลดีผลเสียอันจะเกิดแก่ประเทศไทยในกรณีที่ไทยเข้าร่วมรบในฝ่ายญี่ปุ่นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านผลดีก็คือ อาจจะเสียหายน้อยกว่า และถ้ารบชนะก็จะได้ดินแดนเก่าที่เสียไปกลับคืนมาด้วย แต่ทั้งนี้และทั้งนั้น คณะรัฐมนตรีก็ต้องช่วยใช้วิจารณญานเพื่อประโยชน์สูงสุดของชาติ

เช้ามืดวันที่ 6 ธันวาคม ศกเดียวกัน จอมพล ป.พิบูลสงคราม พร้อมด้วยพลโท จิร วิชิตสงคราม (หลวงวิชิตสงคราม) และพล.ต.จรูญ รัตนกุล เสรีเริงฤทธิ (หลวงเสรีเริงฤทธิ) ได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯโดยรถยนต์เพื่อ

ไปตรวจแนวรบด้านบูรพา ที่อรัญประเทศ วัฒนานครและพระตะบอง

ในวันเดียวกันนั้น พ.อ.เซจิ โมริยา ผู้ซึ่งเคยเป็นทูตทหารบกของญี่ปุ่นประจำกรุงเทพฯระหว่างเดือนมีนาคม พ.ศ.2476 (นับตามปฏิทินสมัยนั้น) ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2479 ได้มาปรากฏตัวที่กรุงเทพฯ และได้เข้าพบท่านปรีดี พนมยงค์ พ.อ.โมริยาได้ถามท่านปรีดีฯถึงท่าทีของประเทศไทยต่อญี่ปุ่น อีกทั้งได้แจ้งต่อท่านปรีดีฯว่าสถานการณ์เกี่ยวกับสงครามน่าวิตกมาก ท่านปรีดีฯบอกว่าท่านไม่มีอำนาจและหน้าที่ในการตอบคำถามดังกล่าว เพราะมิได้เป็นรัฐมนตรีต่างประเทศแล้ว

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าถึงเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

"เมื่อพันเอกโมริยาได้ลาผมไปแล้ว ผมได้รีบโทรศัพท์ไปยังทำเนียบนายกรัฐมนตรี เพื่อจะแจ้งเรื่องให้ทราบด่วน แต่จอมพลฯไม่อยู่ ผมจึงโทรศัพท์พูดกับพล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ซึ่งเป็นรองนายกรัฐมนตรี และโทรศัพท์พูดกับนายดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีต่างประเทศ พล.ต.อ.อดุลฯ จึงพูดปรารภกับผมว่า "เหตุการณ์ยามฉุกเฉินเช่นนี้ จอมพลฯ ไม่ควรไปต่างจังหวัด" ต่อมา พล.ต.อ.อดุลฯได้ปรารภเช่นนั้นต่อนายดิเรก ชัยนามในตอนค่ำของวันที่ 7 ธันวาคม 2484" [91]

นอกจากนั้นท่านปรีดี พนมยงค์ก็ยังได้เขียนเล่าเหตุการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์ของประเทศไทยตั้งแต่คืนวันที่ 7 ธันวาคม 2484 จนกระทั่งเย็นวันที่ 8 ธันวาคม ซึ่งมีข้อความบางตอนดังนี้ [92]

"เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2484 (ค.ศ.1941) เวลาประมาณ 22.00 น. ข้าพเจ้า (ขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีคลัง) ได้รับโทรศัพท์จากเลขาธิการคณะรัฐมนตรี (นายทวี บุณยเกตุ) ให้รีบไปประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นการด่วน ณ สำนักงานคณะรัฐมนตรี (ขณะนั้นตั้งอยู่ตรงข้ามวังสวนกุหลาบ) ข้าพเจ้าจึงได้รีบไปทันที เมื่อถึงที่นั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้พบพล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัส (ยศขณะนั้น) รองนายกรัฐมนตรี (ความจริงขณะนั้นคุณหลวงอดุลฯ เป็นผู้สั่งราชการแทนนายกรัฐมนตรี) แจ้งว่าผู้แทนรัฐบาลญี่ปุ่นประกอบด้วยเอกอัครราชทูตและทูตทหารได้มาที่ทำเนียบนายกรัฐมนตรี (ขณะนั้นตั้งอยู่ที่วังสวนกุหลาบ) ยื่นบันทึกต่อรัฐบาลขอเดินทัพผ่านประเทศไทยเพื่อไปโจมตีอังกฤษ และเขาได้แจ้งว่าญี่ปุ่น

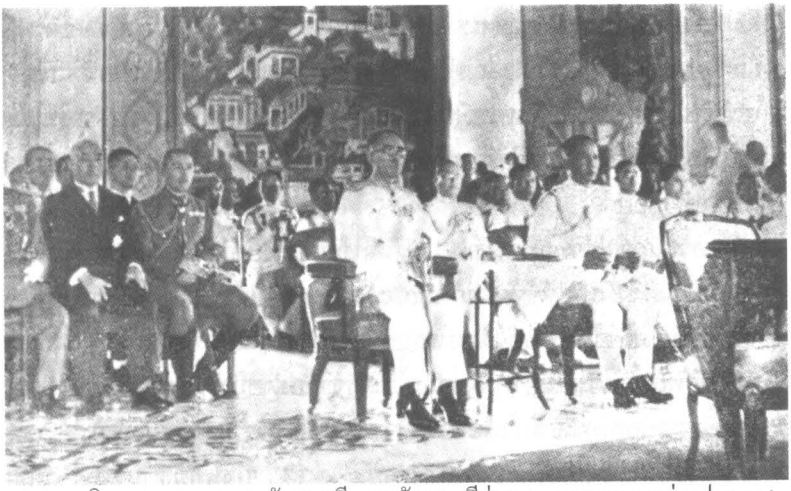

จอมพล พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ กับ เอกอัครราชทูตญี่ปุ่น ทสุโบกามิ ในงานพิธีลงนามกติกาสัญญาพันธไมตรี ระหว่างประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่น 21 ธันวาคม 2484

ได้ประกาศสงครามกับอังกฤษและอเมริกาแล้ว และเขาจะเข้าโจมตีพร้อมๆ กัน ขออย่าให้ไทยขัดขวาง โดยเขารับรองว่าจะไม่มาทำลายอธิปไตยของไทย นอกจากขอผ่านทางกรุงเทพฯ และบางเมืองที่จำเป็นในทางทหารเท่านั้น และเขาขอให้ตอบภายใน 2.30 น. ของวันที่ 8 ธันวาคม แต่นายกรัฐมนตรี (จอมพล ป.พิบูลสงคราม) ยังไม่อยู่ พล.ต.ต.อดุลฯจึงได้สั่งให้เลขาธิการคณะรัฐมนตรีโทรศัพท์เชิญรัฐมนตรีมาพร้อมกันเพื่อเตรียมเข้าประชุมได้ทันทีเมื่อนายกรัฐมนตรีกลับมาทำเนียบ

ครั้นถึงเวลา 23.00 น. นายกรัฐมนตรีก็ยังไม่กลับมาที่ทำเนียบ ฉะนั้น พล.ต.ต.อดุลฯ จึงตัดสินใจเปิดประชุมคณะรัฐมนตรี

เมื่อได้อภิปรายกันพอสมควรแล้ว คณะรัฐมนตรีจึงมีมติส่งผู้แทนประกอบด้วยข้าพเจ้า นายดิเรก ชัยนาม และพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร (ต่อมาทรงเลื่อนขึ้นเป็น กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์) ไปที่ทำเนียบนายกรัฐมนตรี (วังสวนกุหลาบ) แจ้งแก่ผู้แทนญี่ปุ่นว่า เรายังตอบเด็ดขาดไม่ได้เพราะนายกรัฐมนตรีไม่อยู่ ขอยืดเวลาตอบคำขาดไปเป็น 5.00 น.

ข้าพเจ้ากับอีกสองท่านได้ไปพบผู้แทนรัฐบาลญี่ปุ่น แจ้งคำตอบตามที่คณะรัฐมนตรีมีมติ แต่ฝ่ายญี่ปุ่นขอร้องให้รัฐมนตรีที่ยังอยู่นั้นช่วยจัดการสั่งมิให้ทหารไทยทำการต่อสู้ทหารญี่ปุ่น ข้าพเจ้าจึงชี้แจงแก่ฝ่ายญี่ปุ่นว่า ฝ่ายไทยจะทำได้เพียงใดนั้นจะต้องหารือที่ประชุมคณะรัฐมนตรีก่อน แล้วจะแจ้งให้ทราบ ขอให้เขารอคอยอยู่

ครั้นแล้ว ข้าพเจ้ากับอีก 2 ท่านก็ได้กลับไปยังสำนักงานคณะรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีจึงมีมติให้ข้าพเจ้ากับอีก 2 ท่านกลับไปแจ้งแก่ฝ่ายญี่ปุ่น ขอร้องเขาอีกครั้งหนึ่งเพื่อให้เขารอจนกว่านายกรัฐมนตรีจะกลับมา

ข้าพเจ้ากับอีก 2 ท่านจึงกลับไปเจรจากับฝ่ายญี่ปุ่นอีกครั้งหนึ่ง ขอให้เขายับยั้งการยกทหารเข้ามา เพื่อรอจนกว่านายกรัฐมนตรีจะกลับ ข้าพเจ้าได้ชี้แจงด้วยว่าเมื่อไม่กี่วัน (วันที่ 18 พฤศจิกายน 2484) ก่อนที่ผู้แทนรัฐบาลญี่ปุ่นจะมาขอร้องเรื่องดังกล่าวนั้น ได้มีพระราชกฤษฎีกาตั้งผู้บัญชาการทหารสูงสุดให้มีอำนาจสั่งทหารทั่วไป คณะรัฐมนตรีไม่อาจที่จะสั่งลบล้างอำนาจของผู้บัญชาการทหารสูงสุดได้ ฝ่ายญี่ปุ่นถามว่ารัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม (ขณะนั้นคือ พลโท มังกร พรหมโยธี) ไม่มีอำนาจสั่งหรือ ข้าพเจ้าชี้แจงว่าตามพระราชกฤษฎีกาดังกล่าว ได้กำหนดหน้าที่ให้ผู้บัญชาการทหารสูงสุดบังคับบัญชากิจการของกระทรวงกลาโหมด้วย ฝ่ายญี่ปุ่นกล่าวว่า แม้จะทราบว่ามีกฎหมายกำหนดหน้าที่เช่นนั้นก็ตาม แต่ก็ไม่อยากยอมรับทราบ อยากจะขอร้องให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมหรือรองผู้บัญชาการทหารสูงสุดสั่งให้ทหารไทยยอมให้ทหารญี่ปุ่นเข้ามา ข้าพเจ้าจึงชี้แจงกับเขาว่า ขอให้เขายับยั้งการยกทหารเข้ามาไว้ก่อน ส่วนคำขอร้องของเขาที่ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมหรือผู้บัญชาการทหารสูงสุด (ขณะนั้นคือพลโท มังกร พรหมโยธีด้วย) สั่งทหารได้นั้น ก็จะได้มาแจ้งให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและรองผู้บัญชาการทหารสูงสุดทราบ และทางผู้บัญชาการทหารสูงสุดนั้น เราก็จะพยายามทำการติดต่อโดยทุกทางเท่าที่จะทำได้

ข้าพเจ้ากับอีก 2 ท่านได้ชี้แจงแก่ที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวรรคก่อนนั้นแล้ว และย้ำให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมทราบตามหน้าที่โดยตรงด้วย รัฐมนตรีผู้นั้นแจ้งว่ารับทราบ

ครั้นแล้วรองนายกรัฐมนตรี (ผู้สั่งราชการแทนนายกรัฐมนตรี) ก็ได้พยายาม

ที่จะติดต่อกับนายกรัฐมนตรีตามแนวทางที่คาดคะเนว่านายกรัฐมนตรีอาจจะเดินทางไปที่นั้นๆ แล้วได้สั่งพล.อ.ต.มุนี มหาสันทนะ เวชยันต์รังสฤษดิ์ (ขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ) ออกเดินทางโดยรถยนต์จากกรุงเทพฯไปตามถนนที่จะไปสู่อรัญประเทศ เพื่อว่าถ้าพบนายกรัฐมนตรีกลางทางก็จะเล่าเรื่องให้ทราบได้

ระหว่างรอนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีบางท่านก็ได้รับรายงานจากสายงานของท่าน ซึ่งท่านได้รีบรายงานให้คณะรัฐมนตรีทราบ คือญี่ปุ่นลำเลียงทหารขึ้นบกที่สงขลา ปัตตานี นครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ชุมพร ประจวบคีรีขันธ์ และได้มีการปะทะกันขึ้นกับกำลังฝ่ายไทย และญี่ปุ่นนำรถยนต์ไปประมาณ 14-15 คันออกจากกรุงเทพฯไปตามถนนสายสมุทรปราการ สันนิษฐานว่าญี่ปุ่นจะไปรับทหารที่จะมาขึ้นบกที่ปากน้ำ

ในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีวันที 7 และ 8 ธันวาคม เวลาเช้ามีบันทึกดังต่อไปนี้

รัฐมนตรีว่าการคลังจึงเสนอว่า ถ้าเช่นนั้นให้สั่งปิดถนนสายสมุทรปราการ-กรุงเทพฯทันที รถใครจะผ่านไปมาก็ห้ามเด็ดขาด นอกจากทางราชการไทยและการปิดนั้น ก็ให้ปิดตอนที่มีสถานีตำรวจ เช่น ที่พระโขนง เป็นต้น

นายพลตำรวจตรี อดุล อดุลเดชจรัสจึงได้สั่งปิดถนนสายสมุทรปราการ-กรุงเทพฯ เวลา 3.00 น.

ฝ่ายญี่ปุ่นแจ้งว่า กำลังส่วนหนึ่งของเขาจะขึ้นที่ปากน้ำ ฝ่ายเราจึงขอให้ยับยั้งไว้ มิให้เกิดการปะทะกันขึ้น คณะรัฐมนตรีจึงได้ส่งนายทหารเรือคือ หลวงยอดอาวุธกับหลวงประดิยัตินาวายุทธไปที่สถานทูตญี่ปุ่น เพื่อให้เดินทางไปปากน้ำกับเจ้าหน้าที่ประจำสถานทูต โดยขอร้องให้ฝ่ายเขายับยั้งการขึ้นบก ถ้าขึ้นแล้วให้กลับไปลงเรือ ถ้าไม่สามารถกลับลงไปได้ ก็ให้หยุดยั้งอยู่เพียงนั้น ส่วนกำลังส่วนอื่นที่ยังมิได้ขึ้นให้ระงับไว้ กับขอห้ามเด็ดขาดไม่ให้ลำเลียงทหารเข้ากรุงเทพฯ จนกว่าท่านนายกรัฐมนตรีจะกลับและให้คำตอบเด็ดขาด

เวลา 6.50 น. นายกรัฐมนตรีได้ได้เดินทางกลับจากพระตะบองเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรี

รองนายกรัฐมนตรี (พล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัส) ได้รายงานถึงการปฏิบัติ

ระหว่างนายกรัฐมนตรีไม่อยู่ และการพยายามติดต่อกับนายกรัฐมนตรี โดยให้นายจำรัสฯ (นายจำรัส สรวิสูตร-เลขานุการนายกรัฐมนตรี) โทรเลขลับถึงนายกรัฐมนตรี ได้รับตอบว่าจะมาในวันรุ่งขึ้น (8 ธันวาคม) ดังนั้นรองนายกรัฐมนตรีจึงส่งโทรเลขไปอีกฉบับหนึ่งว่าให้รีบกลับมาให้ทันภายในเวลา 2.30 น. เพราะเอกอัครราชทูตญี่ปุ่น (นายเทจิ ทสุโบกามิ) ต้องการจะได้คำตอบภายในเวลา 2.30 น. ในตอนท้ายของรายงาน รองนายกรัฐมนตรีได้กล่าวว่า "ส่วนข้อเสนอมีอยู่อย่างไรนั้น เท่าที่คุณดิเรก ชัยนาม (ขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ) จดไว้ ก็จะได้อ่านให้ฟัง"

ครั้นแล้วนายดิเรกฯ ก็ได้รายงานข้อความที่ฝ่ายญี่ปุ่นได้ขอร้อง สรุปเป็นใจความว่า ญี่ปุ่นขอผ่านดินแดนไทยโดยความจำเป็นทางยุทธศาสตร์เท่านั้น ขอความสะดวกทางยุทธศาสตร์ทุกๆ ประการ ขออย่าให้กองทัพทั้งสองต้องปะทะกัน ญี่ปุ่นไม่ถือว่าไทยเป็นศัตรูของญี่ปุ่นญี่ปุ่นหวังว่าไทยจะมีความสามัคคีร่วมมือกับญี่ปุ่น ญี่ปุ่นบอกว่าเวลามีน้อยแล้ว ขอให้ทหารของเขาผ่านเข้ามาได้ เวลานั้นที่เขาพูดเป็นเวลา 5 ทุ่มแล้ว พูดกันเสร็จเป็นเวลา 5 ทุ่ม 37 นาที เขาบอกว่าตี 1 เป็นเวลาเดินทาง (บุกเข้าประเทศไทย) แล้ว จะเข้าประเทศไทยทุกแห่งขณะนี้ก็ได้รบกันแล้วที่แหลมมลายู ในดินแดนของไทย ได้รบกันแล้วกับอังกฤษ นายวนิช ปานะนนท์จึงบอกญี่ปุ่นว่า "ท่านบอกว่าเวลา 2.30 น. ไม่ใช่หรือ" เขาก็ตอบว่าเป็นเวลาเจแปนไทม์ (เวลาญี่ปุ่น) คือของเรา ตี 1

รองนายกรัฐมนตรีได้ชี้แจงความเห็นของตนรวมใจความว่า ฝ่ายไทยควรจะผ่อนหนักเป็นเบาตามสมควรแก่ญี่ปุ่น เพราะเราขืนสู้ ก็สู้ไม่ได้ จริงอยู่ความเป็นเอกราชของเราลดลงไปแต่การลดลงไปเพียงเท่านี้ก็ยังเป็นการดีกว่าที่จะลดลงไปถึงกับ 100 เปอร์เซ็นต์ จนถึงกับเป็นเมืองขึ้นของเขา

ครั้นแล้วปรากฏความตามบันทึกรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี ดังต่อไปนี้

นายปรีดี พนมยงค์-คือสำหรับผมนั้นขออภิปรายว่า เวลานั้นเป็นเหตุการณ์สำคัญแล้ว ถือว่าเป็นโชคชะตาอันสำคัญของประเทศ เพราะฉะนั้นข้อที่จะตกลงอย่างไรนั้น ผมไม่มีข้อขัดข้องแต่ขออภิปรายให้เห็นทั้งเหตุและผลเสียก่อน ก่อนที่เราจะวินิจฉัยลงไป

นายกรัฐมนตรี-ประเด็ยว ผมอยากจะพูดเสียก่อน คือเวลานี้กำลังรบกันอยู่ เราจะให้รบต่อไปหรือจะให้หยุด เพราะที่เราพูดกันอยู่ทุกวินาทีนี้ คนต้องตาย เราจะให้หยุดหรือจะให้รบต่อไป ส่วนเรื่องอื่นนั้นไว้พูดกันทีหลัง ไม่อย่างนั้นทหารรบกันตาย...

พล.ท.มังกร พรหมโยธี-แล้วแต่ท่านนายกฯ...

นายกรัฐมนตรี-ไม่ใช่ ต้องแล้วแต่ที่ประชุม จะให้รบต่อไปหรืออย่างไร

พล.ต.ต.อดุล อดุลเดชจรัส-จะสั่งให้หยุดยิงหรือไม่สั่งหยุดยิง ผมอยากขอทราบคำสั่งของท่านนายกรัฐมนตรี

นายกรัฐมนตรี -ก็ขอให้สั่งหยุดยิงดีกว่า แล้วเราก็ขอร้องกับสถานทูตญี่ปุ่นเขา ส่วนที่จะตกลงกันแค่ไหนก็ไปอีกรูปหนึ่ง ซึ่งต่อไปจะเป็นอย่างไรนั้นก็ให้รอฟังคำสั่งจากผลของการตกลงกันทางทูต ทางทหารบก หลวงวิชิตฯ (พลตรี จิร วิชิตสงคราม เสนาธิการทหารบก) ก็ไปสั่งให้หยุดยิงได้

ที่ประชุมฯตกลงเวลา 7.30 น. เห็นพ้องด้วยในการที่จะสั่งให้ฝ่ายเราหยุดยิง

พล.ต.หลวงวิชิตสงคราม-ผมจะสั่งว่าถ้ารบอยู่ก็ขอให้หยุด คือเขาอยู่ไหนก็ให้อยู่ที่นั่น ส่วนญี่ปุ่นเขาคงไม่ยอมหยุด เพราะฉะนั้นถ้ารบอยู่ก็ให้หยุด แล้วก็หลีกให้เขาผ่านไป

นายกรัฐมนตรี-ผมนึกว่าเรายังตกลงอะไรกันไม่ได้แต่ควรจะสั่งหยุดยิงก่อน เพราะสู้ไปก็แหลก แล้วเราก็มาเจรจาทางการทูตกัน เขาจะว่าอย่างไร ฟังเสียงเขาดู ถ้าไม่ตกลงกันหรืออย่างไร เราจะได้ตัดสินใจว่า จะรบหรือไม่รบต่อไป ....เรื่องเจตนาของญี่ปุ่นนั้น คือผมก็ไม่เชื่อ เท่าที่ผมได้ติดต่อกับญี่ปุ่นมานานแล้ว ในเรื่องนี้ก็ได้ต่อรองกันมานานแล้ว คือแกว่าจะเข้ากับแกหรือไม่ ข้อ 2 ถ้าไม่เข้าก็รบกับแก 3 หรือจะทำเฉยๆ ไม่รู้ไม่ชี้ เมื่อพูดกันแล้ว ผมก็ได้บอกกับคณะรัฐมนตรีเมื่อวานซืนนี้(คงหมายถึงในการประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 ธันวาคม) แล้วทางนี้ก็ยังไม่ได้ตกลงอะไรกัน โตโจ (พลเอก ฮิเดกิ โตโจ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นขณะนั้น) ก็สั่งเดินหน้าพรวดๆ เข้ามา....

เวลา 7.45 นาฬิกา นายกรัฐมนตรีพร้อมด้วยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ นายดิเรก ชัยนาม ได้ออกไปเจรจากับเอกอัครราชทูตญี่ปุ่นกับ

คณะ ซึ่งได้ให้ตามมาพบ

เวลา 8.45 น. นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศกลับเข้าสู่ที่ประชุม

นายกรัฐมนตรี-ผมได้ไปพูดกับเขา...ผมได้ถามเขาว่า เขาจะประสงค์อะไรจะทำกับเราเหมือนกับอินโดจีนหรือ เขาก็บอกว่าเขาไม่ได้ประสงค์จะทำเช่นนั้น เขาบอกว่าศัตรูของเขาคืออังกฤษกับอเมริกา เพราะฉะนั้นเขาบอกว่าเมื่อพิจารณาภูมิประเทศเมืองไทยแล้ว การที่จะไปทางมลายูหรือพม่าก็จำเป็นต้องผ่านดินแดนของเรา เพราะฉะนั้นเขาขอความสะดวก ทีนี้เขาเลยยื่นมา 4 ข้อ เขาบอกว่าถ้าตกลงจะร่วมกับเขา ก็มีอยู่ 4 อย่างซึ่งเขาให้เราเลือกเอา แลสัญญานี้เขาบอกว่าเราจะเซ็นหรือไม่เซ็นก็ได้

ระหว่างที่คณะรัฐมนตรีแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (เรื่องข้อเสนอของฝ่ายญี่ปุ่น) ปรากฏในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรี มีความตอนหนึ่งว่า

นายกรัฐมนตรี-ผมขอเสนอให้หยุดยิงกันเสียก่อน แล้วจะรบกันอีกก็เอาหรือจะร่วมกันก็เอา ผมเอาทั้งนั้น ...ว่าอย่างไร เอาหรือไม่เอา ไม่เอาก็ออกไปกันวันนี้ ว่าอย่างไร จะรบหรือไม่รบ...ผมเองก็ไม่รู้จะตกลงอย่างไรเหมือนกัน คือไม่รู้ว่าเสียงประชาชนส่วนมากเป็นอย่างไร

นายวิจิตร วิจิตรวาทการ (รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ)-ทางประชาชน ผมเข้าใจว่าถ้ารัฐบาลไปทางใด ผมนึกว่าแกรับ เพราะแกไม่รู้อะไรมากกว่านี้ผมขอเรียนเพิ่มเติมเป็นข้อดำริอีกอันหนึ่งว่า...บางที...ที่เข้าแอกซีส (อักษะฝ่ายเยอรมัน อิตาลี ญี่ปุ่น) นั้น บางทีจะดีกว่า ที่ดีนั้นคือเพราะเหตุว่า...เมื่อเข้าแอกซีสแล้วยังมีเยอรมัน อิตาลี (นอกจากญี่ปุ่นแล้ว) การันตีด้วย แต่ผลภายนอกนั้นก็คงเป็นเช่นเดียวกัน คือจะต้องแตกกับอังกฤษและอเมริกา

นายปรีดี พนมยงค์-ผมเห็นอย่างนี้ คือ เมื่อเราหยุดยิงและวินิจฉัยไปในทางที่เราจะไม่รบแล้ว ผลที่ตกลงนั้นจะต้องเป็นว่า เราไม่ไปรบกับอีกทางหนึ่ง ...ถ้าจะเอาอย่างสวีเดนแล้ว ข้อไขของเขา (ข้อเสนอของญี่ปุ่น) นี้เป็นเรื่องร่วมดีเฟนส์ออฟไทยแลนด์ (ป้องกันประเทศไทย) นี่เป็นเรื่องดีเฟนส์ ไม่ใช่เรื่องพาสเจส (เดินผ่าน) ผมเห็นว่าลองร่างดูเสียใหม่ให้เป็นพาสเจส (คือเป็นข้อตกลงที่ให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่าน มิใช่เป็นพันธมิตรทางทหารกับญี่ปุ่น)

ที่ประชุมตกลงให้เสนอร่างใหม่ (ตามแนวทางที่นายปรีดีฯเสนอ) และมอบให้นายวณิช ปานะนนท์ไปเจรจา (นายวณิชฯ อธิบดีกรมพาณิชย์ เป็นบุคคลที่จอมพลป.พิบูลสงครามใช้เป็นผู้ติดต่อกับญี่ปุ่น ขณะนั้นยังมิได้เป็นรัฐมนตรี)

นายวณิชฯได้ออกไปเจรจากับญี่ปุ่นคนเดียว แล้วกลับมารายงานคณะรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรีจึงมีมติใหม่ให้นายดิเรกฯ พระองค์เจ้าวรรณฯ นายวณิชฯ ไปเจรจากับญี่ปุ่นอีก แล้วกลับเข้ามารายงานคณะรัฐมนตรี เมื่อรัฐมนตรีบางท่านได้อภิปรายตามรายงานของ 3 ท่านนั้นแล้ว ความปรากฏในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีดังต่อไปนี้

นายกรัฐมนตรี-เรื่องพาสเจสนั้น ขอให้ไปเจรจากับเขาว่า ขอให้ผ่านไปเลยอย่าให้พัก เพราะที่พักของเราไม่มี เสบียงอาหารก็ไม่มี

นายปรีดี พนมยงค์-ทางซอเวอเรนตี้ (อธิปไตย) นั้น ต้องไปซ้อมความเข้าใจกับเขาอีกว่า ที่พูดกันนี่เฉพาะในเรื่องทางทหารเท่านั้น ส่วนทางอื่นนั้น เขาจะต้องเคารพเรา และจะมาเอาการเศรษฐกิจการคลังด้วยนั้นไม่ได้ นี่ต้องซ้อมความเข้าใจให้เขาเข้าใจเสียด้วย

ที่ประชุมตกลงให้นายวณิช ปานะนนท์ นายดิเรก ชัยนามและพระองค์เจ้าวรรณไวทยากร (ที่ปรึกษาสำนักนายกรัฐมนตรีและที่ปรึกษากระทรวงการต่างประเทศ) ออกไปซ้อมความเข้าใจ (กับฝ่ายญี่ปุ่น)

ขณะที่คณะรัฐมนตรีปรึกษาหารือกันอยู่นั้น รัฐมนตรีและเจ้าหน้าที่ได้รายงานข่าวเกี่ยวกับกองกำลังทหารญี่ปุ่นได้เคลื่อนจากจังหวัดพระตะบอง และกำลังเคลื่อนที่บ่ายหน้าเข้ามาทางมงคลบุรี ฯลฯ และได้ข่าวถึงการที่ญี่ปุ่นได้มีความสำเร็จในการทำลายกองทัพเรืออเมริกันที่อ่าวเพิร์ลและความสำเร็จในการยกพลขึ้นบกที่กวนตันแห่งรัฐมลายูของอังกฤษ

คณะรัฐมนตรีจึงได้อนุมัติให้นายดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศเป็นผู้แทนฝ่ายไทยในการลงนามข้อตกลงระหว่างผู้แทนฝ่ายไทยและฝ่ายญี่ปุ่นซึ่งทำขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ ดังปรากฏในคำแปลต่อไปนี้

คำแปล

ข้อตกลงระหว่างผู้แทนฝ่ายไทยและญี่ปุ่น

ผู้ลงนามข้างท้ายนี้ ซึ่งได้รับมอบอำนาจโดยถูกต้องแล้วจากรัฐบาลของตน

ตกลงกันดังต่อไปนี้

1. เพื่อจะจัดการกับสถานการณ์เร่งด่วนในเอเชียตะวันออก ประเทศไทยจะอนุญาตให้กองทหารญี่ปุ่นผ่านดินแดนของประเทศไทยไปได้ และจะให้ความสะดวกทุกอย่างเท่าที่จำเป็นเพื่อการผ่านดังกล่าว ตลอดจนการดำเนินการต่างๆโดยทันที เพื่อหลีกเลี่ยงความเป็นปฏิปักษ์ต่อกันทุกอย่างอันอาจจะเกิดขึ้นได้ระหว่างกองกำลังทหารญี่ปุ่นกับกองกำลังทหารไทย

2. รายละเอียดเพื่อการปฏิบัติตามวรรคแรก จะต้องตกลงกันระหว่างเจ้าหน้าที่ฝ่ายทหารของทั้งสองประเทศ

3. ประเทศญี่ปุ่นให้ประกันว่า เอกราช อธิปไตย และเกียรติยศของประเทศไทยจะได้รับการเคารพ

ทำไว้สองชุดที่กรุงเทพฯเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 1941 (พ.ศ.2484)

(ลงชื่อ) ดิเรก ชัยนาม

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ ฝ่ายไทย

(ลงชื่อ) เทจิ ทสุโบกะมิ

เอกอัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย

อนึ่งปรากฏความตามบันทึกรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีฉบับที่อ้างถึงนั้นมีความตอนหนึ่งว่า

นายกรัฐมนตรี -เห็นจะต้องออกแถลงการณ์ว่า เมื่อเช้านี้เวลา 2.00 นาฬิกา ทหารญี่ปุ่นได้ล่วงล้ำเข้ามาเรื่อยๆจนกระทั่งถึงเวลาเที่ยง

นายปรีดี พนมยงค์-และแถลงไปด้วยว่าเราได้พยายามต่อสู้แล้ว แต่ภายหลังเขาได้ขึ้นมาหลายจุดต่อหลายจุด ก็เหลือกำลังที่เราจะป้องกันได้ และเขาได้มาขอเจรจากับเรา

น.อ.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม) ก็บอกว่า ภายหลังก็ได้มีการตกลงนี้ก็แล้วกัน

นายปรีดี พนมยงค์-ไม่ใช่ตกลงอย่างนี้ ต้องว่าแล้วเขาได้มาขอเจรจากับเราเพราะมิฉะนั้นเราจะเสียหาย (หมายความว่าจะเสียศักดิ์ศรีของชาติที่ขอยอมแพ้ก่อน)

นายกรัฐมนตรี-บอกว่าเราได้พยายามต่อสู้แล้ว ในที่สุดทางญี่ปุ่นก็ได้มา

เจรจาขออย่างนี้ๆ และเราเห็นว่าการที่จะต่อสู้ต่อไปนั้นก็เป็นการเปลืองชีวิตผู้คนและทรัพย์สมบัติ เราจึงได้ผ่อนผันตกลงกับเขา และในที่สุดก็ขอให้ประชาชนพลเมืองจงเชื่อฟังรัฐบาลต่อไปเถิด

นายปรีดี พนมยงค์ - ขอให้คุณวิจิตร วิจิตรวาทการไปร่างดู

นายกรัฐมนตรี - เอ นี่เป็นความผิดของเราหรือไม่

นายวิจิตร วิจิตรวาทการ - เขามาตามธรรมชาติ เราไม่ได้ทำผิดอะไร

ปิดประชุมเวลา 11.55 น.

(ตรงกับ 5.55 น. เวลากรีนิช อังกฤษ และตรงกับเวลา 23.55 น. เวลา วอชิงตัน สหรัฐอเมริกา)

เมื่อเสร็จประชุมตอนเช้าแล้ว ข้าพเจ้ากลับบ้าน เมื่อมาถึงบ้านแล้วก็พบนายทวี ตะเวทิกุลและปราโมทย์ (นายปราโมทย์หรือบุญล้อม พึ่งสุนทร เลขานุการรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังขณะนั้น) กำลังคอยอยู่เพื่อขอทราบท่าทีต่อไปของรัฐบาล และขอทราบว่าข้าพเจ้าจะสั่งให้ปฏิบัติอย่างไร ข้าพเจ้าได้เล่าถึงเหตุการณ์ระหว่างค่ำวันที่ 7 ถึงเช้าเวลา 11.55 น. ของวันที่ 8 ให้สองคนทราบพอสังเขป นายทวีฯ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ชี้แจงว่านักศึกษาอยากรบก็มี และที่ไม่อยากรบก็มี ครั้นแล้วข้าพเจ้าได้ขอให้สองคนนั้นไปสดับตรับฟังความรู้สึกของราษฎรว่ามีความเห็นอย่างไรแล้วนัดให้สองคนนั้นช่วยนัดเพื่อนบางคนมาพบข้าพเจ้าในตอนค่ำของวันที่ 8 นั้น"

ในช่วงบ่ายของวันเดียวกันนั้น ได้มีการประชุมคณะรัฐมนตรีต่อจากช่วงเช้า ซึ่งไปเลิกประชุมเอาเมื่อเวลา 17.55 น. ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการรับทราบเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้น ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เสนอว่า "ข้อตกลงเกี่ยวกับการที่เขา (ญี่ปุ่น) จะมาใช้ข้าวของ หรือจะซื้อข้าวของอะไรเหล่านี้ คือเขาจะต้องมีเงิน การที่เขาจะใช้กับใครและใช้อะไรนั้นจะต้องมีข้อตกลงที่เราจะต้องทำรายละเอียดเอาไว้ และเงินนั้นเขาจะต้องทำรายละเอียดเอาไว้ และเงินนั้นเขาจะต้องมีฝากไว้ คือให้มีเครดิตขึ้น (หมายความว่าฝ่ายญี่ปุ่นจะต้องยอมรับสภาพหนี้เป็นลายลักษณ์อักษร) นี่เป็นข้อสำคัญ ประเดี๋ยวจะมาใช้เปล่าๆ" [93]

ในการประชุมครั้งนี้ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เข้าร่วมด้วย นายดิเรก ชัยนาม

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์รัชกาลที่ 8

ได้รายงานถึงการที่ได้ชี้แจงต่อทูตอังกฤษและสหรัฐฯทูตอังกฤษได้บอกนายดิเรกฯ ว่าขอให้นายกรัฐมนตรีตอบสาส์นของท่านเชอร์ชิลล์ นายกรัฐมนตรีของอังกฤษในนามของรัฐบาลไทยด้วย

เซอร์โจไซอา ครอสบี้ ทูตอังกฤษได้มอบสาส์นจากเชอร์ชิลล์ให้แก่จอมพล ป.พิบูลสงครามในตอนสายของวันที่ 8 ธันวาคม (สาส์นดังกล่าวมาถึงกรุงเทพฯ ขณะที่จอมพล ป.พิบูลสงครามไม่อยู่ ดังนั้นจอมพลฯ จึงเพิ่งได้รับ ภายหลังที่คณะรัฐมนตรีได้สั่งหยุดยิงไปแล้ว) ซึ่งจอมพลฯได้ทูลพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีว่า "เชอร์ชิลล์เขามีหนังสือมาบอกให้ป้องกันตนเอง"

สาส์นของเชอร์ชิลล์ที่เป็นโทรเลขลับและด่วนที่สุด ส่งจากกรุงลอนดอนถึงสถานทูตอังกฤษในกรุงเทพฯ เมื่อเวลา 18.40 น. เวลาในกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2484 มีข้อความดังนี้

"โปรดมอบต่อนายกรัฐมนตรีไทย ซึ่งสาส์นของนายกรัฐมนตรีอังกฤษที่แก้ไขแล้วดังต่อไปนี้

มีความเป็นไปได้ที่ญี่ปุ่นจะรุกรานประเทศของท่านในไม่ช้านี้ถ้าหากท่านถูกโจมตี ขอให้ต่อสู้เพื่อป้องกันตนเอง การธำรงรักษาเอกราชและอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ของประเทศไทยเป็นประโยชน์ของอังกฤษ และเราจะถือว่าการโจมตีไทยเสมือนการโจมตีเรา"

สาส์นดังกล่าวนี้แสดงการผูกมัดตนเองของอังกฤษที่จะร่วมเป็นร่วมตายกับไทยในกรณีที่ไทยถูกญี่ปุ่นรุกราน แต่จอมพล ป.พิบูลสงครามได้รับสาส์นนี้ภายหลังที่ได้สั่งหยุดยิงและยอมให้ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านไปแล้ว

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าเหตุการณ์ในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ในส่วนที่เป็นประสบการณ์ของท่านต่อไป

"เมื่อข้าพเจ้ากลับถึงบ้าน (ภายหลัง 18.00 น.) แล้ว ก็พบกับเพื่อนหลายคนที่มาคอยอยู่ อาทิ หลวงบรรณกรโกวิท (เปา จักกะพาก) นายสงวน ตุลารักษ์ นายจำกัด พลางกูร นายวิจิตร ลุลิตานนท์ นายเตียง ศิริขันธ์ นายถวิล อุดล ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ (หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์) ฯลฯ" [94]

ในขณะนั้นท่านปรีดี พนมยงค์พำนักอยู่ที่ "บ้านพูนศุข" บริเวณ "ป้อมเพชร์นิคม" ถนนสีลม ริมคลองสีลม ไม่ไกลจาก "บ้านป้อมเพชร" นัก ตั้งอยู่ตรงข้ามกับตรอกพระยาพิพัฒน์ บ้านส่วนตัวหลังนี้เป็นตึก 2 ชั้นเล็กๆ สร้างบนที่ดินที่เจ้าคุณและคุณหญิงชัยวิชิตฯบิดามารดาของท่านผู้หญิงพูนศุขฯได้ให้ไว้ โดยค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างมาจากรายได้ที่ได้รับจากการจองหนังสือชุดประชุมกฎหมายไทยในราคาชุดละ 60 บาท ท่านปรีดีฯและท่านผู้หญิงอยู่ที่บ้านหลังนี้ตั้งแต่ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย จนกระทั่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ จึงได้ย้ายไปพำนักอยู่ที่ทำเนียบ (ท่าช้างวังหน้า) ถนนพระอาทิตย์ใน พ.ศ.2485

กับพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา
ขณะร่วมอยู่ในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

18

จุดเริ่มต้นของ ภารกิจรับใช้ชาติ

ขณะที่วันที่ 8 ธันวาคม 2484 เป็นวันที่ประเทศไทยถูกละเมิดอธิปไตย โดยที่รัฐบาลไทยไม่อยู่ในฐานะที่จะป้องกันมิให้เกิดขึ้นได้ อีกทั้งกลับต้อง "ตกบันไดพลอยโจน" โดยพาประเทศชาติเข้าสู่สงครามเป็นพันธมิตรกับฝ่ายผู้รุกราน และประกาศสงครามต่ออีกฝ่ายหนึ่ง อันก่อให้เกิดปัญหาในอนาคต วันดังกล่าวก็เป็นจุดเริ่มต้นของ "ขบวนการเสรีไทย" ที่ผนึกกำลังและน้ำใจของคนไทยทั้งชาติ เพื่อพิสูจน์ความรักชาติและความเป็นไท

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เล่าเหตุการณ์ที่บ้าน "พูนศุข" ถนนสีลมในตอนค่ำของวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ซึ่งมีมิตรสหายจำนวนหนึ่งมารอพบไว้ดังนี้

"เพื่อนที่มาพบนั้นก็ได้ชี้แจงถึงความรู้สึกของตนเองและของราษฎรส่วนมากที่ได้ประสบเห็นภาพที่กองทหารญี่ปุ่นซึ่งเป็นทหารต่างด้าวได้เข้ามารุกรานประเทศไทย และการที่ราษฎรไทยได้หลั่งน้ำตานั้นมิใช่เพราะความขลาดหรือกลัวตาย หากหลั่งน้ำตาเพราะ "เจ็บใจ" และ "แค้นใจ" ที่ว่า "เจ็บใจ" นั้นก็เพราะถูกต่างชาติรุกราน ที่ว่า "แค้นใจ" นั้นก็เพราะรัฐบาลไม่ทำตามที่ได้โฆษณาเรียกร้องทั้งทางหนังสือพิมพ์และทางวิทยุกระจายเสียงให้ราษฎรเสียสละต่อสู้

ผู้รุกราน คือ เมื่อสู้ทางอาวุธไม่ได้ ก็ให้เผาอาคารบ้านเรือน ยุ้งฉาง ก่อนที่ศัตรูเข้ามารุก ให้เหลือแต่แผ่นดินเท่านั้นที่ศัตรูจะยึดเอาไปได้ ดังที่รัฐบาลตั้งคำขวัญว่า "ให้ศัตรูยึดได้แต่ปฐพี" อีกทั้งโฆษกของรัฐบาลให้ใช้อาวุธทุกชนิดที่พลเมืองมีอยู่ เช่น ปืน ดาบ หอก หลาว ฯลฯ รวมทั้งสัตว์และพืชที่มีพิษ เช่น งู ตะขาบ แมลงป่อง ฝักหมามุ่ย ฯลฯ (ผู้ที่มีชีวิตอยู่ปัจจุบันซึ่งฟังวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลสมัยนั้นคงระลึกถึงได้) แต่เมื่อถึงคราวญี่ปุ่นรุกรานเข้ามาจริงๆ ทหาร ตำรวจและราษฎรที่ชายแดนก็ได้พร้อมกันเสียสละชีวิตต่อสู้ญี่ปุ่น แต่รัฐบาลก็ยอมญี่ปุ่นโดยไม่ทำตามที่ตนชักชวน เรียกร้องให้ราษฎรต่อสู้

เพื่อนที่ร่วมปรึกษาหารือขณะนั้นเห็นว่าราษฎรไม่อาจหวังพึ่งรัฐบาล ว่าจะรักษาเอกราชและอธิปไตยของชาติไทยให้สมบูรณ์อยู่ได้ คือจะต้อง ยอมตามคำเรียกร้องของญี่ปุ่นมากยิ่งขึ้น จนกระทั่งนำประเทศชาติเข้าผูกพันกับญี่ปุ่นอย่างเต็มตัว

เมื่อได้ปรึกษาหารือกันพอสมควรแล้ว ผู้ที่มาประชุมวันนั้นได้ตกลงพลีชีพเพื่อชาติเพื่อกอบกู้เอกราชอธิปไตยโดยสมบูรณ์ของชาติไทย เพื่อการนั้นจึงตกลงจัดตั้ง "องค์การต่อต้านญี่ปุ่น" ประกอบด้วยคนไทยที่รักชาติทุกชั้นวรรณะทั้งที่อยู่ในประเทศไทยและที่อยู่ในต่างประเทศที่ประชุมได้มอบภาระให้ข้าพเจ้าเป็นหัวหน้าและกำหนดแผนการปฏิบัติต่อไป

องค์การฯมีภารกิจที่จะต้องปฏิบัติ 2 ด้านประกอบกัน คือ

(1) ต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกรานโดยพลังของคนไทยผู้รักชาติ และร่วมกับสัมพันธมิตรสมัยนั้น

(2) ปฏิบัติการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่า เจตนารมณ์แท้จริงของราษฎรไทยไม่เป็นศัตรูต่อสัมพันธมิตร

ภายหลังที่รัฐบาลซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศสงคราม (เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485) และก่อสถานะสงครามต่อสัมพันธมิตรแล้ว (เช่นส่งกองทัพเข้าไปในดินแดนของสหรัฐไทยใหญ่ของอังกฤษ) ภารกิจขององค์การด้านนี้ก็เพิ่มขึ้นเป็นว่า "ปฏิบัติการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่าประเทศไทยไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามและการผ่อนหนักเป็นเบา"

ถ้าต่อสู้ญี่ปุ่นทางอาวุธด้านเดียวโดยไม่ทำความเข้าใจกับสัมพันธมิตร

ประเทศไทยก็จะถูกสัมพันธมิตรถือว่าเป็นศัตรูต่อเขา อันจะทำให้ประเทศไทยเป็นฝ่ายแพ้สงครามได้ แต่ถ้าใช้เพียงคำพูดเจรจากับสัมพันธมิตรด้านเดียวโดยไม่มีการปฏิบัติทางอาวุธต่อญี่ปุ่นภายในประเทศไทย สัมพันธมิตรก็คงไม่ยอมให้ฝ่ายไทยใช้เพียงคำพูดแก้ปัญหาที่ไทยเข้าพัวพันในสงครามนั้นได้

ข้าพเจ้าได้ขอร้องให้ผู้ร่วมก่อตั้งขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นในประเทศไทยและผู้ที่เป็นสมาชิกของขบวนการนี้ต่อไปนั้น ระลึกอยู่เสมอว่าการปฏิบัติงานจะสำเร็จได้และไม่เกิดความเสียหายแก่องค์การนั้น ก็จำเป็นที่ผู้ก่อตั้งและสมาชิกทุกคนต้องรักษาความลับและปฏิบัติตามวินัยอย่างเคร่งครัดและป้องกันศัตรูมิให้ทำลายขบวนการได้ โดยขอให้คำนึงอยู่เสมอว่าเขตปฏิบัติการของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศไทยนั้นคือ ดินแดนของประเทศไทยที่ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของญี่ปุ่น และของรัฐบาลไทยที่อยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของญี่ปุ่น ทั้งนี้เพราะกองทหารญี่ปุ่นที่รุกรานเข้ามาในประเทศไทยนั้นมิได้มีแต่ทหารหน่วยรบและหน่วยพลาธิการของญี่ปุ่นเท่านั้น หากญี่ปุ่นได้มีหน่วยสารวัตรทหารพิเศษ ซึ่งญี่ปุ่นเรียกว่า "เคมเปไต" สารวัตรทหารพิเศษนี้มีอำนาจจับคนที่ต้องสงสัยว่าเป็นศัตรูกับญี่ปุ่นไปกักขังทรมานและเข่นฆ่าได้ ดังที่ญี่ปุ่นเคยทำมาแล้วในดินแดนจีนที่ตกอยู่ภายใต้การยึดครองของญี่ปุ่น

นอกจากนั้นสารวัตรทหารไทยและตำรวจไทยที่ยังมิได้เข้าร่วมกับขบวนการต่อต้านของเรานั้นก็เอาใจใส่ที่จะปราบปรามบุคคลที่กระทำการหรือสงสัยว่าเตรียมการต่อต้านญี่ปุ่นอันเป็นผิดความประสงค์ของรัฐบาลไทย บุคคลเหล่านั้นอาจถูกสารวัตรทหารหรือตำรวจไทยจับกุมขังไว้ได้ฉะนั้นตราบใดที่สมาชิกองค์การต่อต้านยังคงอยู่ในวงล้อมของญี่ปุ่นและของรัฐบาลที่อยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของญี่ปุ่นดังกล่าวนั้น ก็จะต้องใช้ความระมัดระวังและปฏิบัติการโดยวิธี "อำพราง" หรือที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า "cover story"

แต่ถ้าเมื่อใดองค์การสามารถยึดพื้นที่นอกกรุงเทพฯได้แล้วตั้งรัฐบาลต่อต้านขึ้น ผู้ที่ไปร่วมกับรัฐบาลต่อต้านญี่ปุ่นก็ไม่ต้องอำพรางประการใด คือต่อสู้ญี่ปุ่นได้โดยเปิดเผยและประกาศให้ฝ่ายสัมพันธมิตรรู้และสนับสนุนรัฐบาลต่อต้านได้อย่างเปิดเผย

ถ้าสมาชิกองค์การฯผู้ใดได้รับคำสั่งจากกองบัญชาการขององค์การฯ ให้

ไปปฏิบัติในประเทศสัมพันธมิตรและให้ปฏิบัติการเปิดเผยในดินแดนสัมพันธมิตรนั้นได้แล้ว สมาชิกดังกล่าวก็พ้นจากการคุกคามของ "เคมเปไต" หรือ "เกสตาโป" ญี่ปุ่น หรือของสารวัตรทหารและตำรวจไทยส่วนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลญี่ปุ่นได้

เมื่อผู้ที่มาประชุมก่อตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่นได้ปรึกษาสนทนาทำความเข้าใจดังกล่าวแล้ว ข้าพเจ้าได้ขอให้ทุกท่านกลับไปบ้านและช่วยกันพิจารณาสถานการณ์ความรู้สึกนึกคิดของราษฎรโดยทั่วไป และใช้ความคิด แล้วปรึกษาหารือกันต่อไป

ปิดประชุมเมื่อเวลา 23 น. ของวันที่ 8 ธันวาคม นั้น

ข้าพเจ้าขอให้ ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ ซึ่งเป็นนายช่างใหญ่ กรมทางและเป็นผู้กว้างขวางในภาคเหนือ (มารดาภรรยาเป็นเจ้าแห่งตระกูลเจ้าเชียงราย) นั้นปรึกษาหารือกับข้าพเจ้าต่อไปถึงความเหมาะสมที่องค์การต่อต้านจะยึดภาคเหนือเพราะมีหลังยันกับพม่าและอังกฤษสมัยนั้น ม.ล.กรีฯเห็นชอบด้วย จึงแนะนำว่าเราต้องรีบยึดชุมทางรถไฟที่ปากน้ำโพ (นครสวรรค์) ไว้ให้ได้ก่อนที่ญี่ปุ่นจะยึด ส่วนทางรถยนต์สายเหนือสมัยนั้นก็มีเพียงไปถึงสระบุรีและลพบุรีเท่านั้น

ขณะที่ข้าพเจ้าปรึกษากับ ม.ล.กรีฯอยู่เกือบ 24 น. ของวันที่ 8 ธันวาคม นั้น นาวาอากาศเอก กาจ เก่งระดมยิง (หลวงกาจสงคราม) ได้มาที่บ้านข้าพเจ้าขอพบเป็นการด่วน. ข้าพเจ้าจึงให้ ม.ล.กรีฯ หลบอยู่ในห้องหนึ่ง แล้วข้าพเจ้าก็พบกับ น.อ.กาจฯ ซึ่งเป็นผู้ก่อการฯ 24 มิถุนายน (ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ก็เป็นผู้ก่อการ 24 มิถุนายน 2475) น.อ. กาจฯกราบข้าพเจ้าแล้วกล่าวว่า เขามองไม่เห็นใครแล้วที่จะช่วยชาติได้ (หลวงกาจสงคราม ในฐานะรัฐมนตรี ได้อยู่ในที่ประชุมคณะรัฐมนตรีในวันที่ 8 ธันวาคม 2484 ด้วยผู้หนึ่ง) เขาขอปฏิญาณว่าจะซื่อสัตย์ต่อข้าพเจ้า และขอปฏิบัติตามคำสั่งของข้าพเจ้าที่จะกอบกู้เอกราชของชาติไทย ครั้นแล้วเขาได้เสนอว่า เขาพร้อมแล้วที่จะใช้ทหาร 1 กองร้อย นำข้าพเจ้ากับเขาและเพื่อนที่ไว้ใจได้ออกเดินทางจากกาญจนบุรีเข้าไปในเขตพม่าของอังกฤษสมัยนั้นเพื่อจัดตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นต่อต้านญี่ปุ่น เขาหวังว่ารัฐบาลอังกฤษคงให้ความสนับสนุน ข้าพเจ้ากล่าวขอบใจ น.อ.กาจฯ แล้วชี้แจงกับเขาว่า การที่จะตั้งรัฐบาลพลัดถิ่นในพม่านั้นยังไม่ถึงเวลา เพราะเราอาจจะตั้งรัฐบาลต่อต้านญี่ปุ่นได้ในดินแดนของเราเอง โดยเฉพาะในภาคเหนือหรือภาคอีสาน แต่ภาคเหนือนั้นเหมาะกว่า เพราะจะได้หลังยันกับพม่าของอังกฤษสมัยนั้น อีกทั้ง

น.อ.กาจฯ ก็เป็นคนเชียงใหม่ คงจะช่วยแผนการนั้นได้ น.อ.กาจฯ จึงกล่าวว่าเห็นชอบด้วยตามแผนของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงถาม น.อ.กาจฯ ว่ามีเพื่อนนายทหารที่ไว้ใจได้ ซึ่งประจำการอยู่ที่กองทหารนครสวรรค์หรือไม่ น.อ.กาจฯ ตอบว่ามีเพื่อนที่ชอบพอและไว้ใจได้ ข้าพเจ้าจึงถามว่าจะเต็มใจเดินทางไปโดยเรือยนต์ด่วนที่สุด เพื่อไปยังปากน้ำโพ (นครสวรรค์) และติดต่อกับทหารเพื่อนของ น.อ.กาจฯ ให้เห็นแก่ชาติ โดยร่วมมือกันยึดทางรถไฟที่ปากน้ำโพและบริเวณนั้น และต่อต้านมิให้ญี่ปุ่นยกพลขึ้นไปทางเหนือ ซึ่งพวกเราจะเล็ดลอดไปตั้งรัฐบาลต่อต้านญี่ปุ่น

น.อ.กาจฯ จึงเดินทางโดยเรือยนต์ไปในตอนเช้ามืดของวันที่ 9 ธันวาคม ครั้นถึงวันที่ 11 ธันวาคม น.อ.กาจฯก็กลับมารายงานต่อข้าพเจ้าว่า เมื่อไปถึงนครสวรรค์นั้น ญี่ปุ่นได้ยึดทางรถไฟที่นครสวรรค์ไว้ได้แล้ว ฉะนั้นจะต้องหาทางอื่นต่อไป (ในระหว่างสงคราม หลวงกาจสงครามได้เล็ดลอดไปเมืองจีนตามลำพัง)

ข้าพเจ้าเห็นว่าแม้แผนยึดทางรถไฟที่นครสวรรค์ ที่ไม่สามารถทำได้ในขณะนั้น แต่ก็มิได้ทำให้เสียแผนการจัดตั้งกองกำลังในต่างจังหวัด โดยวิธีจัดตั้งหน่วยกำลังต่างๆ เป็นการลับในหลายท้องที่ (ระหว่าง พ.ศ.2487-2488)"[95]

"คำขวัญ" สำหรับคนไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เข้าร่วมประชุมคณะรัฐมนตรีอีก 2 ครั้ง คือในวันที่ 10 ธันวาคมและในวันที่ 11 ธันวาคม 2484

ในการประชุมเมื่อตอนสายของวันที่ 10 ธันวาคม ที่ประชุมฯได้รับฟังรายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์ต่างๆ ที่ผ่านมาใน 2 วันภายหลังจากที่ญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทยตามข้อตกลง อีกทั้งทบทวนนโยบายและมาตรการในการรักษาสถานภาพและสถานการณ์ที่ประเทศไทยกำลังเผชิญอยู่ในขณะนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ในฐานะรัฐมนตรีคลังได้รายงานต่อคณะรัฐมนตรีถึงเหตุการณ์ที่เจ้าหน้าที่กรมศุลกากรได้ประสบ ดังนี้

"ผมมีเรื่องด่วนที่จะเสนอเกี่ยวกับศุลกากร คือเมื่อวานนี้ก็ได้ชี้แจงกับเจ้าหน้าที่ (ซึ่ง) มาประชุมแทนกรม (ศุลกากร) ว่า ถ้าหากญี่ปุ่นเขาเข้ามาแล้ว แม้เขาจะทำผิดกฎหมาย ก็ให้จดรายการสินค้าที่เขาจะเอาเข้าไว้ จะจดเป็นหีบก็ได้ ผมได้รับรายงานด่วนเมื่อตอนเช้าคือเมื่อกี้ว่าเมื่อคืนนี้ญี่ปุ่นได้จับศุลการักษ์มัดไว้ทั้งคืน และเมื่อตอนเช้าได้เอาชะแลงไปงัดคลังสินค้า เจ้าหน้าที่เขาก็ทำตามคำสั่ง คือได้ปล่อยให้เขาไป แต่ได้ขอไปจดหีบห่อ และมัน (ญี่ปุ่น) ก็ทุบตีเอาบาดเจ็บไปสองคน ผมอยากจะเสนอว่า ถ้าที่ไหนที่ญี่ปุ่นไปอยู่แล้ว เราถอนศุลการักษ์เสียดีกว่า คือถ้าขืนมีไว้แล้วก็เกิดเรื่องอีก ที่เกิดเรื่องนี้คือที่ท่า บี.ไอ. เฉพาะที่ท่ามิตซุย ฝ่ายเราได้ถอยมาอยู่เสียข้างนอก" [96]

พันตรีควง อภัยวงศ์

รายงานของท่านปรีดีฯ ได้ทำให้จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีต้องออกมา "เปิดใจ" และ "ให้นโยบาย" แก่บรรดารัฐมนตรีร่วมคณะในส่วนที่เกี่ยวกับพฤติกรรมของทหารญี่ปุ่น และการรักษาสถานการณ์เพื่อความอยู่รอดของชาติ ดังเช่น

"ในเวลานี้ก็หมายความว่า จะต้องแสดงตนเป็นมิตรกับญี่ปุ่นทุกอย่าง จะโดยจริงใจหรือไม่ก็ตาม ปล่อยให้เขาทำ ปล่อยให้เขาผ่านไป เขาจะทำอะไรเราบ้างก็ตาม เราสงวนชาติของเราไว้ อย่าเพิ่งให้ตายเสีย ถ้าเราไปดื้อดึงเข้า ชาติของเราตายแล้ว ก็จะไม่มีวันฟื้น ถ้าหากเราผ่อนผัน คล้ายๆ กับว่าพายุแรงมา เราก็ผ่อนโอนไป อย่าให้ต้นไม้ถึงกับหักได้ ต้นไม้นั้นยังคงอยู่ นี่ถ้าเปรียบกับต้นไม้ และต่อไปข้างหน้า ลูกมันก็อาจจะออกมา ซึ่งเราจะเก็บผลกินได้อีก เพราะฉะนั้นข้อนี้เป็นสำคัญ ซึ่งไม่เฉพาะแต่คณะรัฐมนตรีเท่านั้น จะต้องให้ที่อยู่ใต้บังคับบัญชาของเราต้องหักใจผ่อนสั้นผ่อนยาวไปกับญี่ปุ่นที่ได้ตกลงไว้เท่าที่จะสามารถทำได้ ผมจะไม่ใช้ศัพท์ว่าให้ปฏิบัติ คือต้องหักใจปฏิบัติผ่อนปรนให้รอดไป ปล่อยให้ญี่ปุ่นเขาทำงานของเขาไปให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย อย่าไปขัดคอเขา"

ในวันรุ่งขึ้น คือวันที่ 11 ธันวาคม 2484 ได้มีการประชุมคณะรัฐมนตรีครั้งพิเศษ เริ่มประชุมเวลาประมาณ 10 น. ณ วังสวนกุหลาบ เพื่อพิจารณาข้อเสนอด่วนของญี่ปุ่นที่ต้องการให้รัฐบาลไทยทำสนธิสัญญาร่วมเป็นพันธมิตรทางการทหารกับญี่ปุ่น

จอมพลป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีได้แสดงความรู้สึกว่าน่าจะไม่มีทางจะปฏิเสธข้อเสนอของญี่ปุ่น โดยกล่าวตอนหนึ่งดังนี้

"ในเรื่องนี้ ถ้าจะพูดไปแล้ว ผมก็ไม่รู้ที่จะแก้อย่างไร คือว่าถ้าได้รับข่าวในกาลข้างหน้าเป็นอย่างไรไป เดี๋ยวก็จะเป็นการที่ผมขายชาติทั้งขึ้นทั้งล่อง อ้ายไม่รับเขา เดี๋ยวก็อาจจะปลดอาวุธทหารเราก็หมดเสียง อ้ายจะสู้หรือก็ฉิบหายมาก เราจะไม่ได้มานั่งประชุมกันอย่างนี้ แต่ในใจของผมเห็นว่า เมื่อเราจะเข้ากับเขาแล้ว ก็เข้าเสียให้เต็ม 100 % เขาก็คงเห็นอกเห็นใจเรา ส่วนการข้างหน้าจะเป็นอย่างไร ผมทายไม่ถูก ความเห็นของผมมีเท่านี้ แล้ว 11.00 น. นี้ ถ้าตกลงอย่างไร เขาขอทราบ. ขอให้ถือว่าความรับผิดชอบความเป็นความตายอยู่กับผม...."

เมื่อนายกรัฐมนตรีขอฟังความเห็นจากที่ประชุม ท่านปรีดี พนมยงค์จึง

ได้แสดงความคิดเห็น ซึ่งปรากฏในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีในโอกาสนั้น ดังนี้

"ที่ผมจะพูดต่อไปนี้ ขอให้ถือว่าในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง (พ.ศ. 2475) ผมคนหนึ่งก็ได้มีส่วนทำตั้งแต่ต้นเหมือนกัน ซึ่งทุกคนก็ย่อมจะรู้แล้ว ความรักชาติผมก็ไม่ยอมที่จะให้ใครยิ่งกว่าผม อย่างน้อยเท่าๆกัน ผมก็ยอม เพราะฉะนั้นขอให้ผมได้พูด แม้แต่ผมเป็นอันตรายผมก็ไม่ว่า ในการที่ผมได้แสดงความเห็นมาตั้งแต่ต้นหรืออะไรนั้น ผมไม่ได้เข้าข้างอังกฤษ หรืออะไร ผมมุ่งแต่ชาติไทย ทีนี้ประมวลเหตุการณ์ทางการเมืองที่เราจะได้วินิจฉัยกันนั้น มันก็มีทั้งสองเสียง บางเสียงที่ว่าญี่ปุ่นจะชนะก็มี บางเสียงที่ว่าอังกฤษจะชนะก็มี มีทั้งสองเสียงด้วยกัน

เรื่องรบหรือไม่นั้น วันนั้นเราได้ตกลงกันไปในทางที่เห็นว่า เมื่อไม่มีรบแล้ว เราก็เลือกเอาทางเบาที่สุด และวันนั้นผมก็ได้พูดแล้วว่า ในการที่เราไปรบกับญี่ปุ่นแล้วต่อมาเราจะไปรบกับอีกฝ่ายหนึ่งนั้นก็รู้สึกว่าเป็นเสียชื่อเหมือนกัน ข้อหารือใหม่นี้ประเด็นอยู่ที่ไหน ถ้าประเด็นอยู่ที่จะกู้เกียรติยศของชาติ ก็จะเสียเกียรติทั้งขึ้นทั้งล่อง เพราะฉะนั้นมีทางใดบ้างที่จะให้ญี่ปุ่นปฏิบัติตามสัญญาที่ได้ตกลงไว้แล้ว เมื่อเขาไม่ปฏิบัติตาม เขาเองก็ต้องเป็นฝ่ายที่ผิด เราควรพยายามทำให้เป็นไปตามข้อตกลงกัน นี่เป็นความเห็นของผม แต่ส่วนที่จะตกลงกันอย่างใดผมก็ไม่ทราบ ผมก็ถือว่าเป็นคนหนึ่งที่ได้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองมา ก็มุ่งหวังที่จะให้ชาติบ้านเมืองเจริญ คิดว่าครั้งนี้เป็นครั้งสำคัญที่สุดสำหรับชื่อเสียงของประเทศชาติและคณะรัฐบาลด้วย ถ้าเราหวนกลับไปเล่นเป็นพวกเดียวกับเขา อย่าพูดถึงผลแห่งสงครามจะเป็นอย่างไรเลย เพราะคงทราบด้วยกันทั้งนั้น หนทางที่ดีที่สุดที่เราจะได้ในเวลานี้ เราจะมีทางให้เขาปฏิบัติอย่างไรตามข้อสัญญา"[97]

ถึงแม้ว่าความเห็นของท่านปรีดีฯจะถูกต้อง แต่นายกรัฐมนตรีก็เห็นว่า "คิดว่าไม่มีทางอื่นซึ่งเขาได้บอกว่าจะมาดำเนินการอย่างนี้ไม่ได้ จะต้องจัดการอย่างหนึ่งอย่างใดลงไป เพื่อความปลอดภัยของเขา เขาจะอยู่ในประเทศเราอย่างนี้ ซึ่งเรามีอาวุธเต็มมือไม่ได้"

ขณะที่รัฐมนตรีท่านอื่นๆก็มีความเห็นค่อนข้างจะตรงกันว่ามาถึงขั้นนี้แล้วก็ไม่มีทางเลือก ไทยต้องลงนามร่วมมือทางทหารกับญี่ปุ่น ตามที่ญี่ปุ่นเสนอมา โดยถือว่า "ไปตายเอาดาบหน้า"

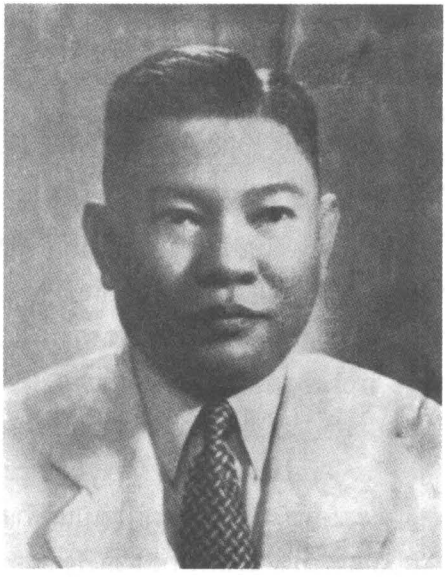

นายทวี บุณยเกต

พลเรือเอก หลวงสินธุสงครามชัย

ภายหลังจากนั้น ทางญี่ปุ่นได้สื่อมายังจอมพลป.พิบูลสงครามว่ามีความประสงค์ที่จะให้ท่านปรีดี พนมยงค์กับนายวิลาศ โอสภานนท์พ้นไปจากคณะรัฐมนตรี เพราะทั้งสองท่านมีความเอนเอียงไปทางอังกฤษและมีความคิดเห็นไม่สอดคล้องกับทางฝ่ายญี่ปุ่น โดยสำหรับท่านปรีดีฯนั้น ทางญี่ปุ่นเสนอว่าควรแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เพราะเป็นบุคคลที่ประชาชนชาวไทยนับถือ จึงไม่อยากจะให้คนไทยมีความรู้สึกที่ไม่ดีต่อญี่ปุ่น จอมพลป.พิบูลสงครามขอให้พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัสเชิญท่านปรีดีฯ และรัฐมนตรี วิลาศฯมาทำความเข้าใจ ในเบื้องแรก ท่านปรีดีฯแสดงความไม่เต็มใจที่จะรับตำแหน่งใหม่ แต่ในที่สุดก็รับฟังเหตุผลต่างๆ ของ พล.ต.อ.อดุลฯ

จอมพล ป.พิบูลสงครามได้เสนอต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2484 ว่า "โดยที่เจ้าพระยายมราช ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ถึงแก่อสัญกรรม สภาผู้แทนราษฎรยังมิได้ตั้งซ่อมผู้ใดเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คณะรัฐมนตรีเห็นว่า บรรดากิจการต่างๆ ของรัฐควรจะได้รับการพิจารณาอย่างรอบคอบกว่าปกติประการหนึ่ง กับประกอบด้วยเวลานี้นายพลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินก็ชราภาพและสุขภาพไม่สมบูรณ์ อีกประการหนึ่งเห็นว่าในปัจจุบันนี้ เมื่อได้พิจารณาสถานการณ์ทั่วๆ ไปแล้ว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ควรจะประกอบให้เข้มแข็ง มีผู้ทรงคุณวุฒิพร้อมที่จะให้เป็นที่เชื่อถือได้ทั้งราษฎรในประเทศและต่างประเทศ และเพื่อประโยชน์ส่วนรวม สมควรที่จะตั้งซ่อมคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ผู้ที่ควรจะรับตำแหน่งนี้ มีนายปรีดี พนมยงค์ด้วยผู้หนึ่ง ถ้าสภาผู้แทนราษฎรลงมติตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้ว นายปรีดี พนมยงค์เป็นอันพ้นจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง" [98]

สภาผู้เทนราษฎรลงมติเห็นชอบให้ท่านปรีดีฯ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตั้งแต่วันที่ 16 ธันวาคม 2484 นั้นเอง และท่านได้ปฏิญาณตนต่อสภาฯ เพื่อเข้ารับหน้าที่ดังกล่าวเมื่อวันที่ 23 ธันวาคม ศกเดียวกัน นายพลตรี เภา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังอีกตำแหน่งหนึ่ง ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ลาออกจากสมาชิกภาพสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 2 แต่ยังคงดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองต่อไปตามเดิม

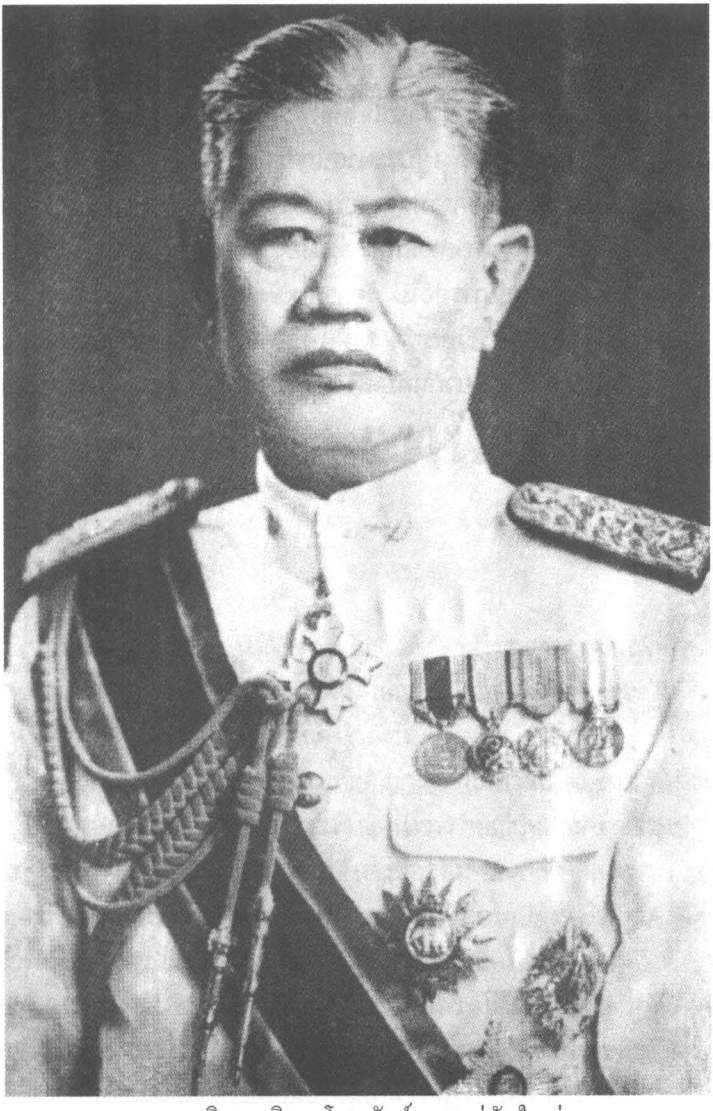

พล.ท.สินาด สินาดโยธารักษ์ รองแม่ทัพใหญ่

ซึ่งในเรื่องนี้ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าเอาไว้ดังนี้

"ข้าพเจ้าได้ซ้อมความเข้าใจกับนายกรัฐมนตรี (พิบูลฯ) และรองนายกรัฐมนตรี (อดุล) ว่า โดยที่ญี่ปุ่นไม่พอใจให้ข้าพเจ้าร่วมอยู่ในคณะรัฐมนตรี ซึ่งเป็นตำแหน่งการเมือง แต่ตำแหน่งผู้ประศาสน์การฯ มิใช่ตำแหน่งการเมือง อีกทั้งข้าพเจ้าได้รับตำแหน่งนี้โดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรตาม พ.ร.บ.จัดตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ฉะนั้นจึงถือว่าข้าพเจ้ายังคงดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การต่อไป รัฐบาลไม่ขัดข้อง

ข้าพเจ้าจึงอาศัยมหาวิทยาลัยฯ เป็นที่ตั้งกองบัญชาการต่อต้านญี่ปุ่น ต่อมา ได้ร่วมเป็นขบวนการเดียวกันกับเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาและในอังกฤษ ใช้ชื่อว่า "ขบวนการเสรีไทย" [99]

19

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้เขียนถึงเหตุการณ์อันนำท่านไปสู่ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เมื่อปลายปี พ.ศ.2484 จนกระทั่งพ้นจากตำแหน่งดังกล่าวในอีก 4 ปีต่อมาเอาไว้ดังนี้

"ต่อมาเจ้าพระยายมราชได้ถึงแก่อสัญกรรม (เมื่อวันที่ 30 ธันวาคม 2481) สภาผู้แทนราษฎรยังมิได้ตั้งซ่อมผู้ใดในตำแหน่งว่าง ฝ่ายญี่ปุ่นเข้ามายึดประเทศไทยตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม 2484 นั้น ได้แจ้งต่อจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีว่าข้าพเจ้าเป็นผู้ขัดขวางไมตรีระหว่างญี่ปุ่นกับไทยจึงขอให้รัฐบาลจัดการให้ข้าพเจ้าออกจากรัฐบาล โดยให้ไปอยู่ในตำแหน่งอื่นที่ไม่มีอำนาจทางบริหาร จอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ให้พล.ต.อ.อดุลเดชจรัสแจ้งแก่ข้าพเจ้าว่าขอให้ข้าพเจ้าลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ถ้าข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยก็จะเสนอสภาผู้แทนราษฎรให้ลงมติแต่งตั้งข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในตำแหน่งที่ว่างอยู่ ข้าพเจ้าจึงตกลงยอมให้เสนอชื่อข้าพเจ้าต่อสภาผู้แทนราษฎรดังกล่าวนั้น เพราะข้าพเจ้าเห็นว่าตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์โดยเนื้อแท้แล้วไม่มีภาระมากจึงช่วยให้ข้าพเจ้ามีเวลาที่จะจัด

ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นเป็นการลับ ซึ่งต่อมามีชื่อว่า ขบวนการเสรีไทย และข้าพเจ้าก็จะได้พ้นจากการอยู่ในรัฐบาลที่ร่วมมือกับฝ่ายญี่ปุ่น

สภาผู้แทนราษฎรลงมติเป็นเอกฉันท์ตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อวันที่ 16 ธันวาคม 2484 แล้วข้าพเจ้าได้ปฏิญาณตนต่อสภาผู้แทนราษฎรในการเข้ารับตำแหน่งใหม่เมื่อวันที่ 23 เดือนเดียวกันนั้น

ต่อมาเมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม 2485 เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธินถึงแก่อสัญกรรม สภาผู้แทนราษฎรมิได้ตั้งซ่อมผู้ใดแทน คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงเหลือเพียง 2 คน คือพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ผู้ทรงเป็นประธาน และข้าพเจ้า

ต่อมาเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2487 พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาลาออกจากตำแหน่ง สภาผู้แทนราษฎรจึงได้ลงมติเมื่อวันที่ 1 สิงหาคมปีเดียวกันนั้น ตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการฯแต่ผู้เดียว

โดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะทรงบรรลุนิติภาวะในวันที่ 20 กันยายน 2488 แต่เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก จึงไม่สามารถเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร และไม่ทรงสามารถตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ ดังนั้นสภาผู้แทนราษฎร อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยามฉบับ พ.ศ.2475 ลงมติเมื่อวันที่ 6 กันยายนปีนั้น ตั้งให้ข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่อไปจนกว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จนิวัตสู่พระนคร

ข้าพเจ้าก็ได้รีบส่งโทรเลขกราบบังคมทูลขอให้เสด็จกลับสู่พระนคร โดยตกลงกับฝ่ายสัมพันธมิตร จัดเครื่องบินอัญเชิญเสด็จกลับสู่พระนคร เพื่อทรงปฏิบัติพระราชภาระของพระองค์ เรื่องนี้มีผู้รู้ได้เขียนหนังสือและนำสำเนาโทรเลขกราบบังคมทูลของข้าพเจ้ากับพระราชกระแสรับสั่งพิมพ์ไว้อย่างละเอียดแล้ว อันเป็นการแสดงความบริสุทธิ์ของข้าพเจ้าที่ไม่เหนี่ยวรั้งตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฯไว้. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เสด็จกลับถึงพระนครเมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2488 และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯประกาศพระบรมราชโองการเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2488 ให้ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่ง รัฐบุรุษอาวุโส" [100]

ในระหว่างที่ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นเวลาที่ต่อเนื่อง

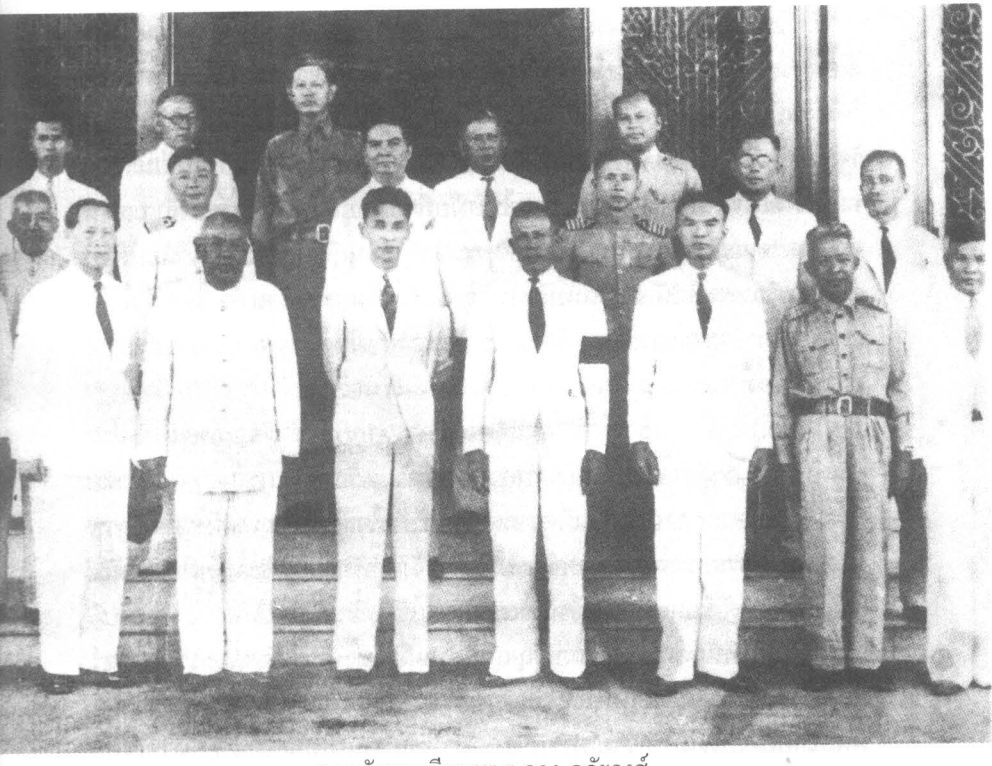

คณะรัฐมนตรีของพ.ต.ควง อภัยวงศ์
พ.ศ.2487-2488

ถึง 4 ปีนั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้กำหนดภารกิจหลักไว้ คือ การแสวงหาทางที่ชาติไทยจะรอดพ้นอันตรายจากสงครามที่รัฐบาลจอมพล ป .พิบูล สงครามได้นำเข้าไปผูกพันอย่างแน่นแฟ้นกับฝ่ายญี่ปุ่น โดยสามารถธำรงไว้ซึ่ง เอกราชและอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ไว้ได้ภายหลังสงครามนั้นซึ่งท่านปรีดีฯ มีความ มั่นใจมาตั้งแต่ต้นว่าในที่สุดญี่ปุ่นจะเป็นฝ่ายแพ้ ดังนั้นในระหว่างที่เป็นผู้ สำเร็จราชการฯ ท่านปรีดี พนมยงค์ก็ได้รับบทบาทหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ไปพร้อมกัน ซึ่งเป็นภารกิจที่ยิ่งใหญ่และล่อแหลมต่ออันตรายเป็นที่สุด

ขณะเดียวกัน ในระหว่างเวลา 2 ปีครึ่ง ตั้งแต่ญี่ปุ่นขึ้นจนกระทั่งสิ้นเดือนกรกฎาคม 2487 นั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโสในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ต้องพบกับปัญหานานาประการอันเนื่องมาจากจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ซึ่ง ณ บัดนั้นได้ห่างเหินกันไป ไม่มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนทัศนะและความคิดเห็นในเรื่องต่างๆเหมือนในสมัยที่ร่วมอยู่ในคณะรัฐมนตรี ท่านจอมพลฯขณะนั้นกำลังลำบากใจในความสัมพันธ์กับญี่ปุ่น ขณะที่ถูกห้อมล้อมด้วย "บริวาร" ที่สนับสนุนให้บริหารบ้านเมืองไปในทางเผด็จการ โดยเข้าใจว่าแนวทางดังกล่าวจะนำไปสู่การพัฒนาประเทศชาติให้มีความเจริญรุ่งเรืองและสร้างความมั่นคงให้พ้นจากภยันตราย

ในกรณีที่ "บริวาร" บางคนจัดให้มีการฉายภาพท่านจอมพลฯ ในโรงภาพยนตร์ ให้ผู้เข้าชมลุกขึ้นยืนทำความเคารพ พร้อมกับบรรเลงเพลงมหาชัยนั้น ได้ทำให้ประชาชนบางส่วนมีความตะขิดตะขวงใจเพราะเคยแสดงความเคารพก็แต่เฉพาะพระบรมฉายาลักษณ์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ท่านปรีดีฯ ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ดังกล่าวเอาไว้ดังนี้

"เรื่องที่นักศึกษาเตรียมปริญญากลุ่มหนึ่งแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองไปดูภาพยนตร์และเมื่อฉายภาพจอมพลพิบูลฯ แล้ว นักศึกษากลุ่มนั้นก็ไม่ยอมยืนขึ้นทำความเคารพนั้น นายทหารกลุ่มหนึ่งได้มาคุกคามโจทก์ (ท่านปรีดีฯ ขณะที่เป็นโจทก์ฟ้องคดีหมิ่นประมาทต่อศาลยุติธรรม) ว่า ทางทหารไม่พอใจโจทก์ในการที่โจทก์คัดค้านการที่ทางทหารได้สั่งให้โรงภาพยนตร์ฉายภาพจอมพลพิบูลฯ ที่โรงภาพยนตร์ และขอให้โจทก์ในฐานะผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยนั้น สั่งลงโทษนักศึกษา ต.ม.ธ.ก.กลุ่มนั้น และคุกคามว่าทางทหารจะพิจารณาโทษนักศึกษากลุ่มนั้นในฐานะที่เป็นยุวชนทหาร

โจทก์ (ท่านปรีดี พนมยงค์) จึงได้ชี้แจงแก่นายทหารผู้นั้นอย่างสุภาพดังต่อไปนี้

(ก) ขอให้นายทหารเรียนท่านจอมพลว่า อย่าอ้างคำว่า "ทางทหาร" ให้พร่ำเพรื่อนัก เพราะท่านจอมพลฯ ก็ย่อมรู้เป็นอย่างดีแล้วว่าพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งทูลกระหม่อมจักรพงษ์ฯ เป็นเสนาธิการทหารบกนั้นได้ทรงบัญญัติขึ้นชัดเจนว่าชายไทยทุกคนต้องเป็นทหาร โจทก์เมื่อมีอายุ 18 ปี

กำลังศึกษาอยู่ที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม เมื่อได้ทราบประกาศพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหารฉบับนั้นแล้ว โจทก์ก็ได้รีบไปขอขึ้นทะเบียนทหารตามพระราชบัญญัตินั้น แม้โจทก์ได้ทุนรัฐบาลศึกษาในประเทศฝรั่งเศสหลายปี กลับไปสยามแล้ว โจทก์เป็นผู้สอนที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม แต่เมื่อถึงคราวเกณฑ์ทหาร โจทก์ก็ไปแสดงตนตามหมายเกณฑ์ 3 ปีติดๆ กัน แต่เจ้าหน้าที่สัสดีให้โจทก์รอคอยอยู่ว่าถ้าคนถูกเกณฑ์ไม่พอ จึงจะรับโจทก์เป็นทหารได้. แต่คนถูกเกณฑ์มีมากกว่าความต้องการ โจทก์จึงไม่ได้เป็นทหารประจำการ ฉะนั้นชายไทยทุกคนก็เป็นทหาร ซึ่งแม้เป็นกองเกินอัตราหรือกองหนุน แต่ก็อาจถูกระดมเข้าประจำการได้ จึงมิใช่แต่ท่านจอมพลฯ คนเดียวหรือนายทหารของท่านจอมพลฯเท่านั้นที่เป็นทหาร โจทก์ได้เตือนอย่างสุภาพด้วยอีกว่า การแยกทหารออกเป็นชนชั้นหรือวรรณะหนึ่งในสังคมนั้น เป็นความคิดเก่าแก่ก่อนสมัยพุทธกาล ที่ถือว่าวรรณะนักรบที่เรียกตามภาษาสันสกฤตว่า "กษัตริย์" นั้นได้เปลี่ยนสภาพไปแล้วหลายพันปี คือวรรณะกษัตริย์ได้แก่พระมหากษัตริย์ ซึ่งนับถือว่าพระองค์เป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่ นายทหารเป็นข้าราชการของพระองค์ มิใช่เป็นวรรณะอภิสิทธิ์เหนือกว่าประชาชน

(ข) ส่วนที่เกี่ยวกับการฉายภาพจอมพลพิบูลฯ บรรเลงเพลงสดุดีจอมพลพิบูลฯที่โรงภาพยนตร์ และบังคับให้คนต้องยืนขึ้นทำความเคารพนั้น โจทก์ไม่เห็นด้วย เพราะจะทำให้ประชาชนเห็นว่าท่านจอมพลพิบูลฯ ทำตนเทียบเท่าพระมหากษัตริย์ วิธีการเช่นนี้ก็มีแต่ในอิตาลีเท่านั้น ซึ่งโรงภาพยนตร์ถูกบังคับให้ฉายภาพมุสโสลินี และให้คนยืนขึ้นทำความเคารพ โจทก์จึงขอให้นายทหารผู้นั้นเรียนแก่จอมพลพิบูลฯ ว่า ขอให้ถอนคำสั่งที่ให้โรงภาพยนตร์ฉายภาพท่าน และเรียนด้วยว่า นักเรียนที่ศึกษาประวัตินายพลโบนาปาร์ตก็รู้กันอยู่ว่านายพลโบนาปาร์ตได้ขยับทีละก้าวๆ จากการเป็นผู้บัญชาการกองทัพ แล้วเป็นกงสุลคนหนึ่งในคณะกงสุลสามคนที่ปกครองประเทศฝรั่งเศส ต่อมาก็ขยับขึ้นเป็นกงสุลผู้เดียว แล้วก็ขยับขึ้นเป็นกงสุลตลอดกาล หรือกงสุลตลอดชีวิตที่มีสิทธิตั้งทายาทได้ แล้วขยับเป็นพระมหาจักรพรรดิ หลายคนปรารภกับโจทก์ว่าท่านจอมพลฯเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดแล้ว ต่อมามีพระราชกฤษฎีกาให้ท่านมีอำนาจสิทธิขาด และต่อมาเมื่อท่านจอมพลฯได้เสนอคณะรัฐมนตรีที่สถาปนา

ฐานันดรเจ้าศักดินาให้มีสมเด็จเจ้าพระยานั้น เมื่อท่านได้แพ้มติข้างมากในคณะรัฐมนตรีแล้ว ท่านก็ควรระงับเพียงนั้น ท่านไม่ควรที่จะให้โรงภาพยนตร์ฉายภาพของท่าน และโจทก์ขอให้นายทหารผู้นั้นเรียนเตือนท่านจอมพลฯว่าอย่าหลงเชื่อนักประวัติศาสตร์สอพลอที่อ้างว่าเห็นแสงรัศมีออกจากตัวท่านจอมพลฯ และโจทก์ขอให้ไปเรียนท่านจอมพลฯด้วยว่าโจทก์มิได้มีเจตนาร้ายส่วนตัวท่านจอมพลฯ แต่คัดค้านเพราะเห็นว่าทำไม่ถูกต้องตามอุดมคติของคณะราษฎร

(ค) ส่วนการที่นักศึกษา ต.ม.ธ.ก.กลุ่มหนึ่งซึ่งได้ไปดูภาพยนตร์แล้ว ไม่ยืนขึ้นเคารพภาพจอมพลฯนั้น โจทก์มิได้ยุยงนักศึกษา โจทก์เมื่อได้ทราบเรื่องก็ได้สอบถาม ได้ความว่านักศึกษากลุ่มนั้นเห็นว่าไม่มีกฎหมายฉบับใดที่บังคับประชาชนซึ่งไปชมภาพยนตร์ต้องยืนขึ้นทำความเคารพจอมพลฯ เมื่อโรงภาพยนตร์ได้ฉายภาพนั้น โจทก์จึงไม่สามารถที่จะสั่งลงโทษนักศึกษา ต.ม.ธ.ก.กลุ่มนั้นได้ ถ้ากรมยุวชนทหารได้สั่งลงโทษนักศึกษากลุ่มนั้นในฐานะเป็นยุวชนทหาร โจทก์ก็เห็นว่ากรมยุวชนทหารละเมิดรัฐธรรมนูญ นักศึกษา ต.ม.ธ.ก.กลุ่มนั้นก็อาจฟ้องร้องทางแพ่งเรียกค่าเสียหายจากผู้รับผิดชอบกรมยุวชนทหารได้

(ง) นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยรุ่นเดียวกับนักศึกษา ต.ม.ธ.ก.รุ่นนั้นที่มีใจเป็นธรรม รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญนั้น เมื่อได้ทราบเรื่องที่นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ถูกคุกคาม ก็ได้แสดงความเห็นใจต่อเพื่อนนักศึกษาที่ถูกคุกคามโดยไม่เป็นธรรม และเห็นพ้องว่าไม่มีกฎหมายใดที่จะลงโทษเพื่อนนักศึกษากลุ่มนั้นได้" [101]

ภารกิจและความรับผิดชอบของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ประการหนึ่งซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ได้ให้ความสำคัญอย่างยิ่ง คือการถวายความดูแลพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งท่านได้เขียนเอาไว้ดังนี้

"หน้าที่เกี่ยวกับการถวายความดูแลพระบรมวงศานุวงศ์นั้นเป็นของสำนักพระราชวังซึ่งสังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ไม่มีอำนาจสั่งการ คือต้องสั่งผ่านสำนักราชเลขานุการในพระองค์ซึ่งติดต่อไปยังสำนักนายกรัฐมนตรีให้สั่งการมายังสำนักพระราชวัง แต่ถ้าเลขาธิการพระราชวังอะลุ้มอล่วย ก็รับทำตามที่คณะผู้สำเร็จราชการฯร้องขอ โดยสำนักพระราชวังรับผิดชอบต่อนายกรัฐมนตรี ดังนั้นแม้พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ซึ่งเป็นพระบรมวงศานุวงศ์

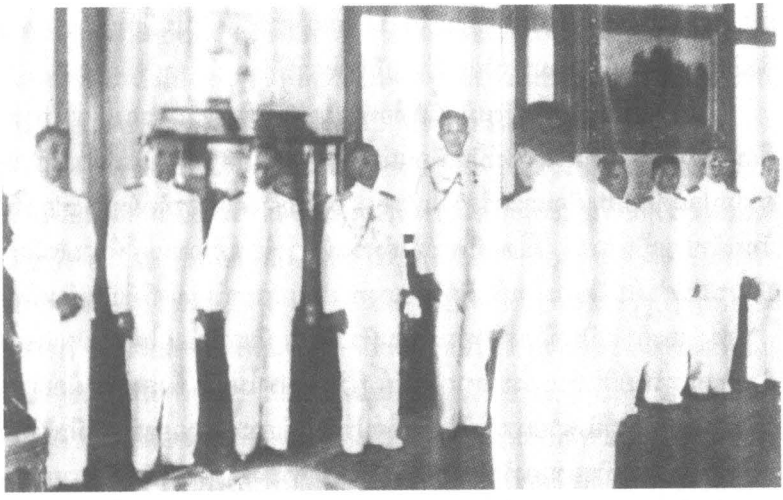

พ.ต.ควง อภัยวงศ์ นำคณะรัฐมนตรีเข้าพบผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
ปรีดี พนมยงค์ เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ.2487

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ทำเนียบสามัคคีชัย

จะทรงปรารถนาถวายความช่วยเหลือพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ไม่มีอำนาจโดยตรง ซึ่งเป็นข้าพเจ้าแล้ว ตามระเบียบวิธีปฏิบัติราชการก็ยิ่งทำได้ยาก

เลขาธิการพระราชวังสมัยนั้นคือพระยาชาติเดชอุดม รองเลขาธิการฯ คือนายเฉลียว ปทุมรส ซึ่งเป็นเพื่อนก่อการ 24 มิถุนาฯ ฉะนั้นในการถวายความปลอดภัยสมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ ซึ่งพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯทรงมอบให้ข้าพเจ้าช่วยเป็นภาระ ก็โดยที่พระองค์ทรงเห็นว่าข้าพเจ้าอาจขอให้นายเฉลียว ปทุมรสรับช่วงไปจัดการโดยรับผิดชอบเองต่อสำนักนายกรัฐมนตรีที่เป็นเจ้าหน้าที่โดยตรง และถ้าจำเป็นต้องเสด็จประทับในหัวเมือง ก็มีสถานที่อยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ซึ่งนายปราโมทย์ พึ่งสุนทร ผู้ก่อการ 24 มิถุนาฯ เป็นผู้อำนวยการ ถ้าจะเสด็จประทับที่เกาะเมืองอยุธยา ก็มีบริเวณอาคารและสถานที่ของกองรักษาที่หลวง สังกัดกระทรวงการคลัง ซึ่งนายสนิท ผิวนวล ผู้ช่วยปลัดกระทรวงการคลัง เป็นผู้อำนวยการอยู่ นอกจากนี้ยังมีพระยาเทวาธิราช หัวหน้ากองในสำนักพระราชวัง ซึ่งชอบพอกับข้าพเจ้า คอยช่วยเหลืออยู่อีกด้วยในเรื่องที่เกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์

ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วนี้ การถวายความปลอดภัยแด่พระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามที่บางครั้งจะรอช้าไม่ได้เพราะมีภัยจากเครื่องบิน จะต้องใช้วิธีลัดขอให้ผู้ที่กล่าวนามมาแล้วช่วยรับผิดชอบดำเนินงานตามที่ข้าพเจ้าขอร้อง" [102]

ในระหว่างปี พ.ศ.2486 ได้มีเรื่องภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อันเนื่องมาจากจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ผู้ซึ่งขณะนั้นน่าจะกำลัง*กังวลใจเกี่ยวกับสถานการณ์สงครามซึ่งค่อนข้างจะชัดเจนแล้วว่าญี่ปุ่นคงจะพ่ายแพ้* ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์บางตอนในข้อเขียนของท่าน ดังนี้

"พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ และหม่อมกอบแก้ว ชายา เป็นนักกีฬา แต่ข้าพเจ้าไม่สันทัดทางกีฬา จึงมิได้ไปร่วมเล่นกีฬากับท่านมากนัก นอกจากบางครั้งท่านทรงชวนให้ข้าพเจ้าไปเล่นแบดมินตันบ้าง แต่จอมพล ป.ฯ เป็นนักกีฬาผู้หนึ่งซึ่งมีโอกาสเล่นกีฬากับพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ช่วยให้ท่านทั้งสองมีความสนิทสนมกันยิ่งขึ้น และเห็นอกเห็นใจกัน

ข้าพเจ้าไม่เคยทราบมาก่อนว่าจอมพล ป.ฯ เคยส่งใบลาออกจากตำแหน่ง

นายกรัฐมนตรีมายังพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งท่านเห็นว่าเป็นเรื่องที่จอมพลป.ฯ มีความน้อยใจในปัญหาส่วนตัว ซึ่งไม่ใช่ปัญหาทางราชการ ท่านจึงส่งใบลากลับคืนไปโดยมิได้แจ้งให้ข้าพเจ้าทราบ

ต่อมาประมาณเดือนกุมภาพันธ์ 2486 (วันที่ 12 กุมภาพันธ์) จอมพลป.ฯ ได้ยื่นใบลาตรงมายังประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีก แล้วจอมพล ป.ฯ ก็ได้ออกจากทำเนียบสามัคคีชัย ไม่รู้ว่าไปไหน ชะรอยพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ จะทรงทราบว่าจอมพลป.ฯ ต้องการลาออกจริงเพื่อปรับปรุงคณะรัฐบาลใหม่ก็ได้ พระองค์จึงส่งใบลาจอมพลมาให้ข้าพเจ้าพิจารณา ข้าพเจ้าจึงเขียนความเห็นในบันทึกหน้าปกใบลานั้นว่า "ใบลานั้นถูกต้องตามรัฐธรรมนูญแล้ว อนุมัติให้ลาออกได้" ข้าพเจ้าลงนามไว้ตอนล่าง ทิ้งที่ว่างตอนบนไว้เพื่อให้พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ทรงลงพระนาม ซึ่งก็ทรงลงพระนาม ข้าพเจ้าจึงเชิญนายทวี บุณยเกตุ ซึ่งขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีและเลขาธิการคณะรัฐมนตรีมาถามว่าจอมพล ป.ฯ จะจัดการปรับปรุงรัฐบาลอย่างไรหรือ ก็ได้รับตอบว่าคงจะจัดการปรับปรุงรัฐบาล และตามหาตัวจอมพลป.ฯ ก็ยังไม่พบ แต่เมื่อคณะผู้สำเร็จราชการฯ ส่งคำอนุมัติใบลาออกของจอมพลป.ฯ แล้ว สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีซึ่งบังคับบัญชากรมโฆษณาการ (ต่อมาคือกรมประชาสัมพันธ์) อยู่ด้วย ก็จะให้วิทยุของกรมนั้นประกาศการลาออกของจอมพลป.ฯ

ฝ่ายจอมพลป.ฯ ขณะนั้นจะอยู่ ณ ที่แห่งใดก็ตาม เมื่อได้ฟังวิทยุกรมโฆษณาการประกาศการลาออกเช่นนั้นแล้ว ก็แสดงอาการโกรธมาก ครั้นแล้วได้มีนายทหารจำนวนหนึ่งไปเฝ้าพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งท่านผู้นี้ประทับอยู่ขณะนั้นขอให้จัดการเอาใบลาคืนให้จอมพลป.ฯ เป็นธรรมดาที่พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ เห็นอาการของนายทหารเหล่านั้นจึงตกพระทัย เพราะไม่ทรงสามารถเอาใบลาคืนให้จอมพลป.ฯ ได้ ฉะนั้น พระองค์พร้อมด้วยหม่อมกอบแก้ว ชายา ได้มาทำเนียบที่ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำใกล้ท่าช้างวังหน้า ขออาศัยค้างคืนที่ทำเนียบข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงขอให้เพื่อนทหารเรือช่วยอารักขา ตามพระประสงค์ ซึ่งเป็นการช่วยอารักขาข้าพเจ้าด้วย เพื่อนทหารเรือได้ส่งเรือยามฝั่งในบังคับบัญชาของ ร.อ.วัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร.น. มาจอดที่หน้าทำเนียบของข้าพเจ้า ฝ่าย พ.ต.หลวงราชเดชา ราชองครักษ์ประจำตัวข้าพเจ้าและ

พ.ท.ประพันธ์ กุลพิจิตร ราชองครักษ์ประจำองค์พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ก็ได้มาร่วมให้ความอารักขาด้วย เราสังเกตดูจนกระทั่งเวลาบ่ายของวันรุ่งขึ้น ก็ไม่เห็นมีนายทหารบก หรือทหารอากาศมาคุกคามประการใด ดังนั้น พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ กับหม่อมกอบแก้ว จึงกลับไปพระที่นั่งอัมพรสถาน

ต่อมาจอมพลป.ฯ ก็ได้ใบลาออกกลับคืนไป แล้วสั่งให้วิทยุกรมโฆษณาการกระจายเสียงใจความว่า ที่วิทยุกระจายเสียงว่าจอมพลป.ฯ ลาออกนั้นคลาดเคลื่อนไป จอมพลป.ฯ ยังคงครองตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไป เพราะหลักฐานการลาออกสูญหายแล้ว

จอมพลป.ฯ จึงตำหนินายทวี บุณยเกตุ ที่ให้วิทยุกระจายเสียงการลาออกของจอมพลป.ฯ นายทวี บุณยเกตุจึงได้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีและเลขาธิการคณะรัฐมนตรี

ครั้นแล้วจอมพลป.ฯ อ้างตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ออกคำสั่งให้พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯและข้าพเจ้าประจำกองบัญชาการทหารสูงสุด คือเท่ากับให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ปฏิบัติตามคำสั่งของผู้บัญชาการทหารสูงสุด และให้ไปรายงานตัวภายใน 24 ชั่วโมง

พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ได้เสด็จไปรายงานพระองค์ต่อจอมพลป.ฯ ตามคำสั่ง

ส่วนข้าพเจ้าไม่ยอมไปโดยให้เหตุผลว่าข้าพเจ้ามีตำแหน่งเป็นผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงเป็นจอมทัพตามรัฐธรรมนูญ ถ้าข้าพเจ้าไปรายงานตน ยอมอยู่ภายใต้ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ก็เท่ากับข้าพเจ้าลดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ลงอยู่ภายใต้ผู้บัญชาการทหารสูงสุดมีรัฐมนตรีบางนายได้ชี้แจงขอร้องให้จอมพลป.ฯ ถอนคำสั่งที่ว่า ซึ่งจอมพลป.ฯ ก็ได้ยอมถอนคำสั่งเป็นอันว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ และข้าพเจ้าคงสามารถปฏิบัติภารกิจแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงเป็นจอมทัพตามรัฐธรรมนูญได้ต่อไป

ต่อมาประมาณเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2486 พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ เสด็จไปพักผ่อนที่วังไกลกังวล หัวหิน รับสั่งชวนให้ข้าพเจ้าไปเยี่ยมพระองค์ในปลายสัปดาห์ ข้าพเจ้าก็ได้ไปครั้งหนึ่งตามคำชวน

ระหว่างนั้นได้รับฟังวิทยุต่างประเทศกระจายข่าวว่าพระเจ้าวิคเตอร์ เอมมานูเอลแห่งอิตาลีไม่อาจทรงเพิกเฉยต่อการดำเนินของมุสโสลินีที่ทำให้

ชาติประสบความพ่ายแพ้ในสงครามและนำอิตาลีไปสู่ความหายนะ พระองค์จึงรับสั่งให้มุสโสลินีเข้าเฝ้าที่พระราชวังกิรินัล แล้วผู้ที่ร่วมคิดกับพระองค์ทำการจับกุมมุสโสลินีใส่รถพยาบาลเปิดแตรไซเรนออกไปจากพระราชวัง โดยคนสองข้างทางที่รถผ่านไปไม่อาจทราบได้ว่าเป็นรถที่พาตัวมุสโสลินีไปสู่ที่คุมขังแห่งหนึ่ง ครั้นแล้วพระมหากษัตริย์องค์นั้นทรงตั้งจอมพลบาโดกลิโอเป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งรัฐบาลใหม่แห่งชาติอิตาเลี่ยนขึ้น

พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ กับข้าพเจ้าได้สนทนาถึงเหตุการณ์ทั้งนี้แล้ว พระองค์รับสั่งว่าในเมืองไทยไม่มีใครจะกล้าทำเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงทูลเพื่อสนุกๆ ว่าต้องหาคนแก่ๆ อย่างบาโดกลิโอ แล้วทูลต่อไปว่า เมื่อตอนบ่ายที่รถไฟซึ่งข้าพเจ้าโดยสารมาหัวหินนั้น เห็นพล.ท.พระยาวิชิตวงศ์วุฒิไกรยืนอยู่ที่สถานีห้วยทรายท่านผู้นี้ชราพอๆ กับจอมพลบาโดกลิโอ น่าจะทำได้ ครั้นแล้วเราก็เสสรวลกันเป็นเรื่องสนุกไม่จริงจัง

ต่อมาเมื่อพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ เสด็จกลับจากหัวหินแล้ว วันหนึ่งนายเฉลียว ปทุมรสได้รีบมาหาข้าพเจ้าบอกว่า จอมพล ป.ฯ ได้เรียกประชุมผู้ก่อการ 24 มิถุนาฯ เป็นการด่วน แจ้งว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ได้รายงานว่าข้าพเจ้าคิดจับตัวจอมพล ป.ฯ เหมือนที่มุสโสลินีถูกจับตัว โดยข้าพเจ้าจะให้พล.ท.พระยาวิชิตฯ เป็นผู้นำจับ ให้ผู้ก่อการฯ ปรึกษาโทษข้าพเจ้า ที่ประชุมขอให้รอการลงมติไว้ก่อน อ้างว่าจะเชื่อพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ยังไม่ได้ ขอให้ตั้งกรรมการมาสอบสวนข้าพเจ้ากรรมการกำลังออกจากวังสวนกุหลาบมุ่งหน้ามายังทำเนียบท่าช้าง แล้วไม่ช้า กรรมการก็มาถึง เท่าที่จำได้มาด้วยกัน 3 คน มีพล.ร.ท.สินธุ์ กมลนาวิน (หลวงสินธุ์สงครามชัย) ร.น.,พ.อ.ช่วง เชวงศักดิสงคราม (หลวงเชวงศักดิสงคราม) ด้วยคนหนึ่ง ส่วนอีกท่านหนึ่งจำไม่ได้ กรรมการได้สอบถามข้าพเจ้า ข้าพเจ้ารับว่าพูดตามที่กล่าวนั้น แต่เป็นการพูดเล่นสนุกๆ เพราะพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ปรารภขึ้น ถ้าข้าพเจ้าจะจับจอมพล ป.ฯ จริงแล้ว ก็ไม่บอกพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ เพราะข้าพเจ้ายังมีเพื่อนที่ไว้ใจได้ยิ่งกว่าพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯมากนัก และพล.ท.พระยาวิชิตฯ นั้น ท่านชราแล้ว จะใช้ท่านทำการอย่างที่กล่าวหาได้อย่างไร คณะกรรมการกลับไปรายงานจอมพล ป.ฯ ว่าเป็นเรื่องที่พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯทรงเอาเรื่องเหลวไหลมารายงานจอมพล ป.ฯ เรื่องก็ระงับไป พระองค์

เจ้าอาทิตย์ฯ ก็ทรงเฉื่อนๆ กับข้าพเจ้า แต่นั้นมาข้าพเจ้าก็จะต้องระวังในการพูดจากับท่าน

ภายหลังสงครามเมื่อพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ประชวรหนัก ก่อนสิ้นพระชนม์ประมาณ 1-2 วัน ท่านทรงให้นายเฉลียว ปทุมรสมาเชิญข้าพเจ้าไปเฝ้าที่วังรัตนาภา ถนนเศรษฐศิริก่อนสิ้นพระชนม์ ท่านขอพบข้าพเจ้าเพื่อขอขมาสิ่งที่ล่วงเกินแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ไปเฝ้า รับสั่งว่าขอให้ข้าพเจ้าอโหสิกรรมในเรื่องที่ท่านได้กระทำไป ข้าพเจ้าได้ทูลว่าข้าพเจ้าถวายอโหสิกรรมมาก่อนแล้ว ขอให้ทรงตั้งพระทัยยึดมั่นในพระพุทธคุณ ทรงทำจิตให้ผ่องแผ้ว อย่าวิตกกังวลเลย ต่อมาพระองค์ก็ได้สิ้นพระชนม์ด้วยความสงบ ข้าพเจ้ามิได้จองเวรอย่างหนึ่งอย่างใดแก่ท่านให้เป็นที่สะเทือนพระทัยเลย ซึ่งถ้าหากท่านทรงมีพระญาณวิถี ก็ทรงทราบว่าข้าพเจ้ามิได้ทำการอย่างใดเป็นที่สะเทือนพระทัย" [103]

ต่อจากนี้ก็เข้าใน พ.ศ.2487 เมื่อบารมีทางการเมืองของท่านจอมพลป. พิบูลสงครามกำลังอยู่ใน 'ขาลง" ซึ่งก็เป็นช่วงเวลาที่ฝ่ายสัมพันธมิตรได้เปลี่ยนจากการเป็นฝ่ายตั้งรับมาเป็นฝ่ายรุกในการสงคราม ขณะที่ปฏิบัติการของขบวนการเสรีไทยเริ่มที่จะเป็นรูปธรรมขึ้นเป็นลำดับ ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ทางการเมืองภายในประเทศไทยเอาไว้ ดังนี้

"เสียงของราษฎรไทยไม่พอใจจอมพล ป.ฯ มากยิ่งขึ้น เนื่องจากจอมพล ป.ฯ จะทำให้ไทยเป็นมหาอำนาจโดยบังคับให้ราษฎรชายหญิงต้องสวมหมวกไปในที่สาธารณะ ห้ามกินหมาก แพที่เป็นที่อาศัยตามแม่น้ำลำคลองต้องย้ายขึ้นบก อ้างว่าประเทศที่เจริญแล้ว ไม่อยู่แพเพราะไม่มีส้วม เกณฑ์แรงราษฎรไปสร้างถนน ค่าครองชีพแพงขึ้นกว่าเมื่อก่อนสงครามหลายเท่า เครื่องอุปโภคบริโภคอัตคัดขาดแคลน ผู้แทนราษฎรทั้งประเภทหนึ่งและประเภทสองมีความไม่พอใจมากขึ้นทุกที

วิทยุกรมโฆษณาการที่กระจายเสียงสดุดีจอมพล ป.ฯ พร้อมทั้งคำขวัญและเพลงต่างๆ "เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย" "ท่านผู้นำไปทางไหน ฉันจะตามไปด้วย" และบทความของทำเนียบสามัคคีชัย ฯลฯ แทนที่จะได้รับความยินยอมจากราษฎรส่วนมาก แต่กลับทำให้ราษฎรส่วนมากไม่พอใจยิ่งขึ้น ครั้นแล้ว "จตุสดมภ์" คือบุคคล 4 คนที่มีผู้เอาชื่อตัวมาผูกเป็นวลีสอดคล้องกัน ซึ่งถือว่าเป็นผู้หนุน

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

ม.จ.ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน

จอมพลป.ฯ ให้ทำผิด (ใครอยากรู้ชื่อ ก็ให้ถามผู้ที่จำได้ดู) ก็เสนอให้ทางการสั่งโรงภาพยนตร์เมื่อได้ฉายหนังเรื่องเสร็จแล้ว (ความจริงก่อนหนังฉาย) ให้ฉายภาพจอมพลป.ฯ โดยให้ผู้ชมภาพยนตร์ยืนขึ้นทำความเคารพ เช่นเดียวกับโรงภาพยนตร์ในอิตาลีสมัยมุสโสลินี ความไม่พอใจของราษฎรส่วนมากจึงถึงขีดสูงสุดที่ต้องการให้มีการเปลี่ยนตัวนายกรัฐมนตรี ผู้แทนราษฎรทั้งประเภทหนึ่งและประเภทสองส่วนมากได้ตระหนักถึงความปรารถนาของราษฎรที่จะให้รัฐบาลจอมพล ป.ฯ ต้องออกไป โดยมีรัฐบาลใหม่ที่เป็นประชาธิปไตยเข้ามาแทนที่

ฝ่ายญี่ปุ่นนั้น มิได้นิ่งเฉยดูดาย คือได้คอยสดับตรับฟังว่าเมื่อราษฎรไทยไม่พอใจจอมพล ป.ฯ ซึ่งร่วมมือกับญี่ปุ่นเช่นนั้นแล้ว ความไม่พอใจที่ราษฎรมีต่อฝ่ายญี่ปุ่นอยู่แล้ว ก็ยิ่งจะเพิ่มความไม่พอใจญี่ปุ่นขึ้นมาด้วย ดังนั้นฝ่ายญี่ปุ่นจึงคิดหาบุคคลที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีจัดตั้งรัฐบาลไทยขึ้นใหม่ ในการนี้ พล.ต.อ.อดุลฯ ได้มาเล่าให้ฟังว่าเห็นอาการผิดปกติที่ญี่ปุ่นเอาทูตญี่ปุ่นสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์เข้าเมืองไทย และพวกนี้ได้ไปเยี่ยมคำนับเจ้านายบางองค์

ขุนนางเก่าบางคน อีกทั้งได้สนับสนุนให้อดีตรัฐมนตรีบางคนที่อยู่ญี่ปุ่น (คงหมายถึง พ.ท.พระสารสาสน์พลขันธ์ อดีตรัฐมนตรีเศรษฐการสมัยรัฐบาลพระยาพหลฯ) พูดวิทยุกระจายเสียงเนืองๆ จึงสงสัยว่าญี่ปุ่นคิดจะเปลี่ยนตัวจอมพล ป.ฯ

ต่อมาจอมพล ป.ฯ ได้จัดพิธีชวนญี่ปุ่นให้ไปร่วมสาบานต่อหน้าพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต ว่าจะซื่อสัตย์ต่อกันไปจนที่สุด ญี่ปุ่นซึ่งนับถือลัทธิบูชิโดกันเป็นจำนวนมาก (รวมทั้งศาสนาชินโต) มิใช่พุทธศาสนิก แต่ก็ยอมไปทำพิธีสาบานที่โบสถ์วัดพระแก้วด้วย มีเพื่อนคนหนึ่งที่ติดต่อกับฝ่ายญี่ปุ่นได้ปรารภกับเขาว่าญี่ปุ่นชักจะระแวงจอมพล ป.ฯ ว่าเหตุใดต้องชวนพวกเขาไปสาบานจอมพล ป.ฯ น่าจะมีความคิดหักหลังญี่ปุ่น

ส่วนวิทยุนิวเดลีของอังกฤษก็ใช้กลยุทธเพื่อทำให้ญี่ปุ่นระแวงจอมพล ป.ฯ ยิ่งขึ้น โดยกระจายคำกลอนซ้ำๆหลายวัน และบอกซ้ำๆ ขอให้ผู้ฟังจดไว้ ซึ่งฝ่ายญี่ปุ่นก็จดไว้ด้วย คำกลอนนั้นข้าพเจ้าฟังจนชินหู จึงยังจำได้ว่ามีความว่าดังนี้

"เป็นจอมพลไฉนยอมเป็นจอมแพ้
ทำผิดแล้วคิดแก้ไม่ได้หรือ
เกิดเป็นชายชาตรีมีฝีมือ
ไยจึงดื้อให้ไพรีนั่งขี่คอ"

ข้าพเจ้าทราบจากคนไทยที่ติดต่อกับญี่ปุ่นว่ากลอนนี้ญี่ปุ่นจดไว้แล้ว ระแวงจอมพลป.ฯ ยิ่งขึ้น ประกอบด้วย พ.อ.กาจ กาจสงคราม (หลวงกาจสงคราม อดีตรัฐมนตรีในรัฐบาลจอมพล ป.ฯ) ได้เดินทางไปเมืองจีน โดยทางจีนให้นายพลไต้หลี-นายใหญ่เกสตาโปจีนที่จุงกิงรับรองในการสนทนากันนั้นมีล่ามที่เป็นคนเกิดในเมืองไทย ข่าวนี้วี่แววไปถึงฝ่ายญี่ปุ่น แม้ พ.อ.กาจฯ จะบอกนายพลไต้หลีว่าตนเดินทางมาเอง แต่ญี่ปุ่นรู้วี่แววก็สงสัยว่าจอมพลป.ฯ คงใช้มา

คนไทยที่ติดต่อกับญี่ปุ่นรีบมาบอกข้าพเจ้าว่า ทหารญี่ปุ่นตระเตรียมที่จะเข้ายึดรัฐบาลไทย" [104]

20

ปัญหาเกี่ยวกับ จอมพล ป.พิบูลสงคราม

สถานภาพของท่านจอมพล ป.พิบูลสงครามในปีพ.ศ.2487 เป็นปัญหาต่อความมั่นคงของประเทศไทย ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับท่าทีของฝ่ายญี่ปุ่นที่มีความระแวง และในส่วนที่เกี่ยวกับปฏิบัติการเสรีไทย ซึ่งขบวนการเสรีไทยจะต้องร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตรอย่างใกล้ชิด ในปลายเดือนกรกฎาคม ศกนั้น ได้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีความสำคัญ โดยจอมพล ป.ฯ ได้ลาออกจากตำแหน่งเพราะแพ้เสียงในสภาผู้แทนราษฎร พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาทรงลาออกจากตำแหน่งประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ สภาผู้แทนราษฎรมีมติแต่งตั้งท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแต่เพียงท่านเดียว และพ.ต.ควง อภัยวงศ์ ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่โดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎร ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองดังกล่าวนี้ตลอดจนเหตุการณ์ที่เป็นผลตามมาในช่วงปลายสงครามไว้ค่อนข้างละเอียด ดังต่อไปนี้

"เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2487 (วันที่ 20 และ 22 กรกฎาคม) จอมพลป.ฯ เสนอร่างพระราชบัญญัติให้รับรองพระราชกำหนดระเบียบบริหารนครเพชรบูรณ์

และพุทธบุรีมณฑล ซึ่งจอมพล ป.ฯ ดำริสร้างเป็นนครขึ้นในบริเวณป่าที่มีไข้จับสั่นระบาดร้ายแรง ในการนั้นก็ต้องเกณฑ์ราษฎรไปทำงานโยธา ผู้แทนราษฎรทั้งประเภทหนึ่งและประเภทสองส่วนมาก ซึ่งตระหนักถึงความไม่พอใจของราษฎรอยู่แล้ว ได้ลงมติไม่อนุมัติร่างกฎหมายนั้น (ด้วยวิธีการลงคะแนนลับ)

ปัญหาเกิดขึ้นภายในรัฐบาลว่ามตินั้นจะถือว่าเท่ากับการไม่ให้ความไว้วางใจรัฐบาลหรือไม่ รัฐมนตรีส่วนมากยืนยันว่าตามมารยาท รัฐบาลต้องลาออก แต่สภาฯอาจแนะนำคณะผู้สำเร็จราชการฯ ให้ตั้งใหม่ได้ จอมพล ป.ฯ จึงได้ยื่นใบลาออกต่อคณะผู้สำเร็จราชการฯ

คราวนี้พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯยังไม่ทรงลงพระนามอนุมัติให้จอมพล ป.ฯ ลาออกโดยเชิญประธานสภาฯ (นายปลอด-วิเชียร ณ สงขลา หรือพระยามานวราชเสวี) มาแจ้งให้ไปทาบทามสมาชิกสภาฯ ก่อนว่าจะเสนอผู้ใด แล้วจึงจะพิจารณาใบลานั้น ผู้แทนราษฎรที่เป็นชั้นหัวหน้ามาถามข้าพเจ้าว่าสมควรให้ท่านผู้ใดเป็นนายกฯ ต่อมาประธานสภาฯ ได้นำความเห็นส่วนข้างมากของผู้แทนราษฎรเสนอคณะผู้สำเร็จราชการฯ ว่าพระยาพหลฯควรเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป ครั้นคณะผู้สำเร็จฯ เชิญพระยาพหลฯมาถามความสมัครใจ ท่านก็ปฏิเสธ

ครั้นแล้วผู้แทนราษฎรส่วนที่เข้าร่วมขบวนการเสรีไทยแล้วได้มาปรึกษาข้าพเจ้าว่าสมควรเป็นผู้ใดที่จะให้ความสะดวกแก่ขบวนการเสรีไทย ส่วนมากเห็นว่านายทวี บุณยเกตุ มีลักษณะสมควรเป็นนายกรัฐมนตรี เช่นเดียวกับที่ผู้แทนราษฎรได้เคยลงมติให้นายทวีฯ เป็นประธานสภาฯ มาก่อนแล้ว แต่ถูกจอมพลป.ฯ ขัดขวาง นายทวีฯ เป็นคนซื่อตรงและสามารถและมีอาวุโสในคณะราษฎร เพราะเป็นผู้เข้าร่วมในคณะราษฎรตั้งแต่ พ.ศ.2470 ขณะยังศึกษาอยู่ในปารีส (นายควงฯ นั้นเพิ่งเข้าร่วมในคณะราษฎรเมื่อ พ.ศ.2475 ก่อนวันที่ 24 มิถุนาฯ ไม่กี่เดือน นายควงฯ ก็ยอมรับความจริงนี้ในปาฐกถาของเขาที่คุรุสภาแล้ว) แต่นายทวีฯ เป็นผู้พูดตรงไปตรงมา จึงเป็นการยากที่นายทวีฯ จะตีหน้ากับฝ่ายญี่ปุ่นได้ ฉะนั้นจึงเห็นกันว่าให้ลองทาบทามนายควงฯ ดูว่าจะรับเป็นนายกฯ เพื่อตีหน้ากับญี่ปุ่นได้หรือไม่ ส่วนการงานของรัฐบาลนั้นมอบให้นายทวีฯ เป็นผู้สั่งราชการสำนักนายกรัฐมนตรี ข้าพเจ้าจึงเชิญนายควงฯ มาพบถามความสมัครใจ นายควงฯ ยอมตกลงตามเงื่อนไขนั้น ครั้นแล้วผู้แทนฯ

ส่วนมากได้ลงมติลับเป็นการภายในเสนอให้ประธานสภาฯ นำเรื่องไปเสนอคณะผู้สำเร็จราชการฯ ให้ตั้งนายควงฯ เป็นนายกรัฐมนตรี พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ทรงเกี่ยงไม่ยอมตั้ง โดยขอดูนโยบายและรัฐมนตรีที่นายควงฯ จะเชิญเข้าร่วมในรัฐบาล นายควงฯ ทูลว่าขอให้คณะผู้สำเร็จราชการฯ ตั้งนายควงฯ เป็นนายกฯ ก่อนแล้ว จึงจะเสนอรัฐมนตรีในรัฐบาลใหม่ ฝ่ายข้าพเจ้าก็ยันให้ตั้งนายควงฯ เป็นนายกฯ ก่อน เรื่องไม่ลงรอยกันอยู่หลายวัน

วิญญูชนผู้มีสติย่อมคิดว่าระหว่างเวลาที่จอมพล ป.ฯ ยื่นใบลาออกกับการที่จะตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่นั้น ญี่ปุ่นจะนิ่งเฉยกระนั้นหรือ ความจริงญี่ปุ่นยื่นมือเข้ามา ฝ่ายญี่ปุ่นนั้นระแวงจอมพล ป.ฯ ว่าจะเล่นไม่ซื่อต่อตนดังกล่าวแล้ว ทูตทหารบกและทหารเรือมาหาข้าพเจ้าที่ทำเนียบท่าช้างด้วยมารยาทอันดี เพราะญี่ปุ่นเคารพพระมหาจักรพรรดิฉันใด ก็แสดงเคารพข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์ไทยฉันนั้น ฝ่ายญี่ปุ่นถามข้าพเจ้าว่าข้าพเจ้ามีความเห็นอย่างไรในการตั้งนายกรัฐมนตรีคนใหม่แทนจอมพล ป.ฯ ข้าพเจ้าตอบว่าควรเป็นไปตามระบบรัฐธรรมนูญไทย ขอให้ฝ่ายญี่ปุ่นถือว่าเป็นกิจการภายในของไทยเถิด คนไทยจึงจะเข้าใจว่าฝ่ายญี่ปุ่นไม่แทรกแซงในกิจการภายในของไทย อันจะเป็นเกียรติคุณแก่ญี่ปุ่นเอง ฝ่ายญี่ปุ่นจึงกล่าวว่าถ้าเช่นนั้นก็ขอให้ข้าพเจ้าดำเนินตามรัฐธรรมนูญของไทยเถิด ญี่ปุ่นจะไม่เกี่ยวข้องด้วย ขอให้คนที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีคนใหม่ให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่นต่อไปเถิด แล้วฝ่ายญี่ปุ่นถามข้าพเจ้าว่านายควง อภัยวงศ์ (หลวงโกวิทอภัยวงศ์) เป็นคนอย่างไร ฝ่ายเขาไม่รู้จักข้าพเจ้าตอบเขาว่าเขาเป็นคนร่าเริง นิสัยดี หวังว่าเขาจะร่วมมือกับฝ่ายญี่ปุ่นได้

ดังนั้นวิญญูชนย่อมพอจะเข้าใจได้ว่าถ้าไม่ทำความเข้าใจกับญี่ปุ่นไว้ก่อนดังกล่าวแล้ว ฝ่ายญี่ปุ่นที่ครองประเทศไทยอยู่จะยอมให้ฝ่ายไทยเปลี่ยนรัฐบาลอย่างง่ายๆ หรือ

ฝ่ายพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ยังทรงยืนกรานไม่ยอมลงนามตั้งนายควงฯ เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ในที่สุดพระองค์ได้ทรงขอลาออกจากตำแหน่งประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยเข้าพระทัยว่านายควงฯ จะไปไม่ตลอดรอดฝั่งไม่ช้าจอมพล ป.ฯ ก็จะกลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีก ซึ่งข้าพเจ้าจะต้องออกไป โดยพระองค์จะทรงกลับมาเป็นผู้สำเร็จราชการอีก

สภาผู้แทนราษฎรจึงลงมติเป็นเอกฉันท์เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ.2487 ตั้งข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผู้เดียว

ในวันนั้นเอง ข้าพเจ้าได้ลงนามประกาศพระบรมราชโองการในพระปรมาภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ตั้งพันตรีควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการตามระเบียบ

นายควง อภัยวงศ์ ได้จัดตั้งคณะรัฐมนตรี โดยมีรัฐมนตรีหลายนาย และโดยเฉพาะได้มีนายทวี บุณยเกตุ เข้าร่วมด้วยตามที่นายควงฯ ได้ตกลงกับข้าพเจ้าไว้ คือนอกจากนายทวีฯ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการแล้ว ก็เป็นรัฐมนตรีสั่งราชการในสำนักนายกรัฐมนตรีด้วย โดยมีหน้าที่ดำเนินงานของคณะรัฐมนตรีอยู่เบื้องหลังนายควงฯ

กิจการใดอันเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย ซึ่งนายทวีฯ เป็นผู้บัญชาการพลพรรคในประเทศไทยนั้น ถ้าจะต้องเกี่ยวข้องกับรัฐบาลอย่างใดแล้ว นายควงฯ ก็อนุญาตตามที่ตกลงกันไว้ก่อนว่าให้นายทวีฯ ปรึกษาตกลงกับข้าพเจ้าโดยตรง โดยนายควงฯ ไม่ขอรับรู้ด้วย นอกจากที่จะต้องทำเป็นกฎหมาย หรือแถลงต่อสภาผู้แทนราษฎร ดังนั้นมีหลายเรื่องที่นายทวีฯ ได้ปรึกษาข้าพเจ้าและจัดทำขึ้นก่อน แล้วจึงแจ้งให้นายควงฯ รับไปปฏิบัติการ อาทิ การประกาศพระบรมราชโองการว่าการประกาศสงครามกับบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาเป็นโมฆะนั้น นายทวี บุณยเกตุ เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษา ไม่ใช่นายควงฯ เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

การอภัยโทษและนิรโทษกรรมผู้ต้องหาทางการเมืองนั้น นายทวีฯ ก็เป็นหัวแรงสำคัญในการร่างกฎหมายอภัยโทษและนิรโทษกรรม เพราะแม้ข้าพเจ้าแจ้งแก่สัมพันธมิตรไว้ก่อนว่าเพื่อความสามัคคีของคนไทยที่มีอุดมคติตรงกันในการต่อสู้ญี่ปุ่น ให้ได้รับอภัยโทษและนิรโทษกรรมตามที่ ม.จ.ศุภสวัสดิฯ ได้ทรงปรารภมานั้น เวลาปฏิบัติเข้าจริง ก็ยังไม่อาจทำได้ง่าย ๆ เหมือนดั่งที่นายควงฯ พูดที่คุรุสภาว่าพอนายควงฯ เป็นนายกรัฐมนตรีแล้ว ก็สั่งปล่อยนักโทษการเมืองจริงอยู่นายควงฯ เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ แต่ในการร่างกฎหมายดังกล่าว ต้องทำความเข้าใจกับพล.ต.อ.อดุลฯ อธิบดีกรมตำรวจ ซึ่งเป็นผู้สั่ง

จับผู้ต้องหาการเมือง ให้เขาเห็นความสมควรที่จะอภัยโทษและนิรโทษกรรม ทั้งนี้เพื่อความสามัคคีของทุกๆ ฝ่าย เพื่อประโยชน์ของการงานรับใช้ชาติร่วมกัน พล.ต.อ.อดุลฯ นั้นมีคนให้ฉายาว่า "นายพลตาดุ" เป็นคนที่ไม่ยอมให้ผู้ใดลบคมได้ง่ายๆ ถ้าอยู่ดีๆ นายควงฯ ซึ่งเพิ่งได้เป็นนายกรัฐมนตรีตามวิธีการดังกล่าวแล้ว เกิดจะแสดงบุญบารมีของตน โดยสั่งปล่อยผู้ต้องหาการเมืองโดยไม่ปรึกษาหารือทำความเข้าใจให้ดีกับ "นายพลตาดุ" ซึ่งเป็นผู้จับผู้ต้องหาการเมือง คือเป็นผู้ทำพระเดช แต่นายควงฯ จะเป็นผู้ทำพระคุณเอาหน้าแก่ผู้ต้องหาการเมืองแล้ว เรื่องก็อาจจะยุ่งเป็นเหตุให้ผู้ต้องหาการเมืองซึ่งอยู่ในความดำริ ต้องได้รับการปลดปล่อยช้าลงไปอีก ฉะนั้นเพื่อให้ผู้ต้องหาการเมืองที่ถูกจองจำอยู่ ได้รับการปลอดปล่อยเร็วขึ้น นายทวี บุณยเกตุและข้าพเจ้าต้องช่วยกันทำความเข้าใจกับ "นายพลตาดุ" และได้ขอร้องให้นายป๋วย อึ๊งภากรณ์ ชี้แจงข้อความที่ข้าพเจ้าส่งโทรเลขลับให้สัมพันธมิตรทราบ เมื่อ "นายพลตาดุ" เห็นชอบในหลักการแล้ว จึงได้มอบหมายให้นายทวี บุณยเกตุเป็นผู้ร่างกฎหมายอภัยโทษและนิรโทษกรรมแก่บรรดาผู้ต้องหาทางการเมืองทุกคน จะเหลืออยู่ก็แต่เฉพาะผู้ต้องโทษภายหลังกองทัพญี่ปุ่นเข้าเมืองไทยแล้ว เพื่อความปลอดภัยของผู้นั้นๆ เอง เพราะถ้าปล่อยออกมา ก็จะถูกญี่ปุ่นจับเอาไป ส่วนกรมขุนชัยนาทฯ (ต่อมาคือสมเด็จกรมพระยาชัยนาทฯ) ที่ถูกถอดเป็นนายรังสิตฯ นั้น นอกจากได้นิรโทษกรรมแล้ว ก็ได้สถาปนาพระอิสริยยศตามเดิม

ผู้ต้องหาบางคนที่ใช้สติเข้าใจความจริง โดยข้าพเจ้าหรือนายทวีฯ มิได้อวดอ้างเอาหน้าต่อเขาเหล่านั้น เมื่อออกจากเรือนจำบางขวาง ก็ได้ตรงมาหาข้าพเจ้าที่บ้าน อาทิ พระยาอุดมพงษ์เพ็ญสวัสดิ (ม.ร.ว.ประยูร อิศรศักดิ์) อดีตสมุหเทศาภิบาล และอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย (ในรัฐบาลพระยาพหลฯ ชุดแรกเมื่อ พ.ศ.2476) ซึ่งเป็นนักกวีเอกผู้หนึ่ง ได้นำของขวัญชิ้นหนึ่งมาให้ข้าพเจ้า คือกระดาษแผ่นเล็กๆ แผ่นหนึ่ง ซึ่งท่านผู้นี้บอกว่าได้เขียนไว้ตั้งแต่อยู่ที่คุกบางขวางเมื่อได้ฟังข่าวว่ามีอภัยโทษและนิรโทษกรรม บทประพันธ์ของท่านมีความตามที่ข้าพเจ้าจำได้ ดังต่อไปนี้

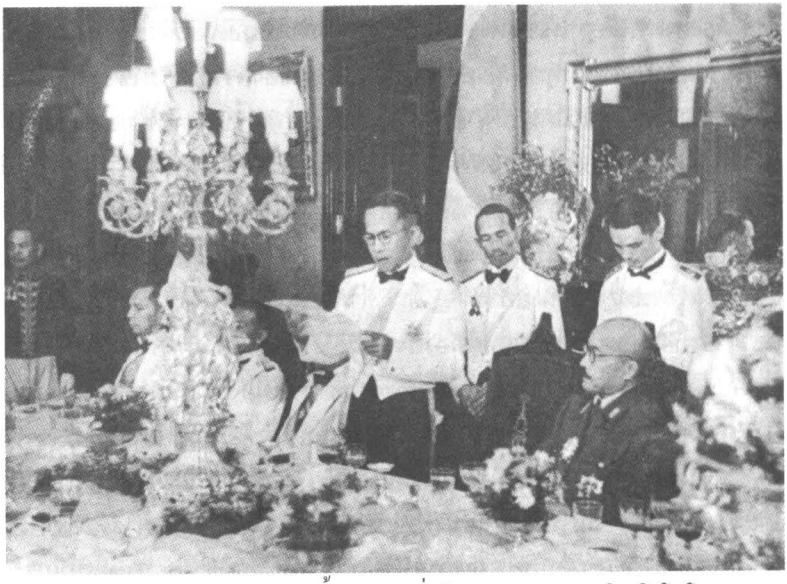

จอมพล ป.พิบูลสงครามเลี้ยงอาหารค่ำรับรองรอง พล.อ.ฮิเดกิ โตโจ
นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่น ระหว่างการเยือนกรุงเทพฯ เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2486

"สักรวา รีเย่นต์เป็นธรรม
นิรกรรมผู้ต้องโทษโจทก์เท็จหา
ให้พ้นทุกข์ทรมานกายวิญญา
หลุดออกมาจากคุกขุมอเวจีฯ"

ข้าพเจ้าได้เสนอให้ท่านผู้นั้นทราบว่า ขอให้ท่านขอบคุณนายทวี บุณยเกตุ ที่เป็นหัวแรงสำคัญในในการอภัยโทษและนิรโทษกรรม ขอให้ท่านช่วยเปลี่ยนสักรวาบทต้นให้เป็นสักรวาทวี บุณยเกตุเถิด และขอให้ท่านช่วยชี้แจงผู้พ้นโทษทุกคนถึงความดีของนายทวี บุณยเกตุเถิด

อีกหลายวันต่อมา พระยาเทพหัสดินทรมาหาข้าพเจ้า แจ้งว่าเพิ่งได้ทราบความจริงว่านายทวี บุณยเกตุ เป็นหัวแรงสำคัญในเรื่องนี้

นายทวี บุณยเกตุทำบุญชนิด "ปิดทองหลังพระ" มิได้เคยอวดอ้างถึงการที่ตนได้ทำไปในเรื่องนี้ บัดนี้นายทวีฯ ได้วายชนม์ไปแล้ว ข้าพเจ้าจึงขอบันทึกความดีเรื่องนี้ของนายทวีฯ ไว้ [105]

แม้ว่าการตั้งรัฐบาลใหม่เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2487 ซึ่งมีพันตรี ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี และนายทวี บุณยเกตุเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการและรัฐมนตรีสั่งราชการสำนักนายกรัฐมนตรี จะสำเร็จเรียบร้อยตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญและโดยพระบรมราชโองการฯ ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ประกาศในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่สถานการณ์โดยทั่วไปก็ยังไม่เป็นที่ไว้วางใจอันเนื่องมาจากข่าวลือเกี่ยวกับปฏิกิริยาของผู้บังคับบัญชาทหารบางคนที่จงรักภักดีต่อจอมพลป.พิบูลสงคราม ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่ลพบุรี เมืองทหาร แม้ว่านายกรัฐมนตรีคนใหม่จะเดินทางไปปรับความเข้าใจกับท่านจอมพล ป.ฯ ที่ลพบุรีถึง 2 ครั้ง หากสถานการณ์ก็ยังไม่คลี่คลายเท่าที่ควร

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนถึงเหตุการณ์ช่วงนั้นไว้พอเป็นสังเขปดังนี้

"เรามิได้ทำหักโหมแก่จอมพลป.ฯ เพราะไม่พึงประสงค์ให้มีการรบราฆ่าฟันระหว่างคนไทยด้วยกันเอง ดังนั้นเมื่อจอมพล ป.ฯ ยื่นใบลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ข้าพเจ้าในฐานะผู้สำเร็จราชการฯ ก็อนุมัติให้ลาออกตามใบลานั้น ซึ่งเป็นไปตามรัฐธรรมนูญ ส่วนตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดยังให้จอมพล ป.ฯ ครองตำแหน่งนั้นอยู่ มิได้ประกาศปลดออกจากตำแหน่งนั้นในทันทีทันใด

แต่จอมพลป.ฯ ได้ไปรวบรวมทหารตั้งมั่นอยู่ที่ลพบุรี ซึ่งเป็นการคุกคามรัฐบาลใหม่ พล.ร.ท.สินธุ์ กมลนาวิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและผู้บัญชาการทหารเรือ จึงได้มาหาข้าพเจ้าว่าจะต้องรีบจัดการประกาศปลดจอมพลป.ฯ จากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด โดยขอให้พล.อ.พระยาพหลฯ เป็นแม่ทัพใหญ่และพล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ เป็นรองแม่ทัพใหญ่ เมื่อทาบทามพล.อ.พระยาพหลฯ กับพล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ (หลวงสินาดโยธารักษ์) ตกลงรับตำแหน่งดังกล่าวแล้ว ฝ่ายทหารเรือจึงได้จัดรถพยาบาลเชิญตัวพล.อ.พระยาพหลฯ ซึ่งเกิดป่วยขึ้นมาอย่างกะทันหันไปอยู่ที่กองบัญชากองทัพเรือที่พระราชวังเดิม ธนบุรี เป็นการลับ

ส่วนข้าพเจ้านั้น เพื่อความปลอดภัย ได้ไปนอนค้างอยู่ที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นการลับ ได้ลงนามในประกาศพระบรมราชโองการปลดจอมพล ป.ฯ ออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด และแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติสูง หากแต่มิได้บังคับบัญชาทหาร และได้ลงนามในประกาศพระบรมราชโองการตั้ง พล.อ.พระยาพหลฯ เป็นแม่ทัพใหญ่และพล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ เป็นรองแม่ทัพใหญ่ เพื่อรักษาความลับอย่างเข้มงวด จึงให้เรื่องนี้รู้เฉพาะนายควงฯ ซึ่งเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการและนายทวี บุณยเกตุ ซึ่งเป็นผู้ร่างพระบรมราชโองการและรับผิดชอบในการเตรียมการวิทยุกระจายเสียงของกรมโฆษณาการไว้ให้พร้อมครั้นถึงรุ่งเวลาเช้า วิทยุนั้นก็ได้กระจายเสียงตามแผนการดังกล่าวแล้ว

พล.อ.พระยาพหลฯ แม่ทัพใหญ่ ก็ได้ประกาศคำสั่งให้บรรดานายทหารที่อยู่ในเขตจังหวัดพระนครและธนบุรีไปชุมนุมที่บริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ครั้นถึงกำหนด บรรดานายทหารดังกล่าวก็ได้มาชุมนุมพร้อมกัน พล.ท.ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ ได้แถลงชี้แจงแทนแม่ทัพใหญ่ ขอให้บรรดานายทหารฟังคำสั่งแม่ทัพใหญ่และให้ทุกคนตั้งอยู่ในความสงบ บรรดานายทหารก็เชื่อฟังคำสั่งแม่ทัพใหญ่และรองแม่ทัพใหญ่ เหตุการณ์ที่อาจจะเกิดนองเลือดระหว่างคนไทยด้วยกันเองจึงไม่เกิดขึ้น มิใช่อภินิหารตามที่นายควงฯ ไปพูดที่คุรุสภา เหตุการณ์ทั้งนี้ นายทหารเหล่านั้นยังมีชีวิตอยู่หลายคนในขณะนี้ ย่อมจำเหตุการณ์ได้

ส่วนจอมพล ป.ฯ ก็ได้ปฏิบัติตามพระบรมราชโองการและได้ย้ายจากลพบุรีไปอยู่ที่อำเภอลำลูกกาจนตลอดสงคราม ข้าพเจ้าในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ได้สั่งเจ้าหน้าที่พระราชวังให้อำนวยความสะดวกแก่จอมพลป.ฯ ที่ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินตามควรแก่ฐานะทุกประการ" [106]

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เปิดเผยจดหมายที่ท่านจอมพล ป.พิบูลสงคราม เขียนมาถึงภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงแล้ว มีข้อความบางตอนดังนี้ [107]

จอมพลเจียงไคเช็คร่วมประชุมสุดยอดกับประธานาธิบดีรูสเวลท์และนายกรัฐมนตรี เชอร์ชิลล์ ณ กรุงไคโร อียิปต์เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2486

ลอร์ดหลุยส์ เมาท์แบทเตน

เรียนอาจารย์ที่เคารพและนับถือ

ผมเห็นงานของอาจารย์มีมาก ไม่อยากจะมารบกวนอะไร แต่บัดนี้ผมเป็นคนเคราะห์ร้าย ไม่รู้จะหันไปพึ่งใครได้ ก็จำเป็นต้องขอพึ่งอาจารย์ตามแต่จะกรุณาได้ ประการแรกอยากขอปรับความเข้าใจแก่อาจารย์ ซึ่งบางทีจะมีเมตตาจิตเกิดแก่ผมบ้างตามสมควร ถ้าอาจารย์จะผูกพยาบาทผมเกี่ยวแก่เดิม ๆ มาบ้าง ซึ่งอาจเป็นการเข้าใจไม่ตรงตามเป็นจริง อาจารย์จะได้ทราบความจริงไว้....

ตอนญี่ปุ่นเข้ามา มันจะเล่นงานอาจารย์ ถามหลวงอดุลดู ผมไม่เคยได้ติดต่อหรือขออำนาจญี่ปุ่นมาเล่นงานอาจารย์เลย ผมจึงเสนอให้อาจารย์เป็นผู้สำเร็จ

ตามที่เรียนมานี้ ขอพระและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นพยานว่า เป็นความจริงทุกประการ ถ้าอาจารย์ไม่เชื่อ วันข้างหน้าจะเป็นพยานเอง

ผมเรียนมานี้ หวังจะได้รับความกรุณาจากอาจารย์บ้างตามสมควร ในทางการเมืองของผมนั้น เวลานี้หรือต่อไป ผมเข็ดและรู้สึกตัวว่าเง่าโง่ไม่มีความสามารถเพียงพอ ขืนทำอีกมีภัยมาสู่ตัวร่ำไป ผมเลยขอเป็นชาวไร่ชาวนาดีกว่า ขออาจารย์อย่าเป็นห่วงผมในทางการเมือง ผมเข็ดแล้ว เป็นตามีตามาดีกว่าสำหรับตัวผม

ผมพูดมามากแล้ว ถ้ามีผิดและรบกวนอาจารย์ ก็ขออภัยด้วย ผมได้เขียนเล่าปฏิบัติการต่อสู้ญี่ปุ่น และส่งไปทางประธานสภาฯ และให้เพื่อนฝูงอ่าน มีความประสงค์อย่างเดียวจะช่วยให้เพื่อนฝูงไม่เป็นอาชญากรสงคราม รวมทั้งผมด้วย ตามสัญชาติญาณของคนต้องป้องกันตน อาจารย์ขอได้กรุณาแก่ผมในเรื่องนี้ด้วย เพราะถ้านิ่งไว้คนไม่รู้เหตุผลการปฏิบัติของเรา ก็จะหาว่าเป็นคนขายชาติอยู่ต่อไป ชื่อเสียงก็จะเสีย ผมดีใจว่าที่เราทำมาแล้วนั้น อย่างน้อยพระแก้วมรกตยังอยู่ ญี่ปุ่นไม่ขนเอาไปอย่างแห่งอื่น

เคารพและนับถืออย่างสูง

ป. พิบูลสงคราม

ท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ลงนามในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 ประกาศพระบรมราชโองการ ประกาศสันติภาพ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2488 โดยมีนายทวี บุณยเกตุ รัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ระบุว่าการประกาศสงครามเป็นโมฆะ ไม่ผูกพันประชาชนชาวไทย โดยประเทศไทยได้ตัดสินใจที่จะให้กลับคืนมาซึ่งสัมพันธไมตรีอันดีอันเคยมีมากับนานาประเทศเมื่อก่อนวันที่ 8 ธันวาคม 2484 พระบรมราชโองการดังกล่าวเป็นการยุติสถานการณ์สงครามซึ่งยืดเยื้อมาเป็นเวลาเกือบ 4 ปี

ต่อมาในวันที่ 8 ตุลาคม 2488 สภาผู้แทนราษฎรก็ได้ลงมติรับหลักการและประกาศใช้พระราชบัญญัติอาชญากรสงคราม ซึ่งจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นผู้หนึ่งที่ตกเป็นจำเลยในคดีอาชญากรสงคราม จนกระทั่งศาลฎีกาได้พิพากษายกฟ้องเมื่อต้นเดือนมีนาคม 2489 ด้วยเหตุผลว่าพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามเป็นโมฆะเพราะขัดต่อรัฐธรรมนูญ

ใบปลิวโฆษณาชวนเชื่อของญี่ปุ่นซึ่งมุ่งให้คนไทยมั่นใจ
ในชัยชนะร่วมกันของพันธมิตร ไทย-ญี่ปุ่น

21

ปกป้องสถาบัน พระมหากษัตริย์

ถึงแม้ว่าการรักษาระบอบการปกครองราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตยที่ท่านปรีดี พนมยงค์และมิตรร่วมอุดมการณ์ในคณะราษฎรได้นำมาประดิษฐานในสยามเมื่อ พ.ศ.2475 จะเป็นภารกิจสำคัญในระหว่างดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ตาม แต่ในขณะเดียวกันการรับใช้ชาติในการกอบกู้เอกราชและอธิปไตยของประเทศไทยที่ได้รับการละเมิดด้วยการรุกรานของญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 และเหตุการณ์ต่างๆ ที่ตามมาหลังจากนั้นซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานภาพของสยามภายหลังสงคราม ก็เป็นอีกภารกิจหนึ่งซึ่งมีความสำคัญยิ่งยวด

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้ร่วมกับมิตรร่วมอุดมการณ์รับใช้ชาติบ้านเมืองโดยเอาชีวิตเป็นเดิมพันอีกวาระหนึ่งด้วยการก่อตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่นขึ้นในประเทศไทยในวันเดียวกับที่กองทหารญี่ปุ่นได้เข้ายึดครองประเทศไทย องค์การนี้ต่อมาได้ประสานกับเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ โดยใช้ชื่อเป็นทางการว่า "ขบวนการเสรีไทย" ซึ่งมีท่านปรีดีฯ เป็นหัวหน้า และได้รับการรับรองสถานภาพโดยฝ่ายสัมพันธมิตร

งานชิ้นแรกของเสรีไทยภายในประเทศก็คือการให้การอารักขาดูแลความปลอดภัยของบุคคลสัญชาติอังกฤษและอเมริกันที่พำนักอยู่ในประเทศไทย ซึ่งในฐานะผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่ท่านปรีดีฯ ได้ทำความตกลงกับรัฐบาลให้ดำรงอยู่ต่อไป แม้ว่าจะได้พ้นจากความเป็นรัฐมนตรีขึ้นไปอยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แล้วก็ตาม สามารถปฏิบัติให้เกิดผลดีได้ในระดับหนึ่ง

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ไว้ ดังนี้

"เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม 2484 รัฐบาลไทยกับญี่ปุ่นได้ตกลงกติกาทำสัญญาร่วมมือทางทหารระหว่างกันแล้วรัฐบาลไทยก็เตรียมการที่จะจับคนสัญชาติอังกฤษและคนสัญชาติอเมริกันเอาไปกักกันไว้เสมือนหนึ่งเป็นชนชาติศัตรู เพราะถ้ารัฐบาลไทยไม่จัดการเช่นนั้น กองทหารญี่ปุ่นก็จะจัดการเอง รัฐบาลไทยได้มอบให้พล.ต.ต.อดุลฯ (อดุลเดชจรัส) รองนายกรัฐมนตรีเป็นผู้ดำเนินการเรื่องนี้

รองนายกรัฐมนตรีจึงไปพบข้าพเจ้า ขอแบ่งสถานที่ส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ฯ เพื่อกักกันคนสัญชาติดังกล่าว โดยขอให้มหาวิทยาลัยฯ จัดเจ้าหน้าที่ของมหาวิทยาลัยฯ เป็นผู้ดูแลค่ายกักกันนี้ ส่วนทางทหารนั้น ได้ตั้ง ม.ร.ว.พงศ์พรหม จักรพันธุ์ นายพันตรีกองหนุนที่รับราชการอยู่ในกรมศุลกากร กระทรวงการคลัง ที่เคยอยู่ในสังกัดข้าพเจ้าก่อนแล้วนั้นเป็นผู้บังคับการค่าย และขอให้มหาวิทยาลัยฯ จัดเจ้าหน้าที่ให้มีความเป็นอยู่อย่างดีที่สุดแก่ผู้ถูกกักกันเหล่านั้น

ข้าพเจ้าในฐานะผู้ประศาสน์การ ตกลงรับข้อเสนอของรองนายกรัฐมนตรีดังกล่าว เพราะเห็นว่า

ประการที่ 1 คนสัญชาติดังกล่าวที่อยู่ในประเทศไทย จะรอดพ้นจากการถูกจับกุมโดยฝ่ายญี่ปุ่นที่อาจจะใช้วิธีทรมานดังที่ญี่ปุ่นได้เคยทำแก่คนอังกฤษอเมริกันในประเทศอื่น

ประการที่ 2 การช่วยคนสัญชาติสัมพันธมิตรดังกล่าวเป็นวิธีการอย่างหนึ่งที่สัมพันธมิตรจะผ่อนหนักเป็นเบาให้แก่ประเทศไทย ถ้าหากสัมพันธมิตรเป็นฝ่ายชนะสงคราม

ข้าพเจ้าได้มอบให้นายวิจิตร ลุลิตานนท์ เลขาธิการมหาวิทยาลัยฯ ซึ่งทำหน้าที่เลขาธิการองค์การต่อต้านซึ่งต่อมาใช้ชื่อว่า "ขบวนการเสรีไทย" นั้น เป็นหัวหน้าพนักงานมหาวิทยาลัยฝ่ายความเป็นอยู่ของผู้ถูกกักกันเท่านั้น

มหาวิทยาลัยฯ ได้ต้อนรับและได้พิทักษ์ผู้ถูกกักกันเหล่านั้นเต็มความสามารถที่จะมิให้ญี่ปุ่นยื้อแย่งเอาไปทรมานได้

โดยที่มหาวิทยาลัยฯ ได้ให้การต้อนรับเป็นอย่างดีแก่ผู้ถูกกักกัน พร้อมทั้งป้องกันให้เขาเหล่านั้นปลอดภัยจากญี่ปุ่น ฉะนั้นวันหนึ่ง ศาสตราจารย์ ฮัตเจสสัน (ศาสตราจารย์ของม.ธ.ก.) ที่ถูกกักกันอยู่ในค่าย จึงถามศิษย์ที่เป็นเจ้าหน้าที่ดูแลค่ายว่า ท่านสังเกตการณ์ปฏิบัติของมหาวิทยาลัยฯ ที่มีต่อผู้ถูกกักกันเป็นอย่างดีกว่าที่ญี่ปุ่นปฏิบัติต่อผู้ถูกกักกันในประเทศจีนแล้ว ท่านสันนิษฐานว่านักศึกษาคงจัดตั้งขบวนการอย่างคนฝรั่งเศสเสรีใช่หรือไม่ เจ้าหน้าที่ตอบว่าขอให้ถามผู้ใหญ่ ข้อสันนิษฐานของผู้ถูกกักกัน (ศาสตราจารย์ ฮัตเจสสัน) ไปถึงพนักงานสถานทูตสหรัฐฯ ในกรุงเทพฯ ซึ่งถูกกักกันอยู่ภายในสถานทูตนั้น (ความปรากฏในรายงานของนายแชพแมน อดีตเลขานุการโท สถานทูตอเมริกัน)" [108]

การให้ความเอาใจใส่ดูแลบุคคลสัญชาติสัมพันธมิตรเป็นอย่างดีของท่านปรีดีฯ และสมาชิกขบวนการเสรีไทย ได้สร้างความรู้สึกที่ดีต่อฝ่ายสัมพันธมิตร ซึ่งมีผลทำให้ขบวนการเสรีไทยมี "ต้นทุน" จำนวนหนึ่งในการปฏิบัติภารกิจตั้งแต่แรกเริ่ม

ถึงแม้ว่าท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ในฐานะหัวหน้าขบวนการเสรีไทยจะเป็นผู้จัดตั้งและกำหนดวัตถุประสงค์และนโยบายในทุกๆ ระดับของขบวนการเสรีไทย อีกทั้งเป็นผู้วางแผน วางกลยุทธ ตัดสินใจและสั่งการ ที่นำไปสู่ปฏิบัติการเสรีไทยทั้งในด้านการเมืองและในด้านการทหาร แต่ท่านมิได้มีโอกาสได้เขียนเล่าประสบการณ์ของท่านในฐานะดังกล่าว นอกจากจะหยิบยกบางประเด็นและบางเหตุการณ์อันมีความสำคัญทางประวัติศาสตร์มาเสนอตามหลักฐานข้อเท็จจริงที่อาจมีความคลุมเครือหรือความเข้าใจผิด ในโอกาสหนึ่ง ท่านปรีดีฯ ได้ปรารภในเรื่องดังกล่าวนี้เมื่อ พ.ศ.2515 มีความตอนหนึ่งว่า

"เพื่อนไทยและต่างประเทศหลายคนได้ขอให้ข้าพเจ้าเขียนความทรงจำ... ข้าพเจ้ายินดีจะสนองคำเรียกร้อง แต่จะต้องค่อยๆ ฟื้นความจำเขียนขึ้นพิมพ์

วิทูร สมศักดิ์ (พระพิศาลสุขุมวิท)
ในเครื่องแบบขณะเดินทาง

เป็นคราวๆ เพราะแม้เฉพาะเรื่องขบวนการเสรีไทยนั้น ก็ล่วงเลยมากว่า 30 ปีแล้ว จึงไม่อาจที่จะฟื้นความจำให้ครบถ้วนได้ ขณะที่กำลังปฏิบัติงานเสรีไทยอยู่นั้น ข้าพเจ้าก็รู้แต่หลักการใหญ่ซึ่งรวมศูนย์อยู่ที่ข้าพเจ้า ส่วนงานของแต่ละหน่วยงานที่แบ่งภาระไปนั้น ข้าพเจ้าไม่มีเวลาพอตรวจตราถึงรายละเอียด เพราะมีมากมายหลายหน่วย และมีจำนวนสมาชิกมากมาย" [109]

ถึงกระนั้นก็ยังได้พบข้อเขียนของท่านรัฐบุรุษอาวุโสที่เกี่ยวข้องกับเรื่องของขบวนการเสรีไทยในหลายโอกาสซึ่งเมื่อนำมาร้อยเรียงตามลำดับเหตุการณ์แล้วก็จะพอเห็นภาพเหตุการณ์อันเป็นประวัติศาสตร์นั้นได้อย่างชัดเจนพอสมควร ข้อเขียนของท่านปรีดี พนมยงค์ ดังกล่าวมีดังนี้

"นอกจากคนไทยในประเทศไทยที่ได้ประสบพบเห็นการรุกรานของญี่ปุ่นตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม ค.ศ.1941 (พ.ศ.2484) จึงเกิดจิตสำนึกรวมกันก่อตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่น เพื่อกอบกู้เอกราชอธิปไตยสมบูรณ์ของชาติไทย ส่วนคนไทย

ในสหรัฐอเมริกาและในอังกฤษก็เกิดจิตสำนึกที่จะร่วมกันประกอบเป็นองค์การต่อสู้ญี่ปุ่นเพื่อกอบกู้เอกราชของชาติไทย แม้ว่าข่าวที่ได้รับจะช้าไปบ้าง แต่คนไทยในต่างประเทศดังกล่าวนี้ก็มิได้ทอดทิ้งเวลาไว้เนิ่นนาน คือได้รีบลงมือออกแถลงการณ์คัดค้านญี่ปุ่น และดำริที่จะจัดตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่นขึ้น อาทิ

เมื่อวันที่ 11 ธันวาคม ค.ศ.1941 (พ.ศ.2484) หรือ 3 วันภายหลังญี่ปุ่นรุกรานไทยนั้น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำกรุงวอชิงตัน ได้แถลงต่อหนังสือพิมพ์และส่งโทรเลขไปยังรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ใจความว่า สถานทูตไทยที่กรุงวอชิงตันจะทำตามคำสั่งของรัฐบาลที่สถานทูตเห็นว่ามิใช่เป็นคำสั่งที่ญี่ปุ่นสั่งให้ทำ รุ่งขึ้นอีก 1 วัน คือวันที่ 12 ธันวาคมนั้น สถานทูตไทยดังกล่าวทราบข่าวว่ารัฐบาลไทยทำข้อตกลงร่วมมือทางทหารกับญี่ปุ่นสถานทูตนั้นก็ได้แจ้งต่อรัฐบาลอเมริกันถึงการที่สถานทูตนั้นไม่ยอมรับรู้ข้อตกลงกับรัฐบาลญี่ปุ่นดังกล่าวนั้น และถึงการที่อัครราชทูตและข้าราชการสถานทูตนั้นพร้อมที่จะจัดตั้งองค์การเสรีไทย ซึ่งรัฐบาลอเมริกันได้หารือไปยังรัฐบาลอังกฤษ แต่รัฐบาลอังกฤษได้ตอบรัฐบาลอเมริกันตามบันทึกสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษลงวันที่ 24 มกราคม ค.ศ.1941 (พ.ศ.2484) มีความตอนหนึ่งว่า "ยินดีต้อนรับข้อเสนอในการรับรองอัครราชทูตไทยในวอชิงตันต่อไป เป็นตัวแทนในสหรัฐอเมริกาของเสรีชนของประเทศไทย แต่เมื่อถึงปัญหาว่าด้วยการจัดตั้งขบวนการเสรีไทยขึ้นมานั้น การพิจารณาว่าบุคคลใดบ้างสมควรจะเป็นหัวหน้าของขบวนการนั้นย่อมจะต้องกระทำด้วยความรอบคอบ...อัครราชทูตไทยในกรุงลอนดอนมิได้แสดงความปรารถนาอย่างเปิดเผยที่จะคัดค้านรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ" เมื่อรัฐบาลอเมริกันได้รับบันทึกสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษดังกล่าวแล้ว ก็ได้มีบันทึกตอบไปเมื่อวันที่ 19 มกราคม ค.ศ.1942 (พ.ศ.2485) มีความตอนหนึ่งว่า "ภายหลังที่ได้พิจารณาทุกด้านด้วยความรอบคอบแล้ว รัฐบาลอเมริกัน ในขณะนี้จะไม่ดำเนินการต่อไปเกี่ยวกับการรับรองอัครราชทูตไทยเป็นตัวแทนในสหรัฐอเมริกาของเสรีชนของประเทศไทย หากตั้งใจในสถานการณ์ปัจจุบันที่จะรับรองเขาต่อไปในฐานะอัครราชทูตของประเทศไทย .....คำแถลงใดๆ ที่เกี่ยวกับประเทศไทยซึ่งจะประกาศโดยรัฐบาลอังกฤษ รัฐบาลเนเธอร์แลนด์และรัฐบาลสหรัฐฯ นั้นจะต้องไม่ขัดกัน"

แม้รัฐบาลอังกฤษจะสงวนท่าทีในการรับรองอัครราชทูตไทยในวอชิงตันเป็น

หัวหน้าขบวนการเสรีไทยก็ตาม แต่อัครราชทูตและข้าราชการสถานทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันก็ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลสหรัฐฯ ให้จัดตั้งกองกำลังเสรีไทยประกอบด้วยคนไทยผู้รักชาติและอาสาสมัครเพื่อเดินทางมาต่อสู้ญี่ปุ่นในประเทศไทย

องค์การเสรีไทยในสหรัฐฯ เรียกชื่อองค์การเป็นภาษาอังกฤษว่า "Free Thai Movement"

ส่วนคนไทยในสหราชอาณาจักร (อังกฤษ) นั้น ก็ได้รวบรวมส่วนมากที่สุดเป็นคณะเสรีไทยในอังกฤษผู้ที่เป็นชายก็ได้รับฝึกฝนเป็นทหารอังกฤษเพื่อเดินทางไปต่อสู้ญี่ปุ่นในประเทศไทย โดยที่รัฐบาลอังกฤษยังคงเรียกประเทศไทยว่า "Siam" และเรียกคนไทยว่า "Siamese" ดังนั้นเสรีไทยในอังกฤษจึงเรียกขบวนการเสรีไทยเป็นภาษาอังกฤษว่า "Free Siamese Movement" [110]

ต่อมาเมื่อขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศไทยได้รวมเป็นขบวนการเดียวกันกับเสรีไทยในสหรัฐฯ และในอังกฤษแล้ว เราก็ใช้ชื่อขบวนการของเรานั้นว่า "ขบวนการเสรีไทย"

แต่เอกสารทางราชการอังกฤษยังคงเรียกขบวนการของเราว่า "Resistance Movement" ฉะนั้นในการเสนอเรื่องและทำความตกลงเป็นทางการกับรัฐบาลอังกฤษ เราจึงเรียกขบวนการของเราเป็นภาษาอังกฤษว่า "Thai Resistance Movement"

แม้ว่าจะได้มีการจัดตั้งองค์การต่อต้านญี่ปุ่นขึ้นเป็นการลับตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม 2484 ก็ตาม หากสถานการณ์ในขณะนั้นก็มิได้อำนวยให้ท่านปรีดี พนมยงค์ สามารถทำสิ่งใดตามวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ได้มากนัก นอกจากการดูแลช่วยเหลือบุคคลสัญชาติสัมพันธมิตรที่ถูกกักกันอยู่ที่มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ฯ ท่าพระจันทร์

ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ 2486 ท่านปรีดีฯ ได้ส่งนายจำกัด พลางกูร เป็นผู้แทนองค์การต่อต้านญี่ปุ่นฯ เล็ดลอดออกไปติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรที่ประเทศจีน และในเดือนกรกฎาคม ศกเดียวกัน ก็ได้ส่งผู้แทนขององค์การฯ อีกคณะหนึ่ง มีนายสงวน ตุลารักษ์ เป็นหัวหน้าตามไปถึงนครจุงกิง นายสงวน ตุลารักษ์และนายแดง คุณะดิลก ผู้ร่วมคณะได้เดินทางต่อไปพบกับ ม.ร.ว.เสนีย์

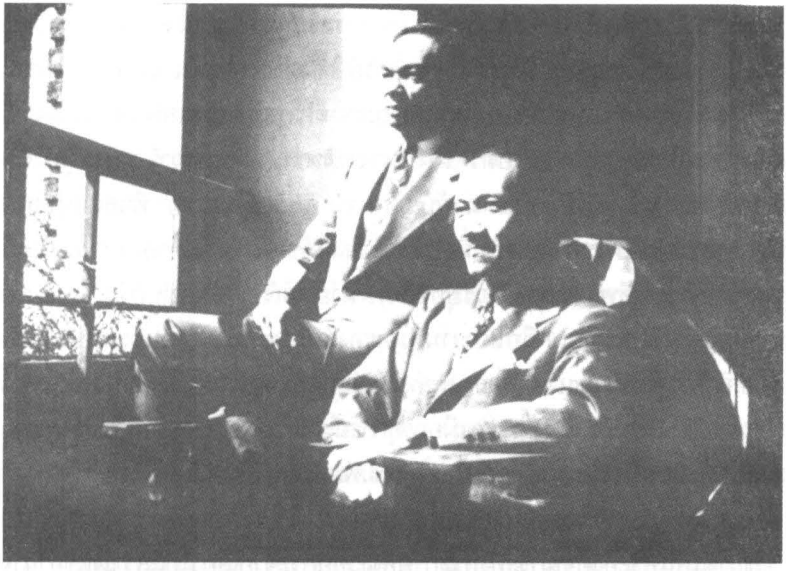

พระพิศาลสุขุมวิท กับ หลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ในสหรัฐฯ ระหว่างปฏิบัติงานให้แก่ขบวนการเสรีไทย

ปราโมช ที่กรุงวอชิงตัน ขณะที่ ม.จ.ศุภสวัสดิ สวัสดิวัตน เสรีไทยสายอังกฤษก็ได้เสด็จจากอินเดียมาพบกับนายจำกัด พลางกูรที่นครจุงกิง ซึ่งทำให้เริ่มมีการเชื่อมโยงกันระหว่างขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศกับเสรีไทยสายอเมริกาและเสรีไทยสายอังกฤษ อย่างไรก็ตาม ในระหว่างที่จอมพล ป. พิบูลสงครามยังเป็นหัวหน้ารัฐบาลจนกระทั่งถึงเดือนสิงหาคม 2487 ปฏิบัติการเสรีไทยภายในประเทศก็อยู่ในขอบเขตที่จำกัด

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนถึงเหตุการณ์ในช่วงเวลาดังกล่าวเอาไว้บางประเด็นดังนี้เกี่ยวกับการใช้อำนาจของจอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี

"ระหว่างวันที่ 14-15 กุมภาพันธ์ 2486 ซึ่งพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ กับหม่อมกอบแก้ว ชายา ได้ลี้ภัยจากการคุกคามของนายทหารฝ่ายจอมพลพิบูลฯ และได้มาพักอยู่กับโจทก์ (ท่านปรีดี พนมยงค์ โจทก์ในคดีแพ่ง คดีหมายเลขดำที่ 4226/2521) ที่ทำเนียบของโจทก์ ณ ปากคลองหลอด ริมแม่น้ำเจ้าพระยานั้น

พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ กับโจทก์ได้ปรึกษาตกลงกันว่าในฐานะที่เราทั้งสองเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์พระมหากษัตริย์ ซึ่งดำรงตำแหน่งจอมทัพ ฉะนั้น เมื่อผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ถูกคุกคามจากทหารของจอมพลพิบูลฯเราก็มีสิทธิ์ขอความคุ้มครองจากพลเรือตรี ผัน นาวาวิจิตร (หลวงนาวาวิจิตร) ผู้บังคับกองเรือรบ (ปัจจุบันคือตำแหน่งผู้บัญชาการกองเรือยุทธการ) ที่จอดอยู่หลายลำกลางแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าทำเนียบโจทก์ และได้ขอความคุ้มครองจากพลเรือตรี สังวร สุวรรณชีพ (หลวงสังวรยุทธกิจ) นายพลเรือทั้งสองก็ปฏิบัติโดยความถูกต้องตามรัฐธรรมนูญ คือให้ความคุ้มครองแก่ผู้แทนพระองค์พระมหากษัตริย์ โดยส่งเรือยามฝั่งและนายทหารกับพลทหารเรือจำนวนหนึ่งมาพิทักษ์ทำเนียบโจทก์ด้านติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา แต่เมื่อเหตุการณ์กุมภาพันธ์ 2486 สงบแล้ว นายพลเรือทั้งสองก็ได้ถอนกำลังกลับไป แต่จอมพลพิบูลฯ ที่ได้กลับเป็นนายกรัฐมนตรีโดยไม่ชอบด้วยกฎหมายนั้น (กล่าวคือใบลาออกได้รับการอนุมัติจากคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จนกระทั่งประกาศทางวิทยุกระจายเสียงไปแล้ว แต่ใช้อำนาจเอากลับคืนมา) ได้ทำการแก้แค้นนายพลเรือทั้งสองนั้น โดยสั่งพักราชการพลเรือตรี ผัน นาวาวิจิตรและสั่งย้ายพลเรือตรี สังวร สุวรรณชีพ (ขณะนั้นมียศเป็นนาวาเอก) จากการเป็นนายทหารฝ่ายรบไปประจำกรมเสมียนตราทหาร แล้วต่อมาก็สั่งพักนายพลเรือตรีผู้นั้น (วันที่ 8 กรกฎาคม 2486 ถูกสั่งปลดจากราชการโดยไม่มีบำเหน็จบำนาญ และในเดือนพฤศจิกายน ศกเดียวกัน ก็ถูกสั่งจับ แต่ต่อมาเมื่อวันที่ 26 ธันวาคม 2486 ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นรัฐมนตรีสั่งราชการกระทรวงมหาดไทย)

เมื่อวันที่ 21 มีนาคม 2486 จอมพลป.ฯ ได้เสนอร่างพระราชกฤษฎีกาไปยังคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ โดยมีหลักการมอบอำนาจเพิ่มเติมแก่ผู้บัญชาการทหารสูงสุดยิ่งขึ้นกว่าที่ได้มีอำนาจสิทธิขาดตามพระราชกฤษฎีกาฉบับ 18 พฤศจิกายน 2484 ที่ให้อำนาจสิทธิขาดแก่จอมพลป.ฯ ผู้เดียวในการสั่งทหารสามเหล่าทัพ ร่างพระราชกฤษฎีกาที่จอมพลพิบูลฯ เสนอขึ้นมาใหม่นี้ให้อำนาจผู้บัญชาการทหารสูงสุดมีอำนาจที่จะสั่งการเกี่ยวกับการปกครองของประเทศทุกกระทรวงทบวงกรม ซึ่งเท่ากับมีอำนาจเหนือฝ่ายบริหารและเหนือองค์พระมหากษัตริย์ พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการฯและโจทก์ก็ได้ปรึกษา

กันเห็นชอบพร้อมกันว่าในฐานะที่เราทั้งสองเป็นผู้แทนพระองค์ ซึ่งมีหน้าที่ต้องปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ไว้ ฉะนั้นจึงไม่อาจลงนามในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระราชกฤษฎีกาที่จอมพลป.ฯ เสนอขึ้นมาใหม่นี้ ซึ่งเป็นการตัดพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์ตามรัฐธรรมนูญ และถ้าเราทั้งสองลงนามในพระราชกฤษฎีกานั้นแล้ว ก็เท่ากับมอบบ้านเมืองให้แก่จอมพลป.ฯ ใช้อำนาจเผด็จการแบบลัทธินาซีของฮิตเล่อร์ดังนั้นเราจึงได้ส่งร่างพระราชกฤษฎีกานั้นกลับคืนไปยังรัฐบาล พร้อมกันนั้น คณะผู้สำเร็จราชการฯ ก็ได้ทำบันทึกชี้แจงเหตุผลไปยังรัฐบาลถึงการที่คณะผู้สำเร็จราชการฯ จำต้องยับยั้ง (วีโต้) นอกจากนี้ โจทก์เห็นว่า พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส รองนายกรัฐมนตรี เป็นบุคคลหนึ่งที่ตกลงกับโจทก์ไว้ว่าจะรักษาสถาบันพระมหากษัตริย์มิให้จอมพลพิบูลฯ ละเมิดได้ โจทก์จึงได้มีจดหมายฉบับหนึ่งถึง พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ชี้แจงเรื่องยับยั้งร่างพระราชกฤษฎีกานั้น

ในการที่คณะผู้สำเร็จราชการได้ปฏิบัติเพื่อพิทักษ์ชาติ สถาบันพระมหากษัตริย์ วิถีทางรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยดังกล่าว คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้รับผลจากจอมพลพิบูลฯ คือ จอมพลพิบูลฯ อ้างตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด ออกคำสั่ง 3 ฉบับ ดังต่อไปนี้

คำสั่งฉบับหนึ่งมีความว่า

"ให้พลตรี พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภาเป็นประจำบก. สูงสุด

30 มีนาคม 2486

ให้สั่งพลตรีพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ ผบ.ก.พิเศษ ร.พัน 1 เข้าประจำ บก.สูงสุด และเป็นที่ปรึกษา บก. สูงสุด"

คำสั่งอีกฉบับหนึ่งมีความว่า

"ให้นายปรีดี พนมยงค์เป็นผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายประจำ บก.ทหารสูงสุด

30 มีนาคม 2486

เวลานี้กองทัพของชาติกำลังทำสงครามอยู่ด้วยการเสียสละทุกอย่าง คนไทยทุกคนต้องเสียสละเพื่อช่วยราชการทหารให้สามารถดำเนินการยุทธไปได้

โดยราบรื่นอย่างดีที่สุด ทั้งนี้ไม่ว่าบุคคลใดๆ และกฎอัยการศึก มาตรา 6 ก็ได้กล่าวไว้เช่นนั้น

ฉะนั้นเวลานี้ ผบ.สูงสุดยังขาดผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายอยู่ พิจารณาเห็นสมควรให้ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์การเมืองซึ่งนับเป็นผู้มีความรู้กฎหมายยอดเยี่ยมรับตำแหน่งนี้ได้ จึงให้บรรจุนายปรีดี พนมยงค์เข้าประจำ บก.สูงสุดและทำหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมายประจำ บก.สูงสุด

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

คำสั่งอีกฉบับหนึ่งความว่า ให้พระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ กับโจทก์ไปรายงานตัวต่อจอมพลป.ฯ

พลตำรวจเอก อดุล อดุลเดชจรัสได้คัดค้านคำสั่งนั้นของจอมพลป.ฯ จอมพลป.ฯ จึงมีคำสั่งใหม่ว่าโจทก์ไม่ต้องไปรายงานตัวต่อจอมพลป.ฯ หากมีเรื่องกฎหมายก็จะส่งไปขอความเห็นโจทก์" [111]

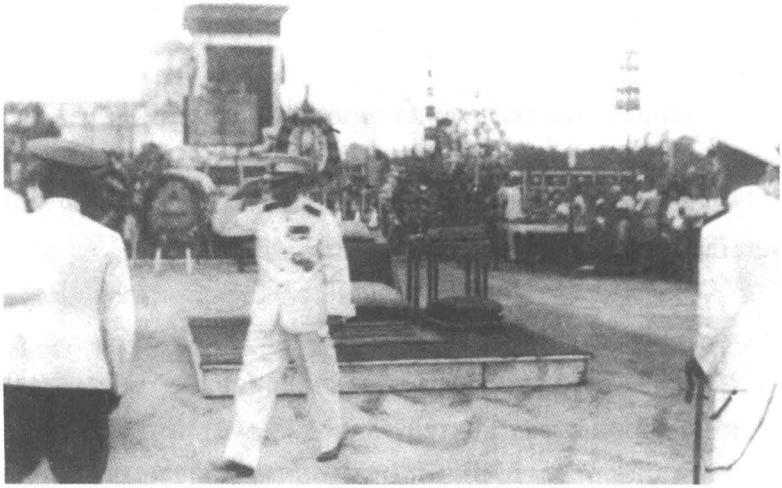

วางพวงมาลาที่พระบรมรูปทรงม้าในวันปิยะมหาราช

เกี่ยวกับการสร้างเพชรบูรณ์เป็นเมืองหลวงใหม่

"ความทุกข์ยากแสนสาหัสของราษฎรที่ถูกเกณฑ์ไปทำงานดังกล่าว (จำนวนเกือบ 130,000 คน ป่วยและตายประมาณ 20,000 คนระหว่างครึ่งปีแรกของ 2487) มิใช่เพราะราษฎรที่ถูกเกณฑ์ ญาติมิตรของราษฎรที่ถูกเกณฑ์ ผู้แทนราษฎร และรัฐมนตรีส่วนมากซึ่งเป็นผู้รักชาติในคณะรัฐบาลจอมพลป.ฯ เองเท่านั้น ซึ่งไม่เห็นพ้องด้วยกับวิธีสร้างชาติแบบนั้นของจอมพลป.ฯแม้พระมหาเถระขณะนั้นหลายองค์ก็แสดงความวิตกกังวลต่อภยันตรายที่จะมาถึงชาติและปวงประชาชนและศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ ดังนั้นสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (จวน อุฏฐายี) ขณะดำรงสมณศักดิ์พระราชาคณะผู้ใหญ่ ได้ไปขอพบโจทก์ที่ทำเนียบโจทก์ ปรารภถึงความวิตกกังวลของฝ่ายสงฆ์ที่มีต่อปวงชน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รัฐธรรมนูญ อันเนื่องจากการที่ราษฎรถูกเกณฑ์ไปล้มตายป่วยเจ็บในการสร้างเพชรบูรณ์ให้เป็นเมืองหลวงใหม่ พระมหาเถระองค์นั้นถามโจทก์ว่าในวงราชการไม่มีใครคัดค้านบ้างหรือ โจทก์ตอบว่าเจ้าหน้าที่ส่วนมากไม่เห็นพ้องด้วยกับวิธีการสร้างชาตินั้นของจอมพลป.ฯ แต่เกรงกลัวอำนาจ จึงไม่กล้าทัดทานและทำไปตามคำสั่ง แต่มีอีกพวกหนึ่งที่สอพลอเพื่อความชอบใส่ตัว ก็เสนอที่จะย้ายองค์การของตนที่ไม่จำเป็นต้องย้ายนั้นไปอยู่ที่เพชรบูรณ์ พระมหาเถระองค์นั้นจึงถามว่าคณะผู้สำเร็จราชการฯจะย้ายไปอยู่เพชรบูรณ์หรือไม่ โจทก์ตอบว่า จอมพลพิบูลฯ ได้วางแผนที่จะถางป่าสร้างโรงเรือนชั่วคราวให้คณะผู้สำเร็จราชการย้ายไปอยู่เพชรบูรณ์ พระมหาเถระจึงถามโจทก์ว่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยก็ย้ายไปเพชรบูรณ์ก็เท่ากับเอานิสิตไปตายที่เพชรบูรณ์ ครูบาอาจารย์ที่จัดการย้ายมหาวิทยาลัยนั้นก็เป็นผู้มีความรู้สูง เหตุใดพวกเขาจึง "เห็นกงจักรเป็นดอกบัว เห็นเลือดที่ไหลโทรมตัวเป็นเครื่องประดับ" ท่านจึงถามโจทก์ว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ฯจะย้ายไปเพชรบูรณ์อย่างมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์หรือไม่ โจทก์ตอบว่า โจทก์ไม่เห็นกงจักรเป็นดอกบัว ดังนั้นโจทก์จึงได้แจ้งแก่รัฐบาลแล้วว่าไม่จำเป็นที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ฯ จะต้องย้ายไปเพชรบูรณ์ เพราะเหตุว่ามหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงในต่างประเทศก็มิได้ตั้งอยู่ที่เมืองหลวง เช่น มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดและเคมบริดจ์ก็มิได้ตั้งอยู่ที่กรุงลอนดอน พระมหาเถระองค์นั้นจึงถามโจทก์ว่าพระมหากษัตริย์องค์ใดจะประทับที่เมืองหลวงใหม่ โจทก์

ตอบว่า นั่นเป็นเรื่องของอนาคต พระมหาเถระองค์นั้นจึงกล่าวว่า "อาตมาขอฝากไว้ด้วย" [112]

สำหรับเหตุการณ์ที่ทำให้จอมพลป. พิบูลสงครามออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2487 (ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เป็นผลดีต่อปฏิบัติการเสรีไทย เพราะรัฐบาลใหม่มีรัฐมนตรีส่วนใหญ่เป็นสมาชิกขบวนการเสรีไทยทำให้ความร่วมมือกับฝ่ายสัมพันธมิตรมีความก้าวหน้าจนกระทั่งเสรีไทยจากภายนอกประเทศสามารถเข้ามาปฏิบัติการภายในประเทศไทย ขณะที่เสรีไทยภายในประเทศเดินทางไปการฝึกที่อินเดียและลังกา และในที่สุดฝ่ายสัมพันธมิตรได้ส่งบุคลากรทางทหารและอาวุธยุทโธปกรณ์เข้ามาจัดตั้งพลพรรคเสรีไทยทั่วประเทศ พร้อมกับจัดตั้งศูนย์ปฏิบัติการในกรุงเทพฯ ในขณะเดียวกันความร่วมมือในปฏิบัติการทางทหารก็เปิดโอกาสให้ขบวนการเสรีไทยได้แสดงความจริงใจที่จะร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรปลดปล่อยดินแดนไทยจากการยึดครองของกองทัพญี่ปุ่นที่นำไปสู่การรับรองของฝ่ายสัมพันธมิตรต่อเอกราชและอธิปไตยของประเทศไทยภายหลังสงคราม) นั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ก็ได้กล่าวไว้ในคำฟ้องคดีแพ่ง ดังต่อไปนี้

"ปรากฏความตามคำให้การของพล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส รองนายกรัฐมนตรีที่ให้การแก่คณะกรรมการอาชญากรสงคราม มีความตอนหนึ่งที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า เมื่อรัฐบาลจอมพลป.ฯ แพ้มติสภาผู้แทนราษฎรเรื่องนครเพชรบูรณ์และพุทธบุรีมณฑล 2 ฉบับ ติดๆ กันแล้ว จอมพลป.ฯ มีความเห็นที่จะยุบสภาผู้แทนราษฎร พล.ต.อ.อดุลฯ จึงให้นายดิเรก ชัยนาม ขณะนั้นเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศมาปรึกษาโจทก์ (ท่านปรีดีฯ) ว่า เมื่อรัฐบาลแพ้มติสภาฯ ในเรื่องสำคัญเช่นนั้นแล้วจะควรยุบสภาหรือรัฐบาลลาออก โจทก์จึงให้ความเห็นไปโดยสุจริตใจว่า พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎร ได้ปฏิบัติเป็นบรรทัดฐานตามวิถีทางประชาธิปไตยแล้ว คือเมื่อ พ.ศ.2477 รัฐบาลพหลฯ ได้เสนอสัญญาจำกัด (โควต้า) ยางพาราที่ได้ลงนามไว้กับนานาประเทศนั้นต่อสภาผู้แทนราษฎรเพื่อขอสัตยาบัน แต่สภาฯ มีมติไม่เห็นด้วยกับข้อเสนอของรัฐบาล รัฐบาลพหลฯ ก็มิได้ใช้วิธียุบสภาผู้แทนราษฎร หากรัฐบาลนั้นกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง ฉะนั้นจึงควรที่จะรักษาบรรทัดฐานตามวิถีรัฐธรรมนูญนี้ไว้

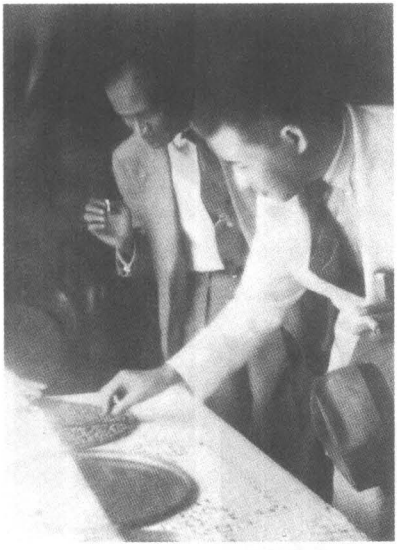

เยือนจังหวัดพระตะบอง
กับหลวงอดุลเดชจรัส

อันเป็นบรรทัดฐานเดียวกันกับรัฐบาลประชาธิปไตยทั่วโลก ดังนั้นเมื่อจอมพลป.ฯ เสนอในคณะรัฐมนตรีที่จะยุบสภาผู้แทนราษฎร พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีส่วนมากที่รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และรัฐธรรมนูญ จึงแสดงความเห็นไปในทางที่ให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่พระยาพหลฯ หัวหน้าคณะราษฎร ได้ทำไว้และตามบรรทัดฐานของรัฐบาลประชาธิปไตยทั่วโลก จอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นฝ่ายข้างน้อยในรัฐบาลของตนเองจึงยื่นหนังสือขอลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมายังคณะผู้สำเร็จราชการฯ

ความปรากฏจากคำให้การของพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ อดีตประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ที่ให้ไว้แก่คณะกรรมการอาชญากรสงคราม มีความอีกตอนหนึ่งว่า ก่อนที่ประธานฯ จะอนุมัติให้ลาออกนั้น จอมพลป.ฯ ต้องการทราบว่าจะทรงแต่งตั้งผู้ใดเป็นนายกรัฐมนตรี แต่ในที่สุดพระองค์เจ้าอาทิตย์ฯ และโจทก์ก็เห็นพ้องว่า ตามบรรทัดฐานที่มีอยู่เมื่อครั้งพระยาพหลฯ ก็ดี และบรรทัดฐานของรัฐบาลประชาธิปไตยทั่วโลกนั้น เมื่อรัฐบาลแพ้มติสภาฯ ในร่างกฎหมายสำคัญ รัฐบาลนั้นก็ต้องลาออกตามวิถีทางรัฐธรรมนูญ และโดยเฉพาะ

การแพ้มติเรื่องนครเพชรบูรณ์และพุทธบุรีมณฑลนั้น รัฐบาลพิบูลฯ ได้แพ้มติลับ ซึ่งแสดงว่าผู้แทนราษฎรส่วนมากได้ลงมติด้วยความบริสุทธิ์ใจ คณะผู้สำเร็จราชการฯ ไม่มีทางอื่น นอกจากอนุมัติให้จอมพลป.ฯ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีได้" [113]

พ.ต.แอนดรูว์ กิลคริสต์

22

ท่าทีของรัฐบาลจีน ที่จุงกิง

เรื่องที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งก็คือการติดต่อกันระหว่างทหารไทยกับทหารจีน ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ลำดับเหตุการณ์ที่เป็นจริงอย่างชัดเจนไว้ดังต่อไปนี้

"การที่นายทหารของคู่สงครามติดต่อกันในบางส่วนของแนวรบนั้น เป็นเรื่องที่ทำกันอยู่ทุกๆ ส่วนของแนวรบของทุกๆ สงคราม สัมพันธมิตรได้แบ่งเขตยุทธภูมิต่างๆ ไม่ก้าวก่ายกัน โดยเฉพาะยุทธภูมิเอเชียอาคเนย์ซึ่งรวมทั้งประเทศไทยด้วยนั้น อยู่ในอำนาจหน้าที่ของกองบัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ ซึ่งลอร์ดเมาท์แบทเตนเป็นผู้บัญชาการสูงสุด ส่วนยุทธภูมิจีนนั้นขึ้นต่อกองบัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรแห่งยุทธภูมิจีนซึ่งมีเจียงไคเช็คเป็นจอมทัพ (Generalissimo) อันเป็นตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรของเขตยุทธภูมินั้น ตามระเบียบการทำสงครามร่วมกันของสัมพันธมิตรนั้น จอมพลป.ฯ ก็จะต้องติดต่อกับลอร์ดเม้าท์แบทเตนตามสายงานการทหาร เหตุใดจอมพลป.ฯ จึงติดต่อกับเจียงไคเช็คซึ่งไม่มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับยุทธภูมิประเทศไทยและเอเชียอาคเนย์ เพราะถ้าจอมพลป.ฯ มีความจริงใจที่จะร่วมกับสัมพันธมิตรรบญี่ปุ่น ท่านก็มีความสามารถที่จะติดต่อกับลอร์ดเมาท์แบทเตนได้โดยตรง

จอมพลป.ฯ ได้ส่งกองทหารไทยไปเชียงตุงในเดือนพฤษภาคมและมิถุนายน 2485 นั้น เพื่อโจมตีกองทหารจีนบางหน่วยที่อยู่ในบริเวณนั้น ครั้นแล้วกองทหารไทยดังกล่าวได้ตั้งมั่นอยู่ในบริเวณนั้นเพื่อป้องกันกองทหารจีนยกเข้ามาโจมตีแนวหลังของกองทัพญี่ปุ่นที่ได้เคลื่อนเข้าไปในภาคกลางของพม่า อันเป็นผลให้กองทัพญี่ปุ่นได้ทำการรบมีชัยต่อไป ดังนั้นจึงเป็นการทำให้ประมุขรัฐและรัฐบาลจีนมีความแค้นเคืองจอมพลป.ฯ ดังปรากฏในเอกสารหลักฐานหลายอย่างของรัฐบาลจีนในสมัยนั้นและเอกสารหลักฐานของศาลอาชญากรสัมพันธมิตรที่โตเกียว

กองทหารไทยที่เชียงตุงกำลังรบกองทหารจีนอยู่อย่างหนักเพื่อตรึงกองทัพจีนไว้มิให้รุกเข้ามาโจมตีแนวหลังของกองทัพญี่ปุ่นในพม่า ถ้าหากจอมพลป.ฯ ร่วมกับจีนรบญี่ปุ่นแล้ว ก็จะไม่ทำเช่นนั้น และกองทัพจีนก็จะสามารถโจมตีแนวหลังของญี่ปุ่นในพม่าซึ่งจะทำให้กองทัพญี่ปุ่นถูกกระหนาบทั้งทางแนวหน้าซึ่งกองทัพอังกฤษและอินเดียกำลังโจมตีญี่ปุ่นอย่างหนักและถูกกระหนาบแนวหลังโดยกองทัพจีน อันจะทำให้ญี่ปุ่นแพ้สัมพันธมิตร

เมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) ก่อนที่พลเอกโตโจ นายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นจะเดินทางมากรุงเทพฯ เพื่อสนทนากับจอมพลป.ฯ นั้น พลเอกโตโจได้แถลงแย้มพรายไว้ในรัฐสภาญี่ปุ่นเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) ใจความว่า

ประเทศญี่ปุ่นคำนึงถึงความปรารถนาอันช้านานของประชาชนไทย และโดยประสงค์ในความก้าวหน้าของประเทศนี้ต่อไป ประเทศญี่ปุ่นพร้อมที่จะให้ความร่วมมือแก่ประเทศนี้

คำแย้มพรายของพลเอกโตโจดังกล่าวนั้นหมายถึงการช่วยให้จอมพลป.ฯ สถาปนาสิ่งที่เรียกว่า "มหาอาณาจักรไทย" ดังที่คนไทยได้ยินวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลไทย ตั้งแต่ก่อนวันญี่ปุ่นรุกรานตลอดมา จนถึงจอมพลป.ฯ ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนกรกฎาคม 2487 นั้น ที่ได้กระจายเสียงบ่อยๆ ครั้ง พร้อมทั้งกระจายเพลงจูงใจประชาชนไทยส่วนหนึ่งให้นิยมในสิ่งที่เรียกว่า "มหาอาณาจักรไทย" คนไทยหลายคนปัจจุบันนี้ยังคงจำได้ว่า เพลงนั้นมีเนื้อร้องแสดงถึงเขตแดนที่มีคนเชื้อชาติไทยอยู่เหนือประเทศไทยขึ้นไป แล้วก็กล่าวถึงชนชาติไทยในดินแดนมลายูว่า

ไทยสยามอยู่ลำน้ำปัตตานี ต่อลงไปไทยก็มีอยู่เหมือนกัน

พลเอกโตโจเดินทางถึงกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) ตอนบ่าย รุ่งขึ้นวันที่ 4 เดือนนั้น พลเอกโตโจกับจอมพลพิบูลฯ ก็ออกคำแถลงร่วมกันใจความว่า เพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีระหว่างญี่ปุ่นกับไทย และที่จะให้มหาเอเชียบูรพาเป็นปึกแผ่น จึงตกลงกันให้รัฐเชียงตุงและรัฐเมืองพานแห่งสหพันธรัฐฉาน อีกทั้งรัฐเปอร์ลิส รัฐไทยบุรี รัฐกลันตันและตรังกานู ในสหพันธรัฐมลายูนั้นผนวกรวมอยู่ในประเทศไทย จอมพลพิบูลฯ ก็ได้รับรัฐเหล่านั้นตามข้อตกลงและได้มีการฉลองใหญ่โตมโหฬารในความสำเร็จที่ได้สถาปนามหาอาณาจักรไทย แต่มหาอาณาจักรไทยดังกล่าว ซึ่งรวมทั้งดินแดนของประเทศไทยที่มีอยู่แต่เดิมก่อนสงครามนั้น ต้องรวมอยู่ภายใน "วงสหไพบูลย์แห่งมหาเอเชียบูรพา" ซึ่งญี่ปุ่นเป็นผู้นำ อันเนื่องจากการที่จอมพลป.ฯ ได้ขอสมัครเป็นภาคีอักษะเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2485 แล้ว แต่ญี่ปุ่นไม่เห็นควร โดยให้เหตุผลว่าไทยกับญี่ปุ่นเป็นชาวเอเชียด้วยกัน จึงให้พึ่งระหว่างชาวเอเชียด้วยกัน ดังนั้นญี่ปุ่นจึงให้ประเทศไทยอยู่ในวงสหไพบูลย์แห่งมหาเอเชียบูรพาภายใต้การนำของญี่ปุ่นดังกล่าว

จอมพลป.ฯ ส่งคณะผู้แทนกองทัพไทยไปพบนายทหารจีนชายแดนเชียงตุงเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์และ 2 เมษายน ค.ศ.1944 (พ.ศ.2487) นั้นเป็นวันภายหลังที่อิตาลีได้ยอมจำนนสัมพันธมิตรในเดือนกันยายน ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) แล้ว และภายหลังกองทัพเยอรมันได้พ่ายแพ้ยับเยินต่อกองทัพโซเวียตที่รุกเข้ามาใกล้ชายแดนเยอรมันและภายหลังญี่ปุ่นได้พ่ายแพ้สัมพันธมิตรทางเรือ ทางอากาศและทางบกในยุทธภูมิจีนตะวันออก กับญี่ปุ่นพ่ายแพ้กองทัพอังกฤษและอินเดียในยุทธภูมิพม่าตะวันตกและพม่ากลางแล้ว วิทยุอังกฤษ อเมริกันและจีนซึ่งได้กระจายเสียงตลอดมานั้น ได้กระจายเสียงบ่อยครั้งยิ่งขึ้น คุกคามที่จะเอาตัวจอมพลป.ฯ ไปชำระศาลอาชญากรสงคราม

ระหว่างวันที่ 25 ธันวาคมถึงวันที่ 31 ธันวาคม 2485 จอมพลป.ฯ ได้โฆษณาทางวิทยุกระจายเสียงและทางหนังสือพิมพ์ซึ่งสาส์นส่วนตัวของจอมพลป.ฯ ชักชวนจอมพลเจียงไคเช็คประมุขรัฐบาลจีน ให้ปรองดองกับญี่ปุ่นและร่วมมือกับญี่ปุ่นรบสัมพันธมิตร

คำกล่าวของจอมพลป.ฯ หลายครั้งทางวิทยุกระจายเสียงและกรมโฆษณาการได้แจกแก่หนังสือพิมพ์ต่างๆ ให้ลงพิมพ์โฆษณานั้น จอมพลป.ฯ ได้ชักชวนทหาร ตำรวจ ประชาชนไทย ให้ร่วมมือกับญี่ปุ่นรบสัมพันธมิตร โดยอ้างเหตุผลว่าญี่ปุ่นเป็นมิตรที่ซื่อสัตย์และจะชนะสงครามแน่นอน

ในระหว่างวันที่ 2 กรกฎาคมถึง 21 กรกฎาคม 2486 จอมพลพิบูลฯ ในนามแฝง "สามัคคีไทย" ได้โฆษณาทางวิทยุกระจายเสียงซึ่งบทความชื่อ "ใครจะชนะสงครามคราวนี้"ท่านจอมพลผู้นี้ได้จูงใจให้ผู้ฟังและผู้อ่านบทความหลงเชื่อว่าญี่ปุ่นจะชนะสงครามแน่นอน โดยท่านแสดงข้อพิสูจน์ว่า อังกฤษ อเมริกา รัสเซีย มีพลเมืองรวมกันไม่เกิน 250 ล้านคนเศษ ส่วนฝ่ายอักษะ เยอรมัน ญี่ปุ่น อิตาลี รวมกันมีพลเมือง 260 ล้านคนเศษ ทั้งนี้ตามสถิติของท่านจอมพลผู้นั้น

อนึ่ง ในระหว่างวันที่ 16 กรกฎาคม ถึง 31 ธันวาคม 2486 จอมพลป.ฯ ในนามแฝง "สามัคคีไทย" ได้โฆษณาทางวิทยุกระจายเสียงซึ่งบทความชื่อ "วิจารณ์สงครามวันนี้" ใจความว่าสัมพันธมิตรตีเกาะซิซิลีได้ ต้องเตรียมการนานกว่า 2 ปี ถ้าสัมพันธมิตรจะตีปารีสคืนได้ ก็ต้องใช้เวลาเตรียมการอีกกี่สิบปี และถ้าจะตีไปถึงเบอร์ลิน ก็จะต้องใช้กำลังอีกกี่แสนเท่าของการตีซิซิลี จอมพลป.ฯ จึงสรุปว่า "มองไม่เห็นทางจะทำได้เลย"

จอมพลพิบูลฯ กล่าวไว้เช่นนั้นไม่นานเท่าใด แล้วท่านก็จะส่งผู้แทนรัฐบาลและกองทัพไทยไปขอร่วมกับรัฐบาลจีนเพื่อรบกับญี่ปุ่น

ในระหว่าง พ.ศ.2489-2490 โจทก์ (ท่านปรีดีฯ ในคำฟ้องคดีแพ่ง) ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโสได้รับคำเชิญจากรัฐบาลจีน (สมัยนั้น คือรัฐบาลก๊กมินตั๋ง) รัฐบาลอังกฤษ รัฐบาลสหรัฐอเมริกาและรัฐบาลฝรั่งเศส ให้ไปเยือนประเทศนั้นๆ เพื่อพบปะสนทนากับประมุขรัฐบาลประเทศนั้นๆ โจทก์ได้ไปถึงกรุงนานกิงเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ.2489 เจียงไคเช็ค ประมุขรัฐบาลจีนและ ดร.ที.วี.ซุง ประธานสภาบริหารจีน (เท่ากับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี) ได้ต้อนรับโจทก์กับคณะเป็นการสนทนาทั่วไปครั้งที่หนึ่งเมื่อวันที่ 4 เดือนนั้น รุ่งขึ้นวันที่ 5 เดือนนั้น เวลาบ่าย ก่อนที่จะเลี้ยงอาหารค่ำที่ทำเนียบประมุขรัฐบาลจีน ประมุขรัฐบาลจีนได้เชิญโจทก์และหลวงสุขุมนัยประดิษฐ์ เลขาธิการ ก.พ. ซึ่งทำหน้าที่เลขาธิการ

ชั่วคราวของโจทก์ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโสนั้น ไปสนทนาโดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องราชการระหว่างประเทศทั้งสอง

เมื่อได้สนทนาจนเป็นที่ตกลงกันว่ารัฐบาลจีนจะให้ผู้แทนจีนในคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติลงคะแนนเสียงสนับสนุนประเทศไทยที่ขอสมัครเป็นสมาชิกสหประชาชาติแล้ว เจียงไคเช็คและดร.ที.วี.ซุง แสดงความข้องใจที่ศาลฎีกาไทยได้ปล่อยตัวจอมพลป.ฯ โดยอ้างเหตุว่าพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามเป็นโมฆะ ท่านทั้งสองจึงกล่าวเป็นใจความว่า ชาวจีนถือว่าจอมพลพิบูลฯ เป็นศัตรูของชาติจีน เพราะได้ร่วมกับญี่ปุ่นทำสงครามกับประเทศจีน และให้การรับรองรัฐบาลแมนจูกัวและรัฐบาลวังจิงไวที่ชาวจีนผู้รักชาติถือว่ารัฐบาลเหล่านั้นทรยศต่อชาติจีน จอมพลป.ฯ ได้สมัครใจเองขอสมัครเป็นภาคีอักษะ (เยอรมัน อิตาลี ญี่ปุ่น) แต่รัฐบาลญี่ปุ่นไม่เห็นควรที่จะรับประเทศไทยเป็นภาคีอักษะ โดยญี่ปุ่นเปลี่ยนให้ประเทศไทยอยู่ในวงสหไพบูลย์แห่งมหาเอเชียบูรพา (Co-Prosperity Sphere in Greater East-Asia) เจียงไคเช็คได้ปรารภถึงการที่ท่านเจ็บใจจอมพลป.ฯ ไม่หาย ที่ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2484 จอมพลป.ฯ ได้ให้วิทยุกระจายเสียงเป็นเวลา 7 วัน 7 คืน ซึ่งสาส์นของจอมพลพิบูลฯ ถึงเจียงไคเช็ค ชักชวนให้เจียงไคเช็คปรองดองกับญี่ปุ่นเพื่อร่วมมือกับญี่ปุ่นรบสัมพันธมิตร เจียงไคเช็คถือว่าการกระทำของจอมพลป.ฯ นั้น เป็นการเหยียดหยามเกียรติของเจียงไคเช็คและของชาติจีนมาก เพราะเป็นการที่จอมพลป.ฯ ชักชวนให้ก้มหัวต่อญี่ปุ่น ดังนั้นเจียงไคเช็คและดร.ที.วี.ซุง จึงขอให้โจทก์ (ท่านปรีดีฯ) นำความไปแจ้งต่อรัฐบาลไทยให้พิจารณาเพื่อปฏิบัติการตามความในภาคผนวก (Annex) ต่อท้าย สัญญาสมบูรณ์แบบที่ประเทศไทยทำไว้กับรัฐบาลอังกฤษนั้น ซึ่งมีข้อความในภาคผนวก (Annex) ว่ารัฐบาลไทยตกลงที่จะจับกุมจอมพลป.ฯ ที่มีหลักฐานการร่วมมือกับญี่ปุ่นเพื่อส่งให้ศาลอาชญากรสัมพันธมิตรพิจารณาโทษฐานอาชญากรสงคราม

โจทก์จึงได้ถามท่านทั้งสองนั้นเป็นใจความว่า มีความจริงอย่างไรที่มีผู้เผยแพร่ข่าวในกองทหารไทยบางหน่วยและในบางสถานศึกษาว่าจอมพลป.ฯ มีหลักฐานว่าท่านประมุขแห่งรัฐบาลจีนได้ตกลงให้จอมพลป.ฯ ร่วมมือรบญี่ปุ่น ถ้าความจริงมีเช่นนั้นแล้ว แม้รัฐบาลไทยจะส่งตัวจอมพลป.ฯ ให้สัมพันธมิตรไปชำระที่

ศาลอาชญากรสงครามสัมพันธมิตร ณ กรุงโตเกียว ศาลนั้นก็จะต้องตัดสินปล่อยตัวจอมพลป.ฯ เจียงไคเช็คจึงปฏิเสธโดยอ้างเหตุว่าเป็นไปไม่ได้ เพราะเหตุดังที่เจียงไคเช็คได้ปรารภมาข้างต้นแล้ว

ครั้นแล้วเจียงไคเช็คและดร.ที.วี.ซุง ได้ให้โจทก์และหลวงสุขุมฯ ได้ดูแฟ้มของรัฐบาลจีนเกี่ยวกับจอมพลป.ฯ และท่านทั้งสองได้เปิดให้ดูรายงานสองฉบับของนายทหารจีนชายแดน ดร.ที.วี.ซุง ได้แปลเป็นภาษาอังกฤษในตอนสำคัญ ให้โจทก์และหลวงสุขุมฯ จดบันทึกไว้ หลวงสุขุมฯ ได้จดบันทึกการสนทนาเรื่องต่างๆ กับผู้นำจีนทั้งสองท่านนั้น และได้ส่งบันทึกนั้นไปให้ดร.ที.วี.ซุง พิจารณา ดร.ที.วี.ซุง ได้รับรองถูกต้องแล้ว ดังปรากฏในเอกสารท้ายฟ้องหมายเลข 10

โดยเฉพาะที่มีรายงานของนายทหารจีนชายแดน 2 ฉบับ ดังต่อไปนี้

รายงานนายทหารจีนชายแดนฉบับ 10 กุมภาพันธ์ ค.ศ.1944 (พ.ศ. 2487) เจียงไคเช็คได้เขียนคำสั่งบนรายงานนั้นว่า

1. เมื่อเขาเห็นว่าญี่ปุ่นกำลังชนะในตอนต้นสงคราม เขา (จอมพลป. พิบูลสงคราม) ชวนเรา (จีน) ก้มหัวให้ญี่ปุ่น เขาสาบานต่อหน้าพระพุทธรูปว่าซื่อสัตย์ต่อญี่ปุ่น เหตุใดเขายอมผิดคำสาบาน

2. นายสิบนายร้อยจีนรู้เบื้องต้นว่าการทำสงครามของฝ่ายสัมพันธมิตรแยกกองบัญชาการสูงสุดออกเป็นเขตยุทธภูมิต่างๆ กัน (จอมพลเจียง) เป็นผู้บัญชาการสูงสุดยุทธภูมิจีน เมาท์แบทเตนเป็นผู้บัญชาการสูงสุดเอเชียอาคเนย์ เหตุใดพิบูลฯ ไม่ติดต่อกับเมาท์แบทเตน

3. กลยุทธ์ญี่ปุ่นชัดๆ หวังทำให้สัมพันธมิตรแตกกัน

รายงานนายทหารจีนชายแดน ฉบับ 15 เมษายน ค.ศ.1944 (พ.ศ.2487) นายทหารจีนชายแดนได้พรรณนาถึงการที่นายทหารไทยชายแดนแจ้งว่าจอมพลป.ฯ ร้อนใจมาก อยากตกลงร่วมกับจีนรบญี่ปุ่น และอ้างว่าจอมพลพิบูลฯ สร้างฐานทัพเพื่อต่อสู้ญี่ปุ่นไว้ที่เพชรบูรณ์แล้ว นายทหารจีนจึงแสดงความเห็นของตนต่อท้ายรายงานนั้นว่า ตนได้ให้หน่วยสืบไปสำรวจคำอ้างของนายทหารไทยนั้นแล้ว มีความเห็นว่า

1. เมืองใหม่สร้างด้วยไม้บ้าง ไผ่บ้าง ไม่มีวัสดุก่อสร้างแข็งแรง ถ้าฝนตกหนัก มีลมพัดแรงก็พังทลาย

2. ราษฎรถูกเกณฑ์ไปสร้างเมืองใหม่ ล้มตายเพราะไข้จับสั่นมาก ยารักษาโรคไม่พอ ทหารไทยที่เชียงตุงตายมากเพราะขาดยา

3. กว่าจะสร้างเมืองใหม่สำเร็จ ต้องใช้เวลาหลายสิบปี ไม่ทันสงครามที่ใกล้เข้ามาแล้ว

4. เพชรบูรณ์ไม่เหมาะเป็นฐานทัพ ถ้าญี่ปุ่นถอยมาทางแม่สอด อีก 3 วันก็ตีเพชรบูรณ์แตก

5. ทหารไทยทั่วประเทศมีประมาณ 2 แสนคน จะย้ายไปเพชรบูรณ์ได้อย่างมาก 5 หมื่นคน ทหารไทยที่เหลืออยู่ในภาคอื่นๆ จะต้องถูกญี่ปุ่นทำลาย

เจียงไคเช็คเขียนคำสั่งในรายงานนั้นว่า

1. เห็นด้วยว่าข้ออ้างฐานทัพเพชรบูรณ์เหลวไหล

2. สร้างเพชรบูรณ์เพื่อพิบูลฯ เอาตัวรอด เพราะเห็นว่าญี่ปุ่นกำลังจะแพ้หรือเป็นกลยุทธ์ลวงเรา (จีน) ให้เราขัดกับเมาท์แบทเตน

3. ทิ้งบางกอกไปอยู่เพชรบูรณ์ ญี่ปุ่นจะปล้นของมีค่าของไทยและของคนจีน ญี่ปุ่นจะยึดภาคกลาง อู่ข้าวอู่น้ำ คนไทยและทหารไทยที่ไปอยู่เพชรบูรณ์จะอดข้าวตาย

4. จีนไม่ก้าวก่ายยุทธภูมิของเมาท์แบทเตน แต่พิบูลฯ เร่งจะให้กองทัพจีนเข้าไปในประเทศไทยให้ได้" [114]

พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ

สำหรับเรื่องที่กล่าวกันว่าท่านจอมพล ป. พิบูลสงครามได้เตรียมส่งคณะผู้แทนรัฐบาลไทยและกองทัพไทยไปพบเจียงไคเช็คที่นครจุงกิง โดยทางฝ่ายจีนจะส่งเครื่องบินมารับที่เมืองเชียงรุ้ง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของตำบลเชียงล้อที่นายทหารไทยได้เดินทางไปพบกับนายทหารจีนเพื่อเจรจาขั้นต้นนั้น ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้อ้างคำให้การของ พล.ต.อดุล อดุลเดชจรัส ต่อคณะกรรมการอาชญากรสงครามเมื่อภายหลังสงครามว่า "เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.2487 จอมพลป.ฯ ได้พูดเป็นทีเล่นทีจริงกับ พล.ต.อ.อดุล ว่าจะเป็นตัวแทนเดินทางไปพบเจียงไคเช็คที่จุงกิงเพื่อขอร่วมกับจีนรบญี่ปุ่นได้หรือไม่ พล.ต.อ.อดุลฯ จึงตอบว่า เป็นการช้าเกินไปแล้วที่จะคิดเอาตัวรอด เพราะขณะนั้นก็เป็นที่ปรากฏว่าอิตาลีก็ได้ยอมแพ้สัมพันธมิตรแล้ว เยอรมันก็ได้พ่ายแพ้แก่กองทัพโซเวียตที่ได้รุกเข้ามาใกล้เขตแดนเยอรมัน ฝ่ายญี่ปุ่นก็พ่ายแพ้ทางเรือ ทางอากาศและทางบกในยุทธภูมิจีนกับยุทธภูมิพม่าตะวันตก เจียงไคเช็คก็จะไม่เชื่อว่าจอมพลป.ฯ มีความบริสุทธิ์ใจที่จะรบกับญี่ปุ่น และถ้าเจียงไคเช็คถามว่าจอมพลป.ฯ ได้เคยชักชวนเจียงไคเช็คไว้ให้ร่วมมือกับญี่ปุ่นในการร่วมรบสัมพันธมิตรและจอมพลป.ฯ ได้สาบานต่อหน้าพระแก้วมรกตว่าจะซื่อสัตย์กับญี่ปุ่นพล.ต.อ.อดุลฯ ก็ไม่สามารถที่จะตอบจียงไคเช็คได้ว่าจอมพลป.ฯ กลับสัตย์ที่ได้สาบานไว้

จอมพลพิบูลฯ จึงกล่าวว่า ให้บอกเจียงไคเช็คว่าที่จอมพลป.ฯ ทำไปนั้นเพื่อพรางญี่ปุ่น พล.ต.อ.อดุลฯ จึงกล่าวว่า แก้ตัวอย่างนั้นไม่ทำให้เจียงไคเช็คเชื่อได้ และกลับจะหาว่าเมื่อกลับสัตย์ต่อญี่ปุ่นได้ ก็อาจกลับสัตย์ต่อเจียงไคเช็คได้ ถ้าหากจอมพลป.ฯ เห็นว่าญี่ปุ่นกลับจะมีชัยขึ้นมาอีก จอมพลป.ฯ จึงกล่าวว่าให้บอกเจียงไคเช็คว่าได้เตรียมสร้างเพชรบูรณ์เป็นฐานทัพไว้แล้ว พล.ต.อ.อดุลฯ จึงตอบว่าอย่าพูดเล่นๆ ตามใจชอบ เพราะเจียงไคเช็คมีสายลับที่เป็นคนจีนก๊กมินตั๋งอยู่ในเมืองไทยมากมาย ที่สืบสวนความเคลื่อนไหวในประเทศไทยและเล็ดลอดไปรายงานที่จุงกิงเสมอๆ พวกเหล่านั้นก็รู้ว่าไม่มีการก่อสร้างเป็นล่ำเป็นสันอันใด ผู้คนก็ล้มตายกันมาก จึงจะเอาเรื่องเพชรบูรณ์ไปบลั๊ฟ (หลอกลวงตบตา) เจียงไคเช็คไม่ได้ พล.ต.อ.อดุลฯ จึงขอปฏิเสธไม่ยอมเดินทางไปนครจุงกิงเพื่อเป็นตัวแทนของจอมพลป.ฯ

พล.ต.อ.อดุลฯ ได้แนะนำเตือนสติจอมพลป.ฯ ต่อไปว่ายักษ์ใหญ่ (จีน) ถูกจำกัดอยู่ในเขตยุทธภูมิจีนก็ดีอยู่แล้ว ถ้าขืนไปปลุกยักษ์ใหญ่ให้ตื่นขึ้นมา ยักษ์ใหญ่ก็จะยกกองทัพเข้ามาในประเทศไทย แล้วก็จะครอบครองประเทศไทย ซึ่งจะร้ายยิ่งกว่าญี่ปุ่นพราะคนไทยทั่วประเทศไม่มีกำลังพอที่จะต่อต้านให้ยักษ์ใหญ่ออกไปจากประเทศไทยได้

คำปฏิเสธและความเห็นของ พล.ต.อ.อดุลฯ ดังกล่าวนั้นทำให้จอมพลป.ฯ ไม่พอใจ พล.ต.อ.อดุลฯ เป็นอันมาก" [115]

ท่านปรีดี พนมยงค์ได้กล่าวถึงการที่องค์การต่อต้านญี่ปุ่นภายในประเทศไทยได้ส่งผู้แทนเล็ดลอดออกไปติดต่อกับฝ่ายสัมพันธมิตรที่จุงกิงไว้ดังนี้

พ.ต.ป๋วย อึ๊งภากรณ์

"พล.ต.อ.อดุลฯ ทราบเรื่องดีถึงการที่ขบวนการต่อต้านภายในประเทศได้ส่งนายจำกัด พลางกูรเดินทางไปจุงกิงเมื่อต้น พ.ศ.2486 (เดือนกุมภาพันธ์) ต่อมานายสงวน ตุลารักษ์กับนายแดง คุณะดิลก พร้อมด้วยคณะ ก็ได้เป็นตัวแทนของขบวนต่อต้าน ไปเจรจากับรัฐบาลจีนที่จุงกิง (เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ.2486) และเมื่อนายสงวน ตุลารักษ์กับนายแดง คุณะดิลกปฏิบัติหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายจากขบวนต่อต้านสำเร็จแล้ว ได้เดินทางจากประเทศจีนไปยังอังกฤษและสหรัฐอเมริกา (ความจริงไปสหรัฐฯ ก่อนแล้วจึงมาอังกฤษ) และอินเดีย ขบวนต่อต้านก็ได้ส่งนายถวิล อุดล เป็นหัวหน้าคณะ พันโท พระอภัยพลรบ (ชะลอ อินทรัมพรรย์) นายทหารกองหนุน เป็นที่ปรึกษาและคณะไปประจำที่นครจุงกิง (เดือนพฤศจิกาฯ 2487) จนกระทั่งเสร็จสงครามโลกครั้งที่ 2 (เดือนสิงหาคม 2488) ฉะนั้น พล.ต.อ.อดุลฯ จึงไม่มีความจำเป็นอย่างใดที่จะอาสาเป็นตัวแทนของจอมพลพิบูลฯ ไปจุงกิงเพื่อแย่งงานของขบวนการต่อต้านหรือเสรีไทย

จอมพลพิบูลฯ ทราบว่านายสงวน ตุลารักษ์ไปจุงกิง เพราะระหว่างเดินทางนั้นได้สวนทางกับคนจีนจำนวนหนึ่งที่ได้ไปจุงกิงแล้วเดินทางกลับมาประเทศไทย คนจีนนั้นเมื่อกลับมาถึงประเทศไทย ก็ได้มาพูดขึ้นถึงการพบนายสงวน ตุลารักษ์กลางทาง ข่าวจึงแพร่หลายไปถึงหูจอมพลป.ฯ จอมพลป.ฯ จึงมีคำสั่งถอนสัญชาตินายสงวน ตุลารักษ์จากสัญชาติไทยและถือว่าเป็นชนชาติศัตรู ประกาศนี้ก็มีทั้งราชกิจจานุเบกษา และทางวิทยุกระจายเสียงและหนังสือพิมพ์ (ประกาศเมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม 2487 ซึ่งขณะนั้นนายสงวนฯ กำลังปฏิบัติภารกิจอยู่ที่ลังกาแล้ว)

ท่านจอมพลป.ฯ รู้ดีว่านายสงวน ตุลารักษ์ได้เดินทางไปจุงกิง ก็มิใช่ไปทัศนาจรในยามสงครามเช่นนั้น ท่านเป็นถึงผู้บัญชาการทหารสูงสุด ก็ย่อมมีปัญญาพอที่จะเข้าใจได้ว่านายสงวนฯต้องไปธุระเกี่ยวกับกิจการบ้านเมืองที่พรรคพวกในประเทศไทยส่งไป

รัฐบาลควง อภัยวงศ์ (ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2487 ภายหลังที่ท่านจอมพล ป. พิบูลสงครามได้ลาออกจากตำแหน่ง) นั้นประกอบด้วยรัฐมนตรีที่เป็นหัวหน้าใหญ่เสรีไทยหลายคน ซึ่งได้ตกลงกันไว้กับนายควง อภัยวงศ์ว่า

รัฐมนตรีที่เป็นหัวหน้าใหญ่เสรีไทยนั้นมีภาระดำเนินงานเสรีไทยคือนายทวีบุณยเกตุ รัฐมนตรีศึกษาธิการและสั่งราชการสำนักนายกรัฐมนตรี นาวาเอก บุง ศุภชลาศัย รัฐมนตรีมหาดไทย พลโท ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ รัฐมนตรีและแม่ทัพใหญ่ นอกจากรัฐมนตรีดังกล่าวนั้น ก็มี พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจ พลเรือตรี สังวร สุวรรณชีพ สารวัตรใหญ่ทหาร นายดิเรก ชัยนาม อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศ รัฐบาลควง อภัยวงศ์ก็ได้ช่วยเหลือขบวนต่อต้านที่ได้รวมกับเสรีไทยจากสหรัฐอเมริกาและจากอังกฤษเป็นขบวนการเสรีไทยเดียวกัน

ขบวนต่อต้านหรือเสรีไทยได้ติดต่อกับรัฐบาลสัมพันธมิตร คือรัฐบาลอังกฤษ รัฐบาลสหรัฐอเมริกา รัฐบาลแห่งชาติจีน รัฐบาลโซเวียต ซึ่งเป็นการติดต่อทางการเมือง เพื่อให้รัฐบาลเหล่านั้นรับรองว่าการประกาศสงครามที่รัฐบาลพิบูลฯ ได้ทำต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาและก่อสงครามกับประเทศจีนโดยไม่ประกาศสงครามนั้น มิใช่เป็นไปโดยเจตนาแท้จริงของประชาชนไทย หากรัฐบาลพิบูลฯ ได้ทำไปโดยลำพังซึ่งเป็นโมฆะ จึงขอให้ประเทศเหล่านั้นถือว่าประเทศไทยไม่เป็นศัตรูของสัมพันธมิตร และไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามเมื่อสัมพันธมิตรชนะสงครามในที่สุด

ส่วนการทหารนั้น ขบวนต่อต้านหรือเสรีไทยติดต่อกับกองบัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ ตามสายงานที่ถูกต้องตามระเบียบทหารทั่วโลกที่สัมพันธมิตรแยกออกเป็นกองบัญชาการสำหรับยุทธภูมิต่างๆ

ขบวนการต่อต้านหรือเสรีไทยไม่ร้องขอรัฐบาลจีนในการทหารที่จะร่วมกับรัฐบาลนั้นรบญี่ปุ่น เพราะเห็นว่าถ้าเราขอร่วมกับจีนรบญี่ปุ่นแล้ว กองทัพจีนมหึมาก็จะหลั่งไหลเข้ามาในประเทศไทย ซึ่งเมื่อเสร็จสงครามแล้ว ยากที่จะให้กองทหารจีนเหล่านั้นถอนออกจากประเทศไทยได้ อันจะเป็นภยันตรายอย่างใหญ่หลวงต่อประเทศไทย ยิ่งกว่าที่ยอมให้ทหารญี่ปุ่นไม่กี่แสนคนเข้ามาอยู่ในประเทศไทย

ส่วนกองทหารอังกฤษภายใต้ลอร์ดเมาท์แบทเตนที่จะเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในประเทศไทยนั้น ก็ตกลงว่าให้เข้ามาได้เพียงชั่วคราว และเมื่อปลดอาวุธกองทหารญี่ปุ่น และส่งกองทหารญี่ปุ่นกลับประเทศแล้ว กองทหารอังกฤษก็จะต้องถอนออกจากประเทศไทย

ภายหลังจอมพลป.ฯ ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนกรกฎาคม

2487 แล้ว ได้มีเหตุการณ์เกิดขึ้น ซึ่งชาวไทยผู้รักชาติทั้งหลายควรรับทราบไว้ว่า มีบุคคลที่ไม่ได้รับอนุญาตจากแม่ทัพใหญ่ (พระยาพหลพลพยุหเสนา) ได้ละเมิดวินัยทหาร โดยแอบติดต่อกับนายทหารจีนชายแดนเชียงตุงต่อมาอีก เพราะบุคคลเช่นนั้นเชื่อว่าชาติไทยจะพ้นจากการตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามได้ก็โดยร่วมมือทางทหารกับกองทัพของรัฐบาลจีน จึงเป็นเหตุทำให้ฝ่ายจีนเกิดเข้าใจผิดคิดว่าพวกของบุคคลเหล่านั้นต้องการให้ทหารจีนเข้ามาในประเทศไทย เพื่อช่วยขับไล่กองทัพญี่ปุ่น จึงปรากฏความตามเอกสารหลักฐานของรัฐบาลอเมริกัน (ความสัมพันธ์ต่างประเทศของสหรัฐฯ ค.ศ.1945 เล่ม 6 หน้า 1275 ต่อท้ายบันทึกลงวันที่ 25 มิถุนายน 1945) เกี่ยวกับปัญหาประเทศไทย ดังนี้

เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) ก่อน 15 วัน ที่พระจักรพรรดิญี่ปุ่นได้สั่งให้กองทัพและประชาชนญี่ปุ่นยอมจำนนสัมพันธมิตรนั้น ประธานาธิบดีทรูแมนได้ตอบเจียงไคเช็คถึงปัญหายุทธภูมิจีนในอินโดจีนว่า ดินแดนอินโดจีนใต้เส้นขนานที่ 16 อยู่ในความรับผิดชอบของกองบัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ (ลอร์ดหลุยส์ เมาท์แบทเตน) ส่วนดินแดนเหนือเส้นขนานที่ 16 ขึ้นไปให้อยู่ในเขตยุทธภูมิจีนต่อไป เจียงไคเช็คได้ตกลงตามที่แบ่งเขตนี้โดยมีเงื่อนไขว่าบริเวณใต้เส้นขนานที่ 16 ให้ถือว่าเป็นเขตใต้ยุทธภูมิจีนในประเทศไทย หมายถึงว่าดินแดนไทยเหนือเส้นขนานที่ 16 ประมาณตั้งแต่อำเภออุ้มผาง อำเภอบางมูลนาค กิ่งอำเภอหนองบัวแดง อำเภอบ้านไผ่ อำเภอบรบือ จังหวัดร้อยเอ็ด อำเภอเสลภูมิ อำเภอหนองทับม้า อำเภอเขมราฐขึ้นไปนั้น อยู่ในเขตยุทธภูมิจีน ซึ่งเจียงไคเช็คจะยกกองทัพจีนเข้ามาได้

เมื่อพระจักรพรรดิญี่ปุ่นได้สั่งให้กองทัพและประชาชนญี่ปุ่นยอมจำนนสัมพันธมิตรในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) แล้ว โจทก์ (ท่านปรีดีฯ) ได้ขอให้นายทหารอเมริกันที่ประจำกองบัญชาการเสรีไทย ส่งโทรเลขด่วนมากของโจทก์ไปยังรัฐบาลอเมริกันว่า ถ้ากองทัพจีนเข้ามาปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นในดินแดนส่วนเหนือของไทยตามที่เจียงไคเช็คได้สงวนเงื่อนไขไว้แล้ว "ความไม่สงบเรียบร้อยจะเกิดขึ้น"

ต่อมาอีก 18 วัน คือในวันที่ 2 กันยายน ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) ประธานาธิบดีทรูแมนได้ออกคำสั่งทั่วไปหมายเลข 1 ให้กำลังทหารญี่ปุ่นทั่ว

ทั้งประเทศไทยยอมจำนนต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ (ลอร์ดเมาท์แบทเตน)

ดังนั้นกองทหารจีนจึงได้ปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นที่ตั้งอยู่เหนือเส้นขนานที่ 16 ของอินโดจีนฝรั่งเศส

เมื่อนายทหารสัมพันธมิตรประจำกองบัญชาการเสรีไทยได้ทราบคำสั่งทั่วไปของประธานาธิบดีทรูแมนหมายเลข 1 ตามนั้นแล้ว จึงได้มาแสดงความยินดีต่อโจทก์ พลจัตวา เจคส์ ได้กล่าวว่า "ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดีต่อท่านที่ได้ป้องกันประเทศของท่านจากการรุกรานของกองทัพจีน เพราะถ้าทหารเหล่านั้นเข้ามา (ในประเทศไทย) แล้วก็จะคงอยู่ตลอดไป"

รัฐบาลอังกฤษ (เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1945 หรือพ.ศ.2488 ภายหลังที่ญี่ปุ่นได้ยอมจำนนแล้ว) โดยความเห็นชอบของรัฐบาลอเมริกัน ซึ่งแจ้งต่อไปยังรัฐบาลจีนด้วยแล้วนั้นได้สั่งให้ลอร์ดเมาท์แบทเตนผู้บัญชาการทหารสูงสุดภาคเอเชียอาคเนย์ แนะนำโจทก์ (ท่านปรีดีฯ) ที่ใช้นามรหัสว่า "รูธ" ให้รีบประกาศโมฆะกรรมแห่งประกาศสงครามที่รัฐบาลพิบูลฯ ได้ทำต่อสัมพันธมิตร (ดังปรากฏตามเอกสารเลขที่ 740/0010 พี.ดับบลิว.เอส.-1545 ของรัฐมนตรีต่างประเทศถึงเอกอัครราชทูตสหรัฐฯ ฉบับลงวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) เวลาบ่าย 3 โมง ตรงกับเวลากรุงเทพฯ 3 นาฬิกาของวันที่ 16 เดือนนั้น) โทรเลขของลอร์ด เมาท์แบทเตนมาถึงโจทก์ (ท่านปรีดีฯ) เวลาย่ำรุ่งของวันที่ 16 สิงหาคม (รายละเอียดปรากฏในเอกสาร "ความสัมพันธ์ต่างประเทศของสหรัฐฯ" ค.ศ.1945 เล่ม 6 หน้า 1278-1279

ใจความโทรเลขลอร์ดเมาท์แบทเตน ที่ได้รับอนุญาตจากรัฐบาลอังกฤษและสัมพันธมิตร ให้แจ้งมายังโจทก์นั้นคือ

ให้โจทก์รีบบอกปัดประกาศสงครามที่ไทยทำต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกาและให้โจทก์กล่าวไว้ในประกาศบอกปัดนั้นด้วยว่า "รูธ" ได้แจ้งให้รัฐบาลอังกฤษและรัฐบาลอเมริกันทราบไว้แต่เนิ่นๆ แล้วว่า ขบวนต่อต้าน (Resistance Movement) ประสงค์จะทำการอย่างเปิดเผยต่อศัตรู หากยับยั้งไว้โดยคำขอร้องเฉพาะเจาะจงของสัมพันธมิตรเพื่อเหตุการณ์ปฏิบัติทางทหาร และให้โจทก์ส่งตัวแทนไปเจรจาที่เมืองแคนดี (เกาะลังกา) ถ้าโจทก์ปฏิบัติตาม

คำแนะนำนั้น และเพราะเหตุความอุปการะของขบวนการต่อต้าน (เสรีไทย) รัฐบาลอังกฤษก็พร้อมที่จะไม่บังคับให้ประเทศไทยทำข้อตกลงยอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไขอันเป็นวิธีธรรมดาที่จะต้องกระทำตามสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ (สถานะสงครามเพราะรัฐบาลพิบูลฯ ได้ประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา)

โจทก์จึงได้เชิญนายควงฯ นายกรัฐมนตรีและนายทวี บุณยเกตุ รัฐมนตรีสั่งราชการสำนักนายกรัฐมนตรี มาปรึกษา ตกลงกัน "ประกาศสันติภาพ" ในวันที่ 16 สิงหาคม (พ.ศ.2488) บอกปัดประกาศสงครามที่รัฐบาลพิบูลฯ ทำไว้ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐฯ

ในข้อตกลงสมบูรณ์แบบระหว่างไทยกับอังกฤษและอินเดีย ฉบับ 1 มกราคม 2489 จึงได้กล่าวไว้ในคำปรารภว่า

"โดยที่รัฐบาลแห่งสหราชอาณาจักรและรัฐบาลอินเดียอาศัยข้อคำนึงเนื่องด้วยการกระทำในการบอกปฏิเสธซึ่งรัฐบาลไทยได้ปฏิบัติไปแล้วและระลึกอยู่ด้วยเหมือนกันถึงความอุปการะที่ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านในประเทศไทยได้อำนวยให้ ระหว่างสงครามกับญี่ปุ่น จึงมีความปรารถนาที่จะให้สถานะสงครามสิ้นสุดลงโดยทันที" [116]

ร.อ.กฤษณ์ โตษยานนท์

23

ยุทธศาสตร์ของ ขบวนการเสรีไทย

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนถึง "ปฏิบัติการเสรีไทย" ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 เอาไว้อีกส่วนหนึ่ง ในจดหมายที่ท่านได้เขียนถึงพระพิศาลสุขุมวิท (ประสบ สุขุม) ผู้เขียนหนังสือชื่อว่า "จดหมายเหตุของเสรีไทยเกี่ยวกับปฏิบัติการในแคนดี นิวเดลฮีและสหรัฐอเมริกา" จดหมายของท่านปรีดีฯ ซึ่งลงวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2522 นั้นได้เขียนที่บ้านพักของท่านชานกรุงปารีส ก่อนที่ท่านจะถึงอสัญกรรม 4 ปี

ท่านปรีดีฯ แสดงความขอบคุณพระพิศาลฯ ที่ได้เขียนเรื่องที่เป็นความจริงเกี่ยวกับบทบาทของท่านปรีดีฯ ในฐานะหัวหน้าขบวนการเสรีไทย ซึ่งถือว่าเป็นการให้เกียรติแก่ตัวท่าน นอกเหนือไปจากการเป็นประโยชน์แก่ประวัติศาสตร์ชาติไทยช่วงหนึ่ง

ข้อความในจดหมายดังกล่าวของท่านปรีดี พนมยงค์ มีสาระสำคัญหลายตอนตามที่ได้เลือกมาแสดงไว้ดังนี้

"ในการรับใช้ชาติครั้งนั้น กองบัญชาการเสรีไทยได้คำนึงถึงสถานะของประเทศไทย ซึ่งมีลักษณะพิเศษโดยเฉพาะ ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 คือ

1. ประเทศไทยถูกญี่ปุ่น ซึ่งเป็นฝ่ายอักษะ (Axis) คือพันธมิตรระหว่างเยอรมนี อิตาลี ญี่ปุ่น) รุกราน

2. รัฐบาลไทยสมัยสงครามนั้นได้ก่อสถานะสงครามต่อสัมพันธมิตร (โดย) ได้ประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่ก็ได้ประกาศสงครามตอบโต้และประเทศในเครือจักรภพอังกฤษ คือ ออสเตรียกับอัฟริกาใต้ ก็ได้ประกาศสงครามต่อประเทศไทย อันเป็นการผูกมัดสถานะสงครามกับประเทศไทยให้แน่นยิ่งขึ้นอีก

3. สหรัฐอเมริกาใช้วิธียับยั้ง (Refrain) โดยยังมิได้ประกาศสงครามต่อประเทศไทยเป็นการตอบโต้ แต่ตามกฎหมายระหว่างประเทศนั้น สถานะสงครามเกิดขึ้นเมื่อรัฐบาลของประเทศหนึ่งประกาศสงครามต่อประเทศหนึ่ง หรือรัฐบาลของประเทศหนึ่งได้มีการปฏิบัติทางสงคราม (Act of War) โดยไม่ประกาศสงครามต่ออีกประเทศหนึ่ง ทั้งนี้ไม่จำเป็นที่ประเทศซึ่งถูกประกาศสงคราม หรือถูกการกระทำทางสงคราม โดยรัฐบาลของประเทศอื่นนั้นจะต้องประกาศสงครามเป็นการตอบโต้ จึงต่างกับวิธีทำสัญญาระหว่างเอกชนต่อเอกชน ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องตกลงกันลงนามในสัญญากันนั้น

รัฐบาลจอมพลพิบูลฯ ได้แจ้งการประกาศสงครามให้รัฐบาลสหรัฐฯ ทราบถูกต้องสมบูรณ์แบบตามระเบียบการทูตและกฎหมายระหว่างประเทศแล้ว คือรัฐบาลพิบูลฯ ได้แจ้งประกาศสงครามแก่กงสุลสวิสประจำกรุงเทพฯ ซึ่งรัฐบาลสหรัฐฯ ตั้งเป็นตัวแทนดูแลผลประโยชน์ของสหรัฐฯ (ลงพิมพ์ในหนังสือ “ความสัมพันธ์ต่างประเทศของสหรัฐฯ” ค.ศ.1942 เล่ม 1 หน้า 915)

อนึ่ง กงสุลสวิสประจำกรุงเทพฯ เป็นตัวแทนดูแลผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทย ฉะนั้น กระทรวงการต่างประเทศสวิสก็นำความตามที่กงสุลของตนรายงานนั้น แจ้งไปยังรัฐบาลอังกฤษด้วย

ส่วนรัฐบาลแห่งชาติจีนในระหว่างสงครามโลกนั้น พรรคคอมมิวนิสต์จีนยอมถือว่าเป็นรัฐบาลกลางของจีน โดยโจวเอินไหลเข้าร่วมในตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการต่างประเทศและเปลี่ยนฐานะ “กองทัพแดง” (Red Army) ของพรรคคอมมิวนิสต์จีน เป็น “กองทัพลู่ที่ 8” และ “กองทัพที่ 4 ใหม่” ของรัฐบาลกลางจีน

ในระยะแรกแห่งมหาสงครามนั้น ก็แสดงเพียงความไม่พอใจที่รัฐบาลไทยสมัยนั้นร่วมมือกับญี่ปุ่น แต่ก็ยังไม่ถือว่ามีสถานการณ์สงครามเกิดขึ้นกับประเทศไทย ต่อมาเหตุการณ์ได้ผันแปรไป คือระหว่างวันที่ 25 ธันวาคม 2484 กับ 31 ธันวาคม 2484 ท่านจอมพลป.ฯ ได้ประกาศสาส์นของท่านถึงจอมพลเจียงไคเช็คทางวิทยุกระจายเสียงและโฆษณาทางหนังสือพิมพ์ชักชวนให้เจียงไคเช็คทำความเข้าใจและปรองดองกับญี่ปุ่น และเข้ามาร่วมงานกู้ชาติของเอเชีย เพราะญี่ปุ่นทำด้วยเจตนาดีต่อชาวเอเชีย ต่อมารัฐบาลไทยได้มีปฏิบัติทางสงครามต่อประเทศจีน เช่น การส่งกองทหารไปรบกองทัพจีนที่ตั้งอยู่ในพันธรัฐฉาน (Shan States) ของอังกฤษ ฯลฯ และการรับรองรัฐบาลแมนจูกัวซึ่งเป็นดินแดนภาคอีสานของจีนที่ญี่ปุ่นยึดเอาไปตั้งเป็นรัฐหุ่นของญี่ปุ่นนั้นอีกทั้งรัฐบาลไทยสมัยสงครามได้รับรองรัฐบาล "วังจิงไว" ที่ญี่ปุ่นตั้งขึ้นที่นครนานกิงว่าเป็นรัฐบาลของจีน จึงเท่ากับประกาศสถานะสงครามกับจีนเพราะถือว่ารัฐบาลแห่งชาติจีนมิใช่เป็นรัฐบาลที่ถูกต้องของจีน หากถือว่ารัฐบาลวังจิงไวเป็นรัฐบาลที่ถูกต้องของจีน

สถานะของประเทศไทยดังกล่าวจึงต่างกับประเทศอื่นที่ถูกญี่ปุ่นหรือฝ่ายอักษะรุกราน โดยรัฐบาลของประเทศที่ถูกรุกรานมิได้ก่อสถานะสงครามต่อสัมพันธมิตร ผู้รักชาติของประเทศดังกล่าวจึงต่อสู้ศัตรูที่รุกรานด้านเดียว โดยไม่มีปัญหาที่จะต้องแก้สถานะสงครามที่รัฐบาลของตนได้ทำไว้ต่อสัมพันธมิตร เพราะเสร็จสงครามแล้ว ประเทศดังกล่าวก็ไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามของสัมพันธมิตร หากประเทศดังกล่าวเป็นฝ่ายชนะสงคราม ดังนั้นคนจีนที่รักชาติซึ่งอยู่ในประเทศจีนก็ดี และซึ่งอาศัยอยู่ในประเทศไทยก็ดี จึงมองเห็นถูกต้องตามทรรศนะของจีนแล้วว่า พวกเขามีหน้าที่ต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกรานด้านเดียว

ส่วนองค์การรักชาติของประเทศที่ถูกฝ่ายอักษะรุกราน และรัฐบาลของประเทศที่ถูกรุกรานได้ก่อสถานะสงครามต่อฝ่ายสัมพันธมิตรนั้น บางองค์การคิดต่อสู้ฝ่ายรุกรานเพียงด้านเดียวเท่านั้น จึงไม่อาจช่วยให้ประเทศนั้นๆ หลุดพ้นจากการตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามของสัมพันธมิตรได้

กองบัญชาการเสรีไทยได้คำนึงถึงสถานการณ์ของชาติไทยดังกล่าวข้างบนนั้นตั้งแต่ต้นสงคราม ฉะนั้นจึงเห็นว่าขบวนการเสรีไทยจำต้องปฏิบัติภารกิจในการรับใช้ชาติไทย 2 ด้านประกอบกัน คือ

1. ต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกราน และ

2. ปฏิบัติการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่าประเทศไทยไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามและการผ่อนหนักเป็นเบา

เมื่อญี่ปุ่นรุกรานประเทศไทยนั้น คนไทยที่ได้รับมรดกตกทอดความรักชาติมาจากบรรพบุรุษจึงได้ทำการต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกราน โดยต่อสู้แต่ลำพังบ้าง รวมกันเป็นกลุ่มบ้าง ตามวิธีที่ถนัด

แม้ว่าการต่อสู้ตามวิธีดังกล่าวจะได้ผลบ้าง แต่ก็เป็นการยากที่จะทำลายกองทัพญี่ปุ่นที่มีแสนยานุภาพนั้นให้หมดไปจากประเทศไทยได้ ฉะนั้นกองบัญชาการเสรีไทยจึงได้จัดตั้ง "ขบวนการเสรีไทย" รวมผู้รักชาติอย่างกว้างขวางเป็นขบวนการเดียวกัน เพื่อดำเนินการต่อสู้สมานกันตามยุทธศาสตร์เดียวกัน ซึ่งสมานกับยุทธศาสตร์ของสัมพันธมิตร

กองบัญชาการเสรีไทยคำนึงถึงกำลังของฝ่ายญี่ปุ่นกับกำลังของฝ่ายไทยซึ่งเห็นประจักษ์กันทั่วไปแล้วว่าญี่ปุ่นมีแสนยานุภาพเหนือกว่าหลายเท่าของกำลังผู้รักชาติไทย ฉะนั้นขบวนการเสรีไทยจึงต้องร่วมกับสัมพันธมิตรในการต่อสู้ญี่ปุ่น.

ฝ่ายสัมพันธมิตรตกลงกันให้ยุทธภูมิในประเทศไทยขึ้นต่อกองบัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ซึ่งมีลอร์ดหลุยส์ เมาท์แบทเตนเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ส่วนเจียงไคเช็คเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดของสัมพันธมิตรในยุทธภูมิจีน แต่เจียงไคเช็คได้พยายามที่จะให้สัมพันธมิตรยอมรับว่าเขตยุทธภูมิของท่านตอนใต้นั้นจดถึงเส้นขนานที่ 16 หมายความว่าดินแดนไทยเหนือเส้นขนานที่ 16 อยู่ในเขตยุทธภูมิจีน ซึ่งเจียงไคเช็คจะยกกองทัพจีนเข้ามาได้ ถ้าหากความต้องการดังกล่าวของเจียงไคเช็คเป็นผลสำเร็จแล้ว ก็เป็นที่น่าหวาดเสียวยิ่งนักสำหรับชาติและราษฎรไทยที่รักชาติ เพราะประเทศไทยอาจถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนเหนืออยู่ภายใต้การยึดครองของจีน และส่วนที่เหลืออยู่ ก็อยู่ภายใต้การยึดครองของอังกฤษ ประเทศไทยก็จะถูกแยกออกเป็นประเทศไทยเหนือและประเทศไทยใต้

กองบัญชาการเสรีไทยจึงได้ระมัดระวังมิให้ประเทศไทยต้องถูกแบ่งออกเป็น 2 ประเทศ

กองบัญชาการเสรีไทยได้ส่งผู้แทนไปเจรจาทางการเมืองกับรัฐบาลจีนเพื่อให้รับรองว่าประชาชนไทยมิใช่เป็นคู่สงครามกับจีน แต่ในส่วนที่เกี่ยวกับเขตยุทธภูมิจีนนั้น กองบัญชาการเสรีไทยได้พยายามมิให้ยุทธภูมิในประเทศไทยขึ้นต่อกองบัญชาการทหารสูงสุดจีน

ระบบกองทัพจีนต่างกับระบบกองทัพไทยอยู่อย่างหนึ่งคือกองทัพจีนมีนายทหารฝ่ายอำนวยการเมืองการเจรจาทางทหารที่เกี่ยวกับการเมืองต้องเสนอผ่านนายทหารฝ่ายอำนวยการเมืองวินิจฉัยก่อนถึงกองทัพจีน นายทหารอังกฤษอเมริกันและเสรีไทยที่ประจำนครจุงกิงก็ทราบดีว่านายทหารผู้ใหญ่จีนฝ่ายอำนวยการเมืองเกี่ยวกับประเทศไทย คือ นายพลเอกไต้หลี ซึ่งมีตำแหน่งเป็นหัวหน้าใหญ่ตำรวจลับด้วย สายลับก๊กมินตั๋งในประเทศไทยขึ้นต่อนายพลไต้หลีนายพลจีนคนนี้มีกลยุทธ์มากที่ใช้เพื่อหวังจะล่อให้ผู้เจรจาตกหลุมพรางตามเป้าหมายแห่งการขยายเขตยุทธภูมิจีนสู่บริเวณภาคเหนือของประเทศไทย ฉะนั้นเสรีไทยจึงใช้ความระมัดระวังเพื่อมิให้ชาติไทยต้องตกหลุมพรางของเขา เรื่องนี้ นายนิคอล สมิธ ผู้แทน โอ.เอส.เอส ที่เดินทางมาพบผมในต้นเดือนสิงหาคม พ.ศ.2488 ก็ได้แจ้งให้ผมทราบถึงกลยุทธ์ต่างๆ ของนายพลจีนคนนั้น ตลอดจนกลยุทธ์ที่นายพลจีนคนนั้นได้วางไว้เพื่อล่อเอาบุคคลสำคัญของรัฐบาลจอมพลป.ฯ ไปกักไว้เป็นตัวประกัน

ต่อมาเมื่อพระจักรพรรดิญี่ปุ่นและประชาชนญี่ปุ่นยอมจำนนสัมพันธมิตรในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) ผมจึงขอให้นายทหารอเมริกันที่ประจำกองบัญชาการเสรีไทยส่งโทรเลขด่วนมากของผมไปยังรัฐบาลอเมริกันว่า ถ้ากองทัพจีนเข้ามาปลดอาวุธญี่ปุ่นในดินแดนส่วนเหนือของไทยแล้ว "ความไม่สงบเรียบร้อยจะเกิดขึ้น" ต่อมาอีก 18 วัน คือในวันที่ 2 กันยายนปีนั้น ประธานาธิบดีทรูแมนได้ออกคำสั่งทั่วไปหมายเลข 1 ให้กำลังทหารญี่ปุ่นทั่วทั้งดินแดนประเทศไทย ยอมจำนนต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์

กรณี "เลียะพะ" ที่คนจีนจำพวกหนึ่งได้ก่อขึ้นที่บริเวณถนนเยาวราชภายหลังสงครามโลก ก็เนื่องจากคนจีนจำพวกนั้นตั้งความหวังไว้ว่า กองทัพจีนจะยกเข้ามาในประเทศไทยเพื่อ "ให้บทเรียน" แก่ประเทศไทย แต่พวกเขาผิดหวังเพราะเห็นกองทหารอังกฤษของกองบัญชาการฯ เอเชียอาคเนย์ยกเข้ามาใน

กรุงเทพฯ คนจีนจำพวกนั้นจึงก่อการอาละวาดขึ้น

ขบวนการเสรีไทยได้ร่วมกับสัมพันธมิตรตามสายงานการทหารของสัมพันธมิตร คือกองบัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ (ลอร์ดเมาท์แบทเตน)ซึ่งมีองค์การทหารอเมริกันร่วมปฏิบัติการอยู่ด้วย โดยความเสียสละของเพื่อนเสรีไทยทั้งหลายที่ได้ทำการต่อสู้ญี่ปุ่นตามแผนยุทธศาสตร์ของกองบัญชาการเสรีไทย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งยุทธศาสตร์ร่วมกันของกองบัญชาการสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ จึงเป็นคุณูปการสำคัญช่วยให้กองบัญชาการเสรีไทยได้ประสบความสำเร็จในการเจรจาให้ฝ่ายสัมพันธมิตรตกลงว่ากองทัพอังกฤษที่จะส่งไปยังประเทศไทยภายหลังสงครามนั้นมิใช่เข้าไปยึดครองประเทศไทย หากเข้าไปเพื่อปลดอาวุธทหารญี่ปุ่น เสร็จแล้วก็ต้องถอนทหารอังกฤษออกจากประเทศไทยโดยเร็ว

กองบัญชาการเสรีไทยมิได้คำนึงเพียงด้านต่อสู้ญี่ปุ่นแต่ด้านเดียวเท่านั้น หากได้ปฏิบัติการอีกด้านหนึ่ง ประกอบด้วย คือปฏิบัติการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับรองว่าประเทศไทยไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามและการปฏิบัติเพื่อให้สัมพันธมิตรผ่อนหนักเป็นเบาในการเรียกร้องค่าเสียหายจากประเทศไทยเพราะเหตุที่รัฐบาลไทยสมัยนั้นได้ทำความเสียหายแก่สัมพันธมิตร

ขบวนการเสรีไทยไม่ได้ใช้วิธีเจรจาโดยปากพูดกับสัมพันธมิตรเท่านั้น หากได้มีการปฏิบัติในการต่อสู้ญี่ปุ่นตามแผนยุทธศาสตร์ร่วมกันของสัมพันธมิตรประกอบด้วย ต่อมาเมื่อสัมพันธมิตรเห็นการกระทำของเสรีไทยว่าปฏิบัติจริงด้วยความซื่อสัตย์ตามแผนยุทธศาสตร์ร่วมกันและปฏิบัติการเป็นคุณูปการแก่สัมพันธมิตร พันธมิตรจึงยอมรับว่าการประกาศสงครามและการก่อสถานะสงครามดังกล่าวเป็นโมฆะ แต่ท่วงท่าของสหรัฐฯ อังกฤษ จีน ที่ยอมเลิกสถานะสงครามกับประเทศไทยนั้นต่างกัน

รัฐบาลแห่งชาติจีนในระยะแรกแห่งมหาสงครามก็แสดงเพียงความไม่พอใจที่รัฐบาลไทยสมัยนั้นร่วมมือกับญี่ปุ่น แต่ต่อมารัฐบาลไทยนั้นได้มีการปฏิบัติทางสงครามกับจีนดังกล่าวข้างต้น รัฐบาลจีนก็โกรธประเทศไทยยิ่งขึ้น รัฐบาลแห่งชาติจีนถือตนว่าเป็นผู้ใหญ่ จึงให้ธรรมเนียมของจีนโบราณที่จะต้อง "ให้บทเรียน" หรือ "ทำการสั่งสอน" เด็ก คือประเทศไทยที่ไม่เกรงใจผู้ใหญ่ สถานีวิทยุ

กระจายเสียงจุงกิงของรัฐบาลกลางจีน (เจียงไคเช็ค) ก็ได้คุกคามทำนองดังกล่าวหลายครั้ง และคุกคามหนักยิ่งขึ้นตอนที่รัฐบาลไทยรับรองรัฐบาลวังจิงไว

กองบัญชาการเสรีไทยและเพื่อนเสรีไทยซึ่งได้พบเจียงไคเช็ค และที่ประจำอยู่ ณ นครจุงกิงนั้น ก็ได้พยายามหาทางผ่อนหนักเป็นเบาในส่วนที่เกี่ยวกับจีน ให้คลายความโกรธประเทศไทยเป็นส่วนรวมที่มิได้เป็นศัตรูของจีน

ส่วนอังกฤษกับสหรัฐอเมริกาที่ถูกรัฐบาลไทยประกาศสงครามและมีปฏิบัติทางสงคราม ก็เป็นธรรมดาที่ประเทศใดๆ ที่ถูกเข้าเช่นนั้นจะต้องไม่พอใจ แต่น้ำหนักแห่งความไม่พอใจของอังกฤษต่อประเทศไทยต่างกับสหรัฐฯ ทั้งนี้เพราะผลประโยชน์ของอังกฤษและสหรัฐฯเกี่ยวกับประเทศไทยในกาลสมัยนั้นถูกกระทบกระเทือนมากน้อยต่างกัน

สมัยก่อนสงครามโลก อังกฤษเป็นเจ้าอาณานิคมแห่งสหภาพมลายูและสหภาพพม่า (รวมทั้งสหพันธรัฐฉาน) อาณานิคมดังกล่าวถูกรุกราน โดยญี่ปุ่นใช้ประเทศไทยเป็นฐานทัพ และรัฐบาลไทยระหว่างในสงครามได้มีส่วนในการนั้นด้วย เช่นการยกทัพไปยึดครองรัฐเชียงตุง เมืองพาน ฯลฯ และการเอาไทรบุรี ปลิศ กลันตัน ตรังกานู มาอยู่ใต้ปกครองไทย อังกฤษเป็นประเทศทุนนิยมใหญ่ที่กุมเศรษฐกิจของไทยไว้ เช่น มีธนาคารอังกฤษ 3 ธนาคาร มีสัมปทานป่าไม้สักหลายแห่ง มีสัมปทานเหมืองแร่หลายแห่ง มีการค้า การเดินเรือและวิสาหกิจมากมาย ฉะนั้นอังกฤษจึงไม่พอใจมากที่ตนได้รับความเสียหายจากการกระทำของรัฐบาลไทยสมัยนั้น แม้ลอร์ดเมาท์แบทเตน ผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตร ได้ยอมรับรองขบวนการเสรีไทยที่ให้ความร่วมมือในการรบญี่ปุ่น ก็ตาม แต่เจ้าหน้าที่อังกฤษซึ่งเป็นฝ่ายการเมืองและการเศรษฐกิจ ก็พยายามที่จะให้รัฐบาลอังกฤษถือว่าสถานะสงครามระหว่างประเทศไทยกับอังกฤษคงมีอยู่ ประเทศไทยจึงจะต้องตกเป็นฝ่ายแพ้สงคราม. กองบัญชาการเสรีไทยได้เจรจาและส่งเพื่อนเสรีไทยหลายคนและหลายชุดไปเจรจากับอังกฤษหลายครั้ง แต่ฝ่ายอังกฤษก็รีรออยู่โดยไม่รับรองให้แน่ชัดลงไปว่าการประกาศสงครามของรัฐบาลไทยต่อบริเตนใหญ่นั้นเป็นโมฆะ

ส่วนสหรัฐอเมริกาสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 มีผลประโยชน์มากในประเทศอื่น แต่ในสมัยเดียวกัน มีผลประโยชน์ในทางเศรษฐกิจน้อยมาก

ในประเทศไทย มีบริษัทการค้าเล็กๆ อยู่บริษัทเดียว สถานทูตอเมริกันสมัยนั้นจึงมีพนักงานการทูตเพียง 3 คนเท่านั้น คือ อัครราชทูตกับเลขานุการ 2 คน บางครั้งก็เหลือเลขานุการคนเดียว

รัฐบาลอเมริกันได้ใช้วิธีประดุจผ่าเส้นผมออกเป็น 2 ซีก โดยถือว่าประเทศไทยมี 2 รัฐบาล คือ รัฐบาลที่ประกอบขึ้นก่อนญี่ปุ่นรุกราน ซึ่งรัฐบาลอเมริกันยังถือว่ายังคงมีอยู่ โดยถือว่าผมเป็นตัวแทนดำเนินต่อไป (Continuity) ของรัฐบาลนั้น ซึ่งรัฐบาลอเมริกันรับรอง ส่วนอีกรัฐบาลหนึ่ง ซึ่งประกอบขึ้นภายหลังญี่ปุ่นรุกรา โดยมีจอมพลพิบูลฯ เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น รัฐบาลอเมริกันไม่รับรอง

แม้ว่ารัฐบาลอเมริกันได้มีนโยบายต่อประเทศไทยดังกล่าวก็ดี แต่รัฐบาลอเมริกันก็มิได้ยอมให้ฝ่ายไทยได้ประโยชน์จากการนั้นง่ายๆ โดยไม่ต้องมีการต่อสู้ญี่ปุ่นต่อไปอีก โดยรัฐบาลอเมริกันได้ติดต่อมายังกองบัญชาการเสรีไทยที่จะให้มีการปฏิบัติต่อสู้ญี่ปุ่น ตามแผนยุทธศาสตร์ร่วมกันของสัมพันธมิตรให้มากยิ่งขึ้น

กองบัญชาการเสรีไทยได้ต้อนรับเสรีไทยจากสหรัฐอเมริกาและจากอังกฤษที่ได้รับการอบรมการทหารจาก 2 ประเทศนั้น เข้ามาร่วมงานต่อญี่ปุ่น กองบัญชาการเสรีไทยได้ส่งเสรีไทยจากภายประเทศออกไปฝึกฝนการทหาร ณ อินเดียและลังกา เสร็จแล้วกลับมาปฏิบัติการในหน่วยต่างๆ ภายในประเทศไทย ฝ่ายอเมริกันและอังกฤษก็ได้ส่งนายทหารของประเทศทั้งสองมาเป็นตัวแทนของเขาประจำกองบัญชาการเสรีไทยจำนวนหนึ่ง และมาช่วยฝึกฝนพลพรรคเสรีไทยหลายหน่วยในประเทศไทย. ฝ่ายกองบัญชาการเสรีไทยได้ส่งนายทหารบก นายทหารอากาศไปประจำกองบัญชาการเอเชียอาคเนย์ และได้ส่งนายทหารเรือไปประจำกรุงวอชิงตัน

นายทหารสัมพันธมิตรได้เห็นสมรรถภาพแห่งการต่อสู้ญี่ปุ่นของกองบัญชาการเสรีไทย แล้วจึงรายงานไปยังรัฐบาลของตนเป็นระยะๆ ไป มิใช่ฝ่ายกองบัญชาการฯ สัมพันธมิตรเป็นคนปัญญาอ่อนที่เชื่อง่ายๆ ว่าองค์การใดโฆษณาว่าได้นำมวลชนต่อสู้ญี่ปุ่นขึ้นแล้ว ก็เป็นการเพียงพอ ทหารกองบัญชาการฯ สัมพันธมิตรต้องพิสูจน์จากรูปแบบแท้จริงให้แน่นอนแล้วจึงจะเชื่อ

แม้ว่าประธานาธิบดีรูสเวลท์มีความปรารถนาดีต่อประเทศไทย แต่ฝ่าย

อเมริกันก็ยังมีปัญหาเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติอีกหลายประการซึ่งจะต้องเจรจากับกองบัญชาการเสรีไทยเพื่อที่สถานะสงครามระหว่างไทยกับสหรัฐฯ จะได้สิ้นสุดลง โดยราบรื่น ฝ่ายอเมริกันปรารถนาที่จะได้บุคคลที่ทราบสถานการณ์ภายในประเทศไทยระหว่างสงคราม เป็นตัวแทนขบวนการเสรีไทยเดินทางไปชี้แจงสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปมาจากสภาพก่อนสงครามนั้นให้ถูกต้อง ซึ่งจะช่วยให้การเจรจาวิธีปฏิบัติที่ค้างอยู่กับสหรัฐฯ และที่สหรัฐฯ จะช่วยเจรจากับอังกฤษนั้นดำเนินไปสะดวกขึ้น ผมจึงได้ส่งเสรีไทยหลายคนจากประเทศไทยไปปฏิบัติการร่วมกับสถานทูตไทย ณ กรุงวอชิงตัน

ครั้นต่อมาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2487 ผมเห็นว่าคุณพระ (พิศาล สุขุมวิท) กับคุณหลวงสุขุม (นัยประดิษฐ์) ซึ่งขณะนั้นเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ ทราบสถานการณ์ในประเทศหลายด้านอย่างกว้างขวาง ทั้งเป็นผู้ที่คุ้นเคยสนิทสนมกับอัครราชทูตและเลขานุการสถานทูตอเมริกันในกรุงเทพฯ รวมทั้งชาวอเมริกันหลายคนที่อยู่กรุงเทพฯ มาก่อนสงคราม คณะทูตและชาวอเมริกันเหล่านั้นได้กลับไปสหรัฐฯ โดยการแลกเปลี่ยนเชลยระหว่างไทยกับอเมริกา คุณพระกับคุณหลวงสุขุมฯ จึงมีคุณสมบัติเหมาะสมที่เพิ่มกำลังฝ่ายไทยในการเจรจากับสหรัฐฯ คือ ประการที่ 1 ในการแก้ไขสถานะสงครามและการผ่อนหนักเป็นเบา และประการที่ 2 ติดต่อหาช่องทางที่จะบรรเทาทุกข์และบูรณะประเทศที่จะต้องประสบภัยสงคราม คุณพระและคุณหลวงสุขุมฯ ซึ่งมีจิตใจรักชาติเต็มเปี่ยมก็ได้รับอาสาเดินทางไปปฏิบัติการตามที่กองบัญชาการฯ ได้มอบหมายภารกิจ 2 ประการนั้น

ระหว่างตระเตรียมที่จะให้คุณพระและคุณหลวงฯ เดินทางไปพร้อมกับเสรีไทยอีก 5 คน กำลังพลพรรคเสรีไทยที่ได้รับความช่วยเหลือทางอาวุธยุทโธปกรณ์จากฝ่ายสัมพันธมิตรก็ได้ขยายกว้างขวางมากขึ้น ถึงขั้นที่ญี่ปุ่นอาจลงมือทำการโจมตีก่อน ผมกับสมาชิกส่วนมากในกองบัญชาการเสรีไทยเห็นว่า ถ้ากองกำลังเสรีไทยต้องพรางตัวอยู่ด้านเดียวตามคำขอร้องของฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว ก็จะเสียเปรียบฝ่ายญี่ปุ่น เราจึงเห็นว่ากำลังของฝ่ายเสรีไทยควรเป็นฝ่ายริเริ่มโจมตีญี่ปุ่นก่อน แต่ถ้าทำดังกล่าวก็เป็นการขัดต่อคำขอร้องของสัมพันธมิตร ที่ให้เรารอคอยการยกพลขึ้นบกของกองทหารสัมพันธมิตร

ดังนั้นในวันที่ 21 พฤษภาคม 2488 อันเป็นวันเดียวกันกับที่คุณพระกับคุณหลวงฯ และเสรีไทยออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ผมจึงได้ส่งโทรเลขลับด่วนมากถึงรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศอเมริกัน และถึงลอร์ดเมาท์แบทเตน มีข้อความตรงกัน"

ข้อความในโทรเลขฉบับดังกล่าวของท่านปรีดี พนมยงค์ถึงรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐฯ และข้อความในโทรเลขตอบของผู้รักษาการในตำแหน่งรัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐฯ มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทยและขบวนการเสรีไทย ดังปรากฏในคำแปลของท่านปรีดีฯ ดังต่อไปนี้

เลขที่ 740.0011 พี.ดับเบิลยู/5-2948

บันทึกจัดทำโดยกระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกา

กรุงวอชิงตัน วันที่ 28 พฤษภาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488)

ต่อไปนี้เป็นสาส์นถึงรัฐมนตรีต่างประเทศ (สหรัฐฯ) จาก รูธ (ปรีดี พนมยงค์) กระทรวงการต่างประเทศได้รับเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม ค.ศ. 1945

"ขบวนการต่อต้านของไทย ในการดำเนินกิจกรรมทั้งหลายนั้น ได้ปฏิบัติตามเสมอมาซึ่งคำแนะนำของผู้แทนอเมริกันที่มิให้ปฏิบัติการใดๆ ในการต่อสู้ศัตรูล้ำหน้าก่อนถึงเวลาอันควร แต่ในขณะนี้ ข้าพเจ้า (ปรีดีฯ) เชื่อว่ากำลังใจที่จะรบของญี่ปุ่นจะลดน้อยลงไปถ้าขบวนการต่อต้านไม่คงอยู่ภายในฉากกำบังอีกต่อไป ญี่ปุ่นจะถูกบีบให้ยอมจำนนโดยไม่มีเงื่อนไขต่อสัมพันธมิตรเร็วขึ้น เพราะความสลายของสิ่งที่เรียกว่าวงไพบูลย์ร่วมกัน อย่างไรก็ตาม เราได้ถือตามคำแนะนำว่า ขบวนการต่อต้านจะต้องพยายามขัดขวางความช่วยเหลือใดๆ ที่ญี่ปุ่นจะได้จากประเทศไทย เราได้ดำเนินตามแนวทางนี้อย่างใกล้เคียงที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ แต่ท่านย่อมเห็นได้ว่าญี่ปุ่นได้มีความสงสัย (ขบวนการต่อต้าน) มากยิ่งขึ้นตลอดมา เมื่อไม่นานมานี้ รัฐบาลไทย (รัฐบาลควง อภัยวงศ์) ไม่ยอมตามคำขอของญี่ปุ่นที่ขอเครดิตเพิ่มเติมอีก 100 ล้านบาท ข้าพเจ้าได้รับแจ้งจากรัฐบาลปัจจุบันว่าจะไม่อยู่ในตำแหน่งต่อไป ถ้าญี่ปุ่นยืนยันเช่นนั้น รัฐบาลใหม่ก็จะตั้งขึ้นและจะปฏิบัติการต่อญี่ปุ่น โดยประการแรก จะประกาศโมฆะกรรมซึ่งหนี้สินและข้อตกลงที่ระบอบพิบูลกับญี่ปุ่นได้ทำกันไว้ รวมทั้งสนธิสัญญาที่

ผนวก 4 รัฐมาลายาและรัฐไทยใหญ่ไว้กับประเทศไทย อีกทั้งการประกาศสงครามต่ออังกฤษและสหรัฐอเมริกา พื้นฐานแห่งความสัมพันธ์ระหว่าง 2 ชาตินี้กับประเทศไทยจะสถาปนาขึ้นดังที่เป็นอยู่ก่อนเพิร์ลฮาร์เบอร์ (ก่อนญี่ปุ่นรุกราน) ก่อนที่จะดำเนินแผนการนี้ข้าพเจ้าปรารถนาแจ้งให้ท่านทราบถึงสถานการณ์ที่ดำเนินอยู่ แม้ว่าข้าพเจ้าตระหนักว่าสหรัฐฯ มีเจตนาดีเกี่ยวกับเอกราชของประเทศไทย และมีความนับถือประชาชนไทยอย่างสุดซึ้ง ข้าพเจ้าเชื่อว่าในวันที่เราลงมือปฏิบัติการนั้น สหรัฐฯ จะประกาศเคารพความเป็นเอกราชของประเทศไทย และถือว่าประเทศไทยเป็นสมาชิกชาติหนึ่งของสหประชาชาติ และไม่ถือว่าประเทศไทยเป็นศัตรู ทั้งนี้จะเป็นการส่งเสริมกำลังใจอย่างใหญ่หลวงต่อมวลราษฎรไทย ซึ่งเตรียมพร้อมแล้วในการเสียสละใดๆ ข้าพเจ้าได้แจ้งเรื่องทั้งหมดนี้ไปยังผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ (ลอร์ด เมาท์แบทเตน) ด้วยแล้ว"

คำตอบของสหรัฐฯ ส่งเมื่อวันที่ 28 พฤษภาคม ค.ศ.1945 มีความต่อไปนี้

"ขอบคุณอย่างสุดซึ้งต่อสาส์นของท่านถึงรัฐมนตรีต่างประเทศ เราเข้าใจความปรารถนาของท่านที่จะให้ประเทศไทยต่อสู้ศัตรูทางปฏิบัติการโดยเร็วที่สุดที่จะเป็นได้ เราเชื่อแน่ว่าอย่างไรก็ตาม ท่านย่อมตระหนักว่า การต่อสู้ศัตรูร่วมกันของเรานั้นต้องสมานกับยุทธศาสตร์ทั้งปวงในการต่อสู้ญี่ปุ่นและไม่เป็นผลดีถ้าไทยทำล้ำหน้าก่อนเวลาอันสมควร และก่อนที่จะมีเหตุผลประกันว่าจะได้ชัยชนะ ถ้าลงมือปฏิบัติการอย่างเปิดเผยที่มิได้อยู่ในแผนยุทธศาสตร์ของผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ฉะนั้นเราหวังว่าท่านจะใช้ความพยายามต่อไปที่จะป้องกันมิให้เกิดขึ้นโดยการกระทำล้ำหน้าก่อนถึงเวลาอันควรโดยขบวนต่อต้าน หรือการปฏิบัติอันเร่งให้ญี่ปุ่นรีบยึดรัฐบาลไทย (รัฐบาล ควง อภัยวงศ์) เราเชื่อมั่นว่าท่านจะแจ้งให้เราและบริติชทราบบริบูรณ์ ถ้าการขยายตัว (ของสถานการณ์) จะเกิดขึ้นได้ในไม่ช้า โดยฝืนต่อความพยายามของท่าน

ความปรารถนาอย่างจริงใจของท่านและของมวลราษฎรไทยในการบอกปัดการประกาศสงครามกับข้อตกลง (กับญี่ปุ่น) ของพิบูลฯ นั้น เป็นสิ่งที่เข้าใจแจ่มแจ้งและมีคุณค่า แต่ยังไม่แจ้งชัดว่าเหตุใดรัฐบาลปัจจุบัน (รัฐบาลควง อภัยวงศ์) จะลาออกในขณะนี้ หรือมีการบีบบังคับอย่างใดที่รัฐบาลต่อไปจะถือเอาการ

บอกปัด (ประกาศสงครามและข้อตกลงกับญี่ปุ่น) เป็นการกระทำในประการแรก ย่อมจะเห็นได้ว่าขบวนการต่อต้านจะบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ได้ดีกว่าเมื่อแสดงตนออกจากฉากกำบังแล้ว คือการจู่โจมอย่างฉับพลันที่มีการประสานกันต่อการลำเลียง ต่อการคมนาคม ต่อกองกำลัง ต่อยุทโธปกรณ์ของศัตรู และการเข้าจับกุมนายทหารเจ้าหน้าที่และเข้ายึดบรรดาเอกสารตลอดจนจุดยุทธศาสตร์ต่างๆ การปฏิบัติการทางการเมืองในเรื่องการบอกปัดการประกาศสงครามและการเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรก็จะตามมาภายหลัง

เราให้ความสำคัญอย่างยิ่งต่อการมีรัฐบาลไทยที่ถูกตั้งตามรัฐธรรมนูญและมีประสิทธิผลบนผืนแผ่นดินไทยที่ทำการร่วมมือกับสัมพันธมิตร เราหวังว่าการตระเตรียมทุกสิ่งทุกอย่างที่จะเป็นไปได้ในการป้องกันมิให้ฝ่ายศัตรูจับกุมบุคคลสำคัญๆ ที่นิยมสัมพันธมิตร หรือกระจายบุคคลเหล่านี้ เพื่อว่ารัฐบาลดังกล่าวจะสามารถปฏิบัติภารกิจได้ทันทีในพื้นที่ซึ่งเป็นอิสระจากญี่ปุ่น อีกทั้งสามารถสั่งการให้กำลังทหารไทยปฏิบัติการร่วมมือกับสัมพันธมิตร และสามารถฟื้นฟูกลไกของรัฐบาลด้านกิจการพลเรือนในพื้นที่ซึ่งได้รับการปลดปล่อยจากการยึดครองแล้ว

สหรัฐฯ ไม่อาจที่จะประกาศโดยลำพังได้ว่าชาติอื่นชาติใดเป็นสมาชิกสหประชาชาติ หากมีความยินดีที่จะประกาศซ้ำอีกโดยเปิดเผยในโอกาสอันเหมาะสมถึงการเคารพในความเป็นเอกราชของชาติไทย และประกาศว่าสหรัฐฯ ไม่เคยถือว่าประเทศไทยเป็นศัตรู ไม่ว่าในช่วงเวลาใด เรามองไปเบื้องหน้าถึงวันที่ประเทศของเราทั้งสองจะแสดงอย่างเปิดเผยต่อสาธารณชนถึงจุดหมายร่วมกันของเราในการ ต่อสู้ศัตรูร่วมกันของเรา

ลงนามโดยนายโจเซฟ กรูว์ รักษาการ รัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐฯ

เมื่อรัฐบาลอเมริกันส่งสาส์นฉบับดังกล่าวมายังผมแล้วก็ได้ทำบันทึกลงวันที่ 25 มิถุนายน ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) ถึงสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงวอชิงตัน เพื่อขอให้ฝ่ายอังกฤษพิจารณาปรับปรุงนโยบาย (ต่อประเทศไทย) ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับสหรัฐฯ" [117]

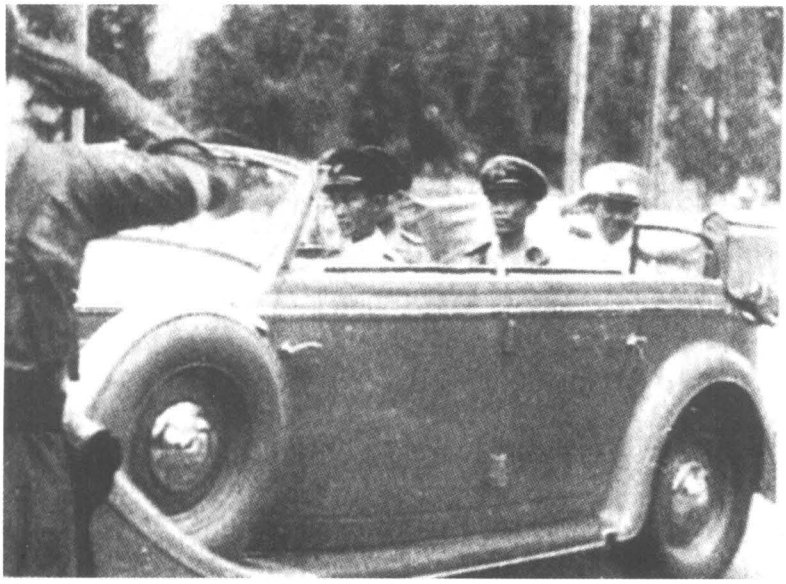

หัวหน้าขบวนการเสรีไทยตรวจแถวสวนสนามของกองกำลัง
และพลพรรคเสรีไทยเมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2488

24

ประกาศสันติภาพ
16 สิงหาคม พ.ศ.2488

ถึงแม้ว่าภารกิจในเรื่อง "เสรีไทย" จะผูกพันท่านรัฐบุรุษอาวุโสฯ อย่างต่อเนื่องเป็นเวลาถึง 4 ปี นับตั้งแต่ญี่ปุ่นบุกเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2484 จนกระทั่งถึงการลงนามยกเลิกสถานะสงครามกับอังกฤษเมื่อวันที่ 1 มกราคม 2489 ข้อเขียนต่างๆ ของท่านปรีดี พนมยงค์ อันเกี่ยวกับปฏิบัติการเสรีไทยส่วนใหญ่จะเป็นข้อเขียนว่าด้วยเหตุการณ์ในช่วงสุดท้ายของสงครามจนกระทั่งภายหลังสงคราม ทั้งนี้เพราะเป็นช่วงเวลาที่ปฏิบัติการดังกล่าวเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน ไม่ลางเลือนเหมือนในช่วงแรกของสงครามที่การติดต่อกันระหว่างกองบัญชาการเสรีไทยในกรุงเทพฯ กับฝ่ายสัมพันธมิตรยังไม่เป็นผลสำเร็จ

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสฯ ได้เขียนเล่าเหตุการณ์ใน พ.ศ.2488 ต่อไปในจดหมายที่ท่านเขียนถึงคุณพระพิศาลสุขุมวิท ลงวันที่ 10 มิถุนายน 2522

"เมื่อคุณพระกับคุณหลวงสุขุมฯ ได้ใช้เวลา 27 วันเดินทางฝ่าอุปสรรคและเสี่ยงอันตรายถึงสหรัฐฯ เมื่อวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ.2488 (ค.ศ.1945) แล้ว คุณพระกับคุณหลวงฯ ก็ได้พิจารณาแผนการที่จะดำเนินตามภารกิจที่ได้รับมอบหมายนั้นอย่างถูกต้องเหมาะสม เพราะการเจรจาทำความเข้าใจในปัญหาที่

ค้างอยู่กับฝ่ายอเมริกันซึ่งถูกรัฐบาลไทยประกาศสงคราม และก่อสถานะสงครามกับเขานั้นมิใช่ทำได้ง่ายๆ เพียงใช้ปากพูดเท่านั้น หากต้องพิจารณาถึงทางด้านคนอเมริกันหลายคนที่เคยอยู่ในประเทศไทยขณะที่ญี่ปุ่นรุกรานซึ่งเขาเหล่านั้นได้รับความเสียหายโดยตรงจากการที่รัฐบาลไทยประกาศสงครามต่อสหรัฐฯ คุณพระและคุณหลวงสุขุมฯ ก็อาศัยความสนิทสนมที่เคยมีมาก่อนกับชาวอเมริกันเหล่านั้น เป็นพื้นฐานทำความเข้าใจถึงการที่ประชาชนไทยมิได้ตั้งตนเป็นศัตรูอเมริกัน คุณพระและคุณหลวงสุขุมฯ มิเพียงแต่ประสบความสำเร็จดังกล่าวแล้ว หากได้ทำให้ชาวอเมริกันเหล่านั้นสนับสนุนความต้องการของประชาชนไทย และพวกเขายังได้ช่วยจัดการให้คณะกรรมาธิการต่างประเทศของรัฐสภาอเมริกันรับฟังคำชี้แจงของคุณพระกับคุณหลวงฯ ตามแนวทางที่กองบัญชาการเสรีไทยมอบหมาย จึงช่วยให้ประเทศไทยได้รับความสนับสนุนจากคณะกรรมาธิการของฝ่ายนิติบัญญัติอเมริกันอีกด้วย มิฉะนั้นแม้รัฐบาลอเมริกันมีความปรารถนาดีต่อประเทศไทย แต่ถ้ารัฐสภาไม่เห็นด้วย ความยุ่งยากเกี่ยวกับประเทศไทยก็อาจเกิดขึ้นได้ทางรัฐสภาอเมริกัน

แม้ว่ารัฐบาลสหรัฐฯ มีความปรารถนาดีต่อประเทศไทยดังกล่าวแล้วก็ดี แต่พิธีการที่จะเลิกสถานะสงครามระหว่างประเทศไทยกับสหรัฐฯ ก็มิอาจทำได้โดยวิธีเงียบหายไปประดุจคลื่นกระทบฝั่ง เพราะรัฐบาลไทยสมัยนั้นมีการประกาศสงครามต่อสหรัฐฯ อนึ่ง รัฐบาลไทยสมัยนั้นมิได้แยกทำประกาศสงครามต่อสหรัฐฯ ฉบับหนึ่ง และทำประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่อีกฉบับหนึ่ง หากรัฐบาลไทยนั้นได้ผูกสหรัฐฯ กับบริเตนใหญ่ไว้ในประกาศสงครามฉบับเดียวกัน

นอกจากที่กล่าวแล้ว หลายคนที่เอาใจใส่ต่อปัญหาการเมืองระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ทราบกันดีอยู่แล้วว่าประเทศสัมพันธมิตรได้ทำความตกลงระหว่างกันว่าประเทศใดประเทศหนึ่งจะไม่แยกทำสัญญาสงบศึกกับประเทศที่มีสถานะสงครามกับตน

ฉะนั้นกองบัญชาการเสรีไทยจึงไม่อาจขอให้รัฐบาลสหรัฐฯ แยกออกจากรัฐบาลอังกฤษในการประกาศเลิกสงครามกับประเทศไทย พิธีการประกาศว่าประกาศสงครามต่อสหรัฐฯและบริเตนใหญ่เป็นโมฆะ จึงต้องทำเป็นประกาศฉบับเดียว

กองบัญชาการเสรีไทยได้เจรจาเป็นการลับในระหว่างสงครามกับสหรัฐฯ และอังกฤษถึงการที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จะได้ประกาศโมฆะกรรมแห่งประกาศสงครามต่อประเทศทั้งสอง แต่สหรัฐฯ ก็ได้ขอให้ยับยั้งไว้จนกว่าจะถึงเวลาสมควร

ฝ่ายรัฐบาลอังกฤษก็ยังนิ่งเฉยไม่ยอมตกลงด้วยง่ายๆ เพราะอังกฤษได้รับความเสียหายจากประกาศสงครามดังกล่าวมากกว่าสหรัฐฯ ยิ่งกว่านั้น "สงครามเสียง" (Phony War) ซึ่งวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลไทยสมัยจอมพล ป.ฯ ได้ทำต่ออังกฤษ ได้ดำเนินไปอย่างรุนแรงมาก คนไทยที่ได้ฟังวิทยุกระจายเสียงของรัฐบาลย่อมระลึกได้ว่าหลายครั้งที่วิทยุนั้นได้ใช้วิธีโจมตีพระเจ้ากรุงอังกฤษตลอดทั้งบรรพบุรุษของพระองค์ด้วย ชาวอังกฤษส่วนมากที่นับถืออย่างสูงในองค์พระประมุขของเขา จึงแค้นเคือง ไม่เพียงแต่ผู้รับชอบในการกระจายเสียงนั้นหากคิดไล่เบี้ยเอากับประเทศไทยส่วนรวมด้วย เสรีไทยที่ก่อตั้งขึ้นจากอังกฤษก็ดี และเสรีไทยจากประเทศไทยซึ่งกองบัญชาการเสรีไทยได้ส่งไปเจรจาลับกับฝ่ายอังกฤษเกี่ยวกับการประกาศเลิกสถานะสงคราม จึงประสบความยากลำบากอย่างยิ่งในการแก้ปัญหาทางการเมืองกับอังกฤษ

การที่จะประกาศโมฆะกรรมแห่งประกาศสงครามจึงไม่อาจทำได้ง่ายๆ ประดุจ "ตีหัวเขาแล้วเห็นท่าสู้เขาไม่ได้ ก็หลบหนีเข้าบ้าน"

ด้วยความอุตสาหพยายามของเสรีไทยทั้งหลายในการปฏิบัติภารกิจทั้ง 2 ด้านดังกล่าวข้างต้น จึงเป็นผลให้ฝ่ายอังกฤษมีความเห็นใจประชาชนไทยยิ่งขึ้นตามลำดับ

ต่อมาในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) พระจักรพรรดิญี่ปุ่นได้สั่งให้กองทัพและประชาชนญี่ปุ่นยอมจำนน (แพ้) สัมพันธมิตร ลอร์ด เมาท์แบทเตนจึงได้รับอนุญาตจากรัฐบาลอังกฤษ (รัฐบาลแรงงานที่มี มร.แอทลี เป็นนายกรัฐมนตรี) ให้ส่งสาส์นถึงผมด่วน แนะนำให้รีบประกาศว่าการประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกานั้นเป็นโมฆะ ตามข้อความตรงกันกับที่กระทรวงต่างประเทศอังกฤษแจ้งให้อเมริกาทราบ มีความดังต่อไปนี้

(ก) กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษได้อนุญาตเมาท์แบทเตนแนะนำเป็นส่วนตัวมายัง "รูธ" (ท่านปรีดี พนมยงค์) ให้ประกาศโดยเร็วที่สุดที่จะเป็นได้

ภายหลังญี่ปุ่นยอมจำนนในที่สุดแล้วนั้น บอกปฏิเสธการประกาศสงครามของไทยต่อบริเตนใหญ่และอเมริกา อีกทั้งมาตรการทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการนั้นที่ดำเนินไปเป็นที่เสียหายแก่สัมพันธมิตร ยกเลิกการเป็นพันธมิตรและข้อตกลงอย่างอื่นทั้งสิ้นกับญี่ปุ่น ให้ประเทศไทยและกองทัพไทยบริการสัมพันธมิตรและแถลงว่าพร้อมที่จะส่งผู้แทนไปยังเมืองแคนดีทันทีเพื่อติดต่อกับสัมพันธมิตร บริติชได้เสนอว่าประกาศนั้นอาจกล่าวด้วยว่า "รูธ" ได้แจ้งรัฐบาลบริติชและอเมริกาตั้งแต่ระยะเนิ่นๆ แล้วว่าขบวนต่อต้าน (เสรีไทย) ต้องการริเริ่มปฏิบัติการต่อสู้ศัตรูอย่างเปิดเผยและยับยั้งไว้ก็เพราะคำร้องขอโดยเฉพาะเจาะจงของสัมพันธมิตรเพื่อการปฏิบัติทางการทหาร

(ข) ให้เมาท์แบทเตนแจ้งด้วยว่า ถ้า "รูธ" ริเริ่ม (ดำเนินการ) ที่จำเป็นตามคำแนะนำนั้น บริเตนก็พร้อมแล้ว เพราะความอุปการะของขบวนต่อต้านของไทยและคำร้องขอของสัมพันธมิตรที่มิให้ลงมือปฏิบัติการเปิดเผยเมื่อเดือนพฤษภาคมที่แล้วมา ที่จะไม่บังคับให้ (ไทย) ทำเอกสารการยอมจำนน (ยอมแพ้) โดยไม่มีเงื่อนไขซึ่งภายใต้สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ เป็นเรื่องธรรมดา (ที่ต้องทำเช่นนั้น) และ (บริติชหรืออังกฤษ) จะปรับปรุงนโยบายของตนตามความพร้อมของไทยที่จะชดใช้ความเสียหายที่แล้วมา และที่จะได้ร่วมมือกันต่อไปในภายหน้า

(ค) ถ้า "รูธ" ทำตามคำแนะนำและส่งผู้แทนไปแคนดี บริติชเสนอที่จะติดต่อกับกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันก่อนที่จะตั้งต้นเจรจาเกี่ยวกับเงื่อนไขต่างๆ ที่ฝ่ายไทยพร้อมในการยกเลิกสถานะสงคราม

กระทรวงการต่างประเทศสหรัฐฯ ได้รับแจ้งข้อความดังกล่าวจากกระทรวงการต่างประเทศอังกฤษ ผ่านสถานเอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงวอชิงตันเมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2488 เวลา 15.00 น. (ตรงกับวันที่ 16 สิงหาคม 2488 เวลา 3 น. ในกรุงเทพฯ)

ทันใดที่ผมได้รับสาส์นดังกล่าว (ตอน 6.00 น. เวลาในกรุงเทพฯ ของวันที่ 16 สิงหาคม 2488) ผมในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์จึงได้เชิญนายควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีและนายทวี บุณยเกตุ รัฐมนตรีสั่งราชการสำนักนายกรัฐมนตรี มาปรึกษาที่จะประกาศสันติภาพ และเห็นควรว่านายทวี

บุณยเกตุ เป็นผู้เหมาะสมที่จะเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ
ประกาศสันติภาพ
ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
(ตามประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร
ลงวันที่ 1 สิงหาคม พุทธศักราช 2487)
ปรีดี พนมยงค์

โดยที่ประเทศไทยได้เคยถือนโยบายอันแน่วแน่ที่จะรักษาความเป็นกลางอย่างเคร่งครัด และจะต่อสู้การรุกรานของต่างประเทศทุกวิถีทาง ดังปรากฏเห็นได้ชัดจากการที่ได้มีกฎหมายกำหนดหน้าที่คนไทยในเวลารบ เมื่อพุทธศักราช 2484 อยู่แล้วนั้น ความจำนงอันแน่วแน่ดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นประจักษ์แล้วในเมื่อญี่ปุ่นได้ยาตราทัพเข้าในดินแดนประเทศไทยในวันที่ 8 ธันวาคม พุทธศักราช 2484 โดยได้มีการต่อสู้การรุกรานทุกแห่ง ประชาชนพลเมืองได้เสียชีวิตไปในการนี้เป็นอันมาก

เหตุการณ์อันปรากฏเป็นสักขีพยานนี้ ได้แสดงให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งว่าการประกาศสงครามเมื่อวันที่ 25 มกราคม พุทธศักราช 2485 ต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกา ตลอดทั้งการกระทำทั้งหลายซึ่งเป็นปรปักษ์ต่อสหประชาชาตินั้น เป็นการกระทำอันผิดจากเจตจำนงของประชาชนชาวไทย และฝ่าฝืนขืนขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญและกฎหมายบ้านเมือง ประชาชนชาวไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งอยู่ในฐานะที่จะช่วยเหลือสนับสนุนสหประชาชาติ ผู้รักที่จะให้มีสันติภาพในโลกนี้ ได้กระทำการทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือสหประชาชาติดังที่สหประชาชาติส่วนมากย่อมทราบอยู่แล้ว ทั้งนี้เป็นการแสดงเจตจำนงของประชาชนชาวไทยอีกครั้งหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยต่อการประกาศสงคราม และการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อสหประชาชาติดังกล่าวมาแล้ว

บัดนี้ประเทศญี่ปุ่นได้ยอมปฏิบัติตามคำประกาศของสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่ จีนและสหภาพโซเวียต ซึ่งได้กระทำ ณ นครปอตสดัมแล้ว สันติภาพจึงกลับคืนมาสู่ประเทศไทย อันเป็นความประสงค์ของประชาชนชาวไทย

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงขอประกาศโดยเปิดเผยแทนประชาชนชาวไทยว่า การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่เป็นโมฆะ ไม่ผูกพันประชาชนชาวไทย ในส่วนที่เกี่ยวกับสหประชาชาติ ประเทศไทยได้ตัดสินใจที่จะให้กลับคืนมาซึ่งสัมพันธไมตรีอันดี อันเคยมีมากับสหประชาชาติเมื่อก่อนวันที่ 8 ธันวาคม พุทธศักราช 2484 และพร้อมที่จะร่วมมือเต็มที่ทุกทางกับสหประชาชาติในการสถาปนาเสถียรภาพในโลกนี้

บรรดาดินแดนซึ่งญี่ปุ่นได้มอบให้ไทยครอบครองคือ รัฐกลันตัน ตรังกานู ไทยบุรี ปะริด เชียงตุงและเมืองพานนั้น ประเทศไทยไม่มีความปรารถนาที่จะได้ดินแดนเหล่านี้ และพร้อมที่จะจัดการเพื่อส่งมอบให้เมื่อบริเตนใหญ่พร้อมที่จะรับมอบไป

ส่วนบรรดาบทกฎหมายอื่นๆ ใดอันมีผลเป็นปรปักษ์ต่อสหรัฐอเมริกา บริเตนใหญ่และเครือจักรวรรดิ ก็จะได้พิจารณายกเลิกไปในภายหน้า บรรดาความเสียหายอย่างใดๆ จากกฎหมายเหล่านั้น ก็จะได้รับชดเชยโดยชอบธรรม

ในที่สุดนี้ ขอให้ประชาชนชาวไทยทั้งหลาย ตลอดจนชนต่างด้าวซึ่งอยู่ในราชอาณาจักรไทย จงตั้งอยู่ในความสงบและไม่กระทำการใดๆ อันจะเป็นการก่อกวนความสงบเรียบร้อย พึงยึดมั่นในอุดมคติซึ่งได้วางไว้ในข้อตกลงของสหประชาชาติ ณ นครซานฟรานซิสโก

ประกาศ ณ วันที่ 16 สิงหาคม พุทธศักราช 2488 เป็นปีที่ 12 ในรัชกาลปัจจุบัน ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ทวี บุณยเกตุ

รัฐมนตรี

ฉะนั้น ประกาศโมฆะกรรมแห่งประกาศสงครามต่อบริเตนใหญ่และสหรัฐอเมริกานั้นจึงมิใช่ "การตีหัวเขาแล้ว เห็นท่าว่าสู้เขาไม่ได้ ก็วิ่งหลบหนีเข้าบ้าน" หากเป็นผลแห่งการที่เสรีไทยทั้งหลายได้เสียสละชีวิตและความเหนื่อยยากในการปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของขบวนการเสรีไทยดังกล่าว จนกระทั่งสัมพันธมิตรเห็นใจแล้ว จึงแนะนำมายังผม ให้มีประกาศตามความในประกาศ

สันติภาพนั้น

แม้ฝ่ายอังกฤษไม่บังคับให้ประเทศไทยทำเอกสารยอมจำนน (ยอมแพ้) โดยไม่มีเงื่อนไข ดังที่ประเทศแพ้สงครามต้องกระทำ อันเป็นการเสียเอกราชและอธิปไตยสิ้นเชิง แต่ฝ่ายอังกฤษก็บีบบังคับให้ประเทศไทยต้องทำข้อตกลงกับอังกฤษตามที่อังกฤษเรียกว่า "ชดใช้ความเสียหายที่แล้วมาและที่จะได้ร่วมมือกันต่อไปในภายหน้า" ในการนั้น อังกฤษได้ยื่นร่างข้อตกลงให้ฝ่ายไทยพิจารณา 21 ข้อ กับภาคผนวกอีกหลายข้อ รวมเป็นการบังคับให้ฝ่ายไทยต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจเศรษฐกิจและการทหาร ฯลฯ ของอังกฤษ

ร่างข้อตกลง 21 ข้อ ซึ่งอังกฤษยื่นต่อรัฐบาลไทยภายหลังสงครามนั้น รัฐบาลดังกล่าวก็ได้เสนอสภาผู้แทนราษฎรทราบแล้ว ผู้ปรารถนาสัจจะก็ย่อมทราบได้ว่าในข้อที่เกี่ยวกับอาชญากรสงคราม อังกฤษได้เรียกร้องให้รัฐบาลไทยปฏิบัติดังต่อไปนี้

"ร่วมมือในการจับกุมและฟ้องร้องบุคคลที่ต้องหาว่าเป็นอาชญากรสงคราม หรือบุคคลที่รู้กันทั่วไปแล้วว่าได้ช่วยเหลืออย่างเอาการเอางานให้แก่ญี่ปุ่น หรือให้แก่ศัตรูของสัมพันธมิตร"

รัฐบาลอเมริกันทราบเรื่องที่รัฐบาลอังกฤษยื่นร่างข้อตกลง 21 ข้อไปยังรัฐบาลไทย โดยรัฐบาลอังกฤษมิได้ปรึกษารัฐบาลอเมริกันให้เห็นชอบด้วยก่อน ซึ่งเป็นการผิดต่อคำรับรองของรัฐบาลอังกฤษที่แจ้งต่อรัฐบาลอเมริกันตามเอกสารหลักฐานที่อ้างแล้ว ดังนั้น แม้ว่ารัฐบาลอเมริกันเคยแสดงความเห็นใจ (อังกฤษ) ให้จับกุมผู้มีการกระทำเป็นอาชญากรสงครามนั้นมาลงโทษก็ดี แต่ข้อเรียกร้องอื่นๆ ของอังกฤษจากประเทศไทยนั้นรุนแรงมาก รัฐบาลอเมริกันจึงได้ประท้วงรัฐบาลอังกฤษว่าร่างข้อตกลงที่ยื่นต่อฝ่ายไทยนั้น อังกฤษทำในนามสัมพันธมิตร จึงต้องปรึกษารัฐบาลอเมริกันเสียก่อน ฉะนั้นจึงให้รัฐบาลอังกฤษยับยั้งไว้ก่อน พร้อมกันนั้นรัฐบาลอเมริกันได้แจ้งให้ฝ่ายไทยยับยั้งการลงนามข้อตกลงกับอังกฤษไว้ ระหว่างนั้นรัฐบาลอเมริกันก็ได้พยายามเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษผ่อนผันการบีบบังคับไทย ส่วนเสรีไทยที่ปฏิบัติงาน ณ กรุงวอชิงตัน รวมทั้งคุณพระและคุณหลวงสุขุมฯ ก็ได้อุตสาหะพยายามเต็มที่ ดังที่คุณพระกล่าวไว้ในหนังสือของคุณพระ (หนังสือ "หมายเหตุของเสรีไทย" พิมพ์ครั้งแรก 4 พฤษภาคม 2522)

แล้ว ในการติดต่อกับเจ้าหน้าที่รัฐบาลอเมริกันและชาวอเมริกันที่เป็นมิตรของประชาชนไทยนั้น เพื่อสนับสนุนให้รัฐบาลอเมริกันช่วยทำให้อังกฤษผ่อนหนักเป็นเบาในการเรียกร้องเอาจากประเทศไทย

รัฐบาล ทวี บุณยเกตุ ถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเมื่อวันที่ 17 กันยายน พ.ศ.2488 แล้วได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศตั้งแต่วันที่ 17 กันยายน นั้นเอง ม.ร.ว.เสนีย์ฯ ได้ปฏิบัติการต่อสู้เป็นอย่างดีในการเจรจาทำข้อตกลงกับอังกฤษ ครั้นถึงวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2489 คณะผู้แทนของรัฐบาลไทย (ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์ หัวหน้าคณะ) และผู้แทนรัฐบาลอังกฤษ (มร.เดนิ่ง หัวหน้าคณะ) จึงได้ลงนาม "ความตกลงสมบูรณ์แบบ" ซึ่งเป็นการผ่อนหนักเป็นเบาหลายประการจากข้อเสนอเดิมของอังกฤษ

ส่วนพิธีการเลิกสถานะสงครามกับประเทศจีนนั้น แม้ว่าในระยะแรกแห่งสงครามจีนยอมถือตามนโยบายอเมริกันที่เคารพความเป็นเอกราชของประเทศไทย แต่ภายหลังที่รัฐบาลไทยสมัยนั้นได้ยกกองทัพไปยึดพันธรัฐฉาน (เชียงตุง) และขับไล่ทหารจีนจากดินแดนนั้น แล้วต่อมาได้รับรองรัฐบาลแมนจูกัวซึ่งเป็นหุ่นของญี่ปุ่น และรับรองรัฐบาลวังจิงไวว่าเป็นรัฐบาลของจีนนั้น รัฐบาลแห่งชาติจีนจึงต้องการให้ "บทเรียน" แก่ประเทศไทย โดยแสดงเปิดเผยทางวิทยุกระจายเสียงและหนังสือพิมพ์ที่เป็นเครื่องมือของรัฐบาลแห่งชาติจีน เรียกร้องให้ประเทศไทย "ทำพิธียอมแพ้สงคราม" และเอาตัวผู้รับผิดชอบในการก่อนสงครามไปชำระที่ศาลอาชญากรสงคราม

รัฐบาลทวี บุณยเกตุได้มอบให้กระทรวงกลาโหมจัดการถอนกองทัพไทยออกจากพันธรัฐฉานโดยเร็ว ฉะนั้นมูลเหตุที่จีนถือว่าไทยก่อสถานะสงครามกับจีนโดยการทหารได้สิ้นสุดไปแล้ว ทหารไทยจึงไม่ต้องทำพิธีแพ้สงครามกับจีน

รัฐบาลแห่งชาติจีนได้เตรียมกำลังทหารไว้เป็นจำนวนมากที่จะเคลื่อนเข้ามายังแคว้นเชียงตุง เพื่อจะลงมายังภาคเหนือของประเทศไทยจนถึงเหนือเส้นขนานที่ 16 ซึ่งเจียงไคเช็คถือว่าอยู่ในเขตยุทธภูมิจีน ฉะนั้นถ้ารัฐบาลทวี บุณยเกตุมิได้สั่งให้ถอนทหารไทยจากแคว้นเชียงตุง ก่อนที่ประธานาธิบดีทรูแมนจะได้ช่วย (ตามคำขอร้องของผม) ออกคำสั่งหมายเลข 1 ลงวันที่ 2 กันยายน ค.ศ.1945

(พ.ศ.2488) ให้กำลังทหารญี่ปุ่นทั่วทั้งดินแดนไทยยอมจำนนต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์แล้วทหารไทยในแคว้นเชียงตุงที่ป่วยเจ็บมาก (ดังที่ พล.อ.เนตร เขมะโยธิน เขียนตามสภาพจริงไว้นั้น) ก็จะต้องเผชิญต่อกองทัพมหาศาลของจีนอีกด้วย

รัฐบาลทวี บุณยเกตุได้มอบให้อธิบดีกรมตำรวจ (พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส) จัดการปิดสถานทูตแมนจูกัวประจำกรุงเทพฯ โดยทันทีที่ได้ประกาศสันติภาพแล้ว

คณะทูตแมนจูกัวได้หลบหายไปจากสถานทูตตั้งแต่วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2488 โดยรัฐบาลไทยไม่รู้ว่าพวกนั้นไปหลบซ่อนอยู่ที่ไหน (จนปัจจุบันนี้) รัฐบาลแห่งชาติจีนจึงไม่อาจบังคับรัฐบาลไทยให้จับตัวคณะทูตแมนจูกัวส่งให้รัฐบาลจีน

ส่วนสถานทูตไทยซึ่งรัฐบาลพิบูลฯ ได้ตั้งขึ้นที่กรุงชินกิง (ฉางชุน) ของรัฐบาลแมนจูกัวก็หมดสภาพไปตามความสลายตัวของรัฐนั้น คือในวันที่ 6 สิงหาคม ค.ศ.1945 (ก่อนญี่ปุ่นแพ้ 9 วัน) สหภาพโซเวียตได้ประกาศสงครามต่อญี่ปุ่นและกองทัพโซเวียตกับกองทัพมองโกเลีย (นอก) ได้รุกอย่างสายฟ้าแลบเข้ามาในดินแดนแมนจูกัว ยึดได้กรุงชินกิงและดินแดนส่วนมากของรัฐนั้น และได้จับพระจักรพรรดิปูยีกับคณะรัฐบาลของพระองค์ไปกักขังไว้ในไซบีเรีย รัฐบาลแมนจูกัวจึงสิ้นสุดลง

รัฐบาลวังจิงไวนั้นไม่มีสถานทูตในประเทศไทย. ความสัมพันธ์ทางการทูตระหว่างรัฐบาลนั้นกับรัฐบาลไทยสมัยจอมพลป.ฯ ได้ดำเนินผ่านสถานทูตไทยและสถานทูตวังจิงไวประจำกรุงโตเกียว ตัวนายวังจิงไวได้ตายใน ค.ศ.1944 พวกของเขาที่ประกอบเป็นรัฐบาลหุ่นของญี่ปุ่น ต่อมาก็ได้ล่มสลายไปแล้วโดยการยอมจำนนของญี่ปุ่นต่อสัมพันธมิตร

ส่วนการที่รัฐบาลแห่งชาติจีนถือว่าตนมีอำนาจได้ตัวผู้รับผิดชอบในการก่อสงครามไปชำระที่ศาลอาชญากรสงครามของสัมพันธมิตร ตามข้อตกลงระหว่างสัมพันธมิตรเมื่อ ค.ศ.1943 (พ.ศ.2486) ซึ่งได้ตั้งอนุกรรมาธิการอาชญากรสงครามสำหรับตะวันออกไกลขึ้นที่นครจุงกิง ประเทศจีนนั้น เพื่อรักษาอธิปไตยของชาติไทยซึ่งมีสิทธิพิจารณาคนไทยที่มีการกระทำเป็นอาชญากรสงคราม รัฐบาล

เสนีย์ฯ จึงได้เสนอ พ.ร.บ. อาชญากรสงคราม พ.ศ.2488 ต่อสภาผู้แทนราษฎร เพื่อให้ศาลฎีกาไทยมีอำนาจชำระคนไทยที่มีการกระทำเป็นอาชญากรสงคราม แทนที่จะส่งผู้ต้องหาให้แก่สัมพันธมิตรนำไปชำระที่ศาลของสัมพันธมิตร สภาฯ เห็นชอบด้วยแล้ว ได้มีประกาศใช้ พ.ร.บ. อาชญากรสงครามเมื่อวันที่ 8 ตุลาคม 2488 รัฐบาลนั้นจึงปฏิบัติตาม พ.ร.บ.ดังกล่าว โดยจับต้องหาหลายคน รัฐบาลแห่งชาติจีนจึงยับยั้งการเรียกให้รัฐบาลไทยส่งตัวบุคคลที่จีนถือว่าเป็นอาชญากรสงครามให้แก่จีน

เมื่อรัฐบาลเสนีย์ฯ ได้ตกลงทำ "สัญญาสมบูรณ์แบบ" กับอังกฤษและออสเตรเลียเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ.1946 (พ.ศ.2489) แล้ว รัฐบาลแห่งชาติจีนได้ส่งผู้แทนมาประเทศไทยเพื่อขอทำสนธิสัญญาทางไมตรีกับประเทศไทย รัฐบาลของ 2 ฝ่ายได้ลงนามในสนธิสัญญาดังกล่าวเมื่อวันที่ 23 มกราคม และได้แลกเปลี่ยนสัตยาบัน ณ นครจุงกิงเมื่อวันที่ 28 มกราคมปีนั้น

นอกจากขบวนการเสรีไทยจะปฏิบัติการด้านต่อสู้ญี่ปุ่นกับด้านปฏิบัติการการเพื่อให้สัมพันธมิตรรับเอาว่าประเทศไทยไม่ตกเป็นฝ่ายแพ้สงครามและการผ่อนหนักเป็นเบาดังกล่าวแล้ว ขบวนการการเสรีไทยยังได้คำนึงถึงว่าเท่าที่ประเทศไทยได้เข้าสู่สงคราม โดยยุทธภูมิยังมิได้ขยายมาถึงประเทศไทยเต็มที่นั้น ประชาชนก็ได้รับความทุกข์อัตคัดเครื่องอุปโภคบริโภคมาก อีกทั้งการคมนาคม การไฟฟ้าและการสาธารณูปการอื่นๆ ก็ถูกทำลายมาก ถ้าสงครามดำเนินต่อไปจนกระทั่งยุทธภูมิได้ขยายมาถึงประเทศไทยเต็มที่แล้ว ความอัตคัดขัดสนของประชาชนและการที่สิ่งต่างๆ ถูกทำลายดังกล่าวก็จะทวีมากขึ้น ฉะนั้นจึงเห็นสมควรเตรียมการบรรเทาทุกข์และบูรณะประเทศภายหลังสงครามไว้ล่วงหน้า

กองบัญชาการเสรีไทยจึงได้มอบภารกิจอีกประการหนึ่งให้คุณพระและคุณหลวงฯ ปฏิบัติ คือติดต่อกับองค์การอเมริกันไว้ล่วงหน้าถึงการบรรเทาทุกข์และบูรณะประเทศไทยภายหลังสงคราม คุณพระและคุณหลวงฯ ก็ได้ปฏิบัติภารกิจนี้สำเร็จสมความมุ่งหมายของกองบัญชาการฯ

เรื่องสหประชาชาติรับประเทศไทยเป็นสมาชิกขององค์การนั้น. เมื่อ ค.ศ. 1942 (พ.ศ.2485) สัมพันธมิตร 26 ประเทศได้แถลงร่วมกัน ประกาศวัตถุประสงค์ของสัมพันธมิตร ต่อมาเมื่อวันที่ 24 เมษายน ค.ศ.1945 (พ.ศ.2488) ก่อน

สงครามโลกสิ้นสุดลง พันธมิตรได้ประชุมกันที่นครซานฟรานซิสโก (สหรัฐอเมริกา) จัดตั้งองค์การสหประชาชาติขึ้น

ตามโทรเลขของผมถึงรัฐบาลอเมริกันเมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม ค.ศ.1945 (ภายหลังการประชุมซานฟรานซิสโก 26 วัน) ผมได้ขอร้องรัฐบาลอเมริกันให้ประกาศว่าประเทศไทยเป็นสมาชิกสหประชาชาติ มิใช่ประเทศศัตรู แต่รัฐบาลอเมริกันตอบว่าสหรัฐฯ ประเทศเดียวไม่อาจประกาศว่าประเทศใดเป็นสมาชิกของสหประชาชาติได้ ขบวนการเสรีไทยจึงได้พยายามต่อมาที่จะให้สัมพันธมิตรรับประเทศไทยเป็นสมาชิก

ในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2489 (ค.ศ.1946) ผมได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แล้วทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งรัฐบาลขึ้นใหม่ รัฐบาลสัมพันธมิตร 4 ประเทศซึ่งมีผู้แทนประจำคณะมนตรีความมั่งคงแห่งสหประชาชาติ คือ จีน สหรัฐอเมริกา อังกฤษและฝรั่งเศส ได้เชิญผมกับภรรยาไปเยือนประเทศทั้ง 4 นั้น คุณหลวงสุขุมฯ ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่เลขาธิการของผมเดินทางไปด้วย รัฐบาลธำรงฯ ได้มอบภารกิจให้ผมขอร้องรัฐบาลดังกล่าวให้สนับสนุนประเทศไทยในการสมัครเป็นสมาชิกสหประชาชาติ

โดยที่ประเทศไทยได้ชำระสะสางเรื่องที่ค้างอยู่เนื่องจากสถานะสงครามกับประเทศดังกล่าวเสร็จสิ้นไปแล้ว ดังนั้นในเดือนธันวาคม ค.ศ.1946 (พ.ศ.2489) องค์การสหประชาชาติจึงรับประเทศไทยเป็นสมาชิกขององค์การดังกล่าวตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

แม้ว่ารัฐบาลไทยจำต้องตกลงทำสัญญาสมบูรณ์แบบกับอังกฤษ แต่รัฐบาลเสนีย์ฯ ก็ดี รัฐบาลที่ผมเป็นนายกรัฐมนตรีก็ดี และรัฐบาลธำรงฯ ที่สืบต่อจากผมนั้นก็ดี ก็ได้ต่อสู้เพื่อแก้ไขพันธะที่ถูกอังกฤษบีบบังคับนั้นสำเร็จหลายประการ อาทิได้เปลี่ยนพันธะจากการให้ข้าวสารแก่อังกฤษมาเป็นการขายข้าวสารให้อังกฤษซึ่งต้องจ่ายราคาให้ไทย ฯลฯ

ใน พ.ศ.2490 รัฐบาลธำรงฯ ได้แต่งตั้งให้นายดิเรก ชัยนาม เป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงลอนดอน โดยมอบนโยบายสำคัญแก่นายดิเรกฯ ว่าให้ "เจรจายกเลิกความตกลงสมบูรณ์แบบให้ได้เร็วที่สุด"

การเจรจาเลิกความตกลงสมบูรณ์แบบที่เริ่มไว้ในสมัยรัฐบาลธำรงฯ ต้องชะงักลงโดยการรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 (ได้มีการแลกเปลี่ยนหนังสือเลิกความตกลงสมบูรณ์แบบเมื่อวันที่ 14 มกราคม ค.ศ.1954 หรือ พ.ศ.2497)

ในวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 (ค.ศ.1947) ได้มีบุคคลคณะหนึ่งทำรัฐประหารล้มระบบการปกครองประชาธิปไตยที่สถาปนาขึ้นโดยรัฐธรรมนูญฉบับ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2489 แล้วคณะรัฐประหารนั้นก็ได้สถาปนารัฐธรรมนูญชั่วคราวฉบับ 9 พฤศจิกายน พ.ศ.2490 (ฉายา "รัฐธรรมนูญฉบับใต้ตุ่ม") โดยจอมพลพิบูลสงครามอ้างตำแหน่งผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย ซึ่งคณะรัฐประหารแต่งตั้งให้นั้น เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

เสรีไทยหลายคนต้องถูกจับกุมคุมขัง หลายคนต้องลี้ภัยไปอาศัยอยู่ในต่างประเทศ และหลายคนถูกทำลายชีวิตโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลสมัยจอมพลป.ฯ" [118]

รับความเคารพการสวนสนามของพลพรรคเสรีไทยที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย
เมื่อ 25 กันยายน 2488

25

วีรกรรมกู้ชาติ ที่สำเร็จสมบูรณ์

แม้ว่าท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ จะเป็นผู้จัดตั้งและกำหนดวัตถุประสงค์และนโยบายในทุกๆ ระดับของขบวนการเสรีไทย อีกทั้งเป็นผู้วางแผน วางกลยุทธ ตัดสินใจและสั่งการที่นำไปสู่ปฏิบัติการเสรีไทยทั้งในด้านการเมือง และในด้านการทหารก็ตาม หากท่านก็ยอมรับว่าท่านทราบแต่หลักการใหญ่ซึ่งรวมศูนย์อยู่ที่ท่าน ส่วนปฏิบัติการซึ่งเป็นรายละเอียดต่างๆ นั้น ท่านไม่มีเวลาที่จะตรวจสอบได้เพราะมีมากมาย ด้วยเหตุนี้ ท่านปรีดีฯ จึงมิใคร่จะได้เขียนถึงเรื่องปลีกย่อยในปฏิบัติการเสรีไทย

อย่างไรก็ตาม มีบางเรื่องที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเป็นหลักฐานเอาไว้อาทิ เรื่องที่เกี่ยวกับ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ (หลวงสังวรยุทธกิจ) ซึ่งท่านได้ชักชวนให้ร่วมรับใช้ชาติในขบวนการเสรีไทยในระหว่างปีสุดท้ายของมหาสงคราม ดังมีข้อความต่อไปนี้

"งานเสรีไทยภายในประเทศนั้นมีผู้เข้าใจผิดว่าข้าพเจ้าได้ร่วมกับคุณหลวงอดุลเดชจรัสมาตั้งแต่ต้น อันที่จริงคุณหลวงอดุลฯ ได้เข้าร่วมงานรับใช้ชาติในส่วนนี้ภายหลังจอมพล ป. พิบูลสงครามออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

และผู้บัญชาการทหารสูงสุดเมื่อเดือนกรกฎาคม-สิงหาคม พ.ศ.2487 แล้ว ก่อนหน้านั้นไม่มีทางทราบท่าทีแน่ชัดของคุณหลวงอดุลฯ ต่อปัญหานี้ เพราะท่านเป็นตำรวจมีหน้าที่รักษากฎหมายและเป็นเพื่อนสนิทของจอมพล ป.ฯ ยิ่งกว่าข้าพเจ้า ดังนั้นก่อนที่คุณหลวงอดุลฯ เข้าร่วมงานเสรีไทย เราจึงได้รับความลำบากเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องระมัดระวังญี่ปุ่นที่ยึดครองประเทศไทย และตำรวจของไทยเอง ดั่งปรากฏว่าสมาชิกเสรีไทยในประเทศบางคนถูกจับ และเสรีไทยที่ลอบมาจากต่างประเทศก็ถูกจับด้วยหลายคน

ภายหลังที่หน่วยเสรีไทยสายอังกฤษภายใต้บังคับบัญชาของคุณป๋วย อึ๊งภากรณ์ โดดร่มลงที่บริเวณสิงห์บุรี-อุทัยธานีแล้วถูกตำรวจไทยจับมาขังไว้ที่สันติบาลนั้น ข้าพเจ้ายังไม่มีโอกาสพบ ข้าพเจ้าจึงได้ให้คุณทวี ตเวทิกุล เสรีไทยภายในประเทศ ซึ่งขณะนั้นเป็นอธิบดีในกระทรวงการต่างประเทศ ทำหน้าที่ทางการเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ส่งโทรเลขรหัสของกระทรวงนั้นเองไปยังนายอรรถกิติ พนมยงค์ (หลวงอรรถกิติกำจร) ซึ่งเป็นอุปทูต ณ กรุงเบอร์น สวิตเซอร์แลนด์ ใช้สำนวนที่นายอรรถกิติฯ เข้าใจได้ว่าเป็นกุญแจรหัสพิเศษ เมื่อนายอรรถกิติฯ ตอบมาเป็นที่เข้าใจในกุญแจนั้นแล้ว ข้าพเจ้าได้ส่งโทรเลขตามกุญแจใหม่ (รหัสดนตรี) ไปอีกฉบับหนึ่ง ขอให้นายอรรถกิติฯ ติดต่อกับทูตอังกฤษที่กรุงเบอร์นว่าข้าพเจ้าขอให้ฝ่ายอังกฤษส่งหน่วยเสรีไทยมาอีกหน่วยหนึ่ง โดดร่มลง ณ เขาหัวหิน ฝ่ายอังกฤษไม่เชื่อง่ายๆ จึงต้องโต้ตอบกันหลายครั้ง ในที่สุดฝ่ายอังกฤษก็ตกลงส่งเสรีไทยหน่วยหนึ่งมาในการนี้เขาขอทราบถึงวิธีให้ความปลอดภัยแก่หน่วยเสรีไทยนั้น ข้าพเจ้าก็ได้ชี้แจงไปพอสังเขป ในการรับหน่วยนี้ ข้าพเจ้าได้มอบหมายให้นายชาญบุนนาคเป็นผู้จัดตั้งชาวพรานหัวหินเตรียมสถานที่โดดร่มและจัดรถยนต์บรรทุกจากหลังเขาออกมายังบ้านคุณพระสุจริตสุดา (พระสนมเอก รัชกาลที่ 6) ซึ่งท่านได้เต็มใจช่วยชาติ โดยยกบ้านของท่านในกรุงเทพฯและที่หัวหินให้เสรีไทยใช้ตามสะดวก ข้าพเจ้าได้ขอให้คุณสงวน จูฑะเตมีย์ (หลวงนฤเบศรมานิตย์) ซึ่งบ้านของท่านที่ธนบุรีมีรั้วสังกะสีรอบบ้านนั้นจัดเรือนหลังหนึ่งเพื่อหน่วยเสรีไทยได้พัก ส่วนการขนส่งคนและพัสดุเสรีไทยจากหัวหินมาธนบุรีนั้น ได้ขอให้คุณหลวงบรรณกรโกวิท (เปา จักกะพาก) ขณะนั้นเป็นสารวัตรใหญ่กรมศุลกากร นำเรือยนต์ตรวจการศุลกากร โดยมีคุณสินธุ์ อุทัยศรี ซึ่งต่อมานายทหาร

สัมพันธมิตรตั้งฉายาว่า "กัปตันคัสตอม" นั้นเป็นนายท้ายเรือ พร้อมด้วยลูกเรือ นำเรือไปยังหัวหิน ขอให้คุณหลวงบรรณฯ แต่งเครื่องแบบสารวัตรใหญ่ เพื่อแสดงว่าเดินทางมาราชการศุลกากรเพื่อตรวจจับการหนีภาษีแต่ว่าที่แท้คือมารับคนและพัสดุเสรีไทย และป้องกันว่าถ้าบังเอิญตำรวจจะเข้ามาจับเสรีไทย ก็ให้เจรจาว่าศุลการักษ์เป็นผู้จับ จะนำไปกรุงเทพฯ ตามคำสั่งรัฐบาล (เป็นการอ้างโดยรัฐบาลไม่รู้เห็นด้วย) อีกส่วนหนึ่งคือเนื่องจากหัวหินมีชายฝั่งติดทะเล ซึ่งทหารเรือมีหน้าที่รักษาชายฝั่งด้วย และทหารเรือสมัยนั้น ตำรวจก็ยังเกรงใจอยู่

แต่ขณะนั้นข้าพเจ้าก็ยังมิได้ชวนนายทหารเรือเข้าร่วมเสรีไทยด้วยจึงถือเอาความรักความเห็นใจในความกล้าหาญและความเสียสละเพื่อชาติของคุณหลวงสังวรฯ ที่ข้าพเจ้าได้เห็นมาแล้วนั้น ชวนท่านผู้นี้เข้าร่วมเสรีไทยด้วย เนื่องจากท่านได้กลับบรรจุเข้าประจำในกองทัพเรืออีกแต่ไม่มีทหารภายใต้บังคับบัญชาท่านก็ยินดีเข้าร่วมงานเสรีไทย โดยข้าพเจ้ามอบหน้าที่ว่าระหว่างวันนั้น (วันที่ 6-7 กันยายน พ.ศ.2487) ให้ท่านไปหัวหิน แต่งเครื่องแบบนายพลเรือ ร่วมมือกับคุณชาญ บุนนาค และคุณหลวงบรรณฯ ในการรับหน่วยพลร่มเสรีไทย โดยในระหว่างเวลาพลร่มลงมาหลังเขานั้น ให้ท่านเตร่ๆ อยู่หน้าช่องเขาที่ติดต่อกับถนนหัวหิน โดยมีคนสนิทของท่านติดตามไปด้วย สมมติว่าญี่ปุ่นหรือตำรวจไทยจะจับพลร่ม ก็ให้ท่านเจรจาขัดขวาง อ้างว่าท่านได้รับคำสั่งจากรัฐบาลให้มาจับพลร่มร่วมมือกับศุลกากรเพื่อนำตัวและพัสดุลงเรือศุลกากรไปกรุงเทพฯ ผู้ได้รับมอบหมายหน้าที่ทุกคนได้เตรียมการและปฏิบัติหน้าที่อย่างเรียบร้อย พร้อมด้วยวินัยที่ดี

ครั้นถึงกำหนดเวลาพลร่มเสรีไทยได้ลงยังเป้าหมายเรียบร้อย แต่มีพัสดุรวมทั้งอาวุธทิ้งลงมาอีกหลายร่ม กว่าจะรวบรวมเสร็จเอาขึ้นรถยนต์ออกจากหลังเขามาถึงทางออกติดกับถนนได้ก็ต้องใช้เวลาหลายชั่วโมง คุณชาญ บุนนาค ตัดสินใจให้รถยนต์บรรทุกของเราออกจากช่องเขาเข้าสู่ถนน เพื่อไปยังบ้านคุณพระสุจริตสุดา เมื่อรถยนต์เข้าสู่ถนนแล้ว มองเห็นรถทหารญี่ปุ่นคันหนึ่งแล่นตามหลังมาในระยะไม่กี่ร้อยเมตร ไม่รู้ว่ารถญี่ปุ่นจะรู้ว่าแววตามมาจับพลร่ม หรือเป็นรถทหารญี่ปุ่นที่แล่นอยู่ตามปกติ อย่างไรก็ตาม รถญี่ปุ่นอยู่ในสภาพดีกว่ารถของเรา อาจวิ่งผ่านไปและอาจมองเห็นพัสดุที่ผิดปกติของเราได้ รถเสรีไทยจะหยุดทำเป็นรถเสีย

ก็ใช่ที่ ครั้นจะวิ่งเร่งไป ก็เป็นรถเก่าทำไม่ได้ และจะทำให้ญี่ปุ่นเห็นพิรุธ ขณะที่เสรีไทยในรถกำลังกังวลอยู่นั้น ก็เห็นรถญี่ปุ่นหยุด ไม่แล่นต่อมาอีกแล้ว เห็นทหารญี่ปุ่นลงมาเปิดกระโปรงจึงทำให้เสรีไทยเข้าใจว่ารถทหารญี่ปุ่นคันนั้นเกิดเสียลง จึงต้องมีการแก้ เสรีไทยในรถทุกคนรู้สึกยินดีว่า โชคชะตาของชาติไทยบันดาลให้รถญี่ปุ่นเกิดเสียลง โดยไม่อาจแล่นตามมาหรือขึ้นหน้าไป มองเห็นพัสดุประหลาดของเสรีไทย ครั้นแล้วรถเสรีไทยก็ได้เข้าบ้านคุณพระสุจริตสุดา จากที่นั้นก็ลำเลียงคนและพัสดุลงเรือศุลกากร โดยมีคุณหลวงบรรณฯ สารวัตรใหญ่ควบคุมอย่างสง่า แล่นตามชายฝั่งเข้าคลองต่างๆ จนถึงฝั่งธนบุรี แล้วขนส่งทางบกต่อไปยังบ้านคุณสงวน จูฑะเตมีย์ เสรีไทยหน่วยที่มาโดดร่มครั้งนี้คือ (1) คุณประเสริฐ ปทุมานนท์ ชื่อเสรีไทย "เป้า" (2) คุณกฤษณ์ โตษยานนท์ ชื่อเสรีไทย "คง"

ต่อจากนั้นมา เมื่อข้าพเจ้าได้รับการติดต่อว่าสัมพันธมิตรจะส่งหน่วยใดมา ข้าพเจ้าก็ขอร้องให้คุณหลวงสังวรฯ ช่วยคุ้มกัน ใกล้ชิดบ้าง ห่างๆ บ้าง ตามความจำเป็น

เมื่อหน่วยทหารอเมริกันอาศัยเรือบินทะเลมาลงที่บริเวณเกาะกระดาษครั้งแรกนั้น ข้าพเจ้าได้ขอให้คุณหลวงบรรณฯ ติดต่อกับคุณวรกิจบรรหาร (พงษ์ รังควร) จัดการรับโดยเอาเรือศุลกากรนำนายทหารนั้นมากรุงเทพฯ พักที่บ้านคุณพระสุจริตสุดา นายทหารอเมริกันต้องการพบเสรีไทยฝ่ายทหารเรือ ข้าพเจ้าก็ขอร้องให้คุณหลวงสังวรฯ ไปพบเป็นการลับ ปรึกษาแผนที่จะร่วมงานกัน ครั้นแล้วข้าพเจ้าขอร้องให้คุณหลวงสินาดโยธารักษ์ (พลโท ชิต มั่นคิลป์ สินาดโยธารักษ์) รองแม่ทัพใหญ่ ทำหน้าที่แทนเจ้าคุณพหลฯ แม่ทัพใหญ่ อันเป็นตำแหน่งที่ตั้งขึ้นตามกฎอัยการศึกแทนตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดที่เลิกไป เพราะจอมพล ป.ฯ ต้องออกจากตำแหน่งนั้น กระทรวงกลาโหมซึ่งคุณหลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) ดำรงอยู่ เห็นชอบเสนอมายังผู้สำเร็จราชการลงนามตั้งคุณหลวงสังวรฯ เป็นสารวัตรใหญ่ทหาร คุณหลวงสังวรฯ ก็มีอำนาจให้ความคุ้มกันแก่พลร่มเสรีไทยและการทิ้งอาวุธกับพัสดุทางร่มได้แนบเนียนขึ้น เหตุการณ์ขัดแย้งระหว่างตำรวจท้องที่ซึ่งขึ้นต่อคุณหลวงอดุลฯกับสารวัตรทหารที่ขึ้นต่อคุณหลวงสังวรฯ ก็เกือบๆ จะเกิดปะทะกันหลายครั้ง ในที่สุดข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าปล่อยสภาพต่อไป ก็จะเป็นผลเสียแก่งานเสรีไทย จึงได้ตัดสินใจ ชวน

พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจ ร่วมงานเสรีไทย ครั้นแล้วก็แบ่งหน้าที่กัน คือคุณหลวงอดุลฯ รับหน้าที่ทางตำรวจของเสรีไทย แต่คุณหลวงอดุลฯ ระมัดระวังมาก เพราะมีอุปนิสัยชินต่อการเป็นตำรวจ มองเห็นความพิรุธคนอื่น จึงเกรงว่าท่านจะถูกญี่ปุ่นจับพิรุธ ถ้าหากท่านเกี่ยวข้องกับการรับร่วมมากไป ท่านจึงขอรับเฉพาะแห่งที่ท่านใช้ตำรวจของท่านเอง แต่ท่านก็สั่งนายตำรวจอื่นๆ ให้ช่วยเหลือในการงานนั้นตามที่เสรีไทยต้องการ ส่วนคุณหลวงสังวรฯ นั้นกล้าเสี่ยงรับร่มในที่ทุกแห่งซึ่งข้าพเจ้าขอร้อง คุณหลวงอดุลฯ ก็มาคอยเตือนข้าพเจ้าว่า ขอให้เตือนคุณหลวงสังวรฯ ว่าอย่าบุ่มบ่ามมากนัก ข้าพเจ้าก็เตือนคุณหลวงสังวรฯ ตามควร แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านไม่ใช่คนบุ่มบ่าม แต่เป็นคนกล้าหาญยอมเสียสละ

ต่อมาเราได้ชวนฝ่ายทหารบกและทหารอากาศร่วมด้วยซึ่งท่านที่ร่วมได้เสียสละช่วยงานเพื่อชาติเป็นอย่างดี ปัญหาเรื่องอาวุธที่สัมพันธมิตรมอบให้นั้นเกิดมีขึ้นดั่งที่คุณทวี บุณยเกตุ ได้เขียนไว้ว่า สัมพันธมิตรตั้งเงื่อนไขว่าอาวุธที่เสรีไทยได้รับนั้นมิให้มอบให้แก่ฝ่ายทหารไทย ต่อมาฝ่ายทหารบกก็ได้จัดการรับอาวุธเองจำนวนหนึ่ง (ทางภาคเหนือ) ภายหลังที่คุณเนตร เขมะโยธิน ได้เข้าเป็นเสรีไทย และไปเป็นตัวแทนเสรีไทยฝ่ายทหารบกที่อินเดียแล้ว

เพื่อต่อรองกับสัมพันธมิตรที่ฝ่ายทหารจะได้รับอาวุธสมัยใหม่ กรมสารวัตรทหารภายใต้คุณหลวงสังวรฯ จึงได้จัดตั้งโรงเรียนนายทหารสัญญาบัตร (โรงเรียนนายทหารสารวัตร) รับนิสิตจุฬาลงกรณ์มาทำการฝึก ตั้งโรงเรียนนายทหารประทวน (โรงเรียนนายสิบสารวัตรทหาร) รับนักเรียนเตรียม ม.ธ.ก. และนักเรียนเตรียมจุฬาฯ มาฝึก เราแสดงให้เห็นว่าเป็นนายทหารของเสรีไทยที่ควรได้รับอาวุธ และจะเป็นกองหน้าของราษฎรไทยเมื่อเปิดฉากการรบขึ้นกับญี่ปุ่น. สัมพันธมิตรได้ส่งนายทหารมาฝึกให้ (ค่ายเมืองชล)

ฝ่ายสารวัตรทหารญี่ปุ่นที่เรียกกันว่า "แคมเปอิ" สมัยนั้นมีอำนาจมาก ได้ทำการจับกุมคนจีนและเชื้อชาติจีนในประเทศไทยไปคุมขังและทรมานหลายคน ซึ่งบางคนก็ถึงแก่ความตายในที่คุมขัง กองบัญชาการเสรีไทยเห็นว่าคนจีนและคนไทยเชื้อสายจีนที่ทำการต่อต้านญี่ปุ่นซึ่งถูกจับกุมนั้น ก็มีวัตถุประสงค์ตรงกับเราในการต่อสู้ศัตรูเดียวกัน ฉะนั้นจึงควรหาทางช่วยเท่าที่จะทำได้ จึงได้ขอให้

คุณหลวงสังวรฯ สารวัตรทหารไทยที่ได้รับตำแหน่งใหม่ ทำความรู้จักกับสารวัตรใหญ่ญี่ปุ่นไว้ โดยเชิญมาปรนนิบัติการกินอาหารและสุราอย่างดีๆ เพื่อว่ามีเรื่องที่จะช่วยคนถูกจับบางคนได้ สารวัตรญี่ปุ่นพอใจคุณหลวงสังวรฯ มาก มีกรณีหนึ่งที่พ่อค้าเชื้อจีนคนหนึ่งถูกสารวัตรญี่ปุ่นจับ ญาติมิตรของพ่อค้าคนนี้ขอให้ฝ่ายเราช่วยคุณหลวงสังวรฯ ก็ได้ช่วยเจรจากับสารวัตรญี่ปุ่น โดยขอรับรองและประกันให้พ่อค้านั้นออกจากที่คุมขังของญี่ปุ่นได้ พ่อค้าคนนี้ได้มีหุ้นใหญ่ในธนาคารเล็กๆ ที่เพิ่งตั้งขึ้น ต่อมาธนาคารนั้นก็ขยายกิจการกว้างขวางใหญ่โตทั้งภายในประเทศ และมีสาขาอยู่ในต่างประเทศ

เมื่อสิ้นสงครามแล้ว ผู้รักชาติเวียดนามได้มาติดต่อขออาวุธ ข้าพเจ้าก็ได้จัดอาวุธเสรีไทยจำนวนหนึ่งมอบให้ โดยคุณหลวงสังวรฯ ใช้สารวัตรทหารคุมขบวนรถไฟบรรทุกไปที่ชายแดนพระตะบอง ขณะนั้นยังอยู่กับไทย โฮจิมินห์ได้เขียนจดหมายมาขอบใจว่าอาวุธที่ได้ไปนั้นได้จัดตั้งทหารรักชาติเวียดนามได้ 2 กองพัน จึงให้ชื่อเป็นเกียรติว่า "กองพันจากสยาม"

มีเรื่องขำที่ควรนำมาเล่าคือท่านสมภารวัดเวียดนามองค์หนึ่งซึ่งเป็นผู้วิ่งเต้นหาอาวุธในเมืองไทย โดยเรี่ยไรเงินจากชาวเวียดนามบ้าง ขอความช่วยเหลือคุณหลวงสังวรฯ บ้าง ได้มาหาคุณหลวงสังวรฯ แสดงความขอบใจแล้วท่านปลงอาบัติต่อคุณหลวงสังวรฯ ว่า "อาตมาคีลก็เศร้าหมองไปบ้าง แต่จะทำอย่างไรได้ มันเป็นเรื่องของประเทศชาติ" ข้าพเจ้าทราบต่อมาว่าท่านสมภารองค์นี้ได้กลับไปมรณภาพในเวียดนามเหนือ

ทางด้านกรมตำรวจภายหลังสงครามนั้น เมื่อคุณหลวงอดุลฯ ออกจากตำแหน่งแล้ว ก็มีการตั้งอธิบดีต่อๆ กันมาหลายคน ครั้นแล้วเมื่อก่อนรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 คุณหลวงสังวรฯ ได้เป็นอธิบดี หัวหน้าคณะรัฐประหารสั่งให้คุณหลวงสังวรฯ พ้นจากตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ

เมื่อครั้งข้าพเจ้าตั้งดำเนินการขบวน 26 กุมภาพันธ์ 2492 นั้น ข้าพเจ้าได้ชวนคุณหลวงสังวรฯ ร่วมด้วย อันเป็นเหตุให้คุณหลวงสังวรฯ ต้องได้รับความลำบากอยู่หลายปี ในที่สุดท่านเห็นว่ามีทางสู้คดีได้ จึงได้ไปที่กรมตำรวจให้ทำการสอบสวนท่าน คดีไม่มีหลักฐานทางกฎหมายท่านก็ได้อิสรภาพจนตลอดอายุขัย"[119]

ร.ต.อ. เฉียบ ชัยสงค์ (ยศและนามสกุลในขณะนั้น) เป็นอีกบุคคลหนึ่ง

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ปรีดี พนมยงค์ เปิดประชุมสภาฯ
ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2488

ที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เคยเขียนถึงปฏิบัติการเสรีไทยในช่วงปลายสงคราม ท่านผู้นี้ต่อมาได้ไปอยู่ที่กรุงปักกิ่งกับท่านปรีดีฯ เป็นเวลานานถึง 7 ปี ก่อนที่จะเดินทางกลับประเทศไทยเมื่อ พ.ศ.2499

ในส่วนที่เกี่ยวกับหน้าที่ความรับผิดชอบของ ร.ต.อ.เฉียบฯ (ต่อมาได้ขอพระราชทานเวนคืนยศตำรวจ และกลับไปใช้นามสกุลโดยกำเนิด คือ "อัมพุนันทน์") ในงานเสรีไทยนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าเอาไว้ ดังนี้

"ข้าพเจ้ารู้จักคุณเฉียบฯ เป็นครั้งแรกโดยการแนะนำของ ร.ต.อ.เชื้อ สุวรรณศร เมื่อ พ.ศ.2487 ขณะนั้นคุณเฉียบมียศเป็นนายร้อยตำรวจเอก เหตุที่ ร.ต.อ.เชื้อฯ นำคุณเฉียบฯ มาพบข้าพเจ้า ก็เนื่องจาก ร.ต.อ.เชื้อฯ เป็นสมาชิกขบวนการเสรีไทย ซึ่งได้ทำคุณประโยชน์ให้แก่ขบวนการนั้นหลายประการ ข้าพเจ้าได้ปรึกษากับ ร.ต.อ.เชื้อว่า จะมีนายตำรวจคนใดที่ไว้ใจได้เพื่อข้าพเจ้าจะได้ขอให้ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส อธิบดีกรมตำรวจสั่งย้ายไปเป็นผู้บังคับกองตำรวจจังหวัดชุมพร เพื่อจัดตั้งราษฎรเป็นกองกำลังเสรีไทยในการต่อต้านบั่นทอนกำลังทหารญี่ปุ่นซึ่งยึดพื้นที่บริเวณจังหวัดนั้นอีกทั้งเพื่อร่วมกับหน่วยเสรีไทยซึ่งบางครั้ง

มีความจำเป็นต้องให้เครื่องบินทะเลของสัมพันธมิตรลงมาในอ่าวสยามบริเวณชายฝั่งจังหวัดชุมพร เพื่อขนส่งอาวุธให้เสรีไทยภายในประเทศ และรับส่งสมาชิกขบวนการเสรีไทย

ร.ต.อ.เชื้อฯ รับไปพิจารณาแล้วแจ้งว่า ร.ต.อ.เฉียบฯ ขณะนั้นใช้นามสกุลชัยสงค์ เป็นเพื่อนสนิทเพราะเคยศึกษาวิชานายร้อยตำรวจจากกรมยุทธศึกษาทหารบกมาด้วยกันกับร.ต.อ.เชื้อฯ และได้ทาบทามแล้ว ร.ต.อ.เฉียบฯ มีความยินดีและเต็มใจพร้อมสละชีพเพื่อชาติในการปฏิบัติภารกิจซึ่งขบวนการเสรีไทยมอบหมายให้ด้วยความระมัดระวังและรักษาเป็นความลับจนกว่าจะได้รับคำสั่งให้ลุกขึ้นต่อสู้กองทหารญี่ปุ่นอย่างเปิดเผย ข้าพเจ้าจึงได้ขอให้ ร.ต.อ.เชื้อฯ นำ ร.ต.อ.เฉียบฯ มาพบข้าพเจ้าเพื่อสอบถามความสมัครใจอีกครั้งหนึ่ง แล้วข้าพเจ้าได้ขอให้ พล.ต.อ.อดุลฯ สั่งย้าย ร.ต.อ. เฉียบฯ จากกองตำรวจสันติบาลไปเป็นผู้บังคับกองตำรวจจังหวัดชุมพร

การทำงานที่รับมอบหมายมี 2 ส่วนคือ

(1) จัดตั้งกองกำลังต่อต้านญี่ปุ่น ในการนี้ให้ถือกองตำรวจเป็นกำลังหลักให้ร่วมมือกับฝ่ายปกครองท้องที่ปลุกราษฎรให้เกิดจิตสำนึกที่จะต้องต่อสู้ญี่ปุ่นผู้รุกราน ให้ร่วมมือกับพัศดีเรือนจำ คัดเลือกนักโทษที่มีความประพฤติดี ที่จะแก้ไขความผิดเดิมของตนให้เป็นพลเมืองดีต่อไปนั้น รับการฝึกฝนวิชาทหารเกียกกาย เพื่อว่าเมื่อถึงคราวต่อสู้ญี่ปุ่นอย่างเปิดเผยแล้ว กองตำรวจประจำการและตำรวจกองหนุนที่จะระดมเข้าประจำการ จะได้ทำการรบแนวหน้า ส่วนนักโทษที่ประพฤติดีและได้รับการฝึกฝนเป็นพลทหารเกียกกายแล้ว จะได้รับการอภัยโทษเข้าทำหน้าที่เป็นพลาธิการให้แก่กองตำรวจ ส่วนราษฎรสามัญที่สมัครเข้าขบวนการเสรีไทย ก็จะได้แยกออกเป็นหน่วยต่างๆ ทำการรบแบบพลพรรค

(2) ส่วนการต้อนรับเครื่องบินทะเล และรับส่งอาวุธและสมาชิกเสรีไทยนั้นให้เตรียมเรือยนต์และเตรียมบ้านพักบนบกไว้

ร.ต.อ.เฉียบฯ ได้ปฏิบัติหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายครบถ้วนเป็นอย่างดีทุกประการ หน่วยเสรีไทยชุมพรนี้เป็นหน่วยหนึ่งซึ่งกองบัญชาการสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ได้กำหนดจะให้ทำการวินาศกรรมสะพานและทางคมนาคม เพื่อป้องกันมิให้ทหารญี่ปุ่นเคลื่อนย้ายลงไปทางใต้ได้สะดวก ในกรณีสัมพันธมิตร

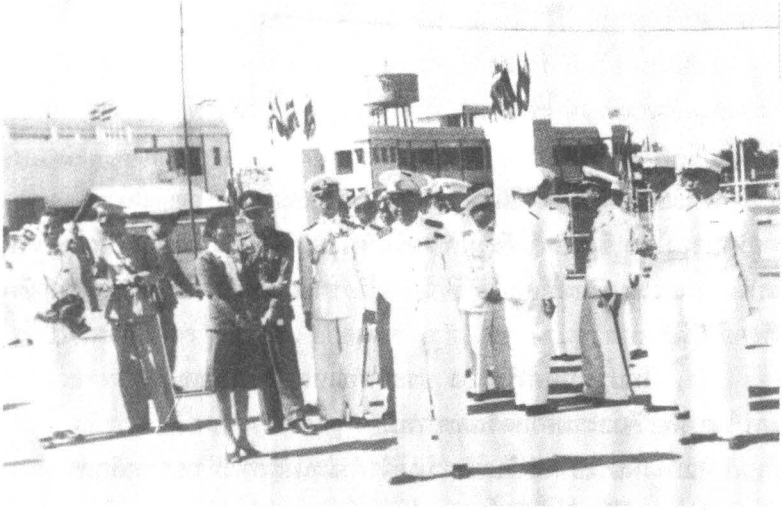

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์รอเฝ้ารับเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8
ณ สนามบินดอนเมือง เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2488

ยกพลขึ้นบกที่ชายฝั่งปักษ์ใต้ รัฐบาลญี่ปุ่นได้จำนนต่อสัมพันธมิตรก่อนที่สัมพันธมิตรจะยกพลขึ้นที่ชายฝั่งแต่กองทัพญี่ปุ่นบริเวณชุมพรและคอคอดกระยังไม่ยอมวางอาวุธ กองบัญชาการสัมพันธมิตรจึงส่งพันตรี แอนดรู กิลคริสต์กับคณะมาทางเครื่องบินทะเลลงที่บริเวณชายฝั่งชุมพร โดยการต้อนรับของหน่วยเสรีไทย ซึ่งมี ร.ต.อ.เฉียบฯ เป็นหัวหน้า เพื่อสัมพันธมิตรจัดการป้องกันความปลอดภัยของเชลยที่ญี่ปุ่นรับมาทำงาน" [120]

ภายหลังสงครามเมื่อต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2489 คณะกรรมาธิการวิสามัญของสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งประกอบด้วยอดีตตุลาการอาวุโส คือพระยาเทพวิทุรพหุลศรุตาบดี อดีตอธิบดีศาลฎีกา อดีตเสนาบดีกระทรวงยุติธรรมและอดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม พระยานลราชสุวัจน์ อดีตรัฐมนตรียุติธรรม พระยาวิกรมรัตนสุภาษ อดีตประธานศาลฎีกา พระยานิติศาสตร์ไพศาลย์ อดีตรัฐมนตรียุติธรรม และนายพิชาญ บุลยง (เรอเน กียอง) อดีตกรรมการกฤษฎีกาได้สอบสวนสะสางการใช้จ่ายของขบวนการเสรีไทยทั้งภายในและภายนอกประเทศ สรุปว่าจากการตรวจสอบเอกสารและบัญชีต่างๆ "ปรากฏชัดว่าทุกสิ่ง

ถูกต้องตรงกัน"

ต่อมาเมื่อวันที่ 11 กรกฎาคม พ.ศ. 2522 ท่านปรีดี พนมยงค์ได้ทำคำชี้แจงเพิ่มเติมในเรื่องค่าใช้จ่ายของเสรีไทยซึ่งมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์อีกส่วนหนึ่ง ดังนี้คือ

"ระยะแรกระหว่างธันวาคม 2484 ถึงสิงหาคม 2488 นั้น ขบวนการต่อต้านของไทย ซึ่งต่อมาได้รวมกับเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาและในอังกฤษ เป็นขบวนการเสรีไทยเดียวกันนั้นได้ใช้จ่ายสำหรับกิจการต่อต้านภายในประเทศจากเงินดังต่อไปนี้

(1) เงินประเภทค่ารับรอง ประจำตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

(2) เงินประเภทค่ารับรอง ประจำตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (ส่วนของนายปรีดี พนมยงค์)

(3) เงินที่ผู้รักชาติจำนวนหนึ่งได้อุทิศช่วยการต่อต้านญี่ปุ่น

(4) เงินส่วนตัวของเสรีไทยแต่ละคนที่ปฏิบัติการ อาทิ นายจำกัด พลางกูร ซึ่งเป็นตัวแทนคนแรกของเสรีไทยภายในประเทศเดินทางไปยังประเทศจีน เพื่อติดต่อกับสัมพันธมิตรนั้น ก็ได้ใช้จ่ายเงินส่วนตัวของตน และต่อมานายสงวน ตุลารักษ์กับคณะที่เดินทางไปประกอบภารกิจดังกล่าวนั้น ก็ได้ใช้จ่ายเงินส่วนตัวเช่นเดียวกัน ฯลฯ

เมื่อจอมพลป.ฯ ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2487 แล้ว นายควง อภัยวงศ์ได้เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม ปีนั้น และจัดตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นเมื่อวันที่ 2 เดือนนั้น โดยมีนายทวี บุณยเกตุ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และเป็นผู้สั่งราชการของสำนักนายกรัฐมนตรีอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย ขบวนการเสรีไทยภายในประเทศได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลควงฯ ซึ่งได้อนุมัติให้ขบวนการเสรีไทยเบิกค่าใช้จ่ายจากงบประมาณแผ่นดิน ซึ่งเดิมเรียกชื่องบนั้นว่า "งบช่วยประชาชน" แล้วต่อมาเปลี่ยนชื่องบนั้นว่า "งบศานติภาพ" ดังปรากฏตามรายงานของคณะกรรมาธิการวิสามัญแห่งสภาผู้แทนราษฎรดังกล่าวแล้ว (ตั้งไว้ 8.8 ล้านบาทภายใต้รายงาน "เงินใช้ในการต่อต้านญี่ปุ่น" ซึ่งได้ใช้จ่ายหมดไปก่อนวันที่ 10 สิงหาคม 2488

และตั้งไว้อีก 15 ล้านบาทเป็นค่าใช้จ่ายของหน่วยเสรีไทยภายหลังที่ญี่ปุ่นได้ยอมจำนน โดยใช้จ่ายไปเพียง 7 แสนกว่าบาท)

รายชื่อหน่วยต่างๆ ที่ปรากฏในรายงานนั้น (เช่น หน่วยทหาร หน่วยตำรวจ หน่วยชลบุรี หน่วยกาญจนบุรี หน่วยสุโขทัย-อุตรดิตถ์ ฯลฯ) หมายถึงหน่วยที่เบิกค่าใช้จ่ายโดยตรงจากกองบัญชาการเสรีไทยแต่มีอีกหลายหน่วยที่เบิกค่าใช้จ่ายจากหน่วยใหญ่ซึ่งรับเงินไปจากกองบัญชาการฯ คือ

ทหารเสรีไทยที่มีตำแหน่งหน้าที่ในส่วนใด ก็ใช้จ่ายทางตำแหน่งนั้นตามงบประมาณกระทรวงกลาโหม อีกส่วนหนึ่งเบิกจากกองบัญชาการเสรีไทยจากงบ "หน่วยทหาร" ที่ตั้งไว้ 300,000 บาท

ตำรวจเสรีไทยหน่วยต่างๆ ทั่วราชอาณาจักรไทยภายใต้ พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส รวมทั้ง "หน่วยชุมพร" ซึ่ง ร.ต.อ.เฉียบ ชัยสงค์ (อัมพุนันทน์) เป็นหัวหน้านั้น เบิกค่าใช้จ่ายจากงบ หน่วยตำรวจที่ตั้งไว้ 2,000,000 บาท

เสรีไทยประเภทที่ ลอร์ดเมาท์แบทเตนเรียกว่า (Numerous passive supporters) แปลว่า "ผู้ต่อสู้อย่างสงบไม่หวั่นไหว" (passive resistance) จำนวนมากมายซึ่งนาวาเอก บุง ศุภชลาศัย (หลวงศุภชลาศัย) รัฐมนตรีมหาดไทยรับไปมอบให้ข้าหลวงประจำจังหวัด (ผู้ว่าราชการจังหวัด) ปลัดจังหวัด นายอำเภอ ฯลฯ จัดตั้งทุกหมู่บ้านทั่วราชอาณาจักรนั้น ผู้มีตำแหน่งหน้าที่ทางราชการส่วนใดก็เบิกใช้จ่ายตามตำแหน่งของเสรีไทยนั้น ๆ จากงบประมาณกระทรวงมหาดไทย อีกส่วนหนึ่งเบิกจากกองบัญชาการเสรีไทย"หน่วยมหาดไทย" ที่ตั้งไว้ 536,441.87 บาท

เสรีไทยฝ่ายช่วยรบ ซึ่งเป็นครูโรงเรียนมัธยมและโรงเรียนประชาบาลทั่วทั้งราชอาณาจักร ซึ่งนายทวี บุณยเกตุ รัฐมนตรีศึกษาธิการรับไปเตรียมจัดตั้งนั้น เบิกค่าใช้จ่ายของกระทรวงศึกษาธิการ

ในรายงานคณะกรรมาธิการวิสามัญแห่งสภาผู้แทนราษฎรนั้นปรากฏชัดแจ้งว่าเสรีไทย ทั้งภายนอกและภายในประเทศไทย มิได้รับเงินของ โอ.เอส.เอส. แต่ตรงกันข้ามเรารักษาเกียรติและศักดิ์ศรีของเราไว้โดยสถานทูตไทยประจำกรุงวอชิงตันได้จ่ายเงินของรัฐบาลไทยที่ฝากไว้ในสหรัฐอเมริกา (ตั้งแต่ก่อนสงคราม) เป็นจำนวน 5 แสนเหรียญให้แก่ โอ.เอส.เอส. เพื่อนำไปใช้จ่ายเกี่ยวกับการงานของเสรีไทย" [121]

รับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล สมเด็จพระอนุชา และสมเด็จพระราชชนนี เสด็จนิวัตสู่พระนคร เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2488

เรื่องราวอันเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทยตามที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ได้เขียนหรือกล่าวไว้ด้วยตัวเองเป็นเรื่องสุดท้ายก็คือสุนทรพจน์ของท่านที่สโมสร มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ท่าพระจันทร์ เมื่อเย็นวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2488 ซึ่งเป็นคำปราศัยของหัวหน้าขบวนการเสรีไทยต่อผู้แทนพลพรรคเสรีไทยที่ได้มาร่วมในการเดินสวนสนามของพลพรรคเสรีไทย ณ ถนนราชดำเนินในช่วงเวลาบ่ายของวันเดียวกัน สุนทรพจน์ดังกล่าวนี้ นอกจากจะชี้แจงวัตถุประสงค์และความมุ่งหมายของขบวนการเสรีไทย ตลอดจนการแสดงความขอบคุณผู้ร่วมงานที่ได้รับใช้ชาติด้วยกันมาแล้วก็ยังถือได้ว่าเป็นการประกาศสลายตัวของขบวนการดังกล่าวด้วย ดังมีข้อความต่อไปนี้

"สหายทั้งหลาย

ข้าพเจ้าเชิญท่านมาร่วมสโมสรในวันนี้ ไม่ใช่ในฐานะตำแหน่งราชการของข้าพเจ้าหรือของท่านข้าพเจ้าเชิญท่านมาในฐานะสหายที่ได้ร่วมกันรับใช้ประเทศ ข้าพเจ้าจักต้องขออภัยสหายอื่นอีกมากมายที่ข้าพเจ้าไม่สามารถเชิญท่านมาในคราวเดียวพร้อมกันได้หมดเนื่องด้วยสถานที่คับแคบเกินกว่าจำนวนฉะนั้นจึงขอร้องท่าน

ทั้งหลายช่วยติดต่อไปยังสหายตามหมวดหมู่ต่างๆให้ทราบถึงคำปรารภของข้าพเจ้าในวันนี้โดยทั่วกันด้วย

ในโอกาสนี้ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะแสดงเปิดเผยในนามของสหายทั้งหลายถึงเจตนาอันบริสุทธิ์ ซึ่งเราทั้งหลายได้ถือเป็นหลักเป็นคติในการรับใช้ชาติครั้งนี้ว่าเรามุ่งจะทำหน้าที่ในฐานะที่เราเกิดมาเป็นคนไทย ซึ่งจะต้องสนองคุณชาติ เราทั้งหลายไม่ได้มุ่งหวังทวงเอาตำแหน่งในราชการมาเป็นรางวัลตอบแทน การกระทำทั้งหลายไม่ใช่ทำเพื่อประโยชน์ของบุคคลหรือหมู่คณะใดแต่ได้ทำไปเพื่อประโยชน์ของคนไทยทั้งมวล

การกระทำคราวนี้มิได้ก่อตั้งเป็นคณะหรือพรรคการเมือง แต่เป็นการร่วมงานกันประกอบกิจ เพื่อให้ประเทศชาติได้กลับคืนสู่สถานะก่อนวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ.2484 แม้ว่าการดำเนินงานจะได้จัดให้มีองค์การบริหาร คือ กองบัญชาการ สำนักงาน หรือสาขาใดๆ ขึ้น ก็เพื่อความจำเป็นที่จะให้งานนี้ได้มีระเบียบอันนำมาซึ่งวินัยและสมรรถภาพ สมาคมซึ่งมีสมาชิกน้อยกว่าผู้ร่วมงานคราวนี้ต้องมีกรรมการฉันใด ผู้ร่วมงานคราวนี้ซึ่งมีจำนวนมากก็ยิ่งจำต้องมีองค์การบัญชาการฉันนั้น เมื่อองค์การในการรับใช้ชาติจำเป็นต้องมีขึ้นดังกล่าวแล้ว ก็จำเป็นจะต้องมีนามสำหรับในการนี้. หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้แทนของประชาชนชาวไทยอยู่ในต่างประเทศ ได้รับความรับรองตลอดมาก็มีความจำเป็นที่จะต้องเรียกองค์การและผู้ร่วมงานในต่างประเทศว่า "เสรีไทย" เพราะเวลานั้นต่างประเทศเข้าใจว่าประเทศไทยอยู่ภายใต้ครอบครองของญี่ปุ่น เสรีไทยไม่ใช่ผู้ที่อยู่ใต้ครอบครองของญี่ปุ่นความหมายก็คือไทยที่เป็นเสรีหรือไทยทั้งหลายที่ต้องการให้ประเทศของตนเป็นอิสระ ทั้งนี้เพื่อให้ต่างประเทศรับรองการกระทำของผู้ที่อยู่ในต่างประเทศ หาใช่เป็นคณะหรือพรรคการเมืองไม่ ส่วนองค์การต่อต้านภายในประเทศนั้น ในชั้นเดิมไม่มีชื่อเรียกองค์การว่าอย่างไร การชักชวนให้ร่วมงานตั้งแต่วันที่ 8 ธันวาคม 2484 เป็นต้นมา ก็ชักชวนเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นให้พ้นประเทศและเมื่อองค์การภายในและภายนอกประเทศได้ติดต่อกันแล้วในชั้นหลัง สาส์นที่เจ้าหน้าที่ต่างประเทศได้มีมายังข้าพเจ้า เรียกขานองค์การที่เราร่วมงานระหว่างคนไทยทั้งภายในและภายนอกนี้ว่า Free Siamese Movement หรือขบวนการเสรีไทย เป็นนามสมญาที่ควรยอมรับ ข้าพเจ้าก็ได้ถือ

เอานามนี้โต้ตอบกับต่างประเทศ โดยใช้นามองค์การว่า องค์การขบวนเสรีไทย ซึ่งเราทั้งหลายก็จะเห็นได้ชัดอีกว่า ไม่ใช่เรื่องคณะพรรคการเมือง

วัตถุประสงค์ของเราที่ทำงานคราวนี้มีจำกัดดังกล่าวแล้ว และมีเงื่อนเวลาสุดสิ้น กล่าวคือเมื่อสภาพการเรียบร้อยแล้ว องค์การเหล่านี้ก็จะเลิก และสิ่งซึ่งจะเหลืออยู่ในความทรงจำของเราทั้งหลายก็คือ มิตรภาพอันดีในทางส่วนตัวที่เราได้ร่วมรับใช้ชาติด้วยกันมา โดยปราศจากความคิดที่จะเปลี่ยนสภาพองค์การเหล่านี้ให้เป็นคณะหรือพรรคการเมือง และเพราะเหตุที่การกระทำคราวนี้เป็นการสนองคุณชาติ ผู้ใดจะรับราชการในตำแหน่งใดหรือไม่นั้น จึงต้องเป็นไปตามความสามารถ ตามกฎหมายและระเบียบแบบแผน เหมือนดังคนไทยอื่นทั้งหลาย เราพึงพอใจด้วยความระลึกและด้วยความภูมิใจว่า เราได้ปฏิบัติหน้าที่ที่เกิดมาเป็นคนไทย จริงอยู่ ในระหว่างที่สะสางให้สภาพของประเทศกลับเข้าสู่ฐานะเดิม ได้มีผู้ร่วมงานคราวนี้บางคนรับตำแหน่งในราชการ แต่ทั้งนี้ขอให้เข้าใจว่า บุคคลเหล่านั้นเข้ารับหน้าที่ซึ่งได้รับมอบหมายโดยพระบรมราชโองการให้ปฏิบัติ หรือนัยหนึ่งเป็นการปฏิบัติตามคำสั่ง เพื่อจัดการเรื่องที่เกี่ยวพันอยู่กับนานาประเทศให้เสร็จสิ้นไปเท่านั้น หาใช่เป็นการเอาตำแหน่งราชการมาเป็นรางวัลไม่

ผู้ที่ได้ร่วมงานกับข้าพเจ้าคราวนี้ ถือว่าทำหน้าที่เป็นผู้รับใช้ชาติ มิได้ถือว่าเป็นผู้กู้ชาติการกู้ชาติเป็นการกระทำของคนไทยทั้งปวงซึ่งแม้ผู้ไม่ได้ร่วมในองค์การนี้โดยตรง ก็ยังมีอีกประมาณ 17 ล้านคนที่ได้กระทำโดยอิสระของตนในการต่อต้านด้วยวิถีทางที่เขาเหล่านั้นสามารถจะทำได้หรือเอากำลังใจช่วยขับไล่ให้ญี่ปุ่นพ้นไปจากประเทศไทยโดยเร็วก็มี หรือแม้แต่คนไทยที่นิ่งอยู่ โดยไม่ทำการขัดขวางการต่อต้านของผู้รับใช้ชาติซึ่งเท่ากับเปิดโอกาสให้ผู้รับใช้ชาติทำการได้สะดวก ฯลฯ เป็นต้น คนไทยทั้งปวงเหล่านี้ทุกคนร่วมกันทำการกู้ชาติของตนด้วยกันทั้งสิ้น ส่วนผู้ที่คอยขัดขวางการต่อต้านของผู้รับใช้ชาติ จะเป็นโดยทางกาย ทางวาจา หรือทางใจนั้น ก็มีบ้างเล็กน้อยเป็นธรรมดา แต่เขาเหล่านั้นในทางพฤตินัย ไม่ใช่คนไทย เพราะการกระทำของเขาเหล่านั้นไม่ใช่การกระทำของคนที่เป็นไทย เขามีสัญชาติไทยแต่เพียงโดยนิตินัย คือเป็นคนไทยเพราะกฎหมายกำหนดไว้เท่านั้น

ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

ข้าพเจ้าจึงกล่าวได้ในนามของสหายทั้งหลายว่า ราษฎรทั้งปวงประมาณ 17 ล้านคน (จำนวนประชากรใน พ.ศ.2488) ที่เป็นไทยทั้งโดยทางนิตินัยและพฤตินัยนั้นเองเป็นผู้กู้ชาติไทย ฉะนั้น ผู้ซึ่งข้าพเจ้าจะต้องขอขอบคุณอย่างสูงยิ่งก่อนอื่นก็คือ คนไทยทั้งปวงนี้

ในส่วนผู้ร่วมงานกับข้าพเจ้าในการรับใช้ชาติ ข้าพเจ้าขอขอบใจหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช และขอบใจคนไทยในสหรัฐอเมริกา คนไทยในอังกฤษ คนไทยในจักรภพของอังกฤษ และคนไทยในประเทศจีน ผู้ที่ได้ช่วยเหลือกิจการอยู่ในต่างประเทศ

ส่วนภายในประเทศ ข้าพเจ้าขอขอบใจหัวหน้าผู้ใหญ่ในกองบัญชาการฯ คือ นายทวี บุณยเกตุ นายพลตำรวจเอก อดุล อดุลเดชจรัส พลเรือตรี สังวร สุวรรณชีพ นายดิเรก ชัยนาม พลโท สินาดโยธารักษ์ นาวาเอก หลวงศุภชลาศัย ซึ่งได้เป็นหัวหน้าบัญชาการในการต่อต้านให้ดำเนินไปด้วยดี

ข้าพเจ้าขอขอบใจหัวหน้ารองและผู้ที่ประจำในกองบัญชาการขอบใจหัวหน้าพลพรรคและพลพรรคอื่นทั้งหลาย ซึ่งถ้าจะระบุนามในที่นี้ก็จะเป็นการยืดยาว

การกระทำของท่านเหล่านี้จะปรากฏอยู่ในสมุดที่ระลึกซึ่งข้าพเจ้าจะสั่งให้รวบรวมขึ้น ข้าพเจ้าขอขอบใจทหารบก ทหารเรือ ทหารอากาศและตำรวจ ที่ได้ร่วมมือร่วมใจกับข้าพเจ้าในงานรับใช้ชาติคราวนี้โดยทั่วกัน

ในงานปฏิบัติหน้าที่คราวนี้ ได้มีสหายของเราเสียชีวิตไปหลายคน อาทิ พระองค์เจ้าจีระศักดิ์ นายจำกัด พลางกูร นายสมพงศ์ ศัลยพงศ์ นายการะเวก ศรีวิจารณ์ และพลพรรคอื่นอีกหลายคน ซึ่งหัวหน้าพลพรรคกำลังสำรวจรายนาม ขอให้สหายทุกคนซึ่งอยู่ ณ ที่นี้ ตั้งจิตอธิษฐานให้วิญญาณของผู้ซึ่งได้เสียชีวิตไปแล้วในงานนี้ จงอยู่โดยผาสุกในสัมปรายภพ

ในที่สุดนี้ ขอให้สหายทั้งหลายจงพร้อมใจกันเปล่งเสียง ชโย เพื่อสดุดีคนไทยทั้งปวง โดยขอให้คนไทยทั้งปวงเสวยความสุขเกษมสำราญในสันติภาพอันถาวร และอวยพรให้ชาติไทยตั้งมั่นเป็นเอกราชอยู่ชั่วกัลปาวสาน" [122]

26

ถวายคืน พระราชอำนาจ

ในระหว่างที่ท่านปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่เพียงผู้เดียว โดยประกาศสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม 2487 จนกระทั่งถึงวันที่ 5 ธันวาคม 2488 เมื่อท่านได้พ้นจากตำแหน่งดังกล่าวเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย ท่านได้ลงนามในประกาศพระบรมราชโองการในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวหลายฉบับซึ่งมีความสำคัญในประวัติศาสตร์การเมืองไทย

ฉบับแรกซึ่งประกาศในวันที่ 1 สิงหาคม 2487 วันเดียวกันนั้น ก็คือพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯให้ พ.ต.ควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี โดยมีนายปลอด-วิเชียร ณ สงขลา (พระยามานวราชเสวี) ประธานสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้รับสนองพระราชโองการ ในวันถัดมาก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯแต่งตั้งรัฐมนตรี ซึ่งนายกฯ ควง อภัยวงศ์ เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ต่อมาในวันที่ 24 เดือนเดียวกัน ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ลงนามในพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง จอมพลป. พิบูลสงคราม เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน พร้อมกับที่มีประกาศยุบเลิกตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ในวันที่ 20 กันยายน 2487 ท่านปรีดีฯ ได้ลงนามในพระราชกฤษฎีกาอภัยโทษบรรดาผู้ต้องโทษตามคำพิพากษาของศาลพิเศษ ซึ่งเป็นผู้ต้องโทษทางการเมือง และลดโทษผู้ต้องโทษอื่นๆ เพื่อเป็นการเฉลิมขวัญประชาชน และเพื่อแสดงพระมหากรุณาธิคุณในพระมหากษัตริย์ โดย พ.ต.ควง อภัยวงศ์ นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ในวันเดียวกันนั้น ก็ได้มีประกาศพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ สถาปนากรมขุนชัยนาทนเรนทร ซึ่งทรงถูกถอดออกจากยศและฐานันดรศักดิ์แห่งพระราชวงศ์ด้วยโทษทางการเมือง ตั้งแต่ พ.ศ.2482 และได้รับพระราชทานอภัยโทษมาตั้งแต่ พ.ศ.2486 กลับสู่ยศและฐานันดรศักดิ์ตามเดิม โดยนายทวี บุณยเกตุ รัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ต่อมาเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2487 ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ลงนามในประกาศพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกประกาศพระบรมราชโองการเรื่องการยกเลิกยศและบรรดาศักดิ์ ที่ได้ประกาศมาตั้งแต่ พ.ศ.2485 ให้บุคคลที่ได้ลาออกจากบรรดาศักดิ์ที่ประสงค์จะได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ต่อไปตามเดิม ขอพระบรมราชานุญาตกลับคืนบรรดาศักดิ์ตามเดิมได้ โดยนายกฯ ควง อภัยวงศ์ เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการปรากฏว่ามีผู้ขอพระบรมราชานุญาตคืนสู่บรรดาศักดิ์เป็นส่วนใหญ่ ขณะที่ท่านปรีดี พนมยงค์ และบรรดาผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ทุกท่านมิได้ขอกลับคืนสู่บรรดาศักดิ์อาทิ พระยาพหลพลพยุหเสนาก็ใช้นามเดิม คือ พจน์ พหลโยธิน หลวงพิบูลสงครามก็ใช้นามเดิม คือ แปลก พิบูลสงคราม หลวงโกวิท อภัยวงศ์ ก็ใช้ ควง อภัยวงศ์ ฯลฯ ที่ใช้กันมาตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2484

ต่อมาในวันที่ 9 พฤษภาคม 2488 ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ก็ให้ตราพระราชกำหนด นิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำความผิดฐานกบฏและจลาจลโดยทั่วถึงทุกๆ คน ไม่ว่าจะเป็นพลเรือนหรือทหารและมียศชั้นใดๆ ทั้งสิ้น มีผลให้บุคคลเหล่านั้นไม่ว่าจะถูกฟ้องศาลลงโทษ หรือหลบหนีไป พ้นจากความผิดทั้งหลายที่ว่านี้

สำหรับพระบรมราชโองการ ประกาศสันติภาพ เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม 2488 นั้นมีความสำคัญสูงสุดในประวัติศาสตร์ ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ประกาศ

ในพระปรมาภิไธยฯ โดยมีนายทวี บุณยเกตุ รัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ภายหลังสงคราม ท่านปรีดี พนมยงค์ ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้ลงนามในประกาศพระบรมราชโองการ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง นายทวี บุณยเกตุ และ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะรัฐมนตรี และเมื่อวันที่ 13 กันยายน 2488 ก็โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่งที่ปรึกษาราชการแผ่นดินที่จอมพล ป.พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งอยู่ ต่อมาในเดือนตุลาคม ศกเดียวกัน ท่านก็ลงนามในพระปรมาภิไธยฯ ในพระราชบัญญัติอาชญากรสงครามซึ่ง ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ในการเปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎรสมัยประชุมสามัญในวันที่ 24 มิถุนายน 2488 ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 จะสิ้นสุดลงไม่ถึง 2 เดือน ท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้กระทำพิธีเปิดประชุมสภาฯ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม โดยได้กล่าวเปิดประชุมด้วยข้อความที่ท่านเป็นผู้เขียนด้วยตนเอง เพราะขณะนั้นเป็นช่วงเวลาที่สงครามกำลัง "เข้าด้ายเข้าเข็ม" ต้องใช้คำพูดด้วยความระมัดระวัง ดังมีข้อความต่อไปนี้

"ท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรผู้มีเกียรติ

ในวาระดิถีที่ระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญได้สถาปนาขึ้นในประเทศไทยเวียนมาบรรจบครบรอบปีที่ 14 วันนี้ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว *ข้าพเจ้าขอแสดงความปรารถนาอันดีต่อท่านทั้งหลาย และมีความยินดีที่จะแจ้ง* ให้ทราบว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระเกษมสำราญ และทรงตั้งพระทัยศึกษาวิชาเพื่อประโยชน์แก่ประเทศชาติ

การบริหารราชการแผ่นดินซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งรัฐบาลปัจจุบันนี้ขึ้นนั้น รัฐบาลได้รายงานให้ทราบว่า ได้ปฏิบัติตามนโยบายที่ได้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎร สำเร็จไปแล้วเป็นส่วนมาก และยังคงพยายามกระทำต่อไปเพื่อให้สำเร็จตามนโยบายที่แถลงไว้แล้วนั้น กับทั้งได้รักษาสัมพันธไมตรีตามพันธกรณีที่ได้มีกับญี่ปุ่นด้วยดีตลอดมา ส่วนนานาประเทศอื่นที่มีสนธิสัญญาและได้มีการสัมพันธ์ทางการทูตหรือกงสุลนั้น ก็ได้รักษาสัมพันธไมตรีให้ดีอยู่เสมอ

อนึ่งคนต่างด้าวอื่นๆ ซึ่งแม้จะมิได้มีผู้แทนการทูตหรือกงสุล ก็เป็นประเพณีของไทยแต่โบราณกาลมา ที่ต้อนรับให้ได้พึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นอย่างดี เหตุฉะนั้นรัฐบาลจึงได้แก้ไขกฎหมายและระเบียบการ อนุโลมให้เป็นไปตามประเพณีดังกล่าวมาแล้ว อาทิ สิทธิในทางพำนักอาศัย และเปิดโอกาสให้ประกอบอาชีพโดยสุจริต ซึ่งคนต่างด้าวที่อยู่ในประเทศไทยทุกวันนี้ ย่อมเห็นความอารีของรัฐบาลและพอใจกันโดยทั่วไป

แม้ว่าการสงครามทางด้านยุโรปได้สงบลงแล้ว แต่สงครามทางด้านเอเชียได้ดำเนินไปอย่างดุเดือด สมรภูมิได้เข้ามาใกล้ประเทศไทย จึงเป็นหน้าที่ของประชาชนชาวไทยทุกคนที่จะต้องมีความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกันทั้งชาติ เพื่อกระทำการกอบกู้เอกราชและอธิปไตยอันสมบูรณ์ของประเทศไทยให้ดำรงคงไว้ ข้าพเจ้าหวังเป็นอย่างมากว่าท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลายคงจะได้คำนึงถึงความสำคัญในเรื่องนี้ ฉะนั้นการใดๆ ที่เป็นเหตุก่อความไม่สงบขึ้นในสภาฯ หรือจะทำให้แตกความสามัคคีขึ้นแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายจงช่วยกับระงับ มุ่งบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อนโยบายใหญ่ อันเป็นจุดหมายปลายทางการเรียกร้องความร่วมมือร่วมใจจากประชาชนในวาระสำคัญ ก็ย่อมจะสำเร็จด้วยดี" [123]

กองทหารสัมพันธมิตรเดินสวนสนามถวายแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล โดยลอร์ดหลุยส์ เมาท์แบทเตน ยืนเฝ้าฯ อยู่เบื้องขวาเมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2489

โดยที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในขณะนั้นจำนวนหลายท่านเป็นสมาชิกของขบวนการเสรีไทยและส่วนใหญ่กำลังมีบทบาทสำคัญในการจัดตั้งพลพรรคเสรีไทยขึ้นในจังหวัดของตนซึ่งรอวันสำคัญที่จะทำการต่อสู้กับกองทหารญี่ปุ่นโดยเปิดเผย คำกล่าวเปิดประชุมสภาฯ ของท่านปรีดี พนมยงค์ ข้างต้นถือได้ว่าเป็นการส่งสัญญาณบางอย่างอันเกี่ยวกับงานเสรีไทย

เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะทรงบรรลุนิติภาวะในวันที่ 20 กันยายน 2488 สภาผู้แทนราษฎรจึงได้ประชุมปรึกษากันเมื่อวันที่ 6 กันยายน ว่าขณะนั้นสงครามโลกครั้งที่ 2 เพิ่งจะยุติลง การคมนาคมไม่สะดวกไม่สามารถเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศไทย (จากสวิตเซอร์แลนด์)ได้ จึงไม่สามารถที่จะทรงแต่งตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในครั้งนี้ได้ดังนั้นสภาผู้แทนราษฎรจึงได้ลงมติตั้งให้ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่อไปจนกว่าจะได้เสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร

ในวันเดียวกัน ท่านปรีดีฯ ก็ได้มีโทรเลขกราบบังคมทูล อัญเชิญเสด็จนิวัติพระนคร ดังมีข้อความต่อไปนี้

"วันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2488
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล
. โลซาน
ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ตามที่สภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติแต่งตั้งข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ตามประกาศประธานสภาฯ ลงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2487 นั้น บัดนี้ถึงวาระอันสมควรที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทรงปฏิบัติพระราชภารกิจในฐานะทรงเป็นพระประมุขของชาติ เพราะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะทรงบรรลุนิติภาวะในวันที่ 20 กันยายน ศกนี้แล้ว

ฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตอัญเชิญเสด็จใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จนิวัติสู่กรุงเทพมหานคร เพื่อจะได้ทรงปกครองแผ่นดินตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญและโดยที่ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของข้าพระพุทธเจ้าจะสิ้นสุดลงในวันที่ 20 กันยายน ศกนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจึงขอ

น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมกราบบังคมทูลให้ทรงทราบ ณ โอกาสนี้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า นายปรีดี พนมยงค์

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตอบให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ทราบโดยทางโทรเลข มีข้อความดังต่อไปนี้

"วันที่ 14 กันยายน พ.ศ.2487

ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

กรุงเทพฯ

ข้าพเจ้าได้รับโทรเลขของท่านซึ่งได้ขอร้องข้าพเจ้าให้กลับมาปฏิบัติหน้าที่ของข้าพเจ้า ถึงแม้ว่าข้าพเจ้าจะเป็นห่วงเป็นใยต่อประเทศชาติ แต่ข้าพเจ้าก็รู้สึกว่าจะเป็นการเหมาะสมยิ่งขึ้นถ้าข้าพเจ้าจะได้มีโอกาสศึกษาให้จบเสียก่อน ข้าพเจ้าสอบไล่วิชากฎหมายปีที่ 1 เมื่อเดือนกรกฎาคมที่แล้ว แต่ข้าพเจ้ายังจะต้องสอบในชั้นอื่นๆ ที่ยากยิ่งขึ้น และจะต้องใช้เวลาประมาณปีครึ่ง และหลังจากนั้น ข้าพเจ้าจะต้องใช้เวลาอีกอย่างน้อยหนึ่งปี เพื่อเตรียมเขียนวิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรชั้นปริญญาเอกข้าพเจ้าหวังว่าท่านคงเข้าใจในความปรารถนาของข้าพเจ้าที่จะศึกษาให้จบ ถ้าท่านและรัฐบาลเห็นชอบด้วย ข้าพเจ้าก็ใคร่ที่จะกลับไปเยี่ยมบ้านสักครั้งหนึ่งก่อนที่ข้าพเจ้าจะสำเร็จการศึกษา ข้าพเจ้าใคร่ขอขอบใจท่านอย่างจริงใจข้าพเจ้าซาบซึ้งในผลงานที่ท่านได้กระทำด้วยความยากลำบาก และที่ท่านกำลังกระทำอยู่ในนามของข้าพเจ้า

อานันทมหิดล"

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้สนองตอบพระราชปรารภข้างต้น โดยมีโทรเลขกราบบังคมทูลพระกรุณาฯ ดังมีข้อความดังต่อไปนี้

"ข้าพระพุทธเจ้าได้รับพระราชโทรเลขลงวันที่ 14 กันยายน ของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นของข้าพระพุทธเจ้าและรัฐบาลของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท รัฐบาลและข้าพระพุทธเจ้ามี

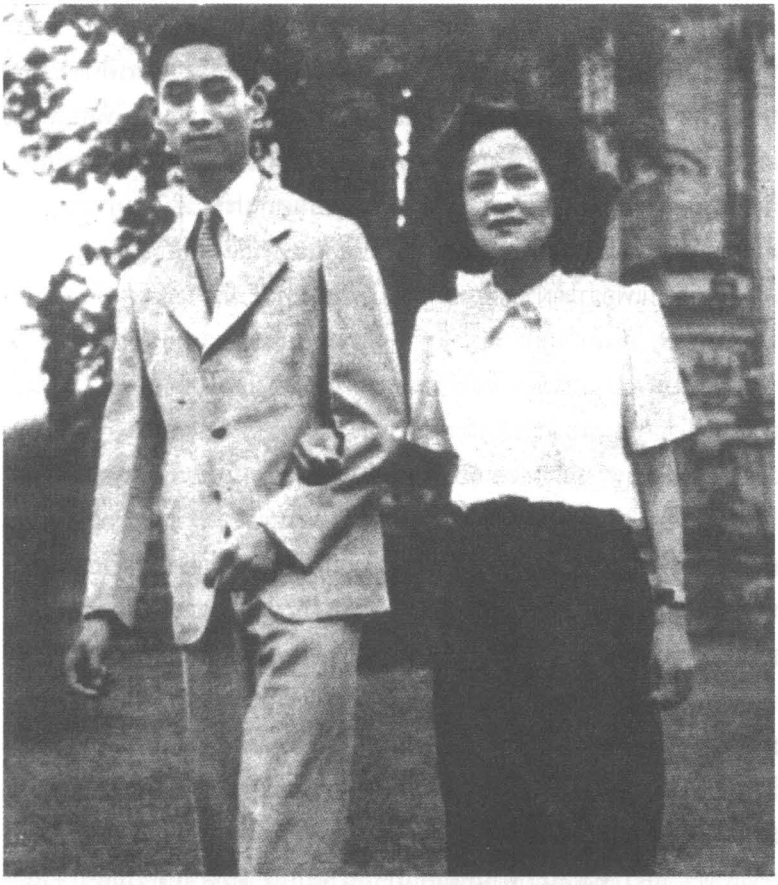

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล และ
สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
กรุงเทพมหานคร พ.ศ.2489

ความปลื้มปิติเป็นอย่างมาก ที่ได้ทราบว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จนิวัติพระนครสักครั้งหนึ่งก่อนที่จะทรงจบการศึกษา บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับการแก้ไขรัฐธรรมนูญ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นว่า การเสด็จนิวัติพระนครของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะเป็นคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ ถึงแม้ว่าพระองค์จะประทับอยู่ในประเทศไทยเป็นเพียงระยะเวลาสั้นก็ตาม ทั้งนี้เพื่อว่าใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทจะได้ทราบมีส่วนร่วมตัดสินพระทัยในเรื่องต่างๆ อันสำคัญยิ่ง ดังได้กราบบังคมทูลให้ทรงทราบข้างต้นแล้ว..."[124]

นายทวี บุณยเกตุ ซึ่งได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสืบต่อจากพันตรี ควง อภัยวงศ์ ตั้งแต่วันที่ 31 สิงหาคม 2488 ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งพร้อมทั้งคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 17 กันยายน ศกเดียวกัน โดยเหตุผลว่าภารกิจอันเร่งด่วนต่างๆ ภายหลังวันสันติภาพ รัฐบาลได้ปฏิบัติลุล่วงไปแล้ว ซึ่งจากนี้ก็เป็นเรื่องปัญหาการเมืองและการทำความเข้าใจอันดีกับนานาประเทศ ซึ่งควรเปิดโอกาสให้บุคคลที่เหมาะสมได้เข้าบริหารประเทศสืบไป

ในวันนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้เชิญพระยามานวราชเสวีประธานสภาผู้แทนราษฎรไปหารือเรื่องบุคคลที่จะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีและจัดตั้งคณะรัฐบาลชุดต่อไป โดยแจ้งแก่ท่านประธานสภาฯ ว่าขณะนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกาได้เดินทางกลับมาถึงกรุงเทพฯ แล้ว ซึ่งเห็นว่าท่านทูตเสนีย์ฯ น่าจะเป็นบุคคลที่มีความเหมาะสมที่จะเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป ประธานสภาผู้แทนราษฎร ได้แจ้งว่าในการประชุมสมาชิกหารือกันเป็นการภายในเพื่อหาบุคคลให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากพันตรี ควง อภัยวงศ์ ก็เห็นสมควรว่าน่าจะเป็น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช แต่เนื่องจาก ม.ร.ว.เสนีย์ฯ ยังเดินทางกลับมาไม่ถึงประเทศไทย จึงเห็นควรให้นายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ซึ่งเมื่อเป็นดังนี้ ก็จะได้ดำเนินการต่อไป

จากนั้นในวันเดียวกัน ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ได้มีหนังสือถึง ม.ร.ว.

เสนีย์ ปราโมช แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่วันที่ 17 กันยายน 2488 ซึ่งเป็นเวลาเดียวกันที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรได้เสนอประกาศแต่งตั้ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี ต่อผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตามนั้นในวันเดียวกัน ต่อมาในวันที่ 19 กันยายน ก็ได้มีพระบรมราชโองการฯ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งคณะรัฐมนตรี

หนังสือที่ท่านปรีดี พนมยงค์ มีถึง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ดังกล่าวข้างต้น มีข้อความดังนี้

"พระที่นั่งราชกรัณยสภา
17 กันยายน 2488

ถึง หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช

ด้วยคณะรัฐมนตรีอันมีนายทวี บุณยเกตุ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง เพื่อเปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งผู้ที่เหมาะสมเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป

ข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะบริหารราชการแผ่นดินให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ และโดยที่ท่านได้มีความสนิทสนมกับสหประชาชาติ สามารถที่จะส่งเสริมสัมพันธไมตรีกับสหประชาชาติให้เจริญยิ่งขึ้น ด้วยเหตุทั้งหลายดังกล่าวนี้ท่านจึงเป็นบุคคลสมควรที่จะได้ตั้งให้เป็นนายกรัฐมนตรี ข้าพเจ้าได้คำนึงถึงความตั้งใจของท่านที่ได้แจ้งต่อข้าพเจ้าเสมอว่า ในการที่ท่านได้ร่วมมือกับคนไทยต่อต้านฝ่ายอักษะเพื่อช่วยกันรักษาความเป็นเอกราชของประเทศไทยให้ดำรงคงไว้นั้น ท่านมิได้ปรารถนาหวังผลส่วนตัวเป็นการตอบแทน ซึ่งทั้งนี้ก็เป็นการแสดงความบริสุทธิ์ใจของท่านอยู่แล้ว แต่ในการที่ข้าพเจ้าเห็นว่าท่านควรดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในขณะนี้ก็เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ซึ่งมอบไว้ให้ท่านปฏิบัติต่อประเทศชาติ ไม่ใช่เป็นการเอาตำแหน่งสำคัญในราชการมาปูนบำเหน็จให้แก่ท่านฉะนั้นข้าพเจ้าจึงได้ปรึกษากับประธานสภาผู้แทนราษฎรเพื่อฟังเสียงสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรก็เห็นพ้องด้วยในการที่ตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ฉะนั้น อาศัยอำนาจตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 46 ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ข้าพเจ้าจึงตั้งให้ท่านดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ให้ท่านเลือกสรรผู้ที่สมควรดำรงตำแหน่งรัฐมนตรี เพื่อร่วมกันบริหารราชการแผ่นดินตามรัฐธรรมนูญให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ

ปรีดี พนมยงค์
ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ [125]

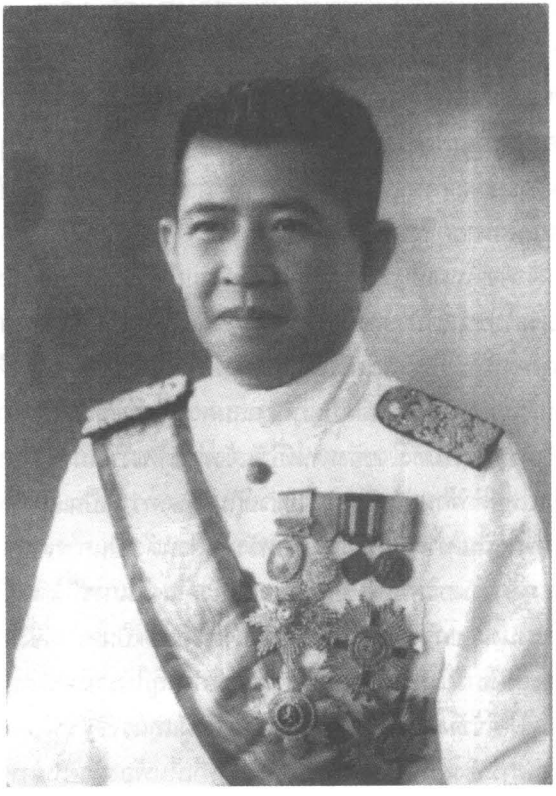

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์
ธันวาคม พ.ศ.2488

ในช่วง 2-3 เดือนสุดท้ายที่ท่านปรีดี พนมยงค์ อยู่ในตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นอกจากได้ลงนามในพระปรมาภิไธยฯ ประกาศใช้พระราชบัญญัติอาชญากรสงครามแล้ว ก็มีประกาศใช้พระราชบัญญัติบริหารคณะสงฆ์ ซึ่งยกเลิกการรวมนิกายสงฆ์ไทยโดยคำนึงถึงหลักพระธรรมวินัยกับศาสนประเพณีเป็นหลักสำคัญ และสุดท้ายก็คือประกาศพระราชกฤษฎีกาให้ยุบสภาผู้แทนราษฎร เพื่อให้มีการเลือกตั้งสมาชิกประเภทที่ 1 ขึ้นมาใหม่ แทนชุดเดิมที่ได้รับเลือกตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ.2481

ความเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของท่านปรีดี พนมยงค์ ได้สิ้นสุดลงในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2488 เมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 8 เสด็จนิวัติประเทศไทย โดยเครื่องบินพระที่นั่งที่รัฐบาลอังกฤษจัดถวายมาถึงสนามบินดอนเมืองในเวลาเช้าของวันนั้น พร้อมด้วยสมเด็จพระราชชนนี และสมเด็จพระอนุชา เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช

ท่านปรีดี พนมยงค์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้นำ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และนายทหารชั้นผู้ใหญ่และผู้บัญชาการทหารอังกฤษในประเทศไทยเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมได้ทูลเกล้าฯ ถวายเครื่องยศ จอมพลอากาศที่สโมสรนายทหารอากาศ แล้วเสด็จพระราชดำเนินออกจากสนามบินดอนเมืองขึ้นประทับรถไฟพระที่นั่งขบวนพิเศษถึงสถานีหลวงจิตรลดา เวลา 15.00 น.

เมื่อถวายการรับเสด็จที่สนามบินดอนเมืองแล้ว ท่านปรีดีฯ กับท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ก็รีบเดินทางโดยทางรถยนต์กลับทำเนียบท่าช้างฯ จากนั้นท่านปรีดีฯ ก็ได้ไปเฝ้ารับเสด็จ ณ สถานีหลวงจิตรลดา พร้อมด้วยนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน เมื่อเสด็จประทับในสถานีหลวงแล้ว ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ได้กราบบังคมทูลถวายคืนพระราชอำนาจ มีข้อความดังนี้

"ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

บัดนี้เป็นศุภวาระดิถีมงคลที่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้เสด็จพระราชดำเนินนิวัติสู่พระมหานครโดยสวัสดิภาพ ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสกราบบังคมทูลพระกรุณา โดยอาศัยประกาศประธานสภาผู้แทนราษฎร

ลงวันที่ 20 กันยายน 2488 ว่า ความเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของข้าพระพุทธเจ้าได้สุดสิ้นลงตั้งแต่ขณะนี้เป็นต้นไป ข้าพระพุทธเจ้าขอถวายพระพรชัยให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเสด็จอยู่ในสิริราชสมบัติวัฒนาสถาพร เป็นมิ่งขวัญของประชาชนและประเทศชาติในระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญชั่วกัลปาวสาน

ด้วยเกล้าด้วยกระหม่อมขอเดชะ"

จากนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสตอบว่า

"ท่านปรีดี พนมยงค์

ข้าพเจ้ามีความยินดีที่ได้กลับมาสู่พระมหานครเพื่อบำเพ็ญกรณียกิจตามหน้าที่ของข้าพเจ้าต่อประชาชนและประเทศชาติ

ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านเป็นอันมากที่ได้ปฏิบัติกรณียกิจแทนข้าพเจ้ามาด้วยความซื่อสัตย์สุจริตต่อข้าพเจ้าและประเทศชาติ ข้าพเจ้าขอถือโอกาสนี้แสดงไมตรีจิตในคุณงามความดีของท่านที่ได้ส่งเสริมความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ประเทศ และช่วยบำรุงรักษาความเป็นเอกราชของเรานี้ไว้ ข้าพเจ้าขออำนวยพรให้ท่านมีความสุขความเจริญชั่วกาลนาน"

ต่อมาในวันที่ 8 ธันวาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ลงพระปรมาภิไธยในประกาศพระบรมราชโองการฉบับแรกนับแต่เสด็จนิวัติประเทศไทยยกย่องท่านปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส โดยมีข้อความต่อไปนี้

"สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า

โดยที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า นายปรีดี พนมยงค์ ได้เคยรับหน้าที่บริหารราชการแผ่นดินในตำแหน่งสำคัญๆ มาแล้วหลายตำแหน่ง จนในที่สุดได้รับความเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และปรากฏว่า ตลอดเวลาที่นายปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งเหล่านี้ ได้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์สุจริต และด้วยความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญ ทั้งได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ ในความ

บรีชาสามารถ บำเพ็ญคุณประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ยกย่องนายปรีดี พนมยงค์ ไว้ในฐานะรัฐบุรุษอาวุโส และให้มีหน้าที่รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน เพื่อความวัฒนาถาวรของชาติสืบไป

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป" [126]

พระบรมราชโองการฉบับดังกล่าวนี้ประกาศเมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2488 โดยมี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี ในขณะนั้นเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

อีก 2 วันต่อมา ในวันที่ 10 ธันวาคม 2488 ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นโบราณมงคลนพรัตนราชวราภรณ์ กับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ปฐมจุลจอมเกล้าฯ พร้อมด้วยสายสร้อยทองคำ แก่ท่านรัฐบุรุษอาวุโส

ต่อมาในวันที่ 19 มกราคม 2489 ภายหลังที่รัฐบาลไทยและรัฐบาลบริติชได้บรรลุข้อตกลงยกเลิกสถานะสงครามไปแล้ว เหล่าทหารในเครือจักรภพอังกฤษซึ่งกำลังอำลาประเทศไทยได้เดินสวนสนามต่อหน้าพระที่นั่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฉลองพระองค์จอมทัพไทย โดยมีลอร์ดเมาท์แบทเตน ผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ เฝ้าเบื้องพระยุคลบาท ซึ่งท่านรัฐบุรุษอาวุโสฯ ก็ได้ยืนเฝ้าฯ อยู่ด้วย ณ ที่นั้นฯ

นายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ พ.ศ.2489

27

นายกรัฐมนตรีกับรัฐธรรมนูญ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2489

ภายหลังที่ได้ตรากตรำรับใช้ชาติบ้านเมืองในภารกิจอันมีความสำคัญยิ่งมาตลอดสงคราม เป็นเวลาถึง 4 ปี จนกระทั่งสันติภาพ ตลอดจนเอกราชและอธิปไตยของประเทศไทยได้กลับคืนมา ท่านรัฐบุรุษอาวุโสฯ มีความชอบธรรมที่จะพักผ่อน ทั้งกายและใจ โดย "รับปรึกษากิจราชการแผ่นดิน" ตามที่ระบุไว้ในพระบรมราชโองการฯ เมื่อวันที่ 8 ธันวาคม 2488

การณ์มิได้ไปเป็นเช่นนั้น ความจริงปรากฏว่าในระหว่างปี พ.ศ.2489-2490 ท่านปรีดี พนมยงค์ กลับต้องรับภารกิจที่หนักหน่วง และต้องเผชิญกับปัญหาทางการเมืองอย่างที่ไม่เคยประสบมาก่อนในอดีต

ประเทศไทยไม่แตกต่างจากประเทศอื่นๆ ที่ได้ผ่านภาวะสงคราม สำหรับปัญหา เศรษฐกิจ การเมืองและสังคมซึ่งต้องการการแก้ไขและฟื้นฟูภายหลังสงคราม ปัญหาเศรษฐกิจที่รุนแรงที่สุดก็คือปัญหาเงินเฟ้อและปัญหาอันเกี่ยวกับระบบการเงินการคลังของประเทศที่ได้รับความกระทบกระเทือนที่ค่อนข้างรุนแรงในระหว่างสงครามปัญหาเศรษฐกิจซึ่งเป็นพื้นฐานของชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนได้ส่งผลต่อเนื่องไปสู่การเมืองและสังคม แม้ว่าท่านปรีดี พนมยงค์

จะได้พ้นจากความรับผิดชอบโดยตรงในการบริหารราชการไปอยู่ในตำแหน่ง "รัฐบุรุษอาวุโส" หากก็ยังได้รับความเคารพศรัทธาจากบรรดานักการเมืองและผู้ที่อยู่ในวงราชการจำนวนมากบุคคลเหล่านั้นไม่เคยมองว่าท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้พ้นจากหน้าที่ความรับผิดชอบในทางการเมืองและในการบริหารราชการแผ่นดินไปแล้วแต่ประการใด

ความผูกพันของท่านปรีดีฯ กับการเมืองภายหลังสงครามประการหนึ่งก็คือรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับใหม่

แต่โดยความเป็นจริงก็คือ ท่านปรีดี พนมยงค์ มีความเกี่ยวข้องกับรัฐธรรมนูญมาตั้งแต่แรกเริ่มในฐานะ "สถาปนิก" ของการปกครองในระบอบรัฐธรรมนูญ นับตั้งแต่การก่อตั้งคณะราษฎรขึ้น ณ กรุงปารีส เมื่อ พ.ศ.2469-2470 และการสถาปนาการปกครองระบอบราชาธิปไตยภายใต้รัฐธรรมนูญประชาธิปไตย เมื่อเดือนมิถุนายน พ.ศ.2475 ท่านปรีดีฯ เป็นผู้ยกร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกของประเทศไทย คือ "ธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยาม" ซึ่งเป็นกฎหมายฉบับสุดท้ายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์และมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิดในการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรสยาม ซึ่งได้รับพระราชทานเมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 ท่านรัฐบุรุษอาวุโสมีความเชื่อมั่นในการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยอย่างมั่นคง และได้อุทิศชีวิตเพื่อธำรงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิของรัฐธรรมนูญและการปกครองระบอบประชาธิปไตย

ในช่วงปลายสงครามใน พ.ศ.2488 ท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งขณะนั้นเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ได้ปรารภกับนายกรัฐมนตรี ควง อภัยวงศ์ ว่ารัฐธรรมนูญฯ ปี พ.ศ.2475 ได้ใช้มาแล้ว 14 ปี แม้ว่าจะได้ยังความเจริญแก่ประเทศชาติเป็นอเนกประการ แต่เหตุการณ์บ้านเมืองก็ได้เปลี่ยนแปลงไปมาก ถึงเวลาแล้วที่ควรจะได้ยกเลิกบทเฉพาะกาล (ที่ให้มีสมาชิกประเภทที่ 2) และปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมให้เหมาะสมยิ่งขึ้น นายกรัฐมนตรีจึงได้นำความนั้นปรึกษาหารือกับสมาชิก ประเภทที่ 2 และผู้ก่อการ 24 มิถุนายน 2475 และเมื่อได้ตกลงกันแล้ว รัฐบาลควง อภัยวงศ์ ก็ได้เสนอญัตติต่อสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2488 ขอให้ตั้งกรรมาธิการวิสามัญขึ้นคณะหนึ่ง เพื่อพิจารณาค้นคว้าตรวจสอบว่ารัฐธรรมนูญฉบับที่ใช้อยู่ขณะนั้นสมควรได้รับการปรับปรุงแก้ไข

เพิ่มเติมอย่างไรเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ของบ้านเมือง และเพื่อให้การปกครองระบอบประชาธิปไตยเป็นผลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การดำเนินการในเรื่องรัฐธรรมนูญตามที่กล่าวนี้ได้ดำเนินไปเป็นเวลา 7 เดือน จนกระทั่งได้มีการเสนอร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ต่อสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2489 ซึ่งสภาฯ ได้พิจารณารับหลักการ และตั้งกรรมาธิการวิสามัญขึ้นอีกคณะหนึ่งเพื่อกลั่นกรองอีกชั้นหนึ่ง โดยมีท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งได้ลาออกจากความเป็นสมาชิกสภาฯ ประเภทที่ 2 แล้ว เป็นประธาน ต่อมาเมื่อท่านปรีดีฯ ได้รับแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 มีนาคม ศกเดียวกัน ก็ได้ขอลาออกจากตำแหน่งกรรมาธิการ เมื่อคณะกรรมาธิการฯ ได้พิจารณาเสร็จแล้ว สภาผู้แทนราษฎรก็มีมติให้นำร่างรัฐธรรมนูญดังกล่าวขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงลงพระปรมาภิไธยเมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 โดยมีผลใช้บังคับในวันถัดมาในขณะที่ท่านปรีดี พนมยงค์ กำลังดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

ก่อนหน้านั้นได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรประเภทที่ 1 เมื่อวันที่ 6 มกราคม 2489 ภายหลังที่ได้มีพระราชกฤษฎีกาให้ยุบสภาฯ เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2488 และท่านปรีดี พนมยงค์ ได้รับแต่งตั้งให้เป็นสมาชิกประเภทที่ 2 ภายหลังการเลือกตั้ง ประธานสภาได้ประชุมสมาชิกเพื่อหารือเป็นการภายในสอบถามความเห็นว่าจะเห็นว่าผู้ใดสมควรที่จะเป็นนายกรัฐมนตรี สมาชิกสภาฯ ส่วนใหญ่เห็นควรให้ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ท่านปรีดีฯ ได้ปฏิเสธไม่ขอรับตำแหน่ง ดังนั้นสภาพผู้แทนราษฎรจึงได้ลงมติให้พันตรี ควง อภัยวงศ์ อดีตนายกรัฐมนตรีเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป โดย ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช รับตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ รัฐบาลชุดดังกล่าวอยู่ในตำแหน่งจนกระทั่งวันที่ 18 มีนาคม 2489 จึงได้ลาออก เมื่อแพ้เสียงในสภาฯ เกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติ คุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนฯ ที่เสนอโดยสมาชิกที่เป็นแกนนำของพรรคสหชีพซึ่งเป็นพรรคการเมืองที่มีความใกล้ชิดกับท่านรัฐบุรุษอาวุโส

อีกครั้งหนึ่งที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนใหญ่มีความเห็นว่าท่านปรีดี พนมยงค์ควรที่จะรับเป็นนายกรัฐมนตรีสืบต่อไป เพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ

ของประเทศในขณะนั้น ประธานสภาฯ และสมาชิกสภาฯ หลายนายได้ไปขอร้องท่านปรีดีฯ ให้รับตำแหน่งดังกล่าว ซึ่งคราวนี้ท่านรัฐบุรุษอาวุโสไม่อาจที่จะปฏิเสธได้ จึงได้เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 24 มีนาคม 2489

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่สภาผู้แทนราษฎรได้พิจารณาเสร็จเรียบร้อย มีมติให้นำขึ้นทูลเกล้าฯ เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย เมื่อวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 โดยท่านปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ก่อนนั้น ในวันที่ 7 พฤษภาคม 2489 ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของการประชุมสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญฉบับเดิม ท่านปรีดี พนมยงค์ ในฐานะนายกรัฐมนตรี ได้กล่าวสุนทรพจน์อันเป็นประวัติศาสตร์ต่อที่ประชุมสภาฯ ดังนี้

"ท่านผู้เป็นประธาน

ในวาระที่การประชุมของสภาผู้แทนราษฎรตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2475 จะได้สิ้นสุดลงในวันนี้ ข้าพเจ้าขอถือโอกาสเชิญชวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญนั้น

คณะราษฎรพึ่งทราบเมื่อ 6 วัน ภายหลังได้เปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว คือเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน ได้มีพระราชกระแสรับสั่งให้พระยาพหลพลพยุหเสนา พระยาปรีชาชลยุทธพระยามโนปกรณ์นิติธาดา พระยาศรีวิสารวาจา พร้อมทั้งข้าพเจ้า ไปเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และเจ้าพระยามหิธร ซึ่งเป็นราชเลขาธิการขณะนั้น เป็นผู้จดบันทึก มีกระแสรับสั่งว่า มีพระราชประสงค์จะพระราชทานรัฐธรรมนูญนั้น เมื่อได้ปรึกษาข้าราชการมีตำแหน่งสูงในขณะนั้นก็ไม่เห็นพ้องกับพระองค์ ในที่สุดเมื่อเสด็จกลับจากประพาสอเมริกา ได้ให้บุคคลหนึ่งซึ่งไปเฝ้าในวันนั้นพิจารณา บุคคลนั้นก็ถวายความเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาและที่ปรึกษา (ชาวอเมริกัน) ก็กลับเห็นพ้องด้วยบุคคลนั้น คณะราษฎรมิได้รู้พระราชประสงค์มาก่อน การเปลี่ยนแปลงได้กระทำโดยบริสุทธิ์ ไม่ได้ช่วงชิงดังที่มีผู้ปลุกเสกข้อเท็จจริงให้เป็นอย่างนั้น ความจริงทั้งหลายปรากฏในบันทึกการเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในวันนั้นแล้ว และโดยที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ทรงมีพระราชประสงค์มาก่อนแล้ว หากมีผู้ทัดทานไว้ ฉะนั้นเมื่อคณะราษฎรได้ขอ

พระราชทานรัฐธรรมนูญ พระองค์จึงทรงพระราชทานด้วยดี พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ชาวไทยข้าพเจ้าจึงขอให้ท่านทั้งหลายที่อยู่ ณ ที่นี้ และบรรดาชาวไทยทั้งหลาย จงระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณและเทิดพระเกียรติของพระองค์ไว้ชั่วกาลปาวสาน

บัดนี้ผู้ก่อการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญและผู้ที่ได้ร่วมมือช่วยเหลือกันประกอบเป็นสมาชิกประเภท 2 ก็จะสุดสิ้นสมาชิกภาพลงแล้ว ข้าพเจ้ารู้สึกว่ามีความจำเป็นที่จะต้องชี้อมความเข้าใจถึงหลักประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ ซึ่งคณะราษฎรได้ขอพระราชทานมาจากพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ว่าระบอบประชาธิปไตยอันมีระเบียบตามกฎหมายและศีลธรรม และความซื่อสัตย์สุจริต ไม่ใช่ประชาธิปไตยอันไม่มีระเบียบ หรือประชาธิปไตยที่ไร้ศีลธรรม ระบอบชนิดนี้เรียกว่าอนาธิปไตย หาใช่ประชาธิปไตยไม่ ขอให้ระวัง อย่าปนประชาธิปไตยกับอนาธิปไตย อนาธิปไตยเป็นภัยอย่างใหญ่หลวงแก่สังคมและประเทศชาติ ระบอบประชาธิปไตยจะมั่นคงอยู่ได้ ต้องประกอบด้วย กฎหมาย ศีลธรรมและความซื่อสัตย์สุจริต หรือในบางครั้งในโบราณกาลเรียกว่า การปกครองโดยสามัคคีธรรม การใช้สิทธิโดยไม่มีขอบเขตใต้กฎหมายหรือศีลธรรม หรือใช้สิทธิโดยไม่สุจริต ไม่ใช่หลักของประชาธิปไตย ไม่ใช่หลักซึ่งคณะราษฎรขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ พระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประชาชนชาวไทยนั้น ไม่มีพระราชประสงค์ให้เป็นอนาธิปไตย ข้าพเจ้าขอยกตัวอย่างประเทศอิตาลี เมื่อสมัยก่อนมุสโสลินี ซึ่งประชาธิปไตยของอิตาลีในขณะนั้นเข้าขีดที่ไม่มีระเบียบ มีความอลเวง จึงเป็นเหตุหรือให้พวกฟัสซิสต์อ้างเป็นเหตุในการสถาปนาระบบเผด็จการในประเทศอิตาลี ข้าพเจ้าไม่พึงประสงค์ที่จะให้มีระบอบเผด็จการในประเทศไทย ในการนี้ก็จำเป็นต้องป้องกันหรือขัดขวางมิให้อนาธิปไตยอันเป็นทางที่ระบอบเผด็จการจะอ้างได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าถ้าเราช่วยกันประคองให้ระบอบประชาธิปไตยนี้ได้เป็นไปตามระเบียบเรียบร้อยอย่างที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว ระบอบเผด็จการย่อมมีขึ้นไม่ได้

ข้าพเจ้าเป็นผู้หนึ่งที่ได้ร่วมกับเพื่อนคณะราษฎรขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ ข้าพเจ้าได้ประคับประคองระบอบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญนี้ตลอดมา แม้ในการต่อต้านญี่ปุ่นซึ่งในการต่อต้านนั้นอาจจะมีความจำเป็นที่จะต้องตั้งรัฐบาล

ชั่วคราว แต่ข้าพเจ้าก็เลือกเอาทางที่จะตั้งรัฐบาลตามระบอบรัฐธรรมนูญที่ใช้อยู่ ข้าพเจ้าไม่มีเหตุผลอันใดที่จะกลายมาเป็นศัตรูของระบอบประชาธิปไตย ข้าพเจ้าสังเกตว่ามีผู้เข้าใจระบอบประชาธิปไตยผิด โดยเอาระบอบอนาธิปไตยเข้ามาแทนที่ ซึ่งเป็นภัยต่อประเทศชาติอย่างร้ายแรง ข้าพเจ้าไม่ประสงค์ที่จะให้ผู้ใดเชื่อข้าพเจ้าโดยไม่มีค้าน ข้าพเจ้าต้องการให้มีค้าน แต่ค้านโดยสุจริตใจ ไม่ใช่ปั้นข้อเท็จจริงขึ้น ทางธรรมนั้นการกล่าวเท็จหรือมุสาวาจาก็เป็นผิด ในทางการเมืองการใช้สิทธิตามระบอบประชาธิปไตยต้องทำโดยความบริสุทธิ์ใจ มุ่งหวังส่วนรวมจริงๆ ไม่ใช่มุ่งหวังส่วนตัว หรือมีความอิจฉาริษยาอันเป็นมูลฐานเนื่องมาจากความเห็นแก่ตัว (เอ็กโกอีสม) ความสามัคคีธรรมหรือระบอบประชาธิปไตยอันแท้จริงจึงจะเป็นไปได้

ผู้ใดมีอุดมคติของตนโดยสุจริต ข้าพเจ้าเคารพในผู้นั้น และร่วมมือกันได้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าถึงต่างฝ่ายต่างสุจริตมุ่งส่วนรวมของประเทศชาติ ไม่ใช่มุ่งหวังส่วนตัว แม้แนวทางที่จะเดินไปสู่จุดหมายจะเป็นคนละแนว แต่ในอวสาน เราก็พบกันได้ ข้าพเจ้าขออ้างเจ้านายหลายพระองค์ ซึ่งเดิมท่านมีแนวทางอย่างหนึ่ง และข้าพเจ้ามีแนวทางอีกอย่างหนึ่ง แต่เจ้านายหลายพระองค์นั้นท่านก็มีจุดหมายเพื่อส่วนรวมของประเทศชาติ ไม่ใช่ส่วนพระองค์ ผลสุดท้าย เราก็ร่วมมือทำงานด้วยกันมาเป็นอย่างดีในการรับใช้ชาติ และรักใคร่สนิทสนมยิ่งเสียกว่าผู้ซึ่งเอาประเทศชาติเป็นสิ่งกำบัง แต่ความจริงมุ่งหวังในประโยชน์ส่วนตัวมาก ผู้ที่คอยอิจฉาริษยา เมื่อไม่ได้ผลสมหวังแล้ว ก็ทำลายกิจการอันเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ แทนที่จะเสริมก่อให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติอันเป็นส่วนรวม

ผู้ที่ทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อคณะราษฎร แต่โดยมีอุดมคติซื่อสัตย์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ ข้าพเจ้าเคารพในความซื่อสัตย์ ซึ่งมีตัวอย่างอยู่มากหลายที่ผู้ซื่อสัตย์เหล่านี้ได้ร่วมกิจการรับใช้ชาติกับข้าพเจ้า ท่านเหล่านี้ไม่ต้องวิตกกังวล แต่ผู้ซึ่งแสดงว่าซื่อสัตย์ต่อองค์พระมหากษัตริย์ในภายนอกส่วนภายในหวังผลส่วนตนหรือมูลสืบเนื่องมาแต่ความไม่พอใจเป็นส่วนตัวเช่นนี้แล้ว ก็เกรงว่าผู้นั้นก็อาจหันเหไปได้ สุดแต่ว่าตนจะได้รับประโยชน์ส่วนตนอย่างไหนมากกว่า

ข้าพเจ้าหวังว่าท่านสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งหลายคงจะใช้สิทธิของท่านด้วยความบริสุทธิ์ใจ และอาศัยกฎหมายและศีลธรรมความสุจริตเป็นหลัก

ไม่ช่วยกันส่งเสริมให้มีระบอบอนาธิปไตย ข้าพเจ้าขอฝากความคิดไว้ต่อท่านผู้แทนราษฎรทั้งหลาย โดยเป็นห่วงถึงอนาคตของชาติ ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะได้เห็นประเทศชาติปลอดจากระบอบเผด็จการและปลอดจากระบอบอนาธิปไตย คงมีแต่ระบอบประชาธิปไตยอันพรั่งพร้อมไปด้วยความสามัคคีธรรม ระบอบประชาธิปไตยโดยพรั่งพร้อมไปด้วยสามัคคีธรรมนี้เป็นวัตถุประสงค์ของคณะราษฎรที่ขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ และเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานรัฐธรรมนูญ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรที่ได้ให้ความร่วมมือและช่วยเหลือรัฐบาลนี้ด้วยดี ขออวยพรให้ท่านทั้งหลายประสบความสุขความสำราญ และในอวสาน ขอเชิญชวนท่านทั้งหลายอวยพร ให้ระบอบประชาธิปไตยอันพรั่งพร้อมด้วยสามัคคีธรรมตามรัฐธรรมนูญ จงสถิตสถาพรอยู่ในประเทศไทยชั่วกัลปาวสาน"

จากนั้น พระยามานวราชเสวี ประธานสภาผู้แทนราษฎร ได้กล่าวตอบว่า

"ท่านนายกรัฐมนตรี

วันนี้เป็นวาระสุดท้ายที่จะได้มีการประชุมของสภาผู้แทนราษฎร สภาผู้แทนราษฎรเกิดขึ้น ก็ดังที่ท่านนายกรัฐมนตรีได้กล่าว ว่าเพราะเหตุที่สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานหรือมีพระราชประสงค์ที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญให้แก่ประเทศชาติ พระราชประสงค์ที่ได้ตั้งพระทัยไว้ ตามที่ท่านนายกรัฐมนตรีได้แจ้งให้เราทั้งปวงได้ทราบนั้นเป็นเหตุอันหนึ่งที่ทำให้การบ้านเมืองได้เป็นมาอย่างราบรื่น และการดำเนินงานในหัวเลี้ยวหัวต่อเป็นไปอย่างที่ไม่มีชาติใดคิดหวังว่าจะทำมาได้ เพราะฉะนั้น ที่ท่านนายกรัฐมนตรีขอให้ท่านมีผู้มีเกียรติทั้งหลายที่นั่งอยู่ในที่นี้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงมีพระทัยที่จะพระราชทานไว้ก่อน แต่ที่ไม่มีโอกาสจะพระราชทานและได้มาพระราชทานในตอนหลังนี้ ก็สมควรอย่างยิ่งซึ่งท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายควรจะจารึก และในนามของสมาชิก ข้าพเจ้าขอให้จารึกไว้อีกวาระหนึ่ง

เมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาแล้ว คณะราษฎรได้ทำหน้าที่อย่างไร ข้าพเจ้าได้รับเชิญเข้ามาอยู่ในฐานะที่จะยกย่อง แต่ขอเรียนให้ทราบว่าก็ได้ทำงานทุกสิ่งทุกอย่างจนเป็นผลเอาตัวรอดมาเป็นไทได้ทุกวันนี้ ก็เพราะ

คณะราษฎร หรือผู้ที่เป็นหัวหน้าคณะราษฎร และที่ท่านนายกรัฐมนตรีบอกว่าท่านได้ตั้งใจ ไม่ใช่แต่บัดนี้ เป็นเวลานานมาแล้ว ที่จะรักษาและจะหามาซึ่งประชาธิปไตยให้ประเทศไทยนั้น ข้าพเจ้าขอเรียนด้วยความเคารพว่า ท่านสมาชิกทั้งหลายที่นั่งอยู่ในที่นี้ ก็ได้ซาบซึ้งไม่เฉพาะแต่คำพูดของท่าน ได้ซาบซึ้งในการกระทำของท่านตั้งแต่เดิม มาจนบัดนี้ไม่เป็นที่สงสัยแต่ประการใดเลย และขอเรียนให้ทราบในที่นี้ว่า ถึงแม้ว่าอยู่เย็นเป็นสุข ความคิดระลึกที่จะไปหาท่านนายกรัฐมนตรีอันเป็นที่เคารพนับถือนี้ก็น้อย แต่เมื่อมีทุกข์มีร้อน มีความจำเป็นยุ่งยากแล้ว ข้าพเจ้าเองเป็นผู้อื่นที่ถูกเรียกเข้ามาใช้ ได้ไปรบกวนท่าน ท่านไม่เคยปฏิเสธแม้แต่เวลาเดียว คนที่เคยช่วยเหลือนอกจากผู้ก่อการ (24 มิถุนายน) ก็มีเป็นจำนวนมาก ข้าพเจ้าขอเป็นพยานในที่นี้ว่า ท่านได้ดำรงตัวของท่านมาอยู่ในความสัตย์ความจริง ในความบริสุทธิ์ สมควรที่เราจะเคารพนับถือ และแม้ในคราวสุดท้ายที่หานายกรัฐมนตรีไม่ได้ ข้าพเจ้าก็ได้รับความเดือดร้อนเป็นอย่างยิ่ง แต่เมื่อได้ไปหาท่าน ด้วยได้รับมอบหมายจากท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายนี้ ท่านยินดีรับ ก็ทำให้ข้าพเจ้าผู้มีหน้าที่ในฐานะที่เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร หมดความห่วงใยและยังมีหวังว่าท่านจะแก้ไขอุปสรรคต่างๆ ของการกระทำที่ได้เป็นมาแล้วให้ตลอดรอดฝั่ง และท่านก็ได้แก้ไขสัญญาการให้ข้าวเปล่า (แก่อังกฤษตามสัญญาสมบูรณ์แบบ) ได้เป็นการซื้อขาย และแก้ไขรัฐธรรมนูญจนได้มีกิตติศัพท์ว่า ไทยเรานี้เป็นคนแปลก เวลาทำ เถียงกันเสียเกือบแย่ทุกแง่ทุกมุม แต่ถึงเวลาเอาจริงเอาจัง ในวาระที่ 3 มาให้คะแนนเสียง ซึ่งคนต่างประเทศพูดกับข้าพเจ้าว่า ไม่เคยคิดเคยฝันเลย การทั้งนี้สมาชิกทั้งหลายย่อมระลึกเสมอว่า เป็นด้วยผู้ที่เป็นหัวหน้าคณะซึ่งมีเสียงข้างมากในสภาฯ จึงจะทำได้ ผู้ที่สามารถทำได้ก็ไม่ใช่คนอื่น คือท่านนายกรัฐมนตรีคนนี้ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงขอเรียนต่อท่านด้วยความจริงใจไม่ใช่ยกย่องว่า ถ้าไม่ได้ท่านนายกรัฐมนตรีนี้แล้ว รัฐธรรมนูญไม่มีโอกาสจะแก้ไขให้เป็นไปได้เลย แต่ที่แก้ไขมาได้ ทั้งนี้ไม่เฉพาะแต่เป็นเกียรติของสภาผู้แทนราษฎร เป็นเกียรติศักดิของชาติไทย และเป็นเกียรติศักดิของท่านทั้งหลายที่นั่งอยู่ในที่นี้ด้วย

เพราะฉะนั้น ในวาระสุดท้ายนี้ ในนามของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ข้าพเจ้าขออำนวยพรให้ท่านนายกรัฐมนตรีที่ข้าพเจ้าเคารพนับถือ ให้เจริญยิ่งๆ ขึ้นไป

ในหลวงรัชกาลที่ 8 ทรงลงพระปรมาภิไธย
และพระราชทานรัฐธรรมนูญฉบับวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ.2489
โดยมี นายปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรีเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

และขอให้ท่านรัฐมนตรีทั้งหลายอยู่เย็นเป็นสุข และขอให้มีโอกาสทำงานเพื่อประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองในเวลาต่อไปให้มากยิ่งกว่าที่เคยได้ทำมาแล้ว ให้สมตามความปรารถนาของคนโดยมาก" [127]

ท่านปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในคราวแรกนี้เป็นเวลา 68 วัน คือเพียง 2 เดือนเศษ ตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม จนถึงวันที่ 1 มิถุนายน 2489 ท่านปรีดีฯ กล่าวว่าท่าน "ได้แจ้งแก่ประธานสภาฯ และสมาชิกที่ได้มาขอร้องให้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้นว่า ขอให้เป็นที่เข้าใจว่ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพียง 2-3 เดือนเท่านั้น แล้วจะขอลาออกเพื่อให้สมาชิก (สภาฯ) พิจารณาหาผู้อื่นเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป" โดย "ความบริสุทธิ์ใจที่มิได้มีความทะเยอทะยานที่จะได้ตำแหน่งนายกรัฐมนตรี" ดังนั้น เมื่อได้อยู่ในตำแหน่งดังกล่าวมาได้ 2 เดือนเศษ ท่านก็กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งตามที่ได้กล่าวไว้

คณะรัฐมนตรีของท่านปรีดี พนมยงค์ ประกอบด้วยบุคคลที่มีประวัติอันดี เป็นที่รู้จักและยอมรับของประชาชน คือ

พลโท จิระ วิชิตสงคราม (หลวงวิชิตสงคราม) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม

นายปรีดี พนมยงค์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง

นายดิเรก ชัยนาม เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ

นายทวี บุณยเกตุ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตราธิการ

พระยาสุนทรพิพิธ (เชย มัฒวิบูลย์) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข

นายสงวน จูฑะเตมีย์(หลวงนฤเบศรมานิตย์) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวง อุตสาหกรรม

นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา (หลวงสุนทรเทพหัสดิน) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม

หม่อมหลวง กรี เดชาติวงศ์ (หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์

พันเอก ช่วง เชวงศักดิสงคราม (หลวงเชวงศักดิสงคราม) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย

หลวงชำนาญนิติเกษตร (อุทัย แสงมณี) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม

ดร. เดือน บุนนาค เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ

นายวิจิตร ลุลิตานนท์ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการคลัง

ขุนระดับคดี (ปัญญา รมยานนท์) เป็นรัฐมนตรี

นายวิโรจน์ กมลพันธ์ เป็นรัฐมนตรี

พันเอก ทวน วิชัยขัทคะ เป็นรัฐมนตรี

นายอิ้น บุนนาค (พันเอก พระยาสุรพันธเสนีย์) เป็นรัฐมนตรี

ซึ่งส่วนใหญ่เป็น "ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475" คือ นายดิเรกฯ นายทวีฯหลวงนฤเบศร์ฯ หลวงสุนทรฯ หลวงเดชาฯ หลวงเชวงฯ หลวงชำนาญฯ และพันเอกทวนฯ

ในระหว่างเวลา 2 เดือนเศษ คือในเดือนเมษายนและเดือนพฤษภาคม 2489 ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี รัฐบาลได้ปฏิบัติหน้าที่ความรับ

ผิดชอบในเรื่องสำคัญๆ ลุล่วงไปหลายเรื่อง อาทิ

เมื่อวันที่ 1 เมษายน 2489 ได้เสนอร่างพระราชบัญญัตินิรโทษกรรม แก่ผู้กระทำการต่อต้านการดำเนินสงครามของญี่ปุ่น พ.ศ.2489 เพื่อนิรโทษกรรมให้แก่ผู้ต่อต้านญี่ปุ่น ซึ่งสภาฯ รับหลักการและลงมติเมื่อวันที่ 18 เมษายน ให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายได้

เมื่อวันที่ 4 เมษายน 2489 นายดิเรก ชัยนาม รัฐมนตรีต่างประเทศ ได้แจ้งต่อสภาฯ ว่ารัฐบาลสหรัฐฯ ได้สั่งเพิกถอนเงินของรัฐบาลไทยที่กักกันไว้แล้ว เงินดังกล่าวถูกกักกันเมื่อรัฐบาลไทยประกาศสงครามต่อสหรัฐฯ เมื่อวันที่ 25 มกราคม 2485

ต่อมาเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม 2489 ท่านปรีดี พนมยงค์ ในฐานะหัวหน้ารัฐบาล ได้แถลงต่อสภาผู้แทนราษฎรถึงเรื่องการเจรจาเปลี่ยนแปลงข้อตกลงกับสัมมพันธมิตร เรื่อง "สัญญาสมบูรณ์แบบ" ดังต่อไปนี้

"รัฐบาลมีเรื่องที่จะแจ้งให้สภาทราบ 2 เรื่อง คือเรื่องต้นเป็นเรื่องซึ่งเมื่อวานนี้ทางรัฐบาลได้ทำข้อตกลงกับทางฝ่ายอังกฤษในเรื่องการแก้ไขสัญญาสมบูรณ์แบบ อันว่าด้วยการที่เราจะต้องส่งข้าวให้แก่ฝ่ายอังกฤษเปล่าๆ นั้น บัดนี้ได้มาทำความตกลงกันว่า แทนที่ฝ่ายไทยจะส่งข้าวให้แก่อังกฤษเปล่าๆ นั้น แต่นี้ต่อไปทางฝ่ายอังกฤษเป็นฝ่ายที่จะได้มาซื้อข้าวจากรัฐบาลไทย

สาระในข้อตกลงนั้นมีอยู่ในคำแถลงร่วมกันระหว่างสหรัฐอเมริกา อังกฤษและไทย ซึ่งได้แจกไปยังท่านสมาชิกทั้งหลายแล้ว แล้วเรื่องนี้เป็นเรื่องซึ่งทางฝ่ายอังกฤษได้ยื่นยันตั้งแต่ครั้งรัฐบาลคุณควง (อภัยวงศ์) และต่อมาในรัฐบาลปัจจุบันนี้ เมื่อได้รับเรื่องนี้ขึ้น ก็ได้พิจารณาโดยถี่ถ้วนถึงว่า ถ้าเราจะพิจารณาตัวเลขเก่าของเราที่มีอยู่ในขณะที่เซ็นสัญญา ซึ่งตามความเดิม ตามตัวบทสัญญาที่เซ็นที่สิงคโปร์นั้น เราจะต้องส่งมอบข้าวเปล่าข้าวให้ตามจำนวนข้าวที่มีอยู่ในขณะนี้ แต่เรื่องนี้เป็นข้อเท็จจริงซึ่งเราวินิจฉัยได้ยากว่าจำนวนข้าวที่มีอยู่ในขณะนั้นเป็นจำนวนเท่าใดส่วนสัญญาใหม่นั้นก็เป็นสัญญาซึ่งเขาขอรับซื้อข้าวจากเราเป็นจำนวนล้านสองแสนตัน แต่ถ้าหากว่าเราไม่สามารถที่จะส่งได้ภายใน 12 เดือน คือจำนวนที่เขาขาดอยู่เท่าไร (จำนวนที่ไทยส่งให้อังกฤษได้ไม่ครบ 1.2 ล้านตัน) ก็เป็นเรื่องซึ่งเราจะต้องส่งข้าวให้แก่เขาเปล่าๆ ตามที่ได้ตกลงกัน

ในการที่รัฐบาลได้มาบริหารงาน ก็เป็นห่วงถึงเหตุ 2 ประการ ประการที่ 1 เราจะมีข้าวพอหรือไม่ และ2 เมื่อเรามีข้าวพอแล้ว ปัญหาเรื่องการขนส่ง เราสามารถจะขนส่งได้หรือไม่ รัฐบาลได้พยายามพิจารณารายละเอียดถึงจำนวนข้าวว่าเราจะมีอยู่หรือไม่ ข้อเท็จจริงก็ปรากฏว่าข้าวในรุ่นนี้เราก็ยังพอมีอยู่พอสมควร และมีหวังว่าการทำนาในปีต่อไปโดยวิธีการที่ทางรัฐบาลได้สนับสนุนและช่วยเหลือชาวนา และด้วยความเต็มอกเต็มใจของชาวนา ที่จะช่วยกันทำนาให้ได้ผลแล้ว จำนวนข้าวนี้ก็พอที่สามารถจะส่งไปได้ คือทั้งข้าวปีนี้และข้าวปีหน้า ทีนี้ก็เหลืออยู่ในเรื่องการขนส่ง รัฐบาลและท่านทั้งหลายก็ย่อมจะทราบดีว่า การขนส่งนั้นเนื่องจากมหาสงครามคราวนี้ ทางรถไฟของเราได้รับความชอกช้ำเป็นอันมาก เราขาดทั้งรถจักร รถตู้ ตลอดจนสะพานหลายแห่งได้ถูกทำลาย แต่เมื่อได้เจรจากัน เราได้รับผล คือสะพานบ้านดารานั้น ทางสหประชาชาติเขาจะซ่อมให้ และได้ลงมือจัดการซ่อมแล้ว เป็นที่หวังว่าในปลายเดือนพฤษภาคมหรือต้นเดือนมิถุนายน สะพานบ้านดาราคงสำเร็จลง ส่วนทางกรุงเทพฯ คือสะพานพระราม 6 นั้น ได้ตกลงที่จะจัดเป็นเรือข้ามมาให้ เวลานี้ได้เริ่มลงมือมาแล้ว 2-3 วัน ที่ได้ชี้แจงมานี้ คิดว่าราว 7 อาทิตย์ เรือข้ามตอนสะพานพระราม 6 นี้ก็จะใช้ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ รถตู้ของเราที่อยู่ทางปักษ์ใต้ก็ดี หรือทางเหนือก็ดี จะได้เอามาใช้ระดมในการขนนี้ได้ แต่แม้กระนั้นก็ตาม จำนวนรถตู้ของเราก็ได้รับความชอกช้ำ จึงได้ให้ที่ปรึกษาการคลังไปสิงคโปร์ ไปพบกับลอร์ดคิลเลอร์น เมื่อรัฐบาลเข้าบริหารงานใหม่ๆ ท่านลอร์ดคิลเลอร์น (ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษในเอเชียอาคเนย์ภายหลังสงคราม) ก็ได้มาประเทศไทย และได้บินกลับไปเมื่อเช้านี้เอง นี่ก็เป็นที่หวังได้ว่ารถจักรและรถตู้ที่อยู่อินเดียอันเป็นทรัพย์สมบัติของอเมริกานั้น เราก็จะได้ดำเนินการเจรจาขอซื้อมา เป็นจำนวนรถจักร 30 คัน และรถตู้ประมาณ 1,300 คัน และนอกจากนั้นยังได้สั่งรถจักรมาจากอเมริกาอีก นี่ต้องการเวลานานพอสมควร และในการขนส่งทางน้ำ เราก็ยังขาดอีกหลายแห่ง ขาดทั้งเครื่องเรือ ขาดทั้งน้ำมัน แต่เมื่อได้รับความมั่นใจและความหวังที่การขนส่งทางน้ำ เราก็จะได้อิมปรูฟให้ดี แล้วปัญหาการขนส่งนี้ก็จะได้เป็นทางพอที่จะทำได้

ต่อมาก็เหลือในเรื่องราคา ซึ่งได้พูดจาโต้ตอบกันมาเป็นเวลาช้านาน ปัญหาในเรื่องราคานี้ก็ยังไม่ตกลงกัน จนกระทั่งผู้แทนของฝ่ายอังกฤษอเมริกา

ที่ประจำอยู่ในประเทศไทยซึ่งเป็นองค์การข้าวของเขา ได้บินไปอังกฤษเมื่อประมาณ สัก 1 อาทิตย์ ได้ไปพยายามเจรจาทางโน้นก็เป็นผลสำเร็จ ได้รับโทรเลขในเรื่องราคาข้าวที่เขาตกลงจะรับซื้อเมื่อวานซืนนี้ คือจะถือว่า 1 ตัน คือลองตัน เป็นราคาข้าว 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง ถือมาตรฐานของข้าวหัก 35 เปอร์เซ็นต์ คือถ้าข้าวมีจำนวนหักมากกว่านี้ ราคาก็ลดลงตามสมควร ถ้าหักน้อยลงไป ก็เพิ่มตามสมควร ส่วนข้อที่ผิดแปลกไปจากเดิมนั้น เป็นราคาขนส่งไปจนถึงเกาะสีชัง แต่ตอนหลังเห็นว่าการขนส่งไปถึงเกาะสีชังจะเป็นการเพิ่มภาระให้แก่เรือไลท์เตอร์ที่จะนำไปที่เกาะสีชัง จะเป็นการลำบากตลอดจนกระสอบป่านที่จะหามา ก็ลำบาก ผลสุดท้ายก็ต้องสั่งกระสอบป่านจากเขา จึงได้ตกลงวิธีใหม่ ถือว่าราคาข้าวไม่รวมทั้งกระสอบด้วย ให้เขาหามา เมื่อเราสีข้าวเสร็จแล้ว ก็ขนมาลงเรือไลท์เตอร์ของเขา แล้วชำระเงินกันที่โรงสี ไม่ใช่ชำระเมื่อถึงเกาะสีชัง หรือถึงเมืองนอก เพราะราคา 12 ปอนด์ 14 ชิลลิงนี้ ถ้าเทียบกับก่อนสงครามแล้ว ก็เห็นว่าเป็นราคาข้าวที่ดี เมื่อก่อนสงคราม ราคา 8 ปอนด์ต่อ 1 ลองตัน นอกจากปีที่อัตคัดเหลือเกินจึงถึง 12 ปอนด์

ส่วนข้อปลีกย่อยที่ตกลงกันคือในเรื่องพรีเมี่ยม ได้ตกลงกันว่า ถ้าหากว่าในเดือนพฤษภาคมนี้ เราจะส่งข้าวให้ได้เท่าไรแล้ว เขาก็จะเพิ่มให้อีก 3 ปอนด์ หมายความว่าในตอนต้นราคาข้าวที่เราจะส่งให้เขาในเดือนพฤษภาคมนี้ ราคาไม่ใช่ 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง เป็นราคา 15 ปอนด์ 14 ชิลลิง ทีนี้ถ้าหากว่าเราส่งให้เขาก่อนวันที่ 15 มิถุนายน คือระหว่างวันที่ 1 มิถุนายน ถึงวันที่ 15 มิถุนายน ก็ได้พรีเมี่ยม 2 ปอนด์ ก็กลายเป็น 14 ปอนด์กับ 14 ชิลลิง ส่วนราคาต่อไปคือคงที่ 12 ปอนด์ 14 ชิลลิง นี่เป็นราคาข้าวสารโดยมาตรฐาน 35 เปอร์เซ็นต์ของข้าวหักที่เจือปนลงไป ส่วนราคาข้าวเปลือกนั้น ก็จะต้องคิดว่าส่วนสัมพันธ์กันตามส่วน ซึ่งเมื่อได้พิจารณาดูโดยถ่องแท้แล้ว ก็เห็นว่าราคาข้าวที่ได้ตกลงนั้นเป็นราคาอันสมควร และถึงอย่างไรก็ดี สิ่งสำคัญที่ควรคำนึงก็คือ เมื่อเราได้ตกลงไปเช่นนี้แล้ว การที่เราจะต้องซื้อข้าวให้เขาเปล่าๆ นั้น หมายความว่าเราได้รับศูนย์ ต่อมาก็ได้รับเพิ่มขึ้น และราคานั้นไม่ใช่ราคาตกต่ำ เป็นราคาที่สมควรและประกอบทั้งมีพรีเมี่ยมอย่างงามทีเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ทางรัฐบาลจึงได้ตกลงที่จะทำข้อตกลงอันนี้ โดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศกับ

อัครราชทูตอังกฤษได้ลงนามอักษรย่อไว้และใช้บังคับได้ทันทีให้มีผลว่าข้าวที่เราจะส่งไปให้เขาเปล่าๆ ตามข้อตกลงสมบูรณ์แบบนั้น เป็นอันยกเลิกไป บัดนี้เรายังรอที่จะตกลงข้อสัญญาระหว่าง 3 ฝ่าย คือสหรัฐอเมริกากับไทยและอังกฤษ ซึ่งหวังว่าในเวลาอีกไม่กี่วัน ข้อตกลงทั้ง 2 ฝ่ายเกี่ยวกับข้าวและเครื่องอุปโภคบริโภคนี้ก็คงตามมาที่เรารออยู่นี้ ก็เพื่อจะขอแก้ข้อความบางประการ ซึ่งรัฐบาลทางโน้นเขากำลังพิจารณาอยู่

นอกจากนั้น ยังได้รับคำมั่นอีกหลายอย่างหลายประการในเรื่องที่เราจะได้รับเครื่องอุปโภคบริโภคที่จะเข้ามาสู่ประเทศไทย จึงเห็นว่าข้อตกลงอันนี้เป็นข้อตกลงที่ปลดเปลื้องภาระของเราไป เราจะได้รับเงินปอนด์ซึ่งเป็นเงินที่เราสามารถจะซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคเข้ามาสู่ประเทศได้ เราไม่ต้องตั้งงบประมาณซื้อข้าวให้แก่สหประชาชาติทำให้เราได้ใช้จ่ายเงินถ้าหากว่ามีรายได้พอจะบำรุงประเทศของเราในทางอื่น และเราก็สามารถที่จะแบ่งเบางบประมาณของเราลงไปได้เป็นจำนวนหลายร้อยล้านบาท

เมื่อเราได้ตกลงกับอังกฤษเช่นนี้แล้ว ปัญหาจึงคิดถึงว่าการกำหนดค่าปริวรรตแห่งเงินตราของเรา (อัตราแลกเปลี่ยน) นั้น ควรจะทำสถานใดดี เมื่อเราได้มีเงินปอนด์ที่จะเข้ามา ถ้าหากว่าส่ง (ข้าว) ได้ตามนี้แล้ว ปีหนึ่งคงราว 15 ล้านปอนด์ แม้แต่เพียงเท่านี้ เราก็สามารถที่จะเพิ่มค่าน้ำเงินของเราให้ดีกว่าทุกวันนี้ เหตุฉะนั้น เมื่อวานนี้ ข้าพเจ้าจึงได้เซ็นกฎกระทรวงคลัง ที่ได้ออกตามพระราชบัญญัติเงินตราในภาวะฉุกเฉิน เพิ่มค่าของเงินบาทลงไป โดยถืออัตราทองคำบริสุทธิ์ดังนี้คือให้เพิ่มค่าของบาทเท่ากับทองคำบริสุทธิ์น้ำหนัก0.09029 และได้อนุญาตให้ธนาคารแห่งประเทศไทยรับหรือจ่ายปอนด์สเตอลิง หรือดอลลาร์สหรัฐอเมริกาแลกเปลี่ยนทันทีกับธนบัตรไทย ณ สถานที่ใดและอัตราใด นอกจากนี้จะกำหนดเป็นครั้งคราวให้ คือให้กำหนด 40 บาท เท่ากับ 1 ปอนด์ หรือ 100 บาท ต่อ 10 เหรียญ 7 1/2 เซ็นต์ และคิดค่าธรรมเนียมเพิ่มและลดแล้วแต่กรณี คือหมายความว่าเราเพิ่มค่าเงินบาทของเรา แทนที่จะเป็น 60 บาท ต่อหนึ่งปอนด์ หรือ 15 บาท ต่อหนึ่งดอลลาร์ นี่เป็นสเตปแรกที่เราสามารถจะทำได้ ในอัตราเงินนี้จะรักษาไว้ภายใน 12 เดือนนี้ เราจะรักษาให้คงที่ไว้อย่างนี้ และด้วยกำลังเงินของเรา ทุนสำรองที่มีอยู่นั้น ก็เชื่อว่าเราสามารถที่จะรักษา

ค่าของปริวรรต (อัตราแลกเปลี่ยน) ใน 12 เดือน นี้ได้ด้วยประการเช่นนี้

นอกจากนี้ ข้าพเจ้ายังได้มีหนังสือถึงท่านนายกรัฐมนตรีอังกฤษ ที่จะขอให้เพิกถอนเงินที่ได้กักกันไว้ทางอังกฤษประมาณ 15 ล้านปอนด์ และได้รับตอบจากท่านนายกรัฐมนตรีอังกฤษแสดงความหวัง ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความหวังอยู่ในยอด 15 ล้านปอนด์ ซึ่งอยู่ประเทศอังกฤษนั้น เราก็อาจจะได้รับความเห็นอกเห็นใจของทางฝ่ายท่านนายกรัฐมนตรีอังกฤษอีกประการหนึ่งยังมีทองคำของเราที่อยู่ในญี่ปุ่น ในญี่ปุ่นนี้มีอยู่ 2 ยอดด้วยกัน เป็นทองคำซึ่งได้มีขึ้นก่อนญี่ปุ่นเข้าเมือง (ก่อนวันที่ 8 ธันวาคม 2484) ส่วนหนึ่ง ท่านทั้งหลายบางทีจะยังจำได้ว่าเมื่อก่อนญี่ปุ่นได้เข้ามายังประเทศไทยนั้น ญี่ปุ่นครั้งนั้นได้ถูกเขา (สหรัฐอเมริกา) ยึดเงิน และญี่ปุ่นได้มาหาข้าพเจ้าเมื่อครั้งเป็นรัฐมนตรีคลัง ที่จะมาเอาเงินบาทในเวลานั้น (เพื่อนำไปซื้อสินค้าเมืองไทย) ข้าพเจ้าได้พยายามเถียงและโต้เถียงกันจนกระทั่งแทบจะโกรธกันยิ่งกว่าโกรธ หมายความว่า อาจจะเกิดระเบิดกันขึ้นได้ แต่ผลสุดท้าย ญี่ปุ่นยอมให้ทองคำ ทองคำนั้น เมื่อครั้งข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีคลัง ได้สั่งให้นำมาครึ่งหนึ่ง และอยู่ที่ญี่ปุ่นอีกครึ่งหนึ่ง นั้นเป็นยอดหนึ่ง อีกยอดหนึ่งเป็นทองคำที่ได้มีเมื่อญี่ปุ่นขึ้นเมืองแล้ว (ระหว่างสงคราม) โดยเขามาเอาเงินบาทเรา (แลกกับเงินเยนของญี่ปุ่น) และบางครั้งก็ (สัญญาจะชำระคืนเป็นทองคำ) ทองคำบ้าง ทองคำนี้เมื่อครั้งญี่ปุ่นยอมแพ้ใหม่ๆ ข้าพเจ้าได้เคยส่งโทรเลขไปถึงท่านลอร์ดหลุยส์ (เมาท์แบทเตน) ที่จะเอาทองคำที่อยู่ในมือของฝ่ายสัมพันธมิตร (ในประเทศญี่ปุ่น) กลับคืนมา แต่เขาถือว่าทรัพย์สมบัติที่อยู่ในญี่ปุ่นนั้นจะต้องเป็นประกันชำระหนี้ของสัมพันธมิตรทั้งหลาย ตอนหลังข้าพเจ้าจึงขอแลกว่า ทองที่อยู่ญี่ปุ่นก่อนที่ญี่ปุ่นขึ้นเมืองและถือว่าทองคำอันนั้นเป็นทองคำที่ได้มา ถ้าจะพูดโดยทางอ้อมแล้ว ก็แปลว่าเราได้มีส่วนช่วยสัมพันธมิตรครั้งนั้น คือ ถ้าญี่ปุ่นได้เงินสะดวก ในครั้งนั้นแล้วการที่จะเข้ามารุกรานทางฝ่ายสัมพันธมิตรก็จะเข้ามาสะดวกกว่านี้ แต่โดยเหตุที่เราเกี่ยงเรื่องทองคำหลายประการ ทองคำนี้กำลังเจรจาอยู่ และถ้าหากว่าเป็นโชคดีของประเทศเรา ได้ทองคำที่มีอยู่ก่อนสงครามเข้ามาทุ่มเทช่วยอนาคตของประเทศ เงินตราของเราจะดีขึ้น ที่กล่าวมานี้เพียงแต่แสดงความหวังให้ท่าน ถึงฟิวเจอร์หรืออนาคตของเราว่าไม่มืดมน พอมองเห็นแสงสว่างและปัจจุบันนี้เราก็สามารถที่จะรักษามาตรฐานการเงินของเราด้วย

นายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร
เมื่อวันที่ 25 มีนาคม พ.ศ.2489

อัตรา 40 บาทต่อหนึ่งปอนด์ หรือ 10 บาท ต่อหนึ่งดอลล่าร์" [128]

ถ้อยแถลงของท่านปรีดี พนมยงค์ ต่อสภาผู้แทนราษฎรข้างต้นนี้อาจถือว่าเป็นการสรุปผลงานของท่านในขณะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีวาระแรก 68 วัน ภายหลังจากนั้นในวันที่ 9 พฤษภาคม 2489 ก็ได้มีรัฐพิธีลงพระปรมาภิไธยในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงกระทำพิธี ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ต่อจากนั้นก็มีการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาตามรัฐธรรมนูญ 2489 ทำหน้าที่เป็น "องค์การเลือกตั้ง" (มีจำนวน 96 คน) สมาชิกพฤฒสภาจำนวน 80 คน การเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาได้กระทำเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม ศกเดียวกัน ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ ก็เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับเลือกตั้ง ในวันที่ 1 มิถุนายน 2489 ได้มีพระราชกฤษฎีกาเรียกประชุมรัฐสภา ซึ่งประกอบด้วยพฤฒสภาและสภาผู้แทน ซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงกระทำพิธีเปิดประชุม ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม และในวันนั้นเอง ท่านปรีดี พนมยงค์ และคณะรัฐมนตรี 68 วัน ก็ได้ลาออกจากตำแหน่งเพื่อให้ไปตามวิถีทางแห่งรัฐธรรมนูญ

28

กรณีสวรรคต รัชกาลที่ 8

ในวันที่ 7 มิถุนายน 2489 ประธานพฤฒสภา (พ.ต.วิลาศ โอสถานนท์) และประธานสภาผู้แทน (นายเกษม บุญศรี) ได้นัดประชุมสมาชิกทั้งสองสภาหารือร่วมกันเป็นการภายใน ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เพื่อหยั่งเสียงว่าที่ประชุมจะเห็นสมควรให้ผู้ใดดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีที่ประชุมมีความเห็นเป็นเอกฉันท์เห็นควรให้ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี

ประธานพฤฒสภา ในฐานะประธานรัฐสภา (ตามรัฐธรรมนูญฉบับที่ใช้อยู่) จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลตามความเห็นของสมาชิกรัฐสภา และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรี

ในคำฟ้องคดีแพ่ง คดีหมายเลขดำที่ 8612/2521 เมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม พ.ศ.2521 ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งเป็นโจทก์ได้ระบุในคำฟ้องดังกล่าวถึงเหตุการณ์และประสบการณ์ของท่านในระหว่างเวลาดังกล่าว ดังมีข้อความบางตอนต่อไปนี้ [129]

"โจทก์ (ท่านปรีดีฯ) จึงได้ไปเฝ้า (สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อานันทมหิดล) กราบบังคมทูลว่า โจทก์ขอรับสนองรับใช้ในตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพียง

ชั่วคราวเท่านั้น แล้วขอได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้อื่นเป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป ทั้งนี้ก็แสดงความจริงใจของโจทก์ว่าไม่ปรารถนาที่จะได้อำนาจยิ่งใหญ่ เพราะเท่าที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐบุรุษอาวุโสนั้นก็เป็นพระมหากรุณาธิคุณอยู่แล้ว แต่ได้มีพระกระแสรับสั่งว่า ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อเช่นนี้ ขอให้โจทก์ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีไปก่อน (เข้าเฝ้าฯ ในวันที่ 8 มิถุนายน 2489)

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ 9 มิถุนายน 2489 พระมหากษัตริย์ รัชกาลที่ 8 ก็ได้เสด็จสวรรคต"

ท่านปรีดีฯ ได้กล่าวถึงเหตุการณ์วันมหาวิปโยคนั้นไว้ดังนี้

"เมื่อเวลาประมาณ 10 น. ของวันที่ 9 มิถุนายน 2489 ม.ร.ว.เทวาธิราช มาลากุล (พระยาเทวาธิราช) เจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ในสำนักพระราชวังได้มาแจ้งแก่โจทก์ (ที่ทำเนียบท่าช้างวังหน้า ถนนพระอาทิตย์) ว่าในหลวงรัชกาลที่ 8 เสด็จสวรรคตเมื่อเวลาประมาณ 9.30 น. ของวันนั้น (เป็นวันอาทิตย์) โจทก์จึงได้สอบถามว่าสวรรคตด้วยเหตุใด ก็ได้รับคำตอบว่าสวรรคตด้วยพระแสงปืน

โจทก์จึงได้เชิญรัฐมนตรีมหาดไทย (พ.อ.ช่วง เชวงศักดิสงคราม) และอธิบดีตำรวจ (พล.ต.ท.พระรามอินทรา) กับผู้บังคับการตำรวจสันติบาล (พ.ต.อ. หลวงสัมฤทธิสุขุมวาท) ที่นั่งคอยอยู่ที่ตึกรับแขก ที่ได้นัดไว้ล่วงหน้าว่าจะมาปรึกษากับโจทก์เรื่องกรรมกรนัดหยุดงานนั้น ให้เข้ามาพบโจทก์กับพระยาเทวาธิราช เพื่อทราบกรณีสวรรคตตามที่พระยาเทวาธิราชได้แจ้งให้ทราบครั้นแล้วโจทก์ได้โทรศัพท์ถึงหม่อมเจ้านิกรเทวัญ ราชเลขานุการในพระองค์ ให้รีบมาพบโจทก์ทันที เพื่อเชิญพระบรมวงศ์อาวุโสไป ณ พระที่นั่งบรมพิมาน (ที่ประทับของรัชกาลที่ 8 ขณะนั้น)

ครั้นแล้ว โจทก์ รัฐมนตรีมหาดไทย อธิบดีกรมตำรวจ ก็ไปยังพระที่นั่งบรมพิมานชั้นล่าง ส่วนผู้บังคับการตำรวจสันติบาลนั้นขออนุญาตกลับบ้านเพื่อแต่งเครื่องแบบ และจะเอาเจ้าหน้าที่ตำรวจคนอื่นๆ ตามไปเพื่อร่วมกับอธิบดีกรมตำรวจในการสืบสวนและสอบสวนกรณีสวรรคต

กรมขุนชัยนาทฯ ได้เสด็จประทับอยู่ที่พระที่นั่งบรมพิมานก่อนแล้ว ต่อมาพระบรมวงศ์อีก 4 ท่านก็มาถึงที่นั่น คือ พระองค์เจ้าจุฬภาฯ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ พระองค์เจ้าธานีนิวัติ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร

พระบรมราชชนนี และพระราชโอรสทั้งสองพระองค์

ก่อนที่โจทก์และรัฐมนตรีมหาดไทยกับอธิบดีกรมตำรวจไปถึงพระที่นั่งบรมพิมานนั้น พระบรมศพอยู่ในสภาพใดนั้นก็ต้องพิจารณาพระราชกระแสซึ่งในหลวงองค์ปัจจุบันที่ศาลอาญาได้อัญเชิญสืบพระองค์ที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้การเป็นพยานโจทก์ในคดีสวรรคต โดยมีแต่ผู้พิพากษาศาลอาญาและอัยการโจทก์เท่านั้นที่ได้ไปเฝ้า แต่จำเลยหรือทนายจำเลยมิได้ไปเฝ้าในขณะทรงให้การนั้น (พระราชกระแสทรงเป็นพยานโจทก์ เมื่อวันที่ 12 พฤษภาคม 2493)

โดยเหตุที่ในหลวงองค์ปัจจุบันได้เสด็จไปห้องพระบรรทมในหลวงรัชกาลที่ 8 ภายหลังสมเด็จพระราชชนนีและพระพี่เลี้ยงเนื่อง (นางสาวเนื่อง จินตะดุลย์) ฉะนั้นพระองค์จึงมิได้ทรงทราบว่าก่อนที่พระองค์เสด็จไปถึงห้องพระบรรทมนั้นได้มีผู้แตะต้องพระองค์ในหลวงรัชกาลที่ 8 อย่างไรบ้าง พระองค์เพียงพระราชทานพระราชกระแสว่า "ฉันเข้าใจว่าพระพี่เลี้ยงเนื่องกำลังเช็ดพระพักตร์ในหลวงอยู่"

ดังนั้นจึงควรพิจารณาคำชี้แจงของพันเอกช่วง เชวงศักดิสงคราม รัฐมนตรีมหาดไทยที่ได้ตอบคำอภิปรายของฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ ปรากฏในหนังสือ "บันทึกคำอภิปรายรัฐสภา 2490 กรณีสวรรคต" หน้า 1052-1053 คือ ตอนที่โจทก์และรัฐมนตรีมหาดไทยได้ไปถวายบังคมพระบรมศพนั้น กรมขุนชัยนาทฯ ได้ประทับอยู่ที่ปลายพระแท่น (เตียงนอน) ซึ่งพระบรมศพยังประดิษฐานอยู่ที่นั่น

เมื่อรัฐมนตรีมหาดไทยและอธิบดีกรมตำรวจจะจัดการชันสูตรบาดแผลที่พระนลาฏ (หน้าผาก) ของในหลวงรัชกาลที่ 8 แต่กรมขุนชัยนาทฯ โบกพระหัตถ์ให้รัฐมนตรีมหาดไทยและอธิบดีกรมตำรวจ โดยแสดงว่าห้ามมิให้แตะต้องพระบรมศพ เมื่อรัฐมนตรีมหาดไทยมองดูโจทก์ว่าจะสั่งอย่างไร โจทก์ก็ไม่กล้าที่จะสั่งตรงกันข้ามกับกรมขุนชัยนาทฯ ที่เป็นพระบรมวงศ์อาวุโส เพราะจะเป็นการเหลื่อมล้ำไปสู่องค์พระมหากษัตริย์ที่เสด็จสวรรคตนั้น ฉะนั้นโจทก์จึงขอเชิญเสด็จกรมขุนชัยนาทลงมาชั้นล่างพระที่นั่งบรมพิมานเพื่อร่วมประชุมกับพระบรมวงศานุวงศ์ที่กล่าวพระนามมาแล้วว่า จะทรงมีความเห็นประการใดเกี่ยวกับกรณีสวรรคต โจทก์และรัฐมนตรีมหาดไทยกับนายดิเรกฯ (ดิเรก ชัยนาม) รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ก็ได้ร่วมประชุมด้วย

ศาสตราจารย์ ดิเรก ชัยนาม

โจทก์ได้ทูลถามกรมขุนชัยนาทฯ ว่าสมเด็จพระอนุชา (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ) และพระราชชนนี (สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี) ทรงมีความเห็นประการใดเกี่ยวกับกรณีสวรรคตนั้นบ้าง กรมขุนชัยนาทฯ รับสั่งว่า นางสาวจรูญ (นามสกุล "ตะละภัฏ") ได้ทูลสมเด็จพระอนุชา (ในหลวงองค์ปัจจุบัน) ว่า "ในหลวงยิงองค์เอง" และนายชิต สิงหเสนี ก็ทูลเช่นนั้นเหมือนกัน โจทก์จึงได้เรียกให้นายชิตลงมาชั้นล่างของพระที่นั่งบรมพิมานและสอบถามพฤติการณ์สวรรคต นายชิตก็ยืนยันว่าในหลวงปลงพระชนม์เอง กรมขุนชัยนาทฯ ซึ่งได้รับสั่งตรงตามที่ พ.ต.ท.ประเสริฐ ลิมปอักษร พนักงานสอบสวน ได้บันทึกไว้ ซึ่งปรากฏในบันทึกคำอภิปรายของรัฐสภา กรณีสวรรคต หน้า 1080 มีความดังต่อไปนี้ (บางตอน)

"กรมขุนชัยนาทได้รับสั่งว่าสำหรับพระองค์ท่านเองทรงเข้าใจว่าเป็นอุบัติเหตุจริงดังแถลงการณ์ของทางราชการ เหตุผลที่ชี้เช่นนั้นก็เพราะพระองค์ทรงทราบว่าสมเด็จพระจ้าอยู่หัวทรงโปรดพระแสงปืนมากและเคยเห็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงกระชากพระแสงปืนและทรงหันลำกล้องเอาปากกระบอกมาทางพระพักตร์เพื่อ

ส่องดูลำกล้อง และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยรับสั่ง ปืนกระบอกนี้ไกอ่อน ลั่นง่าย"

โจทก์และรัฐมนตรีที่ได้ร่วมประชุมกับพระบรมวงศานุวงศ์ดังกล่าวพระนามไว้แล้วนั้น จึงทูลและถามที่ประชุมจะให้สำนักพระราชวังออกแถลงการณ์กรณีสวรรคตว่าอย่างไร พระบรมวงศานุวงศ์และโจทก์กับคณะรัฐมนตรีก็เห็นชอบพร้อมกันว่า ควรแถลงไปตามที่กรมขุนชัยนาทฯ พระบรมวงศ์อาวุโสทรงเข้าพระทัยว่าเป็นอุบัติเหตุ ดังนั้นเลขาธิการพระราชวังจึงได้ร่างแถลงการณ์นั้นมาเสนอที่ประชุม ซึ่งเห็นชอบด้วยแล้ว จึงได้ออกแถลงการณ์สำนักพระราชวังมีความ (บางตอน) ดังต่อไปนี้

"ครั้นเวลาประมาณ 9.00 นาฬิกา มหาดเล็กห้องพระบรรทมได้ยินเสียงปืนดังขึ้นในพระที่นั่ง จึงรีบวิ่งเข้าไปดู เห็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรรทมอยู่บนพระที่ มีพระโลหิตไหลเปื้อนพระองค์และสวรรคตเสียแล้ว มหาดเล็กห้องพระบรรทมจึงได้ไปกราบทูลสมเด็จพระราชชนนีให้ทรงทราบ แล้วเสด็จไปถวายบังคม พระบรมศพ ต่อนั้นมามีพระบรมวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ นายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี ได้เข้าไปกราบถวายบังคม และอธิบดีกรมตำรวจกับอธิบดีกรมการแพทย์ได้ไปถวายตรวจพระบรมศพและสอบสวน ได้ความสันนิฐานได้ว่า คงจะทรงจับลำพระแสงปืนตามพระราชอัธยาศัยที่ทรงชอบ แล้วเกิดอุปัทวเหตุขึ้น"

นอกจากมีแถลงการณ์สำนักพระราชวังซึ่งเป็นส่วนที่พระบรมวงศ์อาวุโสเห็นชอบด้วยแล้ว ทางรัฐบาลก็มีแถลงการณ์อีกฉบับหนึ่ง มีความสั้นๆ ดังต่อไปนี้

"เนื่องในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จสวรรคตเสียแล้ว เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน ศกนี้ รัฐบาลได้รับทราบด้วยความโทมนัสเป็นอย่างยิ่ง และได้พิจารณาเห็นว่าในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นที่เคารพสักการะ ทั้งได้ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจให้เป็นที่ร่มเย็นแก่ประชากรของพระองค์ตลอดมา สมควรที่ข้าราชการประชาชน จะได้มีการไว้ทุกข์ถวายความจงรักภักดีทั่วกัน ฉะนั้นจึงให้ไว้ทุกข์ที่มีกำหนด 1 ปี และให้ลดธงครึ่งเสาตามระเบียบนับตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สำนักนายกรัฐมนตรี

9 มิถุนายน 2489" [130]

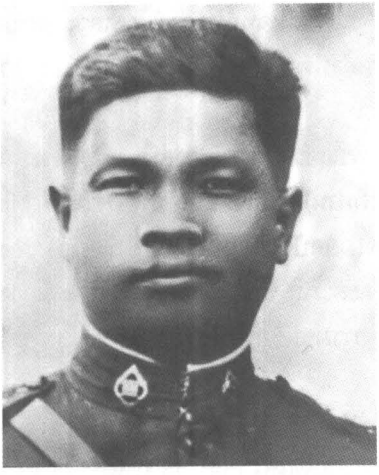

หลวงเชวงศักดิ์สงคราม (ช่วง ขวัญเชิด)

พระยามานวราชเสวี
(ปลอด-วิเชียร ณ สงขลา)
ประธานสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ.2479-2489
พ.ศ.2486

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ยืนยันว่า "ตั้งแต่วันที่โจทก์ทราบว่าในหลวงรัชกาลที่ 8 สวรรคต จนกระทั่งวันที่โจทก์ทราบคำพิพากษาศาลฎีกาฉบับลงวันที่ 12 ตุลาคม 2497 (ให้ประหารชีวิตนายเฉลียว ปทุมรส นายชิต สิงหเสนี และนายบุศย์ ปัทมศริน) โดยวินิจฉัยว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 8 ต้องกระสุนปืนสวรรคตโดยมิใช่การกระทำของพระองค์ท่าน) นั้น โจทก์เชื่อด้วยความบริสุทธิ์ใจว่าในหลวงรัชกาลที่ 8 เสด็จสวรรคตโดยอุบัติเหตุเนื่องด้วยการกระทำของพระองค์เอง" (เชื่อตามคำที่นางสาวจรูญ ตะละภัฏ ข้าหลวง ได้กราบทูลในหลวงองค์ปัจจุบันและทูลเจ้านายองค์อื่น อาทิ กรมขุนชัยนาทฯ ที่ได้มาประชุมกรณีสวรรคตในวันที่เสด็จสวรรคต) [131]

สำหรับเหตุการณ์ต่อมาในวันเดียวกัน คือวันอาทิตย์ที่ 9 มิถุนายน 2489 ประธานรัฐสภาได้นัดประชุม 2 สภาร่วมกันเป็นพิเศษ เวลา 20 นาฬิกา (2 ทุ่ม) โดยท่านปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ได้แถลงต่อที่ประชุมตามแถลงการณ์ของสำนักพระราชวังดังกล่าวข้างต้นซึ่งที่ประชุมได้รับทราบด้วยความเศร้าสลดและโทมนัสเป็นอย่างยิ่งในคืนนั้นสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยก็ได้ประกาศแถลงการณ์ของสำนักพระราชวังและของรัฐบาลข้างต้น

ในที่ประชุมของรัฐสภา ท่านปรีดี พนมยงค์ นายกรัฐมนตรี ได้เสนอขอความเห็นชอบจากรัฐสภาให้อัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ขึ้นทรงราชย์สืบสันตติวงศ์ต่อไป ซึ่งที่ประชุมได้ให้ความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ ต่อจากนั้น ประธานพฤฒสภา (พ.ต.วิลาศ โอสถานนท์) ประธานสภาผู้แทน (นายเกษม บุญศรี) รองประธานพฤฒสภา (นายไต๋ ปาณิกบุตร) และรองประธานสภาผู้แทน (นายมงคล รัตนวิจิตร) ก็ได้ไปเฝ้าถวายพระพรและกราบบังคมทูลอัญเชิญสมเด็จเจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชให้ครองราชย์ตามมติของสภาโดย นายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีได้ไปพร้อมกันด้วย

ต่อจากนั้น ในคืนวันเดียวกัน ก็ได้มีประกาศอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชขึ้นทรงราชย์ ซึ่งมีข้อความดังนี้

"โดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลได้เสด็จสวรรคตเมื่อวันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489

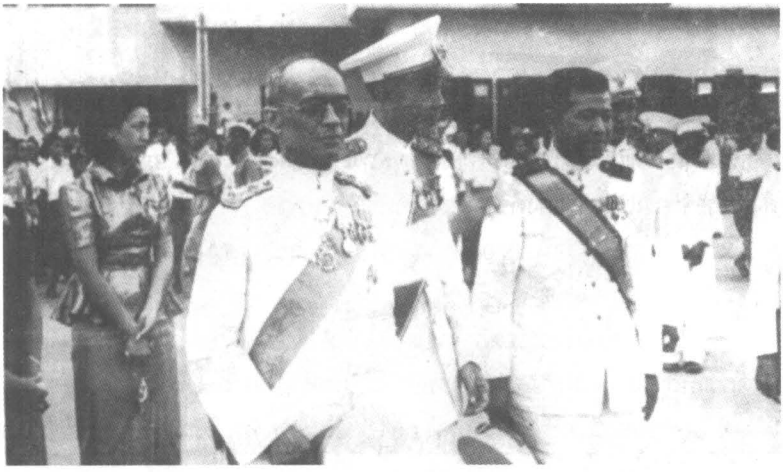

นายกรัฐมนตรี ปรีดี พนมยงค์ ส่งเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช พระราชดำเนินไปประเทศสวิสเซอร์แลนด์ ณ สนามบินดอนเมือง เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม 2489

โดยที่ตามความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 9 การสืบราชสมบัติให้เป็นไปตามนัยแห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พุทธศักราช 2467 และประกอบด้วยความเห็นชอบของรัฐสภา

โดยที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ทรงเป็นเจ้านายเชื้อพระบรมวงศ์ที่ร่วมพระราชชนนี ตามความในมาตรา (8) แห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พุทธศักราช 2467

โดยที่รัฐสภาได้ลงมติ ณ วันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489 แสดงความเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ ในการที่จะอัญเชิญสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ขึ้นทรงราชย์สืบราชสันตติวงศ์ต่อไป ตามความในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย มาตรา 9

จึงขอประกาศให้ทราบโดยทั่วกันว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดชได้ขึ้นครองราชย์สืบราชสันตติวงศ์ เป็นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่วันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489 เป็นต้นไป

ประกาศ ณ วันที่ 9 มิถุนายน พุทธศักราช 2489

ปรีดี พนมยงค์
นายกรัฐมนตรี" [132]

โดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ (ยังไม่บรรลุพระนิติภาวะ) ตามรัฐธรรมนูญในขณะนั้นบัญญัติให้สมาชิกพฤฒสภาผู้มีอายุสูงสุด 3 คน เป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชั่วคราว ซึ่งประกอบด้วย (1) พระสุธรรมวินิจฉัย (2) พระยานลราชสุวัจน์ (ทองดี วณิกพันธุ์) และ (3) นายสงวน จูฑะเตมีย์ (หลวงนฤเบศรมานิตย์)

ภายหลังที่เลิกประชุมรัฐสภาในคืนวันดังกล่าวแล้ว ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยเหตุผลว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงแต่งตั้ง (รัชกาลที่ 8) ได้เสด็จสวรรคต จึงกราบถวายบังคมทูลลาออกจากตำแหน่ง

ในวันรุ่งขึ้น คือวันที่ 10 มิถุนายน 2489 ประธานสภาทั้ง 2 ท่าน ได้เชิญสมาชิกทั้ง 2 สภามาประชุมร่วมกัน เพื่อหารือผู้ที่สมควรจะดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อไปสมาชิกส่วนมากให้ความเห็นว่าในยามที่ประเทศชาติคับขันเช่นนี้ สมควรจะขอให้ท่านปรีดีฯ เป็นนายกรัฐมนตรีต่อไป

ประธานรัฐสภาจึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณาไป และได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท่านปรีดีฯ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่วันที่ 11 มิถุนายน 2489 เป็นต้นไป ซึ่งเป็นพระบรมราชโองการฉบับแรกในรัชกาลที่ 9 พระบรมราชโองการฉบับดังกล่าวนี้ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชั่วคราว 3 ท่านดังกล่าวข้างต้นเป็นผู้ลงนามในพระปรมาภิไธย โดยประธานพฤฒสภาและประธานสภาผู้แทนเป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการ

คณะรัฐมนตรีชุดใหม่มีความแตกต่างจากคณะรัฐมนตรีชุดก่อนเพียงเล็กน้อย คือ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ผู้แทนราษฎรจังหวัดอุบลราชธานี เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม แทนคุณหลวงนฤเบศรมานิตย์ ซึ่งไปเป็นผู้สำเร็จราชการฯ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์) เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมแทนหลวงชำนาญนิติเกษตร และพันเอกทวน วิชัยขัทคะ เป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหม นอกนั้นก็ไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโสวันเดินทางไปต่างประเทศตามคำเชิญ
ของนานาประเทศสัมพันธมิตร เมื่อ 3 พฤศจิกายน 2489

ประกาศพระบรมราชโองการดังกล่าวตามมาในวันเดียวกันด้วยประกาศเฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ดังนี้

ประกาศ
เฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

โดยที่คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชั่วคราว ตามมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พร้อมด้วยประธานพฤฒสภา ประธานสภาผู้แทน และคณะรัฐมนตรี ได้พิจารณาเห็นว่า

ในระหว่างที่ปวงชนชาวไทยยังมิได้ถวายพระปรมาภิไธยแด่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอันจะพึงมีตามพระราชประเพณีนั้น เป็นการสมควรที่จะเฉลิมพระนามให้เหมาะสมแก่พระเกียรติ

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชั่วคราว ตามมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย จึงให้ประกาศเฉลิมพระนามสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

ประกาศ ณ วันที่ 11 มิถุนายน พุทธศักราช 2489

ผู้รับสนองพระบรมราชโองการ

ปรีดี พนมยงค์

นายกรัฐมนตรี [133]

ต่อมาในวันที่ 16 มิถุนายน 2489 ได้มีการประชุมร่วมกันของรัฐสภา เพื่อให้ความเห็นชอบในการตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และมีประกาศตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ดังนี้

ประกาศ

ตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

โดยที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช ยังทรงพระเยาว์อยู่ จะทรงบริหารพระราชภาระไม่ได้

และในระหว่างที่รัฐสภายังมิได้ตั้งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ สมาชิกพฤฒสภาผู้มีอายุสูงสุดสามคน ประกอบเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นชั่วคราวนั้น

โดยที่รัฐสภา อาศัยอำนาจตามความในมาตรา 10 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ได้ปรึกษากันเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน 2489 และลงมติตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประกอบด้วย

1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็นประธาน

2. พระยามานวราชเสวี

โดยมีข้อตกลงว่า ในการลงนามในเอกสารราชการนั้น ให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ทั้งสองเป็นผู้ลงนาม จึงขอประกาศให้ทราบทั่วกัน

ประกาศ ณ วันที่ 16 มิถุนายน 2489

วิลาศ โอสถานนท์

ประธานรัฐสภา

ต่อมาอีก 2 วัน คือในวันที่ 18 มิถุนายน 2489 ท่านปรีดี พนมยงค์ ในฐานะนายกรัฐมนตรี ก็ได้ประกาศแต่งตั้ง "คณะกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จสวรรคต" ที่ต่อมาเรียกกันว่า "ศาลกลางเมือง"

"ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ในคำฟ้องคดีแพ่งฯ ที่กล่าวถึงข้างต้น ได้กล่าวไว้ดังนี้

"สาเหตุที่โจทก์ (ท่านปรีดีฯ) เสนอขออนุญาตคณะผู้สำเร็จราชการฯ เพื่อแต่งตั้งคณะกรรมการสอบสวนกรณีสวรรคต ซึ่งมีผู้ให้ฉายาว่า "ศาลกลางเมือง" นั้น ก็สืบเนื่องมาจากบุคคลจำพวกหนึ่งที่ตั้งตนเป็นปฏิปักษ์ต่อโจทก์ ได้อาศัยกรณีสวรรคตทำการปลุกปั่นใส่ร้ายโจทก์ โดยเริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 9 มิถุนายน 2489 (วันสวรรคต) ซึ่งพันเอกช่วง เชวงศักดิสงคราม รัฐมนตรีมหาดไทยได้รายงานโจทก์ คือ ได้มีโทรศัพท์เถื่อนไปยังนายทหารชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงกลาโหม แจ้งล่วงหน้าว่า ถ้ารัฐบาลจะแถลงว่าในหลวงสวรรคตโดยอุบัติเหตุก็อย่าให้เชื่อ เพราะในหลวงถูกลอบปลงพระชนม์

บุคคลจำพวกนั้นได้ตระเวนไปโฆษณาชวนเชื่อในสถานที่หลายแห่ง รวมทั้งสถานทูตบางประเทศอุปทูตผู้รักษาการแทนอัครราชทูตอเมริกันได้โทรศัพท์เชิญผู้ที่โจทก์มอบให้เป็นผู้ติดต่อในกิจการระหว่างประเทศนั้นไปพบ แล้วแจ้งว่าได้มีผู้สูงศักดิ์คนหนึ่งได้ไปพบอุปทูตนั้นชักจูงที่จะให้อุปทูตนั้นหลงเชื่อว่าโจทก์ลอบปลงพระชนม์ในหลวงรัชกาลที่ 8 เพราะโจทก์จะสถาปนาสาธารณรัฐขึ้น ผู้สูงศักดินั้นจึงขอให้อุปทูตคนนั้นสนับสนุนการที่ผู้สูงศักดินั้นจะไปพูดกับทูตอังกฤษให้ยับยั้งการถอนทหารอังกฤษที่ปลดอาวุธทหารญี่ปุ่นเสร็จแล้ว ให้คงอยู่ในประเทศไทยต่อไป อุปทูตคนนั้นจึงได้ให้ผู้ที่โจทก์มอบให้ติดต่อกับสถานทูตอเมริกันนั้น นำมาแจ้งให้โจทก์ทราบไว้ พร้อมทั้งแจ้งโจทก์ว่า "ถ้าเป็นคนอเมริกันมาหลอกลวงอุปทูตเช่นนั้นแล้ว อุปทูตก็จะตบหน้า"

ส่วนทูตอังกฤษมิได้แจ้งเรื่องทำนองเดียวกันนั้นให้โจทก์ทราบ เรื่องเพิ่งปรากฏขึ้นภายหลัง 30 ปี รัฐบาลอังกฤษจึงเปิดเผยโทรเลขลับของทูตอังกฤษ ฉบับ 12 มิถุนายน 2489 (มีข้อความว่าในคืนวันที่ 11 มิถุนายน 2489 ได้

มีเจ้านายระดับพระองค์เจ้าขึ้นไปองค์หนึ่งไปพบทูตอังกฤษเพื่อจูงใจให้ทูตอังกฤษเชื่อว่าท่านปรีดีฯ ลอบปลงพระชนม์เพื่อสถาปนาสาธารณรัฐ แต่ทูตอังกฤษไม่หลงเชื่อและได้แนะนำสั่งสอนไป)

ยิ่งไปกว่านั้น บุคคลจำพวกดังกล่าวได้ใช้วิธีโฆษณาหลอกลวงในหนังสือพิมพ์บางฉบับ และใช้กุ๊ยตะโกนในโรงภาพยนตร์เฉลิมกรุง (ตะโกนขึ้นว่า "ปรีดีฆ่าในหลวง" และมีหนังสือพิมพ์ฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลบางฉบับนำไปลงเป็นข่าว)

ในวันที่ 10 มิถุนายน 2489 คณะแพทย์และนางพยาบาลแห่งโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ได้ไปแต่งพระบรมศพก่อนที่จะอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งแห่งหนึ่ง เพื่อพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ถวายน้ำสรงพระบรมศพนั้น เกิดข่าวลือว่าแพทย์พบแผลที่พระเศียรเบื้องพระปฏิษฐางค์ (หลัง) อีกแผลหนึ่ง แล้วก็ลือกันต่อไปว่ามีคนร้ายลอบยิงในหลวงพระองค์นั้นจากเบื้องหลังทะลุ

ต่อมารัฐมนตรีมหาดไทยสั่งให้อธิบดีกรมตำรวจและพนักงานสอบสวนขอเฝ้าเผชิญสืบในหลวงองค์ปัจจุบัน และการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตอบพนักงานสอบสวนว่าถ้ายิงในพระวิสูตร (มุ้ง) ก็ไม่มีรอยทะลุนั้นก็เป็นพระราชดำรัสที่ตรงกับหลักตรรกวิทยา คือ ถ้าผู้ร้ายยิงจากนอกพระวิสูตร (มุ้ง) แล้วพระวิสูตร (มุ้ง) ก็ต้องมีรอยทะลุ

โจทก์ (ท่านปรีดีฯ) จึงเชื่อโดยความบริสุทธิ์ใจว่าไม่มีผู้ร้ายใช้อาวุธปืนยิงพระองค์ ในหลวงรัชกาลที่ 8 จากนอกพระวิสูตร (มุ้ง) เหตุการณ์จึงต้องเกิดขึ้นภายในพระวิสูตร (มุ้ง)

แต่ฝ่ายค้านบางคนกับพวกนอกรัฐสภาได้หาเหตุต่างๆ ใส่ความโจทก์ต่อไปอีกอย่างไม่หยุดยั้ง

เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2489 ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภา ซึ่งผู้สมัครในบัญชีของพรรคประชาธิปัตย์ได้พ่ายแพ้ต่อบัญชีชื่อร่วมของแนวรัฐธรรมนูญพรรคสหชีพ พรรคอิสระ บุคคลจำนวนน้อยส่วนหนึ่งแห่งพรรคประชาธิปัตย์ให้ผูกใจเจ็บโจทก์และใส่ความโจทก์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจนกระทั่ง พ.ศ.2519 โดยใส่ความเท็จมากมายหลายประการในสถาบันศึกษาหลายแห่ง

โจทก์ (ท่านปรีดีฯ) จึงเห็นว่าแทนที่การสอบสวนกรณีสวรรคตจะดำเนินไปภายในกรมตำรวจ ก็ควรดำเนินโดยวิธีเปิดเผย โจทก์จึงไปเฝ้าทูลหารือกรมขุนชัยนาทฯ ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ว่า สมควรตั้งคณะกรรมการสอบสวนกรณีสวรรคตโดยเปิดเผย ประกอบด้วยท่านผู้ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม และให้พนักงานสอบสวนนำพยานหลักฐานมาสืบต่อหน้าคณะกรรมการนั้น และให้คณะกรรมการนั้นมีสิทธิทุกประการที่จะซักถามพยาน และสั่งให้พนักงานสอบสวนนำหลักฐานอื่นๆ มาแสดงต่อคณะกรรมการนั้นด้วย

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เห็นชอบด้วย จึงได้อนุมัติให้ตั้งคณะกรรมการนั้น

ประกาศ
เรื่อง ตั้งกรรมการสอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
อานันทมหิดลเสด็จสวรรคต

ด้วยคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้อนุมัติให้ตั้งกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ให้มีหน้าที่สอบสวนพฤติการณ์ในการที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคต แล้วเสนอรายละเอียดเพื่อนำความกราบบังคมทูลต่อไป

คณะกรรมการคณะนี้ประกอบด้วย

1. ประธานศาลฎีกา	เป็นประธานกรรมการ
2. อธิบดีศาลอุทธรณ์	เป็นกรรมการ
3. อธิบดีศาลอาญา	เป็นกรรมการ
4. อธิบดีกรมอัยการ	เป็นกรรมการ
5. ประธานพฤฒสภา	เป็นกรรมการ
6. ประธานสภาผู้แทน	เป็นกรรมการ
7. พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงศ์บริพัตร	เป็นกรรมการ
8. พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล	เป็นกรรมการ

9. พระองค์เจ้าธานีนิวัต เป็นกรรมการ
10. พลตรี วิเชียร สุตันตานนท์ เป็นกรรมการ
11. พลเรือตรี แชน ปัจจุสานนท์ เป็นกรรมการ
12. พลอากาศตรี หลวงเชิดวุฒากาศ เป็นกรรมการ
นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นเลขานุการ
นายสะอาด นาวีเจริญ เป็นผู้ช่วยเลขานุการ

ให้อธิบดีกรมตำรวจนำพยานมาสอบสวนต่อหน้ากรรมการ และถ้ากรรมการประสงค์จะสอบถามเพิ่มเติม ก็ให้สอบถามได้ และหากประสงค์จะให้อธิบดีกรมตำรวจนำพยานหลักฐานอื่นมาพิสูจน์ ก็ให้อธิบดีกรมตำรวจออกหมายเรียกหรือนำพยานหลักฐานนั้นมาพิสูจน์ต่อหน้ากรรมการ

ในการนี้ ให้กระทรวงยุติธรรมจัดบัลลังก์กรรมการ และให้ประชาชนฟังได้

ประกาศ ณ วันที่ 18 มิถุนายน 2489

ปรีดี พนมยงค์

นายกรัฐมนตรี

การตั้งคณะกรรมการที่เรียกว่าศาลกลางเมืองนั้นประกอบด้วยบุคคลที่ทรงคุณวุฒิโดยมิได้เป็นผู้ฝักใฝ่อยู่ข้างโจทก์ (ท่านปรีดีฯ) และมิได้อยู่ใต้อำนาจหรืออิทธิพลของโจทก์ บุคคลเหล่านั้นมีอำนาจเต็มบริบูรณ์และมีอำนาจสั่งให้อธิบดีกรมตำรวจนำพยานหลักฐานมาสอบสวนและพิสูจน์ต่อหน้ากรรมการนั้น ซึ่งเป็นการให้ประกันว่าพยานดังกล่าวนั้นสามารถให้การได้โดยไม่เกรงกลัวพนักงานสอบสวนโจทก์จึงไม่อาจบิดเบือนความจริง หรือสร้างข้อเท็จจริงขึ้นใหม่ในกรณีสวรรคต

ระหว่างที่โจทก์ยังเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น คณะกรรมการหรือศาลกลางเมืองยังไม่แสดงความเห็นมายังรัฐบาล

ต่อมาในวันที่ 5 สิงหาคม 2489 ได้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพิ่มขึ้น 82 คน ตามรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 (ท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งได้ลาออกจากสมาชิกพฤฒสภา ตามที่ได้รับเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2489 ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนในเขต 2 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และได้รับเลือกตั้งในการเลือกตั้งคราวนี้)แล้วในวันที่ 21 เดือนนั้นได้มีพระราชกฤษฎีกาเรียกประชุมวิสามัญแห่งพฤฒสภาและสภาผู้แทน

ทูตสันถวไมตรีเดินทางรอบโลก พ.ศ.2489

ในวันที่ 21 สิงหาคม โจทก์เห็นว่าเพื่อให้เป็นไปตามวิถีทางรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย ประกอบด้วยโจทก์ได้ตรากตรำทำงานมากแล้ว จึงกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี (รวมเวลาที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตั้งแต่วันที่ 11 มิถุนายน 2489 จำนวน 71 วัน หรือรวมเวลาที่เป็นนายกรัฐมนตรีทั้งหมดตั้งแต่วันที่ 24 มีนาคม 2489 ก็เป็นเวลาไม่ถึง 5 เดือน)" [134]

ก่อนที่ท่านจะลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 10 วัน ท่านปรีดีฯ ได้รับสนองพระบรมราชโองการในประกาศ "เฉลิมพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล" ว่า "พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล อดุลยเดชวิมลรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช พระมหากษัตริย์แห่งประเทศไทย" [135]

ซึ่งเป็นการได้สนองพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่ท่านได้รับใช้ใต้เบื้องพระยุคลบาทด้วยความซื่อสัตย์สุจริตและความจงรักภักดีในหน้าที่รัฐมนตรี ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ นายกรัฐมนตรีและรัฐบุรุษอาวุโสต่อเนื่องมานานกว่าทศวรรษทั้งในยามสงบและในยามสงคราม

ทูตสันถวไมตรีเยือนประธานาธิบดี เจียงไคเช็ค ที่กรุงนานกิง
พฤศจิกายน พ.ศ.2489

29

รัฐบุรุษอาวุโส– ทูตสันถวไมตรี

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ลำดับเหตุการณ์เกี่ยวกับการสอบสวนพฤติการณ์ในกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ที่ต่อเนื่องไปถึงสมัยของรัฐบาลธำรงฯ เอาไว้ดังนี้

"ครั้งถึงวันที่ 23 สิงหาคม (พ.ศ.2489) คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งประกอบด้วยกรมขุนชัยนาทนเรนทรเป็นประธาน และพระยามานวราชเสวีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์นั้น ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงได้แต่งตั้งพลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี และตั้งคณะรัฐมนตรีขึ้นใหม่ ต่อไปจึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาลธำรงฯ ที่จะดำเนินเกี่ยวกับกรณีสวรรคต

รัฐบาลธำรงฯ นั้นประกอบด้วยบุคคลหลายฝ่ายที่สังกัดพรรคการเมืองต่างๆ ยกเว้นพรรคประชาธิปัตย์ แต่ก็มีพลโท จิร วิชิตสงคราม ซึ่งเคยเป็นรัฐมนตรีว่าการกลาโหมต่อจากพลโท ชิต มั่นศิลป์ สินาดโยธารักษ์ ในคณะรัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เมื่อ พ.ศ.2488 และมีบุคคลที่สามารถรักษาผลประโยชน์ของพระราชวงศ์จักรีได้ดีเข้าร่วมอยู่ในรัฐบาลธำรงฯ ด้วยคือ

หม่อมเจ้านนทิยาวัต สวัสดิวัตน ซึ่งตามประเพณีนิยมของพระราชวงศ์

จักรีถือว่าหม่อมเจ้านนทิยาวัตฯ ทรงเป็น "อุภโตสุชาติ" หมายความว่าท่านทรงมีกำเนิดจากพระบิดาและพระมารดาซึ่งเป็นเจ้าทั้งสองพระองค์พระบิดาของหม่อมเจ้านนทิยาวัตฯ นั้นคือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสวัสดิวัตนวิศิษฏ์ซึ่งทรงเป็นพระราชอนุชาร่วมพระอุทรเดียวกันกับสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าแห่งในหลวงรัชกาลที่ 8 และในหลวงองค์ปัจจุบัน หม่อมเจ้านนทิยาวัตฯ จึงเป็นพระญาติที่สนิทของในหลวงรัชกาลที่ 8 และรัชกาลปัจจุบัน ยิ่งกว่าเจ้านายอื่นๆ อีกหลายพระองค์ฉะนั้นถ้าโจทก์ (ท่านปรีดี พนมยงค์) เป็นผู้ร้ายสมคบปลงพระชนม์ในหลวงรัชการที่ 8 แล้ว หม่อมเจ้านนทิยาวัตฯ ก็จะไม่ปล่อยปละละเลยให้โจทก์รอดพ้นจากการต้องถูกลงโทษอย่างหนัก ส่วนพระมารดาของหม่อมเจ้านนทิยาวัตฯนั้นคือพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาภาพรรณี พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร (พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 อดีตเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม) หม่อมเจ้านนทิยาวัตฯ รวมทั้งหม่อมเจ้าศุภสวัสดิวงศ์สนิทพระเชษฐาและประยูรญาติอีกหลายพระองค์ ก็ได้ให้ความเป็นธรรมแก่โจทก์โดยเชื่อในความบริสุทธิ์ของโจทก์ว่ามิได้มีส่วนร่วมในการปลงพระชนม์ในหลวงรัชกาลที่ 8 โดยใช้วิธีปิดบังอำพรางคำแถลงการณ์ และในการขออนุมัติคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ตั้งคณะกรรมการสอบสวนกรณีสวรรคตดังกล่าว

พระยาสุนทรพิพิธ ซึ่งเคยดำรงตำแหน่ง "มหาดเล็กรายงาน" ประจำมณฑลอุบลราชธานีในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ส่งไปต่างพระเนตรพระกรรณ เพื่อรายงานความเป็นไปในราชการของมณฑลนั้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทรงทราบ พระยาสุนทรพิพิธจึงมิใช่มหาดเล็กธรรมดาที่เป็นผู้รับใช้เจ้านายองค์ใดองค์หนึ่งเท่านั้น นอกจากนั้นพระยาสุนทรพิพิธยังเป็น"ข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ 6" คือเป็นผู้ที่ทรงใช้สอยมาตั้งแต่ก่อนเสวยราชย์ ฉะนั้น ถ้าโจทก์เป็นผู้ร้ายร่วมสมคบในการปลงพระชนม์ในหลวงรัชกาลที่ 8 แล้ว พระยาสุนทรพิพิธก็จะไม่ปล่อยให้โจทก์รอดพ้นไปได้

ในปลายเดือนตุลาคม 2489 คือประมาณ 2 เดือนภายหลังที่โจทก์ (ท่านปรีดีฯ) ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีนั้น คณะกรรมการฯ หรือศาลกลางเมืองนั้นจึงได้รายงานผลการพิจารณามายังรัฐบาลธำรงฯ มีข้อความดังต่อไปนี้

"คณะกรรมการเห็นว่า ในกรณีอันจะพึงเป็นต้นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตได้นั้น สำหรับกรณีอุบัติเหตุคณะกรรมการมองไม่เห็นทางว่าจะเป็นไปได้เลย ส่วนอีกสองกรณี คือถูกลอบปลงพระชนม์ และปลงพระชนม์เองนั้น การถูกลอบปลงพระชนม์ไม่มีพยานหลักฐานและเหตุผลที่แน่นอนแสดงเป็นไปได้ แต่ก็ไม่สามารถที่จะตัดออกเสียได้โดยสิ้นเชิง เพราะว่ายังมีท่าทางของพระบรมศพค้านอยู่ ส่วนในกรณีปลงพระชนม์เองนั้นลักษณะของบาดแผลแสดงว่าเป็นไปได้ แต่ไม่ปรากฏเหตุผลหรือหลักฐานอย่างใดว่าได้เป็นเช่นนั้นโดยแน่ชัด คณะกรรมการจึงไม่สามารถจะชี้ขาดว่าเป็นกรณีหนึ่งกรณีใดในสองกรณีนี้ ทั้งนี้เป็นเรื่องที่อยู่ในอำนาจหน้าที่ของเจ้าพนักงานที่จะดำเนินการสืบสวน และปฏิบัติตามประมวลกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญาต่อไป"

ปรากฏในรายงานการประชุมคณะรัฐมนตรีว่า เมื่อรัฐบาลธำรงฯ ได้รับรายงานคณะกรรมการฯ หรือศาลกลางเมืองนั้นแล้ว จึงได้ประชุมกันเมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน 2489 ลงมติตั้งอนุกรรมการของคณะรัฐมนตรี เพื่อพิจารณาความเห็นของคณะกรรมการหรือ ศาลกลางเมือง ชั้นหนึ่งก่อน แล้วนำความเห็นเสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณา"

คณะอนุกรรมการของคณะรัฐมนตรีดังกล่าวนี้ประกอบด้วย พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี เป็นประธาน และมีอนุกรรมการอีก 5 ท่าน คือ นายดิเรก ชัยนาม รองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ ดร.เดือน บุนนาค รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ นายวิจิตร ลุลิตานนท์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม ดร.ทองเปลว ชลภูมิ โดยมีนายไสว สุทธิพิทักษ์ เลขานุการ (เลขาธิการ) นายกรัฐมนตรี เป็นเลขานุการ

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้กล่าวถึงเรื่องดังกล่าวนี้ต่อไปอีกในรายละเอียดบางตอนว่า

"ครั้งถึงวันที่ 29 พฤศจิกายน 2489 คณะรัฐมนตรีธำรงฯ ในการประชุมครั้งที่ 51/2489 ได้มีการประชุมกันพิจารณาความเห็นของคณะกรรมการฯ และของอนุกรรมการรัฐมนตรีที่เสนอว่า "ต้องส่งเรื่องให้เจ้าหน้าที่ตำรวจดำเนินการ

ตามประมวลการพิจารณาคดีอาญาต่อไป"

ที่ประชุมตกลงเห็นชอบด้วยการพิจารณาของคณะกรรมการ (อนุกรรมการรัฐมนตรี 7 ท่าน) ให้กราบบังคมทูลฯ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ต่อไป

รัฐบาลธำรงฯ ได้นำเรื่องเสนอคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ซึ่งมีกรมขุนชัยนาทฯ เป็นประธาน พร้อมกันนั้น รัฐบาลได้ส่งเรื่องให้กรมตำรวจสืบสวนเอาตัวการที่แท้จริงในการปลงพระชนม์รัชกาลที่ 8 ตำรวจที่มีหน้าที่สืบสวนได้เริ่มวิธีสืบสวนตามหลักการที่เคยทำกันมาในกรณีที่มีผู้ถูกลอบฆ่าตายว่า ในกรณีลอบปลงพระชนม์รัชกาลที่ 8 นั้น พระองค์ได้มีสาเหตุขัดแย้งกับผู้ใดถึงขนาดที่ผู้นั้นต้องปลงพระชนม์ท่าน แล้วสถาปนาตนเป็นราชวงศ์ใหม่ขึ้น ตามประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา ปรากฏว่าเมื่อรัชกาลที่ 8 สวรรคตแล้ว รัฐบาลในสมัยนั้นได้อัญเชิญพระราชอนุชาขึ้นทรงราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 9 องค์ปัจจุบัน โดยความเห็นชอบของรัฐสภาตามรัฐธรรมนูญฉบับ 2489 อธิบดีตำรวจเห็นว่าสาเหตุแห่งการปลงพระชนม์รัชกาลที่ 8 มิใช่เพราะเหตุดังกล่าวแล้ว" [136]

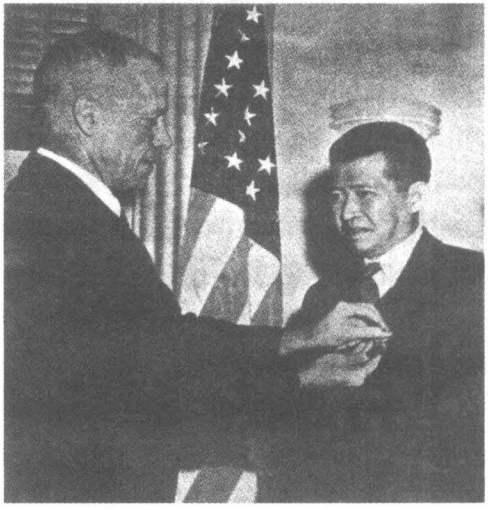

รัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ได้รับเหรียญ
"เมดัล ออฟ ฟรีดอม ประดับใบปาล์มทอง" จากรัฐบาลสหรัฐอเมริกาในฐานะ
ผู้นำขบวนการเสรีไทยระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2

อย่างไรก็ตาม เจ้าหน้าที่ตำรวจก็ดำเนินการสืบสวนต่อไปตามอำนาจหน้าที่ โดยมุ่งไปที่สาเหตุอื่นๆว่ามีผู้ใดบ้างที่ได้รับประโยชน์จากการที่ปลงพระชนม์รัชกาลที่ 8 แต่ก็ยังไม่ได้ความชัดเจน กล่าวคือสำนวนการสืบสวนของตำรวจยังไม่เพียงพอที่จะวินิจฉัยได้ จนกระทั่งเกิดการรัฐประหารขึ้นเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490

สำหรับท่านปรีดีฯ นั้น ไม่นานภายหลังที่ได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแล้ว ก็ได้รับเชิญจากรัฐบาลหลายประเทศให้ไปเยือนประเทศเหล่านั้น ขณะนั้นท่านปรีดีฯ ยังเป็นผู้แทนราษฎร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และดำรงตำแหน่ง รัฐบุรุษอาวุโส

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนถึงการเดินทางเยือนประเทศต่างๆ ตามคำเชิญ โดยความเห็นชอบของรัฐบาล ไว้ในหนังสือ "ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ" พอเป็นสังเขปดังนี้

"เมื่อเดือนกันยายน 2489 เอกอัครราชทูตจีน (ประจำประเทศไทย) ได้นำหนังสือเชิญจากประธานาธิบดี เจียงไคเช็คมาให้ข้าพเจ้า เพื่อเชิญให้ไปเยือนประเทศจีนในฐานะแขกของรัฐบาลจีน ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าก็ได้รับเชิญทำนองเดียวกันนี้จากรัฐบาลฟิลิปปินส์ อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส และบางประเทศในยุโรป

รัฐบาลได้เสนอให้ข้าพเจ้าตอบรับคำเชิญเหล่านั้น เพื่อเป็นการถือโอกาสขอร้องให้สมาชิกถาวรที่สำคัญๆ ของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติสนับสนุนประเทศสยามให้ได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การฯ และเพื่อกระชับสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศของเรากับประเทศที่ข้าพเจ้าจะต้องไปเยือน

ข้าพเจ้าพร้อมด้วยภรรยาและคณะออกเดินทางโดยสายการบิน พี.โอ.เอ.เอส. ซึ่งให้บริการแก่เราไปเที่ยวบินทดลองระหว่างกรุงเทพฯ กับนานกิง เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2489 (นานกิงเป็นเมืองหลวงของจีนอีกครั้งหนึ่งภายหลังสงคราม) เรามาถึงนานกิงในวันเดียวกัน ซึ่งเป็นช่วงระยะการหยุดยิงระหว่างจีนคณะชาติกับจีนคอมมิวนิสต์

การเจรจาปรึกษาที่จัดขึ้นโดยรัฐบาลจีนคณะชาติ ขณะที่โจวเอินไหลเป็นตัวแทนของพรรคคอมมิวนิสต์จีน และมีผู้รักชาติประชาธิปไตยคนอื่นๆ เข้า

ร่วมประชุมด้วยนั้น เพิ่งเสร็จสิ้น การประชุมครั้งนี้มีจุดหมายที่สำคัญคือ พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญที่จะใช้ปกครองจีนทั้งประเทศ และการรวบรวมกำลังพลของฝ่ายต่างๆ ให้เป็นกองทัพแห่งชาติภายใต้การควบคุมของรัฐบาลจีนคณะชาติ (ซึ่งมีเจียงไคเช็คเป็นประมุข)

นอกจากการประชุมครั้งนี้แล้ว ได้มีการเจรจาเฉพาะระหว่างรัฐบาลจีนคณะชาติกับตัวแทนพรรคคอมมิวนิสต์ด้วย ประธานาธิบดี ทรูแมน ได้ส่งนายพลยอร์ช มาร์แชลไปร่วมประชุม เพื่อพยายามโน้มน้าวให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์จีนยอมตกลงกับฝ่ายจีนคณะชาติ การเจรจาไม่ก่อให้เกิดผลแต่ประการใด ที่จริงภายหลังจากที่คณะของเรามาเยือนนานกิง ปักกิ่ง และเซี่ยงไฮ้ได้ไม่กี่วัน ก็ได้ทราบข่าวความล้มเหลวของการเจรจาเพื่อคืนดีระหว่างฝ่ายคอมมิวนิสต์กับฝ่ายจีนคณะชาติ โจวเอินไหลและคณะผู้แทนพรรคคอมมิวนิสต์จีนเดินทางกลับไปยังเยนอาน ซึ่งเป็นที่ตั้งกองบัญชาการของพรรคคอมมิวนิสต์จีน

ประธานาธิบดีเจียงไคเช็คและมาดามเจียงได้ต้อนรับเราอย่างฉันมิตร ระหว่างการสนทนา ดร.ที.วี.ซุง พี่ชายมาดามเจียงและผู้รักษาการในตำแหน่งประธานสภาบริหาร (เทียบเท่าตำแหน่งนายกรัฐมนตรี) ขณะนั้น ก็ได้ร่วมสนทนาด้วย ประธานสภาบริหารของจีนได้สัญญากับข้าพเจ้าว่า จะสนับสนุนการขอเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติของประเทศสยาม เนื่องจากพิจารณาเห็นว่าประเทศสยามไม่ได้เป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น รัฐบาลจึงจะได้แจ้งเรื่องดังกล่าวไปยังผู้แทนจีนที่องค์การสหประชาชาติ

ประธานาธิบดีเจียงไคเช็คได้ขอกับข้าพเจ้าว่าให้เจ้าหน้าที่สถานทูตสยามทุกคนพำนักอยู่ที่นานกิง ซึ่งเป็นที่ตั้งของรัฐบาลจีน ไม่ให้พำนักที่นครเซี่ยงไฮ้ ซึ่งขณะนั้นเป็นที่พำนักของเอกอัครราชทูตจากประเทศอื่นๆ โดยเอกอัครราชทูตเหล่านั้นส่งเพียงแค่เลขานุการที่รับผิดชอบกิจการสถานทูตคนหนึ่งไปประจำอยู่ที่นานกิง

ในสมัยนั้น เราจะเห็นขอทานมากมายที่นานกิงและทั่วประเทศจีน ซึ่งขณะนั้นกำลังประสบภาวะเงินเฟ้ออย่างหนัก ถึงขนาดที่ว่า เวลาไปจ่ายตลาดแต่ละครั้ง กระเป๋าสตางค์จะไม่พอใส่ธนบัตรสำหรับซื้อของที่จำเป็นเลย

เราได้ขึ้นเครื่องบินที่รัฐบาลจีนส่งมาอำนวยความสะดวก เพื่อเดินทาง

ไปเยือนกรุงปักกิ่ง ปักกิ่งได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น "เป่ยผิง" หลังจากรัฐบาลได้ย้ายไปตั้งอยู่ที่นานกิง รองประธานาธิบดีสาธารณรัฐจีน หลีจุงเหริน ได้ต้อนรับเราอย่างอบอุ่น บุคคลนี้รับผิดชอบในการป้องกัน "นครเป่ยผิง" และภูมิภาคด้านเหนือจากการรุกคืบหน้าของคอมมิวนิสต์ เขาได้รับความช่วยเหลือจากที่ปรึกษาฝ่ายพลเรือนของจีน (ที่ปรึกษาการเมือง) ที่มีความใกล้ชิดกับอเมริกา

ข้าพเจ้าจำได้ว่า บริเวณหน้าทางเข้าทำเนียบรัฐบาลด้านจัตุรัส "เทียนอันเหมิน" ซึ่งเป็นสถานที่แขวนรูปประธานเหมาฯ ในปัจจุบันนั้น เมื่อก่อนเคยเป็นที่แขวนรูปเจียงไคเช็ค กองบัญชาการของหลีจุงเหรินตั้งอยู่ในพระราชวังจงหนานไห่ ซึ่งเป็นที่ตั้งปัจจุบันของรัฐบาลสาธารณรัฐราษฎรจีน

ขณะนั้นทั้งข้าพเจ้าและหลีจุงเหรินไม่อาจคาดการณ์ได้ว่าอีก 18 ปีต่อมา คือในวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2508 เราจะได้พบกันอีกครั้งหนึ่งที่ประตู "เทียน อันเหมิน" อันมีชื่อเสียงนี้ เพื่อร่วมงานฉลองการสถาปนาสาธารณรัฐราษฎรจีนครบรอบ 16 ปี ภายหลังการรัฐประหาร พ.ศ.2490 ซึ่งโค่นล้มรัฐบาลประชาธิปไตยในประเทศสยาม และความล้มเหลวของขบวนการประชาธิปไตย 26 กุมภาพันธ์ 2492 ซึ่งนำโดยข้าพเจ้าเอง ทำให้ตัวข้าพเจ้าเองต้องขอลี้ภัยทางการเมืองจากรัฐบาลราษฎรจีน ส่วนหลีจุงเหรินนั้น หลังจากที่ข้าพเจ้าได้เข้าเยี่ยมที่ปักกิ่งในปี พ.ศ.2489 ได้ไม่กี่เดือน เขาก็ได้รักษาการในตำแหน่งประธานาธิบดีของจีนคณะชาติ และดำรงตำแหน่งดังกล่าวต่อมาจนถึงปี พ.ศ.2492 ในฐานะหัวหน้ารัฐบาลเดียวกันซึ่งย้ายมาอยู่ที่กวางตุ้ง เมื่อกองทัพราษฎร ซึ่งนำโดยพรรคคอมมิวนิสต์จีน ยาตราเข้ามาใกล้เมืองกวางตุ้ง หลีจุงเหรินก็เดินทางออกจากจีนไปยังสหรัฐอเมริกา แต่ภายหลังจากการทดลองระเบิดปรมาณูในจีนประสบความสำเร็จเป็นครั้งแรก หลีจุงเหรินได้เดินทางออกจากสหรัฐอเมริกาอย่างลับๆ และกลับเข้ามาในจีน โดยได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากประธานเหมาฯ และนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหล ในฐานะผู้รักชาติชาวจีน เขาให้คำมั่นสัญญาว่า จะพยายามทำให้ประเทศจีนรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เท่าที่เขาสามารถจะทำได้

ยังมีข้อเท็จจริงบางประการที่ควรสังเกตคือ "ผู้สังเกตการเกี่ยวกับจีน" ย่อมรู้ดีว่า มาดามเจียงไคเช็คเป็นน้องสาวคนสุดท้องของมาดามซุนยัดเซ็น (ดร.ซุน

ยัดเซ็นเป็นนักอภิวัตน์ที่ยิ่งใหญ่ของจีนซึ่งนำการอภิวัฒน์เจ้าสมบัติในปี พ.ศ.2454) มาดามซุนยัดเซ็นยังคงดำเนินนโยบายของ ดร.ซุนยัดเซ็นในส่วนที่เกี่ยวกับการร่วมมือกับคอมมิวนิสต์

มาดามซุนยัดเซ็นได้เป็นรองประธานาธิบดีคนหนึ่งของรัฐบาลราษฎรจีนตั้งแต่ปี พ.ศ.2492 และต่อจากนั้นมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2515) ส่วนมาดามเจียงและเจียงไคเช็คก็ยังให้ความนับถือ ดร.ซุนยัดเซ็นเสมอมา

พี่สาวคนโต ซึ่งเป็นภรรยาของอดีตประธานาธิบดีจีนและน้องสาวอีก 2 คน ต่างก็มีความเข้าใจกันดีแล้วในช่วงสงครามต่อสู้กับญี่ปุ่นซึ่งเป็นศัตรูร่วมกัน

ด้วยข้อเท็จจริงอันนี้ จึงน่าคิดว่าพี่น้อง 3 คนนี้จะสามารถร่วมมือกันในอนาคต เพื่อการรวมชาติอย่างสันติของจีนหรือไม่

โจวเอินไหลและเจียงไคเช็คเคยร่วมงานกันที่สถาบันการทหารแห่งกวางตุ้งเมื่อปี พ.ศ.2467 ตอนนั้นเจียงไคเช็คมียศพันตรี และโจวเอินไหลเป็นอาจารย์วิชาการเมือง โจวเอินไหลเป็นผู้ดำเนินการให้ปล่อยตัวเจียงไคเช็ค เมื่อคราวถูกจอมพลจางโซเหลียงจับกุมในปี พ.ศ.2478 ต่อมาอีกหลายสิบปี เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ.2514 โจวเอินไหลได้ให้สัมภาษณ์นายเจมส์ เรสตัน นักหนังสือพิมพ์ชาวอเมริกัน ซึ่งเป็นรองประธานฯ หนังสือพิมพ์ นิวยอร์คไทมส์ มีข้อความว่า "ข้าพเจ้ารู้จักเจียงไคเช็ค และที่แน่นอนอย่างหนึ่ง แม้ในสายตาของอเมริกัน ก็คือเจียงไคเช็คเป็นคนที่ต่อต้านความกดดันจากอเมริกา ไม่เหมือนกับเหงียนวันเทียวที่ไช่ง่อน เจียงไคเช็คมีความรักชาติ แต่คนรอบข้างของเขาไม่เป็นเช่นนั้น" โจวเอินไหลกล่าวเพิ่มเติมด้วยว่า "ซี.ไอ.เอ.ก็รู้เรื่องนี้ดี"

จากปักกิ่ง ข้าพเจ้าเดินทางไปถึงเซี่ยงไฮ้ แล้วขึ้นเครื่องบินต่อไปยังกรุงมนิลา เมืองหลวงของสาธารณรัฐฟิลิปปินส์ ซึ่งเพิ่งได้รับเอกราชจากสหรัฐอเมริกา

ประธานาธิบดีโรฮัสและรองประธานาธิบดี ควิริโนได้ต้อนรับอย่างฉันมิตรและจัดงานเลี้ยงรับรองเพื่อเป็นเกียรติแก่เรา

จากมนิลา เราขึ้นเครื่องบินไปยังสหรัฐอเมริกา

เมื่อเราเดินทางมาถึงลอสแอนเจลีส ตัวแทนของรัฐบาลอเมริกาได้ให้การต้อนรับและจัดให้พำนักในโรงแรม เบเวอร์ลีฮิลล์ และที่โรงแรมนี้เองภรรยาข้าพเจ้าถูกโจรกรรมเครื่องประดับ

จากลอสแอนเจลีส เราได้เข้าไปหลายภูมิภาคก่อนเดินทางมาถึงวอชิงตัน เราได้หยุดแวะบางแห่ง ซึ่งข้าพเจ้าได้พบผู้ที่เคยร่วมงานกับเราในระหว่างสงครามต่อต้านญี่ปุ่นที่กรุงวอชิงตันรัฐบาลอเมริกันจัดให้เราพักที่แบลร์เฮาส์(ที่พักซึ่งสำรองไว้สำหรับแขกของทางราชการ) ซึ่งตั้งอยู่ใกล้ทำเนียบขาว ที่นั่นข้าพเจ้าได้เข้าพบรัฐมนตรีต่างประเทศและข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศบางคนที่เคยช่วยเหลือในระหว่างสงคราม ข้าพเจ้าจึงถือโอกาสนั้นแสดงความขอบคุณในบรรดาข้าราชการเหล่านี้ มีบางคนที่ต่อมาถูกปลดโดยอิทธิพลทางการเมืองของโจแมคคาธี ด้วยข้อหา "ดำเนินกิจกรรมที่ไม่ใช่อเมริกัน" รัฐบาลอเมริกันได้มอบเหรียญเสรีภาพชั้นหนึ่ง (ประดับใบปาล์มทองคำ) แก่ข้าพเจ้าในฐานะที่มีคุณูปการต่อฝ่ายสัมพันธมิตรระหว่างสงครามต่อต้านญี่ปุ่น ต่อจากนั้นประธานาธิบดีทรูแมน ก็ได้ให้การต้อนรับข้าพเจ้า ระหว่างการสนทนา ท่านก็ได้ให้สัญญากับข้าพเจ้าว่าจะสนับสนุนให้สยามเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ

จากวอชิงตัน เราได้เดินทางต่อไปยังนิวยอร์ค ผู้แทนของรัฐบาลสยามที่นั่นได้พยายามติดต่อกับผู้แทนประเทศซึ่งเป็นสมาชิกถาวรของคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติเพื่อให้ยอมรับสยามเข้าเป็นสมาชิกองค์การนี้ ผู้แทนสหภาพโซเวียตลังเลที่จะสนับสนุนการสมัครของเรา เนื่องจากสาธารณรัฐราษฎรมองโกเลีย ซึ่งเป็นพันธมิตรกับสหภาพโซเวียตระหว่างสงครามโลก ครั้งที่ 2 ก็ได้ขอสมัครเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติด้วย (แต่สมาชิกสหประชาชาติเห็นว่ามองโกเลียมิใช่ประเทศที่มีเอกราชสมบูรณ์ หากอยู่ในอาณัติของสหภาพโซเวียต จึงไม่ยอมรับเข้าเป็นสมาชิก) แต่ในที่สุด สหภาพโซเวียต ก็ยินยอมสนับสนุนการสมัครของประเทศสยาม

แม้ว่าสหราชอาณาจักรและฝรั่งเศสจะมองว่าประเทศสยามเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น แต่สยามก็ได้รับการยอมรับเป็นเอกฉันท์จากคณะมนตรีความมั่นคงฯ และสมัชชาใหญ่ฯ ให้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ ขณะเดียวกันจีนก็ได้วีโต้คัดค้านการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของสาธารณรัฐราษฎรมองโกเลีย (อีก 10 ปีต่อมา มองโกเลียจึงได้เข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติ)

จากนิวยอร์ค เราได้ลงเรือ "ควีนอลิซาเบท" เพื่อเดินทางไปอังกฤษ

นายกรัฐมนตรีแอทลี รัฐบาลอังกฤษและลอร์ดเมานท์แบทเตนได้ต้อนรับเรา

ด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่ง ที่กรุงลอนดอน เราได้พบสมาชิกสโมสร "กองกำลังพิเศษ" ชาวอังกฤษซึ่งเคยทำงานร่วมกับเราระหว่างการต่อต้านญี่ปุ่น รัฐบาลอังกฤษได้จัดงานรับรองเพื่อเป็นเกียรติแก่ข้าพเจ้า สมเด็จพระเจ้ายอร์ช ที่ 6 และพระราชินีอลิซาเบทได้ทรงเชิญข้าพเจ้าและภรรยาไปรับประทานอาหารกลางวันที่พระราชวังบักกิงแฮม บุคคลที่ร่วมโต๊ะเสวยประกอบด้วยเจ้าฟ้าหญิงอลิซาเบท (ซึ่งต่อมาเป็นสมเด็จพระราชินีอลิซาเบท ที่ 2) พร้อมด้วยเจ้าฟ้าหญิงมาร์กาเรต พระขนิษฐาของเจ้าฟ้าหญิงอลิซาเบท ลอร์ดและเลดี้เมานท์แบทเตน

ข้าพเจ้าได้ถือโอกาสนั้น ขอให้รัฐบาลอังกฤษเพิ่มราคาข้าวที่สั่งซื้อจากประเทศสยามไว้ให้สูงขึ้นตามราคาตลาดโลก ซึ่งรัฐบาลอังกฤษได้ยินยอมตามนั้น

จากลอนดอน ข้าพเจ้าเดินทางต่อไปยังกรุงปารีสตามคำเชิญของประธานาธิบดี เลออง บลุม ซึ่งได้ให้การต้อนรับเราอย่างอบอุ่น และได้จัดเลี้ยงรับรองที่กระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสเพื่อเป็นเกียรติแก่เราเมื่อต้นเดือนมกราคม พ.ศ.2490

จากปารีสเราเดินทางเข้าสวิตเซอร์แลนด์ เพื่อเข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชและสมเด็จพระราชชนนี ออกจากสวิตเซอร์แลนด์เราเดินทางไปกรุงเฮก โคเปนเฮเกน สตอกโฮล์มและออสโล ซึ่งข้าพเจ้าและภรรยาได้รับการต้อนรับจากประมุขของประเทศเหล่านั้น

พระเจ้ากุสตาฟที่ 6 ได้พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ "ลา กรองค์-ครัวส์ เดอ วาสา" แก่ข้าพเจ้า เพื่อยืนยันมิตรภาพระหว่างสวีเดนกับสยาม

หลังจากเสร็จการเยือนยุโรปแล้ว เราก็เดินทางกลับประเทศสยามผ่านกัลกัตตาซึ่งขณะนั้นอินเดียยังเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ

ที่กัลกัตตา ตัวแทนจากสถาบันสมิทโซเนียน ซึ่งเดินทางมาจากสหรัฐฯ เป็นการพิเศษได้มอบเอกสารของสถาบันดังกล่าวชุดหนึ่งแก่ข้าพเจ้า เอกสารชุดนี้บรรยายเกี่ยวกับนกชนิดหนึ่ง ซึ่งเพิ่งค้นพบก่อนหน้านั้นไม่นาน โดยตั้งชื่อว่า "Chloropsis Aurifrons Pridii" เพื่อเป็นเกียรติแก่ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) หัวหน้าขบวนการเสรีไทย" [137]

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสกับคณะได้เดินทางกลับมาถึงประเทศไทยเมื่อวันที่ 20

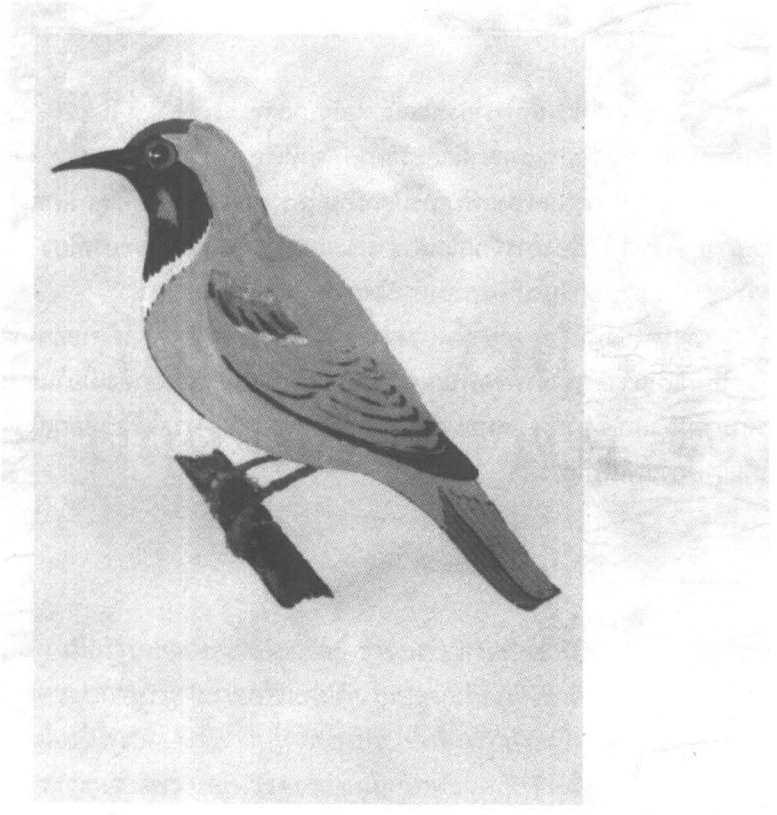

นกคลอรอปซีส อริฟรอนส์ ปรีดีอิ - CHLOROPSIS AURIFRONS PRIDI
เป็นชื่อนกที่สถาบัน สมิทโซเนียน ซึ่งเป็นสถาบันวิทยาศาสตร์แห่งโลกตั้งชื่อนกตัวนี้
ขึ้นเพื่อเป็นเกียรติแก่ ฯพณฯ ปรีดี พนมยงค์ (หลวงประดิษฐ์มนูธรรม) ในฐานะ
หัวหน้าขบวนการเสรีไทย เป็นนกที่ค้นพบที่ดอยอ่างขางหรือดอยอินทนนท์
ภาคตะวันตกเฉียงเหนือของสยาม เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม ค.ศ.๑๙๒๘

กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2490 รวมเวลาที่ออกไปปฏิบัติภารกิจในต่างประเทศคราวนั้น 3 เดือนเต็ม

เมื่อกลับมา ท่านได้ทำรายงานเสนอต่อรัฐบาลธำรงนาวาสวัสดิ์ ในหลายเรื่อง อันมีความสำคัญต่อประเทศชาติและรัฐบาล อาทิเรื่องการสร้างเขื่อนเจ้าพระยา ที่ชัยนาท การปรับปรุงและส่งเสริมการปลูกฝ้าย โครงการจัดสร้างอาคารสงเคราะห์ราษฎร แม้กระทั่งเรื่องการจัดสวนสาธารณะและการส่งเสริมการท่องเที่ยว ซึ่งทางรัฐบาลขณะนั้นก็รับไปพิจารณาดำเนินการ

ต่อมาในวันที่ 8 เมษายน 2490 ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ลาออกจากการเป็นผู้แทนราษฎร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งในการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม ศกเดียวกัน หม่อมเจ้านิตยากร วรวรรณ ทรงได้รับเลือกเป็นผู้แทนราษฎรแทนท่านปรีดีฯ

30

รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2490

เมื่อรัฐบาลของพล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ เข้ารับตำแหน่งและความรับผิดชอบการบริหารราชการแผ่นดินในปลายเดือนสิงหาคม พ.ศ.2489 นั้น การเมืองในระบอบประชาธิปไตยของประเทศไทยกำลังอยู่ในความขัดแย้งอย่างรุนแรงระหว่างพรรคแนวรัฐธรรมนูญกับพรรคสหชีพซึ่งประกอบกันเป็นรัฐบาลขั้วหนึ่ง และพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งทำหน้าที่เป็นฝ่ายค้านอีกขั้วหนึ่ง

ความขัดแย้งได้มีมานับตั้งแต่รัฐบาลของพันตรี ควง อภัยวงศ์แพ้มติสภาฯ เรื่องร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชน และลาออกเมื่อวันที่ 14 มีนาคม 2489 โดยสมาชิกสภาฯ ได้ไปขอร้องให้ท่านรัฐบุรุษอาวุโส รับเป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งคณะรัฐมนตรีบริหารราชการแผ่นดินสืบแทน การยอมรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของท่านปรีดี พนมยงค์ครั้งนั้นได้สร้างความผิดหวังให้แก่สมาชิกของพรรคประชาธิปัตย์ในขณะนั้นเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งจากนั้นเป็นต้นมาก็ได้วางตัวเป็นฝ่ายตรงข้ามทางการเมืองกับท่านปรีดีฯอย่างเปิดเผย เมื่อเกิดกรณีสวรรคตขึ้นในต้นเดือนมิถุนายน ศกเดียวกัน ก็เป็นโอกาสให้สมาชิกบางคนของฝ่ายค้าน ทำหน้าที่ "ตรวจสอบ" ท่านปรีดีฯ อย่างเข้มข้น จนกระทั่งท่านปรีดีฯ

ต้องลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี

นอกจากนั้นก็ยังมีกรณีการเลือกตั้งสมาชิกพฤฒสภาเมื่อวันที่ 24 พฤษภาคม 2489 ที่ผู้สมัครของพรรคแนวรัฐธรรมนูญและพรรคสหชีพได้รับเลือกตั้งทั้งหมด การพ่ายแพ้ในเชิงการเมืองของพรรคประชาธิปัตย์ดังกล่าวได้เพิ่มความขัดแย้งระหว่าง 2 ขั้วการเมืองของประเทศไทยในขณะนั้นยิ่งขึ้น

แม้ว่ารัฐบาลธำรงฯ จะได้บริหารราชการแผ่นดินในบรรยากาศประชาธิปไตย โดยสามารถแก้ไขปัญหาของประเทศที่สำคัญๆ ลุล่วงไปได้หลายประการ แต่กระนั้น โดยที่ภาวะหลังสงครามด้านเศรษฐกิจ สังคมและการต่างประเทศมีความซับซ้อน ยากที่จะดูแลแก้ไขให้ลุล่วงไปได้โดยรวดเร็ว รัฐบาลธำรงฯจึงไม่อยู่ในฐานะที่จะหลีกเลี่ยงการถูกวิพากษ์วิจารณ์ได้

ก่อนปิดสมัยประชุมของสภาผู้แทนเมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2489 พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรีได้กล่าวคำปราศรัยต่อที่ประชุมมีความสำคัญตอนหนึ่งที่สะท้อนสภาพการณ์และบรรยากาศทางการเมืองในขณะนั้นว่า

"จริงอยู่ ถึงแม้ว่ารัฐบาลชุดนี้ได้เข้าบริหารราชการในเวลาที่บ้านเมืองได้ผ่านภาวะศึกสงครามแล้วก็ดี แต่พันธกรณีต่างๆ และความเสื่อมโทรมทั้งในด้านจิตใจและในด้านวัตถุอันเป็นผลของมหาสงครามคราวนี้ ก็ยังมีอยู่อย่างมากหลาย จึงตกเป็นภาระอันหนักของรัฐบาลและสภานี้ที่ต้องร่วมมือร่วมใจกันฝ่าฟันอุปสรรคและแก้ไขปัญหาต่างๆ อย่างเคร่งเครียดดังที่ได้กระทำกันอย่างได้ผลดีมาแล้ว และที่จะต้องกระทำให้ได้ผลดียิ่งขึ้นต่อไป

การปกครองระบอบประชาธิปไตยย่อมต้องอาศัยพรรคการเมืองเป็นส่วนประกอบอันสำคัญแม้ในขณะนี้จะยังมิได้มีพระราชบัญญัติคณะพรรคการเมืองตราไว้ก็ตาม แต่ระบบพรรคการเมืองก็ได้ปรากฏรูปขึ้นในสภานี้โดยเกือบชัดแจ้งแล้ว ย่อมเป็นธรรมดาที่คณะพรรคฝ่ายค้านและฝ่ายสนับสนุนรัฐบาลจะต้องมีการขัดแย้งและกระทบกันบ้างตามแนวความคิดของแต่ละท่านและแต่ละฝ่าย แต่เมื่อต่างฝ่ายต่างถือหลักการให้สิทธิและการต่อสู้ทางการเมืองภายในกรอบของรัฐธรรมนูญ และโดยคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของปวงชนชาวไทยเป็นที่ตั้งแล้วก็ย่อมก่อให้เกิดคุณประโยชน์ และไม่ทำอันตรายเสียหายให้แก่ชาติบ้านเมืองแต่ประการใด" [138]

พลเรือตรี ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ (หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์)
นายกรัฐมนตรี พ.ศ.2489-2490

ต่อมาเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2490 ภายหลังที่ได้เปิดประชุมสภาสมัยสามัญแล้ว 9 วัน นายควง อภัยวงศ์ ในนามพรรคประชาธิปัตย์ ก็ได้เสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไปในเรื่องสำคัญหลายเรื่อง อาทิ ความสงบเรียบร้อยภายในประเทศ เสถียรภาพทางการคลังและเศรษฐกิจ การศึกษาของชาติ และกรณีสวรรคต

สภาฯ ได้มีการประชุมทั้งกลางวันและกลางคืนเป็นเวลา 7 วัน 7 คืน

โดยรัฐบาลได้ให้ถ่ายทอดเสียงการประชุมครั้งนั้นทางวิทยุกระจายเสียงทั่วประเทศ ซึ่งในที่สุด ในวันที่ 27 พฤษภาคม ศกเดียวกัน ที่ประชุมก็ได้ลงคะแนนลับปรากฏว่าสภาลงมติไว้วางใจรัฐบาลด้วยคะแนน 86 ต่อ 55 โดยมีผู้งดออกเสียง 16 คน แต่พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ก็ได้นำคณะรัฐมนตรีกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่ง เพื่อให้โอกาสได้มีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีเสียใหม่ รัฐสภาได้มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิก และมีมติเห็นพ้องกันว่าสมควรที่พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์จะได้ดำรงตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาลต่อไป ต่อมาในวันที่ 30 พฤษภาคม 2490 ก็ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้ง พล.ร.ต. ถวัลย์ฯ เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง

ถึงแม้ว่ารัฐบาลธำรงฯจะผ่านพ้นการถูกอภิปรายทั่วไปของพรรคฝ่ายค้านมาด้วยดีในบรรยากาศแห่งความเป็นประชาธิปไตย และสามารถชี้แจงตอบโต้ทุกประเด็นที่มีการอภิปรายได้อย่างโปร่งใส หากในแง่ของความรู้สึกของประชาชนที่ติดตามข่าวสารและความเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยเฉพาะประชาชนคนกรุงเทพฯ การได้ยินได้ฟังการอภิปรายที่วิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลอย่างรุนแรง 7 วัน 7 คือ ก็ได้สร้างกระแสเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งเพิ่มความชัดเจนขึ้นเป็นลำดับในกลางปี พ.ศ.2490

แม้กระทั่ง "ผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475" บางคนก็รู้สึกคล้อยตามข้อวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาล ซึ่งรัฐมนตรีสำคัญๆ รวมทั้งนายกรัฐมนตรีก็เป็น "ผู้ก่อการฯ" ด้วยกัน

ในคืนวันที่ 3 กรกฎาคม 2490 ได้มีการประชุมร่วมกันของ "ผู้ก่อการฯ" บางคน ณ ทำเนียบท่าช้างฯ ตามคำเสนอของพล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส ผู้บัญชาการทหารบก ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมก็มีอาทิ ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ นายกรัฐมนตรี พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน ผู้บัญชาการทหารเรือ พล.ร.ต.สังวร สุวรรณชีพ สารวัตรใหญ่ทหาร พล.ท. เรือง เรืองวีรยุทธ ปลัดกระทรวงกลาโหม ซึ่งพล.ต.อ.อดุลฯ เสนอให้รัฐบาลแก้ไขปัญหาต่างๆ ในขณะนั้นให้ลุล่วงไปโดยรวดเร็ว ขณะที่นายกรัฐมนตรีก็ยืนยันว่ารัฐบาลกำลังพยายามแก้ไขอย่างเต็มที่ แต่บ้านเมืองเสียหายจากสงครามมามาก จึงต้องใช้เวลาในการนั้น ในการประชุมดังกล่าว ได้มีการกล่าวถึงโอกาสที่อาจ

จะมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลโดยใช้กำลังด้วย

เข้ามาในเดือนพฤศจิกายน 2490 พล.ร.ต. ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ได้แจ้งต่อที่ประชุมคณะรัฐมนตรีว่ารัฐบาลจะลาออกในวันที่ 7 เดือนนั้น แต่ต่อมาได้เลื่อนไปเป็นวันที่ 11 เพื่อรอการยกเลิก "สัญญาสมบูรณ์แบบ" ของรัฐบาลอังกฤษตามที่นายดิเรก ชัยนาม เอกอัครราชทูตประจำกรุงลอนดอนได้แจ้งมาให้ทราบ อย่างไรก็ตาม ทางฝ่ายที่เห็นว่าจะต้อง "ล้มรัฐบาล" ด้วยการใช้กำลังได้ตัดสินใจเด็ดขาดเสียแล้ว ดังนั้นการกระทำ "รัฐประหาร" จึงได้เกิดขึ้นในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490

คณะรัฐประหาร ซึ่งประกอบด้วยนายทหารนอกราชการ เช่น พลโท ผิน ชุณหะวัณ พันเอกกาจ กาจสงคราม พ.ท.ขุนจำนงภูมิเวทฯลฯ และนายทหารประจำการ ซึ่งมีพ.อ.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นกำลังสำคัญ ได้ยึดอำนาจเป็นผลสำเร็จ โดยออกแถลงการณ์มีใจความสำคัญว่าประเทศกำลังเผชิญกับภาวะวิกฤติหลายด้าน เช่น ของแพง ศีลธรรมเสื่อมโทรม รัฐบาลไม่อาจแก้ไขปัญหาได้ จึงต้องยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ.2489 (ซึ่งเพิ่งประกาศใช้มาเป็นเวลาเพียงปีครึ่ง) และใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่คณะรัฐประหารได้ร่างขึ้น ขณะเดียวกันคณะรัฐประหารก็ได้เชิญจอมพล ป.พิบูลสงครามมาร่วมงาน โดยแต่งตั้งให้เป็น "ผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย" และให้เป็นผู้ลงนามรับสนองพระบรมราชโองการรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งมีกรมขุนชัยนาทนเรนทร ประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เป็นผู้ลงนามแต่เพียงผู้เดียว

คณะรัฐประหารได้แสดงความมุ่งหมายที่จะจับกุมท่านปรีดี พนมยงค์ เป็นสำคัญโดยได้ส่งกำลังไปจับกุมที่ทำเนียบท่าช้างฯ แต่ท่านปรีดีฯ สามารถหลบหนีไปจากทำเนียบฯ เสียก่อน ต่อมาในวันที่ 10 พฤศจิกายน ศกเดียวกัน (2 วันภายหลังการยึดอำนาจ) ก็ได้แต่งตั้งนายควง อภัยวงศ์ หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งเป็นฝ่ายค้านในสมัยรัฐบาลธำรงฯ เป็นนายกรัฐมนตรี ตามรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ของคณะรัฐประหาร

รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 ได้ยุติบทบาททางการเมืองในประเทศไทยของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ โดยสิ้นเชิง และตามมาด้วยความพยายามของฝ่ายที่เป็นปรปักษ์ในทุกวิถีทางที่จะทำลายล้างท่านอาวุโสท่านรัฐบุรุษอาวุโสอย่าง

ที่ไม่เคยมีบุคคลใดเคยประสบมาแต่ก่อน ท่านปรีดีฯ ใช้เวลาจากนั้นถึง 36 ปี ในต่างแดน จนกระทั่งถึงอสัญกรรมที่ประเทศฝรั่งเศสในปี พ.ศ.2526 ก่อนมีอายุครบ 84 ปี

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เล่าถึงเหตุการณ์ตั้งแต่ครั้งรัฐประหารจนถึงการที่ท่านได้ลี้ภัยการเมืองไปพำนักอยู่ในประเทศจีนเป็นเวลานานถึง 21 ปีก่อนที่จะย้ายไปอยู่ที่ฝรั่งเศส เอาไว้ค่อนข้างละเอียด ดังต่อไปนี้

"เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2490 เกิดการรัฐประหารของฝ่ายทหารโดยการสนับสนุนของพวกอนุรักษ์นิยมขวาจัด และพวกคลั่งชาติ โค่นล้มรัฐบาลที่ถูกต้องตามกฎหมายของพลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นพรรคพวกของข้าพเจ้า พวกรัฐประหารได้บุกเข้าไปในบ้าน เพื่อจะเอาชีวิตข้าพเจ้า รวมทั้งภรรยาและบุตรเล็กๆ โดยกล่าวหาว่าข้าพเจ้าเป็นผู้สมรู้ร่วมคิดในกรณีสวรรคต

จอมพลพิบูลสงครามซึ่งถูกปล่อยตัวก่อนหน้านั้นไม่กี่เดือนเพราะกฎหมายอาชญากรสงครามไม่มีผลใช้บังคับย้อนหลัง ได้รับแต่งตั้งจากคณะรัฐประหารให้เป็นผู้บัญชาการทหารแห่งประเทศไทย ทำให้มีอำนาจบังคับบัญชาเจ้าหน้าที่ของรัฐ

คณะรัฐประหารได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ซึ่งสมาชิกวุฒิสภามิได้มาจากการเลือกตั้งโดยทางอ้อมอีกต่อไป แต่จะมาจากการแต่งตั้งโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ โดยมีหัวหน้าคณะรัฐประหารเป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ ก่อนรัฐประหาร อายุขั้นต่ำของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร กำหนดไว้ที่ 23 ปี แต่รัฐธรรมนูญฉบับคณะรัฐประหารกำหนดไว้ที่ 35 ปีซึ่งเท่ากับอายุต่ำสุดของผู้สมัครเป็นสมาชิกวุฒิสภาของสหรัฐอเมริกา อย่างไรก็ตาม มาตรการนี้ก็ใช้เพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะต่อมาประเทศไทยก็ถูกปกครองโดย รัฐธรรมนูญฟาสซิสต์ กึ่งฟาสซิสต์ และฟาสซิสต์ใหม่ๆ ฯลฯ อีกหลายฉบับ ยิ่งกว่านั้น รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวนี้ก็ยังลิดรอนเสรีภาพทางการเมืองหลายประการด้วย

รัฐบาลใหม่ประกอบด้วยพวกอนุรักษนิยมขวาจัดเป็นส่วนใหญ่ แต่ต่อมาไม่กี่เดือนทหารก็จี้ให้รัฐบาลชุดนี้ลาออก และจอมพลพิบูลฯก็เข้ามาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง

คืนวันเดียวกับที่เกิดรัฐประหารข้าพเจ้าได้หลบหนีทหารที่ล้อมรอบบ้านพักออกไปได้อย่างหวุดหวิด และข้าพเจ้าได้ไปพักอยู่กับเพื่อนทหารเรือที่ฐานทัพเรือสัตหีบอยู่ระยะเวลาหนึ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการสู้รบระหว่างคนไทยด้วยกันเอง ข้าพเจ้าจึงตัดสินใจเดินทางออกจากเมืองไทย เพื่อลี้ภัยไปอยู่ที่สิงคโปร์ก่อน โดยรอคอยเวลาที่เหมาะสมในการเดินทางกลับบ้านเกิดเมืองนอนอย่างสันติ

ข้าพเจ้าพร้อมด้วยมิตรสหายบางคนได้เดินทางไปพบนาวาเอกสแตรท ฟอร์ด เดนิส ซึ่งเคยร่วมการต่อสู้ในระหว่างสงครามภายใต้การนำของลอร์ดเมาท์แบทเตน และในขณะนั้นดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตทหารเรือ ณ สถานเอกอัครราชทูตอังกฤษ เพื่อขอให้ติดต่อกับเอกอัครราชทูตอังกฤษ เพื่อแจ้งให้ทราบถึงความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะเดินทางไปสิงคโปร์ในฐานะผู้ลี้ภัยทางการเมือง กัปตันเดนิสและนาวาเอกการ์เดสผู้ช่วยทูตทหารเรืออเมริกันได้ร่วมกันนำข้าพเจ้าออกจากท่าเรือกรุงเทพฯ จนกระทั่งออกไปยังทะเลลึกโดยเรือยนต์ของกัปตันการ์เดส ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ขับเรือเอง พร้อมด้วยภรรยาและน้องภรรยา ต่อมาเราได้ลงเรือบรรทุกน้ำมันของอังกฤษมุ่งหน้าไปยังสิงคโปร์กับต้นเรือบรรทุกน้ำมันและเจ้าหน้าที่ประจำเรือได้ต้อนรับเราอย่างอบอุ่นและอำนวยความสะดวกอย่างดียิ่ง

ขณะนั้นสิงคโปร์เป็นอาณานิคมของอังกฤษ แม้ว่ารัฐบาลอังกฤษจะให้สิทธิแก่ข้าพเจ้าในการลี้ภัยทางการเมือง ข้าพเจ้าก็ทราบดีว่าสิทธิดังกล่าวนี้จะมีอยู่ ตราบเท่าจนกว่าอังกฤษจะรับรองระบอบปกครองใหม่ของสยามเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงขอให้สถานเอกอัครราชทูตสยามประจำกรุงลอนดอนและนานกิง (ซึ่งไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลใหม่) ออกหนังสือเดินทางการทูตพร้อมด้วยวีซ่าแก่ข้าพเจ้า เพื่ออนุญาตให้ข้าพเจ้าสามารถเดินทางไปประเทศอื่นได้ เอกอัครราชทูตทั้งสองยินดีทำตามที่ข้าพเจ้าขอไป ข้าพเจ้าจึงได้รับวีซ่าทางการทูตจากสถานทูตจีน สหรัฐฯ ฝรั่งเศส ฯลฯ ข้าพเจ้าพักอยู่ที่สิงคโปร์เป็นเวลา 7 เดือน เพื่อรอคอยเวลาที่เหมาะสมในการกลับสู่สยาม ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวว่ามิตรของข้าพเจ้าจำนวนหนึ่งกำลังเตรียมก่อการต่อต้านรัฐบาลของคณะรัฐประหารอย่างลับๆ ซึ่งต้องใช้เวลาเตรียมการพอสมควร ดังนั้นข้าพเจ้าจึงออกเดินทางจากสิงคโปร์ไปยังประเทศอื่นๆ ในระหว่างนั้น

ปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2491 ข้าพเจ้าเดินทางออกจากสิงคโปร์ไป

ยังฮ่องกง ซึ่งบรรดามิตรชาวไทยของข้าพเจ้าและกงสุลใหญ่ของสยามเวลานั้นได้ให้การต้อนรับอย่างดี

จากฮ่องกง เราเดินทางต่อไปยังเซี่ยงไฮ้ ซึ่งเพื่อนชาวจีนที่เกิดในสยามและเจ้าหน้าที่สถานเอกอัครราชทูตสยามประจำนานกิงบางคนได้ต้อนรับเรา

นายสงวน ตุลารักษ์ อดีตเอกอัครราชทูตสยามประจำนานกิงและข้าพเจ้าได้ไปพบเอกอัครราชทูตเม็กซิโกเพื่อขอวีซ่าซึ่งเขาประทับตราให้โดยไม่มีปัญหาเลย

เราคิดกันว่าจะเดินทางไปเม็กซิโกโดยแวะผ่านซาน ฟรานซิสโก ขณะที่เรากำลังยื่นหนังสือเดินทางแก่เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองของจีนอยู่นั้น ได้มีชาวอเมริกันหนุ่มคนหนึ่งชื่อนอร์แมน ฮันนาห์ ซึ่งเป็นรองกงสุลสหรัฐอเมริกาประจำเซี่ยงไฮ้ ได้ตรงเข้ามากระชากหนังสือเดินทางของข้าพเจ้าจากมือเจ้าหน้าที่จีนผู้นั้น และได้ขีดฆ่าวีซ่าอเมริกัน ซึ่งสถานเอกอัครราชทูตสหรัฐฯ ที่กรุงลอนดอนเป็นผู้ออกให้ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงประจักษ์แก่ตัวเองว่ารองกงสุลหนุ่มอเมริกันผู้นี้ช่างมีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่ของจีน และแม้กระทั่งเอกอัครราชทูตอเมริกันเอง (ต่อมาข้าพเจ้าได้ทราบว่ารองกงสุลผู้นี้เป็นสายลับของซี.ไอ.เอ.) นอกจากนั้นข้าพเจ้าก็ยังได้เข้าใจอีกว่า อิสริยาภรณ์และคำประกาศกิตติคุณที่รัฐบาลสหรัฐฯ มอบให้แก่ข้าพเจ้า (เมดัล ออฟ ฟรีดอม ประดับใบปาล์มทองคำ) ไม่มีค่าอันใดเลย เพราะข้าพเจ้ากลับถูกมองว่าเป็นอาชญากรเสียด้วยซ้ำอันเป็นข้อกล่าวหาที่สร้างขึ้นโดยผู้ที่เป็นศัตรูระหว่างสงครามของสหรัฐฯเอง (ซึ่งก็คือ จอมพลป.พิบูลสงคราม) ทั้งนี้โดยการปฏิเสธไม่ให้ข้าพเจ้าแวะผ่านผืนแผ่นดินอเมริกัน แม้จะเป็นเวลาเพียงไม่กี่ชั่วโมง

ชาวอเมริกันที่เซี่ยงไฮ้พยายามติดต่อกับข้าพเจ้าเพื่อชี้แจงเหตุการณ์ครั้งนี้ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอมให้พบ

วันหนึ่งเพื่อนชาวอเมริกันคนหนึ่งซึ่งเคยทำงานร่วมกับข้าพเจ้าเมื่อคราวต่อต้านญี่ปุ่น ได้เชิญข้าพเจ้าไปรับประทานอาหารกลางวันกับเขาในฐานะมิตรสหาย ข้าพเจ้าประหลาดใจที่ได้พบกงสุลใหญ่อเมริกัน ซึ่งได้เข้ามาแสดงความเสียใจต่อเหตุการณ์เกี่ยวกับวีซ่าครั้งนั้น และแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่านายพลยอร์ช มาร์แชล รัฐมนตรีต่างประเทศได้สั่งให้ประทับวีซ่ากลับคืนในหนังสือเดินทางของข้าพเจ้าต่อมาไม่นาน นอร์แมน ฮันนาห์ รองกงสุลอเมริกันประจำเซี่ยงไฮ้ได้ย้ายไป

ประจำกรุงเทพฯ

องค์การ ซี.ไอ.เอ. นี้เองที่เป็นผู้สนับสนุนให้ตำรวจสันติบาลไทยจับกุมภรรยาและบุตรชายคนโตของข้าพเจ้า ภรรยาของข้าพเจ้าถูก "ควบคุมตัว" ที่สันติบาลเป็นเวลา 84 วัน ส่วนปาล บุตรชาย ซึ่งขณะนั้นอายุได้ 20 ปี ถูกตัดสินจำคุก 20 ปี โดยข้อหากบฏภายในพระราชอาณาจักร ปาลได้รับการปล่อยตัวตามกฎหมายนิรโทษกรรมเมื่อคราวครบรอบกึ่งพุทธกาล พ.ศ.2500

ฮันนาห์ได้ย้ายไปประจำที่อาฟกานิสถานชั่วระยะเวลาสั้นๆ แล้วก็กลับมาประจำกรุงเทพฯในตำแหน่งที่ปรึกษาสถานเอกอัครราชทูตสหรัฐฯ วันหนึ่งเอกอัครราชทูตไทยประจำกรุงปารีสได้มอบสำเนารายงานซึ่งเขียนโดยฮันนาห์เกี่ยวกับเหตุการณ์เรื่องวีซ่าครั้งนั้นของข้าพเจ้า รายงานฉบับนั้นเต็มไปด้วยคำโกหกมดเท็จมากมาย ฮันนาห์เขียนเล่าให้ตอนหนึ่งว่า หลังจากขีดวีซ่าสหรัฐฯ บนหนังสือเดินทางของข้าพเจ้าแล้ว เขาก็เดินทางมาพบข้าพเจ้าที่โรงแรม ซึ่งข้าพเจ้าก็ได้ต้อนรับเขาอย่างฉันมิตร และเราก็รับประทานอาหารร่วมกัน

ข้าพเจ้าสาบานได้ว่า ไม่เคยพบหน้าฮันนาห์อีกเลยตั้งแต่วันเกิดเหตุครั้งนั้น

ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2513 ข้าพเจ้าได้ข่าวว่าฮันนาห์ได้พ้นจากตำแหน่งในกรุงเทพฯ และเดินทางกลับไปสหรัฐอเมริกาแล้ว

ข้าพเจ้าไม่ได้มีความโกรธเคืองนายฮันนาห์เป็นการส่วนตัวเพียงแต่อยากให้ผู้เสียภาษีชาวอเมริกันตระหนักว่าเงินค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ของพวกสายลับ ซี.ไอ.เอ. นั้น บางทีก็สูญเสียไปกับรายงานที่บิดเบือน ซึ่งมีผลต่อการตัดสินใจที่เป็นผลเสียแก่ชาวอเมริกันเอง

เมื่อเจียงไคเช็คได้รับรายงานเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่สนามบินเซี่ยงไฮ้แล้วก็ได้แสดงความปรารถนาจะให้ข้าพเจ้าพำนักอยู่ในประเทศจีน โดยยืนยันกับข้าพเจ้าว่า ไม่เคยลืมคุณูปการของข้าพเจ้าที่มีต่อสัมพันธมิตรระหว่างสงคราม และเขาจะไม่ส่งข้าพเจ้าข้ามแดนกลับไป เนื่องจากเขาจำได้ดีว่ารัฐบาลจอมพลป.ฯ ได้ปฏิบัติต่อประเทศจีนด้วยความไม่ซื่อสัตย์และปราศจากความละอายใจ ในการนี้ เขาได้มอบหมายให้เจ้าหน้าที่อำนวยความสะดวกแก่ข้าพเจ้าระหว่างพำนักอยู่ในประเทศจีน

วันที่ 1 ตุลาคม 2491 ข้าพเจ้าได้ข่าวว่ารัฐบาลจอมพลป.ฯ ได้จับกุมนายทหารและนักการเมืองหลายคนซึ่งวางแผนจะก่อการยึดอำนาจจากรัฐบาลในวัน

จอมพล ผิน ชุณหะวัณ (หลวงชำนาญยุทธศาสตร์)
หัวหน้าคณะรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490

รุ่งขึ้น แต่สมาชิกของกลุ่มคนหนึ่งเกิดทรยศหักหลังพรรคพวกขึ้นมา ขบวนการต่อสู้ครั้งนี้นำโดยพลตรีเนตร เขมะโยธิน (ยศขณะนั้น) นักเรียนเก่าโรงเรียนเสนาธิการชั้นสูงแห่งฝรั่งเศส ซึ่งเคยเป็นสมาชิก "ขบวนการเสรีไทย" ระหว่างสงคราม และเพื่อนสนิทของข้าพเจ้าจำนวนหนึ่งก็ได้เข้าร่วมขบวนการต่อสู้ครั้งนี้ การพยายามก่อกบฏครั้งนี้เรียกชื่อว่า "กบฏ 1 ตุลาคม 2491"

ส่วนคนที่สามารถหลบหนีการจับกุม ได้ส่งตัวแทนของเขามาพบข้าพเจ้าเพื่อวางแผนก่อการอภิวัฒน์โค่นรัฐบาลปฏิกิริยาเราได้ตกลงกันว่าจะให้ข้าพเจ้าเป็นผู้นำการก่อการอีกครั้งหนึ่ง โดยร่วมมือกับเพื่อนๆ ทหารเรือ นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผู้รักชาติ ประชาธิปไตย และทหาร ตำรวจผู้รักชาติ รวมทั้งบรรดาทหาร และนายพลคนหนึ่งซึ่งเป็นอดีตเสนาธิการทหารบกซึ่งถูกคณะรัฐประหารปลดออกจากตำแหน่ง"

เมื่อมิตรสหายทางเมืองไทยแจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่า โอกาสอำนวยแล้ว เราจึงเช่าเรือขนาด 20 ตัน เพื่อเดินทางอย่างลับๆ ออกจากฝั่งทะเลจีน ไปยังฝั่งตะวันออกของอ่าวสยาม" [139]

31

ขบวนการ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2492

ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ พร้อมด้วยคณะได้ออกเดินทางจากฮ่องกง เมื่อวันที่ 30 มกราคม พ.ศ.2492 และเรือที่โดยสารมาก็ได้ทอดสมออยู่นอกเขตเกาะเสม็ดเมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ศกเดียวกัน ต่อมาท่านปรีดีฯ ได้เดินทางโดยเรือยนต์มาขึ้นฝั่งที่ศรีราชาในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ และได้เข้ากรุงเทพฯ โดยรถจี๊ปของนาวิกโยธินในค่ำของวันที่ 23 เดือนเดียวกัน

ในขณะเดียวกัน ทางฝ่ายรัฐบาลซึ่งได้รับข่าวกรองเรื่องการเดินทางเข้ามาประเทศไทยของท่านปรีดีฯ ก็ได้สั่งการเตรียมพร้อมรับสถานการณ์อย่างเต็มที่

ถึงแม้ว่าแผนการใช้กำลัง (อดีตเสรีไทยส่วนหนึ่งด้วยการประสานงานกับกำลังฝ่ายทหารเรือบางหน่วย) จะมุ่งเพื่อล้มล้างรัฐบาลในขณะนั้น หากท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ยืดมั่นในหลักการว่าฝ่ายของท่านมีความมุ่งหมายที่จะฟื้นระบบประชาธิปไตยตามรัฐธรรมนูญ 2489 ที่ได้ถูกคณะรัฐประหารล้มล้างไปเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 ดังนั้นขบวนการของฝ่ายท่านจึงมิใช่ "กบฏต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย" แต่อย่างใด

สำหรับเหตุการณ์ในครั้งนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ได้เขียนเล่าเอาไว้เมื่อกาล

เวลาได้ผ่านไปแล้วถึง 23 ปี (คือใน พ.ศ.2515) ดังนี้

"วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2492 (ตรงกับวันเสาร์) เวลา 21 น. ข้าพเจ้าพร้อมด้วยบรรดามิตรได้ออกจากบ้านที่ข้าพเจ้าหลบซ่อนอยู่ในกรุงเทพฯ (ที่ถนนสีลม) เพื่อมุ่งหน้าไปยังมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งผู้ร่วมขบวนการฯ อันประกอบด้วยลูกศิษย์ลูกหาของข้าพเจ้าจำนวนหนึ่ง และผู้รักชาติคนอื่นๆกำลังรอคอยข้าพเจ้าอยู่ข้าพเจ้าได้สั่งการให้กองหน้าเข้าไปปลดอาวุธกองทหารซึ่งรักษาพระบรมมหาราชวัง (กองรักษาการณ์ด้านประตูวิเศษไชยศรี) เพื่อที่เราจะเข้าไปตั้งกองบัญชาการขึ้นที่นั่น พระบรมมหาราชวังนี้มิได้ใช้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์มาตั้งแต่สิ้นรัชกาลที่ 5 แล้ว (ยกเว้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 6)

ผู้บังคับหน่วยทหารกองรักษาการณ์ฯที่พระบรมมหาราชวังมิได้ต่อต้านการจู่โจมอย่างฉับพลันของกองหน้าของขบวนการฯ ดังนั้นภายในเวลา 15 นาที เราก็ควบคุมบริเวณพระบรมมหาราชวังได้หมด พร้อมกันนั้นก็ได้มีการยิงต่อสู้กัน โดยฝ่ายขบวนการฯ ได้ใช้ปืนครกยิงสู้กับทหารฝ่ายรัฐบาล กองพันทหารราบที่ 1 ของฝ่ายตรงข้ามพยายามที่จะออกจากที่ตั้งแต่ถูกกระสุนปืนและระเบิดของฝ่ายเราสกัดไว้ได้ เรายึดสถานีวิทยุกระจายเสียง กรมประชาสัมพันธ์ไว้ได้ และมอบให้อยู่ในความควบคุมของนายทหารยศนายพันผู้หนึ่ง (อดีตเสรีไทย) ในคืนวันที่ 26 และ 27 กุมภาพันธ์ มีการต่อสู้ประปรายระหว่างฝ่ายขบวนการประชาธิปไตยกับฝ่ายรัฐบาล

น่าเสียดายที่กำลังสนับสนุนฝ่ายทหารเรือถูกสกัดกั้นโดยกองกำลังซึ่งจงรักภักดีต่อฝ่ายรัฐบาล

เวลา 6 โมงเช้าของวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ทหารฝ่ายรัฐบาลภายใต้บังคับบัญชาของพล.ต.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้รับคำสั่งให้ยิงถล่มพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นที่มั่นของฝ่ายขบวนการฯ

เมื่อเห็นว่ากำลังสนับสนุนของเราเดินทางมาไม่ทันเวลา และเพื่อหลีกเลี่ยงการทำลายสถานที่ที่ทรงคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัตถุที่ล้ำค่าของชาติในพระบรมมหาราชวัง ข้าพเจ้าจึงสั่งการให้กองกำลังของฝ่ายขบวนการฯ ถอยร่นมาอยู่ในกองบัญชาการกองทัพเรือที่พระราชวังเดิม ข้าพเจ้าได้จัดการให้บรรดาเพื่อน

ร่วมขบวนการฯ ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเรือซึ่งนายพลเรือผู้หนึ่งเป็นผู้จัดหาให้

ส่วนข้าพเจ้าจะอยู่ที่พระราชวังเดิม เพื่อรอคอยกำลังสนับสนุน

ระหว่างนั้นทหารฝ่ายรัฐบาลได้ควบคุมพระนครไว้ได้ทั้งหมดแล้ว การก่อการเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2492 ของข้าพเจ้าจึงประสบความพ่ายแพ้ ซึ่งต่อมาเรียกกันว่า "กบฏวังหลวง"

นายทหารฝ่ายรัฐบาลที่ได้เข้าร่วมปราบปรามขบวนการฯ ของเราต่างได้รับการเลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น เป็นต้นว่า พลตรีสฤษดิ์ฯ ได้เลื่อนยศเป็นจอมพล เมื่อ พ.ศ.2499 ต่อมาใน พ.ศ.2500 จอมพลสฤษดิ์ฯ ทำรัฐประหารโค่นจอมพล ป.ฯ ซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาของตน ฝ่ายหลังต้องลี้ภัยไปอยู่อเมริกา และต่อมาก็ย้ายไปอยู่ญี่ปุ่น แรกทีเดียวจอมพลสฤษดิ์ฯ เองไม่ได้ครองอำนาจอย่างเปิดเผย โดยมอบตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้แก่พลเอกถนอม กิตติขจร (ยศในขณะนั้น) ต่อมาอีก 1 ปี จอมพลสฤษดิ์ฯ ก็ได้ทำรัฐประหารครั้งใหม่และโค่นล้มรัฐบาลถนอมฯ ลง แล้วจอมพลสฤษดิ์ฯ เองก็ได้เป็นนายกรัฐมนตรีทำการปกครองประเทศจนกระทั่งถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.2506 ตั้งแต่นั้นมา พลเอกถนอม กิตติขจร ก็ได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งหนึ่ง พลเอกถนอมฯ ได้เลื่อนยศเป็นจอมพล และดำเนินการปกครองประเทศต่อมาตามรัฐธรรมนูญเผด็จการที่จอมพลสฤษดิ์ฯ ได้ทำขึ้น หลังจากนั้นจึงประกาศใช้รัฐธรรมนูญอีกฉบับหนึ่งซึ่งกำหนดให้สมาชิกของวุฒิสภา มาจากการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ โดยนายกรัฐมนตรีนำรายชื่อขึ้นกราบบังคมทูลฯ และในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2515 รัฐธรรมนูญที่จอมพลถนอมฯ เป็นผู้ประกาศใช้ก็ถูกทำลายโดยตัวจอมพลถนอมฯ เอง เพื่อนำเอาระบอบเผด็จการเข้ามาแทนที่

เที่ยงคืนวันที่ 27 กุมภาพันธ์ (2492) นาวาตรีมนัส จารุภา ได้นำข้าพเจ้าไปยังที่หลบซ่อนแห่งหนึ่ง ที่นั่น ภรรยาและบุตรชายของข้าพเจ้า (ปาล พนมยงค์) ได้ช่วยพาข้าพเจ้าไปยังบ้านของผู้รักความเป็นธรรมคนหนึ่ง (นายอุดร รักษมณี โดยการติดต่อของนายสุธีและนางอัญชนา โอบอ้อม) ซึ่งเขาได้กรุณาให้ที่พัก (บ้านฉางเกลือของบริษัทเกลือไทยฯ ฝั่งธนบุรีริมแม่น้ำเจ้าพระยาเชิงสะพานตากสินฯ) แก่ข้าพเจ้าตลอดระยะเวลา 5 เดือน (28 กุมภาพันธ์-6 สิงหาคม 2492) แม้ว่ารัฐบาลจะตั้งสินบนนำจับด้วยรางวัลมูลค่าสูงแก่ผู้ที่บอก

ที่ซ่อนของข้าพเจ้า แต่ผู้รักความเป็นธรรมผู้นี้ (คุณอุดรฯ และคุณกิ่ง ภรรยา) ก็ไม่ได้มีความอยากได้ผลประโยชน์อันนี้เลย

สองปีต่อมา คือในปี พ.ศ.2494 นาวาตรีมนัสฯ และนาวาเอกอานนท์ ปุณฑริกาภ ได้ก่อการอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในชื่อ "กบฏแมนฮัตตัน" เนื่องจากการปฏิบัติการครั้งนั้น ซึ่งหน่วยทหารเรือนำโดยนาวาตรีมนัส จารุภา ได้เข้าจี้ตัวจอมพล ป.ฯ ระหว่างพิธีรับมอบเรือ "แมนฮัตตัน" ต่อหน้าเอกอัครราชทูตอเมริกันและเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ของทั้งสองประเทศ

นาวาตรีมนัสฯ และทหารของเขาได้จับกุมจอมพล ป.ฯ ไปลงเรือหลวงศรีอยุธยา" (ซึ่ง น.อ.อานนท์ฯ เป็นผู้บังคับการเรือ) การรบจึงเริ่มขึ้นระหว่างกำลังของกองทัพเรือฝ่ายหนึ่ง กับกำลังของกองทัพบกและกองทัพอากาศอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งในเบื้องแรกดูเหมือนว่าทางทหารเรือจะควบคุมกรุงเทพฯ ไว้ได้ แต่กองทัพอากาศได้ใช้เครื่องบินทิ้งระเบิดใส่เรือหลวงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นหน่วยบัญชาการของฝ่ายก่อการฯ โดยไม่คำนึงถึงชีวิตของจอมพล ป.ฯ ซึ่งอยู่ในเรือนั้นเลย จอมพล ป.ฯ ได้เรียกร้องผู้ที่จงรักภักดีต่อตนมิให้ใช้กำลังอาวุธ แต่ให้เจรจาโดยสันติกับฝ่ายก่อการฯ แต่เครื่องบินได้ทิ้งระเบิดเรือหลวงฯ ที่ทอดสมออยู่กลางแม่น้ำเจ้าพระยาจนกระทั่งจมลงในไม่ช้า จอมพล ป.ฯ หลบหนีออกจากเรือลำนั้นอย่างหวุดหวิดด้วยการกระโดดน้ำและว่ายมาถึงฝั่ง ซึ่งบรรดาผู้ที่จงรักภักดีได้ให้การต้อนรับ จึงสามารถกลับเข้ามายังกองบัญชาการของรัฐบาลได้

หน่วยทหารบกอื่นๆ ในจังหวัดใกล้เคียงได้เข้าร่วมกับฝ่ายรัฐบาล และรบชนะฝ่ายทหารเรือ จนในที่สุดกองกำลังฝ่ายรัฐบาลก็สามารถควบคุมกรุงเทพฯ ได้อีกครั้งหนึ่ง

เจ้าหน้าที่ตำรวจได้จับกุมนายทหารเรือหลายคน รวมทั้งผู้บัญชาการทหารเรือ (พลเรือเอก สินธุ์ กมลนาวิน) และพลเรือนบางคนที่ต้องสงสัยว่าเข้าร่วมกับฝ่ายก่อการฯ

ขณะที่นาวาตรีมนัสฯ และนาวาเอกอานนท์ฯ พร้อมด้วยนายทหารบกอีกคนหนึ่งที่ต้องสงสัยว่า ร่วมกับฝ่ายก่อการฯ สามารถหลบหนีไปลี้ภัยอยู่ในพม่า ผู้ก่อการฯ อีกจำนวนหนึ่งก็สามารถหลบหนีไปลี้ภัยในลาว กัมพูชา และ

สิงคโปร์ แต่หลังจากนั้นไม่กี่เดือน นาวาตรี มนัสฯ ก็กลับคืนสู่กรุงเทพฯ

นาวาตรี มนัส จารุภา ได้ถูกจับกุมพร้อมปาล พนมยงค์ บุตรชายและภรรยาของข้าพเจ้าในข้อหา "กบฏสันติภาพ" พ.ศ.2495 ส่วนนาวาเอก อานนท์ฯ ก็เดินทางกลับจากพม่าไม่นานนักหลังเหตุการณ์ โดยคาดว่าอาจจะได้รับความคุ้มครองจากกฎหมายนิรโทษกรรมซึ่งปล่อยตัวนาวาตรีมนัสฯ กับบุตรชายข้าพเจ้าและผู้ต้องหากบฏอื่น ๆ แต่น่าเสียดาย เขากลับถูกจับกุมและศาลอาญาได้ตัดสินจำคุกเป็นเวลา 20 ปี ต่อมาก็ได้รับการลดโทษและในที่สุด ก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2515

หลังจากความพ่ายแพ้ของ "กบฏวังหลวง" เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2492 เจ้าหน้าที่ตำรวจก็ได้จับกุมผู้ต้องสงสัยในการเข้าร่วมก่อการฯ ในบรรดาผู้ที่ถูกจับกุมเหล่านี้ ปรากฏว่าบางคนไม่มีส่วนรู้เห็นกับการก่อการฯ ดังกล่าวเลย ศาลอาญาได้ตัดสินจำคุกผู้ก่อการฯ ประมาณ 15 คนเป็นเวลาเกือบ 9 ปี และได้ปล่อยตัวคนอื่นๆ อีกมากมาย เพราะหลักฐานไม่เพียงพอ หลายคนหลบหนีการจับกุมไปได้ และหลบซ่อนในต่างจังหวัดบ้าง ในประเทศเพื่อนบ้านบ้าง หรือที่แน่กว่านั้นก็อยู่ในกรุงเทพฯ อย่างเปิดเผย ด้วยใจเย็นคิดว่าไม่มีพยานคนใดสามารถยืนยันว่าได้เห็นตนเข้าร่วมก่อการฯ ซึ่งเกิดขึ้นในคืนวันที่ 26 จนถึงเช้าวันที่ 27 กุมภาพันธ์

ถึงอย่างไรก็ดี อดีตรัฐมนตรี 4 คน ได้แก่ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ นายถวิล อุดล นายจำลอง ดาวเรือง และนายทองเปลว ชลภูมิ ซึ่งไม่ได้เข้าร่วมก่อการฯในวันนั้นกับเรา กลับถูกจับกุมทั้ง 4 คน

ก่อนวันก่อการฯ 1 วัน นายทองอินทร์ฯ นายถวิลฯ และนายจำลองฯ ได้รับคำเตือนให้อยู่ในบ้านของตน และมิให้ปรากฏตัวจนกว่าฝ่ายก่อการฯ จะประสบชัยชนะ ด้วยเหตุนี้ทั้ง 3 คนนี้จึงอยู่ในบ้านของตนเฉยๆ แต่จอมพล ป.ฯ และฝ่ายปฏิกิริยาได้จับกุมพวกเขาด้วยเหตุผลว่ามักทำตัวเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาล ส่วนนายทองเปลวฯ นั้นอยู่ที่ปีนังเป็นเวลาหลายเดือนก่อนการก่อการฯ ด้วยซ้ำ และข้าพเจ้าก็ไม่เคยขอให้เขาเข้าร่วมการก่อการฯด้วยเลย ถึงกระนั้น เจ้าหน้าที่ตำรวจของจอมพล ป.ฯ ก็ประกาศว่าได้เห็นนายทองเปลวฯ และตำรวจก็ได้ส่งโทรเลขถึงเขา (ที่ปีนัง) โดยใช้ชื่อภรรยาของอดีตรัฐมนตรีท่านนี้

เป็นผู้ส่ง นายทองเปลวฯ จึงได้เดินทางกลับกรุงเทพฯ โดยไม่ทันนึกว่าเป็นกลลวงตำรวจ ทันทีที่ถึงกรุงเทพฯ ก็ถูกจับกุม

อดีตรัฐมนตรีทั้ง 4 คน ได้รับการทารุณกรรมจากฝ่ายตำรวจปฏิกิริยาจนปางตาย เพราะบาดแผลจากการถูกซ้อมอย่างป่าเถื่อน ดังนั้นเพื่อที่จะอำพรางบาดแผลเท่านั้น ค่ำวันหนึ่ง (4 มีนาคม 2492) ตำรวจก็ได้นำคนทั้ง 4 ซึ่งมีอาการปางตายใส่รถบรรทุก คุ้มกันโดยเจ้าหน้าที่ตำรวจติดอาวุธปืนกลเบา และติดตามด้วยรถยนต์ตำรวจซึ่งกำกับโดยนายพันตำรวจผู้หนึ่ง เมื่อรถบรรทุกมาถึงสถานที่แห่งหนึ่งห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 20 ก.ม. (กิโลเมตรที่ 14-15 ถนนพหลโยธิน) รถยนต์ 2 คันก็จอดนิ่ง หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่ตำรวจก็ลงจากรถและสาดกระสุนใส่ผู้บริสุทธิ์ทั้ง 4 คน วันรุ่งขึ้น ตำรวจก็ประกาศว่า ระหว่างการย้ายผู้ต้องหาจากสถานีตำรวจแห่งหนึ่งไปยังอีกแห่งหนึ่ง (สน.บางเขน) นั้น ได้มีโจรจีนมลายูยิงปืนใส่ตำรวจเพื่อชิงตัวผู้ต้องหา ตำรวจจึงจำเป็นต้องโต้ตอบด้วยปืนกลเบาและกระสุนปืนก็ถูกผู้ต้องหาทั้ง 4 คนถึงแก่ความตาย ไม่มีใครในเมืองไทยเชื่อแถลงการณ์ของตำรวจ ด้วยเหตุผลง่ายๆ ว่าโจรจีนมลายู (ในขณะนั้น) อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ราว 1,000 กิโลเมตร

ทั้งหมดที่ข้าพเจ้าเล่านี้สอดคล้องกับบันทึกคำให้การของตำรวจและบันทึกคำให้การของพยานในการพิจารณาคดีผู้ถูกกล่าวหาว่าก่อการกบฏที่ศาลอาญา

ในช่วง 5 เดือนที่ข้าพเจ้าได้หลบซ่อนอยู่ในบ้านผู้รักความเป็นธรรมคนหนึ่ง (ดังกล่าวข้างต้น) ข้าพเจ้าไม่มีทางก่อการฯ ได้อีกครั้ง จึงได้ตัดสินใจเดินทางออกจากสยามไปปักกิ่งซึ่งเพิ่งได้รับการปลดปล่อยโดยกองทัพปลดแอกราษฎรจีน (กองทัพแดง) ภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์จีน

ข้าพเจ้าได้มอบหมายให้ภรรยารับภารกิจที่ยากลำบากในการจัดหาลู่ทางหลบหนีของข้าพเจ้าและเพื่อนอีก 2 คน (ร.อ.วัชรชัย ชัยสิทธิเวช และร.ต.ต.สุจริตร สุพรรณวัฒน์) โดยขอความช่วยเหลือจากมิตรผู้ซื่อสัตย์ชาวไทยและชาวจีน

รัฐบาลได้เฝ้าระวังชายแดนทางบกอย่างเข้มงวด เราจึงเลือกหลบหนีไปทางทะเลแม้ว่าเส้นทางนี้จะต้องเสี่ยงภัยอย่างมากมายก็ตามเนื่องจากเราจะต้องผ่านด่านตรวจหลายแห่งตามปากแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเราจะต้องแล่นเรือผ่านเพื่อออกสู่ทะเล อีกอย่างหนึ่งในน่านน้ำเขตสยามก็มีกองลาดตระเวนทหารเรือของฝ่ายรัฐบาลตรวจ

ตราอยู่ นอกจากนี้ก็ยังมีด่านควบคุมตามชายฝั่งมลายูของอังกฤษและหมู่เกาะอินโดนีเซียซึ่งขณะนั้นเป็นอาณานิคมของฮอลแลนด์เราจะต้องเสี่ยงภัยอีกครั้งหนึ่งก่อนลอบลงเรือเดินทะเลไปยังฮ่องกง จากฮ่องกง เราก็ลงเรืออีกลำหนึ่งไปยังชิงเตา ซึ่งขณะนั้นกองทัพแดงของพรรคคอมมิวนิสต์จีนยึดไว้ได้แล้ว

เพื่อนคนหนึ่ง (นายมิ่ง เลาห์เรณู อดีตผู้แทนราษฎรจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พ.ศ.2476-2480 นักธุรกิจการประมง) ได้จัดหา (ให้ยืม) เรือประมงติดเครื่องยนต์ที่มีระวางขับน้ำ 5 ตันให้ และนายเรือตรีนอกราชการผู้หนึ่ง (เรือตรีอมฤต วิสุทธิธรรม) ซึ่งเป็นผู้รักชาติ ซื่อสัตย์ต่อราษฎร เต็มใจขอลางานชั่วคราวจากบริษัทเดินเรือที่เขาทำงาน เพื่อช่วยเหลือทำหน้าที่กัปตันเรือประมงเล็กๆ ลำนี้ด้วยตนเอง

ภรรยาข้าพเจ้าได้ขอให้เพื่อนชาวจีนผู้หนึ่ง (ซึ่งไม่ใช่คอมมิวนิสต์) ช่วยเหลือเรา โดยจัดให้ลงเรือเดินทะเลที่สิงคโปร์เพื่อเดินทางอย่างลับๆ ไปฮ่องกง (เมื่อหลังสงครามเราเคยให้ความคุ้มครองเพื่อนคนนี้จากการขู่เอาชีวิตของพวกจีนชาตินิยม) ที่ฮ่องกง ตัวแทนของพรรคคอมมิวนิสต์จีนจะต้องช่วยเปลี่ยนเรือให้เรามุ่งหน้าไปยังเมืองท่าชิงเตา โดยที่เรือลำนั้นต้องแล่นไปตามเส้นทางที่สามารถหลบหลีกกองเรือลาดตระเวนของจีนคณะชาติที่ควบคุมทางใต้ของจีน และแล่นไปมาในทะเลจีนอยู่ในขณะนั้น

ภรรยาข้าพเจ้าได้นัดกับเพื่อนชาวจีนโพ้นทะเลคนนั้นว่า ถ้า 10 วันภายหลังข้าพเจ้าได้เดินทางออกจากกรุงเทพฯ แล้ว เขายังไม่ได้ข่าวคราวการถูกจับของเรา ก็หมายความว่าเราได้เดินทางผ่านเขตน่านน้ำทะเลของสยามไปแล้ว หลังจากนั้นเพื่อนชาวจีนจะต้องบอกเลขานุการที่ไว้ใจได้ให้ขึ้นเครื่องบินไปสิงคโปร์ ซึ่งเป็นที่ที่เรานัดพบกัน เพื่อว่าเจ้าหน้าที่อังกฤษจะได้ไม่ทราบว่าเราอยู่ที่สิงคโปร์" [140]

สำหรับการเดินทางจากกรุงเทพฯ สู่สิงคโปร์ในเดือนสิงหาคม 2492 ซึ่งเป็นการหลบหนีอันตรายที่มาจาก "การเมือง" ของท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ นับว่าเป็นครั้งที่ 2 โดยครั้งแรกเมื่อหลังการรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490 ซึ่งนาวาเอกการ์เดส ทูตทหารเรืออเมริกันประจำประเทศไทยได้ขับเรือยนต์เร็ว นำท่านปรีดีฯ ไปขึ้นเรือบรรทุกน้ำมันของบริษัทเชลล์ที่รออยู่นอกสันดอนเดินทางไปสิงคโปร์ และถึงที่นั่นในวันที่ 23 พฤศจิกายน

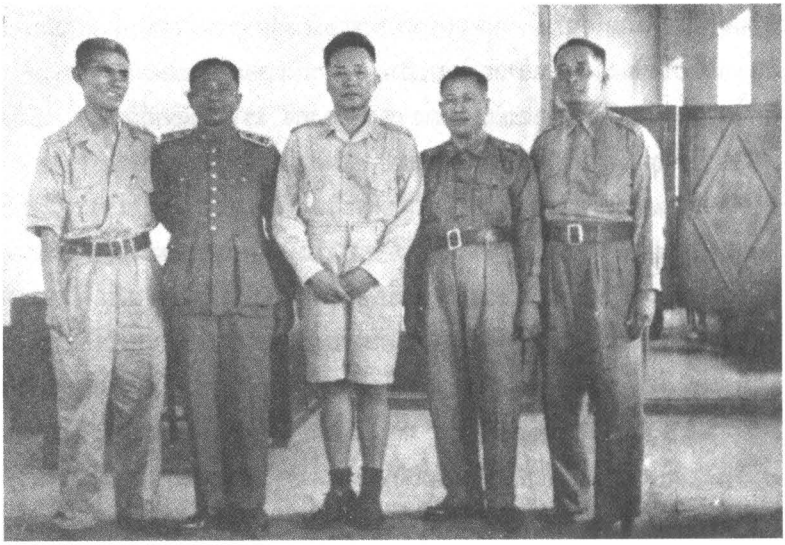

พลโท หลวงกาจสงคราม (เทียร เก่งระดมยิง) กับคณะนายทหารรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490

แต่การเดินทางไปสิงคโปร์ทางทะเลในเดือนสิงหาคม 2492 ต้องฝ่าอันตรายมากกว่าคราวแรกมาก เพราะเป็นการเดินทางโดยเรือประมงลำเล็กๆ ซึ่งความกล้าหาญ ความสามารถและมั่นคงของกัปตัน คือ เรือตรีอมฤต วิสุทธิธรรม จะต้องจารึกไว้ด้วยการยกย่องอย่างสูงในชีวประวัติของท่านรัฐบุรุษอาวุโส

สำหรับรายละเอียดของการเดินทางฝ่าอันตรายดังกล่าวนั้น คุณอุดร รักษมณี ได้เปิดเผยรายละเอียดของการนำท่านปรีดีฯ จากบ้านฉางเกลือที่ท่านอาศัยซ่อนตัวอยู่ถึง 5 เดือนไปลงเรือประมงลำเล็กที่จอดรออยู่ที่โกดังสินค้าริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งจะต้องเดินผ่านโกดังสินค้าที่มีผู้คนขวักไขว่ในตอนเย็นของวันสำคัญนั้น เมื่อเหตุการณ์ได้ผ่านพ้นไปแล้วถึง 35 ปี (แก่วาณี พนมยงค์ สายประดิษฐ์ เมื่อ 26 เมษายน 2536) ดังนี้

"ผมก็คิดอยู่หลายคืน มาคิดได้ว่าเอาอย่างนี้ก็แล้วกัน ให้ท่านปลอมตัวเป็นช่างไฟฟ้า ปกตินี่ตามบ้านเรา ถ้าไฟฟ้าเสีย เราต้องบอกการไฟฟ้านครหลวง เขาก็จะต้องส่งช่างมา ช่างไฟฟ้าแต่งตัวยังไง เราก็จำลักษณะนั้นมา ผมไปตัดเสื้อขึ้นมาชุดหนึ่ง เป็นเสื้อของพนักงานการไฟฟ้านครหลวง ท่านก็สวมชุดนั้น

พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์
สมาชิกคณะรัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490

ออกมา แล้วก็มีคีม มีสายไฟฟ้า แนบเนียนดี ผมเป็นคนเดินหน้า ท่านก็เดินตามผม ตรงนั้นเสียนะ ผมแกล้งพูดเสียงดัง นำท่านเข้าโรงสินค้าแล้วเปิดออกอีกประตูหนึ่ง ก็ลงเรือเลย ตอนนั้นท่านอายุประมาณ 49 ไว้หนวด ทรงผมสั้นเกรียน" [141]

เย็นวันนั้น อากาศไม่ดี ฝนตกพรำๆ เพราะเป็นฤดูฝน

ต่อจากนี้ก็เป็นบันทึกของท่านรัฐบุรุษอาวุโสเอง ซึ่งได้เล่าไว้อย่างละเอียดเช่นกัน ดังนี้

"วันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2492 เวลา 18.00 น. เราพากันลงเรือประมงเล็กๆ นั้น เราเลือกเดินทางเวลานี้ ก็เพื่อให้มาถึงด่านศุลกากรด่านแรกตอนค่ำก่อนด่านปิดไม่กี่นาทีทั้งนี้เพื่อไม่ให้ต้องเสี่ยงต่อการตรวจอย่างละเอียดลออ วิธีการนี้ได้ผลดี เราผ่านไปได้อย่างง่ายดาย เรือประมงลำเล็กแล่นออกไปถึงป้อมพระจุลฯ ซึ่งเรือตอร์ปิโดของรัฐบาลจอดอยู่ เพื่อตรวจตราบรรดาเรือต่างๆ กัปตันนำเรือประมงเข้าหาเรือตอร์ปิโดอย่างใจเย็น และนายทหารชั้นประทวน 2 คน ก็ลงมาตรวจเรือ เมื่อเขาไม่พบสิ่งใดผิดปกติเกี่ยวกับสินค้าหนีภาษี ผู้บังคับการจึง

สั่งให้ปล่อยเรือของเราผ่านไปได้ เราจึงเดินทางแล่นเลียบชายฝั่ง มุ่งเดินทางต่อไปทางใต้

ตามกฎหมายของสยาม ไม่อนุญาตให้เรือหาปลาที่มีระวางขับน้ำน้อยกว่า 5 ตัน และจดทะเบียนในกรุงเทพฯ แล่นออกไปไกลเกินกว่า 250 กิโลเมตร จากชายฝั่งทะเลตอนใต้ แต่เราจำต้องละเมิดกฎหมาย เพื่อเดินทางออกไปไกลกว่า 1,500 กิโลเมตร เพื่อการนี้ เราจำเป็นต้องระมัดระวังอย่างยิ่ง เพื่อหลีกเลี่ยงการตรวจจับจากเรือยามฝั่ง

เช้าวันหนึ่ง ขณะที่เราเดินทางออกห่างกรุงเทพฯ ประมาณ 800 กิโลเมตร เบื้องหน้าเรา ข้าพเจ้าเห็นเรือรบลำหนึ่งจอดอยู่ปากแม่น้ำสายเล็กๆ ทางชายฝั่ง ในสถานการณ์เช่นนั้น เรารู้สึกลำบากใจมาก ถ้าเราเดินทางต่อไป จะต้องถูกเจ้าหน้าที่จับกุมอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ถ้าเรากลับไปทางทิศเหนือ เรือรบลำนั้นก็อาจสงสัยและยิงใส่ได้ ใน 2 กรณีนี้ เราต้องเสี่ยงต่อการถูกเรือรบจับกุม แต่โชคดีราวปาฏิหาริย์ เรือหาปลาลำหนึ่งได้ออกจากฝั่งไปทางเสาที่ผูกติดกับโป๊ะเพื่อดักปลา เสาเหล่านี้ตั้งอยู่ระหว่างเรือรบกับเรือประมงของเรา กัปตันจึงเบนหัวเรือไปทางเสาเหล่านี้ แล้วผูกเรือไว้รอชาวประมง

เมื่อชาวประมงมาถึง เราก็ซื้อปลาบ้าง เพื่อหันเหให้เรือรบลำนั้นคิดว่าเราเดินทางมาเพื่อเจรจากับชาวประมงที่นั่นโดยเฉพาะ หลังจากการอำพรางเช่นนี้แล้ว เราก็หันเรือกลับไปทางเหนือ เพื่อทำทีว่าเดินทางกลับไปกรุงเทพฯ

อันที่จริงเมื่อเราแล่นเรือมาไกลถึง 10 กิโลเมตร เราก็หยุดที่โค้งชายฝั่งแห่งหนึ่ง ซึ่งช่วยกำบังเราให้พ้นจากสายตาเรือรบ จนกระทั่งถึง 23 น. เราจึงตัดสินใจเสี่ยงภัยออกไปทะเลลึกทางตะวันออก นอกน่านน้ำสยาม เดชะบุญ คืนนั้นทะเลสงบมาก และเมื่อออกมาได้ไกลพอควร เราก็หันเรือไปทางใต้ วันรุ่งขึ้นก็เดินทางมาถึงเขตน่านน้ำทะเลลึกของสยาม เราหันเรือไปทางตะวันตกและเข้าสู่เขตน่านน้ำทะเลมลายูของอังกฤษ

เราแล่นเลียบไปตามชายฝั่งตะวันออกของมลายูและมาจอดที่เกาะเล็กๆ แห่งหนึ่งเพื่อหยุดพัก และมุ่งหน้าต่อไปทางใต้ พอตกค่ำก็เกิดลมพายุ เราต้องจอดเรือประมงใกล้หมู่บ้านแห่งหนึ่งชายฝั่งมลายูของอังกฤษ เจ้าหน้าที่ตำรวจมลายู 2-3 นายมาตรวจเรือ และขู่ว่าจะจับกุม ภายหลังได้พูดคุยกับพวกเขา และได้ให้

ลี้ภัย รัฐประหาร 2490

เงินจำนวนหนึ่งแก่เขาแล้ว เขาก็สัญญาว่าจะให้เราพักอยู่ที่นั่นในช่วงที่มีพายุ เราคิดว่าเขาคงจะแจ้งจับเราแน่ แต่เราก็คงจะไม่ถูกจับระหว่างเกิดพายุ ดังนั้นก่อนที่พายุจะสงบราบเรียบ เราก็ออกเดินทางจากชายฝั่งนั้นเพื่อแล่นออกไปยังทะเลลึกนอกเขตน่านน้ำมลายูของอังกฤษ จากนั้นเราก็เดินทางต่อไปทางใต้ และอีกวันหนึ่ง เราก็มาถึงเขตน่านน้ำสิงคโปร์ เนื่องจากการเดินทางใช้เวลาไม่ถึง 10 วัน และเพื่อนชาวจีนก็ยังมาไม่ถึงที่นัดพบ เราจึงเดินทางต่อไปยังเกาะบาไลของอินโดนีเซีย ซึ่งขณะนั้นอยู่ในความปกครองของฮอลแลนด์ เกาะนี้เป็นศูนย์กลางสินค้าหนีภาษีเป็นที่ที่รัฐบาลฮอลแลนด์อำนวยความสะดวกแก่เรือไม่ว่าสัญชาติใด เราพักอยู่ที่นั่นเป็นเวลา 2-3 วันจนกระทั่งครบกำหนดนัด จากเกาะนี้เราเดินทางไปสิงคโปร์ เพื่อพบเพื่อนที่นั่น ขณะที่เข้าใกล้ท่าเรือสิงคโปร์ เราก็ถูกเรือยามฝั่ง 2 ลำ ซึ่งควบคุมโดยชาวมลายูตรวจตรา แต่พวกเขาไม่พบอะไรที่ผิดปกติ ด้วยความใจเย็นตามเคย กัปตันได้จอดเรือประมง ณ ท่าจอดเรือสิงคโปร์

เพื่อนชาวจีนซึ่งเดินทางมาจากกรุงเทพฯ ได้มาพบเราที่นั่น เพื่อปรึกษา

กันถึงแผนการเดินทางไปฮ่องกง ระหว่างที่รอคอยอยู่นั้น เราได้เข้าพักในบ้านเพื่อน (อาจจะเป็นบ้านพักของนายหลียัง ซึ่งอยู่ริมทะเลด้านตะวันตกของเกาะ ริมถนน "ปาเส้อร ปันยัง") ซึ่งอยู่ใกล้กองบัญชาการตำรวจ (ตำรวจสันติบาล ซึ่งอยู่ห่างไปประมาณ 200 เมตร) โดยที่ตำรวจไม่รู้เรื่องรู้ราวอะไรเลย

ต่อมาไม่กี่วัน (11 วัน) เราก็แอบลงเรือเดินทะเล (ชื่อ ฮอยวอง) ไปยังฮ่องกง (พร้อมด้วยผู้ติดตาม 2 คน) ด้วยความช่วยเหลือของเพื่อนชาวจีน (ไม่ใช่คอมมิวนิสต์)" [142]

นายไสว สุทธิพิทักษ์ และนายกระจ่าง ตุลารักษ์ อดีตสมาชิกขบวนการเสรีไทยซึ่งได้ลี้ภัยการเมืองมาอยู่ที่สิงคโปร์ภายหลังการพ่ายแพ้ของขบวนการ 26 กุมภาพันธ์ 2492 ได้พบกับท่านปรีดีฯ ที่สิงคโปร์ และได้ร่วมส่งท่านรัฐบุรุษอาวุโสลงเรือเดินทะเล ฮอยวอง จากสิงคโปร์ไปฮ่องกงด้วยในโอกาสนั้น ซึ่งอยู่ประมาณปลายเดือนสิงหาคม 2492

ความพ่ายแพ้ของขบวนการฯซึ่งได้นำไปสู่การเสียชีวิตของผู้ร่วมอุดมการณ์ของท่านปรีดี พนมยงค์ หลายคน รวมทั้งผู้ที่ถูกจับกุมและที่ต้องหลบหนีออกนอกประเทศ ได้ทำให้ท่านรัฐบุรุษอาวุโสมีความโทมนัสอย่างยิ่ง ถึงกับเคยปรารภว่าท่านไม่ปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป [143]

ท่านปรีดีฯ ได้เขียนเล่าประสบการณ์ในการเดินทางจากฮ่องกงโดยทางเรือไปขึ้นบกที่เมืองชิงเตา แล้วต่อไปยังกรุงปักกิ่ง ซึ่งขณะนั้นอยู่ในการปกครองของพรรคคอมมิวนิสต์จีนแล้ว ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

"ที่ฮ่องกง ตัวแทนพรรคคอมมิวนิสต์จีนได้ส่งชาวจีนโพ้นทะเลชื่อซุน มาต้อนรับเพื่อร่วมเดินทางไปกับเราถึงกรุงปักกิ่ง ซุนเป็นน้องชายของเหลียงอดีตนายทหารก๊กมิ่นตั๋ง ซึ่งรัฐบาลจีนคณะชาติได้มอบหมายหน้าที่ให้รับรองคณะผู้แทนเสรีไทยที่ส่งไปจุงจิงระหว่างสงคราม (คงหมายถึงนายเหลียงปิงไฉ่ ซึ่งมีชื่อไทยว่า ระบิน) อันที่จริง เหลียงเป็นเพียงผู้ฝักใฝ่พรรคคอมมิวนิสต์จีน (เกิดเมืองไทย ทำงานในหน่วยสืบราชการลับของจีนคณะชาติ แต่ได้เข้าร่วมกับฝ่ายคอมมิวนิสต์ใน พ.ศ.2492 และเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือแก่ท่านปรีดีฯ ในการเตรียมการเดินทางไปยังสาธารณรัฐประชาชนจีน)

เราพักอยู่ในอพาร์ตเมนต์ที่นายสงวน ตุลารักษ์ อดีตเอกอัครราชทูตเช่าไว้

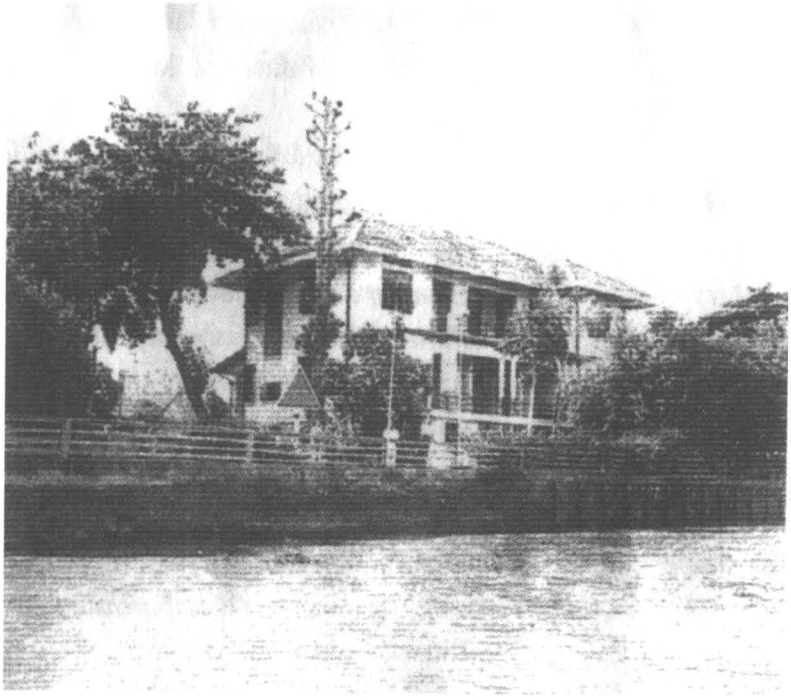

ทำเนียบท่าช้าง

(นายสงวนฯ ได้รับแต่งตั้งเป็นเอกอัครราชทูตไทยประจำประเทศจีนคนแรกในสมัยรัฐบาลธำรงฯ เมื่อวันที่ 31 ตุลาคม 2489 และถูกปลดออกจากตำแหน่งภายหลังรัฐประหาร เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2490 นายสงวนฯ ได้ขอลี้ภัยอยู่ในประเทศจีนจนถึงเดือนสิงหาคม 2501 จึงกลับประเทศไทย) ณ ที่นี้ พล.ร.ต.ถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ อดีตนายกรัฐมนตรี ก็เคยพำนักอยู่ ภายหลังที่การก่อการฯ เดือนตุลาคม 2491 ประสบความล้มเหลว

เช้าวันที่ 12 กันยายน พ.ศ.2492 เพื่อน 4 คน (อาทิคุณสงวน ตุลารักษ์ ร.อ.วัชรชัย ชัยสิทธิเวช ฯลฯ) และข้าพเจ้าได้ลงเรือเดินทะเลที่มีระวางขับน้ำ 3,000 ตัน เรือลำนี้เป็นของพ่อค้าชาวจีน แต่จดทะเบียนเป็นเรืออังกฤษเพื่อป้องกันมิให้เรือของจีนคณะชาติยึดเรือลำนี้ เจ้าหน้าที่อังกฤษจึงออกใบรับรองของท่าเรือให้ โดยระบุว่าเมืองท่าปลายทางของการเดินทางครั้งนี้อยู่ที่อินชอนในเกาหลีใต้

ผู้ร่วมทางคนอื่นๆ ได้แก่ ผู้รักประชาธิปไตยชาวจีนจากฮ่องกง ซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์จีนเชิญให้เข้าร่วมประชุมสภาที่ปรึกษาการเมืองของราษฎรจีน ก็ทยอยลงเรือลำเดียวกันนี้

ผู้เดินทางบางคนก็รู้วิธีที่จะตกลงกับเจ้าหน้าที่ศุลกากร ส่วนพวกเรานั้นได้ยอมให้ศุลการักษ์และกองตรวจคนเข้าเมืองของอังกฤษค้นกระเป๋าของเราที่ห้องพักผู้โดยสารโดยคิดว่าศุลการักษ์ที่ฮ่องกงไม่กล้าฉวยโอกาสต่อหน้าผู้บังคับบัญชาชาวอังกฤษ ศุลการักษ์รื้อข้าวของของเรากระจุยกระจาย และเมื่อเขาออกจากห้องพักผู้โดยสาร เราก็พบว่ายาที่หายากและมีราคาแพงมากในสมัยนั้น ซึ่งเราซื้อไว้เพื่อใช้ในระหว่างพำนักอยู่ในจีน ได้อันตรธานไปเสียแล้ว

ศุลการักษ์ไม่เพียงแต่ขโมยยาที่มีค่าของเราไปเท่านั้น ซ้ำยังขู่ที่จะฟ้องกองตรวจคนเข้าเมืองว่า สงสัยเราจะเป็นคอมมิวนิสต์ ยกเว้นเราจะจ่ายเงินให้พวกเขาคนละ 500 เหรียญฮ่องกง ซุนจึงต้องติดต่อกับตัวแทนพรรคคอมมิวนิสต์จีน เพื่อจัดการให้เป็นที่พอใจแก่คนเหล่านั้น ชาวจีนฮ่องกงซึ่งโดยสารมาในเรือลำเดียวกับข้าพเจ้า ได้เล่าให้ฟังว่ามีมากมายหลายกรณีเกี่ยวกับการฉ้อราษฎรบังหลวงของข้าราชการอังกฤษในอาณานิคมแห่งนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแผนกตรวจคนเข้าเมืองและศุลกากร เงินที่ต้องจ่ายให้ข้าราชการเหล่านี้เรียกกันว่า "ค่าน้ำร้อนน้ำชา" ต่อมาเมื่อรัฐบาลอังกฤษในฮ่องกงจัดให้มีการออกล็อตเตอรี่ขึ้นในอาณานิคมแห่งนี้ เพื่อน ๆ ที่เคยอยู่ที่นั่นเล่าว่าเป็นที่รู้กันดีว่า ฮ่องกงนั้นใครถูกล็อตเตอรี่รางวัลใหญ่ เขาอาจขายสลากล็อตเตอรี่ให้แก่นายหน้าของข้าราชการที่ฉ้อฉลเหล่านี้ ด้วยราคาที่สูงกว่าราคาในสลาก ตัวอย่างเช่น ถ้าเขาถูกรางวัลที่ 1 เป็นเงินจำนวน 1 ล้านเหรียญฮ่องกง เขาอาจขายสลากของเขาได้ 1,200,000 เหรียญฮ่องกง ข้าราชการเหล่านี้จะซื้อสลากที่ถูกรางวัลเอาไว้เพื่อแสดงว่าเขาได้รับเงินมาโดยชอบธรรม แล้วจะได้โอนเงินไปประเทศอังกฤษ ทั้งนี้เพื่อว่าเขาจะไม่ถูกทางการของอังกฤษดำเนินคดีในข้อหาฉ้อราษฎร์บังหลวง

ก่อนที่จะออกจากท่าเรือฮ่องกง หลังจากจ่าย "ค่าน้ำร้อนน้ำชา" เรียบร้อยแล้ว สักครู่หนึ่งก็มีชาวจีนอีก 2 คน ขึ้นมาบนเรือ บังคับให้ซุนมอบตัวต่อกองตรวจคนเข้าเมืองและขู่ว่าจะไม่สามารถเดินทางได้อีกต่อไป นอกจากจะจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้แก่พวกเขา ซุนจึงให้เงินทั้งหมดที่เหลืออยู่ในกระเป๋าไป แต่อันธพาล

2 คน ก็ยังไม่พอใจ ซุนจำเป็นต้องให้พวกนั้นค้นเสื้อผ้าของเขาโดยขอร้องว่าอย่าเอาเงินไปหมด ให้เหลือไว้สำหรับซื้อ "น้ำร้อนน้ำชา" คราวต่อไปในระหว่างเดินทาง

เมื่อเห็นว่า แผนการเดินทางครั้งนี้อาจล้มเหลว หากยังขนสินค้าต่างๆ ขึ้นเรืออยู่อีก ตัวแทนคนหนึ่งจากพรรคคอมมิวนิสต์จีนซึ่งรับผิดชอบการเดินทางการของเรา และผู้รักประชาธิปไตยชาวจีนทั้งหมดในเรือ จึงได้ขอให้กัปตันถอนสมอเรือออกจากท่าเรือฮ่องกงโดยเร็วที่สุด โดยทิ้งสินค้าที่เหลือไว้ลงเรืออีกลำหนึ่ง ซึ่งจะมาถึงในวันรุ่งขึ้น ดังนั้น เรือของเราจึงออกจากท่าเรือฮ่องกงในบ่ายวันเดียวกัน โดยไม่คำนึงถึงสภาพดินฟ้าอากาศ

กัปตันเรือได้กำชับเราว่าในกรณีที่เรือของเราถูกตรวจโดยเรือรบจีนคณะชาติ เราจะต้องบอกว่าเดินทางไปเกาหลีใต้ มิใช่ไปดินแดนจีนที่อยู่ภายใต้คอมมิวนิสต์

เมื่อเรือของเราแล่นออกไปนอกเขตน่านน้ำฮ่องกง กัปตันก็ได้รับแจ้งทางวิทยุว่าจะมีพายุใหญ่ เพื่อหลีกเลี่ยงอันตรายดังกล่าว กัปตันจึงต้องนำเรือแล่นฝ่าออกไปทันทียังบริเวณระหว่างเกาะเล็กๆ ชายฝั่งทะเลจีน ซึ่งยังถูกจีนคณะชาติยึดไว้ เราต้องอยู่ที่นั่นราว 24 ชั่วโมง ก่อนเดินทางต่อไป

เช้าวันหนึ่ง ขณะที่เดินทางมาเข้าเขตทะเลจีน ข้าพเจ้ามองเห็นจุดดำเป็นรูปเรือลำหนึ่งอยู่ทางขอบฟ้า และกำลังมุ่งหน้ามาทางเรือของเรา กัปตันได้แจ้งให้ผู้โดยสารทุกคนทราบว่าจะต้องเตรียมพร้อมที่จะถูกตรวจตราโดยเรือของฝ่ายจีนคณะชาติด้วยเหตุนี้คนที่มีเอกสารหรือหนังสือสำคัญที่ฝ่ายจีนคณะชาติอาจถือเป็นข้อสงสัยว่าเป็นคอมมิวนิสต์หรือผู้ฝักใฝ่คอมมิวนิสต์จะต้องรีบทำลายหลักฐานเหล่านั้นทันที ไม่เช่นนั้นผู้ที่ถือเอกสารเหล่านั้นอาจถูกจับกุมและนำตัวไปยังไต้หวัน ผู้โดยสารหลายคนจึงเผาเอกสารของตนที่เตาเครื่องจักรไอน้ำในเรือแต่เราไม่ทำเช่นนั้น เพราะคิดว่าในกรณีที่มีการตรวจสอบ เราจะแสดงหนังสือเดินทางของสยามโดยชี้แจงว่า เราจะเดินทางไปอินชอน-เกาหลีใต้ ไม่ได้ไปดินแดนจีนภายใต้การยึดครองของคอมมิวนิสต์

เรือรบลำนั้นแล่นใกล้เรือของเราเข้ามาทุกที ขณะที่อยู่ห่างประมาณ 400 เมตร เรามองเห็นธงอังกฤษที่ข้างเรือ เจ้าหน้าที่ในเรือลำนั้นประกาศผ่านเครื่องขยายเสียงว่าเขาตรวจตราแถบนี้อยู่เพื่อคุ้มกันเรือพาณิชย์ของอังกฤษและถ้าเรือของเรา

ถูกตรวจจับโดยเรือลาดตระเวนของฝ่ายจีนคณะชาติ เราจะแจ้งให้เขาทราบทางวิทยุ เพื่อว่าเขาจะได้มาช่วยเรา ทุกคนรู้สึกโล่งใจ แต่ศาสตราจารย์ชาวจีนฮ่องกงผู้หนึ่งได้แสดงความเสียดายกับข้าพเจ้าที่เขารีบร้อนเผาเอกสารมีค่าซึ่งในจำนวนนั้นมีบันทึกประจำวันที่เขาเขียนไว้ตั้งแต่เด็กหลายเล่ม

เช้าวันที่ 18 กันยายน พ.ศ.2492 เรือของเราแล่นเทียบท่าเรือชิงเตาเจ้าหน้าที่คอมมิวนิสต์ประจำท่าเรือได้ลงมาในเรือ ให้การต้อนรับผู้โดยสารทุกคน หลังจากเสร็จสิ้นพิธีตรวจคนเข้าเมืองแล้ว เรือของเราก็ทอดสมออยู่ที่ท่าเรือนั้น ชาวจีนอื่นๆที่ได้รับเชิญเข้าร่วมประชุมสภาพที่ปรึกษาการเมืองของราษฎรจีนพากันรีบเดินทางต่อไปโดยทางรถไฟ เพื่อให้ไปถึงกรุงปักกิ่งทันการเปิดประชุมในวันที่ 21 กันยายน

ส่วนพวกเราได้ไปเยือนตัวเมืองชิงเตาที่เพิ่งได้รับการปลดปล่อยตามคำเชิญของ "สหายหม่า" (นายกเทศมนตรีคอมมิวนิสต์แห่งเมืองชิงเตา) ซึ่งเขาจัดให้เราพักในโรงแรมใหญ่แห่งหนึ่งในเมืองนั้น สหายหม่าได้เชิญข้าพเจ้าและเพื่อนๆ ไปร่วมรับประทานอาหารค่ำที่ศาลาเทศบาล

เราได้ไปเยี่ยมชมโรงงาน วัดทางพุทธศาสนาหลายแห่ง และสถานีอุตุนิยมวิทยา สนามกีฬา ฯลฯ ซึ่งมิได้ถูกทำลาย ข้าพเจ้าสังเกตเห็นธงชาติอังกฤษโบกอยู่เหนืออาคารแห่งหนึ่งและธงชาติอเมริกันอยู่เหนืออาคารอีกแห่งหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงได้ถามสหายคอมมิวนิสต์ที่เป็นมัคคุเทศก์ว่าทำไมจึงชักธงของทั้ง 2 ชาติไว้ที่นี่มัคคุเทศก์ได้อธิบายว่าในเมืองนี้สถานกงสุลอังกฤษและอเมริกันยังคงตั้งอยู่ได้ ข้าพเจ้าจึงได้สรุปว่าพรรคคอมมิวนิสต์จีนนั้นดำเนินนโยบายการอยู่ร่วมกันอย่างสันติกับประเทศที่มีระบอบการปกครองและสังคมที่ต่างไปจากประเทศจีน

ต่อมาในปี พ.ศ.2499 รัฐบาลจอมพล ป.ฯ ได้ส่งผู้แทนมาประเทศจีนเป็นการลับ เพื่อริเริ่มความสัมพันธ์กับสาธารณรัฐราษฎรจีน ข้าพเจ้าจึงทราบว่าสมมติฐานของข้าพเจ้านั้นตรงกับความเป็นจริง อันที่จริงแล้ว นายกรัฐมนตรีโจวเอินไหลเคยบอกแก่ข้าพเจ้าว่า ท่านหวังเพียงให้ประเทศไทยอยู่ร่วมกับประเทศจีนอย่างสันติ โดยไม่ต้องตัดความสัมพันธ์กับสหรัฐอเมริกา นายกรัฐมนตรีจีนกล่าวเสริมอีกด้วยว่า ประเทศจีนเองปรารถนาที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกับสหรัฐอเมริกา แต่ฝ่ายสหรัฐฯ เองกลับปฏิเสธ

ข้าพเจ้าอยู่ที่ชิงเตา 3 วัน จากนั้นได้ขึ้นรถไฟต่อไปยังเมืองจี้หนาน (เมืองหลวงของมณฑลซานตุง) พร้อมกับเจ้าหน้าที่คอมมิวนิสต์คนหนึ่ง และจากจี้หนาน เราก็ได้ขึ้นรถไฟต่อไปยังกรุงปักกิ่ง

ตามปกติระยะทางชิงเตาถึงจี้หนานโดยทางรถไฟนั้น ใช้เวลาประมาณ 5 ชั่วโมงเท่านั้น แต่ในยุคนั้น (พ.ศ.2492) ใช้เวลาถึง 18 ชั่วโมง เพราะทางรถไฟและสะพานต่างๆ ถูกทำลายไปในระหว่างสงครามกลางเมือง จึงต้องซ่อมทางรถไฟและสร้างสะพานชั่วคราวขึ้นใหม่ ซึ่งทำให้การเดินทางใช้เวลานานไปอีก

ที่สถานีจี้หนาน สหายหลีกวนอี้ เลขาธิการคณะกรรมการพรรคคอมมิวนิสต์จีนแห่งมณฑลซานตุงได้มาต้อนรับเราและพามาพักยังที่พักซึ่งจัดไว้สำหรับแขกทางราชการโดยเฉพาะ วันรุ่งขึ้นนายคั้งเชิ้งซึ่งเป็นผู้ว่าราชการมณฑลซานตุงขณะนั้นได้จัดเลี้ยงอาหารกลางวันเป็นเกียรติแก่เรา คั้งเชิ้งเป็นคนที่ทำงานใกล้ชิดประธานเหมาฯ คนหนึ่งในระหว่างสงครามสู้รบกับญี่ปุ่นและสงครามปลดปล่อย เขาเคยศึกษาที่สหภาพโซเวียต ระหว่างการอภิวัฒน์วัฒนธรรมครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2512 คั้งเชิ้งได้เลื่อนขึ้นไปอยู่ในอันดับ 5 ในคณะกรรมการกรมการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์จีน ต่อจากเหมาเจ๋อตุง หลินเปียว โจวเอินไหล และเฉินโป๋ต๋า

เราพักอยู่ที่จี้หนาน 2 วันแล้วขึ้นรถไฟต่อไปยังกรุงปักกิ่ง เมื่อเราถึงสถานีรถไฟสหายชาวจีนหลายคนได้มาต้อนรับ เช่น หลีเค่อหนุง ผู้แทนจากพรรคคอมมิวนิสต์จีน เหลียวเฉิงจื้อ เฉียวกวนหัว หลีจี้ชิน เป็นต้น (บุคคลเหล่านี้ต่อมามีตำแหน่งสูงในรัฐบาลจีน)

หลีเค่อหนุงและสหายจีนหลายคนได้พาเรามายังบ้านหลังหนึ่งซึ่งพรรคคอมมิวนิสต์จีนซื้อมาจากเอกชน และจัดไว้สำหรับต้อนรับเรา สหายคนหนึ่งเป็นผู้รับผิดชอบในการให้ความสะดวกแก่เรา ส่วนอีก 2 คนช่วยเราในงานบ้าน และมีทหารหน่วยหนึ่งทำหน้าที่อารักขาด้วย นอกจากนี้ก็มีล่าม (เป็นลูกจีนโพ้นทะเลเกิดในสยาม) พรรคคอมมิวนิสต์จีนได้จัดรถยนต์พร้อมคนขับมาบริการเพื่อให้ความสะดวกแก่เราเวลาไปไหนมาไหน

ในสมัยนั้นยังไม่มีองค์การทางด้านวิเทศสัมพันธ์ที่จะทำหน้าที่ต้อนรับแขกชาวต่างประเทศ ดังนั้นถ้าเป็นแขกต่างประเทศในค่ายคอมมิวนิสต์ พรรคคอมมิวนิสต์จีนจะคอยต้อนรับ ส่วนเรา (ซึ่งไม่ใช่คอมมิวนิสต์) นั้น องค์การแนวร่วมจะ

เป็นฝ่ายให้การต้อนรับ และต่อมาเมื่อจีนจัดตั้งองค์การวิเทศสัมพันธ์แล้ว องค์การดังกล่าวนี้ก็ทำหน้าที่ดูแลและให้ความสะดวก" [144]

ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ภายหลังลี้ภัย รัฐประหาร 8 พฤศจิกายน 2490
ที่นครสิงคโปร์

32

21 ปี ในเมืองจีน

บ้านพักรับรองที่ทางการจีนจัดให้เป็นที่พำนักของท่านรัฐบุรุษอาวุโสในกรุงปักกิ่ง คือบ้านเลขที่ 25 ตรอกเสี่ยวหยางเหมา ซึ่งต่อมามีคนไทยร่วมอาศัยอยู่ด้วยหลายคน คือนายสงวน ตุลารักษ์ เรือเอกวัชรชัย ชัยสิทธิเวช ร้อยตำรวจตรี สมจิตร สุพรรณวัฒน์ ร้อยตำรวจเอกสมศักดิ พัวเวช ร้อยตำรวจเอกเฉียบ อัมพุนันท์ (ขณะนั้นใช้นามสกุล ชัยสงค์) สิบตำรวจตรี ชม แสงเงิน และนางนงเยาว์ ประภาสถิต

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ใช้เวลาทั้งหมดที่พำนักอยู่ในประเทศจีน ศึกษาค้นคว้า เพื่อเพิ่มเติมความรู้ในเรื่องต่างๆ ขณะที่ติดตามข่าวสารเกี่ยวกับการเมือง เศรษฐกิจและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทางวิทยุคลื่นสั้นที่ส่งกระจายเสียงจากประเทศต่างๆ ตลอดจนหนังสือพิมพ์จึงทำให้ทราบความเคลื่อนไหวของโลกตลอดเวลา รวมทั้งข่าวสารจากประเทศไทยด้วย

ร.ต.อ.เฉียบ อัมพุนันท์ ผู้ซึ่งลี้ภัยการเมืองอยู่กับท่านปรีดีฯ ในเมืองจีนเป็นเวลาประมาณ 10 ปี ได้บันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวกับ “จุดยืน” ที่แน่วแน่ของท่านรัฐบุรุษอาวุโสขณะที่พำนักอยู่ในประเทศจีนโดยมอบบันทึกดังกล่าวนี้ไว้กับนายไสว

สุทธิพิทักษ์ เมื่อบุคคลทั้งสองได้กลับสู่ประเทศไทยแล้ว เมื่อต้นปี พ.ศ. 2501 ซึ่งกล่าวว่าภายหลังที่พำนักอยู่ที่ปักกิ่งได้ไม่ถึงปี ทางจีนก็แสดงเจตน์จำนงที่จะสนับสนุนทุกประการให้ท่านปรีดีฯ กลับไปสู่อำนาจในประเทศไทย โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญ 3 ประการ คือ (1) ให้คนจีนในเมืองไทยมีสิทธิปกครองตนเองในฐานะเป็นชนกลุ่มน้อย (2) ให้เปิดโรงเรียนจีนที่สอนแต่หนังสือจีนอย่างเดียว ไม่บังคับให้เรียนหนังสือไทย และ (3) ให้รับเอาภาษาจีนเป็นภาษาราชการด้วยอีกภาษาหนึ่งในเมืองไทย

ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้ปฏิเสธเงื่อนไขของจีนทั้ง 3 ข้อ ในประการแรกกฎหมายไทยถือว่า "ลูกจีน" ที่เกิดในเมืองไทย ก็เป็นผู้มีสัญชาติไทยอยู่แล้ว ไม่ต้องเป็นชนกลุ่มน้อยแยกออกไปอีก ประการที่สอง ในเมืองไทยมีแต่โรงเรียนไทยที่สอนภาษาจีนด้วย ซึ่งเด็กก็ต้องเรียนภาษาไทยและโตขึ้นเป็นคนไทย ส่วนภาษาจีนก็เป็นภาษาต่างประเทศภาษาหนึ่ง เช่นเดียวกับภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ฯลฯ ในประการที่สาม เมื่อภาษาจีนเป็นภาษาต่างประเทศ ก็จะเป็นภาษาราชการของประเทศไทยไม่ได้

เมื่อท่านปรีดีฯ ไม่ยอมรับเงื่อนไขที่ฝ่ายจีน (มีคนมาเจรจาอย่างไม่เป็นทางการ) เสนอมา ทางฝ่ายจีนก็เงียบไป โดยทางการของจีนก็ยังจัดงบประมาณเพื่อการครองชีพให้คนไทยที่ลี้ภัยการเมืองอยู่ต่อไป แต่ตัดทอนลงกว่าเดิม อีกทั้งมีการเข้มงวดการติดต่อกับโลกภายนอก สถานการณ์เช่นนี้ทำให้บรรดาคนไทยลี้ภัยค่อยๆ แยกตัวออกไป โดยเห็นว่าท่านปรีดีฯ ดำเนินงานทางการเมืองผิดทางไปเสียแล้ว ทำให้ไม่มีความหวังอย่างใดเหลืออยู่ แม้จะขอร้องให้ท่านรัฐบุรุษอาวุโสยอมตามข้อเสนอของฝ่ายจีนไปก่อน แล้วค่อยเบี่ยงเบนในภายหลัง ท่านปรีดีฯ ก็ไม่ยอม บอกว่าจะต้องตรงไปตรงมาตั้งแต่แรก นานวันก็เกิดการแตกแยกเป็นปฏิปักษ์ต่อกันไปในระหว่างคนไทยในปักกิ่ง แต่สำหรับ ร.ต.อ. เฉียบฯ นั้นยืนอยู่ข้างท่านปรีดีฯ โดยตลอด [145]

สำหรับในประเทศไทย แม้ว่า "กบฏวังหลวง" จะถูกปราบปรามโดยราบคาบไปแล้ว แต่สถานการณ์ทางการเมืองก็ยังมีความตึงเครียด ในวันที่ 29 มิถุนายน 2494 ก็ได้เกิด "กบฏแมนฮัตตัน" ซึ่ง "คณะกู้ชาติ" โดยนายทหารเรือบางกลุ่มได้พยายามใช้กำลังเปลี่ยนแปลงรัฐบาล แต่แล้วก็ต้องพ่ายแพ้ เป็นผลให้กองทัพ

คุณอุดร รักษมณี (ซ้าย) คุณอัญชนา โอบอ้อม (ขวา)

เรือได้รับความกระทบกระเทือนอย่างหนักในทุกๆ ด้าน ต่อมาอีกปีเศษ ในเดือนพฤศจิกายน 2495 ตำรวจก็ได้กวาดจับนักการเมือง นักหนังสือพิมพ์ ทนายความ นักศึกษา และบรรดาผู้ที่รักสันติภาพจำนวนมากที่ได้ร่วมเข้าชื่อคัดค้านสงครามเกาหลี ในข้อหาว่าเป็นกบฏ เรียกกันว่า "กบฏสันติภาพ" เหตุการณ์คราวนี้ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ เป็นผู้หนึ่งที่ถูกจับกุมคุมขังเป็นเวลานานถึง 84 วันก่อนที่จะได้รับอิสรภาพเนื่องจากอัยการสั่งไม่ฟ้องเพราะไม่มีหลักฐานตามที่ตำรวจกล่าวหา ส่วนปาล พนมยงค์ บุตรชายคนโตของท่านปรีดีฯ ถูกศาลอาญาตัดสินจำคุกเป็นเวลาถึง 20 ปี แต่ได้นิรโทษกรรมเมื่อกึ่งพุทธกาล

ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ ตัดสินใจเดินทางไปพำนักอยู่ที่ฝรั่งเศสเมื่อเดือนเมษายน 2496 พร้อมด้วยธิดาเล็กๆ คือ ดุษฎีและวาณี ขณะที่สุดา ผู้เป็นพี่ได้ออกไปศึกษาที่ฝรั่งเศสก่อนหน้านั้นแล้ว

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเล่าเหตุการณ์ตอนนี้เอาไว้ดังนี้

"ในปี พ.ศ. 2496 เมื่อภรรยาข้าพเจ้าได้รับการปล่อยตัวจากการถูกควบคุมตัวโดยตำรวจสันติบาลแล้ว ก็ได้ออกจากกรุงเทพฯไปยังกรุงปารีสพร้อมบุตรสาว

2 คน คือ ดุษฎีและวาณี เพื่อเตรียมเดินทางมายังประเทศจีนอย่างลับๆ ในการนี้ข้าพเจ้าได้ขอให้นายกรัฐมนตรีโจวเอินไหลช่วยเหลือ เพื่อมิให้ทิ้งร่องรอยใดๆ ภรรยาและบุตรสาวข้าพเจ้าไปแวะที่สตอกโฮล์มก่อน สถานเอกอัครราชทูตจีนคอยช่วยเหลือเกี่ยวกับการเดินทางต่อไปยังเฮลซิงกิและมอสโคว์ จากมอสโคว์ ได้ใช้เส้นทางรถไฟสายทรานไซบีเรียเข้ามายังประเทศจีน ผ่านทางชายแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีน (คือทางแมนจูเรีย)

รัฐบาลได้จัดเตรียมบ้านอีกหลังหนึ่งให้ครอบครัวของเรา ต่อมา (ในพ.ศ.2498) บุตรชายคนหนึ่งของข้าพเจ้า คือ ศุขปรีดา ก็ได้มาอยู่ร่วมกัน" [146]

ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ เล่าว่าประมาณเดือนสิงหาคม 2496 ภายหลังที่ออกมายุโรปได้ 4 เดือน ท่านได้รับจดหมายจากท่านปรีดีฯ โดยส่งมา 2 ฉบับ ส่งไปรษณีย์จากรูมาเนียฉบับหนึ่งและจากสวีเดนอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งมาถึงปารีสพร้อมๆ กัน มีข้อความให้ท่านผู้หญิงฯ เดินทางไปกรุงสตอกโฮล์มกับลูก โดยติดต่อกับสถานทูตจีนที่นั่น ท่านผู้หญิงฯ เดินทางไปสตอกโฮล์มโดยเครื่องบินในวันที่ 13 พฤศจิกายน 2496 และเมื่อได้รับตั๋วเครื่องบินจากสถานทูตจีนที่นั่นแล้ว ก็บินต่อไปยังกรุงเฮลซิงกิ แล้วก็มอสโคว์ ซึ่งเป็นต้นทางของรถไฟสายทรานไซบีเรีย ท่านปรีดีฯ มาคอยรับที่สถานีรถไฟเมืองหม่านโจวหลี่ ซึ่งเป็นด่านแรกของประเทศจีนในเขตแมนจูเรีย ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ขณะนั้นมีอายุ 53 ปี "ไว้เรียวหนวดเหนือริมฝีปาก ดูผิดตาจน (ท่านผู้หญิงฯ) จำไม่ได้"ขณะที่ "สีหน้าและแววตาดูสดใส" [147]

ที่กรุงปักกิ่ง ครอบครัวของท่านปรีดี พนมยงค์ พำนักอยู่ที่เดิมที่ตั้งอยู่ติดกำแพงเมืองไปจนกระทั่งปี พ.ศ.2497 ทางการจีนจึงได้จัดให้ย้ายไปอยู่ที่ใหม่ที่ถนนเป้าสื่อเจีย ไม่ไกลจากพระราชวังจงหนาไห่ อันเป็นแหล่งที่พักของเจ้าหน้าที่ระดับสูงสุดของประเทศ เป็นบ้านแบบของขุนนางจีนโบราณ มีกำแพงอิฐล้อมรอบสี่ทิศ ทางการจีนได้จัดให้มีล่ามหนึ่งคน คนครัวหนึ่งคน คนขับรถหนึ่งคนและพนักงานบริการทั่วไปอีกหนึ่งคน

เนื่องจากท่านปรีดีฯ มีสุขภาพไม่ดี ไม่อาจทนอากาศหนาวจัดและแห้งแล้งของปักกิ่งได้ ท่านจึงได้ขอความอนุเคราะห์จากท่านนายกรัฐมนตรี โจวเอินไหล ให้ช่วยจัดสถานที่ใหม่ให้พำนักในเขตที่มีอากาศอบอุ่น ซึ่งในที่สุดท่านปรีดีฯ

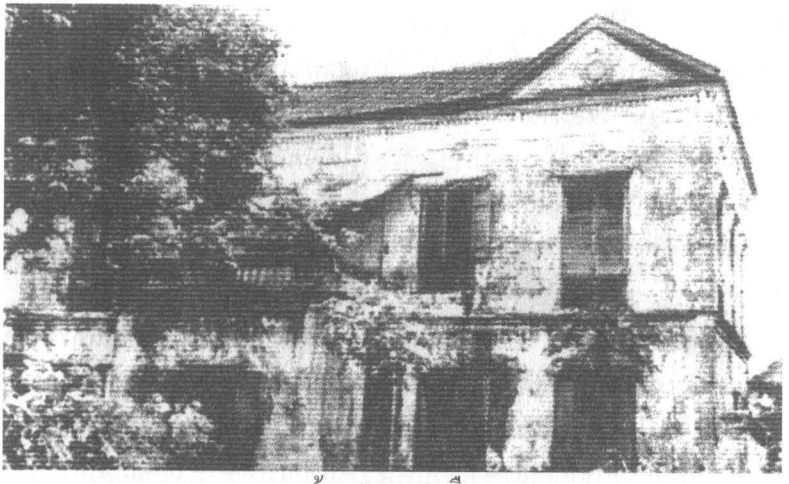

บ้านสวนฉางเกลือ

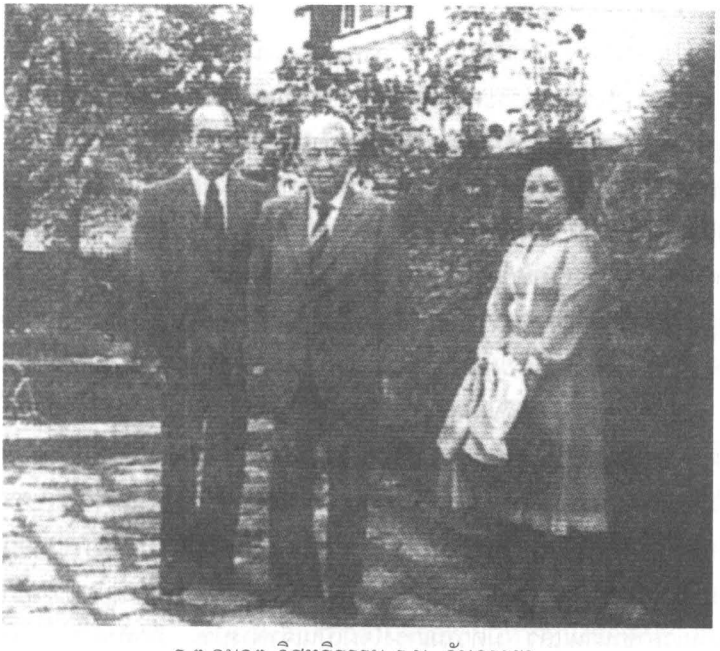

ร.ต.อมฤต วิสุทธิธรรม ร.น. กับภรรยา
บ้านอองโตนี พ.ศ.2517

และครอบครัวก็ได้ย้ายลงมาอยู่ที่นครกวางโจวในมณฑลกวางตุ้งในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2499 โดยในที่สุดก็ได้พำนักอยู่ที่บ้านกงสุลอังกฤษเดิมบริเวณเกาะฮาเมี่ยน ริมแม่น้ำจูเจียงที่ไหลผ่านกวางโจว ทางการจีนได้ให้มีทหารรักษาการณ์หน้าบ้านตลอด 24 ชั่วโมง การที่ท่านปรีดีฯ ได้พำนักที่บ้านหลังนี้ โดยย้ายจากหลังเดิมที่เคยเป็นบ้านกงสุลฝรั่งเศสในกวางโจวนัยว่าเป็นความเอื้อเฟื้อของท่านเติ้งเสี่ยวผิง ซึ่งขณะนั้นเป็นเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์จีน และได้แวะมาเยี่ยมท่านรัฐบุรุษอาวุโสที่บ้านพัก ขณะที่เดินทางมาตรวจราชการที่มณฑลกวางตุ้ง

ในเดือนเมษายน 2500 ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ได้เดินทางกลับกรุงเทพฯ เมื่อได้ทราบข่าวการป่วยของคุณหญิงเพ็ง ชัยวิชิตฯ ผู้เป็นมารดา และได้อยู่ในเมืองไทยจนกระทั่งปลายปี พ.ศ.2501 จึงเดินทางกลับไปนครกวางโจว พร้อมกับปาล บุตรชายคนโตซึ่งได้รับพระราชทานนิรโทษกรรมเป็นอิสรภาพแล้ว สำหรับสุดา พนมยงค์ บุตรสาวซึ่งสำเร็จการศึกษาจากฝรั่งเศส จะเดินทางกลับเมืองไทย ได้แวะมาเยี่ยมท่านบิดามารดาที่กวางโจวเมื่อ 2502 แต่สถานการณ์ทางการเมืองของประเทศไทยในขณะนั้นทำให้ต้องพำนักอยู่ในเมืองจีนต่อไปถึง 8 ปี

ดังนั้น ในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.2502-2508 สมาชิกครอบครัวของท่านรัฐบุรุษอาวุโสจึงอยู่ด้วยกันเกือบพร้อมหน้า (ยกเว้นลลิตา ธิดาคนโตซึ่งอยู่กรุงเทพฯ ตลอดเวลา) จากนั้นอีกไม่นาน บุตรชายทั้งสองคนก็เดินทางไปศึกษาต่อที่ฝรั่งเศส ซึ่งในปี พ.ศ.2510 ท่านผู้หญิงฯ กับสุดา พนมยงค์ ก็เดินทางมาสมทบที่ปารีส ส่วนบุตรสาวอีก 2 คน คือ ดุษฎีและวาณีนั้นได้ศึกษาระดับอุดมศึกษาต่อที่กรุงปักกิ่งจนกระทั่งสำเร็จการศึกษาในอีก 2 ปีต่อมา แล้วจึงเดินทางไปฝรั่งเศส

ถึงแม้ว่าทางการของจีน ตลอดจนเจ้าหน้าที่ชั้นสูงสุดจะได้ต้อนรับท่านปรีดี พนมยงค์ อย่างอบอุ่นในฐานะที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย และได้จัดให้ทั้งครอบครัวมีชีวิตอย่างสะดวกสบายทุกประการ ซึ่งท่านปรีดีฯ และครอบครัวก็รู้สึกซาบซึ้งในไมตรีจิตมิตรภาพของรัฐบาลจีนและราษฎรชาวจีนเสมอมา แต่กระนั้นท่านปรีดีฯ ก็รู้สึกว่าท่านและครอบครัวได้พำนักอยู่ในประเทศจีนมาเป็นเวลาช้านานแล้ว มีความเกรงใจผู้เป็นเจ้าของบ้าน อีกทั้งตัวท่านเองและสมาชิกครอบครัวก็ควรที่จะได้เลือกอาชีพการงานตามที่เหมาะสม ซึ่งเมือง

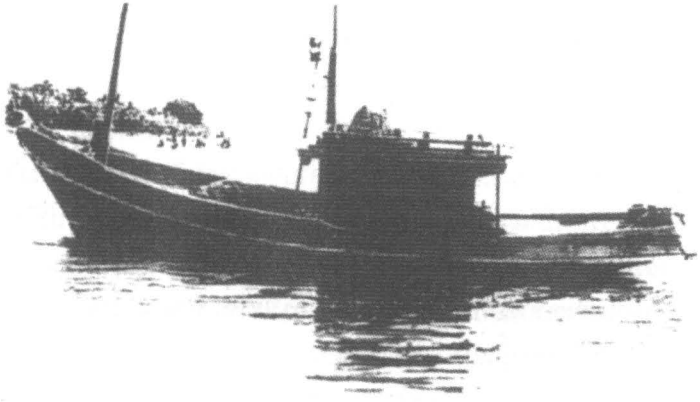

เรือประมงลำเล็กที่ ร.ต.อมฤต วิสุทธธรรม ร.น. พานายปรีดี พนมยงค์
หลบหนีไปสิงค์โปรในเดือนสิงหาคม พ.ศ.2492

จีนในขณะนั้นยังอยู่ในฐานะที่เป็น "เมืองปิด" อยู่

ใน พ.ศ.2508 นายยอร์ช ปิโกต์ เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่ง ได้มาเยี่ยมท่านรัฐบุรุษอาวุโส ณ บ้านพักในนครกวางโจว นายปิโกต์ เคยเป็นอุปทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ เมื่อครั้งที่ท่านปรีดี พนมยงค์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ ใน พ.ศ.2480 จึงรู้จักมักคุ้นกันดี ในการพบกันดังกล่าวทำให้ท่านปรีดีฯ ได้ทราบท่าทีและอัธยาศัยไมตรีของประธานาธิบดี เดอโกล และรัฐบาลฝรั่งเศสที่มีต่อท่าน ในขณะที่ทางท่านเหมาเจ๋อตุงและท่านโจวเอินไหลแห่งประเทศจีนก็มีความเห็นอกเห็นใจท่านรัฐบุรุษอาวุโส

ในวันเลี้ยงฉลองครบรอบ 20 ปี ของการสถาปนาสาธารณรัฐประชาธิปไตยราษฎร (ประชาชน) จีน ครบรอบ 20 ปี ในวันที่ 1 ตุลาคม 2512 ท่านปรีดี พนมยงค์ได้พบกับท่านโจวเอินไหลและปรารภกับนายกรัฐมนตรีจีนว่าท่านประสงค์ที่จะเดินทางไปกรุงปารีสในโอกาสที่มีอายุครบ 70 ปี ในวันที่ 11 พฤษภาคม 2513 เพื่อพบกับครอบครัวและบรรดามิตรสหาย หากหนังสือเดินทางที่มีอยู่ก็ใช้ไม่ได้แล้ว นายกรัฐมนตรีจีนจึงสั่งให้เจ้าหน้าที่ออกหนังสือเดินทางประเภท

คนต่างด้าว ระบุชื่อและสัญชาติไทยให้ ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ ซึ่งได้จัดเตรียมทุกอย่างไว้เรียบร้อยแล้วทางปารีสก็ได้เดินทางพร้อมด้วยสุดา บุตรสาวมารับท่านรัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งทั้งหมดได้เดินทางโดยเครื่องบินของสายการบินปากีสถานถึงปารีสในวันที่ 5 พฤษภาคม 2513 ก่อนวันคล้ายวันเกิดครบ 70 ปี 6 วัน[148]

ท่านปรีดี พนมยงค์ ใช้ชีวิตในบั้นปลายจนกระทั่งถึงอสัญกรรม เมื่อ 2 พฤษภาคม 2526 เป็นเวลา 13 ปีเต็มที่บ้านตำบลอองโตนี ชานกรุงปารีส ซึ่งได้ซื้อด้วยเงินจากการขายบ้านถนนสีลมและสาทร โดยอาศัยรายได้จากเงินบำนาญของรัฐบาลไทยและจากหอพักที่ซอยสวนพลู กรุงเทพฯ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสพำนักอยู่ในประเทศจีนรวมทั้งสิ้นถึง 21 ปี

ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เล่าโดยสรุปว่า "ช่วงที่ข้าพเจ้าพำนักอยู่ในประเทศจีนนั้น รัฐบาลจีนอำนวยความสะดวกให้ข้าพเจ้าได้ฟังวิทยุจากทุกสถานีในโลก ได้อ่านหนังสือพิมพ์และวารสารไทย อเมริกัน อังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้ข้าพเจ้าได้ติดตามข่าวคราวเกี่ยวกับประเทศต่างๆ และข่าวคราวจากเมืองไทยด้วย นอกจากนี้ รัฐบาลจีนยังอนุญาตให้ข้าพเจ้าได้เดินทางไปชมทั่วประเทศจีน ข้าพเจ้าจึงได้มีโอกาสไปเยือนมณฑลต่างๆ ยกเว้นทิเบตและซินเกียง เนื่องจากโอกาสไม่อำนวย แต่ข้าพเจ้าได้ชมโรงงานและชนบทในแถบต่างๆ ก่อนที่จะมีการก่อตั้งสหกรณ์ ซึ่งต่อมาเป็นคอมมูนของประชาชน ซึ่งข้าพเจ้ายังได้ไปชมอีกบ่อยๆ" [149]

สำหรับการดำเนินชีวิตประจำวันของท่านรัฐบุรุษอาวุโสในเมืองจีนนั้น ศุข

ที่บ้านพัก ในเมืองจีน

ปรีดา พนมยงค์ บุตรชายของท่านได้เขียนเล่าเอาไว้ ซึ่งมีข้อความที่น่าสนใจหลายตอน อาทิ

"สิ่งสำคัญในชีวิตประจำวันของท่านได้แก่เครื่องพิมพ์ดีดภาษาไทย ชนิดกระเป๋าหิ้วสำหรับใช้ในการพิมพ์ข้อเขียน บทความโดยตัวท่านเองในวิธีการแบบใช้นิ้วจิ้มพิมพ์สองนิ้วเครื่องรับวิทยุคลื่นสั้นรูปร่างเป็นเครื่องโบราณสี่เหลี่ยมผลิตจากเมืองริก้า สาธารณรัฐเอสโทเนีย ท่านรับฟังวิทยุคลื่นสั้น เพื่อติดตามข่าวคราวของโลกเป็นประจำทุกวัน เพราะในขณะนั้นทางจีนก็ยังไม่มีวิทยุโทรทัศน์ หรือการถ่ายทอดข่าวสารผ่านดาวเทียมเช่นในขณะนี้ สถานีที่ท่านรับฟังได้แก่ บีบีซี เวลา 5 โมงเย็น และสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยที่ส่งคลื่นสั้นโดยเครื่องส่ง 50 กิโลวัตต์ ตอน 2 ทุ่ม ทำให้ท่านสามารถติดตามข่าวคราวต่างๆ ได้อย่างทันกาล

นอกจากการศึกษา แต่งตำรา บทความ ติดตามสถานการณ์และสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับมิตรสหายชาวไทยที่พำนักอยู่ในกรุงปักกิ่งอยู่ในขณะนั้น (พ.ศ.2498-2499) และสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับมิตรสหายชาวจีนผู้ให้ความช่วยเหลือดูแลท่าน ท่านปรีดีฯ มีงานอดิเรกอันเป็นที่โปรดปรานของท่านอยู่อย่างหนึ่งคือ การคิดค้นปรุงอาหารไทยโดยอาศัยวัสดุที่พอหาได้ในปักกิ่งมาดัดแปลงทำเป็นอาหารไทย และเชิญมิตรสหายชาวจีนมาร่วมรับประทานอาหารไทยที่ท่านได้ปรุงแต่งขึ้น เป็นที่ชื่นชมในรสอาหารอันโอชาจากฝีมือของท่าน" [150]

ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพ็ง ชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา ต.จ. เมื่อเดือนธันวาคม 2500 ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ซึ่งขณะนั้นพำนักอยู่ที่นครกวางโจว ได้เรียบเรียงหนังสือชื่อ "ความเป็นอนิจจังของสังคม" พิมพ์เป็นอนุสรณ์แก่ท่านผู้วายชนม์

ในคำชี้แจงลงวันที่ 16 พฤศจิกายน 2500 ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนไว้ตอนหนึ่งดังนี้

"ในการบำเพ็ญกุศลทักษิณานุสรณ์คุณแม่ (คุณหญิงเพ็ง ชัยวิชิตฯ) ผู้มีพระคุณแก่ครอบครัวข้าพเจ้าและตัวข้าพเจ้าเป็นอันมากนั้น ข้าพเจ้ามีความเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่ยังไม่มีโอกาสกลับไปประเทศไทยเพื่อร่วมงานกตัญญู

กตเวทิตาพร้อมกับครอบครัวและญาติทั้งหลายได้ จึงได้คิดออกแรงงานทางสมองและขีดเขียนด้วยกำลังกายแต่งหนังสือเพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้วสักเล่มหนึ่งโดยเลือกหาเรื่องที่ท่านผู้นั้นเคยกล่าวถึงบ่อยๆ และเป็นประโยชน์แก่สังคมอีกด้วย

ข้าพเจ้าได้ถามลูกๆ ที่อยู่กับข้าพเจ้าในเวลานี้ว่าคุณยายเคยพูดถึงเรื่องอะไรบ่อยๆ ในบั้นปลายแห่งอายุขัยของท่านซึ่งข้าพเจ้าต้องพลัดพรากมา ลูกๆ ตอบว่าคุณยายชอบพูดเรื่องมิคสัญญี จึงทำให้ข้าพเจ้าหวนระลึกว่าเรื่อง มิคสัญญีนี้นับตั้งแต่ข้าพเจ้ายังเป็นเด็กมีความจำได้ก็ได้ยินพระภิกษุสงฆ์และผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟัง และอ้างถึงบ่อยว่ามีพุทธทำนายไว้ว่าปลายพุทธศาสนายุกาลมนุษยชาติจะเข้าสู่ยุคมิคสัญญี เพราะศีลธรรมเสื่อมทรามลง จึงมีแต่การรบราฆ่าฟันและเบียดเบียนกัน สิ่งมหัศจรรย์จะเกิดขึ้นดังที่มีผู้ประพันธ์เป็นร้อยกรองไว้ว่า "กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าน้อยจะถอยจม ผู้ดีจะเดินตรอก ขี้ครอกจะเดินถนน" ไฟบรรลัยกัลป์จะล้างโลกที่โสมม ครั้นแล้วยุคใหม่-ยุคศรีอารยเมตไตรย์ก็จะอุบัติขึ้นในยุคใหม่มนุษยชาติจะอยู่ร่วมกันด้วยความเมตตาปราณีระหว่างกัน"..

ข้าพเจ้าเห็นว่าเรื่องพุทธทำนายที่พระอรรถกถาจารย์พรรณนาไว้นั้น ต้องมีแก่นธรรมที่เป็นสัจจะจึงจับใจหรือเกาะแน่นอยู่กับมวลราษฎรยิ่งกว่าชาดกต่างๆ หลายชาดกซึ่งบางทีสัปบุรุษลืมๆ ไปก็มี

โดยสติปัญญาอันน้อยของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเห็นว่าแก่นธรรมของพระอรรถกถาจารย์ก็คือกฎแห่งอนิจจังของพระพุทธศาสนา คือสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มิได้นิ่งอยู่กับที่ ทุกสิ่งมีอาการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง ชีวิตย่อมมีด้านบวกกับด้านลบ มีส่วนใหม่ที่กำลังเจริญงอกงามกับส่วนเก่าที่เสื่อม ซึ่งกำลังดำเนินไปสู่ความเสื่อมสลายแตกดับ มนุษยสังคมก็ดำเนินไปตามกฎแห่งอนิจจัง คือมีสภาวะเก่าที่ดำเนินไปสู่ความเสื่อมสลาย และสภาวะใหม่ที่กำลังเจริญ ระบบสังคมใดๆ ไม่นิ่งคงอยู่กับที่ชั่วกัลปาวสาน คือระบบเก่าย่อมดำเนินเข้าสู่ความเสื่อมสลาย เช่นเดียวกับสังขารทั้งหลาย ส่วนระบบที่เกิดใหม่ก็เจริญเติบโตจนถึงขีดที่ไม่อาจเติบโตต่อไปได้อีก ก็ดำเนินเข้าสู่ความเสื่อมสลาย โดยมีระบบที่ใหม่ยิ่งกว่าสืบต่อกันเป็นช่วงๆ ไป เงื่อนเวลาของพระอรรถกถาจารย์เป็นการแสดงถึงว่าเมื่อระบบสังคมใดเก่าแก่ถึงปานนั้นแล้ว ก็จะต้องเปลี่ยนแปลงโดยมีระบบที่

ปักกิ่ง พ.ศ.2497

ใหม่ดียิ่งกว่า ซึ่งเป็นการหลีกเลี่ยงกฎแห่งอนิจจังไม่พ้น

ส่วนเรื่องมิคสัญญีนั้น เป็นถ้อยคำที่พระอรรถกถาจารย์ได้อุปมาไว้สำหรับมนุษยสังคมที่มีระบบกดขี่เบียดเบียนซึ่งแม้จะได้อยู่ได้เป็นเวลานานและเติบโตขึ้นเป็นลำดับก็ตาม แต่ก็ต้องเสื่อมสลายในที่สุด เพราะพวกเบียดเบียนผู้อื่น ไม่สามารถที่จะรักษาอำนาจเบียดเบียนของตนไว้ได้ตามวิธีสันติที่เป็นธรรม จึงจำเป็นต้องใช้วิธีไร้ศีลธรรม ไม่มีศีลไม่มีสัตย์ และใช้อาวุธประหัตประหารผู้ถูกเบียดเบียนผู้บริสุทธิ์ต้องล้มตายเพราะอำนาจอธรรมเมื่อพวกเบียดเบียนไม่ทรงไว้ซึ่งความเป็นธรรมแล้ว พวกถูกเบียดเบียนจึงจำต้องต่อสู้ตามวิถีทางที่ตนเห็นว่าจะกำจัดการเบียดเบียนให้พ้นไปได้"

ดังนั้นข้าพเจ้าจึงเห็นว่าเป็นการสมควรที่ข้าพเจ้าจะอาศัยสติปัญญาอันน้อยของข้าพเจ้าเขียนเรื่อง "ความเป็นอนิจจังของสังคม" เพื่อพิสูจน์แก่นธรรมของพระอรรถกถาจารย์ในด้านวิทยาศาสตร์ทางสังคม อันเป็นการสนับสนุนศรัทธาที่คุณแม่ (คุณหญิงเพ็ง ชัยวิชิตฯ) และราษฎรไทยส่วนมากมีอยู่แล้วในคำสั่งสอนของพระอรรถกถาจารย์ดังกล่าวข้างต้น" [151]

หนังสือ "ความเป็นอนิจจังของสังคม" นี้เป็นส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มใหญ่เกี่ยวกับปรัชญาที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้ค้นคว้าและเรียบเรียงขึ้นขณะที่พำนักอยู่

ในประเทศจีนภายใต้ชื่อว่า "มนุษยสังคมปรัชญาเบื้องต้น"

นอกจากที่กล่าวข้างต้นนี้แล้วในระหว่างที่อยู่ที่นครกวางโจว ท่านปรีดี พนมยงค์ก็ยังได้ค้นคว้าเกี่ยวกับปัญหาการบัญญัติศัพท์และเขียนขึ้นเป็นบทความที่ให้ชื่อว่า "การถ่ายทอดศัพท์ต่างประเทศมาเป็นศัพท์ไทยสยาม" อีกด้วย

ที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งตามที่ศุขปรีดา พนมยงค์ บุตรชายของท่านได้เคยเขียนเล่าเอาไว้ ก็คือความสนใจอย่างจริงจังของท่านปรีดีฯ ในเรื่องปัญหาว่าด้วยการทำนาและการทำเกษตรกรรม ซึ่งท่านได้ศึกษาเรียนรู้ ตลอดจนการไปเยี่ยมชมไร่นาในเมืองจีน เพื่อความเข้าใจปัญหาต่างๆ ในภาคปฏิบัติด้วย อาทิเรื่องเครื่องมือที่ใช้ในการทำนา เรื่องสหกรณ์ชาวนา เรื่องการใช้ปุ๋ยชีวภาพ เรื่องการผลิตอาหารเพื่อการเลี้ยงสัตว์ ฯลฯ ทั้งนี้เพราะชีวิตเมื่อเยาว์ของท่านได้สัมผัสสิ่งต่างๆ เหล่านี้ อีกทั้งด้วยจิตสำนึกว่าเกษตรกรรมคือฐานรากของเศรษฐกิจสังคมไทย

จะกล่าวโดยสรุปก็คือ

"ตลอดระยะเวลาที่ท่านปรีดีฯ พำนักอยู่ในประเทศจีน (21 ปี) ท่านอยู่อย่างมีเกียรติ รักษาเกียรติภูมิ มีคุณธรรม รักษาผลประโยชน์ของประเทศและราษฎรไทย บนพื้นฐานหลักการที่เคารพซึ่งกันและกันและความถูกต้องตลอดเวลา" [152]

บ้านเกิดประธานเหมาเจ๋อตุง
มณฑลหูหนาน
มีนาคม พ.ศ.2498

33

ช่วงสุดท้ายของชีวิต ที่ชานกรุงปารีส

เป็นเวลานานถึง 21 ปี ในระหว่างที่พำนักอยู่ในประเทศจีน ซึ่งแม้จะได้รับความอนุเคราะห์จากทางการของจีนทำให้ดำเนินชีวิตอย่างสะดวกสบายตามควรแก่อัตภาพก็ตาม หากท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ได้ใช้ชีวิตส่วนใหญ่ไปในการศึกษาค้นคว้าแสวงหาวิชาความรู้เพิ่มเติมและการติดตามข่าวคราวความเคลื่อนไหวของโลก ท่านปรีดี พนมยงค์ ไม่มีโอกาสได้พบปะสังสรรค์กับบุคคลอื่นมากนัก เพราะขณะนั้นเมืองจีนยังเป็น "เมืองปิด" ขณะที่โลกก็ยังร้อนระอุด้วย "สงครามเย็น" ที่แบ่งแยกสังคมโลกออกเป็น 2 ค่าย กับบุคคลสำคัญของจีน ท่านปรีดีฯ จะมีโอกาสได้พบปะก็เฉพาะในโอกาสสำคัญๆ อาทิวันครบรอบวันสถาปนาสาธารณรัฐราษฎร (ประชาชน) จีนที่กรุงปักกิ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การได้พบกับประธานเหมาเจ๋อตุงและนายกรัฐมนตรี โจวเอินไหล หรือเมื่อเลขาธิการพรรคคอมมิวนิสต์จีน เติ้งเสี่ยวผิง มาเยือนท่านที่กวางโจว เมื่อ พ.ศ.2509 ท่านรัฐบุรุษอาวุโสมีโอกาสเดินทางไปเยือนกรุงฮานอยและได้เยี่ยมประธานาธิบดีโฮจิมินห์ แห่งเวียดนาม ซึ่งได้เสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างราษฎรของทั้งสองประเทศ

สำหรับคนไทยโดยทั่วไปนั้น เนื่องจากรัฐบาลไทยมีนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์อย่างแข็งขัน ดังนั้นการเดินทางไปเยือนประเทศจีนจึงเป็นสิ่งต้องห้าม และหากจะมีคนไทยผู้ใดไปเมืองจีน เมื่อกลับมาเมืองไทย ก็จะถูกจับกุมเป็นผู้ต้องหาคดีเป็นคอมมิวนิสต์ ซึ่งกำหนดโทษไว้รุนแรง ด้วยเหตุนี้ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสจึงได้พบกับคนไทยน้อยมากในระหว่างที่พำนักอยู่ในประเทศจีน นอกจากผู้ที่ลี้ภัยการเมืองและได้รับอนุญาตจากทางการของจีน ให้พำนักอยู่ในประเทศจีน เช่น นายกุหลาบ สายประดิษฐ์และภรรยา เป็นต้น

คนไทยที่ท่านได้วิสาสะด้วยมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในระหว่างที่พำนักอยู่ที่ปักกิ่ง ก็คือบรรดาผู้ที่ "ลี้ภัยการเมือง" จากเมืองไทย ซึ่งอยู่ๆ ไป ก็มีความคิดเห็นที่แตกต่างกันไปเนื่องจากหลายคนได้เคยตั้งความหวังไว้สูงมากว่าท่านรัฐบุรุษอาวุโสจะสามารถทำทุกสิ่งทุกอย่างได้เป็นผลสำเร็จ แต่ต้องผิดหวัง เมืองจีนเพียงช่วยดูแลให้ท่านปรีดี พนมยงค์ ดำรงตนอยู่ได้ หากมิได้เปิดโอกาสให้ท่านทำอะไรได้มากนักในขณะนั้น

ดังนั้น ตลอดเวลา 13 ปีสุดท้ายแห่งการใช้ชีวิตที่ปารีส ท่านรัฐบุรุษอาวุโสจึงมีภารกิจมากมาย ทั้งๆ ที่มีอายุเข้าสู่ความชราภาพ และท่านก็ได้ปฏิบัติภารกิจต่างๆ จนกระทั่งวินาทีสุดท้าย ซึ่งอาจถือว่าเป็นการชดเชยเวลาที่ได้เสียไปถึง 21 ปีที่อยู่ในเมืองจีน

เมื่อเดินทางออกไปอยู่ที่ปารีสได้ไม่นาน ท่านปรีดีฯ ก็ได้ติดต่อกับสถานเอกอัครราชทูตไทยที่นั่นเพื่อขอให้ออกหนังสือรับรองการมีชีวิตอยู่ของท่านสำหรับนำไปประกอบเป็นหลักฐานในการขอรับเงินบำนาญที่มีสิทธิจะได้รับตามกฎหมาย เนื่องจากในขณะนั้นท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้รับการใส่ร้ายป้ายสีด้วยเรื่องที่ร้ายแรงต่างๆ อย่างต่อเนื่องและหนักหน่วง ด้วยเหตุผล "ทางการเมือง" เป็นเวลาถึงสองทศวรรษ ดังนั้น "ทางออก" สำหรับท่านในทุกๆ เรื่อง ก็มีเพียงการขอความเป็นธรรมจากศาลยุติธรรมเท่านั้น โดยคำพิพากษาของศาลฯ ท่านปรีดีฯ จึงได้รับเงินบำนาญเลี้ยงชีวิต ตลอดจนได้รับหนังสือเดินทางของไทย [153]

ประมาณต้นเดือนตุลาคม พ.ศ.2513 นั้นเอง ท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ได้รับเชิญจาก "สโมสรกองกำลังพิเศษ" ของอังกฤษซึ่งเคยร่วมงานกันในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้ไปเยือนประเทศอังกฤษ ต่อมานายกสโมสรดังกล่าว

แต่งงานครบ 30 ปี
กวางโจว
พ.ศ.2502

โดยหนังสือลงวันที่ 17 ธันวาคม ศกเดียวกัน ได้เชิญท่านปรีดีฯ เป็นสมาชิกกิตติมศักดิของสโมสรฯ

ในโอกาสเดียวกัน ลอร์ดหลุยส์ เมาท์แบทเตน ก็ได้เชิญให้ท่านรัฐบุรุษอาวุโสกับท่านผู้หญิงพูนศุขฯ เป็นแขกไปพำนักที่คฤหาสน์นอกกรุงลอนดอน[154]

ในระหว่างการเยือนกรุงลอนดอนคราวนั้น ท่านปรีดีฯ ได้มีโอกาสปราศรัยกับนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษ ณ กรุงลอนดอน เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม ซึ่งเป็นโอกาสให้ท่านได้ตอบคำถามต่างๆ ซึ่งอยู่ในความสนใจของนักเรียนไทยเหล่านั้น อาทิคำถามที่เกี่ยวกับกรณีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 และการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศไทยเป็นสาธารณรัฐ [155]

ต่อมาในเดือนกรกฎาคม 2518 ท่านปรีดีฯ ก็ได้รับเชิญจากสามัคคีสมาคมให้ไปกล่าวปาฐกถาที่กรุงเอดินบะระ ในสกอตแลนด์อีกครั้งหนึ่ง นอกจากนั้นท่านก็ยังได้รับเชิญจากสมาคมนักเรียนไทยในเยอรมนีและในฝรั่งเศสให้ไปแสดงปาฐกถาในโอกาสที่สมาคมนักเรียนไทยดังกล่าวมีการประชุมประจำปีอีกด้วย การที่ได้ไปปฏิบัติภารกิจดังกล่าวได้ทำให้ท่านรัฐบุรุษอาวุโสเป็นที่รู้จักแก่บรรดานักเรียนไทยในทวีปยุโรปในช่วงเวลานั้น

ในขณะเดียวกัน ท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็มีโอกาสได้พบกับบุคคลต่างๆ จากเมืองไทยที่มาแวะเยือนท่าน ณ บ้านของท่านที่อองโตนี หรือในบางกรณี ก็ได้พบกันที่สถานเอกอัครราชทูตไทย นอกจากนั้นก็ยังมีผู้แทนหนังสือพิมพ์ ทั้งไทยและต่างประเทศ ได้ขอสัมภาษณ์ท่านในเรื่องต่างๆ

นอกจากนั้น ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็ยังได้ใช้เวลาศึกษาค้นคว้าในทางวิชาการหลายด้าน ตลอดจนได้เรียบเรียงเรื่องราวจากประสบการณ์ของท่านอันเป็นบางส่วนของประวัติศาสตร์ไทยตีพิมพ์ขึ้นเป็นหนังสือบ้างและบทความบ้าง

แต่ภารกิจที่ดูเหมือนจะทำให้ท่านต้องใช้เวลามากที่สุด หากก็มีความสำคัญและเป็นผลสำเร็จมากที่สุดก็คือการเรียบเรียงคำฟ้องศาลในคดีหมิ่นประมาทต่างๆ ที่มีผู้ประสงค์ร้าย หรือผู้ที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์ ได้พิมพ์โฆษณาใส่ร้ายท่าน หรือนำความเท็จมาเผยแพร่ทำให้ท่านได้รับความเสียหาย วัตถุประสงค์โดยแท้จริงของท่านรัฐบุรุษอาวุโสในการฟ้องร้องดังกล่าวนี้ก็คือการได้ชี้แจงแถลงข้อเท็จจริงให้ปรากฏแก่สาธารณชนในประเด็นที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ไทยยุคปัจจุบัน

นครกวางโจว พ.ศ.2503

สนทนากับนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหล ปักกิ่ง พ.ศ.2506

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีสวรรคตที่ท่านมิได้มีส่วนเกี่ยวข้องด้วยแต่ประการใด

สำหรับงานเขียนของท่านรัฐบุรุษอาวุโสที่มีผู้สนใจใคร่ที่จะได้อ่านมากที่สุดก็คือ "บันทึกความทรงจำ" ของท่านเอง เพราะจะเป็นการเปิดเผยเรื่องราวมากมายที่อาจจะไม่มีผู้ใดได้ทราบมาก่อน อย่างไรก็ตาม งานดังกล่าวก็ทำได้สำเร็จพอเป็นสังเขปในบางเรื่อง ซึ่งที่มีความละเอียดอยู่บ้างก็คือ หนังสือเรื่อง "ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้า และ 21 ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน" ซึ่งเขียนเป็นภาษาฝรั่งเศสและมีผู้แปลเป็นภาษาไทย สำหรับอีกเล่มหนึ่งก็คือ "ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์" ซึ่งให้ข้อมูลหลายประเด็นซึ่งเป็นรายละเอียดให้ผู้ที่สนใจสามารถศึกษาค้นคว้าต่อไปได้ นอกจากนั้นก็มีเรื่อง "บางเรื่องเกี่ยวกับการต่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย" และเรื่อง "ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์" ซึ่งเปิดเผยเรื่องราวที่ไม่เคยเผยแพร่ต่อสาธารณชนอย่างถูกต้องมาก่อน

ในบางกรณีท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็ได้ท้าวความถึงเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์อันเป็นประสบการณ์ของท่าน ในคำให้สัมภาษณ์และในบทความบางเรื่องที่ท่านได้กล่าวถึง หรือเขียนถึงในระหว่างที่ท่านใช้ชีวิตอยู่ที่ปารีส

อาจจะกล่าวได้ว่าในช่วงเวลาที่ท่านปรีดีฯพำนักอยู่ที่ปารีสก่อนถึงอสัญกรรมใน พ.ศ.2526 นี้ ท่านใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการเขียนหนังสือในลักษณะต่างๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้น

อาทิ

"คำฟ้องบริษัท สยามรัฐฯ, ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ฯลฯ" 2513
"คำฟ้องบริษัท ไทยเดลี่การพิมพ์ฯลฯ" 2514
"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรฯ" 2515
"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ" 2515
"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์" 2516
"ข้อเสนอเรื่อง วิธีส่งเสริมให้ราษฎรสนใจประชาธิปไตย" 2516
"สาส์นถึงรองนายกรัฐมนตรี" (เรื่องส่งเสริมฯ) 2516
"จะมีทางได้ประชาธิปไตยโดยวิธีสันติหรือไม่" 2516
"ประชาธิปไตยเบื้องต้นฯ" 2517

"ผู้เกินกว่าราชา"2517
"เราจะต่อต้านเผด็จการได้อย่างไร" 2517
"ประชาธิปไตยเบื้องต้นฯ" 2517
"ระลึกถึงคุณเฉียบ อัมพุนันท์" 2517
"อนาคตของเมืองไทยกับสถานการณ์ของประเทศเพื่อนบ้าน" 2518
"ชาติยังคงมีอยู่" 2518
"รัฐธรรมนูญฉบับบังกะหล่า" 2518
"คำฟ้องนายรอง ศยามานนท์" 2521
"คำฟ้องนายชาลี เอี่ยมกระสินธุ์ ฯลฯ" 2522
"จดหมายถึงพระพิศาลสุขุมวิท" 2522
"การพิทักษ์เอกราชอธิปไตยของชาติไว้ให้ได้ ฯลฯ" 2522
"คำประท้วงฯ ต่อกระทรวงศึกษาธิการ
(หนังสือของ พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี)" 2522
"ประเทศที่ชนะสงครามอย่างแท้จริงฯ" 2523
"คำสัมภาษณ์-ผู้แทนสหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน" 2523
"คำสัมภาษณ์-ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา" 2525
"อนุสรณ์นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร" 2525
"ความเห็นเรื่อง มหาราชและรัตนโกสินทร์"2525
"คณะราษฎรกับการอภิวัฒน์ฯลฯ" 2525
"ตอบคำถามบางประการของนิสิตนักศึกษาฯลฯ" 2526"
"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์ 2526
"ชีวิตและการงานของปรีดี-พูนศุข" 2525-2526

และบางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2" 2515 ซึ่งใน "คำปรารภ" ของหนังสือเล่มดังกล่าว ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้เขียนเกี่ยวกับตัวของท่านเองในช่วงที่พำนักอยู่ที่ปารีสซึ่งอาจจะเป็นข้อเขียนเพียงชิ้นเดียวของท่านในลักษณะเช่นนั้น สำหรับข้อเขียนอื่นๆ ที่ระบุเอาไว้ข้างต้นจะเป็นเรื่องที่เป็นวิชาการบ้าง ประวัติศาสตร์บ้าง หรือความคิดเห็นเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่างๆ

ที่ไม่เกี่ยวกับตัวท่านโดยตรง

ใน "คำปรารภ" ที่กล่าวนี้ ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนไว้ดังนี้

"การพิมพ์เรื่องเกี่ยวกับข้าพเจ้าในประเทศไทยไม่ราบรื่นแม้จะเป็นเรื่องที่ผู้จัดพิมพ์ได้ระวังเป็นอย่างดีแล้วว่าไม่ผิดกฎหมายบ้านเมือง หรือเป็นเรื่องที่หนังสือพิมพ์และนิตยสารเกือบทั่วโลกได้กระจายข่าวแล้วเมื่อข้าพเจ้าแรกถึงปารีส ซึ่งหนังสือพิมพ์ในประเทศไทยหลายฉบับก็อยากเสนอข่าวนี้ให้ผู้อ่านทราบ แต่ก็ถูก "กระซิบ" มิให้ลงข่าว ต่อมามีบางฉบับส่งผู้แทนมาสัมภาษณ์ข้าพเจ้า แล้วนำข้อความไปลงพิมพ์แต่เพียงว่าข้าพเจ้าอายุเท่าใด สุขภาพเป็นอย่างใด อยู่บ้านชนิดไหน ข้าพเจ้าจะกลับเมืองไทยหรือไม่ ซึ่งข้าพเจ้าตอบว่า จุดหมายปลายทางนั้น ข้าพเจ้ากลับเมืองไทย แต่ระหว่างนี้ยังไม่กลับ ข้าพเจ้าก็ได้รับข่าวว่าหนังสือพิมพ์ฉบับนั้นถูก "กระซิบ" ว่าอย่าลงพิมพ์ต่อไปให้เกินกว่าที่ได้ลงพิมพ์แล้ว ส่วนนายสุพจน์ ด่านตระกูลที่เสี่ยงภัยรวบรวมเรื่องเกี่ยวกับข้าพเจ้า โดยคัดสำเนาเอกสารทางการมาลงพิมพ์ไว้หลายตอน ที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในคำสอนกฎหมายปกครองที่โรงเรียนกฎหมายกระทรวงยุติธรรม เมื่อ พ.ศ.2474 เทิดทูนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ (รัชกาลที่ 6) ไว้ และคำกราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยโทษพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ (รัชกาลที่ 7) และพระบรมวงศานุวงศ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ได้มีพระราชกระแสรับสั่งพระราชทานอภัยโทษให้ พร้อมทั้งได้พระราชทานพรด้วยนั้นก็ดี และมีสุนทรพจน์ของข้าพเจ้าซึ่งแสดงในสภาผู้แทนราษฎรเทิดทูนพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ก็ดี ทราบว่านายสุพจน์ ด่านตระกูลถูกเรียกตัวไป "กระซิบ" ว่า ได้ข่าวว่านายสุพจน์ฯ จะเขียนหนังสือเทิดทูนนายปรีดี พนมยงค์อีก อันเป็นการทำให้ราชบัลลังก์สะเทือน และทำให้นักศึกษาต่อต้าน "คณะปฏิวัติ" จึงขอให้นายสุพจน์ฯ ระงับที่จะพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับนายปรีดีฯ อีกต่อไป มิฉะนั้นก็จะต้องถูกจับกุม ที่ข้าพเจ้าใช้คำว่า "กระซิบ" นั้น เพราะไม่มีคำสั่งเป็นลายลักษณ์อักษร หรือคนกระซิบเพียงอ่านกระดาษแผ่นหนึ่ง อ้างว่าเป็นคำสั่งอธิบดี แล้วก็เก็บคำสั่งนั้นไว้โดยไม่มอบสำเนาให้ผู้ถูก "กระซิบ"

วิธี "กระซิบ" นั้นเป็นวิธีเบากว่าวิธีที่บางสมัยสร้างพยานเท็จและผู้พิพากษาที่ไม่ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม เชื่อพยานเท็จ หรือแสร้งว่าเชื่อ ตัดสินประหาร

ชีวิตผู้บริสุทธิ์ อันทำให้เสื่อมเสียแก่สถาบันยุติธรรมของชาติ จึงเป็นการเลวร้ายยิ่งกว่าวิธี "กระซิบ" ถ้าหากในสมัยก่อนเจรจาสัญญากับนานาประเทศเพื่อเลิกสิทธิพิเศษในทางศาลมีเรื่องเลวร้ายเกี่ยวกับการที่มีผู้พิพากษาที่เคยเรียนตามหลักสูตรสมัยเก่า รู้หลักอินทภาษในกฎหมาย 2 เล่ม คือให้ผู้พิพากษาตั้งอยู่โดยปราศจากอคติ 4 ประการ อันได้แก่ ฉันทา โทสา ภยา โมหา แต่ผู้พิพากษาชุดเก่าที่แม้บางคนจะเคยบวชเรียนและสวดมนต์วันหนึ่งร่วม 1 ชั่วโมง ก็ยังไม่นำพาต่อคติธรรมดังกล่าวแล้วก็ไม่มีใครที่จะสามารถเจรจาขอแก้สนธิสัญญาไม่เสมอภาคกับนานาประเทศได้ แม้จะจ้างบุตรเขยประธานาธิบดีอเมริกันทุกคนมาช่วยเจรจาผู้คนเหล่านั้นก็จะเบนหน้าไปตามๆ กัน

อย่างไรก็ตาม เรื่องเลวร้ายในสมัยนั้นก็มีการเปิดโปงในหนังสือที่ฝรั่งหลายคนเขียนไว้แล้ว แม้จะมีบุรุษผู้มีแผลเป็นที่หน้าได้อาสาเข้าร่วมกับผู้เสี่ยงภัยชาวออสเตรเลียคนหนึ่งที่เคยทำงานหนังสือพิมพ์อเมริกันที่กรุงโรม เพื่อจะใส่ร้ายผู้บริสุทธิ์ให้หนักยิ่งขึ้น แต่เมื่อชาวออสเตรเลียคนนั้นได้สติขึ้นมา และเกิดมีหิริโอตัปปะขึ้น ก็ไม่ยอมที่จะร่วมมือต่อไปในการทำสกปรกจิตใจตามสินจ้างที่พวกเหล่านั้นเสนอให้ด้วยราคาแพง ครั้นแล้วเขาก็ได้เล่าให้เพื่อนฝรั่งรู้ จนมาถึงหูข้าพเจ้า ทำให้ข้าพเจ้ามีความสังเวชพวกเลวร้ายนั้นเป็นอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้ากล่าวแล้วว่าวิธี "กระซิบ" เบากว่าวิธีเลวร้ายของบุคคลบางจำพวกในบางสมัย แต่ก็ไม่เห็นด้วยในเนื้อหาของการ "กระซิบ" ที่อ้างราชบัลลังก์ เพราะข้าพเจ้าได้ถามข้าราชการผู้ใหญ่ซึ่งเป็นชั้นนายพลและนายพลตำรวจบางคนที่มาเยี่ยมข้าพเจ้า เป็นที่เปิดเผยแล้ว ได้ความว่าผู้ใหญ่ทางทหารและพลเรือนมิได้สั่งให้ตำรวจสันติบาลหรือตำรวจเอกสารหนังสือพิมพ์ทำการ "กระซิบ" เช่นนั้นเลย และมิได้บังอาจอ้างราชบัลลังก์ ดังที่ชั้นผู้น้อยทำไปเองเพื่อเสนอเอาความชอบ

นายพลตำรวจตรีสง่า กิตติขจร อดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศซึ่งเป็นผู้สั่งเอกอัครราชทูตไทยประจำปรุงปารีสให้ออกหนังสือเดินทางไทยแก่ข้าพเจ้านั้น ได้นำความกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันถึงการที่นายพลตำรวจผู้นั้นได้สั่งการไปแล้ว ก็ได้มีพระราชกระแสรับสั่งว่า "ดีแล้ว"

ภายหลังที่ข่าวการมาปารีสของข้าพเจ้ารู้ถึงนักศึกษามหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์หลายคน ซึ่งเรียกร้องให้ทางการเชิญข้าพเจ้ากลับประเทศไทย อาจารย์ผู้หนึ่งตำหนินักศึกษาว่าทำการเป็นที่ "สะเทือนพระราชหฤทัย" ตำรวจสันติบาลและเอกสารหนังสือพิมพ์ก็พลอยยื่นมือเข้ามาด้วย ข้าพเจ้าต้องขอบใจ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่แม้ขณะนั้นกำลังเป็นความอยู่กับข้าพเจ้าที่เขียนข้อความลงในสยามรัฐ เตือนพวกที่อ้างว่ารู้พระราชหฤทัยดีกว่า ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ฯ เองนั้น ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำรงความเป็นธรรมต่อพสกนิกรถ้วนหน้า"

พระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคลได้เสด็จมาเยี่ยมข้าพเจ้าที่บ้านพักซานกรุงปารีส ท่านพระองค์นี้เป็นประมุขพระราชวงศ์อันดับรองจากสมเด็จเจ้าฟ้าวชิราลงกรณ์ ก่อนที่ท่านเสด็จเยี่ยมข้าพเจ้าและเสด็จกลับกรุงเทพฯ แล้วก็ดี พระองค์ได้เข้าเฝ้ากราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ทรงทราบ

ต่อมาเมื่อปลายเดือนมีนาคมปีนี้ (พ.ศ.2515) หม่อมเจ้าหญิงอัปภัศรา ภาเทวกุล ที่ได้ทรงรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ตั้งแต่ท่านหญิงมีพระชันษา 7 พรรษา จนกระทั่งสมเด็จพระองค์นั้นสวรรคต ได้นำหนังสือ "สมเด็จพระศรีสวรินทรา" มาประทานข้าพเจ้า 1 เล่ม ในหนังสือเล่มนั้นมีตอนหนึ่งที่ท่านหญิงได้ประทานเล่าเรื่องไว้เกี่ยวกับข้าพเจ้าและเสรีไทยบางคนที่ถวายความปลอดภัยแด่สมเด็จพระองค์นั้นและพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ระหว่างสงครามครั้งที่แล้ว ท่านหญิงฯ กล่าวไว้ในคำนำหนังสือเล่มนั้นว่าก่อนที่จะทรงเล่าให้ผู้จัดพิมพ์นำไปลงพิมพ์นั้น ท่านหญิงฯ ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบัน มีพระราชกระแสรับสั่งว่า "ถ้าเป็นความจริงก็เล่าได้" ท่านหญิงฯ จึงเขียนในท้ายคำนำว่า "ยึดถือตามพระราชกระแสดำรัสนั้น ถ้าเป็นความจริงที่ข้าพเจ้าได้ยินกับหู เห็นด้วยลูกนัยน์ตา ก็จะเล่าให้คุณสมภพ (ผู้จัดทำหนังสือเล่มนั้น) ฟัง เพื่อช่วยคุณสมภพให้เขียนเรื่องได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น"

ข้าพเจ้าเห็นว่าหนังสือเล่มนั้นก็ได้ตีพิมพ์ขึ้น 2 ครั้งแล้ว ก็ยังไม่มีผู้ใดที่จะทำการ "กระซิบ" แก่ท่านหญิงฯ หรือแก่คุณสมภพฯ เหมือนดั่งที่บุคคลซึ่งมีสภาพประดุจลูกนกลูกกาถูก "กระซิบ" พร้อมด้วยการคาดโทษว่าถ้าฝ่าฝืน "การกระซิบ" ก็จะต้องถูกจับ

ส่วนการ "กระซิบ" จะมาจากทางผู้ใหญ่ฝ่ายทหารหรือไม่นั้น ข้าพเจ้าได้ทราบจากผู้ที่เอาเอกสารทางการอเมริกันที่เปิดเผยแล้วเกี่ยวกับขบวนการเสรีไทย

ซึ่งเป็นธรรมดา ย่อมมีชื่อข้าพเจ้าเกี่ยวข้องอยู่ด้วย ไปลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์บางฉบับ อาทิ "สยามไทม์" ซึ่งได้รับความนิยมจากผู้สนใจพอสมควร ต่อมาข้าพเจ้าได้ทราบข่าวว่าหนังสือพิมพ์นั้นได้ถูก "กระซิบ" อ้างว่าทหารไม่พอใจ จึงมีผู้ไปถาม พล.อ.อ.ทวี จุลทรัพย์ เสนาธิการทหาร ว่ามีความจริงตามคำ "กระซิบ" หรือไม่ พล.อ.อ.ทวี จุลทรัพย์ตอบว่า คน "กระซิบ" นั้น "บลั๊ฟ"

ส่วนทางจอมพลถนอม กิตติขจร นั้น ข้าพเจ้าได้ทราบจากข้าราชการผู้ใหญ่ทางทหารและพลเรือนอีกหลายคน รวมทั้งขนาดชั้นนายพลขึ้นไปด้วยว่าจอมพลถนอม กิตติขจร มิได้ใช้ใครให้ไป "กระซิบ" หรืออ้างองค์พระมหากษัตริย์ดั่งที่ผู้ "กระซิบ" ได้ทำไปเองโดยลำพัง

ส่วนทางพล.อ.ประภาส จารุเสถียร ข้าพเจ้าได้รับทราบจากนายทหารชั้นนายพลและผู้ใกล้ชิดหลายคน ยืนยันว่าพล.อ.ประภาส จารุเสถียรมิได้ใช้ใครให้ไป "กระซิบ" ดังกล่าวเลย ยิ่งกว่านั้น ผู้มาเยี่ยมหลายคนยังได้เล่าว่าก่อนที่จะเดินทางจากกรุงเทพฯ ได้เคยแจ้งให้พล.อ.ประภาสฯ หรือผู้ใกล้ชิด รู้ไว้ก่อนแล้ว ซึ่งท่านผู้นี้ได้เคยพูดหลายครั้งว่า "เวลานี้เป็นแฟชั่น ถ้าใครมาปารีสแล้ว ต้องมาพบนายปรีดีฯ"

เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบจากพระบรมวงศานุวงศ์บางพระองค์และนายพลกับนายพลตำรวจหลายคน ดังกล่าวนั้นแล้ว ข้าพเจ้าจึงเสาะหาว่าการจองล้างจองผลาญข้าพเจ้าไม่รู้จบสิ้นนั้นจะมาจากทางใด จึงเกิดความสงสัยว่าองค์การ ซี.ไอ.เอ. ของอเมริกันปัจจุบันนี้ที่ได้จ่ายเงินมหาศาลให้สายลับในเมืองไทยร่ำรวยด้วยวิธีหากินจากการพลีผู้บริสุทธิ์และล้างประวัติศาสตร์ของชาติไทยนั้นจะมีส่วนอย่างใดบ้างในการกลั่นแกล้งข้าพเจ้าดังนั้นข้าพเจ้าจึงขอให้อดีตข้ารัฐการกระทรวงการต่างประเทศอเมริกันช่วยฟังดูว่าข้อสงสัยของข้าพเจ้าจะมีมูลประการใด อดีตข้าราชการอเมริกันได้ยืนยันว่าเขามิได้มีส่วนด้วยในการยุยงส่งเสริมให้มีผู้จองล้างจองผลาญข้าพเจ้าเลย เขาได้นำสำเนาเอกสารทางการอเมริกันมาให้ข้าพเจ้า ว่าประธานาธิบดีรูสเวลท์ได้ประเมินคุณค่าข้าพเจ้าไว้สูงจนถึงกับท่านสั่งให้กระทรวงการต่างประเทศอเมริกันทำบันทึกให้ท่านนำไปเพื่อใช้ในการเจรจากับมร.เชอร์ชิล (ต่อมาเป็นเสอร์) นายกรัฐมนตรีอังกฤษ และจอมพลสตาลิน นายกรัฐมนตรีโซเวียต ที่เมืองยัลตา เกี่ยวกับอนาคตของประเทศไทย

อดีตข้าราชการอเมริกันผู้นั้นได้กล่าวว่า ผู้จองล้างจองผลาญข้าพเจ้านั้น ก็ร่ำรวยมากแล้วไม่น่าจะล้างประวัติศาสตร์แห่งชาติตนเองเพราะเรื่องเกี่ยวกับข้าพเจ้านั้น คนในสหรัฐอเมริกาและในยุโรป เอเชีย ก็เขียนไว้จากหลักฐานที่เชื่อถือได้ ซึ่งพวกที่จองล้างจองผลาญข้าพเจ้าไม่อาจมาลบล้างได้ ไม่ช้าก็เร็ว ราษฎรไทยก็จะได้อ่านความจริง" [156]

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศไทย เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม 2516 บรรยากาศที่มีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้นทำให้ชื่อเสียงและผลงานต่างๆ ของท่านรัฐบุรุษอาวุโสที่ได้ทำไว้ในอดีตได้รับความสนใจจากสาธารณชนคนไทยรุ่นใหม่มากยิ่งขึ้น นอกจากจะมีการเผยแพร่เรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับท่านปรีดี พนมยงค์ กว้างขวางขึ้นโดยปราศจากความวิตกกังวลอันเนื่องมาจากการ "กระซิบ" เช่นก่อนหน้านั้นแล้วก็ยังมีบุคคลจำนวนมากแวะไปเยี่ยมคารวะท่านรัฐบุรุษอาวุโสที่ปารีสอย่างเปิดเผย [157]

ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ได้เดินทางกลับประเทศไทยเป็นครั้งแรกในเดือนมกราคม 2518 และจากนั้นเป็นต้นมา ก็ได้กลับมาเยี่ยมเมืองไทยเป็นประจำ ขณะที่ท่านปรีดีฯ นั้นเห็นว่าสถานการณ์ในบางด้านน่าจะยังไม่สมควรสำหรับท่านจะกลับเมืองไทย

ในช่วงเวลา 5 ปีสุดท้ายของชีวิต ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้อุทิศพลังกายและพลังใจเป็นอย่างมาก ทั้งๆ ที่ชราภาพและมีโรคภัยเบียดเบียนตามความเสื่อมสังขาร ให้แก่การขอความเป็นธรรมอีกทั้งการจารึกความถูกต้องของข้อเท็จจริงในบางหน้าของประวัติศาสตร์ไทยที่ท่านเองมีบทบาทเกี่ยวข้องด้วย ในคำฟ้องคดีหมิ่นประมาทจากข้อเขียนของบุคคลต่างๆ ตลอดจนในการประท้วงความผิดพลาดของการพิจารณาในบางเรื่องของทางราชการ

การกระทำดังกล่าวนี้อย่างน้อยที่สุดก็ทำให้สาธารณชนได้ตระหนักในข้อเท็จจริงที่มีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ชาติไทยหลายประการ และเมื่อศาลยุติธรรมก็ดี และทางราชการก็ดี ได้พิจารณาหลักฐานและเหตุผลที่ท่านรัฐบุรุษอาวุโสได้นำเสนอ แล้ววินิจฉัยว่าท่านเป็นฝ่ายที่ถูกต้อง ท่านปรีดี พนมยงค์ ก็มีความยินดีว่าในที่สุด "ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม" ซึ่งเป็นพุทธภาษิตที่ท่านเองได้ยึดถือเป็นหลักในการดำเนินชีวิตตลอดมา

ในเดือนกันยายน พ.ศ.2524 ท่านปรีดีและท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ได้ประสบกับความสูญเสียอันยิ่งใหญ่ภายในครอบครัว เมื่อปาล พนมยงค์ บุตรชายคนโตถึงแก่กรรมที่กรุงเทพฯ ท่านรัฐบุรุษอาวุโสไม่มีโอกาสเดินทางมาเป็นเจ้าภาพในงานศพ แต่ท่านกับท่านผู้หญิงฯ ได้ร่วมกันจัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์ฯ เพื่อเป็นบรรณาการแก่บรรดาญาติมิตรที่ได้กรุณาร่วมบำเพ็ญกุศลและร่วมในพิธี ไว้อาลัย ส่วนใหญ่ของหนังสือเล่มดังกล่าวเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับมนุษย์สังคมปรัชญา หรือสังคมปรัชญาเบื้องต้น ซึ่งท่านปรีดีฯ ระบุในคำปรารภว่า "เป็นความปรารถนาของปาลที่จะให้ข้าพเจ้าจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อกุศลวิทยาการ"

ภายหลังจากนั้นอีก 18 เดือน ในตอนสายของวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2526 ก่อนที่จะมีอายุครบ 83 ปี เพียง 9 วัน ท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ก็ได้ถึงอสัญกรรมโดยสงบ ณ บ้านพักที่ออง็โตนี ชานกรุงปารีส

อีก 7 วันต่อมาก็มีพิธีปลงศพของท่าน ณ สุสานในกรุงปารีส

ต่อมาอีก 3 ปี ในวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ.2529 อัฐิธาตุของท่านรัฐบุรุษอาวุโสก็มาถึงสนามบินดอนเมือง โดยเครื่องบินของบริษัทการบินไทย เที่ยวบินที่จี 935

ในพ.ศ.2543 ซึ่งเป็น 100 ปี ชาตกาลของท่านปรีดี พนมยงค์ องค์การยูเนสโกได้มีมติประกาศให้ท่านเป็น "บุคคลสำคัญของโลก"

กับประธานเหมาเจ๋อตุง ปักกิ่ง พ.ศ.2508

กับลุงโฮ (ประธานโอจิมินห์) กรุงฮานอย พ.ศ.2509

เชิงอรรถ

1. ปรีดี พนมยงค์, "**สกุลพนมยงค์**", พิมพ์เนื่องในวัน ปรีดี พนมยงค์, 11 พฤษภาคม พ.ศ.2530.
2. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **"ประสบการณ์และความเห็นบางประการของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์"**, พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2526 และพิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.2542 ในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส เป็นการสัมภาษณ์ที่บ้านชานกรุงปารีส เมื่อวันที่ 10 เมษายน 2525 ก่อนท่านปรีดีฯ ถึงอสัญกรรม 1 ปีเต็ม
3. เรื่อง "การพระราชทานนามสกุล ณ ป้อมเพชร" ซึ่งท่านปรีดีฯ ได้เขียนไว้เมื่อ พ.ศ. 2518 และพิมพ์อยู่ในหนังสือ **"สกุล พนมยงค์"** ที่อ้างถึงข้างต้น.
4. หนังสือ **"ประสบการณ์และความเห็นบางประการฯ"** ที่อ้างถึงข้างต้น ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2 หน้า 20.
5. ปรีดี พนมยงค์, **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, คณะกรรมการโครงการ ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งแรก สิงหาคม 2526, หน้า 3.
6. หนังสือ **"ประสบการณ์และความเห็นบางประการฯ"** ที่อ้างถึงข้างต้น ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 22 ถึงหน้า 42.
7. ปรีดี พนมยงค์, **"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรและระบบประชาธิปไตย"**, พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ.2516, หน้า 15-16.
8. หนังสือ **"ประสบการณ์และความเห็นบางประการฯ"** ที่อ้างถึงข้างต้น ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 43-44.
9. ปรีดี พนมยงค์, **"ข้อเสนอเรื่องขุดคอคอดกระ"** (กุมภาพันธ์ พ.ศ.2501, เขียนส่งมาจากสาธารณรัฐประชาชนจีน), หนังสือ **"วันปรีดี พนมยงค์"**, 11 พฤษภาคม 2532, หน้า 52-67.
10. ปรีดี พนมยงค์, **หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ ท่าน ขำ ณ ป้อมเพชร** (พระยาชัยวิชิตวิศิษฏ์ธรรมธาดา) พ.ศ.2487 (คำนำ)
11. ปรีดี พนมยงค์ "ระลึกถึงคุณอาชัน", **หนังสืองานพระราชทานเพลิงศพ ขุนวิวัฒนาการ (ชัน ณ ป้อมเพชร)**, พ.ศ. 2518, หน้า 7-9.
12. วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, "เจ้าคุณกรุง", **หนังสือที่ระลึกงานฌาปนกิจศพ อาจารย์ นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร พ.ศ. 2545**, หน้า 99-115.
13. หนังสือ **"ประสบการณ์และความเห็นบางประการฯ"** ที่อ้างถึงข้างต้น ฉบับพิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 56-57.

14. หนังสือ **"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรฯ"** ที่อ้างถึงข้างต้น, หน้า 21-23.
15. หนังสือ **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"** ที่อ้างถึงข้างต้น, หน้า 6-7.
16. หนังสือ **"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรฯ"** ที่อ้างถึงข้างต้น, หน้า 1-6. สำหรับบุคคลที่กล่าวถึงบางท่าน ร.ท.ประยูร ภมรมนตรี ต่อมาคือ พล.ท. ประยูร ภมรมนตรี อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ, ร.ท. แปลก ขีตตะสังคะ ต่อมาคือ จอมพล ป.พิบูลสงคราม อดีตนายกรัฐมนตรี, ร.ต.ทัศนัย มิตรภักดี เมื่อก่อนถึงแก่กรรมใน พ.ศ. 2476 คือ พ.ต.หลวงทัศนัยนิยมศึก, นายตั้ว ลพานุกรม ต่อมาคือ ดร.ตั้ว ลพานุกรม อดีตรัฐมนตรี และอธิบดีกรมวิทยาศาสตร์คนแรก, หลวงสิริราชไมตรี ต่อมาเป็นอดีตรัฐมนตรีและราชเลขาฯ รัชกาลที่ 8 ที่โลซานน์, นายแนบ พหลโยธิน ต่อมาคืออดีตรัฐมนตรีและอธิบดีกรมคลัง, นายทวี บุณยเกตุ ต่อมาเป็นอดีตนายกรัฐมนตรี, นายแช่ม มุสตาฟา ต่อมาคือ นายแช่ม พรหมยงค์ อดีตจุฬาราชมนตรี, ร.ต. สินธุ์ กมลนาวิน ต่อมาคือ พล.ร.อ.สินธุ์ กมลนาวิน (หลวงสินธุสงครามชัย) อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและผู้บัญชาการทหารเรือ, ม.ล.อุดม สนิทวงศ์ ต่อมาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์/อุตสาหกรรม, ม.ล.กรี เดชาติวงศ์ (หลวงเดชาติวงศ์วราวัฒน์) ต่อมาคืออดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม, นายสพรั่ง เทพหัสดิน ณ อยุธยา (หลวงสุนทรเทพหัสดิน) คือ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคม,นายเล้ง ศรีสมวงศ์ ต่อมาคืออดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังและผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย.
17. วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, **"พ.ท.พระสารสาส์นพลขันธ์ (ลอง สุนทานนท์) นักเศรษฐศาสตร์ที่กล้าคิดกล้าเขียน",** ศิลปวัฒนธรรม, มิถุนายน 2548, หน้า 99-111.
18. ปรีดี พนมยงค์, **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้า และ 21 ปีที่ลี้ภัยในสาธารณรัฐราษฎรจีน"**, ภาษาฝรั่งเศส แปลโดยพรทิพย์ โตใหญ่และจำนง ภควรวุฒิ, สำนักพิมพ์ เทียนวรรณ, พ.ศ. 2529, หน้า 22.
19. ท่านปรีดี พนมยงค์ กับท่านผู้หญิง พูนศุขฯ เป็นญาติห่างๆ กัน เพราะมีเชียดเดียวกัน ท่านเสียงฯ ผู้เป็นบิดาได้ฝากฝังบุตรชายให้มาเรียนกฎหมายในกรุงเทพฯ และพักอยู่ที่บ้านพระยาชัยวิชิตฯ (ระหว่าง พ.ศ. 2460-63 ยังมีบรรดาศักดิเป็นพระยาเพชรฎา) ซึ่งขณะนั้นยังอยู่ที่บ้านคลองสาน ฝั่งธนบุรี ดังนั้นทั้งสองท่านจึงรู้จักมักคุ้นกันมาตั้งแต่ตอนนั้น เมื่อท่านปรีดีฯ สำเร็จปริญญาเอกกลับมาเมืองไทยใน พ.ศ. 2470 มีตำแหน่งหน้าที่ราชการเป็นผู้ช่วยเลขานุการกรมร่างกฎหมายและเป็นอาจารย์สอนวิชากฎหมายที่โรงเรียนกฎหมาย กระทรวงยุติธรรม ท่านก็พำนักอยู่ที่เรือนไทยภายในบริเวณ "บ้านป้อมเพชร"ถนนสีลม ซึ่งท่านเจ้าคุณชัยวิชิตฯ สร้างเอาไว้รับรองแขกและญาติมิตรจากหัวเมือง ท่านทั้งสองเข้าสู่พิธีสมรสที่ "บ้านป้อมเพชร" ในวันที่ 16 พฤศจิกายน 2471 ภายหลังที่ได้หมั้นกันเป็นเวลา 6 เดือน ระหว่างรอเรือนหอที่สร้างขึ้นอีกด้านหนึ่งในบริเวณ

"บ้านป้อมเพชร" ก่อนหน้านั้นเพียง 8 วัน คือในวันเฉลิมพระชนมพรรษาในหลวงรัชกาลที่ 7 เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน ท่านปรีดีฯ ได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์เป็นรองอำมาตย์เอก หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ต่อมา ท่านก็ได้เลื่อนยศขึ้นเป็นอำมาตย์ตรี เมื่อก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง

20. หนังสือ **"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรฯ"** ที่อ้างถึงข้างต้น, หน้า 18-19.
21. หนังสือ**อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพนายวีระ วีระไวทยะ** (บุตรชายคนโตของนายซิม วีระไวทยะ), พ.ศ. 2535, หน้า 8-15. ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนประวัติของนายซิม วีระไวทยะ เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2486 ขณะที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งพิมพ์ในหนังสือที่พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ นายซิม วีระไวทยะในปีนั้น
22. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร** ซึ่งท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนประวัติของนายปราโมทย์ฯ ในส่วนที่รับใช้ชาติและราษฎร (เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2525), วันที่ 28 พฤศจิกายน 2525, หน้า 3-9.
23. หนังสือ**อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ นายเล้ง ศรีสมวงศ์,** 12 มีนาคม 2524 ซึ่งลงพิมพ์จดหมายถึงนายเล้ง ศรีสมวงศ์ ด้วยลายมือของท่านปรีดี พนมยงค์ ลงวันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2524.
24. หนังสือ**อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พล.ร.ต.หลวงสังวรยุทธกิจ,** 27 ธันวาคม 2516, หน้า 7-10. ท่านปรีดีฯ เขียนไว้อาลัยเมื่อวันที่ 20 กุมภาพันธ์ 2516.
25. **"รายงานการประชุมเสนาบดีและปลัดทูลฉลองกระทรวงต่างๆ** พร้อมกับคณะราษฎร" ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม วันที่ 24 มิถุนายน พุทธศักราช 2475.
26. "บันทึกฉบับ 6 มีนาคม 2526 ของนายปรีดี พนมยงค์ เรื่อง ตอบคำถามบางประการของนิสิตนักศึกษา" ในหนังสือ **"แนวความคิดประชาธิปไตยของปรีดี พนมยงค์",** มูลนิธิปรีดี พนมยงค์ โครงการ 60 ปี ประชาธิปไตย, พ.ศ.2535, หน้า 50.
27. เอกสาร **"คำประทังกับบันทึกประกอบคำประทัง**ของนายปรีดี พนมยงค์ ต่อกระทรวงศึกษาธิการ" (เกี่ยวกับหนังสือของ พล.ท.ประยูร ภมรมนตรี ชื่อ **"ชีวิต 5 แผ่นดินของข้าพเจ้า"** ลงวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2522, หน้า 34-36.
28. ปรีดี พนมยงค์, **"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์"** พิมพ์ครั้งที่ 4, 2518 (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ.2516), หน้า 36-37.
29. หนังสือ **"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 52.
30. หนังสือ **"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 47-51.
31. หนังสือ**สุนทรพจนบางเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์** พิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในวันบำเพ็ญกุศล ณ วัดพระศรีมหาธาตุฯ, 24 มิถุนายน 2529, หน้า 5-6.
32. หนังสือ **"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรฯ",** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 39, 41-42.
33. หนังสือ **"แนวความคิดประชาธิปไตยของนายปรีดี พนมยงค์"** อ้างถึงข้างต้น,

หน้า 50-55.

34. ก่อนหน้าวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ท่านปรีดีฯ บอกแก่ท่านหญิงฯ ว่าจะไปอยุธยาเพื่อเตรียมการบวช รายละเอียดของเหตุการณ์ในช่วงเปลี่ยนแปลงการปกครองปรากฏในหนังสือชีวประวัติท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ (นรุตม์ ลำดับเรื่อง), แพรวสำนักพิมพ์, พ.ศ.2535, หน้า 37-44, และหนังสือ "101 ปีปรีดี- 90 ปีพูนศุข", พ.ศ.2545, หน้า 29-30.
35. เอกสาร **"คำประท้วงกับบันทึกประกอบคำประท้วงฯ"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 45.
36. เอกสาร **"คำประท้วงกับบันทึกประกอบคำประท้วงฯ"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 78.
37. เอกสาร **"คำประท้วงกับบันทึกประกอบคำประท้วงฯ"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 77-78.
38. หนังสือ **"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 18-19.
39. ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์, **"รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี"** (2475-2517), 2517, หน้า 60-66.
40. เรื่องราวเกี่ยวกับการเดินทางไปฝรั่งเศสของท่านปรีดี พนมยงค์กับท่านผู้หญิงฯ ระหว่างเดือนเมษายน-กันยายน 2476 ปรากฏในหนังสือ**ชีวประวัติ ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 45-51. ส่วนใหญ่ ท่านปรีดีฯ จะเข้าห้องสมุดเพื่อศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม ส่วนท่านผู้หญิงฯ ก็ศึกษาภาษาฝรั่งเศสเพิ่มเติม ในระหว่างนั้น ทั้งสองท่านได้เดินทางข้ามไปเยือนประเทศอังกฤษคราวหนึ่งด้วย.
41. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 24-25.
42. หนังสือ **"รัฐสภาไทยฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 96.
43. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 24/2476 (สามัญ) สมัยที่ 2, วันเสาร์ที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2477 ซึ่งพิมพ์ในหนังสือชื่อ "เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ", จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปีชาตกาลนายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส (สันติสุข โสภณสิริ บรรณาธิการ), สถาบันปรีดี พนมยงค์, 2542, หน้า 213.
44. หนังสือ **"เค้าโครงการเศรษฐกิจฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 213-214.
45. หนังสือ **"รัฐสภาไทยฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 323.
46. ไสว สุทธิพิทักษ์, **"ดร.ปรีดี พนมยงค์"**, พิมพ์ครั้งที่ 2, พ.ศ.2519, หน้า 321-322.
47. หนังสือ **"ดร.ปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 323.
48. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 137-138.
49. เจริญ อินทรเกษตร, "ประวัติราชบัณฑิตยสถาน, ในหนังสือ **"50 ปี ราชบัณฑิตยสถาน 2527"**, หน้า 28-29.
50. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ/เพิ่มผล โพธิเพิ่มเหม (บรรณาธิการ),**"ปรีดี พนมยงค์, ชีวิต งาน และธรรมศาสตร์**, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสรับอัฐิธาตุ ท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์" 6-11 พฤษภาคม 2529, หน้า 26.

51. หนังสือ **"ปรีดี พนมยงค์, ชีวิต งานและธรรมศาสตร์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 47-49 (คำปราศรัยต่อธรรมศาสตร์บัณฑิตและเนติบัณฑิตที่มาเยี่ยม ณ บ้านพักออลโตนีเมื่อวันที่ 28 กรกฎาคม 2514).
52. หนังสือ **"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์ฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 14.
53. หนังสือ **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 21-22.
54. หนังสือ **"บางเรื่องเกี่ยวกับการก่อตั้งคณะราษฎรฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 45-49.
55. ปรีดี พนมยงค์, "ความเป็นไปภายในคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์", พิมพ์ในหนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, สมาคมนักข่าวแห่งประเทศไทย, พ.ศ.2516 หน้า 51-55.
56. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 56-59.
57. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 60-61.
58. ในการเดินทางไปราชการในต่างประเทศคราวนั้น ระหว่างที่อยู่ในเรือโดยสารในจนกระทั่งถึงยุโรป นายมนู อมาตยกุล เนติบัณฑิต ซึ่งเป็นลูกศิษย์ที่โรงเรียนกฎหมายฯ และได้รับทุนรัฐบาลไปศึกษาต่อที่ยุโรป ได้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการส่วนตัว ต่อเมื่อถึงยุโรป และเดินทางไปประเทศต่างๆ ในทวีปนั้น แล้วข้ามมหาสมุทรแอตแลนติกไปสหรัฐอเมริกา ตลอดจนเดินทางข้ามมหาสมุทรแปซิฟิกจากอเมริกาไปญี่ปุ่น ท่านปรีดี พนมยงค์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย เดินทางตามลำพัง เพียงได้รับความอนุเคราะห์บ้างจากสถานทูตไทยที่ตั้งอยู่ในเมืองที่เดินทางไปแวะปฏิบัติราชการ
59. หนังสือ **"รัฐสภาไทยฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 203-204.
60. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 29-41.
61. หนังสือ**ชีวประวัติ ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 60. ท่านผู้หญิงฯ เล่าว่ามีเงินติดตัวไป 1,000 บาท แต่สามารถใช้จ่ายได้สบาย เพราะเมืองญี่ปุ่นขณะนั้นข้าวของมีราคาถูก
62. หนังสือ **"รัฐสภาไทยฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 209-210.
63. หนังสือ **"รัฐสภาไทยฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 211.
64. หนังสือ **"รัฐสภาไทยฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 212-213.
65. หนังสือ **"วันปรีดี พนมยงค์**, 11 พฤษภาคม 2532", อ้างถึงข้างต้น, หน้า 53-59.
66. หนังสือ **"วันปรีดี พนมยงค์**, 11 พฤษภาคม 2532", อ้างถึงข้างต้น, หน้า 60-61.
67. หนังสือ "**ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ**", อ้างถึงข้างต้น, หน้า 41-44.
68. หนังสือ "**ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 23-25.
69. หนังสือ "**ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 106-108.
70. หนังสือ **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 109-138.
71. หนังสือ **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 145-146.

72. หนังสือ **"แนวความคิดประชาธิปไตยของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 25-259.
73. หนังสือ **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 25-26.
74. ประวัติการก่อตั้งธนาคารแห่งประเทศไทยมีอยู่ในหนังสือ **"ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ ธนาคารแห่งประเทศไทย"**, 12 กรกฎาคม 2525, หน้า 1-86.
75. หลวงประดิษฐ์มนูธรรม (ปรีดี พนมยงค์), **"เค้าโครงการเศรษฐกิจ"**, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครอบรอบ 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส, พ.ศ.2542, หน้า 9 และหน้า 24 ที่กล่าวถึง "ธนาคารชาติ"
76. หนังสือ **"ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ ธนาคารแห่งประเทศไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 60-61.
77. หนังสือ **"ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ ธนาคารแห่งประเทศไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 74-75.
78. หนังสือ **"ที่ระลึกในการเปิดอาคารสำนักงานใหญ่ ธนาคารแห่งประเทศไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 79-82.
79. หนังสือ **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 154.
80. หนังสือ **"ชีวประวัติย่อของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 154-160.
81. สุพจน์ ด่านตระกูล, **"นายปรีดี พนมยงค์ กับการอภิวัฒน์"**, บริษัทโรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชฯ, พ.ศ.2535, หน้า 103-107.
82. ปรีดี พนมยงค์, "ความเป็นมาของชื่อ ประเทศสยาม กับ ประเทศไทย" ในหนังสือ **"ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์/โครงการ ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย" พ.ศ.2526, หน้า 86-89.
83. หนังสือ **"ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 83-86.
84. หนังสือ **"ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 90-91.
85. หนังสือ **"ปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 90 และหน้า 92.
86. หนังสือ **"จงพิทักษ์เจตนารมณ์ประชาธิปไตยสมบูรณ์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 20-22.
87. ปรีดี พนมยงค์, **ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"** (จากคำบรรยายฟ้องนายรอง ศยามานนท์ ในคดีหมายเลขดำที่ 4226/2521, สำนักพิมพ์สันติธรรม, พ.ศ.2528, หน้า 71-72.
88. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 55-56.
89. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 301.
90. ปรีดี พนมยงค์ **"พระเจ้าช้างเผือก"**, สมาคมธรรมศาสตร์ นครลอสแองเจอลีส สหรัฐอเมริกา, พ.ศ. 2533, "คำนำของผู้เขียน".
91. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 42-43.

92. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 10-25.
93. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 26.
94. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 47.
95. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 47-51.
96. หนังสือ **"คำให้การต่อศาลอาชญากรสงคราม"**, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส, พ.ศ.2545, หน้า 77.
97. หนังสือ **"คำให้การต่อศาลอาชญากรสงคราม"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 95-96.
98. หนังสือ **"รัฐสภาไทยฯ"**, อ้างถึงข้างต้นล หน้า 380.
99. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 55.
100. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 62-63.
101. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 60-65.
102. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 63-64.
103. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 64-68.
104. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 69-71.
105. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 71-76.
106. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 76-77.
107. หนังสือ **"เบื้องแรกประชาธิปไตย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 78-79.
108. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 56-57 และ 60.
109. "คำปรารภ" ในหนังสือ **"บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2"**, จัดพิมพ์ในโอกาสคล้ายวันเกิดของท่านปรีดี พนมยงค์ เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2515, หน้า 1-2.
110. หนังสือ**อนุสรณ์ นายปราโมทย์ พึ่งสุนทร,** อ้างถึงข้างต้น, หน้า 62-66.
111. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 142-150.
112. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 157-160.
113. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 160-162.
114. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 174-205.
115. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 218-221.
116. หนังสือ **"ประวัติศาสตร์การเมืองไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 215-216, 223-228, และหน้า 235-238.
117. ปรีดี พนมยงค์, **"จดหมายเหตุจากหัวหน้าเสรีไทย", วารสารหมอความยุติธรรม**, พ.ศ. 2531, หน้า 7-68.
118. หนังสือ **"จดหมายเหตุจากหัวหน้าเสรีไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 73-102 และหน้า 108-112.

119. หนังสือ **"อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พล.ร.ต. หลวงสังวรยุทธกิจ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า (10) ถึงหน้า (15).
120. ปรีดี พนมยงค์, **"ระลึกถึงคุณเฉียบ อัมพุนันทน์"**, ปรีดีสาร พฤษภาคม 2545, หน้า 11-13.
121. หนังสือ **"จดหมายเหตุจากหัวหน้าเสรีไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 159-162.
122. หนังสือ **"ดร.ปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 590-594.
123. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 461-462.
124. สุพจน์ ด่านตระกูล, **"นายปรีดี พนมยงค์ กับในหลวงอานันท์ฯ และกรณีสวรรคต"**, พ.ศ. 2541, หน้า 29-32.
125. หนังสือ**อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสงำ วรรณดิษฐ์,** พ.ศ.2511, หน้า 138.
126. หนังสือ **"นายปรีดี พนมยงค์กับในหลวงอานันทฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 33 และหน้า 36.
127. หนังสือ **"สุนทรพจน์บางเรื่องของนายปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 5-13.
128. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 515-519.
129. หนังสือ **"คำตัดสินใหม่ กรณีสวรรคต ร.8."**, พิมพ์ครั้งที่ 2 ตุลาคม 2523, สำนักพิมพ์เอกสารสยาม, หน้า 71, 72.
130. หนังสือ **"คำตัดสินใหม่ฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 81-97.
131. หนังสือ **"คำตัดสินใหม่ฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 77.
132. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 534-535.
133. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 542.
134. หนังสือ **"คำตัดสินใหม่ฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 99-107.
135. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 548-549.
136. หนังสือ **"คำตัดสินใหม่ฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 107-113.
137. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 91-103.
138. หนังสือ **"รัฐสภาไทย"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 560.
139. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 104-113.
140. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 114-127.
141. วาณี พนมยงค์ สายประดิษฐ์, "บันทึกอันระทึกใจ", ในหนังสือ **"วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2538**, หน้า 71, เป็นข้อเขียนที่ให้รายละเอียดระหว่างการหลบซ่อนอยู่ในกรุงเทพฯ ประมาณ 6 เดือนภายหลังการพ่ายแพ้ของ "ขบวนการ 26 กุมภาพันธ์ 2492"
142. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 127-131.

143. หนังสือ **"ชีวประวัติ ท่านผู้หญิงพูนศุขฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 111. ท่านผู้หญิงฯ เล่าว่าเมื่อได้พบท่านปรีดีฯ ณ ที่หลบซ่อน-บ้านฉางเกลือ, "สีหน้าของนายปรีดีฯ ดูเคร่งเครียดและหม่นหมอง ความเชื่อมั่นที่เคยปรากฏอยู่ในแววตาบัดนี้มีแต่ร่องรอยของความท้อแท้สิ้นหวังอยู่แทนที่" ท่านปรีดีฯ เอ่ยด้วยน้ำเสียงสั่นเครือ "ฉันไม่อยากจะมีชีวิตอยู่อีกต่อไป จะอยู่ไปทำไม เราทำให้คนอื่นพลอยเดือดร้อนต้องตาย" ท่านผู้หญิงฯ ได้ให้สติว่า "ไม่ได้ เธอตายไปก็เหมือนกับยอมแพ้ทุกอย่างสิ" ซึ่งทำให้ท่านปรีดีนิ่งเงียบไปนาน

144. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 131-144.

145. หนังสือ **"ดร.ปรีดี พนมยงค์"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 798-804.

146. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึง,ข้างต้น, หน้า 144-145.

147. เหตุการณ์เมื่อทั้งสองท่านได้พบกันเป็นครั้งแรกภายหลังที่ได้จากกันที่ "บ้านฉางเกลือ" ฝั่งธนฯ ก่อนวันที่ 6 สิงหาคม 2492 เป็นเวลาถึง 4 ปีเศษ, เป็นที่ประทับใจ ท่านผู้หญิงฯ เล่าในหนังสือชีวประวัติ (อ้างถึงข้างต้น หน้า 131) ว่า "พวกเรามาถึงสถานี "มานจูหลี ราวสี่ทุ่ม ขณะนั้นทุกอย่างเงียบวังเวง เพราะดึกมากแล้ว อากาศ (ปลายเดือนพฤศจิกายน 2496) หนาวเย็นมาก ดิฉันรออยู่บนรถไฟ ไม่มีคนมารับ เลยลงจากรถ วานให้พนักงานช่วยขนกระเป๋าลงมารอไว้ในห้องพักผู้โดยสาร ซึ่งมีความอบอุ่นกว่าข้างนอก สักครู่ใหญ่ๆ นายปรีดี ซึ่งสวมหมวกคลุมศีรษะและไว้เรียวหนวดเหนือริมฝีปาก ดูผิดตาจนดิฉันจำไม่ได้ เดินเข้ามาพร้อมกับผู้ติดตามอีก 2-3 คน ภาพสามพ่อลูก (ดุษฎีกับวาณี) กอดกันแน่นด้วยความปิติยินดีทำให้ดิฉันตื้นตันใจจนพูดไม่ออก ขอบตาร้อนผ่าวด้วยหยาดน้ำอุ่นๆ ที่เอ่อท้นออกมา "ฉันมาถึงก่อนแล้ว แต่เห็นรถไฟยังไม่เข้า เลยไปรอที่บ้านพักก่อน เพราะที่นี่หนาวมาก" นายปรีดีเอ่ยขึ้น สีหน้าและแววตาของนายปรีดีดูสดใส ไม่เหมือนกับครั้งสุดท้ายที่เราพบกันที่บ้านฝั่งธนฯ ก่อนนายปรีดีจะเดินทางออกนอกประเทศ เมื่อกว่า 4 ปีก่อนเลย"

148. ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนอธิบายการเดินทางออกจากประเทศจีนไปพำนักอยู่ในประเทศฝรั่งเศสเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2513 ไว้ดังนี้ "สำหรับคนที่สนใจว่า ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้ออกมาจากแผ่นดินจีนได้อย่างไรนั้น ข้าพเจ้าขอย้ำเสียแต่แรกว่า ข้าพเจ้ามิได้ถูกรัฐบาลจีนกักตัว ข้าพเจ้าอยู่ในประเทศนั้นมานานกว่า 20 ปี ในฐานะผู้ลี้ภัยทางการเมืองและรัฐบาลจีนเองปรารถนาที่จะรับรองข้าพเจ้าพร้อมทั้งครอบครัวอย่างแขกของรัฐตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่ได้กำหนดไว้ตั้งแต่เมื่อครั้งที่ได้ก่อตั้งสาธารณรัฐราษฎรจีนในการปฏิบัติต่อบุคคลที่ถูกข่มเหงรังแกในแผ่นดินของตน จากการที่ตนได้ "กระทำการอันเป็นการเสริมสร้างระบอบประชาธิปไตยและต่อสู้เพื่อสันติภาพของโลก" ข้าพเจ้าต้องอยู่ในสาธารณรัฐราษฎรจีนเป็นเวลานานกว่า 20 ปี ด้วยเหตุผลเพียงเพราะข้าพเจ้าได้กลายเป็นแพะรับบาปของการใส่ร้ายป้ายสีนานัปการ โดยเฉพาะ ข้าพเจ้ากลายเป็นบุคคลที่

มิพึงปรารถนาในสายตาของรัฐบาลต่างประเทศหลายประเทศ ทั้งๆ ที่ระหว่างที่ข้าพเจ้าเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และเป็นหัวหน้ารัฐบาลอยู่นั้น รัฐบาลเหล่านี้เคยกล่าวว่า เขาเป็นมิตรกับข้าพเจ้า แต่กลับ "หันหลัง" ให้ข้าพเจ้าอย่างง่ายดาย เพื่อเอาใจรัฐบาลใหม่ จวบจนกระทั่งปี พ.ศ.2508 เพื่อนเก่าของข้าพเจ้าคนหนึ่ง คือท่านเอกอัครรัฐทูต กีโยม จอร์จ-ปิโกต์ (เป็นเพื่อนเก่าที่ข้าพเจ้ารู้จักตั้งแต่ครั้งที่เขาเป็นเลขานุการและต่อมาเป็นอุปทูตฝรั่งเศส นายจอร์จ-ปิโกต์ เป็นผู้แทนของประเทศฝรั่งเศสในการเจรจายกเลิกสนธิสัญญาที่ไม่เสมอภาคระหว่างฝรั่งเศสและสยาม ในครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ การเจรจาประสบผล และได้มีการลงนามในสนธิสัญญามิตรภาพระหว่าง 2 ฝ่ายตามหลักการที่เสมอภาค และยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตและอภิสิทธิอื่นๆ ทุกประการ) ได้แวะมาเยี่ยมเยียนข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้ทราบว่ารัฐบาลฝรั่งเศสภายใต้การนำของนายพลเดอโกลมิได้มีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อข้าพเจ้าเลย

ในส่วนที่เกี่ยวกับท่าทีของรัฐบาลจีนนั้น ข้าพเจ้าได้เข้าพบประธานเหมาเจ๋อตุงครั้งหนึ่งใน พ.ศ.2508 ท่านได้แสดงความเห็นอกเห็นใจข้าพเจ้า ทั้งยังเข้าใจถึงสภาวะที่ข้าพเจ้ารู้สึกคิดถึงบ้านเกิดเมืองนอน นอกจากนี้ ประธานเหมาเจ๋อตงได้เปรียบเทียบความรู้สึกดังกล่าวของข้าพเจ้ากับความรู้สึกของท่าน เมื่อครั้งไปเยือนสหภาพโซเวียตเป็นเวลา 3 เดือน ต่อมาข้าพเจ้าได้พบนายกรัฐมนตรีโจวเอินไหลในวาระครบรอบ 20 ปีแห่งการก่อตั้งสาธารณรัฐราษฎรจีนในปี พ.ศ.2512 ข้าพเจ้าได้รับเชิญมาร่วมงานด้วยไมตรียิ่ง นายกรัฐมนตรี โจวเอินไหลได้แสดงความเข้าใจเป็นอันดีเช่นกันต่อความรู้สึกคิดถึงบ้านของข้าพเจ้า หลังจากที่ได้มาอยู่ประเทศจีนเป็นเวลานาน ท่านนายกฯ ได้ไต่ถามว่าข้าพเจ้าอยากไปเที่ยวเยี่ยมเยียนประเทศอื่นๆ บ้างหรือไม่ ข้าพเจ้าจึงได้ตอบไปว่า ข้าพเจ้าปรารถนาที่จะไปกรุงปารีสเพื่อพบกับครอบครัวและเพื่อนๆ ของข้าพเจ้า ในวาระที่ข้าพเจ้าจะมีอายุครบ 70 ปี ในวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2513 ข้าพเจ้าได้กล่าวเสริมอีกด้วยว่า หนังสือเดินทางสยามที่ข้าพเจ้าถือมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2491 นั้นหมดอายุไปนานแล้ว และข้าพเจ้าได้ขอให้ทางรัฐบาลจีนออก "เอกสารเดินทางสำหรับคนต่างชาติ" ให้ข้าพเจ้า ท่านนายกฯ ตอบรับ ข้าพเจ้าจึงส่งโทรเลขถึงบุตรชายข้าพเจ้า 2 คน ซึ่งเวลานั้นกำลังศึกษาและทำงานอยู่ที่กรุงปารีส บอกให้ทั้งสองติดต่อกับท่านทูต กีโยม จอร์จ-ปิโกต์ ขอให้ดำเนินการขอวีซ่าเข้าประเทศฝรั่งเศสจากกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสให้ข้าพเจ้า ต่อมาแผนกกงสุลของกระทรวงการต่างประเทศสาธารณรัฐราษฎรจีนได้ออก "เอกสารเดินทางสำหรับคนต่างชาติ" พร้อมทั้ง "วีซ่าทางการทูตสำหรับคนเดินทางออกนอกประเทศ" หลังจากนั้น สถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศส ณ กรุงปักกิ่งได้ออกวีซ่าทางการทูตสำหรับผ่านเข้าฝรั่งเศสให้ข้าพเจ้าเช่นเดียวกัน จากหนังสือ "ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้า", อ้างถึงข้างต้น, หน้า 2-6.

149. หนังสือ **"ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 146.

150. ศุขปรีดา พนมยงค์,**"ชีวิตของท่านปรีดี พนมยงค์ ในประเทศจีน"** พ.ศ. 2492-2513", ในหนังสือ **"วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2534"**, หน้า 48-49.

151. ปรีดี พนมยงค์, **"ความเป็นอนิจจังของสังคม"**, **วารสารหมอความยุติธรรม**, 2531, หน้า 5-12, "คำชี้แจง" เขียนเมื่อวันที่ 16 พฤศจิกายน 2500).

152. หนังสือ **"วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2534"**, อ้างถึงข้างต้น, หน้า 54.

153. ท่านปรีดี พนมยงค์ ได้เขียนถึงการขอรับเงินบำนาญและหนังสือเดินทางไทยที่มีอุปสรรคต่างๆ เอาไว้ดังนี้ "อันที่จริง ข้าพเจ้าได้ลาออกจากราชการและได้รับบำนาญจากการที่ได้รับใช้ประเทศชาติของข้าพเจ้ามาเป็นเวลานาน ทั้งนี้เป็นไปตามพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือนว่าด้วยบำเหน็จบำนาญ ก่อนการรัฐประหารของกลุ่มปฏิกิริยาในสยาม คือ ก่อนที่ข้าพเจ้าลี้ภัยออกมา ทว่า หลังจากข้าพเจ้าได้เดินทางออกนอกประเทศมา รัฐบาลปฏิกิริยาได้กระทำการอันเป็นสิ่งที่ขัดต่อกฎหมาย โดยปฏิเสธการจ่ายบำนาญนี้ให้ภรรยาข้าพเจ้า ซึ่งเป็นผู้ได้รับมอบฉันทะจากข้าพเจ้า ทั้งนี้เพราะภรรยาข้าพเจ้ายังคงอยู่ในสยามในช่วงที่ข้าพเจ้าอยู่ในประเทศจีน รัฐบาลดังกล่าวอ้างว่าไม่มีหลักฐานว่าข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่ขณะเดียวกันก็ให้ภรรยาข้าพเจ้าแสดงใบรับรองอันเป็นหลักฐานว่า ข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่ และต้องเป็นใบรับรองที่ออกโดยเจ้าหน้าที่ทางการทูตซึ่งฝ่ายกงสุลของสยามที่ได้รับแต่งตั้งให้ประจำ ณ ประเทศที่ข้าพเจ้าได้มาพำนักอยู่ ทั้งๆ ที่รัฐบาลก็ทราบแน่ชัดว่าประเทศจีนขณะนั้นยังไม่มีความสัมพันธ์ทั้งทางการทูตหรือทางกงสุลกับสยาม

ด้วยเหตุนี้ เมื่อข้าพเจ้ามาถึงกรุงปารีสได้ 2-3 วัน ข้าพเจ้าได้ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของสถานเอกอัครราชทูตสยามให้ออกใบรับรองดังกล่าว เพื่อข้าพเจ้าจะได้ใช้ใบรับรองนี้เรียกร้องให้จ่ายเงินบำนาญทั้งหมดที่ข้าพเจ้ามิได้รับเลยระหว่างพักอยู่ในประเทศจีนตลอดจนการขอรับบำนาญต่อไปในอนาคต ตามสิทธิทางกฎหมาย ท่านเอกอัครราชทูต (นายไพโรจน์ ชันนาม) ได้ส่งใบคำร้องของข้าพเจ้ามายังรัฐบาล (จอมพลถนอม กิตติขจร) แต่รัฐบาลกลับออกคำสั่งต่อรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (นายถนัด คอมันต์) และเอกอัครราชทูตไทยที่กรุงปารีส ไม่ให้ออกใบรับรองดังกล่าวให้ข้าพเจ้า เนื่องจาก (ในขณะนั้น) ยังไม่มีศาลปกครองในประเทศไทย แต่ข้าพเจ้าจำได้ว่า มีบทบัญญัติในประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่ได้ร่างตามมาตรา 1382 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งของฝรั่งเศส ซึ่งบัญญัติไว้ดังนี้ ผู้กระทำการใดๆ อันก่อให้เกิดความเสียหายแก่บุคคลอื่น บุคคลนั้นจำต้องรับผิด ใช้ค่าสินไหมทดแทนเพื่อการนั้น ข้าพเจ้าจึงขอให้ทนาย (นายวิชา กันตามระ) จัดการฟ้องรัฐมนตรีต่างประเทศและเอกอัครราชทูตท่านนั้นต่อศาลแพ่ง ณ กรุงเทพฯ ฐานะละเมิดปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ตาม

กฎบัตรสหประชาชาติ ซึ่งประเทศไทยเป็นภาคี ให้ชดใช้เงินบำนาญทั้งหมดที่ข้าพเจ้ามิได้รับมากว่า 20 ปี และให้คำรับรองว่าจะจ่ายบำนาญเป็นรายเดือนให้แก่ข้าพเจ้าต่อไป โดยการไกล่เกลี่ยของศาลแพ่ง เราได้ตกลงประนีประนอมยอมความกัน โดยรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศและเอกอัครราชทูตได้ยอมออกใบรับรองยืนยันว่าข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่ และผลจากใบรับรองนี้ ข้าพเจ้าสามารถเรียกร้องเงินบำนาญที่มิได้รับได้ทั้งหมด ทั้งยังเรียกร้องให้คงจ่ายเงินบำนาญ (ท่านปรีดี พนมยงค์ ขณะนั้นได้รับบำนาญเดือนละ 4,132 บาท) ให้ข้าพเจ้าต่อไปด้วย ในเวลาต่อมา รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงการต่างประเทศ (พล.ต.ต.สง่า กิตติขจร) ได้สั่งให้เอกอัครราชทูต ณ กรุงปารีส ออกหนังสือเดินทางให้ข้าพเจ้า ซึ่งข้าพเจ้าได้ใช้เพื่อเดินทางไปยังประเทศอังกฤษ จากหนังสือ "ชีวิตผันผวนของข้าพเจ้าฯ", อ้างถึงข้างต้น, หน้า 6-8.

154. ท่านปรีดีฯ และท่านผู้หญิงพูนศุขฯ ได้รับเชิญจากจอมพลเรือ ลอร์ดเมาท์แบทเตน อดีตผู้บัญชาการทหารสูงสุดสัมพันธมิตรภาคเอเชียอาคเนย์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ให้ไปพักเป็นแขกของท่านระหว่างช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ที่ 17-18 ตุลาคม พ.ศ. 2513 ณ ปราสาทบรอดแลนด์ ที่ตำบล รอมเซย์ เมืองแฮมเช่อร.

155. สาระสำคัญในการพบปะกับคนไทยในกรุงลอนดอน เมื่อวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ. 2513 ปรากฏในหนังสือ "วันปรีดี พนมยงค์ 11 พฤษภาคม 2536" หน้า 135-140.

156. "คำปรารภ", อ้างถึงข้างต้น, หน้า 7-15.

157. บุคคลที่ได้ไปเยี่ยมคารวะท่านรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์ ที่บ้านอองโตนี ชานกรุงปารีสหลายท่านต่อมาได้บันทึกความทรงจำเอาไว้ อาทิหนังสือเรื่อง "ปัจฉิมชีวิตของรัฐบุรุษอาวุโส ปรีดี พนมยงค์-ความทรงจำจากบ้านชานกรุงปารีส" โดยจินดา ศิริมานนท์, พ.ศ.2536, และคำให้สัมภาษณ์ของ ดร.จริยวัฒน์ สันตะบุตร เรื่อง "คุยกันเรื่องท่านปรีดีฯ" ในหนังสือ "วันปรีดี พนมยงค์" 11 พฤษภาคม 2541" เป็นต้น.

ผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้หนึ่งที่ สร้างประวัติศาสตร์
ทั้งยังได้รับการยกย่องว่าเป็น นักอภิวัฒน์ และ รัฐบุรุษอาวุโส
ก็ยังหนีไม่พ้นความไม่เที่ยง ความไม่แน่นอน
และต้องพบกับความผันผวนของชีวิตอย่างไม่น่าเชื่อ
แต่อย่างไรเสียเกียรติคุณที่ดำรงไว้ก็ยังประกาศเกริกก้องเกรียงไกร
และถูกจารจดรำลึกไว้ชั่วนิรันดร์ถึงท่านผู้นี้...

ปรีดี พนมยงค์

ISBN 974-9818-83-0

บางหน้าในประวัติศาสตร์ไทย
อัตชีวประวัติของรัฐบุรุษอาวุโส
ปรีดี พนมยงค์

9 789749 818831

หนวดชีวประวัติ